

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

127. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2014. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Anka László PhD-hallgató, alpolgármester; *Csikány Tamás*, az MTA doktora, ezredes, tanszékvezető egyetemi tanár (Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar); *Germuska Pál*, PhD, tudományos kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Hermann Róbert*, az MTA doktora, főtanácsos, a parancsnok tudományos helyettese (HM HIM); *Illik Péter*, PhD, középiskolai tanár; *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kovács István*, kandidátus, tudományos főmunkatárs (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont); *Lázár Balázs*, PhD, tudományos kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Lenkefi Ferenc*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Miskolczi Ambrus*, az MTA doktora, egyetemi tanár (ELTE BTK); *Nagy-L. István*, PhD, múzeumigazgató (Esterházy Károly Múzeum, Pápa); *Négyesi Lajos*, PhD, ny. alezredes, egyetemi docens (Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar); *Papp Ferenc* ezredes, osztályvezető (HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kezyeleti Főosztály, Társadalmi Kapcsolatok Osztály); *Pete László*, PhD, tanszékvezető egyetemi docens (Debreceni Egyetem); *Ravasz István*, PhD, kandidátus, alezredes, kiemelt főtiszt (HM HIM); *Réfi Attila*, PhD, tudományos munkatárs (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont); *Süli Attila*, PhD, őrnagy, tudományos kutató (Hadtörténelmi Intézet); *Tóth Zolt*, tanácsos (Miniszterelnökség, Nemzeti Emlékhely és Kezyeleti Bizottság); *Tulipán Éva*, PhD, tudományos munkatárs (Hadtörténelmi Intézet); *Veszprémy László*, az MTA doktora, alezredes, igazgató (Hadtörténelmi Intézet)

Az absztraktokat *Bognár Katalin*, a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Hausner Gábor*
Felelős szerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Schubert Katalin*

Szerkesztőbizottság:

Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, B. Szabó Miklós, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Hajdu Tibor, Okváth Imre

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 3800,- Ft, negyedévre 950,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszerződési Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

NAGY-L. ISTVÁN

MESTERMŰ VAGY KONTÁRMUNKA?

Franz von Weyrother terve az austerlitz-i csata megvívására

Masterpiece or bungle? The Weyrother plan

Military history looks at the Battle of Austerlitz as Napoleon's greatest victory. Many works have been written about the history of the battle, but the majority of these used almost exclusively French sources and neglected the sources of the allied forces. The high warfare analysis of the battle is the presentations of *Dispositions*, the allied plan made by Major General Franz von Weyrother. The text was published many times, but it has not been analysed with the methods of modern source publishing yet; it was used mainly in the version published by Stutterheim in 1806.

The paper gives a detailed analysis of the Weyrother Plan's text. The incoordination of the allied operational control is reflected in the circumstances of formulating two different text versions which are, however, almost identical in content. We can get an answer to the extremely important question, which had a decisive influence on the outcome of the battle, why the commanding officers did not get the plan in time. Weyrother dictated the plan at about 8 p. m. the day before the battle, and then he discussed it with Kutuzov. Only after that could the famous council come together, but it was already at about 1 a. m. The result of the two-hour-long meeting was a slight alteration in the text. It was only at three a. m. that the reproduction of the battle plan and the work of translating it into Russian was started. The text was translated by Russian Lieutenant Colonel Toll, and reproduced by Russian and Austrian corps officers.

The description of the battle plan's birth is followed by the analysis of the content. The paper points out the specific features of the plan through Kutuzov's objections and through the aspects of the tactical systems of the confronting armies, as well as through the problems which came up during the plan's execution and during the events of the battle.

The final conclusion states that it was not only the inadequacy of the battle plan that led to the catastrophic Allied defeat in the Battle of Austerlitz, because no significantly better plan was made later on, during the successful fights against Napoleon. The rigidity of the plan was only one of the factors of the failure which added to the facts that the tactics of the allied armies were outdated when compared to that of the French and that there was incoordination in the supreme command.

The imperial and royal army and the Russian army learnt the lesson surprisingly quickly. They adopted French warfare, carried out a major army reform, and established an up-to-date system of organisation and command. Austerlitz was the birthplace of Napoleon's empire, where at the same time the need for urgent and thorough modernization in the two enemy armies was also born. The process eventually led to Napoleon's defeat and fall.

István Nagy-L. (PhD) director of the Gróf Károly Esterházy Museum, Pápa. Research area: organisation history and footing changes of the imperial and royal army 1765–1815. E-mail: istvan.nagyl@gmail.com

Keywords: Napoleon, Weyrother, Kutuzov, Austerlitz, battle, War of the Third Coalition, military history, strategics, high warfare, source analysis

Az austerlitz-i csata, Napóleon egyik legfényesebb győzelme a császár egyik legjobban feldolgozott haditette. Ugyanakkor érdekes, hogy a szövetségesek oldaláról a feldolgozottság mértéke korántsem olyan nagy, mint amit feltételezni lehetne.¹ Nagyvonalakban, a csata magasabb harcászati eseményeit tekintve rendkívül nagyszámú publikáció született, de orosz és osztrák részről a források feltárása és a csata eseményeinek részletes rekonstrukciója adhat még munkát a hadtörténészeknek.² Ugyanez a helyzet a szövetségesek hadműveleti iratai feldolgozásával is. Aprólékos, mindkét résztvevő fél terveit és mozdulatait egyenlő mértékben feldolgozó, ezeket egybevető és elemző munka nem született még.³ Jelen tanulmány sem tűzheti ezt célul maga elé, csupán a csata története egy rendkívül fontos dokumentumának, a szövetséges csatatervnek az elemzésére szorítkozhat, rámutatva a hadtörténeti feldolgozások ilyen irányú hiányosságaira.

A hadtörténészek munkáiban újra és újra visszatérnek a csatátér földrajzi helyei és a csatában harcoló hadvezérek nevei. Utóbbiak között Napóleon talán legtehetségtelenebb ellenfele, Franz von Weyrother tábornok neve és az általa alkotott terv kihagyhatatlan a csata történetéből. Habár Weyrother a szövetséges hadsereg vezetésében nem a legmagasabb pozícióban állt, hiszen a főparancsnok I. Sándor cár mellett Mihail Illarionovics Kutuzov herceg és Johann Joseph von und zu Liechtenstein herceg is magasabb posztot töltött be a hierarchiában, a csataterv kizárólag az ő munkája. S jöllehet a Napóleon ellen csatatervet alkotó parancsnokok között talán legalacsonyabb volt a rangja, mert alig három hónapja kapta meg vezérőrnagyi kinevezését, Weyrother volt az egyetlen a szövetséges táborban, akinek közvetlen ráhatása volt a teljes összecsapásra, amelyet a szövetséges részről nem vezetett senki. Weyrother személye és az általa alkotott terv nagyban hozzájárult, hogy Napóleon csatái között az austerlitz-i hadművészeti tekintetben klasszikussá vált. Katonai „tehetsége” megítéléséhez talán némi segítséget nyújt munkám.

Az 1805. évi, harmadik koalíciós háború

Az 1805. évi, harmadik koalíciós háború története meglehetősen közismert,⁴ ezért csak a legfontosabb eseményeket foglalom össze. Franciaország és Anglia 1803. május 12-e óta álltak hadban. Az angolok 1804. december 3-án Svédországgal, 1805. április 11-én Oroszországgal kötöttek szövetséget, amihez 1805. augusztus 9-én a Habsburg Monarchia is csatlakozott. A háborút a szövetségesek Hollandiától a német területeken keresztül egészen Nápolyig húzódó vonalon akarták megindítani, a főhadszíntérnek – Napóleon döntéséből kifolyólag – Dél-Németország bizonyult, ahol az osztrák seregek szeptember 8-án kezdték meg inváziójukat Bajorország ellen.⁵

¹ Osztrák–orosz szempontból lásd: *Goetz* 2005.

² A nyelvi korlátok nyilvánvaló szerepe mellett igazán üdvözlendő, hogy Alexander Mikaberidze rendkívül fontos forrásokat tett közzé, lásd: *Mikaberidze* (hozzáférés: 2013. szeptember 10.), amelyek között megtalálhatók Ignacy Przbysewski, Pjotr Ivanovics Bagration, Friedrich von Buxhöden és Mihail Andrejevics Miloradovics jelentései a csatáról.

³ Francia szempontból etalon a gazdag szövegközléssel kiadott munka: *Alombert – Colin* 1902–1908. Ilyen minőségű feldolgozás sem az orosz, sem az osztrák oldalon nem született.

⁴ A csata legjelentősebb, legnagyobb hatású összefoglalója: *Chandler* 1964.; kiváló, részletes, modern feldolgozás: *Duffy* 1977.; legutóbbi, rendkívül igényes és körültekintő feldolgozása: *Goetz* 2005.

⁵ *Castle* 2005. 24. o.

A francia császár 1805 szeptembere folyamán a Csatorna partjáról a Rajnához irányította hadseregét, miközben az osztrák hadsereg, névleg Ferdinánd főherceg, valójában azonban Karl Mack von Leiberich tábornok parancsnoksága alatt megszállta Bajorországot, Ulmig hatolt előre, s kiépítette összeköttetését a Tirolban harcoló csapatokkal.⁶ Jellemző volt a császári-királyi hadseregben uralkodó viszonyokra, hogy hiába volt Ferdinánd főherceg a hadsereg parancsnoka, a neki elvileg alárendelt Mack, a hadsereg tábornoki főnöke tudomást sem vett utasításairól, több esetben ellenszegült, az uralkodó pedig a javára döntött. Ilyen vezérleti viszonyok mellett a hadsereg egységes, tervszerű, olajozott irányítása lehetetlenné vált. A hadtestparancsnoki kar is vegyes képet mutatott. A korlátozott tehetségű Franz von Werneck, Johann Sigismund Graf von Riesch és Franz von Jellachich tábornokok mellett Michael von Kienmayer altábornagy tevékeny, jó hadtestparancsnoki teljesítmény nyújtott, míg Karl Philip zu Schwarzenberg herceg altábornagy⁷ 1813–1814-ben a szövetséges hadsereg főparancsnokaként bizonyította fényes katonai képességeit.

Napoleon gyors menete és meglepetésszerű támadása Ulmba szorította be az osztrák csapatokat. Több manőver, kitérés kísérlet és néhány heves ütközetet követően Mack október 17-én kapitulált a hadsereg nagyobb részével, amit az ezt követő napokban, hetekben újabb kapitulációk követtek.⁸ Ferdinánd főherceg ki tudott törni Ulmból, míg Kienmayer is vissza tudta vonni csapatai jelentős részét. Ferdinánd főherceg Csehországba, Prágába vonult vissza, Kienmayer csatlakozott Kutuzov orosz csapataihoz. Ezalatt Itáliában Károly főherceg és Masséna Caldiero mellett ütközött meg egymással 1805 októberének utolsó napjaiban, lényegében döntetlen eredménnyel.⁹ Károly főherceg visszavonult, menet közben csatlakozott hozzá a Tirolból hátráló János főherceg is, akinek egyik dandárát a franciák bekerítették és elfogták. A két főherceg egyesült ereje Magyarországon keresztül északi irányban menetelt, hogy egyesüljön a németországi hadsereg maradékaival és az orosz csapatokkal.¹⁰

A Kutuzov parancsnoksága alatt a Duna mentén késve felvonuló orosz hadsereg nem állíthatta meg a francia támadást. A francia csapatok lendületesen törtek előre, miután felszámolták a szövetséges erők kisebb-nagyobb töredékeit. Az orosz és osztrák egyesült seregek a Duna jobb partján heves utóvédiütközetekre kényszerültek (Ried, Lambach, Amstetten, Mariazell). Kutuzov csapatai azonban át tudtak kelni a Duna északi partjára, így megmenekültek. A szövetségesek harci szelleme nem tört meg, mert november 11-én Kutuzov vezetésével Dürnstein mellett megverték a francia 8. hadtestet, amelyet Mortier marsall vezetett.¹¹ Ez azonban nem akadályozta meg Napóleont abban, hogy november 13-án elfoglalja Bécsset. A franciák a híres csellel el tudták foglalni a hidat a Dunán, így Kutuzov serege, amely időközben folyamatosan erősödött a menet közben lemaradt katonák csatlakozásával és osztrák tartalékok beérkezésével, harapófogóba került. Napoleonnak a gyors menetek ellenére sem sikerült az orosz csapatokat megsemmisítenie, mert Hollabrunn és Schöngrabern mellett Bagration feltartotta a francia előrenyomulást,

⁶ Krauss, Alfred: 1805 Der Feldzug von Ulm. Wien, 1912. 195–196. o., Beilage 11.

⁷ Pályaképeket lásd: Hollins 2004.

⁸ Chandler 1964. 478. o.

⁹ Chandler 1964. 483. o.

¹⁰ Goetz: 2005. 88. o.

¹¹ Egger 1978.; Alombert, P. C.: Campagne de l'an 15 (1805). Le corps d'armée aux ordres du maréchal Mortier. Combat de Dürrenstein. Paris–Nancy, 1897.

és súlyos veszteségei ellenére is időt nyert a főszereg visszavonulására.¹² A szövetséges erők: Kutuzov és Buxhövdén orosz seregei és Liechtenstein osztrák hadteste végül Olmütz mellett az olschani táborban egyesülni tudott. Napóleon csapataival megszállta Brünn.¹³

A terv kidolgozója – Franz von Weyrother tábornok

Néhány szót érdemes ejteni a tábornokról. Franz von Weyrother¹⁴ 1755-ben született Bécsben, apja a lipicai lovasiskola vezetője volt. Franz a bécsi mérnökkari akadémiát végezte el, 1775-től állt csapatszolgálatban, a 22. (Lacy-) gyalogezredben. Lacy tábornagy, II. József közeli barátja és katonai tanácsadója pártfogolta. 1778-tól adjutánsi szolgálatot látott el Wenzel Joseph Graf von Colloredo-Waldsee vezérőrnagy mellett. Végigharcolta a török háborút – a harctéren léptették elő századossá –, majd a franciák ellen vetették be. 1794–1795-ben Andreas Freiherr von Neu vezérőrnagy adjutánsaként Mainz erődjében szolgált. 1795. augusztus 30-án a Weissenau falu melletti harcokban kiérdemelte a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét. Az ütközetben rendkívül súlyosan megsebesült, hónapokig tartott felépülése. 1796-ban Károly főherceg törzsében találjuk. Később Alvinczy seregének tábornoki főnökeként sikertelenül harcolt Bonaparte tábornok csapatai ellen. Alkalmatlan haditervei, amelyek az erők megosztásán alapultak, erőteljesen hozzájárultak a francia sikerekhez. 1799-ben a veronai hadjáratban Kray tábornoki főnökeként jelentős részt vállalt a sikerből, majd – jelen téma szempontjából is meghatározó módon – Szuворov összekötőtisztjeként szolgált. Az 1805-ös események tekintetében kulcsfontosságú a Szuворov melletti szolgálat. A híres orosz tábornagy jó véleménnyel volt róla,¹⁵ ráadásul több, 1805-ben is harcoló orosz tábornokot megismerhetett, többek között Miloradovics és Bagration is jelen volt az itáliai és a svájci harcokban.

A következő évben Weyrother a vereséggel végződött németországi hadjáratban ismét Kray alatt, a törzs tagja volt. A kudarc – a főparancsnok Kray határozatlansága és több alárendelt tábornok engedetlensége mellett – a tábornokon belüli egyenetlenségek, intrikák és ellenségeskedések miatt következett be. Kray bukását követően Weyrother előrelépett, a jelentős vereséggel végződött hohlenlindeni csata idején már a németországi hadsereg tábornoki főnöke és az elvesztett csata tervének kidolgozója volt.¹⁶

A hohlenlindeni kudarc alapvetően nem törte meg karrierjét. A második koalíciós háborút követően az erőteljesen lecsökkentett főszállásmesteri törzsbe ugyan nem került be, egy ideig Károly főherceg szárnysegédjeként szolgált, majd ezredesként a 7. (Schröder-) gyalogezred parancsnoka lett.¹⁷ Beszédes tény mindazonáltal, hogy a Károly főherceg által vezetett hadseregben, melyben a főszállásmesteri törzs kiemelt feladatot látott el, nem került be a tábornoki tisztek közé, hanem csapatparancsnoki beosztással kellett beérnie. Nem tekinthetjük ugyanakkor ezt mellőzésnek, mert a rangjához méltó aktív, első vonalbeli beosztást megkapta.

¹² Egger 1974.

¹³ Goetz, 2005. 83–84., 87–89. o.

¹⁴ Hollins 2004.; Kudrna, Leopold – Smith, Digby: A Biographical Dictionary of All Austrian Generals during the French Revolutionary and Napoleonic Wars 1792–1815. http://napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsIntro.html (hozzáférés: 2013. augusztus 27.) W30., a további életrajzi szakirodalmat lásd ezen mű jegyzeteiben.

¹⁵ Duffy, Christopher: Eagles over the Alps. Suvorov in Italy and Switzerland, 1799. Chicago, 1999. 26. o.

¹⁶ Lázár 2013. 228. o.

Az 1805-ben kitört háború folyamán feltehetően jó orosz kapcsolatainak köszönhetően, 1805. szeptember 1-jén előléptették vezérőrnaggyá, és a Buxhövdén tábornok alatt felvonuló második orosz hadsereghez vezényelték. Az ő feladata volt az orosz csapatok menetének kidolgozása és az összeköttetés fenntartása a harctéren harcoló seregekkel, illetve az orosz csapatok felvonulásának összehangolása a harctéri eseményekkel és a hadtervekkel. A seregek egyesítését követően – feltehetően ismét az 1799-ben kiépített jó orosz kapcsolatainak köszönhetően – az egyesült sereg tábornoki főnökévé nevezték ki, ebben a minőségében ő tervezte az egyesült szövetséges hadsereg támadását Napóleon ellen, így ő dolgozta ki a csata tervét is. Weyrothernek tehát tulajdonképpen szerencséje volt, hiszen a császári-királyi hadsereg legjobb tábornoki tisztjeit Károly főherceg maga mellett tartotta Itáliában, a másodjára reaktivált Schmidt – akivel egyébként Weyrother nem ápolott jó kapcsolatot¹⁸ – Dürnstein mellett 1805. november 11-én elesett.¹⁹ A császári-királyi hadsereg részéről tehát az egyesült hadseregnél egyedül ő maradt mint magas rangú tábornoki tiszt. Terepismeretére nem lehetett panasz, hiszen a hadsereg 1804-ben a csatatér szélén, Turas és Schlapanitz mellett tartott gyakorlatot, amiben Weyrother is részt vett,²⁰ így egyetlen lehetséges jelöltként minden körülmény az egyesült hadsereg tábornoki főnökének pozíciójába történő kinevezésére mutatott. Hatalmas lehetőséget kapott ezáltal, hogy addigi csorbáit kiköszörülje és a győzelem kovácsa lehessen, ami a jövőt tekintve a legmagasabb karriert vetíthette elő számára.

Weyrothert nem tartják, nem tartották jó taktikusként számon. Habár felkészültségét és képességeit általában elismerik egy hadsereg menetének megszervezésére, az események közbeni bizonytalansága és cselekvőképtelensége miatt nem volt alkalmas egy határozott hadmozdulat végrehajtásának koordinálására. Semmiképpen sem vethető össze a korszak legjobb osztrák tábornoki főnökeivel, Mayerrel, Schmidttel, Radetzkyvel vagy éppen Wimpffennel, sokkal inkább a Mack, Prochaska, Chasteler és Zach fémjelezte vonalhoz sorolható. Személyes bátorsága ugyanakkor kétségen felül állt, már a török háborúban megmutatkozott vitézsége, a franciák ellen gyakran önkéntesként vezetett csapatokat sűrű ellenséges tűzben.

Weyrother nem volt tipikus tábornoki tiszt. Nem vett részt földrajzi felmérésekben, nem volt alkalma békeidőben alaposan tanulmányozni a birodalom katonai helyzetét és a katonapolitikai és stratégiai tervezésben részt venni, nem rendelkezett különösebben figyelemreméltó hadmérnöki kvalitással és tapasztalattal, de még beosztottként sem szolgált hosszabb ideig a tábornoknál, ahol a legfontosabb feladatokat gyakorlati alapon sajtáthatta el. Ez lehetett az oka, hogy 1801-ben Joseph von Procházka, Peter von Lutz és Anton Meyer von Heldenfels ezredesek mellett nem került a tábornokba.²¹ Mindezek ellenére 1805 novemberének végén komoly lehetőség előtt állott.

¹⁷ *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter: Geschichte des kaiserl. und königl. Kärnthnerischen Infanterie-Regimentes Feldmarschall Graf von Khevenhüller Nr. 7.* Wien, 1891. 456. o.

¹⁸ *Lázár* 2013. 152–153., 169. o., illetve különösen érdekes Lauer tábornok jellemzése Weyrotherről: uo. 216. o.

¹⁹ *Hollins* 2004. 51–52. o.

²⁰ *Stutterheim* szerint ő dolgozta ki a hadgyakorlat meneteinek diszpozícióit, lásd: *Stutterheim* 1806. 107. o. Weyrother ezen a gyakorlaton ezredparancsnokként vett részt, a menetparancsok kidolgozása pedig tábornoki feladat volt. Weyrother tábornoki gyakorlata miatt azonban valóban elképzelhető, hogy rá bízták ezt a fontos feladatot.

²¹ *Oesterreichischer Militair-Almanach für das Jahr 1802.* Wien, 1802. 104. o.

A hadműveleti helyzet és a Weyrother-féle támadási terv

A Weyrother-terv és az austerlitz csata megértéséhez elengedhetlenül fontos a hadműveleti szituáció alapos ismerete.²² Napóleon a november 20-át követő napokban Jean Lannes és Nicolas Soult hadtesteivel, a Gárdával és Joachim Murat lovasságával Brünn és Austerlitz között foglalt állást, előőrsei Wischaunál álltak. Jean Baptiste Bernadotte és a bajor hadosztály Ferdinánd főherceg hadteste ellen Iглаunál állt, a Dürnsteinnél megvert Mortier-hadtest Bécsben, Louis Nicolas Davout Bécsből és a magyar határról felvonulóban Nikolsburg környékén. Auguste de Marmont, Michel Ney és André Masséna Alsó- és Belső-Ausztriában Károly főherceg seregét figyelte és követte.²³

A szövetséges oldalon az egyesült sereg Olmütznél állomásozott, Ferdinánd főherceg az Ulmból megmenekült és tartalék csapatokkal Prágától Deutschbrod felé közeledett, Károly főherceg ekkor Marburgnál állt.²⁴

Napóleon csapatainak utánpótlási vonalai meglehetősen hosszúra nyúltak. Ezek fedezetét közvetlenül főként a szövetséges német csapatok látták el, mindössze egy bajor hadosztály került bevetésre az ellenséggel szemben. Francia oldalon tehát a hosszúra nyúlt utánpótlási vonalak közvetlenül nem csökkentették a harcoló csapatok létszámát, de az el látásban és a kommunikációban komoly problémát okoztak. Ezért további támadás helyett a francia császár az ellenséget akarta támadásra rávenni, mintegy kiprovokálva a támadó mozdulatot. Napóleon meglehetősen kellemetlen hadműveleti szituációjából csak két módon lehetett kiutat találni: vagy visszavonul, hogy összevonhassa csapatait, vagy pedig megveri az Olmütz alatt táborozó egyesült ellenséges hadsereget még mielőtt az jelentős további erősítéseket kaphat. Az Olmütz elleni közvetlen nagy erejű támadás nem kecsegtetett sikerrel. Olmütz erődje és az olschani tábor elleni támadás során számolni kellett a Prága felől Brünn irányába haladó Ferdinánd főherceg mintegy tízezer fős seregével is, amely csapatai hátát fenyegethette. Napóleon számára a visszavonulás nem lehetett opció. Egyetlen esélye az lehetett, ha az Olmütz–Olschan térségében lévő ellenséges főszereg támadást indít ellene, így a belső vonalon mozogva a neki tetsző időpontban és helyen teljes erejét meglepetésszerűen összpontosítja.²⁵

Az olmützi szövetséges főhadiszállás harcias légköre teljesen megfelelt erre a célra. A fiatal, ambiciózus cár és környezete a támadás mellett foglalt állást.²⁶ A természeténél fogva óvatos Ferenc császár inkább bevárta volna Károly főherceget, illetve a felvonulóban lévő, Essen tábornok parancsnoksága alatt álló harmadik orosz hadsereget. Ferenc óvatossága inkább határozatlanságából és döntésképtelenségéből fakadt, mint stratégiai tisztánlátásból, de ezúttal – az események ismeretében könnyen eldönthető – neki volt igaza. A főhadiszállás egyre inkább a támadás irányába hajlott. Komolyan támogatta a támadás ötletét az egyesült sereg új tábornoki főnöke, Weyrother vezérőrnagy is. Ellenkezett viszont a támadást Kutuzov tábornok, a hadsereg parancsnoka, aki az utánpótlási

²² *Esposito, Vincent J. – Elting, John Robert: A Military History and Atlas of the Napoleonic Wars.* Washington, 1980. 53. térkép.

²³ *Goetz* 2005. 89. o.

²⁴ Uo.

²⁵ *Goetz* 2005. 92–96. o.

²⁶ *Memoirs of Prince Adam Czartoryski* 1888. Vol. II. 102–104. o.

nehézségek miatt inkább keleti irányba vissza akart vonulni. Kutuzov azonban nem állt ki határozottan a véleménye mellett, így a főhadiszálláson a támadás mellett döntöttek.²⁷

A szövetségesek számára a támadás megindításának három módja lehetett. Az első, hogy közvetlenül az Olmütz–Brünn úton indulnak meg teljes erővel. A második, hogy harcászatiilag átkarolják a franciák balszárnyát, egyesülnek Ferdinánd főherceg csapataival, majd Bennigsen felvonulóban lévő orosz hadseregével. A harmadik lehetőség a franciák jobbszárnya elleni támadás volt akár harcászatiilag, akár hadműveleti nagyságrendben, amely szerint az egész hadsereg déli irányban menetel, hogy elvágja Napóleon összeköttetését Béccsel, majd északi irányba támadva felmorzsolja a franciákat.²⁸

Napóleon komolyan tartott a harmadik változattól, mert azzal elvágták volna tőle Davout hadtestét, így könnyűlovasságának egy részével ezt az irányt figyelte. Soult hadteste a Pratzen-dombvonulatot szállta meg, Murat könnyűlovassága pedig Wischaunál állomásozott azzal a feladattal, hogy tartsa szemmel az olschani tábornokot, és azonnal küldjön értesítést az ellenséges támadás megindulásáról.

Napóleon alapvető célja az volt, hogy az ellenséges hadsereget döntő csatában verje meg. Ehhez ő akarta kiválasztani a csatateret és a csata időpontját. Választása Soult hadtestének területére esett. A szövetségeseket meg akarta téveszteni. Azt a látszatot akarta kelteni, hogy serege gyenge, nem mer komoly csatába bocsátkozni, ezért előőrseinek elrendelte, hogy húzódjanak vissza az ellenséges támadás elől.

A szövetséges hadvezetés Weyrother javaslatára a harmadik támadási mód mellett döntött, de a francia állásokat csak harcászati manőverrel akarta átkarolni.²⁹ A támadás végül november 27-én indult meg. Az egyesült sereg nyolc oszlopba tagolva menetelt. Egy erős, orosz lovasságból és gyalogságból álló elővéd a főúton tört előre. Tőle balra az osztrák könnyűcsapatok alkották az elővédet az átkaroló balszárnyon. A főerő négy gyalogos és egy lovas oszlopba tagolva déli irányba tért le a főútról, őket követte az orosz Cári Gárda.³⁰ A menet megszervezése és összehangolása komoly nehézségekbe ütközött, ugyanis a két hadsereg eltérő módon alkalmazta a vonalharcászatot, ezért az elrendelt manőverek több esetben nem Weyrother számításai szerint zajlottak le. A szövetségesek között az egyenetlenség nőttön-nőtt. Az osztrákok az orosz tisztek képzetlenségére panaszkodtak, míg az oroszokat az osztrákok fennhéjázása és nagyképűsége zavarta. A csapatok morálja ugyanakkor magas szinten állt. A sok menetelés és a vereségek után végre ők támadhattak.

Mag kell jegyezni, hogy a támadó manővereket a vonalharcászati elvei szerint hajtották végre. Ez azt jelenti, hogy a csapatok végig a kijelölt harcrend alapján beosztott oszlopokban meneteltek, az oszlopokat balról jobbra számozták. Az átkaroló manőver során azonban a harcrendet minden este módosították, így az oszlop felett parancsnokló tábornokok szinte minden nap új csapatok felett parancsnokoltak.³¹ Ez elképzelhetetlen káoszt idézett elő. A parancsnokok nem ismerhették meg az alájuk beosztott csapatokat, azok parancsnokait, gyakran azt sem tudták pontosan, hogy mely csapatokkal rendelkeztek. A csata napján érvényes hadrend is ilyen módon alakult ki.

²⁷ Goetz 2005. 89–90. o.; Memoirs of Prince Adam Czartoryski 1888. Vol. II. 104. o.

²⁸ Goetz 2005. 90–92. o.

²⁹ Stutterheim 1806. 15–21. o.

³⁰ Stutterheim 1806. 22–29. o.

³¹ A menet részletes leírását lásd: Stutterheim 1806. 30–40. o.

A szövetségesek támadása

A támadás megindítását követő napon, november 28-án Wischau mellett orosz lovas-ság Bagration elővédjéből megtámadta és visszavetette a francia elővédeket.³² A francia lovasdandár parancsnoka, Milhaud tábornok komoly hibát követett el, hogy nem figyelte elég éberen az utat, ami lehetővé tette a szövetségeseknek, hogy meglepjék dandárát. Az ütközet magabiztos orosz győzelemmel ért véget, a franciák visszahúzódtak. A főhadiszálláson jelentősen túlértékelték ezt a győzelmet.³³ Napóleonnak mindenképpen csatára kellett kényszerítenie az ellenséget, viszont időt is kellett nyernie, hogy Bernadotte és Davout hadteste beérkezzenek. Soult hadteste és a könnyűlovasság feladva az addig elfoglalt területet, Austerlitz mögé, a Goldbach-patak nyugati oldalára vonta vissza. A szövetséges főhadiszálláson ezt a gyengeség jeleként értékelték. Ugyanakkor Napóleon egy ravasz cselle próbálta késleltetni a szövetségesek támadását. Egyik legbizalmasabb segédtsíztjét, Anne-Jean-Marie-René Savaryt átküldte az ellenséghez és fegyverszünetet ajánlott, valamint személyes találkozót javasolt Sándor cárral. A magabiztos szövetséges hadvezetés számára ez ismét a gyengeség jele volt. Válaszul Dolgorukov herceg ment át Napóleonhoz tárgyalni. Napóleon ügyelt rá, hogy seregét legyengültnek lássa Sándor cár embere. A tárgyalás eredménytelenül zárult, Dolgorukov távozott, de útja során visszavonuló francia csapatokat láthatott.³⁴

Mindeközben a szövetséges csapatok folytatták menetüket. Ekkor indult meg az át-
karoló mozdulat a szövetséges balszárnyon. A hadsereg zöme, az osztrák elővéd, a négy gyalogsági és az egyetlen lovassági oszlop nagy ívben, a vonalharcászat merev rendszerét alkalmazva egy nagy fordulatot tett. Egy egész napra szüksége volt a hadseregnek, hogy ezt a mozdulatot végrehajtsa.³⁵ Napóleonnak ez az egy nap lehetővé tette, hogy Bernadotte hadteste beérkezzen, illetve Davout erőltetett menettel elérhető távolságba érjen. A francia csapatok elhagyták Austerlitzet és az attól nyugati irányba húzódó magaslatot, és a Goldbach-patak völgyébe húzódtak vissza.³⁶ Napóleon a Zuran-magaslatot választotta ki főhadiszállása részére. Ettől keletre Lannes hadteste, mögötte Murat lovassága, tőlük délre Soult hadteste táborozott. Tartalékban a Gárda, Nicolas Charles Oudinot gránátoshadosztálya és Bernadotte hadteste, Murat mögött foglalt állást. Davout dél felől közeledett Turas felé.

Szövetséges oldalon a csapatok lassan és sok problémától kísérvé folytatták a támadó mozdulatot. A terep és az utak gyenge minősége rendre a tervezettnél hosszabb meneteket eredményezett. A francia visszavonulás a szövetséges morált növelte, de a problémák mégis részben rossz hangulatot eredményeztek. December 1-jén este az átkaroló szárny csapatai

³² Castle 2005. 34–35. o.

³³ Goetz 2005. 100–106. o.

³⁴ Stutterheim 1806. 33–34. o. szerint a szövetséges főhadiszálláson eluralkodott a vélemény, hogy Brünn előtt nem is kerül sor csatára, vö.: Mémoires du comte de Langeron 1895. 291–292. o.

³⁵ Stutterheim 1806. 34–35. o.

³⁶ A mozdulat részletes bemutatása: La campagne de 1805 en Allemagne. *Revue d'histoire IXe année*, Vingt-sixième volume. (Paris) 1907. 291–293. o.

a Pratzen-plató keleti szélén és keleti lankáin táboroztak, Bagration a főút mentén, a Cári Gárda Austerlitztól nyugatra. A szövetséges főhadiszállás Krzenovitz faluba települt.

A további események és a Weyrother-terv részletes ismertetése előtt röviden ismerkedjünk meg a csatatérrel!³⁷

A csatatér

A csatateret észak-déli irányban a Goldbach-patak uralja, melynek alsó folyásánál sorakozik dél felé haladva a patak balpartján Kobelnitz, egy halastó, egy téglafallal kerített fácános, majd a jobb parton a sokolnitz-i kastélyegyüttes, Sokolnitz falva, végül ismét a bal parton Tellnitz. Tellnitzet keletről egy szőlővel és gyümölcsösrel borított kisebb domb védte. Ez a domb a falu birtoklása szempontjából kulcsfontosságú volt. Ebben a térségben a Goldbach partjai eléggé mocsarasak voltak, és csak a falvaknál lehetett biztonságosan átkelni, ahol rendes híd állott. Tellnitztől délre szintén halastavak feküdtek. A Littawa-patak képezi a csatatér délkeleti határát.

Az egész csatatér kulcspontját egy dombvonulat képezi, amely párhuzamos a Littawával. A két kiemelkedő pontja (a Pratzenberg és a Staré Vinohrady) egymástól 2,5 kilométerre fekszik. A déli csúcs, a Pratzenberg, a maga 325 méteres magasságával a csatatér legmagasabb pontja. Lejtői csak a Littawa irányában meredek, a többi irányban szelídek, minden fegyvernem számára könnyen járhatók. A Staré Vinohrady („öreg szőlő-hegyek”) legmagasabb pontja 290 méter. Oldalai minden irányban szelídek és nyíltak, csupán északra állt egy kisebb szőlős. A két csúcsponttal egyenlőszárú háromszöget képezve, egy kisebb patak partján feküdt Pratze falva. A Staré Vinohradytól északra Krugig és Holubitzig terjedő mintegy három kilométeres teljesen nyílt, szabad terület lovassági harcra rendkívül alkalmas volt. Ez mindkét hadvezetés figyelmét felkeltette. Egyedül egy kis ér, a Rausnitz zavarta meg a közlekedést. Blaschowitz fontosságát az adja, hogy onnan ellenőrizni lehetett a nyílt terepet, tehát a falut kézbe tartó fél nagyobb eséllyel vehette fel a lovasküzdelmet. Blaschowitz és Holubitz között félúton egy kisebb domb kiváló tüzérségi állást nyújthatott a szövetségesek részére. Holubitztól kissé délre, a Rausnitz nyugati oldalán állt egy kallómalom.

A csatatér északi tengelyében a Brünn–Olmütz postaút húzódik. Ez Brünnből jövet Napóleon parancsnoki pontján, a Zuran dombon keresztül halad, majd a Goldbachot keresztezi a Santon domb mellett. Az út Holubitztól kissé északra, a posoritzi postaállomásnál ágazik el Austerlitz felé. A kereszteződéstől északra egy kisebb domb uralkodott a síkság keleti oldalán. Az egész csatateret északi irányból a Morva-hegyvidék erdős lankái zárták le.

³⁷ A csatatér részletesebb leírását lásd: Nagy 2001. 52–53. o.

A haditerv elkészítése és az éjszakai haditanács

A csataterv készítésének menetéről Karl von Stutterheim részletesen tudósít.³⁸ Weyrother vezérőrnagy december 1-jén este 8 óra körül Krzenovitz faluban egy házikóban diktálta le a tervet két adjutánsnak, miközben a törzs többi tisztje, tábornoki tisztje és futárok a szomszéd helyiségben várakoztak a tervre, hogy elkészítsék és kézbesítsék a másolatokat. A kész tervet este 9 és 10 óra között Weyrother bemutatta Kutuzov gyalogsági tábornoknak, az egyesült hadsereg vezénylő parancsnokának. Kutuzov még a terv elolvasása előtt felvetette, hogy a csatát el kellene halasztani, mert sem az ellenség erejét, sem annak pontos elhelyezkedését nem ismerik, és a terep is sok nehézséget rejt. Weyrother erre azt felelte, hogy a két uralkodó kifejezett akarata a csata megvívása, a terepet ő megfelelően ismeri.

Kutuzov a haditerv elolvasását követően is komoly ellenvetéseket tett.³⁹ Azt szerette volna, ha egy szűkebb harcrendet vesz fel a hadsereg, mert az orosz hadsereg a törökök elleni harchoz van szokva, ereje sokkal inkább a személyes bátorságban, állóképességben és összetartásban van, mint a bonyolult manőverekben. Kutuzov szerint az orosz hadsereg kevésbé mozgékony, mint a többi, az ilyen bonyolult manőverek az orosz csapatok számára veszélyesek. Az oroszok a törökök elleni harcokban megszokták, hogy összezárkózva a minden irányból érkező támadások ellen védekezzenek, ebben sikeresek, a bonyolult manőverek végrehajtása kétséges. Az idő azonban már túlságosan előrehaladt, a haditerv kellő számban történő lemásolásához és oroszra fordításához sok idő kellett, a terveken már nem lehetett változtatni.

A szövetséges hadvezetés éjszaka haditanácsot hívott össze. Nem ismert, hogy ez ki-nek a parancsára történt, de feltételezhetjük, hogy Weyrother kezdeményezhette. A haditanácsot a késlekedő tábornokok miatt azonban azt csak éjjel egy óraker tudták elkezdni, ennek lefolyását Louis Alexandre Andrault de Langeron memoárjából ismerjük. A résztvevők köre bizonytalan. Alexandr Ivanovics Mikhaïlovski-Danilevski⁴⁰ és Langeron⁴¹ az oszlopok parancsnokait említi Bagration kivételével, ez Szergej Szergejevics Dohturov, Langeron, Przbysewski, Miloradovics, Kollowrat és Liechtenstein jelenlétét valószínűsíti, bizonytalan ugyanakkor, hogy Kienmayer jelen volt-e. Langeron még Kutuzovot és Buxhövdent említi Weyrotheren kívül,⁴² Mikhaïlovski-Danilevski pedig Volkonszkij herceget.⁴³ Érdekes módon a legfelsőbb főparancsnok, Sándor cár, illetve Ferenc császár sem voltak jelen. Hasonló módon nem lehetett jelen Schwarzenberg herceg sem, aki Ferenc mellett tanácsadóként, megfigyelőként volt jelen a hadseregénél.⁴⁴ Langeron szerint Bagration túl messze volt, mivel csapatai messze északon, a Brünn–Olmütz főút mentén táboroztak.⁴⁵ A szakirodalomban elterjedt a nézet, hogy Bagration a hadműveletek miatt

³⁸ Stutterheim 1806. 107. o.

³⁹ Stutterheim 1806. 107–108. o.

⁴⁰ Mikhaïlovski-Danilevski 1846. 233. o.

⁴¹ Mémoires du comte de Langeron 1895. 294. o.

⁴² Mémoires du comte de Langeron 1895. 295. o.

⁴³ Mikhaïlovski-Danilevski 1846. 233. o. Feltehetően a tábornokba adjutánsként beosztott Dimitrij Mihajlovics Volkonszkij vezérőrnagyról lehet szó.

⁴⁴ Schwarzenberg részt vett a támadás megindítását megelőző döntés vitájában: Mémoires du comte de Langeron 1895. 290. o.

⁴⁵ Mémoires du comte de Langeron 1895. 294. o.

tiltakozásaképpen maradt távol a haditanácstól.⁴⁶ Langeron erről nem ír. Ezt az állítást tehát nem lehet megerősíteni, ugyanakkor kizárni sem. Arról sincsen információ, hogy Bagration kapott-e parancsot a haditanácson való részvételre, mert ha igen, akkor kötelességét megszegte volna a távolmaradással. Langeron megjegyzéséből arra következtetnek, hogy Bagration távolléte ismert és elfogadott volt a parancsnokság körében, emiatt nem vonták felelősségre, nem is kárhoztatták. Végezetül azt sem tudjuk, hogy megkapta-e a diszpozíciókat, ha magkapta, elolvasta-e. Csak annyi bizonyos, hogy az összes oszlop közül az ő csapatai hajtották végre legteljesebb mértékben a haditervben előírtakat, feltartották a francia támadást, náluk nagyobb ellenséges tömeget kötöttek le – ami megfelelt a haditerv előírásainak.

Az oszlopokhoz beosztott táborkari tisztek, akiknek az egyes oszlopok útvonalát kellett megtervezni, nem vettek részt a haditanácsban, még megfigyelőként sem.

Langeron memoárja alapján nem egyértelmű, hogy Weyrother egyszerűen csak felolvasta az írott tervet, vagy részletes magyarázatot is fűzött hozzá. Mivel a haditanács hajnali három óráig tartott, az utóbbi a valószínűbb. Ezt követően vagy akár eközben lehetőség lett volna egészen aprólékosan megbeszélni a felvonulás és a támadás részleteit, az együttműködést, a kapcsolattartást. Ehelyett merev tartózkodás és hallgatás következett az oszlopparancsnokok részéről. A haditanács nem alakult át valódi, interakción alapuló megbeszéléssé, mert a tábornokek nem voltak aktívak. Egyedül Langeron tett fel saját memoárja szerint kérdést Weyrothernek: mi történik, ha a franciák az éj leple alatt átcsoportosítják erőiket, és Pratze falván keresztül támadást intéznek a dombok ellen? Weyrother ezt a lehetőséget kizártnak mondta, mert szerinte, ha Napóleon támadni akar, azt december 1-jén megtette volna.⁴⁷ Langeron beszámolójának ezt a részét fenntartással kell kezelni. Az események után, a történéseket ismerve, valóban lényegre törően hat ez a felvetés, de kérdéses, hogy nem inkább saját felelősségének mentetegetésére, mint a tények rögzítésének céljával került bele a memoárba. Weyrother válasza mindenesetre sokatmondó a tábornoek hadászati és hadműveleti gondolkodását illetően. Napóleon hadműveleti rendszerének nagyon fontos része volt, hogy a csapatait csak a harcmezőn, közvetlenül a csata előtt gyűjti össze, így egy-egy hadosztály vagy hadtest váratlan irányból való megjelenése meglepetést okozhatott az ellenségnek. Az 1796. évi itáliai hadjáratban, amelyben Weyrother is harcolt, rendkívül gyakran operált ezzel. Ebből is látszik, hogy Weyrothernek eszébe sem jutott, hogy a francia császár netán egyik hadtestének a beérkezésére vár. Weyrother nem értette meg az újfajta hadműveleti rendszert, ő még a XVIII. századi együtt menetelő hadseregben gondolkodott.⁴⁸

Az éjjel egy óraker Krzenowitzban kezdődött haditanácsot Kutuzov – szundikálásából felébredve – szakította félbe.⁴⁹ Parancsot adott a haditerv oroszra fordítására Karl Wilhelm Toll orosz táborkari őrnagynak.⁵⁰ Az oszlopparancsnokok a haditerv egy-egy másolatával

⁴⁶ Goetz 2005. 118. o.

⁴⁷ Mémoires du comte de Langeron 1895. 295. o.

⁴⁸ A hadászati és hadműveleti változások rendkívül érdekes magasabbegység-szervezeti vetületére lásd: Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg magasabbegység-szervezete 1765–1815. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 5–40. o. A tanulmány eredetileg PhD disszertációmon fejezeteként született meg, s utóbb kibővítve bekerült a szintén a disszertációból kinőtt monográfiámba: Nagy-L. 2013.

⁴⁹ Mémoires du comte de Langeron 1895. 295–296. o.

⁵⁰ Toll részvételét a haditanácsban nem említi Langeron, csak Kutuzov parancsát. Mivel az ő feladata lehetett a terv lefordítása, ezért vagy a haditanács szobájában, vagy a szomszédos helyiségben tartózkodott.

hajnali három óra körül eltávoztak. A táborkari tisztek sokszorosították a haditervet, majd szétküldték a csapatoknak. Komoly problémát okozott a sötétségben megtalálni a címzett parancsnokot, ami a haditerv kézbesítésének késéséhez vezetett. Stutterheim szerint néhányan csak délelőtt kilenc körül, a hadosztály- és dandárparancsnokok egyáltalán nem kapták meg az írott parancsot.⁵¹

A haditerv szövege(i)

A haditanács sokkal inkább a parancsközlés formáját öltötte. Weyrother emelt hangon felolvasta a haditervet. Ez a következőképpen hangzott:⁵²

„Diszpozíció⁵³

a Schlapanitz és Sokolnitz mögötti ellenséges állások megtámadására 1805. december 2-án.

Mivel az ellenség bal szárnyával a főúttól balra fekvő erdős hegynél áll, jobbjá Kobelnitz és Sokolnitz felé a mögöttük lévő mocsárig nyúlni látszik, mi a bal szárnyunkkal az ő jobbját olyan mértékben átkaroljuk, hogy a jobb szárnya elleni támadás olyannyira kiválóbbnak tűnik, hogy amint a Sokolnitz és Kobelnitz melletti szorosok elfoglalása után teljesen a jobb szárnyban állunk, a támadást a nyílt terepen Schlapanitz és a turasi erdő között folytatjuk, a schlapanitzi és a bellawitzi szorosokat teljesen kikerüljük, amivel ő az arcvonalának fedezésére törekedett. Az egész tehát csak attól függ majd, hogy a jobb szárnya elleni támadásunkat olyan korán, amennyire tudjuk, teljes erőnkkel megindítjuk, és mindeközben a mi jobb szárnyunknak, nevezetesen Bagration herceg hadtestének, csak az állásait kell tartania, és Liechtenstein herceg lovasságának Krug és Schlapanitz között a nyílt terepen a főút jobb és baloldalán a biztonság fenntartásán kell fáradoznia.

Ezért négy oszlopot alakítunk, mint ma.

Az 1. oszlop Aigezdtől Tellnizen keresztül megy, ezen a helyen [Tellnizen – NLI] és a jobbra lévő szoroson áthaladt, egy zászlóalj a bal szárnya fedezetére a szoros mindkét oldalán hagy, és jobbra előre tartja magát a mocsarak felé, míg az oszlop éle a 2. oszlop élet eléri.

A 2. oszlop a Sokolnitz és Tellnitz közötti völgyön halad keresztül,

a 3. oszlop a sokolnitz kastély közelében, ahol a túloldalon a három él Sokolnitz és a mögötte fekvő mocsarak közötti területről a kobelnitzi mocsárig előrenyomul, miközben a 4. oszlop az említett helyen [Kobelnitzen – NLI] áthalad, és az oszlop éle a másik hároméval összhangba hozza magát. Ezen a módon ezen négy oszlop élei egy nagy folyamatos vonalat alakítanak ki. Ezután az első oszlop négy zászlóaljjal a Turas előtt fekvő

⁵¹ Stutterheim 1806. 109. o.

⁵² Österreichische Staatsarchiv, Kreisarchiv, Wien (KA), Alte Feldakten (AFA) Karton 1350 Deutschland 1805-12-12. Arra nincsen bizonyíték, hogy ezt a szöveget olvasta fel és magyarázta Weyrother. Az, hogy a közölt példány külsőségei, írásmódja gondos, tisztázott szöveget mutat, valószínűsíthető, hogy ez a szöveg a tábornok által összeállított haditerv pontos szövege. Alább szó esik a terv készítésének körülményeiről. A földrajzi helyek azonosítását a második katonai felmérés térképei alapján végeztem a <http://mapire.eu> (hozzáférés: 2014. június 9.) georeferált térképe alapján. A szöveg átírása betűhív, (az eredetit lásd a Mellékletben!) csupán a néhány rövidítést oldottam fel szögletes zárójelben. A külső, formai jegyek közül csak az aláhúzást mint a kiemelés nyomtatékosítás eszközét tartottam meg. Az oldalak számait szögletes zárójelben [] adom meg.

⁵³ A fordítás során törekedtem az eredeti szöveg szófordulatainak, szerkezeteinek a lehető legközelebbi visszaadására.

kis erdőcskét beveszi és megszállva tartja, az összes többi az első maradékával együtt az említett erdőcske és Schlapanitz között nagy erővel az ellenség jobb szárnyába indul. A 4. oszlop három zászlóalja ezzel egy időben Schlapanitz falvának birtokába jut.

Ezzel egyidőben Bagration herceg elővédje Liechtenstein herceg lovassága által támogatva a Warosna és a leeschi fogadó⁵⁴ közötti magaslat⁵⁵ nagy tüzerűtegekkel történő megszállására törekszik, amely megkönnyíti a lovasság számára a kitartást a síkon az út jobb- és baloldalán, illetve a Warosna⁵⁶ völgyének túloldalán fekvő magaslatok megtartását is.

Mivel a csata eldöntése a bal szárnyunk támadásának gyorsaságától és az ellenséges jobb felgöngyölítésétől függ, de ez Bagration herceg állhatatos kitartása nélkül nem hozhatna igazi előnyt, így a lovasság az úttól jobbra a leeschi fogadótól előre,⁵⁷ jelesül az ellenséges oszlop jobb szárnyára fog támadni, amit, mivel az ellenség iparkodik a Bagration herceg bal szárnya ellen előrenyomulni, könnyen meg kell verni.

Liechtenstein herceg említett lovassága egyúttal a lovagló tüzerűtegekkel a Schlapanitz és a leeschi fogadó közötti hegytetőt megszállja, ami által az egész Schlapanitzig terjedő síkság ura marad.

Már virradatkor Blasowitz és Krug között előre kell sietnie, hogy a jobb szárny gyalogságának az oszlop formálását megkönnyítse.

Kienmayer altábornagy lovasságának egyből, miután az első oszlop a tellnizti szorosot maga mögött hagyta, az említett szoros és a mocsár közötti síkságon előrenyomulnia, és balra Menitz ellen az oszlop hátát és a bal szárnyát fedeznie, és minden elől és oldalt fekvő helység ellen járőröznie kell, az oszlopok előrenyomulásakor állandóan az első baloldalát tartja, és amikor a turasi erdőt a gyalogság bevette és megszállta, Turas és az erdő között balra a lateini kápolna felé nyomul előre, hogy a bal szárnyat állandóan biztosítsa.

Amikor a négy gyalogsági oszlopnak a Latein és Bellawitz közötti útig előrenyomulni, és mindkét helységet az ellenségtől megtisztítani és az ellenséget a hegyekbe vetni és üldözni szerencsénk volt, a turasi erdőcskét még mindig megszállva kell tartanunk, amivel csapataink körül biztonságban mozoghatnak, és a legrosszabb esetben Kobelnitzen és Puntowitzen keresztül a mai állásba vonulhatnak vissza.

Amint Bagration herceg a bal szárnyunk előrenyomulását megfigyeli, az ő oldalán is az ellenség ingadozó bal szárnyát vissza kell nyomnia és iparkodnia kell a többi oszlophoz csatlakozni. A hadsereg Lesch és Nenowitz között Latein falu előtt egyesül, és Liechtenstein herceg lovassága Slapanitz, Bellawitz és Krzyzen a szabaddá vált szorosait gyorsan használva a túloldalon a gyalogságnak támogatólag fog szolgálni, vagy a megvert ellenség Brün és Czernowitz felé való visszavonulását lehetőleg elvágja.

⁵⁴ A leeschi fogadó a Bosenitz-patak és a Brünn–Olmütz főút kereszteződésében található.

⁵⁵ A később Santon névvel illetett magaslat.

⁵⁶ Weyrother Warosna névvel illette Bosenitz falvát, ma Tvarožná.

⁵⁷ Nem teljesen egyértelmű, hogy pontosan mire utal Weyrother. A legvalószínűbb, hogy a Zuran dombot jelentheti a megnevezés, mert ezzel tudta volna Bagration előrenyomulását támogatni a lovastüzerűtegekkel.

Őexcellenciája, a vezénylő tábornok a 4. oszlopnál fog tartózkodni. minden jelentést, nevezetesen kezdetben Kobelnitz felé, a csata szerencsés folyása esetén pedig Slapanitzén túlra kell küldeni.

Minden oszlop balra alakít majd arcvonalat, és Buxhövden tábornok, aki az első oszloppal tör előre, fog gondoskodni arról, hogy a szorosok túoldalán az egymáshoz igazodott oszlopélek csak olyan széles arcvonalba bontakozzanak ki, amit a terep a turasi erdő és Slapanitz között két vonal számára szükségessé tesz, a többi erő négy kis oszlopban kövesse őket, és a két vonal számára támogatásul és az egész csata során tartalékuul szolgáljon.

Konstantin nagyherceg hadteste hajnalban Blasowitz és Krug mögött áll fel, és Liechtenstein herceg és Bagration herceg bal szárnyának támogatásául szolgál.

Az egész hadsereg poggyásza hajnalban minden oszloptól azon az úton menjen vissza, ahonnan jött és arra a pontra menjen, ahol az oszlop tegnap állt és ahonnan a mai menetet megkezdte.

A főhadiszállás poggyásza Austerlitz mögött áll fel; az egész hadsereg a legrosszabb esetben a Hodiellitz–Nimczan–Herstritz állásba vonul vissza. A csata jobb, vagy kevésbé szerencsés folyása tudja meghatározni, hogy az elővéd még az este Brünnön túlig, az Iglowa- vagy a Schwarzwowa-patakig nyomulhat-e előre, illetve hol kellene a főhadiszállást felállítani.

Az indulás minden gyalogsági oszlopnál egyszerre 7 óraker történik a lovassággal együtt, de minden már leküzdött szorosnál a baloldali él előrehaladását meg kell várni, amint azt már a korábbi diszpozíció előírta.”

Az osztrák hadilevéltár Alte Feldakten fondjában a maga kronologikus helyén négy példányban található meg az irat.⁵⁸ A feltehetően eredeti, míves, könnyen olvasható példány mellett három másolat három külön kéz munkája, nem is teljesen betűhívek a másolatok, mert a helyesírásban némi különbséget találhatunk. Az átírást az eredetinek feltetelezett tisztázati példányról adtam meg. Az osztrák hadilevéltárban található összes másolat az általam közölt iratról készült, annak szóhasználatát követi apró eltérésekkel (pl. geheet helyett geheet).

A terv német nyelven nyomtatásban is napvilágot látott, már közvetlenül a csatát követő évben Stutterheim tábornok második munkájában.⁵⁹ Érdekes azonban, hogy bár az itt közölt szöveg értelmét tekintve teljes mértékben megegyezik az általam közölt szöveggel, de más szavakat használ, olykor a mondatszerkezet is eltér anélkül, hogy a szöveg értelme megváltozott volna.⁶⁰ Stutterheim nem hivatkozik az általa idézőjelben közölt szöveg for-

⁵⁸ KA AFA Karton 1350 Deutschland 1805-12-12, illetve ad 12 szám alatt további három példányban. Az egyik példányon vörös tintával írt, majd vékony feketével áthúzott 484-es szám, valamint fekete tintával írt, majd az előbbi vékony feketével áthúzott „N° 7” lajstromszám, valamint a másik vörös tintával írott „1805 12 ad 12” levéltári jelzet, amit az áthúzások fekete tintájával vastagon aláhúztak. A második másolaton „B. c.” jel feketével áthúzva és a vörös „1805 12 ad 12” levéltári jelzet, valamint grafitál: „Dupl.” áll, a harmadik másolaton semmiféle jelzet nem található. Mind a négy példány más-más kéz írása. Nem betűhív másolatok, helyesírásuk eltér egymástól.

⁵⁹ Stutterheim 1806. 101–107. o.

⁶⁰ Például a közölt szövegben „in den waldigen Gebirg” szerepel, Stutterheimnél „mit Wald bedeckten Berge”. Stutterheim 1806. 101. o.

rására. Stutterheim szövegéhez azonban még egy utolsó rövid bekezdés is kapcsolódik:⁶¹ „Ein Bataillon vom 7ten Jäger-Regiments wird aus der dritten Colonne nach der ersten verseßt. Uebrigens gehen alle Regimente nach der gestrigen Ordnung.”

Önmagában ez a rövidke bekezdés, amelyben az orosz 7. vadászrezred egyik zászlóaljának az első oszlophoz küldését rendelte el, nem lenne lényeges, de az orosz fordításban is benne van ez a rész, amint az a kiadott szövegekből kiderül.

A terv orosz fordítása tudtommal elsőként 1888-ban jelent meg nyomtatásban,⁶² majd később több másik kötetben, egyebek között Kutuzov iratainak kiadásában is. Az első, Leer tábornok által kiadott szöveg orosz levéltári hivatkozást ad meg forrásként (Военно-ученый архивъ Главного штаба 4407, No. 18.),⁶³ a Kutuzov-féle szöveg azonban ezzel nem teljesen egyezik, más iratról készült az átirás. A Kutuzov-kiadás gazdagon jegyzetelt, pontos levéltári hivatkozással közli az iratokat.⁶⁴ Az orosz fordításnak is több változata maradt fent, ezek – hasonlóan a német másolatokhoz – némileg eltérnek, de az eltérések a szöveg értelmét nem változtatják meg. Az 1951-es szövegkiadás rendkívül igényes és alapos, pontosan közli az egyes példányok közötti eltéréseket. Nem könnyű meghatározni, hogy az orosz fordítás melyik német szöveg alapján készült. A Stutterheim által közölt szövegvariáns az osztrák hadilevéltár iratanyagában nem található meg, ugyanakkor utolsó bekezdése az orosz fordításban jelen van. A Kutuzov iratai között megjelent orosz szövegben viszont a négy oszlop formálásáról szóló mondat külön bekezdésben kapott helyet,⁶⁵ Leernél ez az első bekezdés végéhez kapcsolódott⁶⁶ csakúgy, mint Stutterheimnél.

A haditerv levéltári és Stutterheim-féle verziója közötti apró különbség talán a haditanács eredménye volt. A fordítás és a másolás problémaköre talán így oldható meg, hiszen az este kilenc órakor elkészült haditervet másnap reggel hétig lett volna idő kellő számban másolni és fordítani. A haditanács azonban hajnali három óráig tartott, csak ezt követően indulhatott meg a tábornoki munka, a fordítás és sokszorosítás, ami indokolhatja a súlyos késlekedést.

A haditerv a *Disposition* címet viseli, mint általában a menet- és támadási parancsok. Az irat pontosan megszerkesztett, szabályos szerkezetű íromány. Három részből áll. Az első rész, egyetlen hosszú bekezdés átfogóan ismerteti a csatatervet. A második rész részletezi a kiszabott feladatokat oszlopok szerint, a két szárnyat külön választva, a csata lefolyását két fázisra bontva. A harmadik rész a málháról intézkedik. Végül a csapatok indulásáról rendelkezik a hadparancs, minden egységnek egységesen reggeli 7 órában szabva meg az indulást.

A csataterv alapjaként Weyrother meghatározta a francia csapatok elhelyezkedését: a főúttól északra lévő erdős hegyektől jobbszárnyával Kobelnitz és Sokolnitz közötti tóra támaszkodva állnak a franciák. A csataterv ezért az ellenség jobbszárnyának megkerülését határozta el, ezalatt a saját jobbszárnyának csak a pozícióját kellett védeni.

⁶¹ Stutterheim 1806. 107. o.

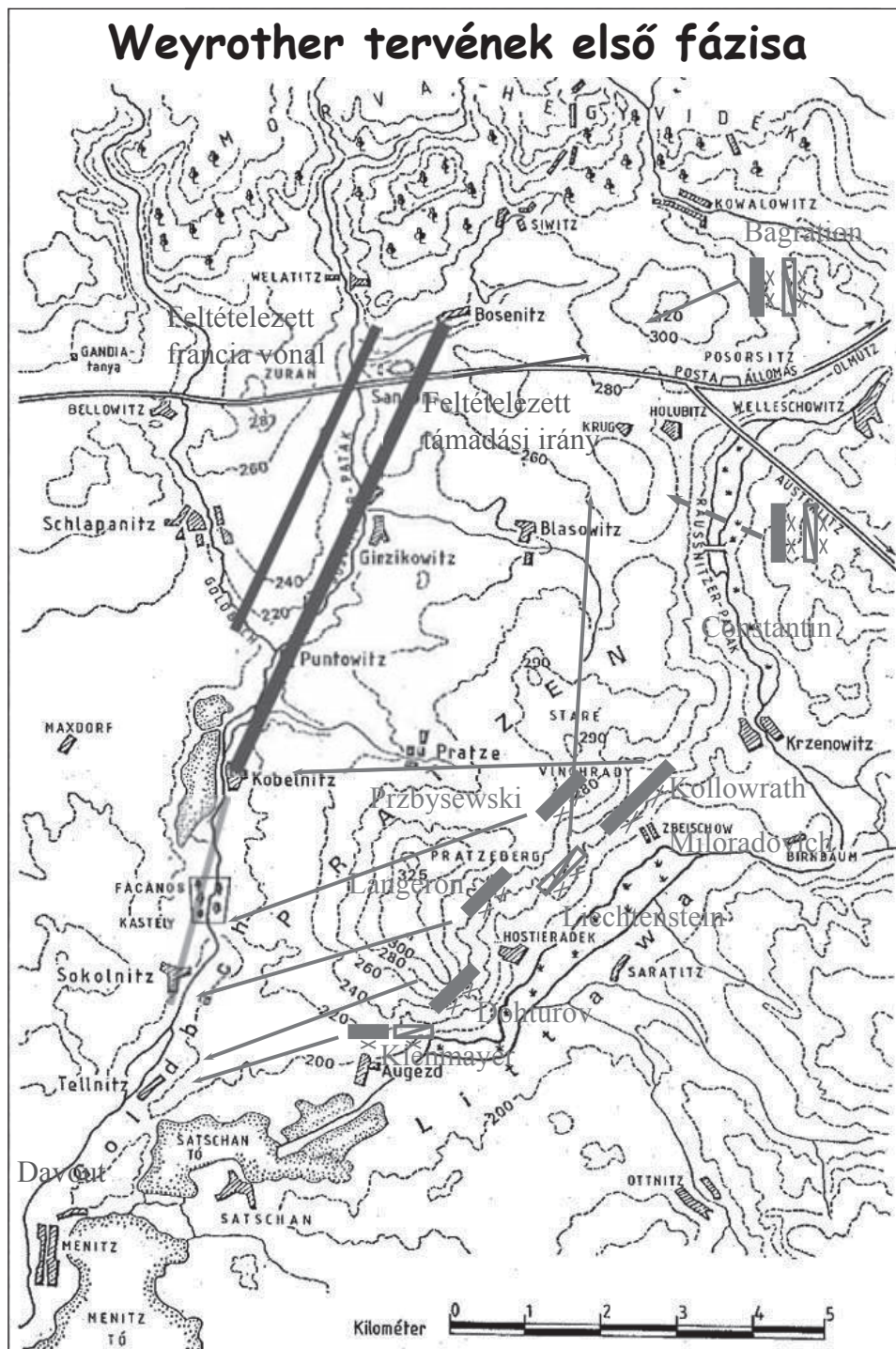
⁶² Leer 1888. 74–77. o.

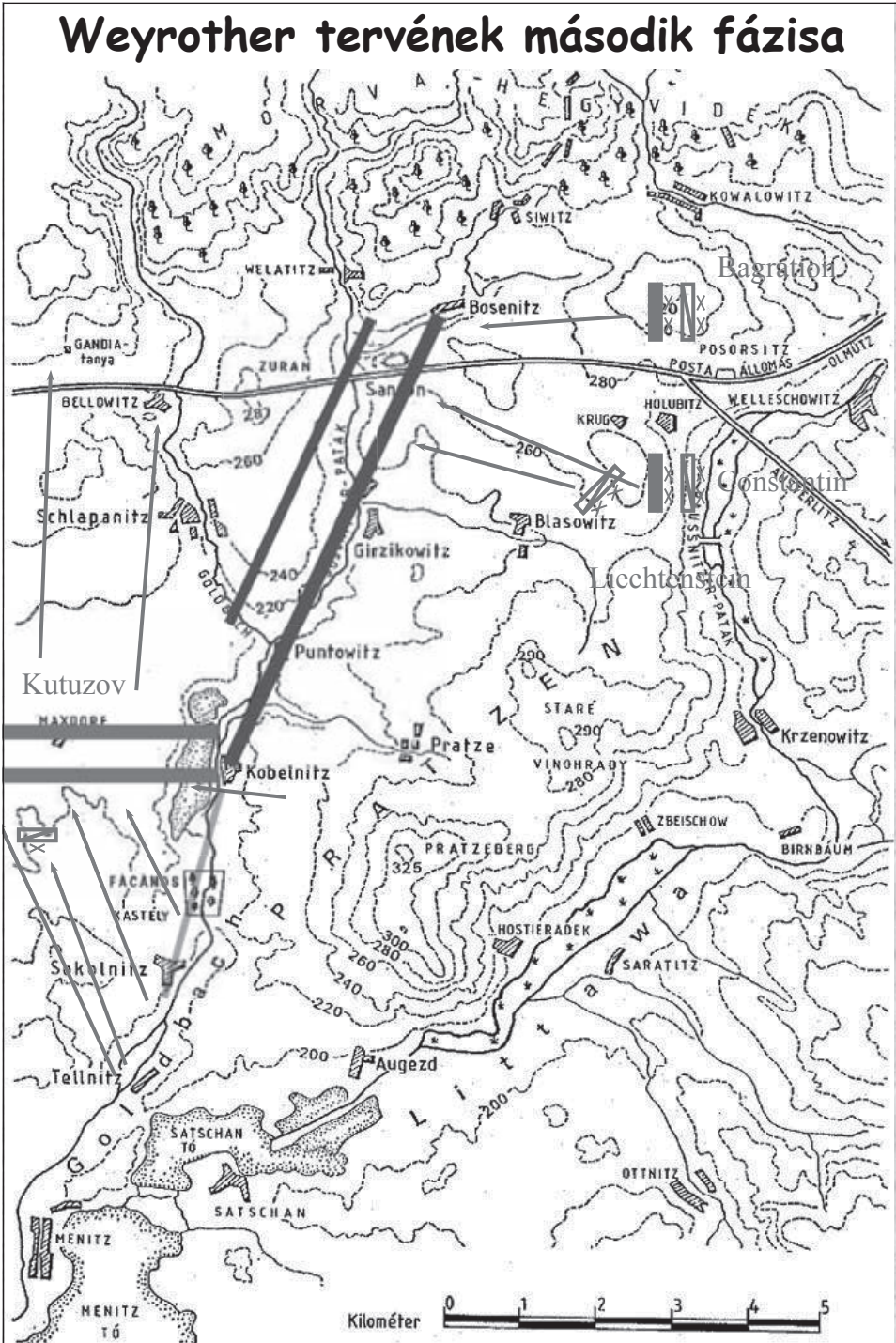
⁶³ Leer 1888. 74. o.

⁶⁴ Кутузов 1951. 224. o. 1. lábjegyzet.

⁶⁵ Leer 1888. 74–75. o.

⁶⁶ Кутузов 1951. 224. o.

A támadást két ütemben kellett végrehajtani. A balszárnyat a négy gyalogososzlop alkotta. Az első oszlop Dohturov alatt Tellnitzet, a második Langeron alatt Tellnitz és Sokolnitz közötti területet, a harmadik oszlop Przbysevski alatt a sokolnitszi kastélyt veszi célba. A három oszlop Buxhövdén parancsnoksága alatt áll. Ez a három oszlop átkel a Goldbach-patakon, ha bármelyik késik, a többinek meg kell várnia. A következő fázist csak akkor lehet elindítani, ha mindhárom oszlop átkelt és csatarendbe helyezkedett. A negyedik oszlop eközben Kutuzov személyes parancsnoksága alatt a sokolnitszi kastély és Kobelnitz közötti térség ellen támad, szintén átkel a Goldbachon, majd csatlakozik a másik három oszlop jobbszárnyához. Az első oszlop négy zászlóalja Turast, a negyedik oszlop három zászlóalja Slapanitzot foglalja el, miközben jobbra felkanyarodik az egész szárny. Kienmayer lovassága biztosítja az oszlop balszárnyát és hátát.

Időközben a jobbszárnyon Bagration megszállja és tüzérséggel megerősíti az útke-reszteszódéstől északra álló dombot, ott védekezik. Liechtenstein a lovassággal Blasowitz és Krug közötti területre vonul, és támogatja Bagrationt, lovastüzérségével ellenőrzi a sík terepet.

A támadás második fázisában a balszárny négy oszlopa Kutuzov személyes parancsnoksága alatt északi irányba indít támadást, felgöngyölíti az ellenséges vonalat, lehetőség szerint elvágja az összeköttetést Brünnel, és az erdős hegyekbe szorítja az ellenséget. A balszárny előretörését tapasztalva Bagration és Liechtenstein is támadásba megy át, különösen utóbbinak kell lovasságával aktívan bekapcsolódnia a franciák szétverésébe.

Az orosz gárdának Blasowitz és Krug vonala mögött kell felállnia, feladata a jobbszárny csapatainak támogatása.

Weyrother végül ismét megerősíti: a balszárnyon a Goldbachon történt átkelést követően a három oszlop csak együttesen indíthatja el a támadását.

Egy apró kitérőt kell tennünk, hiszen a haditanács és a Weyrother-terv talán Tolsztoj zseniális műve, a *Háború és béke* révén tett szert nagy ismertségre.⁶⁷ Tolsztoj leírásának részleteiből, adatgazdagságából és pontosságából egyértelmű, hogy alaposan ismerte a forrásokat: Stutterheim és Langeron munkáját.⁶⁸ Weyrother nála egyértelműen negatív figura, „oktató” attitűdjét Langeron leírásából meríthette Tolsztoj. A Weyrother-tervből Tolsztoj az eredeti műben németül idézi a Stutterheim által közölt szöveget. Minden elismerés megilleti Tolsztojt, aki pontos leírást adott, egyúttal zseniálisan szőtte össze a valós történelmi eseményeket regényének cselekményével.⁶⁹

⁶⁷ *Lev Tolsztoj: Háború és béke*. Budapest, 1997. I. k. 314–318. o.

⁶⁸ Langeron memoárja tudtommal 1895-ben jelent meg először, a Háború és béke 1865 és 1868 között készült. Kérdéses, hogy Tolsztoj honnan ismerhette, mert eredetije a francia levéltárban volt: Archives des Affaires étrangères (Russie, 21, 22); Mémoires du comte de Langeron 1895. 289. o. I. lábjegyzet. Tolsztoj leírásában is megjelent Langeron ellenvetése és a haditanács Kutuzov általi lezárása epizódja is jelen van. Egyedül a haditanács időpontját helyezi Tolsztoj két órával korábbra, de két óras időtartama helyes. Mihailovskij-Danilevskij leírása (*Mikhailovskij-Danilevskij* 1846. 233–234. o.) nem tartalmaz ilyen részleteket, a haditanácsot pontos időmegjelölés nélkül az éj közepére teszi („le milieu de la nuit”).

⁶⁹ A regény irodalomtörténeti elemzéséhez lásd: *Hajnády Zoltán: Lev Tolsztoj világa*. Budapest, 1987.

A vezényleti viszonyok

Az írott csataterv a papíron szépen mutatott, de vajon mennyiben valósult meg, mennyiben befolyásolta a csata menetét, végkimenetelét?

Elsőként fontos rögzíteni a vezényleti viszonyokat, tehát leszögezni, kinek milyen kötelességei és jogai voltak.⁷⁰ Az egyesült hadsereg legfelsőbb, általános parancsnoka I. Sándor cár volt. Az ifjú cár azonban semmiféle katonai tapasztalattal nem rendelkezett, így a főparancsnoki tisztet Kutuzov gyalogsági tábornok viselte, parancsnoksága alatt álltak az orosz és osztrák csapatok is. Az osztrák csapatoknak külön parancsnoka volt Liechtenstein altábornagy személyében. Ferenc császár is jelen volt, de hivatalos tisztséget nem viselt az egyesült hadseregben, véleményét viszont meghallgatták, tekintélyének segítségével akarata képes lehetett keresztülvinni. Az ő tanácsadójaként szerepelt Schwarzenberg altábornagy, a későbbi híres lipcei győző. Liechtenstein pozíciója is névleges volt, mivel a csapatok közvetlenül az oszlopparancsnokoknak voltak alárendelve. A hadsereg tábornoki főnöke, Weyrother vezérőrnagy közvetlenül a cárnak, mint a hadsereg legfelsőbb főparancsnokának tartozott felelősséggel, nem pedig Kutuzovnak, a valódi főparancsnoknak. Az első három oszlop közös parancsnokot kapott Buxhövdén altábornagy személyében. Elméletileg az első oszlophoz tartozott Kienmayer altábornagy elővédje, amely azonban ettől függetlenül, közvetlenül Buxhövdén alatt működött.

A negyedik oszlop parancsnokságát Miloradovics altábornagy és Karl Joseph Graf von Kolowrath tábornagy közösen viselték. Lényegében Miloradovics az orosz, Kolowrath az osztrák csapatokat irányította. Ennél az oszlopnál tartózkodott Kutuzov, aki a csata alatt közvetlenül vezette az oszlopot. A szövetségesek jobbszárnyának ugyanakkor nem neveztek ki egyszemélyű parancsnokot, a három oszlopparancsnok minden koordináció nélkül vezette csapatait a csatában. A hadsereg felsővezetésének ilyen mértékű szétforgácsolása jelentősen gyengítette az erőkifejtést. A hadsereg élén álló cár nem vezette a hadsereget. Kutuzov, aki sem a támadás tényével, sem annak módjával nem értett egyet, a negyedik oszlophoz beosztva nem volt abban a helyzetben, hogy az egész hadsereget vezesse. A balszárny élén Buxhövdén az első oszlopnál tartózkodott, a második és a harmadik oszlop parancsnokai magukra maradtak, így a támadó szárny egységes vezetése nem valósult meg. A jobbszárnyon az egyszemélyű parancsnok hiánya szintén lehetetlenné tette az egységes erőkifejtést.

Nagyon komolyan kell vennünk Kutuzov ellenvetését Weyrother tervével kapcsolatban. Kutuzov alapvetően azt az álláspontot képviselte, hogy várni kellene a csata megvívásával. December 1-jén este kilenc órakor ez az ellenvetés már nem odázhatta el a másnapi csatavívást. Ekkor már valóban nem lehetett leállítani a támadást, mert egy visszavonulás végzetes lett volna a hadsereg moráljára, de a franciákhoz ilyen közel még a hadsereg épségét is veszélyeztette. Nem is gondolhatta ezt Kutuzov komolyan, ezt inkább amolyan zsörtölődésnek tekinthetjük. Weyrother érveit teljesen helytállónak tarthatjuk.

Kutuzov másik ellenvetése azonban rendkívül lényegre törő. Weyrother már a vonalharca utolsó stádiumában lévő harcászati rendszert használt, amelyben az egész hadsereg nem egyetlen nagy vonalat alkot, hanem a hadseregrészek önállóan, össze-

⁷⁰ Goetz 2005. 345–346. o.

köttetés nélkül vonulnak fel. Ez a vonalharca által adott válasz a francia forradalmi háborúkban a francia hadsereg újítására, miszerint a hadsereg külön összefgyvernemi magasabbegységekben, hadosztályokban menetelt, vonult fel és harcolt.⁷¹ Az orosz hadsereg a hétéves háború óta nem harcolt a nyugat-európai hadszíntéren, leszámítva a kevés csapatot érintő és meglehetősen rövid 1799-es itáliai és svájci hadjáratot,⁷² így valóban nem szokhatott hozzá ehhez a fajta harcmodorhoz. A félig irreguláris csapatokból álló török hadsereg elleni tapasztalatok és az ellenük „specializálódott” orosz hadsereg nem lehetett felkészülve arra a fajta mozgékony és manőverező hadviselésre, amit Weyrother a tervében megkövetelt. Márpedig egy hadvezérnek nagyon fontos a sikerhez, hogy a hadsereget annak tulajdonságai alapján vezesse, kihasználva annak erőnyeit úgy, hogy a negatív tulajdonságokat az ellenség ne tudja kiaknázni. Napóleon például remekül aknáztta ki a francia csapatok pszichikai tulajdonságait, amit a harcászati újításnak köszönhetően a mozgékonyssággal tudott elegyíteni, s ez vált sikerének alapjává. Kutuzovnak óriási tapasztalata volt, pontosan tudta, hogy az orosz csapatok kiválóan harcolnak, remekül védekeznek, de egy bonyolult manőverekkel átszótt támadó mozdulatnál sok nehézségük támadhat. A dürnsteini ütközet is ékes bizonyítéka ennek. Az átkaroló mozdulat késlekedése miatt Mortier hadtestét nem tudták megsemmisíteni, így az ütközetet a szövetséges hadsereg ugyan megnyerte, de a hadjárat sorsát ez nem befolyásolta.⁷³ Az orosz hadsereg erősségének kihasználására a schöngraberni ütközet jó példa. Nehéz terepen az orosz csapatok jó vezetés mellett jelentősen erősebb francia erőt fel tudtak tartóztatni, késleltették a franciák előrenyomulását. Nagy veszteséget szenvedtek, de nem omlottak össze, rendezetten tudtak visszavonulni.⁷⁴ Kutuzov ellenvetése ebben a tekintetben tehát nagyon komoly hadvezéri kvalitásról tett tanúbizonyságot, teljességgel jogosnak mondható. Kutuzov szeme előtt feltehetően a Prätzen-dombháton megszervezett védelem lebegett. A dombvonulat jól védhető volt, lehetőséget adott a tartalékképzésre és az azzal történő manőverezésre. Az egyesült sereg lovassága erős és nagyszámú volt, jól támogathatta volna a védelmet mind ellentámadással, mind csatadöntő támadással. A szövetséges tüzérség is erősebb volt a franciánál. Egy ilyen erős állással a dombháton kompenzálni lehetett volna az orosz csapatok csekélyebb manőverező-képességét, az osztrák csapatok egy részének kiképzetlenségét, és az oroszok állhatatos védelemre való képességét is sikeresen ki lehetett volna használni. Az események többszörösen bebizonyították a tábornok igazát.

Mindezek ellenére Kutuzov, engedelmes alattvaló lévén, meghajolt uralkodója akarata előtt. Weyrother azonban komoly hibát követett el, hiszen haditervét a hadseregben kisebbséget alkotó osztrák hadsereg tulajdonságai szerint alakította ki. Az osztrák csapatok jó manőverező-képességűek voltak a vonalharca keretein belül, alkalmasak hosszabb menetek utáni azonnali harcba bocsátkozásra, kiváló lovassággal rendelkeztek, viszont a védekezésben nem voltak olyan állhatatosak, mint az oroszok. Weyrother terve ezeket használta ki leginkább, nem törődve az orosz csapatok előnyeivel.

⁷¹ Nagy-L. 2013. 16–22. o.

⁷² Duffly 1977. 44., 50. o. 20 247 orosz katonát mutat ki.

⁷³ Egger 1978.

⁷⁴ Egger 1974.

A harc lefolyása

A haditerv kivitelezése nagyon komoly munkát jelentett a beosztott táborkari tisztek számára, akiknek a menetvonal pontos megtervezése nehézséget okozott. A legnagyobb gondban Liechtenstein lovassága volt, mert nekik a többi csapat irányára merőleges menetet kellett végrehajtani. Az oszlop táborkara kapkodva adta ki a menetparancsot – viszont a célt eltévesztették.⁷⁵ Nekik Blasowitz felé kellett volna menetelni, ehelyett Pratze falvát vették célba. A gyors menet során utolérték Langeron oszlopát, majd Shepelev élen haladó orosz lovasdandára Langeron csapatait félbevágva sietett vélt célja felé. Hohenlohe osztrák lovassága elbizonytalanodott és megállt. Pratzéhoz közelítve aztán kiderült a hiba. Langeron és Shepelev ingerült szóváltását követően Shepelev megvárta, amíg pirkad. Ekkor bizonyosodott be a tévedés, így lovasságát a legnagyobb sietséggel a helyes irányba, északkelet felé indította.⁷⁶ Ez a késleltetés Langeronnak fél órás csúszást okozott. Oszlopának végén haladó két ezredének azonban még Shepelev elvonulását is meg kellett várnia, így a második oszlop két részre szakadt.

A harc a déli szárnyon kezdődött el.⁷⁷ A Tellnitzet védő francia gyalogezredet Kienmayer gyalogsága támadta meg, de csak Dohturov oszlopának csapatai segítségével tudták elfoglalni a falut. Ekkor viszont a beérkező Friant-hadosztály egyik ezrede indított ellentámadást, amit ismét csak Dohturov oszlopának kibontakozásával, csapatai segítségével tudtak visszaverni.

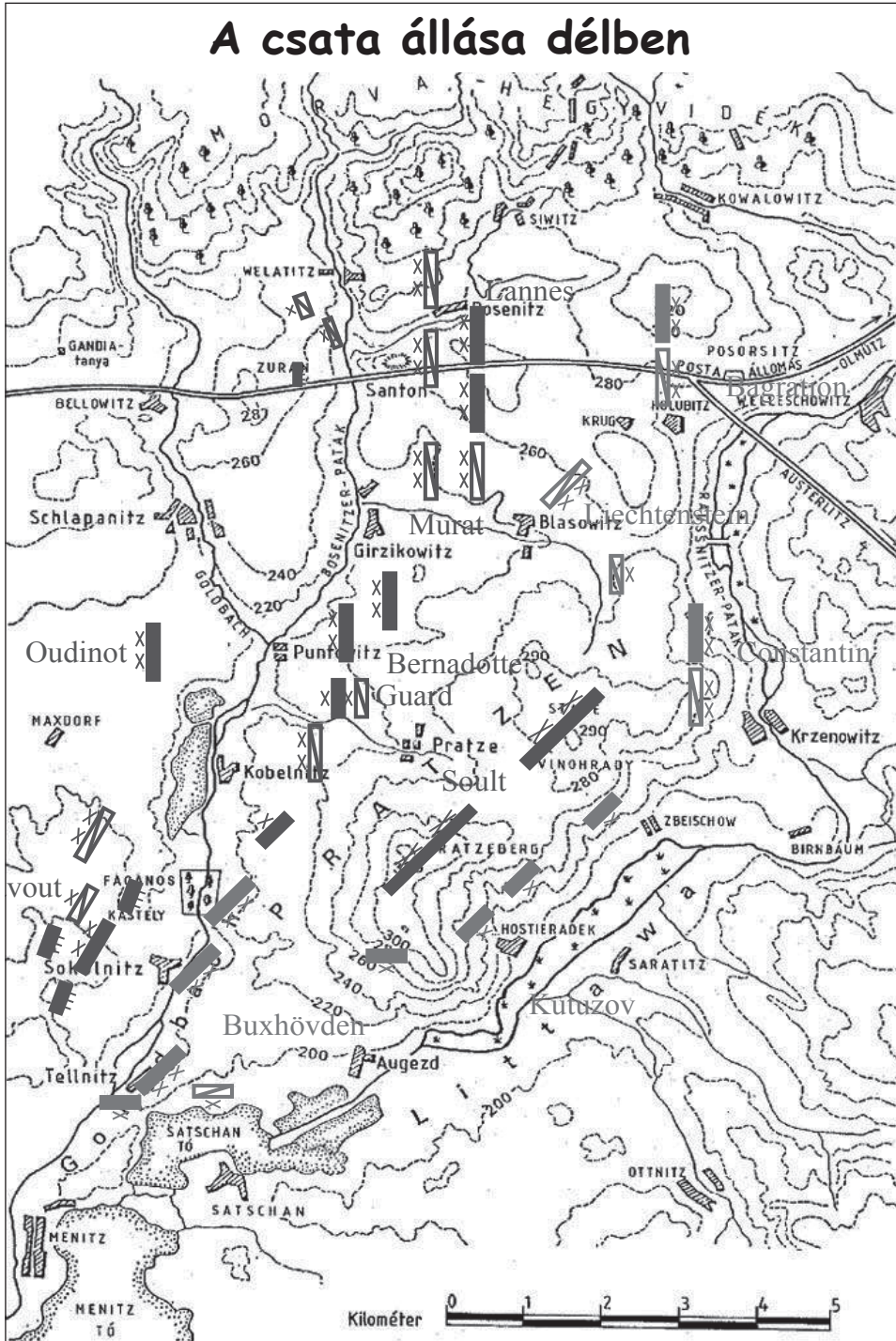
Sokolnitz, a kastély és a fácános előtt hasonló események játszódtak le. A franciák körömszakadtáig védekeztek, ellentámadásokat indítottak, késleltették a szövetséges csapatokat. Dohturov – habár a lehetősége meg lett volna rá – nem indította meg támadását a szemközti magaslat ellen, mert nem látta, hogy tőle jobbra a második és a harmadik oszlop vele egy magasságba ért volna. Ő volt azon kevesek egyike, aki valóban követte Weyrother tervét, és annak megfelelően járt el.

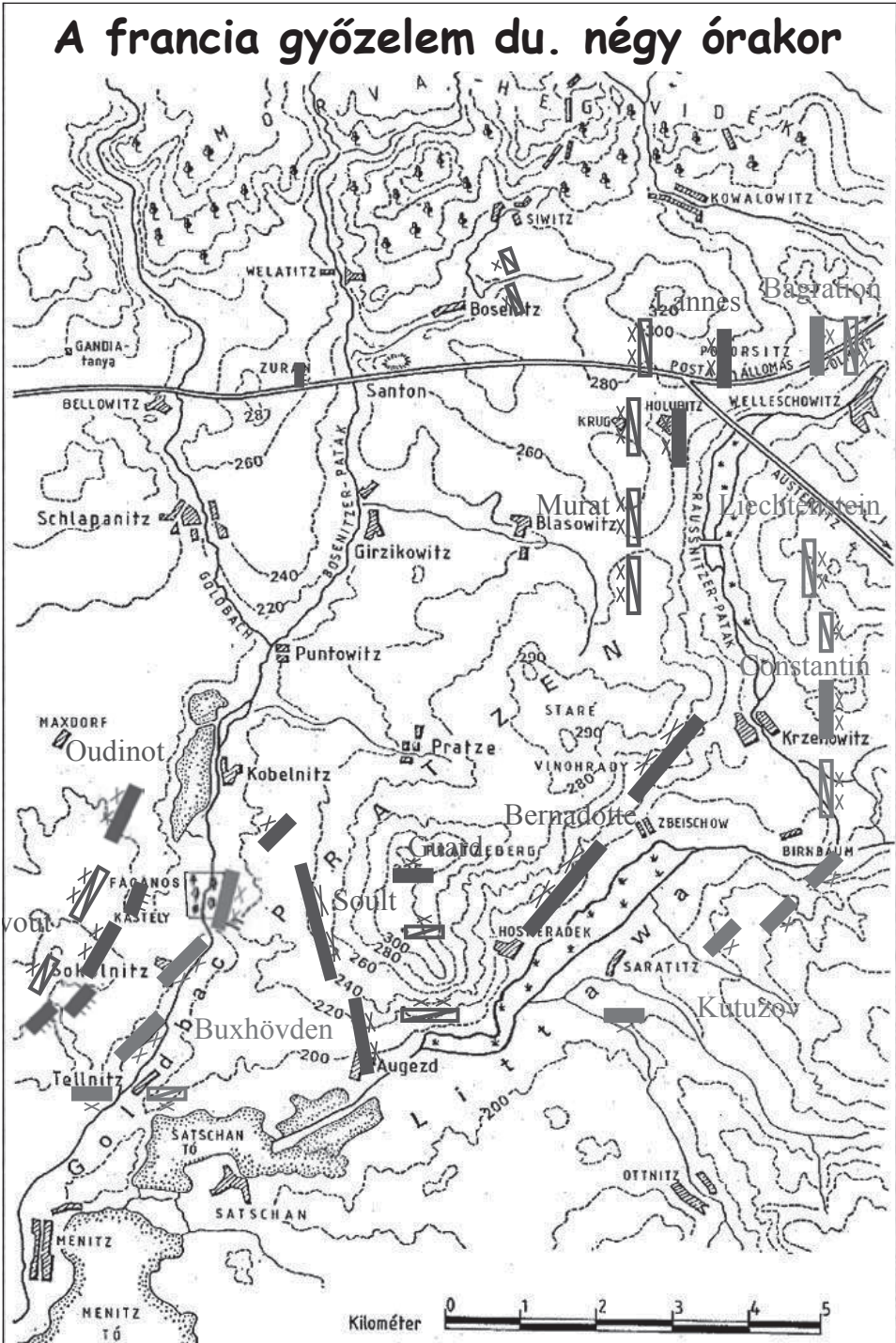
A csata legfontosabb mozzanata a centrumban, Pratze falva és a két magaslat körül zajlott. A franciák kiváló időzítéssel támadtak. A harmadik oszlop már elhagyta a területet, a negyedik oszlop elővédje, orosz és osztrák csapatai külön meneteltek, mert messze volt még a céljuk, csak Kobelnitz előtt kellett volna egyesülni az oszlopnak. A franciák részenként könnyedén verték meg a szövetséges csapatokat. A nehézséget számukra az jelentette, hogy déli irányból is támadás érkezett, a Langeron oszlopából leszakadt dandár részéről. Az ellentámadások elhárítása végül sikerült. Közben a déli szárnyon a három oszlop átverekedte magát a franciakon, és átkelt a Goldbachon. Langeron hírt kapott a Pratzenberg körüli harcokról, egyik dandárát a patak keleti felén tartotta vissza. A Weyrother-terv első szakaszát az első három oszlop végül – hatalmas nehézségek árán ugyan, de teljesítette. A negyedik oszlop azonban menetének a felét sem tudta megtenni. Buxhövdennel szemben a franciák erős védelmet alakítottak ki a szemközti magaslaton,

⁷⁵ Goetz: 2005. 137–138. o.

⁷⁶ Mémoires du comte de Langeron 1895. 297. o.

⁷⁷ A csata eseményeinek részletes leírását magyarul a szakirodalommal lásd: Nagy 2001. Az előbbi tanulmány elkészülte óta eltelt időben a jelentős nemzetközi szakirodalmi termésemből kiemelkedik: Goetz: 2005. 120–292. o. Kiemelkedően fontos forrás még Alexander *Mikaberidze* 2. jegyzetben hivatkozott munkája. A csata leírását ezen munkákból merítettem, így csak azokat az eseményeket jegyzetelem, aminek különös jelentősége van témám szempontjából.

ahonnan tüzéségi tűz alatt tarthatták az orosz csapatokat, illetve gyalogsági és lovassági ellentámadásokkal foglalták le a bizonytalan ellenséget. A Weyrother-terv második szakaszának elindítására nem került sor.

A csatater északi szektorában némileg másként alakult a helyzet. Napóleon Lannes számára nem döntő támadást parancsolt, neki is – Bagrationnal egyetemben – óvatosan kellett csak haladnia előre. A csata első felében ebben a szektorban a lovasság csatázott. Liechtenstein lovassága Murat franciáival küzdött meg. A szövetséges lovasság a csatatervet nem tartotta be. Feladata csak a térség biztosítása lett volna, de ők határozott támadást indítottak a felvonuló ellenség ellen. A lovasharc hullámozott órákon át. A gyalogság ekkor csak Blasowitzért küzdött meg. Lannes jobbszárnyának két ezrede Murat támogatásával megtámadta a falut védő orosz gárdavadászokat. A falu komoly küzdelem árán a franciák kezébe került.

A csata menetének megfordítására a szövetségesek számára az utolsó esélyt az Orosz Cári Gárda nyújtotta. Ez azonban ekkorra már meggyengült, mert könnyűlovassága bekapcsolódott a lovasharcba, néhány zászlóalját pedig már korábban harcba vetettek Blasowitzért és a 4. oszlop támogatására, így eredeti nyolc zászlóaljából öt állt csak rendelkezésre. Kutuzov 12.30 körül már elrendelte az általános visszavonulást.⁷⁸ Konstantin nagyherceg azonban felismerte a kiváló lehetőséget, mert Vandamme csapatai szétszóródva, meglehetősen koordinálatlanul üldözték a negyedik oszlopot. Az orosz gárda lovassága és tüzésége gyors rohamban két francia gyalogezredet vert szét. Az így keletkezett résbe a nehézlovasság nyomult be. A francia Császári Gárda lovassága azonban ellentámadást indított, majd sikeresen megállította a szövetségeseket. Az időközben beérkező francia 1. hadtest végleg a franciák javára döntötte el az összecsapást.

Ekkor kezdődött a csata második szakasza, azonban korántsem úgy, ahogyan azt Weyrother elképzelte. A francia centrum déli irányba fordult a szövetséges balszárnyat bekeríteni. A déli szárnyon még heves harcok zajlottak le, mivel a Goldbach vonaláról megpróbálták kitörni az orosz és osztrák csapatok. Önfeláldozó harcok árán a bekerítésből a szárny felének sikerült kitörni. A legnagyobb veszteséget a legrosszabb helyzetben lévő Przbysewski csapatai szenvedték el, de Langeron oszlopának egy része is szinte teljesen megsemmisült.⁷⁹

Az északi szárnyon ezalatt Lannes hadteste megtámadta Bagration csapatait és heves, hullámozó harcok árán megtörte az orosz csapatok ellenállását. A helyzetet Frierenberger osztrák ütege mentette meg, tüzével megakadályozta a francia üldözést, így Bagration rendezni tudta megtépázott csapatait.

Az austerlitz-i csatát a szövetségesek elvesztették, Napóleon élete egyik legnagyobb, szakmailag talán legértékesebb győzelmét aratta. A francia hadsereg a csata minden elemében felülmúlta ellenségét. De vajon mekkora része volt ebben a szövetséges csataterveknek, a Weyrother-tervnek?⁸⁰

⁷⁸ Buxhövdén ezt jelentése szerint délután két órákor kapta meg.

⁷⁹ Csak az orosz gyalogezredek adatait tekintve az 1. oszlop 19%-os, a 2. oszlop 44%-os, a 3. oszlop 72%-os, a 4. oszlop 15%-os, Bagration oszlopa 44%-os veszteséget szenvedett. *Mikaberidze* (hozzáférés: 2013. szeptember 10.).

⁸⁰ A tanulmánynak nem célja az összehasonlítás a francia hadtervvel, ennek ellenére fontosnak tartom hogy a francia hadterv szövege megtalálható Napóleon levelezésének kiadásában, lásd: *Correspondance Napoléon 1er*. Tome onzième. Paris, 1863. 441–443. o.

A Weyrother-terv értékelése

A terv az erőkoncentráción alapult, tehát már nem a klasszikus, XVIII. század közepi általános vonalharcászat sémájára épült. Akár napóleoninak is mondhatnánk azt a sémát, miszerint míg egy erős szárny támad, addig a gyenge védekezik, ha azonban a részleteket megvizsgáljuk, megtaláljuk a terv hibáit. A támadásra kiszemelt terepszakasz elsősorban a védelemre volt alkalmas. A Goldbach vonalát jól lehetett védeni, legalább három védelmi terepszakasz adódott. A támadó szárnyban alig volt lovasság, így a franciák végső védelmében szereplő – egyébként gyenge – lovassága sikeresen támogathatta a védelmet. A Goldbach túloldalán egy magaslat a francia tüzérségnek kiváló pozíciót adott, végül az utolsó francia gyalogsági védőállást is itt alakították ki, aminek áttörését a szövetségesek meg sem kísérelték. Persze a szövetségesek számára ismét csak a terep miatt nehéz lehetett volna itt lovasságot bevetni.

Alapvető probléma volt az ellenség erejének lebecsülése. Bár magában a tervben nem szerepel, de a memoárokból kiszűrhetjük, hogy 40–50 ezer franciával számoltak.⁸¹ Weyrother az ellenség szinte teljes passzivitását feltételezte. Harcolt már Napóleon ellen, lehetett tapasztalata abban, hogy a francia császárra sok minden jellemző, de a passzivitás nem éppen. A franciák egyetlen feltételezett támadási iránya az olmtüzi út vonala volt az északi szektorban, amit Bagration magaslaton felállított csapataival akart felfogni a hadsereg lovasságának támogatásával.

Rosszul mérte fel Weyrother az ellenséges állás kiterjedését. Pontosabban olyan hírek alapján dolgozott, melyek december 1-jén délután még megfeleltek a valóságnak, de az éjszaka folyamán a franciák megnyújtották szárnyukat a fácánostól egészen Tellnitzig.⁸² Weyrother terve az első fázisban a balszárnynon nem számolt komolyabb harcra, azt a második szakaszra, a felkanyarodás utánra tette. A terv merev volt, az új eseményekkel, a francia szárny megnyújtásával nem számolt. Napóleon utolsó instrukcióit hajnalban adta ki az éjszakai események ismeretében.⁸³

A tervvel – véleményem szerint – más probléma is van, és ez talán még a részleteknél is fontosabb. A szövetséges hadsereg harcászatait tekintve még mindig a vonalharcászat alapjain állt. Tehát a szövetséges csapatok nem valódi magasabbegységekben, hanem csak a vonal egyes részeiként meneteltek.⁸⁴ Jól mutatja ezt, hogy Buxhövdénre bízta a felkanyarodás után a vonal kialakításának megszervezését. A szövetséges egységek harcászata nem a rugalmasságon alapult. Nem alkalmazták az oszlopot harcászati manőverre. Itt természetesen nem a hadrendben szereplő oszlopkokról van szó, mert az menetoszlopot jelent, hanem a harcászati alakzatról. A szövetséges csapatok harctéri meneteiket még mindig a felfejlődött vonalból ún. szakaszoszlopokban hajtották végre, modern oszlopok helyett, ami sokkal lassabb és nehezebb manővert tett lehetővé. A francia Soult-hadtest

⁸¹ Mémoires du comte de Langeron 1895. 291. o.

⁸² Langeron memoárja szerint ő már a haditanácsból visszaérkezve észlelte a francia hadmozdulatokat. Mémoires du comte de Langeron 1895. 296. o.

⁸³ Napóleon 79. jegyzetben hivatkozott parancsa ilyen értelemben nem is haditerv, mivel csak a hadsereg csapatainak helyéről rendelkezik, a támadás irányáról nem. A valódi csataterv, tehát a hadmozdulatokra vonatkozó parancsok szóban hangzottak el. Napóleon a marsalloknak megparancsolta, hogy reggel hét órakor a táborban jelentkezzenek nála. A valódi csatatervet ekkor közölte szóban a hadtestparancsnokokkal.

⁸⁴ Nagy-L. 2013. 12. o.

két hadosztálya húsz perc alatt tette meg azt a távolságot, amit a 4. oszlop másfél óra alatt. Nagyon pontosan tudta Napóleon időzíteni a támadást, mert a parancsot személyesen, a végrehajtás időpontjában adta ki Soultnak. Ő maga döntött a tartalék csapatainak bevetéséről is. Bernadotte csapatai pont abban a pillanatban siettek Vandamme segítségére, amikor az orosz gárda kifejlészthette volna első sikerét. Ez azonban már a Weyrother-terven túlmutató tényező.

A szövetséges hadsereg vezetése korántsem volt egységes. Sándor cár nem működött főparancsnokként, mint ahogy Kutuzov is csak a centrum csapatait irányította, egyetlen, egész hadseregére vonatkozó parancsa a visszavonulás elrendelése volt. A hadseregben a lokális vezetés érvényesült, de az egységes vezetés nem. Bagration csapatait a megsemmisülésnek tették ki, amikor Lannes csapataival egyedül kellett felvenniük a harcot. A katasztrófát csak a szerencse segítségével kerültek el. A csatára ezért jellemző, hogy a szövetséges csapatok lokális sikereket értek el. Tellnitz bevétele, a Sokolnitz környéki hullámzó harcok sikerei, az északi szárny harcai azt bizonyítják, hogy a lokális vezetés tette a dolgát, de erőfeszítéseiket nem tudták összehangolni a felső vezetés teljes hiánya miatt.

Weyrother terve mindenképpen ambiciózusnak mondható. Két tényező tekintetében azonban különösen érzékeny volt. Az egyik a franciák ereje és passzivitása. A másik viszont a terv végrehajtása. Mivel az egyes oszlopok feladatainak pontos végrehajtásán a balszárny támadásának sikere múltott, illetve az északi szektorban a feltételezett francia támadás kivédése kulcskérdés volt. Az egyes oszlopparancsnokok és magasabb vezetők tevékenységének a terv és a csata eseményeinek szempontjából történő vizsgálata fontos eredményt hozhat.

Elsőként nézzük a támadó szárny vezetőit! Számukra az első szakasz a Goldbach vonalának elfoglalása és az azon történő átkelésig tartott. Az oszlopok némileg késlekedve indultak el, de ez nem zavarta meg a feladat végrehajtását. Kienmayer heves harcok árán, de végül határozott támadással, Dohturov csapatainak támogatásával elfoglalta Tellnitzet. Langeron számára Shepelev lovasságának közbejötté késedelmet okozott ugyan, de még így is Przbysevski előtt ért a Goldbach vonalára. Utóbbi tábornok menetét meglehetősen lassan hajtotta végre. A második és harmadik oszlop első támadásával sikeresen el tudta foglalni a számára kijelölt célpontokat. Ekkor érkezett el a kritikus pillanat. Egyrészt szemből Friant katonái ekkor indították meg az ellentámadást, másrészt ekkor érkezett a hír, hogy a franciák a Prätzenberget támadják.

A támadó szárny négy vezetője nem hangolta össze tevékenységét. Langeron a Shepelev által leszakított dandárát hátrahagyta, így az bekapcsolódhatott a döntő küzdelembe a Prätzenbergen. Ezen felül Langeron második vonalát nem engedte átkelni a Goldbachon, hogy az tartalékul szolgálhasson mindkét irányba. Przbysevskinek csak pontatlan értesülései voltak. A sokolnizi kastély körüli harcok és a terv teljesítése teljesen lekötötték figyelmét, így ő nem foganatosított semmilyen intézkedést. A legfontosabb feladata Buxhövdennek a szárny parancsnoki teendőinek ellátása lett volna. Mindössze azonban annyit tett, hogy az első oszlop Goldbachon még át nem kelt négy ezredét visszatartotta Tellnitz és Augezd között.⁸⁵ Ezt az intézkedést feltétlenül helyesnek kell tartanunk. A második oszlopból Kamenski csapatai és az első oszlop fele rendelkezésre álltak egy

⁸⁵ Goetz 2005. 135. o.

Pratzenberg ellen délről indított támadásra. Ez az összesen 18 zászlóalj 10 ezer katonával komoly erőt jelentett. A kérdés az volt, hogyan használja ezt fel Buxhövden.

A balszárny parancsnoka azonban nem állt a helyzet magaslatán. A csata egész ideje alatt az első oszlopnál tartózkodott, a második és harmadik oszlopot nem látogatta meg, de a Pratzenberg felé sem mozgott, így nem tudta felmérni sem a csata általános folyását, de még a parancsnoksága alatt lévő csapatok helyzetét sem. Langeron helyes intézkedése (Kamenski visszatartása) és aktivitása Sokolnitz mellett lehetővé tette volna a franciák visszaverését a Pratzenbergről – de csak Dohturov négy visszatartott ezrednek egységes fellépése és határozott támadásának segítségével. St. Hilaire-nek még így is hatalmas nehézséget okozott a negyedik oszlop és Kamenski támadásainak visszaverése, Dohturov csapatai megjelenésének nem állhatott volna ellen.⁸⁶ Napóleon persze gondolt erre az eshetőségre, és Oudinot hadosztályát a gárda jobbszárnyán vonultatta fel, így elvileg bevethette volna a Pratzenbergért vívott harcok során.⁸⁷ Mindenesetre a csatának ez a hadmozdulat új fordulatot adhatott volna.

A déli szárnyon elkövetett másik nagy hiba szintén Buxhövden nevéhez köthető. Az első oszlop Goldbachon átkelt része a francia ellentámadás visszaverését követően passzívan állva várta, hogy a második és harmadik oszlop sikeresen megoldja feladatát Sokolnitz és a kastély környékén. Velük szemben csak a két megvert francia ezred és egy könnyűlovasdandár állt a háttérben egy dragonyoshadosztállyal. A franciák állása erős volt, de az átkelt 16 zászlóalj (Kienmayer öt és Dohturov 11 zászlóalja) számára leküzdhető lehetett volna. Arra mindenképpen lett volna lehetőség, hogy a tőlük jobbra harcoló Langeront támogassák.⁸⁸ Ezt a haditerv értelmében is meg lehetett volna tenni. Mindhárom oszlop átkelt a Goldbachon a visszatartott csapatok kivételével, így Buxhövden elkezdhette volna a második szakasz, a felkanyarodás végrehajtását. Maga a terv ugyan nem számolt jelentősebb ellenállással a Goldbach mentén, csak a támadást írta elő. Ennek ellenére Buxhövdennek a tervezettnél nagyobb ellenállás tapasztalásakor össze kellett volna hangolni a három oszlop tevékenységét. Ezt minden tekintetben elmulasztotta. A három oszlopparancsnok és Kienmayer nem marasztalható el, mert mindent megtettek a sikerért. Langeront még dicsérettel is kell illetnünk nagy aktivitása miatt. Talán ő volt az egyedüli, aki valóban megértette a csata menetében a tervhez képest beállott negatív változást.

A szövetséges hadsereg rossz szervezetének sajátságos következménye, hogy a centrumot alkotó negyedik oszlopnak két parancsnoka volt. A közvetlen egységes irányítás így nem valósulhatott meg. Kutuzov azonban itt tartózkodott, és összehangolta az oszlop tevékenységét. A terv jelölte ki számára ezt az oszlopot. Ezt alapvetően hibának tekintetjük, mert a csatát vezető parancsnoknak jó megfigyelőhely kellett. Nem csodálkozhatunk azon, hogy Kutuzov nem működött valódi főparancsnokként. Ha kellő távolságot tarthatott volna a harctól, nem sodorják magukkal az események, nem sebesül meg. Ha át tudta volna tekinteni a csata állását, egyből egyértelműnek kellett volna lenni, hogy mind a Cári Gárdát, mint a balszárny egy részét a Pratzenberg ellen kellett volna vezényelni.

⁸⁶ Buxhövden jelentésében meg sem említette az Augezd mellett visszatartott csapatokat, illetve a Pratzenberg elleni támadást, *Mikaberidze* (General Buxhövdens Report to General Kutuzov on the Battle of Austerlitz).

⁸⁷ *Goetz* 2005. 205., 216–217., 223., 259., 261–261. o. térképlap.

⁸⁸ Robert Goetz különösen kiemeli ezt a hiányosságot: *Goetz* 2005. 216–217. o.

A Weyrother-terv ezen rendelkezése tehát közvetetten ugyan, de szinte lehetetlenné tette a csata vezetését Kutuzov számára.

Az északi szektor oszlopparancsnoka jól végezte feladatát. Számukra a francia támadás fenntartását jelölte ki a terv. Mivel a csataterv második fázisa nem lépett érvénybe, így Bagration és Liechtstein teljes mértékben megfelelt a rájuk kiszabott feladatnak. Konstantin nagyherceg kiváló helyzetfelismerő-képességről tett tanúbizonyságot. Blasowitz megszállása kulcsmomentum volt az északi szektor harcaiban,⁸⁹ jelentősen késleltette Lannes támadását. Később viszont nem kapott határozott utasítást, a csatáról általános képe nem lehetett. Egyetlen hibája, hogy nem tartotta egyben a három gárdaezredet, hanem az izmaili ezred felét korábban a centrum megerősítésére küldte.⁹⁰ A csata krízisét az ő támadása idézte elő a franciák számára. Tartalék nélkül nem volt esélye megállítani a francia támadást, viszont azt elérte, hogy Napóleon Bernadotte két friss hadosztályát és a francia Császári Gárdát ebbe a térségbe vezényelte. A lokális sikert, amit elsősorban a lovasság ért el, már nem tudta kihasználni, mert nem volt tartaléka.

Az oszlopparancsnokok a haditervhez képest megfelelően, sőt jól működtek. Egyedül Buxhödent lehet komolyan elmarasztalni ebben a tekintetben. Nyilvánvalóan a sajátosan alkalmatlan felsővezetési szerkezet magában hordozta a problémát. Sándor cár nem működött főparancsnokként, Kutuzovnak pedig nem adott erre lehetőséget a haditerv.

A csata tanulságai

Összegzésgént úgy gondolom, hogy a szövetséges hadsereg súlyos kudarcát korántsem pusztán a Weyrother-terv okozta. Konceptiójában semmi kivetnivalót nem találhatunk, a részletekben rejlő kisebb-nagyobb hibák nem olyan jelentőségűek, amelyek ne lettek volna áthidalhatóak. Azonban azt mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy alábecsülte a franciák erejét és helytelenül mérte fel Napóleon szándékait. A franciák Pratzenberg elleni támadásával sem számolt, de ez – mint láttuk – helyes intézkedésekkel a csata közben korrigálható lehetett volna. A későbbiekben, a Napóleon elleni sikeres harcok során sem alkottak ennél lényegesen jobb minőségű tervet. Akkor azonban két dolog már alapvetően más volt. A hadseregek adoptálták a francia oszlop-csatár harcászatot, és vezetésükben egyértelmű viszonyok uralkodtak. Ez a két rendkívül fontos tanulsága volt az austerlitz csatának. A szövetségesek külön-külön le tudták vonni a helyes következtetéseket az 1805-ös hatalmas kudarcból. A végső fordulatig azonban még nagyon sok dolog történt. Austerlitz valójában a francia birodalom valódi születésnapja volt. Napóleon szilárdan ki tudott törni a Rajna mögül, hatalmát Európa jelentős nem francia területeire is közvetlenül ki tudta terjeszteni.

Mi lett azonban Weyrotherrel, Mack mellett az 1805-ös háború másik tragikus hőseivel? Talán kevésbé közismert, hogy a tábornok nem sokkal élte túl a csatát. Azonnal visszavonult a hadseregből bécsi otthonába, és alig hat héttel a csata után, talán szegényében, 1806. február 6-án meghalt.

⁸⁹ Goetz 2005. 182–189. o.

⁹⁰ Goetz 2005. 184., 219. o. Az izmaili ezred első zászlóalját külön küldte a nagyherceg a hátráló centrum támogatására, így az a negyedik oszlop csapataival összekeveredve menekült el a csataterőről. A Szemjonov-gárdaezred Blasowitz melletti harcba bekapcsolódott harmadik zászlóalja viszont visszatért a Gárda kötelékébe.

Vizsgálatot így nem indíthattak ellene, és nem is ítélték el, mint Mackot, de a csatát részletesen kielemezte az osztrák hadvezetés. A részt vevő tábornokok jelentései mellett két terjedelmes beszámoló is található a Kriegsarchiv gyűjteményében, az egyiket Ferenc császár félhivatalos hadtörténésze, az ismert memoár írója, Stutterheim tábornok készítette, aki maga is jelen volt a csatában. A másikat Mayer von Heldenfels tábornok, Károly főherceg munkatársa, legközvetlenebb bizalmasa, aki 1806-tól egészen az 1809-es háború előtti félreállításáig nagyon fontos szerepet kapott a császári-királyi hadsereg modernizációjában és a birodalom katonapolitikai és stratégiai tervezésében. Ő vonta le azokat a tanulságokat, melyekből a hadsereg erőt meríthetett. A következő, alig több, mint három évvel később megindított háborúban ezek a tapasztalatok rendkívül sokat kamatoztak. Károly főherceg immáron teljes bizalmat kapott a hadsereg újjászervezésében. Ő és munkatársai, kiemelten Mayer tábornok, új alapokra helyezték a birodalom katonapolitikáját és a császári-királyi hadsereg hadművelési és harcászati rendszerét. Ebben igen komoly szerepet kapott az austerlitz csata elemzése és az ebből levont tanulságok. A hadsereg mobilitása jelentősen megnőtt, egyértelmű és korszerű szervezeti és vezényleti rendszert hoztak létre.⁹¹

Az orosz hadsereg hasonlóan aktívan és meglepően gyorsan vonta le a csata tanulságait. Adoptálták a francia harcászatot, a hadsereget nagy összefegyvernemi hadosztályokba osztották be, modernizálták a tüzérség szervezetét, és számtalan kisebb-nagyobb reformot vezettek be.⁹² Mind az orosz, mind az osztrák oldalon az elkövetkező háborúk ékezen bizonyították a helyes következtetéseket. Ehhez azonban szükség volt az austerlitz csatára. Napóleon számára már csak egy elavult hadsereggel rendelkező hatalom maradt a könnyű győzelmek sorában: Poroszország. Az orosz és osztrák hadsereg ezt követően nem bizonyult könnyű ellenfélnek, a franciáknak óriási erőfeszítésbe kerültek az 1807-es és 1809-es győzelmek, amit az 1812-ben kezdődő vereségek sora követett.

⁹¹ Nagy-L. 2013. 22–24. o.

⁹² Goetz, Robert: Between Inspections and Corps: The Russian Divisional Structure, 1806–1810. http://napoleon-series.org/military/organization/c_rusorg10.html (hozzáférés: 2013. szeptember 10.); Nagy-L. 2013. 33. o.

MELLÉKLET

A Weyrother-terv

(Österreichische Staatsarchiv, Kreigsarchiv, Wien, Alte Feldakten
Karton 1350. Deutschland 1805-12-12.)

„1 Disposition

Zum Angriff auf die feindliche Stellung hinter Slapanitz und Sokolnitz auf den 2ten December 1805

Da der Feind mit seinem linken Flügel in den waldigen Gebirg links der Hauptstraße stehet, und seinen rechten gegen Kobelnitz und Sokolnitz an die rückwärtigen Teiche anzulehnen scheint, wir aber mit unserem linken Flügel seinen rechten um so vieles debordiren, so scheint der Angriff an seinen rechten Flügel um so vorzüglicher zu sein, als nach denen forcirten Defilées von Sokolnitz und Kobelnitz, wir ihm ganz in seiner rechten Flanke stehen, den weiteren Angriff auf dem offenen Boden zwischen Slapanitz und dem Turasser Wald fortsetzen und denen Defilées von Slapanitz und Bellawitz ganz ausweichen, womit er seinen Fronte zu decken bemühet war; Es wird also nur darauf ankommen, daß wir den Angriff in seiner rechten Flanke so zeitlich wie möglich mit aller unserer Kraft unternehmen, und indeß unser rechte Flügel, nämlich das Corps des Fürst Pongration [sic!], nur seinen Posten zu behaupten, und die Cavalerie des Fürst Lichtenstein den offenen Boden, zwischen Krug und Slapanitz rechts und links der Hauptstraße sicher zu stellen bemühet sein muß.⁹³

Hiezu werden die vier Colonnen wie heute formirt.

Die 1te Colonne gehet von Aujezd über Tellnitz, und sowie selbe diesen Ort und das Defilée rechts forcirt hat, läßt sie ein Bataillon zur Deckung ihrer linken Flanke jenseits des Defilées zurück und hält sich selbst rechts vorwärts an die Teiche bis sie mit ihrer Tête jene der 2te Colonne erreicht.

2te Colonne, forcirt das Thal zwischen Sokolnitz und Tellnitz und die

die⁹⁴ 3te Colonne nahe an dem Schloß von Sokolnitz wo dann jentseits die 3 Téten zwischen Sokolnitz und denen rückwärtigen Teichen bis an die Teiche von Kobelnitz vorrücken; zwischen welchen die 4te Colonne⁹⁵ die besagten Grund passirte und ihre Tête mit den drei übrigen alignirt; auf diese Art nehmen die Téten dieser vier Colonnen stets eine größere Fronte ein; und nachdem die erste Colonne mit vier Bataillons das kleine Wäldchen vor Turas einnimmt und besetzt hält, rücken alle übrigen samt den Rest der erstere zwischen besagten Wäldchen und Slapanitz, mit Gewalt, in die rechte Flanke des Feindes und 3 Bataillons der 4ten Colonnen bemeistern sich zu gleicher Zeit des Dorfes Slapanitz.

Zu gleicher Zeit trachtet die Avant Garde des Fürsten Pongration, unterstützt durch die Cavalerie des Fürsten von Lichtenstein die Höhe zwischen Warosna und dem Leescher Wirtshaus mit großen Artillerie Bateriaen besetzen, welche sowohl der Cavalerie das Aushalten auf der Ebene rechts und links der Straße hinter dem Lescher Wirtshaus, als auch das Behaupten der Höhen jenseits dem Thal von Warosna, dem Corps des Fürsten Pongration erleichtern.

Da von der Schnelligkeit des Angriffs unseres linken Flügels, und des Aufrollen des feindlichen [2] rechten die Entscheidung der Schlacht abhängt, diese aber ohne aus harrenden Widerstand des Fürsten Pongration nicht wohl den wahren Vortheil bringen würde, so wird die Cavalerie rechts der Straße und vorwärts des Lescher Wirtshaus, vorzüglich die rechte Flanke jener feindlichen Colonne anzufallen, alles auf biethen müssen, welche gegen den linken Flügel des Fürsten Pongration vorzudringen bemühet sein könnte.

⁹³ Itt és a továbbiakban: kiemelés az eredetiben

⁹⁴ A „3te Colonne” új bekezdésben való kiemelése miatt az előző sor végén nem került sor a névelő törlésére.

⁹⁵ A hasábon kívül baloldalon kiemelve: „4 Colonne”.

Besagte Cavalerie des Fürsten Lichtenstein, muß zugleich mit ihrer reitenden Batterie den Bergkopf zwischen Slapanitz und dem Lescher Wirtshaus besetzen, wodurch sie Meister der ganzen Plaine herwärts von Slapanitz bleibt.

Gleich wie schon mit Anbruch des Tages zwischen Blasowitz und Krug vorzueilen hat, um der Infanterie des rechten Flügels die Formirung ihrer Colonne zu erleichtern.

Die Cavalerie des Feld Marschall Lieutenant Kienmayer muß gleich nachdem die erste Colonne das Defilée von Tellnitz forcirt hat, in die Ebene zwischen besagten Defilée und die Teiche vordringen und links gegen Menitz den Rücken der Colonnen, und die linke Flanke der Iten Colonne decken; und gegen alle vor und seitwärts liegende Ortschaften patrouilliren, sie hält sich dann während dem Vorrücken der Colonnen stets links seitwärts der ersten, und wenn einmal der Turasser Wald durch die Infanterie genommen und besetzt, trägt sie sich zwischen Turas und den Wald links, seitwärts der Lateiner Kapelle vor, stets die linke Flanke zu sichern.

Wenn selbst die 4 Infanterie Colonnen bis an die Chaussé zwischen Latein und Bellawitz vorzudringen, und beide Ortschaften vom Feind reinigen und den Feind bis in das Gebirg zu werfen und zu verfolgen das Glück haben sollten, so muß das Turasser Wäldchen noch immer von der Infanterie besetzt gehalten werden, damit sich unsere Truppen stets sicher um selbes bewegen, und im schlimmsten Fall ihren Rückzug über Kobelnitz und Puntowitz in die heutige Stellung nehmen könnten.

So wie Fürst Pogratiön das Vordringen unseres linken Flügels beobachtet, muß er auch seiner Seits den schon wankenden linken Flügel des Feindes rückzuweichen und sich mit den übrigen Colonnen zu verbeiden bemühet sein, wo sich dann die Armée zwischen Lesch und Nenowitz vor dem Dorfe Latein vereinigt, und die Cavalerie des Fürst Lichtenstein die frei gewordenen Defilées von Slapanitz, Bellawitz und Krzyzen, schnell benützet und auch jenseits der Infanterie zur Unterstützung zu dienen oder den geschlagenen Feind in seinen Rückzug gegen Brün und Czernowitz möglichsten Abbruch zu thun.

[Seine]r Excellenze der commandirende General werden sich bei den 4ten Colonne aufhalten wohin alle Rapporte nemlich anfänglich gegen [3] Kobelnitz bei glücklichen Fortgang der Schlacht, sodann jenseits Slapanitz zu schicken sind.

Alle Colonnen rücken links ab, und General Buxhöwden, der mit der Iten Colonne durchbricht, wird dafür sorgen, daß jenseits des Defilées und nach allignirten Téten nur so viel en Front aufmarschire als der Boden zwischen dem Tarasser Wald, und Slapanitz für 2 Treffen benöthiget, indeß die übrigen Kräfte noch in 4 kleinen Colonnen folgen; und denen beiden Treffen zur Unterstützung, und der ganzen Schlacht als Reserve dienen.

Das Corps des Großfürsten Constantin stellt sich mit Tages Anbruch rückwärts Blasowitz und Krug auf, und dient der Cavalerie des Fürsten Lichtenstein und dem linken Flügel der Fürst Pongratin [sic!] zur Unterstützung.

Die Bagage der gesamten Armée gehen mit Anbruch des Tages von jeder Colonne auf jene Straße und Standpunct zurück wo die Colonne gestern gestanden und heute ihren Marsch genommen.

Die Bagage des Hauptquartier stellen sich hinter Austerlitz auf; die ganze Armée nimt im schlimmsten Fall ihren Rückzug bis in die Stellung von Hodiowitz Nimczan und Herspitz. Der mehr oder minder glückliche Vortgang der Schlacht kann erst bestimmen, ob noch selben Abend die Avant Garde bis über Brün und dem Iglowa und Schwarcowa Bach vor poussirt werden könne, und wo das Hauptquartier zu nehmen sei.

Der Aufbruch geschiehet zwar von allen Infanterie Colonnen zugleich um 7 Uhr, mit jener der Cavalerie, doch hat jede noch nach forcirten Defilée der Vorkommen der Tête der linkbestehenden abzuwarten, wie schon die vorgehende Disposition enthaltet."

BIBLIOGRÁFIA

- Alombert – Colin* *Alombert, P. C. – Colin, J.:* La campagne de 1805 en Allemagne. Paris, 1902–1908.
- Castle* 2005. *Castle, Ian:* Austerlitz 1805: The fate of empires. London, 2005. (Osprey Campaign 101.)
- Chandler* 1964. *Chandler, David G.:* The campaigns of Napoleon. London, 1964.
- Duffy* 1977. *Duffy, Christopher J.:* Austerlitz 1805. London, 1977.
- Egger* 1974. *Egger, Rainer:* Das Gefecht bei Hollabrunn und Schöngraben. *Militärhistorische Schriftenreihe*, Heft 27. Wien, 1974.
- Egger* 1978. *Egger, Rainer:* Das Gefecht bei Dürnstein-Loiben 1805. *Militärhistorische Schriftenreihe*, Heft. 3. Wien, 1978.²
- Goetz* 1805. *Goetz, Robert:* 1805: Austerlitz. Napoleon and the Destruction of the Third Coalition. London, 2005.
- Hollins* 2004. *Hollins, David:* Austrian Commanders of the Napoleonic Wars 1792–1815. London, 2004. (Osprey Elite 101.)
- Кутузов* 1951. *Кутузов, М. И.:* Сборник документов. Том II. Москва, 1951.
- Lázár* 2013. *Lázár Balázs:* Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája. Budapest, 2013.
- Леер* 1888. *Леер:* Подробный конспект. Война 1805 года. Аустерлицкая операция. С.-Петербург, 1888.
- Mémoires du comte de Langeron* 1895. *Mémoires du comte de Langeron.* In: Nouvelle Revue Rétrospective. Tome II. Paris, 1895.
- Memoirs of Prince Adam Czartoryski* 1888. *Memoirs of Prince Adam Czartoryski and his Correspondence with Alexander I.* London, 1888.²
- Mikaberidze* *Mikaberidze, Alexander:* Memoirs from the Russian Archives. http://napoleon-series.org/research/c_russianarchives.html
- Mikhailovskii-Danilevskii* 1846. *Mikhailovskii-Danilevskii:* Relation de la campagne de 1805 (Austerlitz). Paris, 1846.
- Nagy* 2001. *Nagy István:* Az austerlitz-i csata (1805. december 2.). *Aetas*, 2001. 2. sz. 50–79. o.
- Nagy-L.* 2013. *Nagy-L. István:* A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pépa, 2013.
- Stutterheim* 1806. [*Stutterheim, Carl von*]: Materialien zu der Geschichte der Schlacht bei Austerlitz. H. n., 1806.

RÉFI ATTILA

A MAGYAR HUSZÁRSÁG RÉSZVÉTELE NAPÓLEON OROSZORSZÁGI HADJÁRATÁBAN

Participation of hungarian Hussars in Napoleon's Invasion of Russia

The paper discusses the remarkable yet lesser explored participation of the Hungarian hussars in Napoleon's grandiose Russian campaign in 1812. The five hussar regiments attached to the Imperial and Royal auxiliary army corps of approximately 35 000 men played a determining role in the actions of the auxiliary army corps. The warfare of the corps was characterised by avoidance of decisive battles with the main forces and by frequent maneuvering during the campaign, and this type of tactics was especially favourable for the hussar- and light-cavalry-warfare. Thus the hussars were primarily given march security- and reconnaissance-tasks, and the latter tasks they undertook mainly with the numerous incursing units. The actions of these units were of vital importance because they were operating deep in a hostile and unknown country. In addition, the hussars excelled in fighting in smaller and bigger clashes, too. The special role of the hussars is also shown by the fact that after the Seventh Hussar Regiment joined the auxiliary army corps in October, the rates within the cavalry shifted even more in the hussars' favour. Their special importance is clearly reflected by the newly introduced battle order, too. The regulation shows the decisive role the hussars had in securing the march and in providing outposts, and it also indicated the intention that hussar units should be attached to as many army corps as possible. It is clear thus that their engagement was necessary and useful almost everywhere.

Attila Réfi (PhD): research fellow at the Institute of History of the Research Centre for the Humanities of the Hungarian Academy of Sciences. Research area: Hungarian and international military- and social history of the turn of the 17–18th century, with special attention to the Imperial and Royal (Habsburg) Army. E-mail: refi.attila@btk.mta.hu

Keyword: hussars, Napoleon, invasion of Russia, 1812, Grande Armée, Imperial and Royal auxiliary army, Prince Karl Philipp zu Schwarzenberg, Gorodetsno, Siehniecize, Captain Mihály Pauliny

Bevezetés

Az 1812-es év kezdetére világossá vált, hogy az orosz–francia ellentétek nem rendezhetőek diplomáciai úton. A francia császár, Bonaparte Napóleon ezért régi szokása szerint újabb katonai győzelmek révén szándékozott akarátát a cásra kényszeríteni. Ennek köszönhetően vette kezdetét az év nyarán a legendákkal övezett, balvégtetű oroszországi hadjárat, melynek érdekes, mégis alig ismert színfoltja a magyar csapatok ebben történő részvétele.*

Napóleon „Nagy Hadseregében” ugyanis számos európai nép fiai mellett magyarok is megtalálhatóak voltak. Önálló magyar haderő ekkoriban ugyan nem létezett, a fran-

* A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával, a PD 104 358 számú *Huszárok, vértések, ulánusok. A császári-királyi hadsereg magyar, német és lengyel lovastisztái elitjének összehasonlító vizsgálata a francia háborúk időszakában (1792–1815)* című kutatási program keretében készült.

ciákkal az idő tájt épp szövetséges Habsburg Birodalom¹ hivatalosan császári-királynak nevezett hadseregében viszont számos magyar nemzetiségű legénységgel, illetve jelentős részben magyar tisztikarral rendelkező alakulat volt rendszeresítve. A Magyar Szent Korona országaiból hadkiegészített alakulatokat 15 sorgyalogezred, 6 gránátos zászlóalj, és a nemzetiségek lakta területeken felállított 17 határőr-gyalogezred és az ún. sajkás zászlóalj² mellett természetesen a nemzeti csapatnemnek számító 12 huszárezred jelentette.³

A francia háborúk időszakának császári-királyi huszárezredei

A huszárságon belül az önálló közigazgatási alapegységeket a császári-királyi hadsereg többi lovas és gyalogos csapatneméhez hasonlóan, az ezredek alkották.⁴ Ezek szinte külön társadalmat képeztek, saját szokásokkal, hagyományokkal, dicső történelmi múlttal. Az ezred egy szoros, tagjai számára valóságos értéket jelentő közösség volt, amelyért valóban készek voltak életüket is áldozni. Tartósan hozzá tartozni életre szóló élményt jelentett tisztnek és közlegénynek egyaránt.

Az ezredek kezdetben csupán ezredtulajdonosuk nevével jelölték. 1798-tól azonban az adott csapatnemen belül végleges hadrendi számot kaptak a csapattestek.⁵ Emellett az ezredtulajdonos nevével való megjelölés is érvényben maradt. Az oroszországi hadjárat előestéjén a császári-királyi hadsereg kötelékében fennállt reguláris huszárezredek hadrendi szám és hivatalos elnevezés szerint a következők voltak:

- Császári-királyi 1. számú Császár-huszárezred,
- Császári-királyi 2. számú József főherceg-huszárezred,
- Császári-királyi 3. számú Habsburg-Estei Ferdinánd főherceg-huszárezred,
- Császári-királyi 4. számú Hessen-Homburg-huszárezred,
- Császári-királyi 5. számú Radetzky-huszárezred,
- Császári-királyi 6. számú Blankenstein-huszárezred,
- Császári-királyi 7. számú Liechtenstein-huszárezred,
- Császári-királyi 8. számú Kienmayer-huszárezred,
- Császári-királyi 9. számú Frimont-huszárezred,
- Császári-királyi 10. számú Stipsicz-huszárezred,
- Császári-királyi 11. számú Székely határőr-huszárezred,
- Császári-királyi 12. számú Nádor-huszárezred.

¹ A heterogén államkonglomerátum hivatalos neve 1804-től Osztrák Császárság volt. Európa szerte is így ismerték. A magyar közjogi felfogás szerint ugyanakkor az ősi, apostoli Magyar Királyság nem volt az új keletű császárság része, hanem ahhoz mindössze a közös uralkodó személye révén kapcsolódott.

² A határfolyókon állomásozó, vitorlával és evezőkkel is ellátott, tarackokkal, illetve ágyúkkal felszerelt csónakokon, úgynevezett sajkákon szolgálatot teljesítő határőrök.

³ *Wlaschütz* 195–198. o.

⁴ *Zachar* 15. o.

⁵ A magyar huszár, 122. o. – Az ezredek, valamint az önálló zászlóaljakat másként csapattesteknek is nevezték.

A kisháború „nagymesterei”, avagy a huszárság harcászata

A császári-királyi haderőben a huszárság harcászati megítélése és alkalmazása a napóleoni háborúk korára sem változott alapvetően a megelőző XVIII. századhoz képest. A huszárság alkalmazásának elsődleges területe továbbra is az úgynevezett kisháborús hadviselés volt, ami a nagy erőkkel végrehajtott döntő csaták, illetve az alárendeltebb jelentőségű ütközetek, az úgynevezett nagy háború közötti, kisebb kötelékekkel végrehajtott harccselekményeket jelentette.⁶ A biztosítás különböző formáit, úgymint a menetbiztosítás, táborba szálláskor az előőrsszolgálatot, a felderítést, a rajtaütést, a portyázást, a futársszolgálatot és a parancstovábbítást, valamint a hadmozdulatok leplezését.

Annak, hogy a magyar huszárság különösen a kisháborús harctevékenységek végrehajtására volt alkalmas, elsődlegesen a sajátos, féloldalas magyarországi hadfejlődés volt az oka. A hódoltsági harcok, a török elleni várháborúk korában, amikor kevés igazi, nagy csatára került sor, amelyeket egyébként is főleg a reguláris császári haderők vívták meg, főként erre volt szükség. Ezen küzdelmek során viszont a huszárság tökélyre fejlesztve ezt a fajta hadviselést, a kisháború, a portyázó háború nagymesterévé vált, és később a reguláris haderőbe betagozódva is megtartotta szerepkörét. Jóllehet alkalmazási területe az egységes lovassági kiképzésnek köszönhetően jelentősen bővült, ily módon lehetővé vált a csaták és ütközetek során történő alkalmazása is, mégis ezt a feladatkört a császári-királyi hadvezetés elsődlegesen inkább a csatalovasságnak tekintett nehézlovasságra bízta.

Ennek ellenére a francia háborúk időszakában a huszárok a jelentős csatákban, illetve az ütközetek többségében is részt vettek: a felállított csatarendben a lovasság egy része a szárnyakra került, és főként ezek biztosítására, illetve az ellenséges átkaroló hadmozdulatok elhárítására szolgáltak, s ők képezték a tüzerütegek fedezetét. Másik részüket a harc vonalak mögött tartalékokat képezve helyezték el, főként a gyalogság rohama után vetették be, és ha lehetőség nyílt rá, átkaroló támadást hajtottak végre vagy áttörést kíséreltek meg – jóllehet ez alapvetően a nehézlovasság feladatköre volt.⁷ A huszárság legfontosabb feladata inkább a csaták során, győzelem esetén a már menekülő ellenség üldözése, vereség esetén pedig a saját alakulatok visszavonulásának a fedezése volt.

A Habsburg Birodalom felkészülése az oroszországi hadjáratra és a huszárság részleges mozgósítása

A Habsburg Birodalom az 1809. évi V. koalíciós háborúban a Napóleon által ráért vereség nyomán gyakorlatilag elvesztette nagyhatalmi pozícióját, önálló mozgásteret korlátozottá vált. Területének nagysága és lakosságának száma mellett hadereje is jelentősen csökkent, a császári-királyi hadsereg létszámát ugyanis a schönbrunni békében 150 000 főben maximálták.

1812 elején, amikor a franciák és oroszok között bekövetkező háború jelei mutatkoztak, indult meg a Habsburg Birodalom újrafegyverzése. Ennek kezdetét a részleges mozgósítás jelentette: az alakulatok egy részének hadilétszámra való feltöltése, illetve csoportosítások létrehozása a veszélyeztetett területeken. Első lépésként az uralkodó március 7-én elren-

⁶ Jeney 8. o.

⁷ Kedves 251. o.

delte egy megfigyelő hadtest felállítását Galíciában.⁸ Miután három huszárezred, a 4., a 6. és a 8. már eleve Galíciában állomásozott különböző békehelyőrségekben, a hadvezetés számára ésszerűnek tűnt azokat – állományuk hadilétszámra való feltöltése mellett – a létrehozandó csoportosításba vezényelni. Meg kell jegyeznünk, hogy a nevezett ezredek teljes állománya nem, hanem csak az első három osztályuk, vagyis hat svadronjuk került mozgósításra.⁹ A Galíciában békeállomáson lévő huszárcsapattek mellett negyedik huszárezredként a magyarországi Békéscsabán települt 7. számú Liechtenstein-huszárok is mozgósításra kerültek, és első három osztályuk menetparancsot kapott a galíciai megfigyelő-hadtestbe történő vonulásra.¹⁰ Utóbbiba ily módon a seregtest április 15-én kiadott hadrendje alapján négy huszárezred is beosztásra került.

Mindeközben március 14-én Napóleon a Habsburg Birodalommal szövetségi szerződést kötött, melynek értelmében a Birodalom egy hadtesttel támogatta a francia uralkodót hadjárata során.¹¹ A megállapodás a következőket tartalmazta: a hadtestet, amely a hadműveletek kezdetétől a császári–királyi segédhadtest nevet viseli egy, az osztrák császár által kijelölt császári–királyi tábornok vezeti, de hadműveleti irányát és célját a francia uralkodó határozza meg.¹² Semmi esetre sem osztható fel, mindig egy különálló és elkülönített hadtest marad, melynek ezredei, ha Francia- és Oroszország között kitör a háború, azonnal megindítandók, és akként helyezendők el, hogy április 15-től számítva legkevesebb nyolc nap alatt Lembergnél¹³ egyesülhessenek. A szerződés szerint a hadtest hozzávetőlegesen 24 000 gyalogosból, 6000 lovasból, továbbá 60 ágyúval rendelkező tüzérségből fog állni.¹⁴

A Habsburg Birodalom kívánságára a hadakozó felek a Birodalom területét semlegesnek ismerték el; a háború kedvező kimenetele esetére Napóleon bizonyos tartományokat is ígért a Habsburg uralkodó számára.¹⁵ A hadjárat kezdete előtt azonban a Habsburg Birodalom és Oroszország június 2-án titkos szerződést kötött, melynek értelmében nem tekintik egymást ellenségnek. I. Ferenc továbbá azt is megígérte, hogy nem emeli a segélyhad létszámát.

A franciákkal megkötött szerződés következtében végül a galíciai megfigyelő-hadtestet alakították át a Napóleon seregébe beosztandó segély-, másként segédhadtestté (*Auxiliar-Corps*).¹⁶ A megfigyelő-hadtest pótlására Galíciában egy tartalék-hadtestet állítottak fel. Az Erdélyben állomásozó alakulatokból is létrehoztak egy hadtestet, amely Bukovina védelmét is ellátta.¹⁷

A császári–királyi segédhadtestbe, amely a francia „Nagy Hadsereg” hadrendjében a XII-es sorszámot kapta, a június 15-i hadrend alapján négy huszárezred került beosz-

⁸ *Wlaschütz* 5. o.

⁹ *Wlaschütz* 6–7. o.

¹⁰ ST HR Nr. 6 1812 Karton-Nr. 7579.

¹¹ *Pilch* 1913. 5–6. o.

¹² A segédhadtest megnevezésére vonatkozóan célszerűbbnek tartjuk a nemzetközi szakirodalomban elterjedt, leegyszerűsítő osztrák jelző helyett a hivatalosan használt és pontosabb császári–királyi elnevezés használatát, mert a soknemzetiségű Habsburg Monarchia nem nemzeti, hanem dinasztikus alapokon szerveződött.

¹³ Ma Lviv, Ukrajna.

¹⁴ *Pilch* 1913. 6. o.

¹⁵ *Pilch* 1913. 7. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ *Wlaschütz* 8–9. o.

tásra: az 1. számú Császár-, a 4. számú Hessen-Homburg-, a 6. számú Blankenstein- és a 8. számú Kienmayer-huszárezred. – A felsorolásból kitűnik, hogy a megfigyelő-hadtest huszárezredei közül a 7. huszárezred végül nem került beosztásra a felállított seregtestbe, mert még május folyamán áthelyezték az újonnan felállított tartalék-hadtestbe.¹⁸ Ezzel együtt Lemberg és Tarnopol¹⁹ térségébe vezényelték, ahol változó állomáshelyeken táboroztatták.²⁰ A segédhadtest hadrendjében találjuk ugyanakkor az 1. huszárezredet, amely május elején kapott parancsot az osztrák-sziléziai Troppauban²¹ és környékén lévő békeállomásairól történő elvonulásra a Galíciában gyülekező, egyelőre hivatalosan még mindig megfigyelő-hadtestnek nevezett csoportosításba.²²

A huszárezredek hadrendi beosztása június 15-én a következő volt: a Trauttenberg-hadosztály báró Theophil Josef Zechmeister vezérőrnagy vezette dandárába került a 8. számú, a Siegenthal-hadosztály báró Johann Friedrich von Mohr vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló dandárjába a 4. számú, végül báró Johann von Frimont altábornagy hadosztályába az 1. és a 6. számú huszárezred, előbbi báró Frelich Ferenc, utóbbi pedig báró Georg von Wrede vezérőrnagy dandárába.

Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy fenti ezredek negyedik osztálya továbbra sem került mozgósításra. A három osztállyal kivonuló ezredek előírányzott létszáma 985 fő volt, miután svadronjaik esetében továbbra is megmaradtak a lovasított közlegények az említett, 130 főnyi előírányzott létszámánál.²³ A négy huszárezred tényleges állománya így előírászerűen együttesen 3940 főt tett ki, ténylegesen azonban a harcképes állomány csak 3289 fős volt.²⁴

A huszárokon kívül két svalizsér- (chevauxleger) és két dragonyosezred alkotta a hadtest lovasságát, utóbbi két csapatnem lovasainak előírányzott összlétszáma 3410, harcképes létszáma 3264 fő volt. Ebből is látható, hogy a hadtest hozzávetőlegesen 6500 főnyi kivonuló lovasságában és a csapattestek számát és tényleges létszámát tekintve, messze a legnagyobb arányban a huszárság képviseltette magát, ami egyértelműen jelzi, hogy a hadvezetés számára egyértelmű volt fontosságuk ezen hadjárat során.²⁵

A császári-királyi segédhadtest parancsnoki posztjára Napóleon kezdetben Károly főherceget szerette volna megnyerni, miután az uralkodóház nagytekintélyű tagjának rangja és magas társadalmi állása kellő biztosítékot jelentett volna a Habsburg Birodalom elkötelezettségére vonatkozóan a tervezett hadjárat során. Az egykori nagy ellenfél, a volt császári-királyi fővezér azonban érthető módon nem volt hajlandó Napóleon alárendeltségében harcolni.²⁶ A francia uralkodó választása ezért a Habsburg Birodalom párizsi követi

¹⁸ AFA Standestabellen Karton-Nr. 3731. AFA Haupt Stand und Dienst Tabelle der Kaiserlich Königlichen Armée pro Majo 1812.

¹⁹ Ma Ternopil, Ukrajna.

²⁰ Geschichte des Husaren-Regiments Nr. 7. 1914. 129. o.

²¹ Ma Opava, Csehország.

²² *Amon* 1898. 264. o.

²³ ST HR 1 1812 Karton-Nr. 7323; ST HR 4 1812 Karton-Nr. 7473; ST HR 6 1812 Karton-Nr. 7579; ST HR 8 1812 Karton-Nr. 7654, valamint *Kerchnawe* 1590–1591. o. – Wlaschütz tévesen 983 főt említ. Vö.: *Wlaschütz* 6–7. o.

²⁴ ST HR 1 1812 Karton-Nr. 7323; ST HR 4 1812 Karton-Nr. 7473; ST HR 6 1812 Karton-Nr. 7579; ST HR 8 1812 Karton-Nr. 7654.

²⁵ A számításokat a Kerchnawe által közölt június 15-i hadrend adatai alapján végeztük. *Kerchnawe* 1590–1591. o.

²⁶ *Rothenberg* 224. o.

tisztét ellátó Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg lovassági tábornokra esett, miután a herceg franciaországi működése révén elnyerte megbecsülését, sőt, Napóleon abban az időben fényes jövőt jósolt számára.²⁷ Ferenc császár 1812. május 13-i rendeletében ki is nevezte a herceget a segédhadtest élére. A kiváló katonaként ismert, azonban önálló hadvezéri tapasztalattal még nem rendelkező Schwarzenberg május 30-án Lembergben vette át a Galíciában összevont hadtest parancsnokságát.²⁸

A császári-királyi segédhadtest és huszársága az oroszországi hadjáratban

A császári-királyi segédhadtest, kötelékében az 1. számú Császár-, a 4. számú Hessen-Homburg-, a 6. számú Blankenstein- és a 8. számú Kienmayer-huszárezredekkel, Schwarzenberg herceg parancsnoksága alatt június 10-én indult el Lembergől a „Nagy Hadsereg” jobbszárnyának és egyúttal a Varsói Hercegség biztosításának feladatával megbízva.²⁹ A segédhadtest ily módon az eredeti megállapodásnak megfelelően önállóan és a főseregtől meglehetősen távol, a Grande Armée zömének jobbszárnyától mintegy 400 kilométernyire, a Jean Luis Ébénézer Reynier hadosztálytábornok vezette, jobbszárnyhadtestként működő VII. hadtesttől pedig 200 kilométerre, kezdte meg hadműveleteit.³⁰ Ez az önállóság és elkülönülés, bár Napóleon csak átmenetinek szánta, végül mindvégig meghatározónak bizonyult a segédhadtest oroszországi működése szempontjából.

A segédhadtest, kezdetben a fősereggel párhuzamos úton haladva, június 15-én lépte át a Habsburg Birodalom és a Varsói Hercegség határát, s június 20-án érte el Lublint (ma Lengyelország).³¹ Elővédjét a Frelich-dandár képezte, kötelékében az 1. huszárezreddel, mely előőrsei révén már június végén elérte a Varsói Hercegség délkeleti részének Oroszországgal szembeni határvonalát képező Nyugati-Bug³² folyót. Az ezred folyó mentén felállított előőrsei június 30-án jelentették, hogy az oroszok visszavonultak a Bug túlpartjáról, miután felgyújtották ottani raktáraikat.³³ Schwarzenberg erre parancsot adott Frelichnek, hogy dandárával keljen át a folyón és nyomuljon a visszavonulók után. Július 1-jén az 1. huszárezred néhány alegysége, köztük Pauliny Mihály kapitány svadronja, felderítéssel megbízva Drohicsinnál³⁴ átkelt a folyón.³⁵ A kapitány, aki a hadjárat során nyújtott kiemelkedő teljesítményéért utóbb elnyerte a Birodalom legrangosabb katonai kitüntetését, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét is, így emlékezik: „Számos terepakadálytól nehezítve folytattuk menetünket patakokon, ingoványokon, árkokon és sövényeken át, ráadásul fárasztó kerülőt kellett tennünk Drohicsin irányába, ahol átgázoltunk a Bugon, és július 1-jén délután hat órakor arccal északnak ellenséges földre és talajra léptünk.

²⁷ Kerchnawe 1574. o.

²⁸ Korrespondenz des Oberstleutnants de Latour, 1758. o.; *Angeli* 11. o.

²⁹ *Horsetzky* 238. o.

³⁰ Kerchnawe 1575. o.

³¹ *Rothenberg* 225. o.; *Amon* 1898. 265. o.

³² A folyó a mai Ukrajnában, Fehéroroszországban és Lengyelországban, a Lvivtől 70 kilométerre fekvő Zolocsev város (ma Ukrajna) közelében ered és Serocknál (ma Lengyelország) torkollik a Narewbe. Nem összetévesztendő a szintén Ukrajnában található Déli-Buggal, mely a Podóliai-hátságban, Hmelnickij városától 25 km-re északnyugatra ered, és Ocsakovnál ömlik a Fekete-tengerbe.

³³ *Amon* 1898. 266. o.

³⁴ Drohiczin néven is ismert, ma Lengyelország területén található település.

³⁵ *Pauliny* 209–210. o., AFA Karton-Nr. 1512. 1812-7-4.; *Amon* 1898. 266. o.

Engem a dandárparancsnok számos utasításával ellátva, Broczky felé történő előrenyomulásra, egyúttal az orosz állások felderítésére vezényeltek. Így már mintegy 14 óra-ja lovon ülve, melyeket megetetni sem tudtunk, indultam első portyámra ezen hadjárat során... A nap már szürke felhők közé bújtt és csak halvány, vöröslő sugarakat vetett a termékeny, erdőkkel borított tájra, amikor 600 egynéhány lépésnyire balra, egy magaslat irányába 15 lándzsás lovast láttunk sietve elügetni. Gyorsan kiküldtem egy káplárt, hogy kicsit hajtsa meg őket, mi pedig rendben tovább haladtunk a legközelebbi cserjés felé.

Sajnos a menekülők csak kaszákkal felfegyverkezett parasztok voltak, akik hamarosan eltűntek egy erdőben.

Letáboroztunk, széles körben előőrsöket állítottunk, és nekiláttunk megfőzni a vacsoránkat. Az éjjeli járőröm eközben egy szerencsés pillanatban 15, az ellenségnek szánt, kenyérrel és gabonával megrakott szekeret zsákmányolt, melyeket a dandárhoz küldtem.³⁶ – Az idézet jól rávilágít arra, milyen lehetett a hadjárat során egy császári-királyi huszárszázad, egy új hadjárat megkezdésének tényét leszámítva, átlagosnak tekinthető napja. Egyúttal a huszárok számára rutinfeladatot jelentő harcászati tevékenységek némelyikéről, úgymint a felderítésről, a portyázásról, illetve a zsákmányszerzésről is képet ad.

A Császár-huszárokkal egy időben a Mohr-dandár előretolt egységei, így valószínűsíthetően a Hessen-Homburg huszárok is megkezdtek az átkelést a Bugon, Grana település térségében. Szintén azzal a feladattal, hogy derítsék fel az oroszok visszavonulásának irányát.³⁷

A császári-királyi csapatok közül tehát a huszárok számára vette legkorábban kezdetét az oroszországi hadjárat. Másnap Frelich és Mohr főerői is végrehajtották az átkelést, az ellenséget azonban már nem tudták utolérni, előrenyomulásukat július 5-én, Pruzsanit (ma Fehéroroszország) elérve beszüntették. A segédhadtest zöme 3-án kelt át a határfolyón Drohicsinnél, az utóvédet képező Wrede-dandár, kötelékében a 6. huszárezreddel, azonban csak másnap hajtotta végre az átkelést. A segédhadtest ezt követően, az immár Vilnán (ma Vilnius, Litvánia) túl előrenyomuló Grande Armée jobboldalát továbbra is fedezve, szintén Pruzsani irányába vonult, amit július 10-én ért el.³⁸ A főerők érkezésével a Frelich-dandárt előretolták Malec település (ma Fehéroroszország) irányába, ahonnan a Császár-huszárok kiküldött portyázó különítményei egészen Pinszkig³⁹ hatoltak.⁴⁰

A fentiekből kitűnik, hogy a hadászati felvonulás során a huszárok elsődlegesen metnbiztosító és felderítő feladatokat láttak el. A hadszíntérre érve utóbbi, különösen nehéz feladatuknak főként számos portyázó különítményük révén igyekeztek eleget tenni. Ezek rendszerint század vagy kisebb erejűek voltak. Gyakran előfordult, hogy egy különítmény maga is kikülönített egyes akciókra kisebb csapatokat.

A számtalan merész rajtaütés és portya közül csak néhányat emelünk ki, ezek teljes körű, részletes bemutatásuk ugyanis nagyon szerteágazó és gyakorlatilag kivitelezhetetlen lenne, mert a kisebb-nagyobb huszáregységek szinte napi rendszerességgel csaptak össze az ellenséggel. Július 12-én történt, hogy az 1. huszárezredbeli Pickl Ede kapitány 45 huszárral Pinszk alá vonult, ahonnan az ott felhalmozott élelmet az oroszok elszállítani

³⁶ Pauliny 209–210. o.

³⁷ AFA Karton-Nr. 1512. 1812-7-4.

³⁸ Amon 1880. 470. o.; Amon 1882. 373.; Horsetzky 238. o.; Pilch 1913. 26. o.; Pizzighelli 600. o.

³⁹ Ma Fehéroroszországban található település.

⁴⁰ Amon 1898. 266. o.

készültek. Pickl megtámadta és fogságba ejtette az élelmet éppen berakodó 146 katonát, s néhány hivatalnokot. Jelentős mennyiségű élelmiszert, szeszes italt és 60 szekeret is sikerült birtokba vennie. Ráadásul a városból kilovagoló egyik huszár a 27 199 rubel értékű papírpénzből, illetve 3959 rubel értékű ezüstpénzből álló orosz hadipénztárat is elfogta, amit egy kocsin akartak az északon harcoló alakulatokhoz szállítani. Egy orosz futártisztet is utolértek, aki végül elmenekült, de elveszítette fontos iratokkal teli tárcáját.⁴¹ A Hessen-Homburg-huszárezredbeli Dóry József másodkapitány július 16-án fogott el egy 198 kocsiából álló szállítmányt, szintén jelentős élelmiszerkészlettel.⁴² – A portyák többsége persze nem hozott ilyen kiemelkedő eredmény a sikeresebbek zöme is csak kisebb mérvű fogoly-, illetve zsákmányszerzéssel járt.

Akadtak kudarcral végződött próbálkozások is, amikor komoly ellenállásba ütközve, véres veszteségek árán a huszárok kényszerültek visszavonulni. Schwarzenberghez július 16-án parancs érkezett a Grande Armée főhadiszállásáról, hogy csatlakozzon a fősereghez, miután az oldalbiztosítást és a Luck⁴³ környékén összpontosuló 3. orosz hadsereg megfigyelését a továbbiakban a Reynier tábornok vezette, százbokból álló VII. hadtestnek kellett átvennie. Július 20-án a segédhadtest megindult Pruzsaniból Minszk⁴⁴ irányába.⁴⁵ Ezalatt az Alexandr Petrovics Tormaszov gróf lovassági tábornok vezette 3. orosz sereg megkezdte támadását északi irányban Luck mellől, és július 27-én Kobrynnál⁴⁶ Reynierre támadt és visszaszorította. A már Nyaszvizsben⁴⁷ álló Schwarzenberg július 30-án értesült erről, és miután nemcsak az ő, de az egész Grande Armée visszavonulási vonalai veszélybe jutottak, önhatalmúlag visszafordult Reynier támogatására, s augusztus 3-án Szlonimnál⁴⁸ egyesítették erőiket.⁴⁹ Ennek nyomán augusztus 6-án, Napóleon rendelkezése következtében Reynier-t és hadtestét hivatalosan is Schwarzenberg alárendeltségébe helyezték, s parancsot kapott, hogy támadólag fellépve kényszerítse csatára Tormaszovot és űzze vissza Volhíniába.⁵⁰ Schwarzenberg a továbbiakban Reynier-vel egyetemben, önállóan és kikülönítetten, de a kapott instrukciók szellemében mint a fősereg jobbszárnya hajtotta végre hadműveleteit.⁵¹ A herceg másnap, augusztus 7-én a kapott parancsnak megfelelően hadtestét Sielec⁵² és Bereza-Kartuzskaján⁵³ át, a VII. hadtestet ugyanakkor Zelwán és Novij-Dvoron⁵⁴ át megindítva, két irányban megkezdte előrenyomulását a Malecnél és Pruzsaninál álló oroszok ellen.⁵⁵ Saját balszárnyának biztosítása céljából viszont Mohr vezérőrnagy parancsnoksága alatt a Bereza-Kartuzskajától északra fekvő

⁴¹ *Amon* 1898. 266.; *Pilch* 1913. 28–29. o.

⁴² ST HR 4 1812 Karton-Nr. 7473.; *Amon* 1882. 373–374. o.; *Pilch* 1913. 30. o.

⁴³ Ma Ukrajna területén található település.

⁴⁴ Ma Fehéroroszországban található település.

⁴⁵ A magyar katona 189. o.; *Angeli* 19–20. o.; *Bánlaky* 363–364. o.; *Horsetzky* 238. o.

⁴⁶ Ma Fehéroroszországban található település.

⁴⁷ Ma Fehéroroszországban található település.

⁴⁸ Ma Fehéroroszországban található település.

⁴⁹ *Horsetzky* 238. o.

⁵⁰ Ma Volíny, történelmi, földrajzi terület a mai Ukrajna északnyugati részén. – *Pilch* 1913. 37. o.; *Wiener* 275. o.

⁵¹ A magyar katona 189. o.; *Pizzighelli* 599. o.

⁵² Ma Ukrajna területén található település.

⁵³ Ma Fehéroroszországban található település.

⁵⁴ Ma Fehéroroszország Hrodnai területén található települések.

⁵⁵ *Pilch* 1913. 37. o.

Diadynál hagyva kikülönített egy csoportosítást, melyet a 30. De Ligne-gyalogezred, a 4. huszárezred és egy háromfontos üteg képeztek.⁵⁶ A különítménynek, Pinszk felé történő előrenyomulás mellett egyúttal a Babrujszknál⁵⁷ álló francia és lengyel csapatokkal is fenn kellett tartani az összeköttetést.⁵⁸ Mohr kikülönítése révén viszont a segédhadtest hadrendje is megváltozott:⁵⁹ az addig Mohr vezérőrnagy dandárjába tartozó 7. vadászszázlój és az 5. varasd-kőrösi határőr-gyalogezred 1. zászlój a Mayer-dandárban kapott beosztást, Zechmeister vezérőrnagy az addig Frelich vezérőrnagy alárendeltségében állt O'Reilly- és Hohenzollern-svalizsérezedekből létrehozott dandár élére került. Zechmeister három korábbi csapatteste közül kettőből, a 6. varasd-szentgyörgyi határőr-gyalogezred 1. zászlójából és az 5. vadászszázlójából báró Georg von Suden ezredes vezetésével új dandárt alakítottak. A 8. Kienmayer-huszárezred Wrede alárendeltségébe került, akinek dandárából a 6. huszárezredet a két svalizsérezedétől megfosztott Frelich-hez vezényelték,⁶⁰ akik alárendeltségében ugyanakkor az 1. huszárezred továbbra is megmaradt, ily módon vezetése alatt immár egy dandárnyi huszárkötélék került felállításra. – Megállapítható, hogy a hadjárat első tapasztalatai alapján a hadvezetés már rövid idő után célszerűnek látta, hogy szintisztán huszárokból álló seregetestet, vagyis mai szóhasználatnál magasabbegységet is létrehozson. Ennek vezetésére a belovári⁶¹ születésű báró Frelich Ferenc tábornok tökéletes választás volt, miután maga is komoly huszárműtallal rendelkezett, hiszen a 10. számú Stipsicz-huszárezred parancsnoka volt, mielőtt 1809-ben elnyerte a vezérőrnagy-i kinevezést, de mozgalmas pályafutása során határőrgyalogosként, ulánusként és dragonyosként is széles körű hadi tapasztalatra tett szert.⁶²

A támadási célú előrenyomulás következtében augusztus 8-án sor került sor az immár öt hete ellenséges földön működő hadtest és az oroszok első jelentősebb összecsapására. Miután az előnyomuló segédhadtest 8-án átlépte a Jasselda-folyót, az elővédet képező Frehlich-dandár, a Bereza-Kartuzskajától délnyugatra fekvő Bluden⁶³ falunál az orosz elővédhez tartozó nagyszámú, mintegy 2000 főnyi lovasságra bukkant, akik közt számos íjakkal és nyilakkal felfegyverkezett, csekély harcértékű baskír és tatár is volt.⁶⁴ Frelich a túlerő dacára támadásra rendelte a harci vágtyól igencsak feltüzelt huszárokat, akik kitűnő vitézséggel a Bludentől délre található Siehniecze⁶⁵ alá vetették vissza az oroszokat,⁶⁶ ahol korábbról ott állomásozott Jefim Ignatyevics Csaplic vezérőrnagy nagy erejű lovassága, valamint ekkora felvonult Nyikolaj Nyikolajevics Hovanszkij herceg, vezérőrnagy gyalogsága és tüzérsége. A Frimont-hadosztály részéről az O'Reilly-svalizsérezed, valamint egy lovagló üteg és a Frimont-hadosztály többi alakulata harcra fejlődött, s a Siegenthal-hadosztály is megindult a várható összecsapás helyszíné felé. Utóbbi kelet felől előrenyomuló csapatainak azonban az itt elterülő kiterjedt mocsarak miatt akkora kerülőt

⁵⁶ *Pilch* 1913. 38. o.

⁵⁷ Ma Fehéroroszországban található település.

⁵⁸ *Pilch* 1913. 38. o.; *Thürheim* 91. o.

⁵⁹ *Pilch* 1913. 39. o.

⁶⁰ *Kerchnawe* 1579. o.

⁶¹ Ma Horvátországhoz tartozik.

⁶² ML HR 7 1804 Karton-Nr. 7591., valamint *Wurzbach* IV. 348. o.

⁶³ Ma Fehéroroszországban található település.

⁶⁴ *Pilch* 1913. 40. o.; *Thürheim* 155. o. – Pauliny ugyanakkor 1500 főnyi ellenségről szól. *Pauliny* 226. o.

⁶⁵ Ma Fehéroroszországban található település.

⁶⁶ *Pilch* 1913. 40. o.

kelltt tenniük, hogy végül nem érkeztek kellő időben a csataterre.⁶⁷ Az oroszok ily módon túlerőben voltak, azonban a szembenálló felek egyike sem indított órákig támadást, sőt, az arccal egymással szemben, ágyúlovésnyire felsorakozott csapatok nekiláttak ebédet főzni és lovaikat etetni.⁶⁸

Délután fél három körül érkezett be a Frimont-hadosztályból a Kienmayer-huszárezred és a Hohenzollern-svalizsárezred, valamint néhány üteg. A már korábban ott lévők is rögtön lóra szálltak, miközben egy előreküldött csatárlánc révén kezdetét vette a küzdelem, és a lovasezredek svadronjai is egymás után nyomultak előre a csatárok támogatására. A balszárnyon a segédhadtest ütegei főként az ellenség jobbszárnyának szélén álló gyalogság irányába kezdtek tüzelni. A jobbszárnyon eközben egyre hevesebbé váló lovassági harc folyt. A váltakozó eredménnyel folyó küzdelemben a segédhadtest lovassága több támadást is végrehajtott, illetve visszavert. A Császár-huszárezred Pauliny Mihály vezette ezredesi 2. svadronja – amely éppen egy csapat kozákok ugrasztott szét – azonban egyszer csak túlerejű lovassággal találta magát szemben, akik visszavetették őket. Látván huszárai szorult helyzetét, báró szentgyörgyi Horváth Antal ezredes, a Császár-huszárezred parancsnoka a még harcban nem vetett alezredesi osztály⁶⁹ elé ugratott és néhány lelkesítő szóval harcban szólította katonáit, akikkel a támadásra hívó trombitaszó első hangjára a leggyorsabb vágásban az ellenségre rohant. Szöllősy János alhadnagy későbbi kapitány leírása, továbbá a Császár-huszárezred hivatalos ezredtörténete szerint is ez volt az ezred történetének egyik legszebb lovasrohama, melynek nyomán a lovasság a heves gyalogsági és kartácstűzben folytatott küzdelem után kiverte állásaiból és a városból az oroszokat, akik Antopal helység⁷⁰ irányába vonultak vissza.⁷¹

A győzelemnek azonban nagy ára volt: Horváth ezredesre az említett lovasroham során egy menekülő kozák rálőtt, a lövedék a törzstiszt bal csuklóját széttroncsolta, majd altetésén is keresztülhatolva a gerincébe fűrődött. Huszárai ugyan rögtön kimenekítették a harcból, de sérülése olyan súlyos volt, hogy másnap koradélután elhunyt.⁷² Földi maradványait ezt követően Malec településre szállították, ahol másnap a templomkertben napfelkeltekor csendesen örök nyugalomra helyezték.⁷³ A hősi halálakor hozzávetőlegesen 40 éves⁷⁴ szentgyörgyi Horváth Antal elismerten vitéz katona volt, aki már egész fiatalon, 30 éves kora körül, 1801-ben elnyerte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét, miután az 1800. július 17-i landshuti ütközetben fél századával megállította az előretörő ellenséget, és elfogott egy tábornokot, húsz tisztet, valamint több katonát.⁷⁵ – Súlyos sebesülése és halála mélységesen megrázta ezredének tagjait, valamint haláltusája során is mellette

⁶⁷ *Pilch* 1912. 632. o.; *Amon* 1898. 269–270. o.; *Pilch* 1913. 40. o.

⁶⁸ *Amon* 1898. 270. o.

⁶⁹ *Pilch* és az 1. huszárezred története szerint ugyanakkor az 1. őrnagy 1. svadronról van szó. (*Amon* 1898. 270. o. és *Pilch* 1913. 41. o.) E tekintetben azonban hitelesebbnek tartjuk az események egyik főszereplője, Pauliny leírását: *Pauliny* 231. o.

⁷⁰ Ma Fehéroroszországban található.

⁷¹ *Amon* 1898. 270, 274. o.; *Pilch* 1913. 40. o.; *Pilch* 1912. 632–633. o.; *Szöllősy* 50. o.

⁷² *Amon* 1898. 271–272. o.

⁷³ *Pilch* 1912. 635. o.

⁷⁴ Születésének 1770 és 1773 közé tehető időpontjával kapcsolatosan a katonai források és szakirodalom sem egyöntetű. Vö.: ML HR 1 1807 Karton-Nr. 7302.; ML HR 1 1811 Karton-Nr. 7303.; ML HR 3 1803 Karton-Nr. 7390., illetve *Pilch* 1912. 635. o.; *Szluha* Leszármazási táblák. Szentgyörgyi Horváth III.; *Wurzbach* IX. 329. o.

⁷⁵ *Pilch* 1912. 633. o.

lévő dandárparancsnokát és egyben jó barátját, Frelich Ferenc tábornokot, ami utóbbinak Schwarzenberghez írt aznapi jelentéséből érzékletesen kitűnik: „Szívbe markoló fájdalommal jelentem báró Horváth ezredes úr súlyos sebesülését, ami mélyen érintett. Az orvos szerint már nincs remény. Báró Horváth ezredes úr, akárcsak sok más alkalommal, úgy a mai ütközetben is bizonyítékát adta elszántságának és bátorságának.”⁷⁶ A hős Horváth nemcsak bajtársai körében, hanem – talán nem túlzás ezt állítani – birodalom szerte ismert és közkedvelt lehetett. A nyomtatott sajtó elterjedése révén a korszak kiemelkedő katonaszemélyiségei ugyanis széles körű ismertségre és népszerűsége tettek szert. Ezt igazolni látszik, hogy elestét követően az egyik legelterjedtebb magyarországi hírlap, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* életének és tetteinek összegzése révén méltó megemlékezést közölt róla.⁷⁷

A parancsnok nélkül maradt Császár-huszárok vezetését átmenetileg rangidős tisztként Derra Jakab elsőőrnagy vette át, mert az 5. huszárezredtől május végén alezredesi előléptetés mellett az ezredbe áthelyezett báró Luzsénszky Ferenc egyelőre úton volt és ténylegesen még nem vonult be új alakulatához.⁷⁸

Az összecsapásra vonatkozóan szerencsére az ezúttal is jelentős szerepet játszó Pauliny kapitány jóvoltából rendelkezésünkre áll egy autentikus beszámoló, mely által eleven és izgalmas betekintést nyerhetünk az eseményekbe, s nem utolsó sorban a huszárság harcászatahoz kapcsolódóan is kapunk néhány adalékot: „...egész előre jöttem állást foglalni a jobbszárnyon, ezer lépésnyire a leghosszabb, ingoványos talajú, éger- és nyírfából álló erdőtől, amely mögött az ellenséges lovasság egy része állt takarásban. Az állásaimtól kicsit balra, átellenben feküdt Sieniewiczze városka, amelyet egy földlépcső miatt nem lehetett megfelelően belátni.

Késztetésem, hogy amikor szükséges, az ellenséghez a legközelebb kerüljek, itt is áthajtott a zabföldeken, és miközben a magok a csákómba ragadtak, egészen egyedül, lassan, amennyire csak lehetséges volt egészen előre lopódtam, ahonnan látcsóval egyértelműen észrevettem, hogy a templomudvart ellenséges gyalogság és ágyúk népesítik be, láttam a gyalogos népséget a földön heverni, miközben a kerítéshez támasztott fegyvereik megcsillantak a napfényben. Ezt jelentettem, de nem tudom miért, kételkedtek ebben... Órákig voltunk ebben a tétlen szembenállásban, mindenki lóról szállt és nem értettük, hogy sem az oroszok nem támadnak ránk, sem mi őrjük. No, délután négy órakor, abban a pillanatban, amikor éhes lovamat a csákómból ettettem, odaugratott hozzám az ezredes dörgő hanggal... Lóra! Rögtön megtisztítja az erdőt az ellenségtől... azon nyomban nagy-szerű harcot fogunk vívni az erdő megtisztításáért! Nagy szemekkel néztem az ezredesre, nem mondtam ellent, és Hirschmann káplárt hat huszárral előre küldtem, abban a biztos tudatban, hogy az ellenség nem fogja hagyni, hogy az erdőhöz érjenek.

A velem szemben álló oroszok, látva, hogy lóra szállunk és előrenyomulunk, ugyanezt tették, azzal a különbséggel, hogy erre bizonyára nem az én ezredesem adott nekik parancsot, ők is, akárcsak mi, éppen olyan lassan, méltóságteljes lépésekkel nyomultak előre, ugyanakkor volt rá eszük, hogy egy rajnyi csatárt előreküldjenek, akik hosszú csövű puskáikkal, süvöltő gyilkos golyóikkal fogadtak minket akkor, mikor mi, az ő fegyvereikhez

⁷⁶ AFA Karton-Nr. 1513. 1812-8-60.

⁷⁷ *Toldalék a Hazai és Külföldi Tudósításokhoz*, sz. n. 1–2. o.

⁷⁸ *Pauliny* 234. o.

képest aránytalan pisztolyaink lövéseivel, még a köztünk lévő távolság felét se értük el. Már nem tudtam elszaladni, hanem arra kényszerültem, hogy pisztolylövésnyire megközelítsem őket, az ezredes egyik küldöncöt szalajtotta a másik után: a tüzelést mérsékelni és nem forrófejűen eljárni. Ezt persze helyes lett volna megfogadni, ha a kalmükök, baskírok és ulánusok olyan előzékenyek lettek volna, hogy visszafordulásom esetén a lándzsájukat nem döfik a bordáim közé. Csak hát új svadronok kanyarodtak be jobbról és balról, engem pedig középre vettek, aki itt lassan akar eljárni vagy gyalázatosan megfutni, az tegeye, én azonban nem. Már senkire sem hallgattam, hanem, több osztrák lovasosztály szeme láttára, akik közül még senki sem jött a segítségemre, igyekeztem a szablyámmal védeni magamat.

A túlerejű ellenséges támadástól feldühödve, elszánt lendülettel bevágtunk a kozákok közé. Ebben a véres kézitusában, kívánatos módon a svadronom második szárnya sietett a segítségemre és így sikerült néhány szusszanásnyi időre enyhíteni az ellenfél fojtogató szorításán, hogy aztán még dühödtebb támadással nézzünk szembe. A kozákok egész arcvonala csatárookra oszlott és süvítő golyók és susogó nyílvesszők záporát zúdították rám, visszavetettük őket, majd ők újra minket, rendeztük soraikat majd támadásra indultunk, ők is rendezték soraikat és svalzisérekkel megerősítve újra támadtak.

A többiek ezalatt csak nézték, további intézkedés megtétele nélkül, veszélyes küzdelmemet. Kérést küldtem az ezredeshez, hogy a néhány 100 lépésnyire, az első vonalban mozdulatlanul álló alezredesi osztály induljon meg most és soraiba vegyen fel, és biztosítottam, ha még néhány osztály rögtön utánunk jön, akkor aztán igazán nagyszerű hatást várhatunk. Kérésem hosszú ideig hiábavaló maradt, átengedtek sorsomnak... Miközben szerencsésen megbirkóztam az újabb rohammal, egy lövedék elsüvített a bal szememnél, átlukasztotta a csákkót, amitől pár pillanatra megszédültem.

Gróf Castiglione főhadnagy,⁷⁹ egy személyes bravúrjai révén kiérdemesült tiszt, ebben a szempillantásban karját nyújtotta, és szavunkat adtuk egymásnak, hogy mindegyikünk híven kitart a másik mellett... Tisztjeim mint elsők az ellenségre rohanásban, bátorságot öntöttek az én, még soha ilyen derekasan nem küzdött huszárjaimba.

Ekkor, ismételt kérésemre, Frelich tábornok és az ezredes az élen állva, vágtaiban megindították az említett osztályt, és így az ellenséges lovasságot teljesen visszavetettük.”⁸⁰

A Siehnieviczénél kivívott győzelem révén a segédhadtest áttörte és kettéválasztotta Tormaszov előcsapatait, mely által kedvezőbb helyzetbe került a tervezett nagyobb csata megvívására.⁸¹ Néhány kisebb elővédharcot követően, augusztus 11-én a segédhadtest és a VII. hadtest egységei a Breszt-Litovszktól⁸² 53 km-re északra fekvő Gorogyecsno nevű falu⁸³ körül tömörültek, hogy túlerejükkel csapást mérjenek az oroszokra, mielőtt azok valamennyi seregteste egybegyűlne.⁸⁴

Tormaszov, aki eddig tétlenül nézte, hogy előretolt csoportosításait egyenként legyőzték, cselekvésre szánta el magát, és készen egy csata megvívására, a Gorogyecsnotól nyu-

⁷⁹ Gróf Heinrich Castiglione későbbi altábornagy (1790–1853).

⁸⁰ *Pauliny* 228–233. o.

⁸¹ *Pilch* 1913. 41. o.

⁸² Ma Breszt, Fehéroroszországban.

⁸³ Gorogyecsna néven is ismert, ma Fehéroroszországban található.

⁸⁴ *Bodart* 435. o.; *Pilch* 1913. 43. o.

gatra, a közeli Poddubno nevű helységtől⁸⁵ pedig délre fekvő magaslatokon foglalt állást, és miután az említett domboktól északra és keletre mocsaras vidék terült el, csak a balszárnyon, nyugatról volt megtámadható, esetleg nagy veszteségek árán arcból.⁸⁶

Az erőviszonyok a következők voltak: a kikülönítések nyomán a szövetséges császári–királyi és szász csapatok 26 császári–királyi és 13 szász gyalog-zászlóaljjal, 38 császári–királyi, illetve 16 szász lovasszázaddal, végül 7 császári–királyi és 4 szász üteggel, együttesen 33 600 fővel rendelkeztek. Az oroszok ezzel szemben 24 gyalog-zászlóaljat, 38 lovasszázadot, 3 kozákezeredet és 6 üteget, összesen 28 000 főt vonultattak fel.⁸⁷ – Látható, hogy gyalogság tekintetében a szövetségesek voltak túlsúlyban, míg a lovasság létszámában orosz fölény érvényesült. Számszerűen erősebb volt a szövetséges tüzérség is, ennek kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy míg az orosz lövegek többnyire 12 fontosak voltak, addig a szövetségeseknek csupán egy 12 fontos ágyújuk volt, a többi lövegük, néhány 3 fontos ágyútól és 7 fontos taracktól eltekintve, 6 fontos volt.⁸⁸

Miután Tormaszov az említett módon nehezen támadható védelmi állást vett fel, a kezdeményezés az egyesült császári–királyi és szász hadakra maradt. Utóbbiak haditerve az orosz harcrend és a terepviszonyok figyelembevételére alapján a következő volt: a segédhadtest zöme Gorogyecsnónál és Poddubnónál leköti az oroszokat, mialatt a szászok a császári–királyi alakulatok egy részével megerősítve, a Poddubno és Kuvacsics között elterülő erdőn át, az ellenséges balszárnyat megkerülve az oroszok oldalába törnek. Mindezt még augusztus 12-én végre kívánták hajtani, miután várható volt, hogy Tormaszov magához vonja kikülönített csapatait, melyek azonban aznap még nem érkezhettek meg.⁸⁹

Az elképzeléseknek megfelelően Reynier elővéde (a Zechmeister- és a szász Gablenz-lovas, illetve a Nostitz-gyalogosdandár, valamint két üteg) Zechmeister vezérőrnagy parancsnoksága alá helyezve délelőtt kilenc órakor elindult a kuvacsicsi erdő felé, amit, mint a felderítők jelentettek, az oroszok nem szálltak meg, majd fél tizenegykor követte őket Reynier főereje is, kiegészülve a Blankenstein-huszárok egy századával.⁹⁰

Mindeközben az előzetes haditervnek megfelelően a segédhadtest csapatainak nagyobb része egymást követően megkezdte elvonulását Gorogyecsnó környékéről Poddubno felé, köztük az újabb hadrend szerint immár a Siegenthal-hadosztályba tartozó Frelichdandár is, kötelékében az 1. huszárezred hat, illetve a 6. huszárezred öt svadronjával.⁹¹ A Gorogyecsnótól való kibontakozás során a településnél ugyanakkor visszamaradt, a balszárnyat képezve, Frimont hadosztálya, alárendeltségében Wrede vezérőrnagy dandárával és így a 8. huszárezreddel, három gyalogezreddel és két üteggel. Azzal a feladattal meg-

⁸⁵ Ma Fehéroroszországban található település.

⁸⁶ Amon 1898. 276–277. o.; Pilch 1913. 43., 195. o.

⁸⁷ Pilch 1913. 196. o. – Természetszerűleg több különböző számadat található az egyes forrásokban, melynek kapcsán megjegyzendő, hogy a szövetséges erők nagyságának tekintetében lényegesen kisebb a szórás, mint az oroszok esetében, kiknek létszámát az ezúttal is jelenlévő Pauliny kapitány 35 000-re teszi. Pauliny 239. o.

⁸⁸ Wiener 279–280. o.

⁸⁹ Pilch 1913. 197. o.

⁹⁰ Korrespondenz des Oberstleutnants de Latour 1768. o.; Pilch 1913. 198. o.; Wiener 287. o. – A 6. huszárezred fent említett svadronjának tevékenységéről sajnos további adatok nem állnak rendelkezésre. Lásd: Pizzighelli 602. o.

⁹¹ Wiener 280., 288. o.

bízva, hogy szállják meg a települést, és a környező magaslatokat és demonstrációk révén, tüntetőleg vonják magukra az ellenfél figyelmét.⁹²

Ezalatt az oroszok, érzékelve a szövetséges jobbszárnyon történő csapatmozgásokat, tartalékaik egy részét a Poddubnóval szemközti magaslatokra, vagyis balszárnyuk közelébe vonták előre. Egy dragonyos dandár arccal a kuvacsicsi erdő felé sorakozott fel.⁹³ A szövetséges balszárnyon és a centrumban továbbra is megmaradtak az ellenfél foglalkoztatásánál, észlelve azonban az oroszok erőátcsoportosítását jobbszárnyukról a balszárnyuk irányába, figyelemelterelésük komolyabbá vált.⁹⁴ Ennek során tűzpárbajba kezdtek a szemben lévő magaslatokon felállított orosz tüzérséggel is.⁹⁵

A megkerülő erők elővéde tizenegy órákor bontakozott ki a kuvacsicsi erdőből és fejlődött fel az orosz balszárny magaslatai irányába.⁹⁶ Balszárnyának az erdőn át való megkerüléséről Tormaszov csak dél körül kapott jelentést, ekkor azonban egész itt állomásozó erejét az előrenyomuló ellenséges csapatok visszaszorítására rendelte.⁹⁷ A küzdelem ily módon általánossá vált, míg azonban a balszárnyon és a centrumban továbbra sem törtedtek döntésre, addig a szövetséges jobbszárnyon valóban döntő harc bontakozott ki.⁹⁸

Ekkor, vagyis az érdemi küzdelem kezdetén a különböző csapatmozgások nyomán a szövetséges erők a következő harcrendben álltak. A császári-királyi és szász erők balszárnya Gorogyecsnónál helyezkedett el. Továbbra is itt állt Frimont alárendeltségében Wrede tábornok dandára a 8. huszárezreddel. A centrum Poddubnónál volt, ahová ekortájt érkezett be a Frelich-dandár az 1. és a 6. huszárezreddel, a jobbszárnyat pedig a kuvacsicsi erdőtől keletre elterülő magaslatokon álló Zechmeister- és Gablenz-lovasdandárok, a VII. hadtest még a kuvacsicsi erdőben vonul, részben onnan kibontakozni próbáló gyalogsága képezte, a Blankenstein-huszárok említett századával.⁹⁹

Utóbbi egységeket az oroszok heves ágyútűzzel fogadták. A 19. gyalogezred egy óra alatt 90 embert veszített. Az orosz gyalogság erőteljes ellentámadása, valamint a nagyobb erejű lovasság, jobbszárnyat fenyegető átkarolása miatt Reynier előrenyomulása hamarosan megakadt. A Poddubnóval szemközti magaslaton heves orosz ellentámadás indult, hogy áttörjék és szétválasszák a szövetségeseiket. Előbbi magaslat vált tehát a csatater kulcspontjává, amiért elkeseredett küzdelem bontakozott ki a túlerővel szemben elszántan kitarító Sahr-dandár és az oroszok között.¹⁰⁰

Eközben Gorogyecsnónál is folytatódott a heves tüzérségi párbaj, az út két oldalán felvonult tüzérség támogatása mellett, a Suden-dandár megpróbálkozott a postaépület irányába történő előrenyomulással.¹⁰¹ A középén folytatott harctevékenység továbbra is kimerült egymás lekötésében.¹⁰²

⁹² Wiener 288. o. – Az ellenfél illetén foglalkoztatása, gróf Theodor Baillet de Latour alezredes vonatkozó leveléből kiindulva, már kilenc óra körül kezdetét vette. Lásd: Korrespondenz des Oberstleutnants de Latour, 1768. o.

⁹³ Wiener 289. o.

⁹⁴ Uo. 290. o.

⁹⁵ Uo. 289. o.

⁹⁶ Uo. 287. o.

⁹⁷ Kerchnawe 1581. o.; Wiener 289. o.

⁹⁸ Wiener 295. o.; továbbá lásd: Pauliny 240–241. o.

⁹⁹ Wiener 288., 290. o.

¹⁰⁰ Pilch 1913. 200. o.

¹⁰¹ Kerchnawe 1581–1582. o.

¹⁰² Wiener 295. o.

Öt óra körül Schwarzenberg, látva a Sahr-dandár szorongatott helyzetét, amely láthatóan nem volt már képes sokáig tartani magát, előbbi támogatására küldte az időközben a centrumba érkezett Hessen-Homburg gyalogos-dandárt, nyomában a Mayer-dandárral, melyeknek azonban, mivel hosszadalmas kerülő manőverre már nem volt idő, déli irányban, a mocsarakon átgázolva kellett támadásra indulniuk.¹⁰³ A főparancsnok ezzel egyidejűleg parancsot adott a balszárnyon, Gorogyecsnónál folytatott, felesleges veszteségekkel járó támadás beszüntetésére. A jobbszárny erősítésére küldött gyalogezredek hatalmas nehézségek árán átkeltek a mocsarakon, és megérkeztek Poddubnótól délre, ahol jelentős veszteséget szenvedve ugyan, de szilárdan megvetették lábukat. Sikerült a szorongatott Sahr-dandárt tehermentesíteniük, majd együttesen visszaszorítaniuk az oroszokat.¹⁰⁴

Ezzel a döntőnek bizonyult küzdelemmel egy időben az oroszok erőteljes lovassági támadást indítottak a szövetséges jobbszárny lovassága ellen, melynek tevékenysége addig csak a gyalogság támogatására korlátozódott. A cári szolgálatban álló francia royalista tábornok, gróf Charles de Lambert vezérőrnagy lovashadtestének két dragonos-, valamint egy tatár ulánuszrede indult ellenük rohamra, melynek során a szász Gablenz-lovasdandár első vonalát sikeresen vissza is vetették. Az itt lévő szövetséges lovasság jobbszárnyát alkotó Zechmeister-dandár ellen kozákok indultak támadásra. Zechmeister tábornok a dandárának első vonalát képező Hohenzollern-svalizsérezzel a kozákok támadása elől balra kikanyarodott, és azt a Gablenz-dandár segítségére küldte, az időközben, a lovasság kialakult nehéz helyzete miatt a Frelich-dandár kötelékében öt óra tájt idevezényelt 6. huszárezreddel egyetemben.¹⁰⁵ A Gablenz-dandár második vonala ezt követően arcban támadt az ellenséges lovasságra, a Hohenzollern-svalizsérekek¹⁰⁶ és a 6. számú Blankenstein-huszárok annak bal oldalára rontottak.¹⁰⁷

Ezzel egyidejűleg a Zechmeister-dandár második vonalát képező 3. számú O'Reilly-svalizsérezzel az 1. huszárezreddel együtt, mely a Frelich-dandárral szintén ideérkezett, elhárította a kozákok támadását, melynek során a Császár-huszárok oldalba kapták az ellenséges lovasságot.¹⁰⁸

Az említett, Poddubnóval szemközti magaslat, valamint a környező dombok birtokbavétele meghozta a döntést, mivel az orosz balszárnyat a szövetségesek gyakorlatilag felgöngyölték. Az ágyúzásnak és a kisebb harcoknak azonban csak a sötétség beállta vetett véget, miután este hét órát követően az oroszok az egész vonalon visszahúzódtak.¹⁰⁹ Augusztus 13-án hajnalban elhagyták a csatateret és Kobryn felé visszavonultak.¹¹⁰

Az összecsapásban, mely a segédhadtest oroszországi szereplése során végül a legjelentősebbnek bizonyult, a szövetségesek vesztesége halottakban hat törzs-, illetve főtiszt és 169 katona, sebesültekben 36 tiszt és 1040 katona, végül fogságba esettekben 14, eltűntekben pedig 91 fő. Az oroszok vesztesége halottakban, sebesültekben és elfogottakban együttesen meghaladta a háromezret.¹¹¹

¹⁰³ *Pilch* 1913. 200. o.; *Wiener* 290. o.

¹⁰⁴ *Kerchnawe* 1581. o.

¹⁰⁵ *Amon* 1898. 277. o.; *Kerchnawe* 1583. o.; *Wiener* 294. o.

¹⁰⁶ *Pilch* tévesen Hohenzollern-vértesekeket említ. Vö.: *Pilch* 1913. 202. o.

¹⁰⁷ *Geschichte des achten Uhlanen-Regimentes*, 119. o.

¹⁰⁸ *Kerchnawe* 1583. o.; *Pauliny* 239. o.

¹⁰⁹ *Pauliny* 241. o.; *Briefe des Feldmarschalls Schwarzenberg*, 212. o.; *Wiener* 296. o.

¹¹⁰ *Pilch* 1913. 202. o.

¹¹¹ Uo.

A huszárság szempontjából annyit érdemes a csata kapcsán összegzésként kiemelni, hogy az összecsapásban, a Mohr különítményében lévő 4. huszárezred kivételével a segédhadtest kötelékében lévő mind a három huszárezred jelen volt, összesen 18 svadronnal, azonban közülük csak két ezred került bevetésre, de ezek is, a Blankenstein-huszárok kikülönített svadronját leszámítva, csak öt óra után, a csata végső fázisában. A küzdelem döntő súlya ekkor is inkább Zechmeister svalizsérezeire hárult, az 1., illetve a 6. huszárezred tevékenysége csak ezek támogatására korlátozódott. Erőfeszítéseik valószínűleg így sem voltak jelentéktelenek, miután az 1. huszárezredből öt huszár és hét ló esett el, kilencen megsebesültek, két fő pedig fogságba esett.¹¹² A 6. huszárezred veszteségeit sajnos nem ismerjük. Végezetül, a balszárnyon álló 8. huszárezred, mint említettük, egyáltalán nem került harcba, és csupán a folyamatos ágyúzást kellett elviselniük.¹¹³ Kiemelkedő fontosságú szerepet tehát nem játszott a huszárság a csata folyamán, annál inkább a hamarosan kezdetét vett üldözés során.

Egyelőre azonban a szövetségesek túlságosan kimerültek voltak ahhoz, hogy még a csata estéjén kiaknázzák sikerüket.¹¹⁴ A Frelích-dandár huszárai ugyanakkor így is, miután a jobbszárny szélén felváltották állásaikban a gyalogság mögé visszavont Zechmeister-dandárt, az egész éjszakát nyeregben töltötték, mint Pauliny írja, „immár 40 órája evés, ivás és a lovak etetése nélkül”.¹¹⁵

Az üldözés első fokozataként Schwarzenberg 13-án napfelkeltekor megindította a Zechmeister- és a Frelích-dandárt, amelyek az ellenség után vetették magukat, Strigovo településnél¹¹⁶ azonban Lambert tábornok 7-8000 fős lovasságába ütköztek, akik a gyalogságuk és a lövegek visszavonulását fedezték.¹¹⁷

A huszárok összecsaptak a kozákokkal, ám hamarosan utóbbiak segítségére sietett több sorhadi lovasezred is, melynek következtében egy darabon visszaszorították a segédhadtest lovasait. Ekkor támadásra indult Zechmeister két svalizséreze, melyeknek a huszárokkal együtt végrehajtott támadása olyan súlyú volt, hogy az ellenséges lovasságot visszavetve, az oroszokat további, egészen Kobryinig történő visszavonulásra kényszerítette. A kibontakozott harc után egészen a divini úton¹¹⁸ lévő erdőségekig sikerült őket visszaszorítani.¹¹⁹

14-én az üldözés második lépcsőjeként Schwarzenberg Bianchi altábornagyot küldte három magyar gyalogezerrel, a Zechmeister alárendeltségében álló Hohenzollern-svalizsérokkal, valamint az átmenetileg szintén Zechmeister parancsnoksága alá helyezett Császár- és Kienmayer-huszárokkal, és két hat fontos üteggel az oroszok után, azzal a paranccsal, hogy határozott támadással vesse vissza az ellenséges utóvédet, s Divint az oroszok beérkezése előtt kerítse hatalmába.¹²⁰

¹¹² Amon 1898. 279. o.

¹¹³ Amon 1880. 476. o.

¹¹⁴ Wiener 297. o.

¹¹⁵ Pauliny 241. o. Idézi: Wiener 297. o.

¹¹⁶ Ma Fehéroroszországban található.

¹¹⁷ Amon 1898. 277. o.; Briefe des Feldmarschalls Schwarzenberg, 212. o.; Pilch 1913. 205. o.

¹¹⁸ Ma Fehéroroszországban található.

¹¹⁹ Amon 1898. 277. o.; Pilch 1913. 206. o.

¹²⁰ Amon 1898. 279. o.; Amon 1880. 477. o.; Pilch 1913. 207. o.

Az elővédnek irtózatosan nehéz körülmények között kellett feladatát végrehajtania a rendkívüli terepviszonyok, a számtalan ingovány és a szakadó esőtől felázott talaj miatt.¹²¹ Ennek ellenére 15-én előbb Ploska településnél, másnap pedig Divinnél csaptak össze az ellenféllel és szorították azt vissza. Az ütközetben az oroszok közül 700-an estek el, 500-an fogságba kerültek, málhavonatukból is kénytelenek voltak 200 szekeret hátrahagyni. A császári–királyi erők vesztesége 48 halott, 219 sebesült és 24 eltűnt személy volt.¹²²

A győzelem következtében Bianchi augusztus 17-én bevonult Divinbe. Zechmeister ugyanakkor a Samary nevű falu¹²³ alá nyomult. Ezt azonban az oroszok erős állásai miatt végül nem tudta birtokba venni, s visszahúzódott, miáltal az üldöző oszlop Novosiolkinál¹²⁴ és Divinnél foglalt állást.¹²⁵

Ezt követően, Schwarzenberg, az üldözés harmadik lépcsőjeként, természetesen a szükséges kikülönítések mellett, egész haderejével Tormaszov után nyomult, és utóvédharcok sorozatát követően, szeptember elejére egészen Luckig,¹²⁶ a Styr-folyó mögé szorította vissza. Itt állást foglalva egy darabig farkasszemet néztek egymással.¹²⁷ A hadműveletekben gyakorlatilag szünet állt be, leszámítva a nagy hevességgel és napi rendszerességgel folytatott előőrs-csatározásokat, amelyeket jelentős részben a huszárok folytattak.

Az előőrsökre rendelt csapatok jelentései alapján az őrségek a Styr vizén átúsztató kozákokkal, valamint a többi, főként irreguláris ellenséges lovascsapattal szinte mindenütt és mindennap kisebb-nagyobb összetűzésekbe keveredtek. A folyamatos harcok miatt, a nagy erejű ellenséges lovasság állandó zaklatása, a terepviszonyok és a kezdettől fogva jellemző ellátási gondok miatt a huszárok és lovaik kezdtek kimerülni. Ráadásul gyakran fölényes túlerőben lévő ellenséggel találták magukat szemben, így bizony megesett, hogy ezekben a csatározásokban, a huszárság kis létszámú előőrsei időnként alulmaradtak az orosz lovasokkal szemben, akik, mindenekelőtt a kozákok, szintén kiváló ismerői és alkalmazói voltak a kisháborús harcmódnak. Így például szeptember 9-én éjjel 300 kozák és orosz huszár a Luckkal szemben lévő Gnidavánál¹²⁸ átúsztatott a Styr folyón, és megtámadta a Blankenstein-huszárezredbeli Kiss Sámuel főhadnagy 20 főnyi őrségét. A kis csapat táborban lévő svadronja felé hátrált, amely Friedrich von Hommer kapitány vezetésével szembeszállt a támadókkal, de végül szintén meghátrálni kényszerült. Ráadásul Kiss főhadnagy eközben eltévedt az erdővel borított vidéken és századától elszakadva, embereivel együtt az oroszok fogságába esett.¹²⁹ – Természetesen nem csak az oroszok indultak gyakori portyákra és rajtaütésekre, hanem a császári–királyi egységek is a szokásos előszeretettel folytatták vállalkozásaikat, elsősorban felderítés, fogolyszerzés és zsákmányszerzés céljával. Így például Farkas Imre kapitány a 6. huszárezredből Luck alá is elmerészkedett, de onnan visszaverték.¹³⁰

¹²¹ *Angeli* 23. o.

¹²² *Angeli* 23. o.; *Pilch* 1913. 207–208. o.

¹²³ Ma Ukrajnában található település.

¹²⁴ Ma Fehéroroszországban található település.

¹²⁵ *Pilch* 1913. 208. o.

¹²⁶ Ma Ukrajnában található település.

¹²⁷ *Bánlaky* 364. o.; *Kerchnawe* 1584. o.; A magyar katona, 189. o.; *Pilch* 1913. 214–215. o.

¹²⁸ Ma Ukrajnában található település.

¹²⁹ *Pilch* 1913. 217–218. o.

¹³⁰ *Pilch* 1913. 215. o.

A segédhadtest előrenyomulása, majd a Styrnél beállt hadműveleti szünet idején Mohr vezérőrnagy csapatai az augusztus 20-án általuk elfoglalt Pinszkben és környékén maradtak, Lubesziwig tolt előőrsökkel. A Kobryn közelében álló, túlerőben lévő orosz Andrej Vasziljevics Zapszkiij tábornok folyamatosan megfigyelte és gyakran nyugtalanította Mohr egységeit.¹³¹

A mellékhadszíntér viszonylagos nyugalomával ellentétben a főhadszíntéren ekkoriban döntő események zajlottak le, miután Napóleon szeptember 7-én a hadjárat legjelentősebb csatájában, Borogyino mellett visszavonulásra kényszerítette a Mihail Illarionovics Kutuzov herceg, gyalogsági tábornok¹³² vezette orosz erőket, majd szeptember közepén bevonult Moszkvába. Ezzel egy időben a pathhelyzet a Styr-folyónál is véget ért, miután az orosz–török békekötés következtében felszabadult, Duna menti cári hadsereg, Pavel Vasziljevics Csicsagov tengernaggyal az élén, szeptember közepén beérkezett Tormaszovhoz a Styr mögé.¹³³

Schwarzenberg ekkor, részben, hogy felmérje a Lucknál álló ellenség erejét, másrészt, hogy határt szabjon a Styr-folyó bal partján, fekvő Gnidava, illetve Zaborol települések¹³⁴ körül megismétlődő támadásoknak, valamint hogy meggyőződjön arról, hogy az oroszok nem vertek-e táboruk védelme alatt hidat a folyón, szeptember 19-re a katonai szaknyelv által „erőszakos kémszemlének” nevezett, nagyszabású felderítést rendelt el Gnidava irányába.¹³⁵ Ennek végrehajtására 30 svadronnyi lovasság: Reynier könnyűlovassága mellett a Frimont-hadosztály zöme, kötelékében a 8. huszárezred három svadronjával, valamint Siegenthal-hadosztályából Frelich vezetésével az 1. és a 6. huszárezred egy-egy osztálya vonult fel, továbbá tartalékként két zászlóalj gyalogság és egy hatfontos üteg.¹³⁶ Az előrenyomulás kezdetén Reynier lovassága a Gnidavától délre eső magaslatokon tüntetett, a többiek Gnidaván át a Styr völgyébe indultak.¹³⁷

Az elővéd élét Pauliny kapitány svadronja képezte, mely áthaladva a gnidavai szoroson, elűzte az e mögött őrködő kozákokat, kiknek segítségére azonban újabb kozák pulkok érkeztek, akik megkísérelték bekeríteni Pauliny huszárait. Szerencsére még épp időben bontakozott ki a szorosból Frelich tábornok a Császár-huszárok másik svadronjával, valamint a Blankenstein-huszárok osztályával, és egy gyors támadással némi lélegzetvételhez juttatta a szorongatott svadront, melynek nyomán nagyobb lovasütközet fejlődött ki. Az orosz táborból ugyanis több lovasezred sietett a helyszínre, főként kozákok, tátarok, kalmükök és baskírok oly nagy számban, hogy a szövetséges lovasságot többszáz lépésnyire visszaszorították. Erre Schwarzenberg Zechmeister vezérőrnagyot az O'Reilly-svalízsérek két osztályával az ellenséges lovasság elleni támadásra utasította, amit a szász hadtest dragonyosainak és ulánusainak támogatásával végre is hajtottak, s az ellenséges lovasságot visszavetették. Ezáltal jól beláthatóvá vált a Styr egész völgye, nem csak a va-

¹³¹ Amon 1882. 376. o.

¹³² Csak a fenti csata után nyerte el a tábornagyi rangot.

¹³³ Bánlaky 364. o.; A magyar katona, 189. o.

¹³⁴ Ma Ukrajnában.

¹³⁵ Pilch 1913. 218. o.; Geschichte des achten Uhlanen-Regimentes, 122. o.

¹³⁶ Amon 1880. 480. o.; Geschichte des k.k. achten Uhlanen-Regimentes, 122–123. o. – Pilch csupán egy gyalogos zászlóaljat említ, ez azonban tévedés, miután a vállalkozásban egy császári-királyi és egy szász gyalogos zászlóalj is részt vett. Vö.: Geschichte des k.k. achten Uhlanen-Regimentes, 123. o.

¹³⁷ Pilch 1913. 218. o.

lóban felépített hidat lehetett észrevenni, hanem újabb ezredek közeledését az orosz tábor felől. Részben ezért, részben mert a felderítés a célját elérte, Schwarzenberg parancsot adott a sorok rendezésére és a lassú visszavonulásra. Az ázsiai lovasság azonban dühös kiáltozással, nagy tömegben ismét megérkezett, a visszavonuló O'Reilly-szalvárezred két svadronját majdnem körbekerítette, de Pauliny a Császár-huszárok hat szakaszával az ellenséges lovasok oldalába törve, egy időre sikeresen feltartóztatta őket. Ezalatt, látva, hogy az ellenfél nem akar felhagyni az üldözéssel, Schwarzenberg parancsot adott a lövegek felvonultatására, majd a tüzelésre. Ennek köszönhetően végül a kilencedik ágyúlövés-re abbamaradt az üldözés, a császári–királyi és a szász csapatok zavartalanul vonulhattak vissza táboraikba, illetve szálláshelyeikre.¹³⁸

Szeptember 23-án mind a két orosz hadsereg átkelt a Styren, s amíg Tormaszov Schwarzenberget lekötötte, Csicsagov a két szövetséges hadtest jobbszárnyát, majd egész haderejüket a Pripjaty¹³⁹ mocsaraiba akarta szorítani. Kémek és felderítők jelentéseinek köszönhetően azonban a császári–királyi fővezér idejében észrevette az ellene készülődő támadást. Úgy döntött, kitér a biztos vereséggel és serege felbomlásával fenyegető csata elől, ugyanakkor a lehető legtöbb ideig megpróbálja lekötni ellenfele egész erejét és késleltetni annak előrenyomulását a Grande Armée hátába.¹⁴⁰ Ezért először átkelt a Bug partjára és Breszt-Litovszk alá vonult.¹⁴¹

Ekkor Mohr is parancsot kapott, hogy Divinen át vonuljon Kobrynba.¹⁴² Október 8-ára azonban csoportosítását a Muchavec és a Leśna Prawa folyók közötti vidéket előzőnlő orosz erők, Velikoje Szelo¹⁴³ alá szorítva teljesen elvágták Schwarzenbergtől, melynek következtében a szembenálló felek között másnap jelentősebb lovassági ütközet megvívására került sor. Rögtön hajnalhasadtával három pulk kozák rohanta le és vette körül a 4. huszárezred említett településnél előőrson lévő alezredesi 2. svadronját, mire öldöklő harc vette kezdetét. Az alezredesi 1. svadron huszárai gyors vágásban siettek szorongatott bajtársaik segítségére, némi lélegzetvételhez juttatva őket. Azonban az ellenség, most már teljes erejével, négy pulk kozákkal, valamint tatárokkal, összesen mintegy 1600 fővel újolag támadást intézett a már jelentős veszteségeket szenvedett két svadron ellen. A 4-es huszárok ezredesi osztályával a Velikoje Szelótól északra fekvő, közeli Lichosielce településnél¹⁴⁴ álló herceg Gustav Adolf von Hessen-Homburg ezredes, noha határozott parancsa volt, hogy semmilyen ütközetbe ne bocsátkozzon, az alezredesi osztály szorongatott helyzetét észelve saját felelősségére a beavatkozás mellett döntött. A túlerejű ellenséggel szemben végrehajtott gyors támadásával a császári–királyi fegyverek számára dicsőséges küzdelem vette kezdetét, melyben mindkét oldal egyforma elszántsággal küzdött. A rövid megszakításokkal öt órán át tartó harc során ötször indult rohamra az ezred, élén hősiesen küzdő és sok ellenséget levágó parancsnokával.¹⁴⁵ Az ötödik roham során azonban az ezredes lova

¹³⁸ *Pizzighelli* 605. o.; *Geschichte des k.k. achten Uhlanen-Regimentes*, 123. o.

¹³⁹ A mai Ukrajnában és Fehéroroszországban található, a Dnyeperbe ömlő folyó.

¹⁴⁰ *Pilch* 1913. 220. o.

¹⁴¹ A magyar katona, 189. o. – Ezen harcok során történt, hogy a 8. huszárezredbeli radványi Miklóssy József kapitány fél svadronjával orosz fogságba esett. Az eseményre és az ügy pontos hátterére és utóéletére vonatkozóan lásd Lenkefi Ferencnek a Hadtörténelmi Közlemények jelen számában megjelent tanulmányát!

¹⁴² *Pilch* 1913. 397. o.

¹⁴³ Ma Fehéroroszországban, Pruzsani kerület.

¹⁴⁴ Ma Fehéroroszországban, Pruzsani kerület.

¹⁴⁵ *Amon* 1882. 378. o.

halálos sebet kapva összeroskadt, ráadásul az esés közben Hessen-Homburg bal vállán egy kozák lándzsája súlyos sebet ejtett. Erre László Márton közhuszár segítségére sietett és kiszabadította az ezredparancsnokot a lova alól, majd átengedte számára sajátját. Az ezredes pedig, nem törődve sebesülésével, újíólag, immár hatodszor vezette huszárait rohamra, amely ezúttal döntőnek bizonyult, és az ellenség megfutamodásával végződött. A véres küzdelemben az oroszok sebesültekben és halottakban 300 főt, a huszárok három sebesült tisztet kívül 101 embert és 68 lovat vesztek.¹⁴⁶

9-én este ellenséges gyalogság is mutatkozott, ezért Mohr vezérőrnagy csoportosításával Hrodna¹⁴⁷ irányába húzódtott, ahová a több mint 150 kilométeres utat erőltetett menetben végrehajtva október 14-én be is vonult.¹⁴⁸ Schwarzenberg ezalatt a döntő támadásra készülő Csicsagov elől kitérve Breszt-Litovszkot az október 11-ét követő éjjel elhagyta, és a Nyugati-Bug mentén visszavonult.

Másnap küldött érkezett Bécsből, aki meghozta Schwarzenberg tábornagyi előléptetését, egyúttal tolmácsolta őfelségének, a hadtest működésével kapcsolatos elégedettségét.¹⁴⁹ Az újsütetű tábornagy ezt követően, október 15-én Klimecnél¹⁵⁰ és Mogilnicánál¹⁵¹ (ma Lengyelország) átkelve a folyó jobbpartjára, Drohicsin és Siedliszcze¹⁵² között foglalt állást.¹⁵³ Ide érkezett be 28-án, a még október 3-án Zolkiewből¹⁵⁴ útnak indított utánpótlás, illetve erősítés is.¹⁵⁵ A jelentős veszteségek miatt ugyanis feltétlenül szükségessé vált erősítésként egy csapatkontingenst a segédhadtest után küldeni, amit Schwarzenberg is sürgetett.¹⁵⁶ A galíciai tartalékhadtestből a hadszínterre vezényelték az 1. számú Császár- és a 12. számú Liechtenstein-gyalogezredet, a hadjáratban egy zászlóalj révén már eddig is részt vett 9. Czartoryski-gyalogezred újabb két zászlóalját, és egyetlen lovas csapattestként a 7. számú Liechtenstein-huszárezredet, ily módon az oroszországi hadjáratban résztvevő huszárezredek száma immár ötre nőtt.

Az új csapattestek beérkezése következtében természetesen megváltozott a seregtest hadrendje, a huszárságot a következőképpen érintve: az 1. és 6. huszárezred mellé harmadikként a 7. huszárezredet is Frelich dandárjába helyezték, amely immár a hadrend szerint is az elővédet képezte. A Frimont altábornagy parancsnoksága alá rendelt tartalék kötelékébe helyezték Wrede dandárát, továbbra is alárendeltségében a 8. huszárezreddel, valamint Mohr vezérőrnagy dandárát, akinek alárendeltségében azonban csak a 4. huszárezred négy svadronja maradt, miután az ezred egyik svadronját a báró Leopold von Trautenberg altábornagy vezette jobb oszlop Suden-dandárába, a másikat pedig

¹⁴⁶ *Amon* 1882. 378–379. o.; *Pilch* 1913. 398–399. o.

¹⁴⁷ Ma Fehéroroszországban.

¹⁴⁸ *Amon* 1882. 379. o.; *Pilch* 1913. 399. o.

¹⁴⁹ *Amon* 1880. 485. o.

¹⁵⁰ Ma Ukrajnában található település.

¹⁵¹ Ma Lengyelországban található település.

¹⁵² Ma szintén Lengyelországban található települések.

¹⁵³ *Pilch* 1913. 227. o. – *Pilch*, nyilván nem ismerve a folyó folyásirányát, tévesen írja, hogy a balparton lenne Drohicsin. Vö.: *Pilch* 1913. 227. o. Tévedés, az is hogy október 15-én Drohicsinnél Mohr csatlakozott volna Schwarzenberghez, mint Horsetzky és Kerchnawe állítják. Vö.: *Horsetzky* 240. o., illetve *Kerchnawe* 1585. o.

¹⁵⁴ Ma Zsovka, Ukrajnában.

¹⁵⁵ *Angeli* 30. o.; *Geschichte des Husaren-Regiments Nr. 7.* 1914. 130–131. o.; *Geschichte des Husaren-Regimentes Nr. 7.* 1856. 21. o.

¹⁵⁶ *Geschichte des Husaren-Regiments Nr. 7.* 1914. 130. o.

a báró Heinrich Bersina von Siegenthal altábornagy vezette bal oszlop Andrassy-dandárába helyezték.

Mindeközben a főhadszíntéren Napóleon október közepén Moszkvából megkezdett visszavonulásának nyomán fordulat állt be a háború menetében, és az oroszok fokozatos ellentámadásba kezdtek.

Ezzel összhangban október 28-án Csicsagov, miután Tormaszovtól szeptember 29-én a 3. orosz hadsereg parancsnokságát is átvette, mintegy 35 000 emberrel előrenyomulásba kezdett Minszk felé, Breszt-Litovszknál ugyanakkor visszahagyta báró Fabian Gottlieb von der Osten-Sacken vezérőrnagyot 30 000 emberrel.¹⁵⁷ Schwarzenberg Drohicinből azonnal Csicsagov után nyomult, s Reyniert jobboldalának biztosítására a Breszt-Litovszktól észak felé előnyomuló Osten-Sacken ellen rendelte.¹⁵⁸ Mohr különítménye is megindult Hrodnából a Nyeman jobbszárán, majd a folyón Mostynál átkelt, és Belica¹⁵⁹ vidékére vonulva, megfigyelőállásba helyezkedett.¹⁶⁰

Reynier nem bírta az erősebb Osten-Sackennel, aki november 14-én előbb Volkoviszka városához¹⁶¹ szorította, majd másnap, nagy veszteségeket okozva számára, kiűzte innen, és a településtől északra fekvő magaslatokra kényszerítette.¹⁶² Az ekkorra Szlonimba ért Schwarzenberg, a szászok vereségéről értesülve, visszafordult Reynier segítségére: ha az oroszok a VII. hadtestet leválasztják tőle, rendkívül kiszolgáltatott helyzetbe kerülhetett volna.¹⁶³

A tábornagy a továbbiakban Frimontot Siegenthal hadosztályával és Zechmeister dandárával Szlonimnál visszahagyta, hogy a változatlanul a Nyeman mentén álló Mohrral együtt megfigyeljék és nagyobb portyázó különítményekkel zaklassák a Minszk felé vonuló Csicsagovot, azt a látszatot keltve, hogy a segédhadtest főereje van a nyomában. Ő maga ugyanakkor a zömmel november 16-án, az Osten-Sacken főhadiszállásának helyét adó, Volkoviszktól 13 kilométerre fekvő Izabelin nevű falu (ma Fehéroroszország) irányába nyomulva utóbbi hátába tört.¹⁶⁴

A támadó menet 16-án reggel hatkor vette kezdetét, a segédhadtest főoszlopának elővédjét képező Frelich-dandár elindulásával,¹⁶⁵ két vadászszázaddal és egy üteggel kiegészítve. Az élen Garnica József 7. huszárezredbeli alezredes vezetése alatt egy század Liechtenstein és egy szakasz Blankenstein-husár haladt.¹⁶⁶ Hét óraker az elővédet köve-

¹⁵⁷ *Bánlaky* 364. o.; *Lieven* 325. o. – A Csicsagov főhadiszállására szeptember 29-én érkezett Alexander Ivanovics Csernyisov ezredes parancsot hozott ugyanis, hogy Tormaszov jelenjen meg Kutuzov tábornagnál, Csicsagov pedig vegye át mindkét hadsereg felett a parancsnokságot (*Lieven* 325. o.). Tormaszov rövidesen a 2. orosz hadsereg élére nyert kinevezést, miután a korábbi parancsnok, Pjotr Ivanovics Bagration herceg, gyalogsági tábornok a borogyinói csatában hősi halált halt. Ennek kapcsán megjegyzendő, hogy az 1. és a 2. orosz hadsereg tényleges különállása ugyan megszűnt, mégis, jóllehet Kutuzov alá rendelve, de mindegyiknek volt továbbra is saját parancsnoka.

¹⁵⁸ *Bánlaky* 364. o.

¹⁵⁹ Ma Fehéroroszországban található település.

¹⁶⁰ *Amon* 1882. 381. o.

¹⁶¹ Ma Vavkaviszka, Fehéroroszországban.

¹⁶² *Pilch* 1913. 406–407. o.

¹⁶³ Uo. 1913. 407. o.

¹⁶⁴ Uo. 1913. 408. o.

¹⁶⁵ *Pilch* Jenő szerint nem az egész dandár, hanem csupán 12 svadron vonult fel az elővédben. Tény, hogy Saint-Quentin őrnagy alatt legalább egy Császár-, és egy Blankenstein-huszársvadron ki volt különítve az orosz előőrsök és utánpótlási vonalak nyugtalanítására. *Pilch* 1913. 407. o.

¹⁶⁶ Uo. 1913. 408. o.; *Pizzighelli* 609. o.

tően a főoszlop zöme is megindult. A 30 kilométeres menetet a csapatok tíz óra alatt hajtották végre. Az él Izabelin előtt, egy órányi járásra a településtől 100 kalmükre bukkant, akik ellen Garnica alezredes vezetésével sikeres támadást hajtottak végre: alig néhányan menekültek meg közülük. Ezt követően az egész elővéd előrenyomult, és miközben az 1. huszárezred alegységeiből alakított oldalbiztosító különítmények az Izabelin mellett lévő területet és falvakat tisztították meg az ellenséges erőktől, a 7. huszárezred egy svadronja vágatva berontott a faluba egészen a főtérig hatolt, ahol néhány svadron orosz dragonyos rájuk vetette magát és kiverte őket a településről. Az utcai harc során elesett Stephaics Antal kapitány, 40 huszár részint elesett, megsebesült, fogságba esett.¹⁶⁷

Vlasits Ferenc ezredes, a 7. huszárezred parancsnoka és Garnica alezredes ezalatt svadronjaikkal a helységről kivezető út két oldalán rejtőzködve álltak, majd amikor a faluból kizúdult a menekülő huszárok üldöző dragonyosokkal keveredett elegye, ezt az áttekinthetetlen tömeget kétfelől oldalba kapták. Eközben a 6. huszárezred beérkező zöme szemből nyomult előre az úton. A dragonyosokat visszaverték, a 7. huszárezred svadronja pedig rendezhette sorait.¹⁶⁸

Az ellenséges gyalogság egy része a házakba menekült, majd tüzelni kezdett. Frelich erre két vadászszázaddal négy Liechtenstein-, egy Blankenstein- és egy Császár-huszárezredbeli századdal bekerítette a falut, majd miután tüzésége belelőtt a házakba, rohamra indult és elfogta Osten-Sacken 500 emberből álló főhadiszállását. Birtokába jutott előbbi összes poggyásza is, így többek között a törökök elleni hadjárat zsákmánya, valamint 20 lőporoskocsi, 100 ló és jó néhány teve.¹⁶⁹ A segédhadtest egységei ezután az Izabelin és Volkoviszka közötti út mentén mutatkozó gyalogosokkal bocsátkoztak harcra. Végül a tüzéség bevetése vetett véget a küzdelemnek, menekülésre készítve az ellenséget.¹⁷⁰ A szembenálló felek pontos veszteségeiről sajnos nem állnak rendelkezésre megbízható adatok.

A jól sikerült küzdelmet követően lazításként egy kis vidámságra is jutott idő. A szemtanú, herceg Karl Gustav Hohenlohe-Langenburg ezredes, az 1. számú Császár-gyalogezred parancsnoka szerint a huszárok az egzotikumokat is tartalmazó különleges zsákmányt széthordták. Bizonyára a harc feszültségét levezetendő, önfeledt mókázásba kezdtek, melynek köszönhetően a település rövidesen úgy festett, mintha jelmezes felvonulás helyszíne lenne. Vidáman magukra öltötték a zsákmányban talált keleti, valamint egyházi ruhákat, s amúgy is fáradt lovaikat átmenetileg tevékre cserélték.¹⁷¹ – Ékes bizonyosság, hogy szórakozni is kiválóan tudtak, nemcsak harcolni.

Mindeközben Osten-Sacken, felmérve, hogy Schwarzenberg főszerege van a nyomában, felhagyott Reynier elleni támadásával és egész erejével visszavonult előbb Szviczlacs¹⁷² majd némi utóvédharcot követően a podóliai¹⁷³ mocsarak felé.¹⁷⁴ Schwarzenberg ezzel

¹⁶⁷ Amon 1898. 295. o.; Geschichte des Husaren-Regiments Nr. 7. 1914. 132. o.; Pilch 1913. 408. o.

¹⁶⁸ Geschichte des Husaren-Regiments Nr. 7. 1914. 132. o.

¹⁶⁹ Pilch 1913. 408. o.

¹⁷⁰ Uo.

¹⁷¹ Pizighelli 611. o.

¹⁷² Ma Szviszlacs, Fehéroroszországban.

¹⁷³ A mai Ukrajna középső és nyugati részén, valamint kisebb részben Moldovában található történelmi-néprajzi tájegység.

¹⁷⁴ Geschichte des Husaren-Regiments Nr. 7. 1914. 133. o.; Kerchnawe 1587. o.; Pilch 1913. 408. o.

egyidejűleg parancsot kapott Napóleontól, hogy a főszereg, még október közepén kezdetét vett visszavonulásának fedezésére Minszk felé nyomuljon előre. November 30-án, Pruzsanin át meg is indult, de december 6-án Szlonimba érve értesült a főszereg katasztrófájáról. December 12-től kezdően lassan a Visztula-folyó és Krakkó felé húzódtott, hogy továbbra is, eredeti megbízatásához híven, biztosítsa a Varsói Hercegséget.¹⁷⁵ December 21-én Białystoknál¹⁷⁶ végül a Belicáról december 13-án elvonult Mohr-dandár is csatlakozott a hadtest zöméhez.¹⁷⁷

Másnap, december 22-én az oroszok kapcsolatfelvételt kezdeményeztek a segédhadtesttel, melynek nyomán megindult egyfajta közeledés, és tárgyalások, egyeztetések vettek kezdetüket, melyek egyelőre csak egyes csapatmozgások összehangolására irányultak. A fegyverszünet lehetősége azonban, amint Schwarzenberg feleségének írta, sajnálatára még nem merült fel.¹⁷⁸ Elképzelhető, hogy a szembenálló orosz hadvezetés felhatalmazás hiányában nem mert ilyen jellegű ajánlatot tenni, ténylegesen ugyanakkor már december közepétől tartós fegyvernyugvás állt be, bár az ellenfelek továbbra is éberren szemmel tartották egymást.

A cári küldött január elején érkezett meg: az oroszok január 6-án fegyverszünetet ajánlottak Schwarzenbergnek, azzal a feltétellel, hogy szakítsa meg a szövetséget a franciákkal, vonuljon a Visztula mögé és adja át Varsót az oroszoknak. A tárgyalások eredményeként előbb ideiglenes, majd január 30-án Varsóban végleges fegyverszünet megkötésére került sor.¹⁷⁹ Ezt követően Schwarzenberg, a fegyverszüneti megállapodásnak eleget téve, kiűrtette Varsót, ahonnan több menetoszlopot képezve 5-én vonult ki a hadtest zömével. A 4. huszárezredet ugyanakkor egészen 7-éig utóvédként visszahagyta. Ezután a Pilica-folyó mögé vonult vissza. Február 25-én Krakkót elérve, a városban és környékén csapataival szállásra vonult.¹⁸⁰

A császári-királyi segédhadtest, noha maga is nagy veszteségeket szenvedett, harckészségét végig megőrizte, és rendezetten vonult vissza, ami a Grande Armée zöméről nem volt elmondható.¹⁸¹ Utóbbihoz hasonlóan a segédhadtest veszteségeit is csak becsülni lehet. Becslések alapján 7000 ember esett el, 4000 betegségben halt meg, további 4000 Varsóban maradt a kórházakban.¹⁸² Körülbelül a fele maradt meg a segédhadtest állományának, ami lényegesen kedvezőbb arányú, mint a főszereg vesztesége.

¹⁷⁵ *Bánlaky* 364. o.; *Pilch* 1913. 417. o.

¹⁷⁶ Ma Lengyelországban található település.

¹⁷⁷ *Amon* 1882. 381. o.

¹⁷⁸ *Briefe des Feldmarschalls Schwarzenberg*, 292–293. o.

¹⁷⁹ *Pilch* 1913. 418. o.

¹⁸⁰ *Amon* 1882. 383. o.; *A magyar katona*, 196. o.; *Korrespondenz des Oberstleutnants de Latour*, 1957. o.

¹⁸¹ *Pilch* 1913. 16. o.

¹⁸² *A magyar katona*, 190. o.

Összegzés

A császári-királyi segédhadtest a hadjárat szempontjából mellékhadszíntérnek számító területen a francia hadvezetéssel lehetőség szerint többnyire egyeztetve és a fősegreg hadműveleteihez igazodni próbálva, mindvégig önállóan és kikülönítetten működött. Ennek megfelelően a főhadszíntéren zajló világtörténelmi eseményekhez képest csupán mellékszerepet játszott. A hadjárat ugyanakkor kiváló, bár embert próbáló felkészülési lehetőséget jelentett a résztvevő császári-királyi csapatoknak és mindenekelőtt vezérüknek, a felszabadító háborúkban játszott küldetésük majdani beteljesítéséhez.

A császári-királyi huszárság oroszországi szereplését illetően elmondható, hogy a hadjárat során a segédhadtest többi egységéhez képest is rendkívüli teljesítményt nyújtott. A segédhadtest által alkalmazott, a fő erővel vívott döntő csatákat kerülő, gyakori manővereztetéseket folytató, alapvetően a kisháborúra támaszkodó hadviselés ugyanis különösen kedvezett a huszár, illetve könnyűlovas harcmodornak. Jóllehet a segédhadtest a hadjárat egésze szempontjából mellékszereplő volt, ám a huszárok a segédhadtest működésének vonatkozásában egyértelműen főszereplők voltak. Szerepük ugyanis létfontosságú volt, mivel mélyen egy ellenséges és ismeretlen országban voltak, így a felderítésnek és a hírszerzésnek a megszokottnál is nagyobb, elsőrendű fontossága volt. Ezt a feladatkört pedig a huszárság tudta a leghatékonyabban ellátni, akárcsak az ellenség hasonló jellegű tevékenységének elhárítását, elsősorban előőrsei révén. Képletesen szólva a huszárok voltak a hadtest legfontosabb „érzékszervei” és egyúttal első védelmi vonala, menetben és táborban egyaránt.

A huszárságnak a hadjárat során játszott kiemelt szerepét jelzi, hogy október folyamán lovassági erősítésül is egy újabb huszárezredet, nem pedig más lovas csapatnemhez tartozó alakulatot vezényelték a hadszíntérre. Ily módon a segédhadtest lovasságán belüli arányok még inkább a huszárság javára tolódtak el. Ezt és kiemelkedő fontosságukat az októberben kiadott, az alkalmazott hadviseléshez még jobban idomuló, új hadrendi beosztás is egyértelműen tükrözte. Ez ugyanis egyrészt jól láthatóan leképezte a huszárság menetbiztosításban, illetve, miután a táborba szállás is a menetalakzatnak megfelelően történt, az előőrszolgálatban betöltött meghatározó szerepét, másrészt azt a szándékot, hogy minél több seregestbe igyekeztek az adott feladat súlyától függően több-kevesebb huszáregységet beosztani, jelezve, hogy alkalmazásuk szinte mindenhol szükséges és hasznos volt.

MELLÉKLETEK

1.

*A cs. k. segédhadtest hadrendje (1812. június)*¹⁸³

Főparancsnok: hg. Karl Philipp zu Schwarzenberg lovassági tábornok
Táborkari főnök: br. Joseph von Stutterheim vezérőrnagy

Hadosztály- parancsnokok	Dandárparancsnokok	Csapattek	Alegységek		Állomány létszáma (fő)			
			Zászló- aljak	Svad- ronok	tényleges		harcképes	
					ember	ló	ember	ló
Trautenberg altbgy.	Zechmeister vörgy.	6. varasd- szentgyörgyi hőre.	1	–	1319	–	1211	–
		5. vadászszlj.	1	–	603	–	594	–
		8. Kienmayer-he.	–	6	985	942	846	846
	Pflacher vörgy.	58. Beaulieu-gye.	2	–	2092	–	1697	–
		39. Duka-gye.	2	–	1852	–	1739	–
Bianchi altbgy.	Lilienberg-vörgy.	48. Simbschen-gye.	2	–	1852	–	1622	–
		19. Alvinczy-gye.	2	–	1852	–	1668	–
	hg. Philipp Hessen-Homburg vörgy.	33. Colloredo-gye.	2	–	1852	–	1711	–
		2. Hiller-gye.	2	–	1852	–	1766	–
	hg. Alois Liechtenstein vörgy.	Kirchenbetter gránátoszszlj.	1	–	720	–	657	–
		Przeszinsky gránátoszszlj.	1	–	720	–	644	–
		32. Esterházy-gye.	2	–	1852	–	1709	–
		34. Davidovich-gye.	2	–	1852	–	1654	–

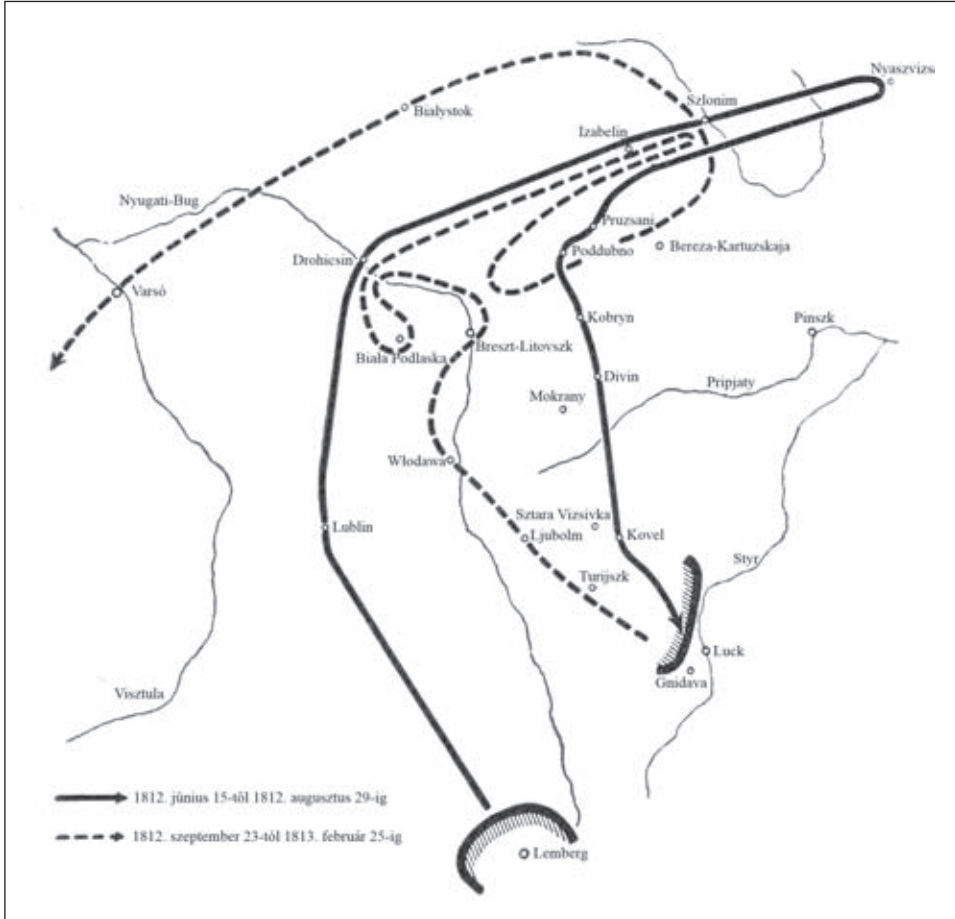
¹⁸³ A hadrend a következő források, illetve szakirodalmi művek alapján került összeállításra: AFA Karton-Nr. 1512. 1812-6-7. Stand des Iten Oesterreichischen Armée Corps am 5 Juny 1812 és AFA Standestabellen Karton-Nr. 3731. Haupt Stand und Dienst Tabelle des Kaiserlich Königlichen Armée pro Junio 1812; *Kerchnawe* 1590–1591. o.; *Pilch* 1913. 9–10. o. – A fentiek kapcsán ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a közölt létszámadatok nyilvánvalóan csak hozzávetőleges pontosságúnak tekinthetők, miután ezek vonatkozásában a hivatkozott két elsődleges forrás és a szakirodalom sem egyöntetű.

Hadosztály- parancsnokok	Dandárparancsnokok	Csapattestek	Alegységek		Állomány létszáma (fő)			
			Zászló- aljok	Svad- ronok	tényleges		harcképes	
					ember	ló	ember	ló
Siegenthal altbgy.	Mayer vörgy.	9. Czartoryski- gye.	1	–	1028	–	981	–
		41. Kottulinsky- gye.	2	–	2092	–	1312	–
		30. De Ligne- gye.	2	–	2092	–	1887	–
	Mohr vörgy.	7. vadászszlj.	1	–	603	–	539	–
		5. varasd-kőrösi hőre..	1	–	1321	–	1207	–
		4. Hessen- Homburg-he.	–	6	985	942	741	741
Frimont altbgy.	Frelich vörgy.	1. Császár-he.	–	6	985	942	901	901
		3. O'Reilly-sve.	–	6	983	940	804	804
		2. Hohenzollern- sve.	–	6	983	940	860	860
	Wrede vörgy.	6. Riesch-dre.	–	4	722	692	601	601
		4. Levenehr-dre.	–	4	722	692	631	631
		6. Blankenstein- he.	–	6	985	942	801	801
Tüzérség, műszakiak és egyéb kiszolgáló csapatok		tüzérség: 5 század és 10 üteg 76 löveggel utász: 3 század hídász egészségügyi csapatok: 2 század törzsgyalogos: 2 század törzsdragonos: 1 svadron tábori sütőde és vonat			1049 578 103 388 396 146 n.a.	140	907 498 97 177 345 85	85 n.a.

Összesen:¹⁸⁴ 35 564 fő és 7172 ló. Harcképes: 30 889 fő és 6270 ló.

¹⁸⁴ A tábori sütőde és a vonat nélkül.

2.

A császári-királyi segédhadtest útja az 1812. évi oroszországi hadjáratban

BIBLIOGRÁFIA

- A magyar huszár A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Szerk. *Ajtay Endre – Péczely László*. Budapest, [1936.]
- A magyar katona A magyar katona vitézségének ezer éve. II. k. Szerk. *Pilch Jenő*. Budapest, é. n.
- Amon 1880. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. Huszaren-Regimentes Alexander Freiherr v. Koller Nr. 8. von seiner Errichtung 1696–1880. Wien, 1880.
- Amon 1882. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. Huszaren-Regimentes Freiherr von Edelsheim-Gyulai Nr. 4. von seiner Errichtung 1734–1882. Wien, 1882.
- Amon 1898. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k. und k. Husaren-Regimentes Kaiser Nr. 1. Wien, 1898.
- Angeli [*Moriz von*] *Angeli*: Die Theilnahme des k. k. österreichischen Auxilar-Corps unter Commando des G. d. C. (später Feldmarschalls) Fürsten Carl zu Schwarzenberg im Feldzuge Napoleon I. gegen Russland. In: Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs, 1884.
- Bánlaky *Bánlaky József, doberdói*: A magyar nemzet hadtörténelme. Huszadik rész. A francia háborúk időszaka. 1792–1815. Budapest, 1941.
- Bodart *Gaston Bodart*: Militär-historisches Kriegs-Lexikon (1618–1905). Wien und Leipzig, 1908.
- Briefe des Feldmarschalls Schwarzenberg Briefe des Feldmarschalls Fürsten Schwarzenberg an seine Frau 1799–1816. Hrsg. von *Johann Friedrich Novák*. Wien, 1913.
- Geschichte des achten Uhlanen-Regimentes Geschichte des k.k. achten Uhlanen-Regimentes Erzherzog Ferdinand Maximilian. Von seiner Errichtung bis August 1860. Wien, 1860.
- Geschichte des Husaren-Regiments Nr. 7. 1856. Geschichte des k.k. Husaren-Regimentes Nr. 7 von dessen Errichtung im Jahre 1798 bis Ende 1855. Wien, 1856.
- Geschichte des Husaren-Regiments Nr. 7. 1914. Geschichte des k. und k. Husaren-Regiments Wilhelm II. Deutscher Kaiser und König von Preußen Nr. 7. 1798–1914. Wien, 1914.
- Horsetzky *Adolf von Horsetzky*: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. Sechste, neubearbeitete Auflage. Wien, 1905.
- Jeney *Jeney*: A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint. Hága, 1759. Vál., szerk., ford., a bevezetést és a jegyzeteket írta: *Zachar József*. Budapest, 1986.
- Kedves *Kedves Gyula*: Könnyűlovasság az állandó hadseregben. In: Nagy képes milleniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk. *Rácz Árpád*. Budapest, 2000. 247–251. o.
- Kerchnawe *Hugo Kerchnawe*: Das k. k. Auxilarkorps unter Fürst Schwarzenberg im Feldzuge 1812. *Streffleurs Militärische Zeitschrift*, LIII. (1912) 10. Heft 1571–1593. o.
- Korrespondenz des Oberstleutnants de Latour Korrespondenz des k. k. Oberstleutnants Theodor Grafen Baillet de Latour aus dem Feldzuge des österreichischen Auxilarkorps an den Erzherzog Ferdinand in den Jahren 1812 und 1813. Közli: *Karl Sommeregger*. *Streffleurs Militärische Zeitschrift*, LIII. (1912) 1758.
- Lieven *Dominic Lieven*: Russland gegen Napoleon. Die Schlacht um Europa. (Aus dem Englischen übertragen von Helmut Eittinger.) München, 2011.

<i>Pauliny</i>	KA Militärische Nachlässe 1505 (B) Pauliny von Kowelsdamm Freiherr, Michael: Historisch-Militairisches Tagebuch der Jahre 1801 bis incl. 1812. Zweyter Theil.
<i>Pilch 1912.</i>	<i>Pilch Jenő</i> : Szentgyörgyi Horváth Antal báró ezredes, a katonai Mária Terézia-rend vitéze. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 13. (1912) 632–635. o.
<i>Pilch 1913.</i>	<i>Pilch Jenő</i> : Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 14. (1913) 1–43., 195–233., 395–434. o.
<i>Pizzighelli</i>	<i>Cajetan Pizzighelli</i> : Geschichte des k. u. k. Husaren-Regimentes Wilhelm II. König von Württemberg Nr. 6 (1734–1896). Rzeszow, 1897.
<i>Szóllösy</i>	ÖStA Kriegsarchiv Manuskripte, Geschichte des k.k. Regiments Kaiser Ferdinand Hous: mit besonderer Beziehung auf die Feldzüge in den Jahren: 1809, 1812, 1813, 1814 und 1815. von <i>J: N: von Szóllösy</i> k.k. Rittmeister in Pension, vorm. b: Kaiser Hous. im Jahre 1841.
<i>Rothenberg</i>	<i>Gunther E. Rothenberg</i> Napoleon's Great Adversary. Archduke Charles and the Austrian Army, 1792–1814. H. n., 2007.
<i>Szluha</i>	<i>Szluha Márton</i> : Vas vármegye nemes családjai. Budapest, 1998. (Leszármazási táblák. Szentgyörgyi Horváth III.)
<i>Thürheim</i>	<i>Andreas Thürheim</i> : Die Reiter-Regimenter der k.k. österreichischen Armee. II. Bd. Wien, 1862.
<i>Wiener</i>	<i>Wiener</i> : Die Schlacht bei Poddubie (Gorodeczno) am 12. August 1812. In: Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs, 1884.
<i>Wlaschütz</i>	<i>Wilhelm Wlaschütz</i> : Österreichs entscheidendes Machtaufgebot 1813. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. II.) Wien, 1913.
<i>Wurzbach</i>	<i>Constantin Wurzbach</i> : Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaieserstaate und in seinen Kronländer gelebt haben. I–LX. Wien, 1865–1880.
<i>Zachar</i>	<i>Zachar József</i> : Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században. Budapest, 1990.

RÖVIDÍTÉSEK

AFA	ÖStA Kriegsarchiv, Alte Feldakten
dre.	dragonyosezred
gye.	gyalopezred
he.	huszárezred
hőre.	határőr-gyalopezred
HR	Husaren-Regiment
ML	ÖStA Kriegsarchiv, Musterlisten
n. a.	nem áll rendelkezésre adat
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
ST	ÖStA Kriegsarchiv, Standestabellen
sve.	svalizsérezred
zszlj.	zászlóalj

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

PÁSZTI LÁSZLÓ

A MAGYAR HONVÉDSEREG HARCÁSZATA
AZ 1848–49-ES SZABADSÁGHARCBAN

A PÁKOZDI CSATA, 1848. SZEPTEMBER 29.¹

The Battle of Pákozd, 29 September 1848

The paper gives a survey of the first big battle of the 1848–1849 Hungarian War of Independence, the one fought at Pákozd on 29th September 1848, by using Hungarian and Croatian official reports, diaries and memoirs of officers and soldiers of both sides, as well as Hungarian letters and newspaper reports.

After briefly describing the political and military events in late September 1848, from the appointment of Ferenc Lamberg as commander-in-chief until the war council of Sukoró; the paper presents the order of the Hungarian army. The author states that the Hungarian army was suitably located and its position served the purpose of repelling the enemy. The attack order by Lieutenant General and Croatian Ban Josip Jellačić is also presented in the paper.

Subsequently the paper gives an account of the fight between the Hungarian right wing and the Croatian left wing, using Croatian sources such as the operations records of the Kempen Division, the memoirs of Major General Josef Neustaedter, and the diary of one of Jellačić's adjutants Count Wilhelm Hompesch. Then the fight between the Hungarian right wing and the Croatian left wing is presented with the help of Hungarian sources. The sources of the two parties clearly show that Hungarian troops stopped the Croatian attack, moreover, the successful counter-attack of the Hungarians put the enemy in a critical situation. A distinct sub-chapter describes the incident that took place at the village Pátka, behind the Kempen Division. The villagers here became so enthusiastic after a Hungarian national guard unit turned up that they attacked the Croatian baggage waggons in Pátka.

The paper describes the fight between the two centres next, by using Hungarian sources first, then Croatian ones. There was no actual close combat in this region because the Hungarian infantry and artillery withdrew from the attacking Croats. Croatian units, on the other hand, did not reach the Hungarian lines because the fire of the Hungarian artillery stopped their attack. The author claims that the Hungarian army scored a knock-out in the centre.

There is a distinct sub-chapter dealing with the losses of the two parties. When considering the number of participants, the number casualties were not high: there were about 45-50 dead on both sides, the Croats had 120 wounded, the Hungarians had at least forty, and there were thirty prisoners taken on both sides.

The author states that the Hungarian infantry did better in close combat than the Croatian one, and the Hungarian artillery was completely superior to that of the Croats. This was an important achievement because a big part of the Hungarian infantry- and artillery-troops had to fight in the battle after only a few month or week long training. The Croatian cavalry did not have to face fire, and Hungarian hussars took part in close combat only in the right wing against Croatian infantry. The performance of the Croatian general staff was poor. This statement is proved by the fact that one of the divisions of the Croatian forces did not even arrive in the battlefield. The Hungarian command, on the other hand, reacted well and in the right time to every problem in the battlefield. Despite the absence of the Hartlieb Division, Jellačić could or could have used more than 36000 men in the battlefield. The Hungarian left wing and reserve, positioned on the other side of Lake Velence, did not have to enter combat. If we do not count these men, the Hungarian commander-in-chief, János Móga, defended their position with about 10 000 men and repelled an enemy three and a half times bigger in number.

¹ A tanulmány első, jegyzetek nélküli, rövidebb változatát lásd: *Hermann* 2010.

After the battle the two parties signed a truce, then Jellačić ordered his troops towards Győr on 1st October. The Battle of Pákozd, sometimes called Hungarian Valmy, proved that the armed forces of the country are able and ready to stop the enemy attacking Hungary.

Róbert Hermann DsC, scientific deputy of the commander of the Hungarian Military History Institute and Museum; main research area: revolutions of 1848–49, military history of the Hungarian Revolution and War of Independence. E-mail: hermann.robort@mail.militaria.hu

Keywords: Battle of Pákozd, Hungarian War of Independence 1848–1849, Autumn Campaign 1848, Hungarian-Croatian Relations, Josip Jellačić, János Móga, Honvéd Army, Imperial Royal Army, Military Border, Military Memoirs

„Ez volt az első nap, mely a körülményekhez mérve teljesen kielégítő, részint mert meggyőzött bennünket, hogy a seregekre bízvást lehet számolni, és azok tisztikarára, részint, mert valamint a mi seregünknek a szerencsés eredmény morális erejét nevezetesen felemelte, úgy lehangolta büszke magabízottságát az ellenségnek” – írta 1848. szeptember 29-én, közvetlenül az aznap csata után Csány László, a dunántúli magyar haderő kormánybiztosa a végrehajtó hatalmat gyakorló Honvédelmi Bizottmánynak.² Hasonlóan értékelte az eseményeket a nemzetgyűlés képviselőháza által kiküldött három biztos, Luzsénszky Pál báró, Bónis Sámuel és Asztalos Pál is: „Egyébiránt, aggodalmaink, ha lehettek volna is eddig, a tegnapi nap által eloszlattattak, mindenki megtette kötelességét a vezértől kezdve az utolsó emberig, minden különbség nélkül. Szeptember 29-e kiszámíthatatlan következésű nap; e csata döntött hazánk sorsa felett, nemzeti önállásunk első alapköve tegnap tétetett le, az elestek vérével erősítve, minden ármány és viharok ellen.”³ Mitől vált ilyen nagy jelentőségűvé ez a csata, amely 1848. szeptember 29-én reggel 9 és délután 3 óra között a Velencei-tó északi partján, a Pákozd – Sukoró – Pátka háromszögben lezajlott?

A pákozdai csata egyike a magyar történelem legtöbbet emlegetett összecsapásainak, amiben kétségkívül szerepe volt annak a ténynek, hogy 1951–1991 között e csata évfordulója volt a Magyar Néphadsereg, majd a Fegyveres Erők, végül a Magyar Honvédség napja.

Ugyanakkor történelmi szakmai feldolgozására viszonylag későn, több mint száz évvel az események után történtek meg az első kísérletek. A csatáról szóló magyar hadijelentés ugyan már 1848 októberében napvilágot látott a hivatalos *Közlöny* hasábjain, s a többi lapban is jelent meg egy-két szemtanúi beszámoló a történekről, de a másik oldal dokumentumai, így például Jellačić hadijelentései hosszú időre kéziratban maradtak. Miután a csata – minden utólagos császári/osztrák büvészkedés dacára – magyar sikerrel zárult, nem készült róla hivatalos cs. kir. összefoglaló munka sem; nem úgy, mint az 1848–1849. téli, illetve az 1849. nyári hadjáratról.

Fontos források lehetnének a részt vevő alakulatok ezredtörténetei – csak hogy a csatában részt vevő cs. kir. alakulatok döntő többsége határőregység volt – ezek közül viszont csak egyetlen ezredről készült részletes alakulattörténeti összefoglaló.⁴ A lovassági

² Közli KLÖM XIII. 54–55. o.; Csány 1998. I. 333–334. o.; Hermann 2010. 60–61. o.

³ Közli KLÖM XIII. 55–56. o.; Görgey – Katona 1980. 193–196. o.; Hermann 2010. 64–65. o.

⁴ Bach 1853.

csapatok ezredtörténeteit ugyan többnyire megírták, de miután a cs. kir. lovassági támadás összeomlott a magyar tüzéség csapásaitól, ezekből a munkákból is csupán e tényt regisztrálhatjuk.

Az első magyar összefoglaló Klapka György vezérőrnagy 1851-ben, Lipcsében megjelent kétkötetes munkájában látott napvilágot. Klapka azonban nem volt szemtanúja a történeteknek, leírása rövid, felszínes és pontatlan; tőle származik az a hosszan vándorló tévedés is, mintha a magyar balszárny a Velencei tó északi partján állt volna fel.⁵ Nagyjából őt követte Irányi Dániel és Charles-Louis Chassin francia nyelvű összefoglalója, Wilhelm Rüstow, a svájci hadtörténész németül, majd magyar fordításban napvilágot látott munkája.⁶ Horváth Mihály nagy műve is Klapka nyomán indult el; igaz, Horváth Móga hadijelentését is használta.⁷ Szeremlei Samu a csata rövid leírása mellett rövid bibliográfiát is adott annak forrásairól.⁸

A későbbi magyar összefoglalók írói közül Gelich Rikárd már használta a 60. gyalogezred történetét, illetve Ivánka Imre 1881-ben megjelent emlékiratát.⁹ Teljesen zavaros leírást adott Rónai Horváth Jenő két összefoglalója: a csatában jelen nem lévő Hartliebot tette meg a horvát balszárny, s a horvát balszárnyat vezénylő Kempent a jobbszárny vezérének.¹⁰ Klapka, Rüstow és Horváth verziójához tért vissza Breit József.¹¹ Az ezzel egy időben Gracza György tollából megjelent nagyszabású ponyva néhány romantikus hangvételű általánosság mellett meglegedett Móga hadijelentése közlésével.¹² Gyakorlatilag egyetlen mondatban foglalta össze a csata történetét a millenniumi reprezentatív összefoglaló szerzője, Márki Sándor – ugyanakkor nála tűnik fel először az 1792. szeptember 20-i valmy-i francia győzelemmel kapcsolatos párhuzam.¹³ Üdítően kiemelkedik a semmitmondó és pontatlan leírások sorából Károly János Fejér megye történetéről frott mo-

⁵ *Georg Klapka: Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849.* Leipzig, 1851. I. k. 40–43. o.

⁶ *Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847–1849.* Ford. Szoboszlai Margit. S. a. r. Spira György. Budapest, 1989. II. k. 37–38. o. (az eredeti francia kiadás 1860-ban jelent meg); *Wilhelm Rüstow: Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848 und 1849.* Band I. Zürich, 1860. 96–98. o.; *Wilhelm Rüstow: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története.* I. k. Ford. Vértesi Arnold. Pest, 1866. 55–56. o. V. ö. *Wilhelm Rüstow: Die Feldherrnkunst des neunzehnten Jahrhunderts.* Zum Selbststudium und für Unterricht an höheren Militärschulen. Zweite umgearbeitete und bis Ende 1866 fortgeführte Auflage. Zürich, 1867. 689. o.

⁷ *Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* I. kiadás. Genf, 1865. I. k. 534–537. o.; *Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* 2. kiadás. Budapest, é. n. I. k. 464–467. o. (A munkának két második kiadása van, a másik 1871-es kiadású. A két szöveg megegyezik, a lapszámozás nem.)

⁸ *Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről.* Pest, 1868. I. k. 226–227. o.

⁹ *Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben.* Budapest, é. n. [1882.] I. k. 227–230. o.

¹⁰ *Rónai Horváth Jenő: Az ujbabkori hadviselés történelme.* Budapest, 1891. 403–404. o.; *Rónai Horváth Jenő: Magyar hadi krónika. A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története.* II. k. A mohácsi véstől a legújabb korig. Budapest, 1897. 491–492. o.

¹¹ *Breit József: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története.* 2. kiadás. Budapest, 1930. I. k. (A szöveg az első, csak a szerző monogramjával 1898-ban Budapesten megjelent kiadás újratördelt változata.)

¹² *Gracza György: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története.* Budapest, é. n. II. k. 265–267. o.

¹³ *Márki Sándor: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története.* In: *Szilágyi Sándor* (szerk.): *A magyar nemzet története* X. k. Budapest, 1898. 139. o.

nográfiajának vonatkozó része: úgy tűnik, ő volt az egyetlen, aki az addigi szerzők közül nemcsak közölte, de el is olvasta Móga hadijelentését.¹⁴

A két világháború közötti hadtörténetírás semmi érdemit nem produkált a csata történetéről, holott ekkor a bécsi Kriegsarchiv anyaga már hozzáférhetővé vált. A korszak reprezentatív hadtörténeti összefoglalójában közölt csatatérképen szinte minden adat téves, a csataleírás pedig Rónai Horváth Jenőét követi.¹⁵

A centenárium alkalmából Ajtay Endre a Magyar Honvédség lapjában, a *Honvéd*-ban publikált egy hosszabb cikket, majd Borus József a *Katonai Figyelő* hasábjain írta meg a csata krónikáját.¹⁶ Varga János az 1848. őszi népfelkelő és gerillaharcokról írott monográfiájában több, addig kiadatlan okmányt, illetve a korabeli sajtóban megjelent tudósítást használt fel, emellett ő volt az, aki elsőként hasznosította a VII. hadtest utólagos hadműveleti naplójának a csatára vonatkozó részét.¹⁷ Néhány év múlva ez a részlet meg is jelent a magyar hadtörténeti szöveggyűjteményben,¹⁸ s ennek alapján dolgozta fel a magyar jobbszárny harcát Márkus László is, Guyon Richárdról szóló életrajzában.¹⁹

Az első igazi szaktanulmányt Jenei Károly tette közzé a *Fejér Megyei Szemle* hasábjain. Jenei feldolgozta a hozzáférhető magyar sajtótudósításokat, kiadott leveleket, emlékirat- és naplóirodalmat, de a csata történetét alapvetően a VII. hadtest utólagos hadműveleti naplója alapján beszélte el.²⁰ Nagyjából ezt a forrásbázist hasznosította Erdős Ferenc Fejér megye 1848–1849-es történetét feldolgozó nagyszabású tanulmánya, majd ennek alapján készült kismonográfiája.²¹ Inkább csak pontatlanságai miatt érdemel említést Nemeskürty István műve; Kiss Ernő ezredest teszti meg a magyar balszárny parancsnokának, s teljes egészében elfeledkezik a honvédtüzérség szerepéről.²² A Batthyány-kormány hadseregszervező munkájának eredményeként tárgyalta a csatát Urbán Aladár népszerű összefoglaló munkája, amely ismét felhívta a figyelmet arra, hogy Pákozdi jelentősége a magyar szabadságharc szempontjából ugyanaz volt, mint Valmyé a francia forradalom szempontjából.²³ Urbán egy angol nyelvű tanulmányában is használta a Valmy-Pákozdi

¹⁴ Károly János: Fejér vármegye története. A megye közönsége iránti tiszteletből írta – székesfejérvári kanonok, bátai cz. apát, megyebizottsági tag. Székesfehérvár, 1898. II. k. 571–577. o.

¹⁵ Berkó István – Gyalóky Jenő – Markó Árpád – Pilch Jenő: A magyar katona vitézségének ezer éve. Budapest, é. n. [1934.] II. k. 246–248. o. (A vonatkozó részt valószínűleg Berkó István írta).

¹⁶ Ajtay Endre: A velence-pákozdi ütközet. *Honvéd*. Katonai folyóirat, 3. (1948) 8–9. sz. 51–56. o.; Borus József: A pákozdi győzelem. *Katonai Figyelő*, 1951. 87–99. o.

¹⁷ Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest, 1953. 125–143. o.

¹⁸ Nagy László – Rohonyi Gábor – Tóth Gyula (szerk.): Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. II. k. A vonatkozó részt összeállította Barta István. Budapest, 1955. 50–54. o.

¹⁹ Márkus László: Guyon Richárd. Budapest, 1955. 35–39. o.

²⁰ Jenei 1966. 5–27. o.

²¹ Erdős Ferenc: A polgári forradalom és szabadságharc története Fejér megyében 1848–1849. In: Farkas Gábor (szerk.): Fejér Megyei Történeti Évkönyv 12. Székesfehérvár, 1978. 78–79. o.; Erdős Ferenc: Forradalom és szabadságharc Fejér megyében 1848–1849. Székesfehérvár, 1998. 163–169. o.

²² Nemeskürty István: „Kik érted haltak, szent Világszabadság”. A negyvennyolcas honvéd hadsereg katonaforradalmairól. Budapest, 1977. 227–231. o.

²³ Urbán Aladár: Pákozdi, 1848. Budapest, 1984. 162–180. o. Vö. Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 356. o.

párhuzamot.²⁴ A *Magyarország hadtörténete* vonatkozó részét Bona Gábor írta; ez is nagyjából e forrásokat használta.²⁵

A másik oldalon készült összefoglalók sokkal szerényebb igényűek. A már említett ezredtörténeti munkák mellett egyedül Joseph Neustaedter vezérőrnagynak, a horvát balszárny egyik dandárparancsnokának kései, s csak 1942-ben (!) napvilágot látott emlékirata foglalkozott nagyobb terjedelemben a csatával.²⁶ A különböző Jellačić-életrajzok eléggé szerény terjedelmet szenteltek csak a csata történetének, s legfeljebb arra tettek tétova kísérletet, hogy bebizonyítsák: a csata döntetlenül ért véget.²⁷ A centenáriumra megjelent osztrák összefoglaló is alapvetően Klapka és Rüstow elbeszélését követte.²⁸

Jelentősen bővítette a forrásanyagot a grazi horvát-osztrák történész, Ferdinand (Fredro) Hauptmann 1975-ben publikált kétkötetes munkája Jellačić magyarországi hadjárataról. Ennek első kötetében szisztematikus feldolgozását adta az 1848 márciusától 1848. október végéig terjedő eseménysornak (osztrák, horvát és magyar források alapján), s ami sokkal becsebb, közreadta Jellačić két segédtisztjének, Franz Hermann Dahlennek és Wilhelm Hompeschnek a naplóját, illetve a horvát-szlávon haderő utólagos hadműveleti naplóját.²⁹ 1995-ben Lenkefi Ferenc fordításában végre napvilágot látott a VII. hadtest utólagos hadműveleti naplójának teljes és pontos magyar fordítása; a hozzá írott kísérő tanulmány pedig tisztázta, hogy a hadműveleti napló inkább visszaemlékezésnek, mint elsődleges forrásnak tekinthető.³⁰ Ugyanebben az évben publikálta Spira György a bán két hadijelentését a csatáról.³¹ A 150. évfordulóra írott egyik tanulmányomban a magyar felállítás próbáltam rekonstruálni,³² s az azóta megjelent különböző tudományos és népszerűsítő munkáimban pedig már mindkét fél forrásanyagát igyekeztem bevonni a vizsgálatba. Szintén a 150. évfordulóra jelent meg Demeter Zsófia kötete, amely közreadta a csatára vonatkozó legfontosabb magyar elbeszélő források szövegét is.³³

A pákozdi csata egyike a szabadságharc legjobb dokumentált összecsapásainak, noha elsődleges forrás (hadijelentés, magánlevél) viszonylag kevesebb ismert róla, mint a

²⁴ *Aladár Urbán*: The Hungarian Valmy and Saratoga: The Battle of Pákoz, the Surrender of Ozora, and their Consequences in the Fall of 1848. In: *Béla K. Király* (ed.): East European Society and War in the Era of Revolution, 1775–1856. War and Society in East Central Europe. Vol. IV. New York, 1984. 538–556. o.

²⁵ *Bona Gábor*: Szabadságharc 1848/49-ben. In: Magyarország hadtörténete. Főszerk. *Liptai Ervin*. Szerk. *Borus József*. Budapest, 1985. I. k. 465–467. o.

²⁶ *Neustaedter* 1942. II. 103–112. o.

²⁷ *Jaromir Hirtenfeld*: Ban Jellačić. Biographische Skizze. Wien, 1861. 38. o.; *M. Hartley*: The Man Who Saved Austria. The Life and Times of Baron Jellačić. London, 1912. 239–240. o.; *Ernest Bauer*: Joseph Graf Jellachich de Buzim Banus von Kroatien. Wien–München, 1975. 180–183. o.; *Walter Görlitz*: Jellačić. Symbol für Kroatien. Die Biographie. Wien–München, 1992. 123–124. o.

²⁸ *Rudolf Kiszling*: Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848–1849. Mit Beiträgen von *M. Ehn*, *G. Hubka* und *Eduard Steinitz*. Wien, 1948. I. k. 225–226. o.

²⁹ *Hauptmann* 1975. I–II.

³⁰ *Hermann* 1995. 165–210. o.

³¹ *Spira György*: Jellačić regéi Pákozdról. *HK*, 108. (1995) 1. sz. 62–87. o. Újabb kiadása: *Spira* 2000. 144–177. o.

³² *Hermann Róbert*: Pákozdi kérdőjelek. In: Közlemények Székesfehérvár történetéből I. „Akit szolgáltok egy árva hon volt...” Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tudományos tanácskozási előadásai. Szerk. *Csurgai Horváth József* és *Demeter Zsófia*. Székesfehérvár, 2000. 123–154. o. Újabb, átdolgozott kiadása: *Hermann* 2008/a.

³³ *Demeter Zsófia*: A pákozdi győzelem. A Szent István Király Múzeum Közleményei B/48. Székesfehérvár, 1998. 41–42. o.

későbbi nagy összecsapásokról. Jelen tanulmányban az ismert magyar és osztrák/horvát források alapján kísérlem meg rekonstruálni a csata történetét; fenntartva természetesen annak lehetőségét, hogy a zágrábi levéltári anyagból még újabb részletekre derülhet fény.

Az előzmények

Amikor kiderült, hogy Josip Jellačić horvát bán és cs. kir. altábornagy hadserege alig-ha fog parádében bevonulni a magyar fővárosba, Bécsben is a józanabb erők kerekedtek felül. Szeptember 25-én az uralkodó minden Magyarországon található fegyveres erő főparancsnokává nevezte ki Lamberg Ferenc gróf altábornagyot, pozsonyi hadosztályparancsnokot. Batthyány Lajos gróf, miniszterelnök abban reménykedett, hogy Lamberg meg fogja állítani Jellačićot, s mivel úgy tudta, hogy az altábornagy a táborba megy, ő maga is oda sietett, hogy ellenjegyezze Lamberg kinevezését.

Mivel a magyar táborban nem találta Lamberget, szeptember 27-én futárt küldött a bán székesfehérvári főhadiszállására, aki magával vitte Lamberg kinevezésének nyomtatott példányát. Jellačić – az előző hetek Bécsből kapott biztatásai után – nemigen hitt a küldetésben; azonban a futár ahhoz időben érkezett, hogy a bán visszavonja a másnapra már kiadott támadási parancsot. „Holnap nem menetelünk” – szölte a rövid visszavonó utasítás.³⁴ Lamberg kinevezésének hitelességét tisztázandó, abba is beleegyezett, hogy 24 órás fegyverszünetet kössenek.

A 24 óra azonban anélkül telt el, hogy Lamberg a táborba érkezett volna. Így Jellačić vezérkari főnöke, Karl Zeisberg vezérőrnagy szeptember 28-án délután megküldte a 29-re szóló diszpozíciókat a csapatoknak.³⁵ Jellačić ezen a napon értesítette a Szlavóniából betört, s Baranya és Tolna megyén át felfelé vonuló, Karl Roth vezérőrnagy vezette hadosztályt is, hogy nem kell sietnie, hanem elég, ha Székesfehérvárra vonul, ott beszállásol, miközben a bán már bizonyára Budán lesz.³⁶

Lamberg ugyanis a fővárosba utazott, ahol – miután Batthyány távollétében az országgyűlés Kossuth Lajos indítványára törvénytelennek nyilvánította kiküldetését – szeptember 28-án, a hajóhídon a felbőszült tömeg áldozatául esett. Ennek híre a magyar táborba csak szeptember 28-án este érkezett meg, a horvát hadsereg pedig szeptember 29-én a sukorói dombok felé tartva értesült az eseményről.³⁷

Szeptember 27-én a magyar képviselőház a dunántúli sereget a harc felvételére utasította. A szeptember 28-i sukorói haditanácson az országgyűlés által kiküldött biztosok követelték a megütközést. Olyan szenvedélyes vita bontakozott ki, hogy már-már attól lehetett tartani, a hadsereg harc nélkül felbomlik. A Zrínyi-szabadcsapat parancsnoka, Perczel Mór egyenesen „fekete-sárga méhelynek” nevezte a seregben szolgáló cs. kir. tiszteket, mire mind Móga, mind tisztjei lecsatolták kardjukat. A helyzetet Batthyány mentette meg. Javaslatára Móga vállalta, hogy ha Jellačić másnap támadna, visszaveri a horvát

³⁴ Fligely fogalmazványa. 171/op. KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-9-142.

³⁵ Zeisberg fogalmazványa, az utolsó pont Denkstein kézírása. 172/op. KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A. resp. I. AK. u. J. 1848-9-144.

³⁶ Zeisberg fogalmazványa. 173/op. KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-9-145.

³⁷ *Urbán Aladár*: Néptételek Lamberg felett. Beszámolók, emlékezések, tanúvallomások. In: *Uő*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára) Budapest, 2009. 151–199. o.

sereget. A haditanács után két tiszt hozta a hírt, hogy Lamberget meggyilkolták. A hadsereg vezetése és a kormánybiztosok attól tartottak, hogy a hír megzavarja a szerezredi tiszteket, s a másnapi csata előtt elhagyják alakulataikat. Ám csupán egyetlen törzstiszt jelezte kilépési szándékát.³⁸

Batthyány ezután – hasonló aggodalmaktól vezetettve – szeptember 28-áról 29-ére virradó éjjel a horvát táborba ment, s igyekezett rávenni a bánt, hogy Lamberg megérkezéséig álljon el a további előnyomulástól. A szeptember 29-én reggel folytatott megbeszélésen Jellačić azonban elutasította a felhívást, s megindította csapatait a pátkai és sukorói dombokon felállított magyar sereg ellen. Ebben az is közrejátszott, hogy – akárcsak Nagykanizsánál – Székesfehérvár környékén sem tudta folyamatosan értelmezni csapatait, hiszen az előző hetekben a magyar hadsereg alaposan kiélte a környéket.³⁹

A magyar felállítás

A magyar hadsereg létszámát körülbelül 17 500 főre, 2060 lóra és 42 lövegre tehetjük; négy felszeretlen löveg a tartaléknál volt. A horvát hadseregről szeptember 27-én készített kimutatás 51 557 főben, ezen belül 48 234 harcképesben állapítja meg a sereg létszámát. Korábban úgy véltem, hogy ebben nagy valószínűséggel a Roth-hadosztály létszáma is benne van. (Ez utóbbi leszámításával 43 189 fő, ezen belül 39 098 harcképes személy marad.) A szeptember eleji kiinduló létszámokat a szeptember 23-i, az alakulatokat részletesen feltüntető harcrend adataira vetítve azonban nem tűnik valószínűtlennek, hogy a szeptember 27-i létszámkimutatás csak a bán közvetlen parancsnoksága alatt lévő erőkre vonatkozik.⁴⁰ A sereg 48 három- és hatfontos löveggel, valamint 12 röppentyűvel (rakétával) rendelkezett.⁴¹ A még ennek leszámításával is jelentős túlerővel rendelkező főerők Karl Vinzenz Hartlieb altábornagy vezette hadosztálya, körülbelül 14 000 fő, 12 löveg (közte egy hatfontos üteg) azonban késve indult, s csak a csata után érkezett meg a harcmezőre. A horvát haderő még így is túlerőben volt, de e számbeli túlsúlyt a magyar tüzérség fölénye kiegyenlítette.

A magyar jobbszárny a Velencei-tó északi partján, a lovasberényi úttól délre állt fel. Móga ide helyezte gyalogsága több mint egyharmadát, közte két szerezredi zászlóaljat. A drávai hadtest utólagos hadműveleti naplója szerint „a sokrétűen szabdalt, az országotat teljes hosszában éppúgy, mint Pátka körzetét teljesen uraló térszín e szárny állásának annál is nagyobb tarthatóságot kölcsönzött, mivel azt az ellenség sem nagyobb lovas, sem tüzérségi tömegekkel nem támadhatta.”⁴² Az átszegendelt terep lehetetlenné tette a lovasság

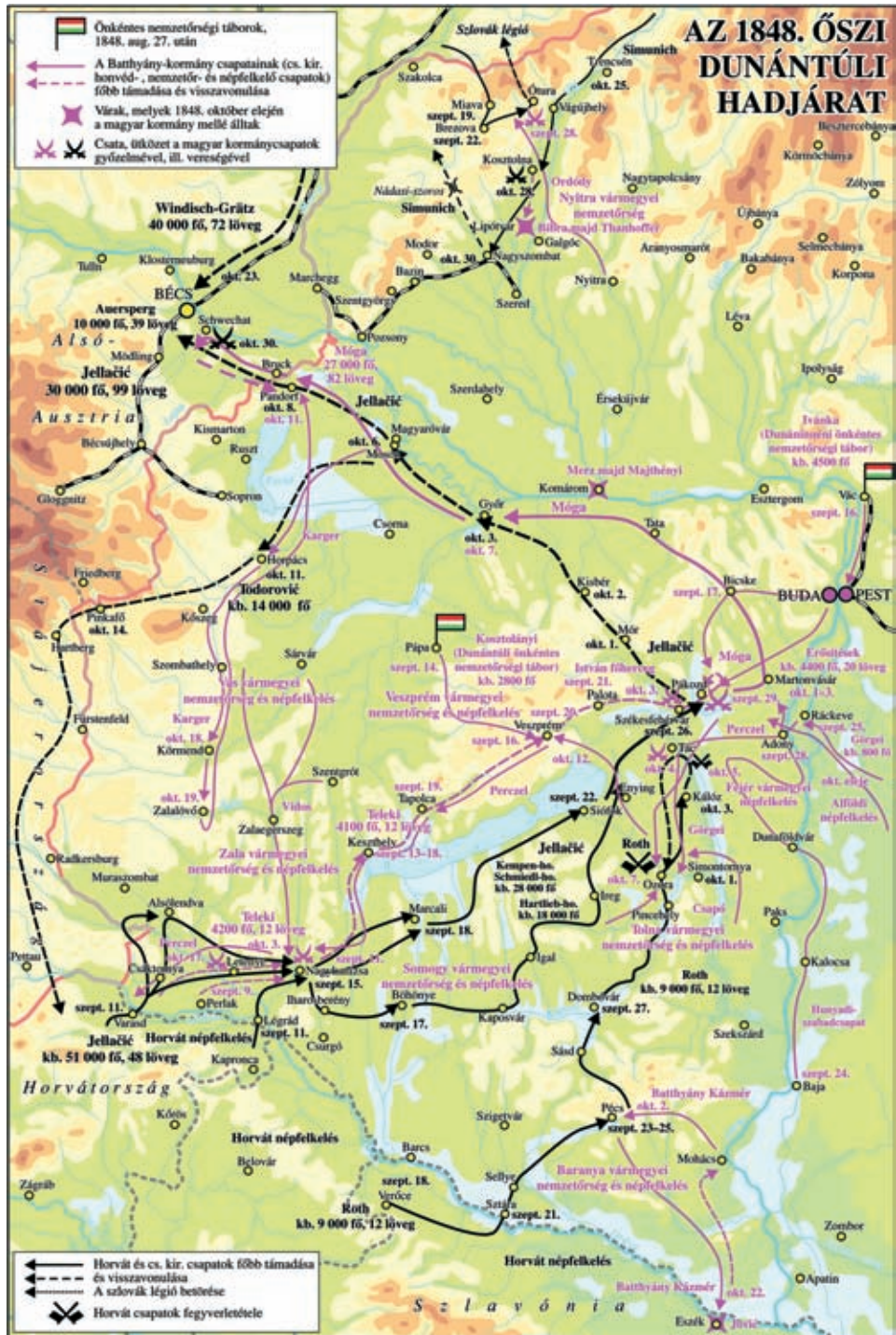
³⁸ A részletekre lásd: *Hermann* 2008/a. 82–90. o.

³⁹ Batthyány és Jellačić találkozájára lásd: *Hauptmann* 1975. I. 86–87. o., II. 27. és 222. o.; *Károlyi Árpád*: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok. Budapest, 1932. II. k. 178. o.; Batthyány elbeszélése alapján Idősb Szőgyény Marich László országbíró emlékiratai. Kiadják fiai. I. k. Budapest, 1903. 93. o. Batthyány szerepére részletesen lásd: *Urbán Aladár*: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Budapest, 2007. 374–381. o.

⁴⁰ Lásd a függelékelt!

⁴¹ Jellačić seregének létszámát lásd: Arhiv Hrvatske Akademije znanosti i umjenosti, Zagreb. Obstavština bana Josipa Jellačića. I-F/II-7. Hivatkozik rá *Spira* 2000. 145. o. 7. j. – Ezúton mondok köszönete Damir Karbić barátomnak, aki a harcrend másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

⁴² *Hermann* 1995. 186. o.

mozgását, viszont várható volt, hogy a horvát hadsereg itt indít nagyobb gyalogsági támadást. Mindössze két század huszár és 8 löveg támogatta a jobbszárny harcát.

A centrum a Pákozd és Sukoró közötti magaslatokon foglalt állást. Ezen a szakaszon haladt át a Székesfehérvárról Budára vezető postaút, amelynek két oldalán vizenyős, mocsaras terep akadályozta a gyalogság mozgását. Az utólagos hadműveleti napló szerint „ez a terepszakasz azt az előnyt biztosította a magyar seregnek, hogy felállított útegeivel helyváltoztatás nélkül minden irányban teljesen uralhatta azt, s az elől fekvő és megszállt magaslatok közötti felfejlődés esetére a völgyben futó patak az ellenség döntő előrenyomulását csak a főúton tette lehetővé.”⁴³ Az ellenség a lovasságát is csak itt vethette be. Moga ezért ide helyezte tüzérsége több mint felét, 28 löveget. Két sorozredi, egy honvéd és egy önkéntes zászlóalj alkotta a gyalogságot, négy század huszár a lovasságot.

A balszárny a Velencei-tó déli partján, Gárdony és Agárd környékén állomásozott. Ezen a szakaszon is út haladt át, s a terepadottságok hasonlóak voltak az északi partéhoz. Miután az erre vezető út mindkét oldala vizes-mocsaras volt, az ellenséges támadás ebből az irányból aligha számíthatott sikerre: nem csoda, hogy a horvát haderő erre nem

⁴³ Hermann 1995. 186. o.

is indított támadást. Móga itt szükség esetén aktív védelemre gondolt, erre mutat, hogy a 6 lövegen és az egy-egy honvéd, illetve önkéntes zászlóaljon kívül közel 600 huszárt vonultatott itt fel. Ez utóbbiakat szükség esetén viszonylag gyorsan át lehetett vinni a tó északi partjára.⁴⁴

A Velencénél álló tartalékokat egy szerezdi, egy honvéd- és három önkéntes zászlóalj, valamint 400 huszár alkotta.⁴⁵

A Velencei-tó déli partján lévő balszárnnyhoz viszonylag közel állt egy másik magyar csoportosítás is. Ennek a különítménynek a parancsnoka Görgei Artúr honvéd őrnagy volt. Görgei augusztus 27. óta a tiszáninenni önkéntes mozgó nemzetőrségi kerület szolnoki tábora, majd szeptember 24-étől a Csepel-sziget parancsnokaként működött. Ez utóbbi minőségében feladata az volt, hogy megakadályozza a Roth-féle hadosztály esetleges átkelését a Duna jobb partjára.

Görgei serege szeptember 26-án még csak a 600 főnyi jászkun önkéntes mozgó nemzetőrszászlóaljból és nyolc lövegből állott, de Batthyány még ezen a napon alá rendelte a Dunaföldvárrot állomásozó 1520 főnyi Hunyadi-szabadcsapatot is, s ezen a napon érkezett meg Lórévbe a 800 főnyi szabolcsi önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj is, újabb négy löveggel.⁴⁶ Szeptember 27-én Görgei a szabolcsiakat gőzhajón Dunaföldvárra szállította, s onnan a Hunyadi-szabadcsapat két századát, 500 főt, 4 löveget és a 9. (Miklós) huszárezred 2. őrnagyi osztályát Adonyba vezényelte.⁴⁷ Ugyanezen a napon Móga arra utasította Görgeit, hogy minden rendelkezésére álló erejével támadja meg az ellenség jobbszárnyát, mert másnapra, azaz szeptember 28-ára döntő csata várható Velencénél.⁴⁸

Szeptember 28-án a jászkun zászlóalj egy százada Tökölön, egy Szigetújfaluban, egy Ercsiben, egy Lórévnél állomásozott; az ercsi század kivételével mindegyik század mellett volt négy löveg is. Maga Görgei Adonyban települt a Hunyadi-csapat két századával.⁴⁹ Aznap este 5-6 óra között Görgei a Hunyadi-szabadcsapat 140-150 emberével Adonyból felderítésre indult. Egy 20 főnyi osztagot Velence, egy 60-70 főnyit Seregélyes felé küldött, ő maga pedig 80 fővel Sárosdra indult, ahová szeptember 29-én éjfél után érkezett meg. A Seregélyesre küldött csapatot további 40 fővel erősítette meg, s ennek biztosítására további 60 főt indított Szolgaegyházára. Görgei az általa vezetett osztaggal egészen Abáig hatolt előre, majd onnan tömeges népfelkelést hirdetett, s ennek szervezésére Abán, Sárkeresztúron „és a körül-fekvő, jóérzésű magyar nép lakta helységeekben” a Hunyadi-szabadcsapat összesen 30 közvitézét helyezte el, a többi 50 főt pedig a székesfehérvári országút figyelésére Soponyára rendelte.⁵⁰

Görgei Adonyból történt elindulása után, szeptember 28-án este 9 órakor Dunaföldvárról megérkezett a Hunyadi-csapat 3. százada, a 9. (Miklós) huszárezred 2. őrnagyi osztálya és 4 löveg, s 29-ére befutott a Hunyadi-csapat maradék három százada is.⁵¹ A források alapján

⁴⁴ A balszárnny diszlokációjával felállításával kapcsolatos problémákra lásd: *Hermann* 2008/a. 91–96. o.

⁴⁵ Lásd a függelékben!

⁴⁶ *Görgey – Katona* 1980. 165–166., 169–170., 172. o.

⁴⁷ *Görgey – Katona* 1980. 176–179., 189. o.

⁴⁸ Magyar fordításban közli *Görgey – Katona* 1980. 175. o.

⁴⁹ Görgei – Batthyány, Adony, 1848. szept. 28. Közli: Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. (Millenniumi Magyar Történelem) Budapest, 2001. 47–48. o.

⁵⁰ *Görgey – Katona* 1980. 187., 189., 203., 213. o.

⁵¹ *Görgey – Katona* 1980. 189. és 225. o.; *László Károly*: Katonai életéből. Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között. S. a. r. *Pordán Illikó*. Budapest, 2001. 5–6. o.

nem egyértelmű, hogy a szintén Dunaföldváron lévő szabolcsi zászlóalj szeptember 29-én vagy 30-án tért-e vissza Adonyba, de úgy tűnik, már 29-én odaérkezett.⁵² Görgeinek tehát a jászkun (600 fő), a szabolcsi (800 fő) önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, a Hunyadi-szabadcsapat (1500 fő), a 9. huszárezred 2. őrnagyi osztálya (202) fő, összesen 3100 fő, valamint 16 löveg állt a rendelkezésére szeptember 29-én estére.

Görgei célja az volt, hogy laza őrvonalat hozzon létre, amelyen Jellačić és Roth egymáshoz küldött futárai és szállítmányai fennakadnak. Ereje ahhoz kevés volt, hogy komolyabb zavart kelthessen bármelyik ellenséges oszlop műveleteiben, de egymástól történő elszigetelésükkel komoly szolgálatot tehetett a magyar fősergeknek.⁵³

Emellett közeledett a főserghez a bácskai hadszíntérről a 15. (2. székely) határőrezred 1. zászlóalja is. Ezt Batináról gőzhajó vitte Ercsiig vagy még följebb, de csak szeptember 30-án vagy október 1-jén csatlakozott a magyar táborhoz.⁵⁴

Észak felől is közeledett egy kisebb csapat a magyar főerőkhöz: a Zala megyéből kiindult tapolcai járási zászlóalj két százada Meszlényi József százados vezetésével szeptember 27. körül Nadapnál egyesült a fősergessel, a Vigyázó Ferenc őrnagy vezette három század viszont szeptember 28-án csak Magyaralmásig jutott, s innen indult szeptember 29-én Zámolyon át Pátka felé.⁵⁵

A magyar jobbszárny és a horvát balszárny harca – horvát szemmel

A bán, hadserege két és félszeres létszámfölényben lévén, szeptember 28-ára egyszerű menetparancsot adott ki, amely azonban már számolt a magyar ellenállással. Johann Kempen von Fichtenstamm vezérőrnagy hadosztályát a lovasberényi útra küldte azzal, hogy még aznap érje el Vált és Kajászószentpétert, elővédjével pedig Tordast. A másik két, a Schmidl- és a Hartlieb-hadosztálynak és a Sedelmayer ezredes alatt egyesített lovasságnak a Székesfehérvár–Pákozdtól–Velence postautón kellett előnyomulnia. A tó déli partjára egyetlen egységet sem küldött. Úgy tűnik, azt hitte, hogy egy átkaroló támadással szétzúzza a magyar jobbszárnyat, majd a Velencei-tóba szoríthatja a magyar sereget, vagy legalábbis a főváros felé űzheti vissza. Aznap a Schmidl-hadosztállyal és a lovas-sággal Martonvásárig, a Hartlieb-hadosztállyal Velencéig akart előnyomulni. Kempen és Schmidl hadosztályának, valamint a lovasdandárnak reggel 6, a Hartlieb-hadosztálynak

⁵² *Borcsik Salamon*: Töredék napló az 1848-ik év marc[ius] 15-étől 1849-ik év oktob[er] 3-ikáig a forradalmi hadjáratból. In: *Takács Péter* (szerk.): „de víg élet, s mily gyöngy élet...a honvédelet”. Mihálka Endre, Borcsik Salamon, Thóbiás Dani emlékiratai 1848/49-ből. Szerk. *Bene János, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Takács Péter*. Nyíregyháza, 2002. 177. o.; Thóbiás Dani hadnagy és segédtsízt naplótöredéke. Uo. 202–203. o. Thóbiás ugyanis egy nappal későbbre helyezi a zászlóalj Adonyból Dunaföldvárra történt áthelyezését, így a szeptember 30-i visszatérési dátuma is téves lehet.

⁵³ *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás*. (Pro Memoria.) Budapest, 1988. I. k. 144–145. o.

⁵⁴ Csányi október 1-jén Pázmándy Déneshez írott levelében már a táborban lévő alakulatként hivatkozott rá. *Csányi* 1998. II. 335. o. Az alakulat felvonulására lásd: *Csikány Tamás*: A 15. (2. székely) határőr gyalogezred 1. zászlóalja Magyarországon 1848-ban. In: „...siessünk kedves magyar hazánkot megoltalmazni.” Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken 1848-ban. Szerk. *Csikány Tamás*. (Timp – Militaria VIII. k.) Budapest, 2008. 156–157. o.

⁵⁵ Lásd erre Vigyázó 1848. november 4-i jelentését Kállay Ödönhöz, a vonatkozó részt közli: *Hermann* 2008/a. 110. o.

reggel 7 órakor kellett elindulnia.⁵⁶ A bán az indulást megelőzően, reggel 7 órakor fogadta Batthyányt, s egy órás „tárgyalás” után ő maga és főhadiszállása is elhagyta Székesfehérvárt.⁵⁷

Kempen csapatai reggel 6 órakor⁵⁸ – a parancs szerint – elindultak a lovasberényi úton. A hadosztály élén Josef Neustaedter vezérőrnagy dandárja, emögött Daniel Rastic ezredes dandárja haladt. Neustaedter dandárja elől az elővédén lévő huszárok visszavonultak, s a dandár lassan nyomult előre a pátkai réten a magyar arcvonal ellen. Elővédjét az ogulini és a szluini határőrezredek 3. zászlóaljjaiból egyesített alakulat adta Resniczek százados vezetésével. Ezt követte a Terbuhovic őrnagy vezette ogulini „népségből” (lényegében népfelkelőkből) álló zászlóalj. A harmadik alakulat a bródi határőrezred 2. zászlóalja volt, amelyet Bogunovic százados vezetett. A dandár tüzérségét az 1. hatfontos üteg 6 lövege, lovasságát a báni huszárok egy százada alkotta. Ezzel egy időben a Roknić hadnagy által vezetett ogulini szerzsánok és az ogulini „népség” Leopold százados vezette két százada a főutat kísérő magaslaton nyomult előre a magyar állás előtti erdő ellen, s a magyar gyalogságot visszaszorította.⁵⁹

A két fél között reggel fél 10 és 10 óra között került sor a tényleges összecsapásra. A Kempen-hadosztály hadműveleti naplója szerint a csatárokat alkotó, Roknić százados vezette szerzsánok 44 főnyi osztaga (valószínűleg ide volt beosztva a likai ezred 57 főnyi szerzsán-osztaga is) az úttól jobbra lévő magaslatokon a magyarok előőrseibe ütközött. Roknić ezt jelentette Neustaedter vezérőrnagynak azzal, hogy legalább 9 osztálynyi (azaz 18 századnyi, tehát három zászlóaljnyi) sorgyalogosság és néhány üteg áll vele szemben. Roknićot azonban megcsalta a szeme, hiszen a magyar jobbszárnyon csupán két zászlóaljnyi sorgyalogosság állott, a többi gyalogos alakulat önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj volt. Roknić azonnal tűzharcba bonyolódott a magyar előőrsekkel. Rövidesen azt jelentette Neustaedternek, hogy ha nem kap erősítést, nem tudja magát tartani. Kempen erre utasította Neustaedtert, hogy küldjön erősítést Roknićnak.⁶⁰

A Kempen-hadosztály hadműveleti naplója szerint az ogulini határőrezred népfelkelőiből alakult Leopold-zászlóalj két századát küldték a szerzsánok támogatására. Ezalatt a Terbuhovic őrnagy vezette másik ogulini népfelkelő zászlóalj a magyar csatárokat szembeől megtámadta, azokat két magaslaton át a magyar jobbszárny főerejéig visszanyomta, s élénk tűzharcba elegendett. Ezalatt a Rezniczek őrnagy vezette, a 3. (ogulini) és a 4. (szluini) határőrezredek 3. zászlóaljjaiból alakított zászlóalj, valamint a 7. (bródi) határ-

⁵⁶ Lásd a diszpozíciót, ill. a hozzáfűzött kiegészítést: No. 172/op. KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-9-144.; 1848-9-143. Lásd még: *Hauptmann* 1975. II. 27. o. (Dahlen naplója). – *Neustaedter* 1942. II. 103. o. szerint a Hartlieb-hadosztály azt az utasítást kapta, hogy csak a bán kimondott utasítására induljon el Székesfehérvárról. Ha Hartlieb kapott ilyen parancsot, akkor azt csak szóban kaphatta, mert a fennmaradt iratanyagban ennek nincs nyoma. Egyébként nincs erre utaló megjegyzés Hompesch és Dahlen naplóiban sem.

⁵⁷ *Hauptmann* 1975. II. 27. o. (Dahlen naplója), 222. o. (Hompesch naplója); *Neustaedter* 1942. II. 103–106. o. Ez utóbbi szerint „a perfid Batthyány” megjelenése okozta, hogy (általános alanyban) elfelejtették útbá indítani a Hartlieb-hadosztályt. A diszpozíció szerint viszont a Hartlieb-hadosztálynak reggel 7-kor, amikor Batthyány megjelent a bálnál, éppen el kellett volna indulnia.

⁵⁸ *Neustaedter* 1942. II. 106. o. reggel 8-ra teszi az indulást, a Kempen-hadosztály hadműveleti naplójában viszont egyértelműen 6 óra szerepel.

⁵⁹ Lásd erre a Kempen-hadosztály hadműveleti naplóját, magyar fordításban közli: *Hermann* 2008/a. 104–105. o.; *Hermann* 2010. 59–60. o.

⁶⁰ *Neustaedter* 1942. II. 107–108. o.

őrezred Bogunović százados vezette 2. zászlóalja és a Lončar hadnagy vezette 3. háromfontos gyalogüteg a magaslatokra hágott, hogy a magyarok jobb oldalába kerüljön. Erre mindkét oldalról tüzéségi tüzelés kezdődött, az ellenség kartáccsal lőtte a tömegben álló bródi zászlóaljat, amely erre visszavonult. Közben Szapáry Antal gróf és Ivánka Imre nemzetőr őrnagy megjelentek a harcmezőn, s kérték az ellenségeskedések leállítását, mire mindkét fél elhagyta a csatateret.⁶¹

Kempen délután 2 órakor Pátkáról írott hadijelentésében arról számolt be, hogy röviddel a harc kezdete után jelent meg nála Szapáry gróf, „és tiltakozott az ellenségeskedések folytatása ellen, biztosítván, hogy azok le lesznek állítva, és Batthyány gróf éppen evégből utazott Székesfehérvárra”. Szapáry nyomatékosan kérte Kempent, „hogy kerüljünk el minden vérontást, biztosítván arról, hogy az ellenségeskedések mindenféleképpen leállítatnak, amennyiben itt is befejezettek”. Kempen nem volt ellene ennek az ajánlatnak. Ám éppen a „tárgyalás” közepette mind ő maga, mind a közelében álló egységek kartáccstűzbe kerültek, mire ő is bevetette a tüzéségét. „Azonban az előnytelen terepviszonyok közül folyamatos tűzben egy oldalállásba kellett visszahúzódnom – írta –, amelyben jelenleg is vagyok, és pedig az ellenség által meg nem támadva, miután az, úgy tűnik, Velencén túl éppen ütközik.”⁶²

Jellačić egyik segédtisztjének, Wilhelm Hompesch grófnak a naplójából tudjuk, hogy a bán a centrumban lezajlott horvát támadás összeomlása után küldte őt futárként Kempenhez azzal, hogy állítsa le előnyomulását. Hompesch szerint akkor ért oda, amikor Kempen már túl volt a Szapáryval folytatott megbeszélésen, akinek egyébként megígérte, hogy a bán fegyverszüneti ajánlattal kapcsolatos válaszának megérkezéséig leállítja harcot; illetve, ekkor már az is megtörtént, hogy egy magyar üteg kartáccstüze rendetlenségbe hozta a 7. (bródi) határőrezred 2. zászlóalját. Miután Kempen erről délután 2-kor írt jelentést a bánnak, Hompesch ezt követően érkezhett. Kempen éppen csapatait rendezte, s előnyomulni készült. Hompesch ugyan az előnyomulás leállítására vonatkozó parancsot hozott a bántól, miután azonban Kempen állását kedvezőtlennek találta, felülbíráta a bán parancsát (!), s arra utasította Kempent, hogy szállja meg az állása előtt lévő magaslatokat.⁶³

Némileg másképp írja le a harcot Josef Neustaedter vezérőrnagy emlékirata. Eszerint miután megkapta Roknić jelentését arról, hogy nem tudja magát tartani, Neustaedter a jelenlévő Kempen utasítására a Terbuhović őrnagy vezette ogulini népfelkelő zászlóaljat küldte a magaslatokon jobbra, hogy az két osztálynyi (négy századnyi) gyalogságát csatárláncban a völgybe küldje, majd onnan a szemben lévő magaslatokra nyomuljon. Terbuhović azonban rövidesen maga is támogatást kért, mondván, a dandár támogatása nélkül nem tudja magát tartani. Neustaedter erre a 7. (bródi) határőrezred 2. zászlóalja élére állt, s jobbról (!) felfelé indult vele az említett magaslatra, s utasította a Leopold százados vezette ogulini zászlóaljat is, hogy kövesse. Miután azonban Leopoldnak nem volt lova, a lovon ülő Bermann bródi határőrszázadost rendelte az oguliniak élére. Neustaedter a bródi zászlóaljjal már a magaslat tetejére jutott, amikor egyszer csak megjelent néhány száz méterre tőle egy zöld szalonkabátot és polgári kalapot, oldalán kardot viselő ismer-

⁶¹ Lásd erre a Kempen-hadosztály hadműveleti naplóját, magyar fordításban közli: *Hermann* 2008/a. 104–105.o.; *Hermann* 2010. 59–60. o.

⁶² KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-9-174. Német eredetiben közli: *Hauptmann* 1975. II. 145. o.; magyar fordításban közli: *Hermann* 2010. 59. o.

⁶³ *Hauptmann* 1975. II. 223–224. o. (Hompesch naplója).

retlen, aki hevesen integetett. Neustadter segédtsíztjét Botthausert küldte az illetőhöz, aki a tábornokhoz invitálta az ismeretlent. A polgári ruhás lovas Szapáry Antal gróf volt, s miután közölte, hogy ő parlamentert, szemrehányást tett Neustadternek, amiért az megtámadta a magyar csapatokat, s ezáltal cs. kir. csapatok vérét ontja. Szapáry fegyverszünetet javasolt, ezt azonban Neustaedter azzal utasította vissza, hogy miután nem ő a hadosztályparancsnok, erre nincs joga. A vita közben Kempen vezérőrnagy is odaérkezett, s Neustaedter tájékoztatta őt Szapáry javaslatáról. Eközben Tallián százados, a bródi zászlóalj tisztje figyelmeztette Neustaedtert, hogy tőlük 50 lépésnyire egy magyar üteg lemozdonyozott, s löni készül. Miután a bródi zászlóalj a magaslaton állva remek célpon-tot nyújtott, Neustaedter féljobbot vezényelt, s utasította az alakulatot, hogy vonuljon le a völgybe. A magyar üteg első kartácsosortüze azonban így is vagy 50 főt megsebesített, illetve megölt az alakulatból. A tűzben Bogunović százados, az alakulat parancsnoka, illetve segédtsíztje, Petričević is megsebesült. Miután a zászlóalj elhagyta a magaslatot, a magyar üteg a völgyben vezető országúton lévő horvát poggyászszekereket kezdte el löni ágyúgolyóval. Ezek hanyatt-homlok menekültek Pátka felé. A helyzetet a Lončar hadnagy vezette 3. háromfontos gyalogüteg mentette meg, amely nem messze a magyar ütegtől tüzelőállást foglalt, keresztültűzbe fogta azt, s ezzel visszatartotta a horvát csapatok és poggyász további lövetésétől.⁶⁴ Az üteg biztosítására a Bermann százados vezette ogulini népfelkelő zászlóalj, illetve a Rezniczek százados vezette kombinált ogulini-szluini 3. határőrszászlóalj állt fel.

Alighogy Lončar ütege feltartóztatta a magyarokat, ismét megjelent Szapáry és Ivánka Imre ezredes (!), s kérték Kempent, hogy kössenek 24 órányi fegyverszünetet. Kempen erre nem érezte magát felhatalmazva, ezért Szapáryt és Ivánkát Jellačić főhadiszállására küldte azzal, hogy a bán válaszának megérkezéséig mindkét oldalon beszüntetik a tüze-lést. Szapáry és Ivánka már elindultak a bánhoz, amikor jobb felől, a centrumból ágyúszó hallatszott: a bán csapatai megtámadták a magyar centrumot.⁶⁵ A leírás nem célzatosság nélküli, annál is inkább, mert nem tudunk arról, hogy Szapáry és Ivánka együtt is jártak volna Kempennél.

A magyar jobbszárny és a horvát balszárny harca – magyar szemmel

A magyar források alapján a történetek némileg másként festenek. Ivánka Imre vissza-emlékezése szerint a magyar jobbszárny a következőképpen állt fel: az első csatarendben a dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség két (1. és 2.) pesti zászlóalja állt fel, az előőr-söt a 2. pesti zászlóalj 6. (kecskeméti) százada alkotta.⁶⁶ Ivánka a két zászlóalj századait tagoltan, a terep adta lehetőségeket kihasználva állította fel, két századot pedig támasz-ként a zászlóaljok mögött 60 lépésnyire lévő partok (magaslatok) mögött helyezett el. Ezek

⁶⁴ Lončar – aki a szabadságharcot századosként fejezte be – 1849. december 16-án Glinából írott kérelmé-ben többek között a pákozdi csatában nyújtott teljesítményét hozva fel indokként, kérte a Katonai Mária Terézia Renddel való kitüntetését; a rendi káptalan azonban elutasította a kérést. Lončar arra hivatkozott, hogy egyedül az ő ütegenek előnyomulása révén sikerült megállítani a saját, rendetlenébe került zászlóaljakat. Hozzátette, hogy az akkori körülményekre igen komoly befolyással lett volna, ha a magyarok lettek volna a győztesek, s ha a Kempen-hadosztályt menekülésre kényszerítik. KA MMTÖ L/148.

⁶⁵ *Neustaedter* 1942. II. 106–109. o.

⁶⁶ MT október 4. No. 173. (Gömöri Frigyes cikke) és *Iványosi-Szabó* 1988. 312. o. (Gömöri Frigyes leve-

mögött 250-300 lépéssel helyezkedett el a 3. (hont-esztergomi) és a 4. (nógrádi) zászlóalj. E két zászlóaljtól északra, velük egy vonalban helyezkedett el a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja, előtte a 3. fél hatfontos honvéd gyalogüteg, valamint Ivánka félütege. Az állás északi végén a tolnai önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, illetve a 9. (Miklós) huszárezred két százada állott.⁶⁷ Mindez nagyjából így lehetett, leszámítva a huszárosztályt, amely Móga hadijelentése, illetve az utólagos hadműveleti napló szerint Pátkánál állt előőrson.⁶⁸ Perczel Miklós naplója szerint a tolnaiak nem a Wasa-zászlóaljtól északra, hanem közvetlenül mögötte álltak fel.⁶⁹ A 48. (Ernő) gyalogezred 3. zászlóalja képezhette a tartalékot, mert az ő elhelyezkedésükről és szerepükről a források – egyetlen kivétellel – hallgatnak.⁷⁰

A drávai hadtest utólagos hadműveleti naplója szerint a Pátkán előőrson álló huszárok egyik járőre hajnali 5 órakor jelentette Szegegy Imre őrnagynak, a huszárok osztályparancsnokának, hogy az ellenség Székesfehérvár felől megindult, „mire a felettöbb elővigyázatos parancsnok osztályával azonnal megkezdte visszahúzódnását Ság felé”. Ivánka azonban ismét előre rendelte a huszárokat Pátka felé, egy szakaszt pedig a Pátka és Pákozdtól között félúton lévő Csalán túlra küldte ki felderítésre. Ez a szakasz már a Székesfehérvártól nyugatra lévő szőlőknél az ellenség elővédjébe ütközött. Ivánka ugyan nem tud minderről, de elképzelhető, hogy a hadműveleti napló szerzője a jobbszárnyat ténylegesen vezénylő Milpökh ezredessel tévesztette őt össze, annál is inkább, mert a szöveg Ivánkát következetesen ezredesnek nevezi. Ám magukban a horvát forrásokban sincs nyoma ennek, ahogy annak sem, hogy a Kempen-hadosztály elővédje látta volna a magyar lovas-ságot, vagy hogy – amiként a hadműveleti napló állítja – tüzet nyitott volna rá. Maga az időpont megjelölés is kétséges, hiszen a Kempen-hadosztály csak reggel 6 órakor indul el, így ezt 5 órakor aligha észlelhették a magyar huszárok. Legfeljebb arról lehetett szó, hogy a Székesfehérvár határáig előnyomuló huszárok észlelték a szabad ég alatt táborozó horvátok sorakozását.⁷¹

A 2. pesti önkéntes zászlóalj két tagja szerint az első horvát felderítők hajnalban jelentek meg a magyar vonalakkal szemben, de a magyar előőrsök néhány puskalövése visszaűzte őket. Rövidesen a zászlóaljat „vagy két ágyúlövésnyire” (ez másfél-két kilométer lehetett)⁷² visszarendelték egy alacsonyabb hegyre, ahol egy óra múlva feltűntek „a vöröslő

⁶⁷ *Ivánka* 1881. 21. o. Friwiz Ferenc dátum nélküli haditörvénytudományi védőirata szerint Ivánka ütege a csata folyamán a balszárnyon tartalékban volt. HL Abszolútizmuskori iratok. Aradi cs. kir. rendkívüli haditörvénytudományi. 113/13. doboz. 2/372b. 182. f. Ezt azonban más forrás nem erősíti meg.

⁶⁸ *Hermann* 1995. 189. o.

⁶⁹ *Perczel* 1977. 61. o.

⁷⁰ Egy hírlapi cikk szerint „az ellenség balszárnya Lovasberény felé akart előnyomulni, de ottan ágyúink, s ha jól láttam, Ernst és Wasa csatáraitól illően fogadva, s végre huszáraink által nyugtalanítva, visszaveretett”. „Pest, sept. 29.” *Kossuth Hírlapja*, 1848. szept. 30. No. 79. 360. o. Az ezredtörténet szerint a zászlóalj Székesfehérvár kiürítésétől október 10-ig Martonvásáron állomásozott. *Alexander Hold*: Geschichte des k. k. 48. Linien Infanterie-Regimentes von seiner Errichtung im Jahre 1798. Wien, 1875. 223–224. o. Ez az adat nyilvánvalóan téves. *Vidos Géza*: A szabadságharc Erneszt-gyalogosai. *Magyar Katonai Szemle*, 1944/II. k. 4. sz. 117. o. Az alakulatnak a jobbszárnyon állomásozását egyértelművé teszi Móga szeptember 29-én este Batthyányhoz írott hadijelentése. Közli Von der Revolution 38–39. o., magyar fordításban: *Hermann* 2010. 60–61. o.

⁷¹ *Hermann* 1995. 189–190. o.

⁷² MT október 4. No. 173. (Gömöri Frigyes cikke) és *Iványosi-Szabó* 1988. 312. o. (Gömöri Frigyes levele); *Szironi* 1850. 122. o. A hajnali lövéseket említi még a borsodi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljban szolgáló Tóth Endre is. MT, 1848. október 3. No. 172. 690. o., illetve nógrádi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljban szolgáló Busbak Ádám emlékirata, bár szerinte már ekkor megkezdődött a csata. *Terray* 1989. 100. o.

szerezsánokkal vegyes határőrök”.⁷³ Ivánka visszaemlékezése szerint fél 9-kor hallotta az első távoli lövéseket, s mire lóra kapott, az első vonalban álló zászlóaljai már visszavonulóban voltak.⁷⁴ Gömöri Frigyes szerint reggel 9-kor dobszót, majd katonazenét hallottak Székesfehérvár felől, s csakhamar megjelentek a horvát határőrök.⁷⁵ Egy borsodi önkéntes szerint kb. negyed 10-kor lehetett „hatalmas tüzelést” hallani.⁷⁶ Móga hadijelentése szerint a jobbszárnyon fél 10-kor, Csányé szerint 10 órakor kezdődött meg a harc.⁷⁷

Az utólagos hadműveleti napló szerint az ellenség csak lassan nyomult a pátkai rétek felé, s ott fejlődött fel három zászlóalj gyalogsággal, két osztály lovassal s egy üteggel, „amely a főút és Pátka között fekvő magaslaton áll fel, s a Pátkáról visszavonuló huszár-osztályt eredménytelenül lövi”.⁷⁸ Erről, mint említettük a horvát források nem szólnak, ugyanakkor mégsem egészen elképzelhetetlen, ugyanis a Neustaedter-dandár tüzérségét alkotó 1. hatfontos gyalogüteg szerepéről sem a Kempen-hadosztály hadműveleti naplója, sem Neustaedter visszaemlékezése nem szól.

A 2. pesti zászlóalj kecskeméti százada, amely két félszázadra osztva egy sziklás magaslaton foglalt állást, a Roknic százados vezette szerezsánokkal csapott össze, s tüzelésével visszavetette őket, mire azok balra, a magyar jobbszárny jobb széle felé húzódtak.⁷⁹ A zászlóalj egy másik százada a völgyben csatározott – valószínűleg az ogulini népfelkelőkből álló Leybold-zászlóalj két századával. Ez utóbbi század visszahúzódott, sőt, magát a 2. pesti zászlóaljat is majdnem magával rántotta. Az ütközetről szóló utólagos hadműveleti napló szerint „az egy óránál tovább tartó összecsapás következtében a harcoló magyar gyalogságnál lőszerhiány állt elő”.⁸⁰ Az időközben a helyszínre érkező Ivánka megállította az alakulatot, s az Ivánka-féle félüteg tüzelése feltartóztatta a horvátokat.⁸¹

Ezt követően Ivánka a zászlóaljat – a lőszerhiányon segítő – Guyon Richárd őrnagy vezényletével szuronyrohamra is küldte az ellenség által megszállt cserjés ellen. Noha erőteljes puskatűz érte, a zászlóalj elfoglalta a cserjést, azonban az időközben kibontakozó horvát ellentámadás (valószínűleg a Terbuhovic őrnagy vezette másik ogulini népfelkelő zászlóalj) elől kénytelen volt visszavonulni.⁸² Ivánka visszaemlékezéséből tudjuk, hogy közben ő maga bízta meg segédtisztjét, Kazinczy Lajost azzal, hogy lőszert hozasson a csapatoknak, amit Kazinczy meg is tett.⁸³ Valószínűleg ekkor történt, hogy Ivánka a nógrádi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljat rendelte a 2. pesti önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj felváltására. A zászlóalj egyik katonájának visszaemlékezése szerint az alakulat háromnegyed óráig volt tűzben, s egyetlen főt veszített. (Egyébként ennél az alakulatnál is fejenként 3 tölténye volt a legénységnek, s már a tüzelés közben kaptak újabb

⁷³ Szirondi 1850. 123. o.

⁷⁴ Ivánka 1881. 21. o.

⁷⁵ MT október 4. No. 173. (Gömöri Frigyes cikke) és Iványosi-Szabó 1988. 312. o. (Gömöri Frigyes levele).

⁷⁶ Tóth Endre: A csatáról, szeptember 30. MT, 1848. október 3. No. 172. 690. o.

⁷⁷ Andrássy 1912. szintén fél 10-re teszi a harc kezdetét.

⁷⁸ Hermann 1995. 190. o.

⁷⁹ MT október 4. No. 173. (Gömöri Frigyes cikke) és Iványosi-Szabó 1988. 312. o. (Gömöri Frigyes levele).

⁸⁰ Hermann 1995. 190. o.

⁸¹ Ivánka 1881. 21. o. és Szirondi 1850. 426. o. (Ez utóbbi szerint maga Móga állította meg az alakulatot.) A magyar üteg tüzelését említi Gömöri Frigyes levele, közli: Iványosi-Szabó 1988. 312–313. o. Lásd még: Andrássy 1912. 588. o.

⁸² Hermann 1995. 190. o.; Szirondi 1850. 425–426. o.

⁸³ Ivánka 1881. 22. o.

néhány rekesszel, aminek köszönhetően újabb 10-10 töltnyit tudtak szétosztani a katonák között.)⁸⁴ Ugyanakkor az erőteljes magyar visszacsapás miatt a horvátok sem próbálkoztak itt újabb arctámadással. Kempen ezért a 7. (bródi) határőrezred 2. zászlóaljával és a 3. háromfontos gyalogüteggel s a magyar hadművelleti napló szerint egy osztály lovassággal (ez a hadosztály mellé beosztott két báni huszárszázad lehetett) a lovasberényi úton megpróbált a magyarok hátába kerülni.⁸⁵

A bekerítés sikere érdekében Kempen újabb és újabb támadásokat indított az erdőben, hogy ezáltal a magyarok szélső jobbszárnyát meggyengítse és a figyelmet elterelje róla. Az újabb támadást nagy valószínűséggel a Resniczek őrnagy vezette, a 3. (ogulini) és a 4. (szluini) határőrezredek 3. zászlóaljaiból alakított zászlóalj hajthatta végre. Ám a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja oldalba kapta az erdőben támadókat, sőt, a melléjük beosztott 1. hatfontos üteget is megtámadta, de miután közben ez az alakulat is súlyos veszteségeket szenvedett, kénytelen volt visszavonulni, sőt, a lőszerhiány miatt – Perczel Miklós naplója szerint – eredeti állását is elhagyta.⁸⁶ A helyzetet a Perczel Miklós őrnagy vezette tolnai önkéntes nemzetőrök mentették meg. „Én gyors léptekkel előrenyomultam a hegy élére – írta utóbb Perczel Miklós a történekről. – Három osztályra osztottam zászlóaljamat; két századot Sándor testvérem, kettőt magam vezettem, kettőt tartalékul a hegy élén, én pedig a lóról leszállva szintén két századdal a már a hegy felénél magasabbra hatolt két ellenséges zászlóaljat megtámadtuk. Csak egy sortüzet adtunk, ami nem tehetett valami nagy kárt bennük, mert tétovázás nélkül folytatták előnyomulásukat. De midőn mindketten szuronyt szegezve megrohantuk, aránylag csekély ellentállás után hátat fordítottak, és oly sebesen rohantak lefelé, hogy alig bírtunk néhányat elérni. Ekkor Strakonitzki is, ki eddig az ellenség ágyúival volt elfoglalva, a szaladó tömegre fordította ágyúit, ami aztán vad futássá változtatta a már amúgy is rohamos visszavonulást.” A tolnaiak nem üldözték az ellenséget, hanem elfoglalták eredeti állásukat.⁸⁷

Közben a bekerítést végrehajtó két horvát zászlóalj akadálytalanul előrejutott a fennsíkiig, „ám feltűnésükkor a szélső jobbszárnyon álló hatfontos félüteg kartácsokkal, a huszárosztály rohammal fogadja őket, mire a szurdokon keresztül a főúton megállás nélkül az oldalt fekvő malomig hátrálnak, gyülekeznek, s végre az elől fekvő halmok fedezetében állnak meg”.⁸⁸ Az említett fél (vagy egész) üteget Andrassy Gyula hozta a centrumból, s éppen időben érkezett ahhoz, hogy a horvát előnyomulást megállítsa.⁸⁹

Milpökh ekkor, valamikor délután 4 óra után általános támadást rendelt el, s a horvátokat minden ponton visszavetette. Az akcióban ekkor már részt vehetett az 1. pesti önkéntes

⁸⁴ Terray 1989. 100. o.

⁸⁵ Hermann 1995. 191. o.

⁸⁶ A legénység az ütközetben öt halottat, 17 sebesültet és 8 eltűntet veszített. *Rupprecht von Virtsolog* 1871. 191. o. Lásd még: *Szironi* 1850. 125. o.; *Andrassy* 1912. 588. o.; *Perczel* 1977. 62. o.; MT október 4. No. 173. (Gömöri Frigyes cikke). Ez utóbbi szerint a sorgyalogság „csekély vagy semmi részt sem vett az ütközetben”. Szeptember 30-án Csányi János kecskeméti főbírónak írott levelében azt írja, hogy „a sorgyalogság nemigen működött”. Közli *Iványosi-Szabó* 1988. 313. o.

⁸⁷ Perczel 1977. 62. o.

⁸⁸ Hermann 1995. 191. o.; *Ivánka* 1881. 21–22. o.; *Andrassy* 1912. 589. o.

⁸⁹ *Andrassy* 1912. 588–589. o. (A bekerítő oszlopot három zászlóaljra becsüli.) Korábban úgy véltem, hogy a két század huszárt is Andrassy hozta, a források alaposabb elemzése után viszont arra jutottam, hogy ezek az eleve a jobbszárnyon állomásozó Miklós-huszárok voltak.

mozgó nemzetőrzászlóalj is.⁹⁰ Talán ekkor történhetett, hogy az erre az arcvonalszakaszra keveredett otocsáci szerezsánok valamelyik önkéntes zászlóaljjal kerültek szembe. Az otocsáci határőrök ezredtörténete szerint a Vlajsavljević hadnagy vezette szerezsánok azt hitték, hogy a magyarok, a magyarok pedig azt hitték, hogy a szerezsánok akarják megadni magukat. Már-már áldomást ittak, amikor a magyarok felszólították a szerezsánokat, hogy tegyék le a fegyvert. Erre azok megragadták puskáikat, s megtámadták a magyarokat; 35 főt leöltek közülük, 1 hadnagyot és 12 közvitét pedig foglyul ejtettek.⁹¹ A történetet vélhetnénk az ezredtörténeteket olyannyira jellemző legendák egyikének, azonban Hermann Dahlen von Orlaburg, a bán egyik segédtisztje maga is látott szeptember 29-én 31 iszonyatosan megcsonkított honvéd-holttestet.⁹²

A magyar forrásokban nincs nyoma ennek az epizódnak, pontosabban, alakulat megnevezése nélkül Gömöri Frigyes, a 2. pesti önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj katonája említi, hogy „a heglánc tetején egy csapat horvátot körülkanyarítottak, s annyira megbarátkoztak az ottani harcosok, hogy egymást csókolgatták; azonban ármány volt a dolgban, a határőrök mieinket jobbról és balról körülfogták, s sortüzelés által vagy hatot elejtettek közülünk”.⁹³ Miután a 2. pesti, a nógrádi és a tolnai önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljaknak csupán néhány főnyi veszteségük volt,⁹⁴ az 1. pesti, illetve a hont-esztergomi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljak jöhetnek még szóba; az ő harcukról ugyanis nincsenek részletes adataink.⁹⁵

Mindenesetre, a források szerint a magyar előnyomulás olyan heves volt, hogy a horvátok mindenütt menekültek, s a magyar zászlóaljak Pátkáig úzték a támadókat, sőt, majdnem az ott lévő tóba szorították őket.⁹⁶ Ekkor azonban hirtelen megszakadt a küzdelem.

A magyar forrásokban nincs szó Szapáry Antal „békeakciójáról”, noha – mint láttuk – ez is némi befolyással bírt az eseményekre. A két fél forrásaiból kibontakozó kép alapján valószínűsíthető, hogy Kempen azért is mutatkozott hajlandónak a szokatlan fegyverszüneti ajánlat komolyan vételére, mert csapatai nem várt erős magyar ellenállásba ütköztek.

Az utólagos hadműveleti napló szerint a magyar csapatok már megközelítették Pátkát, amikor a község széléig visszavonult horvát alakulat fehér zászlót kítűzve, arra készítette Milpökhöt, hogy leállítsa az előnyomulást és a tüzelést, a „katonailag tapasztalatlan” Ivánka pedig egyedül lovagolt át a horvátokhoz, „hogy megadási feltételeiket átvegye.”⁹⁷

⁹⁰ MT 1848. október 4. No. 173. (Gömöri Frigyes cikke). Eszerint délután 3 óra körül vonták őket ki az első vonalból, s ezt követően még egy támadásban vettek részt. Szeptember 30-án Csány János kecskeméti főbíróhoz írott levele szerint délután 4 óra körül történt a hátravonásuk, s ezt követte volna az újabb előnyomulás. Közli: *Iványosi-Szabó* 1988. 313–314. o.

⁹¹ *Bach* 1851–1853. 238. o.

⁹² *Hauptmann* 1975. II. 34. o. – A szerezsánok brutalitásáról, ti. hogy negyven elfogott honvédet lefejeztek volna, említést tesz egy kortárs francia munka. Szerinte maga Jellačić állította le a kegyetlenkedést, s engedte szabadon a megmaradt foglyokat. *Les guerres d’idiome et de nationalité. Tableaux, esquisses et souvenirs d’histoire contemporaine.* Par M. Paul de Bourgoing, ancien ministre de France en Russie et en Allemagne. Paris, 1849. 74–75. o.

⁹³ Közli *Iványosi-Szabó* 1988. 313–314. o.

⁹⁴ A 2. pesti zászlóaljra lásd Gömöri Frigyes levelét, közli: *Iványosi-Szabó* 1988. 313–314. o. (a 6. századnak egy halottja és két sebesültje volt); *Szironi* 1850. 127. o. („egypár halott s néhány sebesült”). A nógrádiakra lásd *Terray* 1989. 100. o. (egy halott). A tolnaiakra lásd: *Horváth* 1968. 121. o. (négy sebesült).

⁹⁵ Egy ismeretlen szemtanú említi, hogy egy század honti és budai önkéntesből álló csatárlánc vett részt az ellenség visszaverésében. „Pest, sept. 29.” *Kossuth Hírlapja*, 1848. szeptember 30. No. 79. 360. o.

⁹⁶ *Hermann* 1995. 191. o.; *Szironi* 1850. 125. o.; *Andrássy* 1912. 589. o.

⁹⁷ *Hermann* 1995. 191. o.

A 71. honvédszászlóalj történetét tárgyaló munka szerint Ivánkának komoly erőfeszítésébe került, hogy az előnyomuló 2. pesti zászlóaljat megállítsa,⁹⁸ a zászlóalj egyik katonájának beszámolója szerint viszont Ivánka maga ragadott fehér kendőt, s állította meg az előnyomulást.⁹⁹ (Az itt lévő magyar üteg is hallgatott, noha a horvátok lőtávolságban voltak.¹⁰⁰) A nógrádi zászlóalj egyik katonája úgy vélte, hogy Ivánkát maga Móga küldte át parlamenterként; másoktól viszont úgy hallotta, hogy Ivánka egy horvát egységet megadásra kényszerített, mire az kitűzte a fehér zászlót. Ekkor Ivánka közéjük ment, mire azok elfogták s magukkal vitték.¹⁰¹

Ivánka emlékirata szerint Kempen egy fehér kendőt lobogtató tisztet küldött át a magyar oldalra. A tiszt közölte: Kempen „azt kívánja, hogy a tüzelés állíttassék be [sic!] az egész vonalon; ő nem akar a magyarok ellen harcolni; neki azt mondták, hogy a demagógok terrorizálják az országgyűlést és a kormányt, s annak felszabadítására jött az országba; most látja, hogy a nemzet áll ellenük fegyverben, hogy a cs[ászári] hadsereg rendes csapatai állanak és küzdenek sorainkban, ő nem akar a hadseregben szakadást előidézni stb.” Ivánka erre azt felelte, hogy ő nem fővezér, neki is nehezebbre esik volt bajtársai ellen harcolni, de nem a magyarok törtek be Horvátországba; egyébként pedig jelentést tesz a fővezérnek. Ezt követően jelentést tett Milpökhnek a történetekről, Rainer Pál segédtisztjét Mógához küldte, majd az ismét megjelenő horvát határőrtiszt elé lovagolt. A 2. pesti zászlóalj 6. századának néhány katonája elkísérte őt. A katonák beszédbe elegyedtek a horvát tisztet követő szerzesánokkal. Ivánka szerint ekkor történt, hogy az Andrássy Gyula által a jobbszárnyra hozott félüteg lőni kezdte Kempennek a völgyben lévő csapatait, mire a szerzesánok lefegyverezték és magukkal vitték Ivánkát.¹⁰² Ezzel az itteni ütközet kurtán-furcsán, alkonyatkor véget is ért.¹⁰³

A pátkai incidens

A horvát balszárny hátában is történt valami, ami elbizonytalaníthatta Kempent. A tapolcai járásból kiindult, s a horvát előnyomulás miatt a magyar fősereggel egyesülni nem tudó, körülbelül 600 főnyi zalai fél nemzetőrszászlóalj Vigyázó Ferenc őrnagy vezetésével szeptember 28-án Magyaralmás környékén állomásozott. (A másik fél zászlóalj Meszlényi József százados vezetésével szeptember 27. körül egyesült a fősereggel.) Kisfaludy Móric százados szeptember 29-én tizenegy órakor érkezett századával Zámolyra. Itt arról értesült, hogy Pátkánál ütközet van. Erre egy tisztjével Pátka felé lovagolt, s látta, hogy mintegy 120-150 horvát szekér vonul a pátkai híd felé. Tisztjét segítségért küldte,

⁹⁸ Szirondi 1850. 126. o.

⁹⁹ MT október 4. No. 173. (Gömöri Frigyes cikke). Szeptember 30-án Csányi János kecskeméti főbírónak írott levelében csak annyit ír, hogy Ivánka parlamenterként elment Jellačićhoz, „mi pedig vezér nélkül maradván, s azt hívné, hogy elfogatott, egész seregünkkel itt, Martonvásár mellett ütöttünk tábor. Közlj: *Iványosi-Szabó* 1988. 313. o.

¹⁰⁰ Vendrei 1888. II. 71–72. o.

¹⁰¹ Terray 1989. 100. o.

¹⁰² Ivánka 1881. 22. o. Ezt megerősíti: Perczel 1977. 62. o. Lásd még: Zámbelly 1889. 177. o.

¹⁰³ MT 1848. október 4. No. 173. (Gömöri Frigyes cikke). – Ivánka 1881. 23. o. szerint amikor a bán pákozdi főhadiszállására érkezett, a centrumban még tartott a harc. Magával a bánnal csak este fél 7-kor találkozott. A harcot illetőleg bizonyosan téved; ha a bánnal este fél 7-kor találkozott, akkor – tekintve a Pátka – Pákozdi távolságot, s azt, hogy valószínűleg szekéren szállították oda, legkésőbb délután 5 óra tájban eshetett fogságba.

ő maga pedig a „mezőn szállingózó néppel” és egy zámolyi lovas lakossal a szekerekhez sietett. Itt a horvátok puskalövéssel fogadták, de nem találták el. Kisfaludy levágott egy ellenséges lovas, mire a szekerek visszafordultak, s egy közülük feldőlt. A falun át visszavonuló oszlopot a helybéliek megtámadták, s harminc horvátot agyonvertek. Kisfaludy ezután visszasietett Zámolyra, ahonnan Vigyázóval és három századdal s a zámolyi felkelt néppel ismét Pátkára indultak, s megpróbálták bekeríteni az ott lévő horvátokat, de azok már elhagyták a falut. Kisfaludy és Vigyázó ezután a felborult, s a horvátok által hátrahagyott lőszeres szekeret felállították, s elvontatták. A horvátok közelsége miatt este kilenc órakor elhagyták a falut, s visszatértek Zámolyra, majd 30-án Csákvárra. Pátkára az ellenség csak 29-én este tíz órakor vonult be. A Pátkán folyó harcban tehát csak a község lakossága vett részt. A Kempen-hadosztály hadművelési naplójából pedig úgy tűnik, hogy a helyiek akciójára már csak azt követően került sor, hogy Kempen az ütközet félbeszakítása mellett döntött, azaz a faluban nem voltak harcoló csapatok, csupán a lőszer- és poggászvonat kísérői.¹⁰⁴

A két centrum harca – magyar szemmel

A centrumban a magyar előőrsök fél 12-kor jelentették, hogy a horvátok már Pákozdon vannak.¹⁰⁵ Az összecsapás kezdetéről a horvát források semmit nem árulnak el. A drávai hadtest utólagos hadművelési naplója szerint a horvát sereg „erős gyalogoszlopokkal a Pákozdt melletti szurdokból a főúton és azzal párhuzamosan, s egyidejűleg a főút és a lovasberényi út közötti szőlőhegyek hosszában, azok széléig előrenyomulva, a szőlőskeretek valamennyi kerítését megszállta, s tüzet nyitott a fákkal övezett patak mentén felállított csatárookra.” (Ezek talán az 1. honvédszászlóalj katonái lehettek, hiszen ők álltak közvetlenül az út mentén; az ellenség röppentyűvel lőtte őket.¹⁰⁶) „Ez az előretörés – folytatja a hadművelési napló – hátrányos következményekkel járt volna a magyar középre, ha az ellenség a szőlőhegyen, saját, a magyar állással hegyesszöveget képező első vonala mögött, egészen annak végső nyúlványáig további gyalogoszlopokkal előrenyomul, a szőlőskeretből a magyar jobbszárnyat és a centrumot összekötő úton előretör, s ezzel a művelettel mindkettőt szétválasztja.” Móga számolt ezzel a lehetőséggel, s egy úteget (ez valószínűleg a Karl Jungwirth főhadnagy vezette cs. kir. 4. hatfontos gyalogüteg volt) állított arra a pontra, ahonnan az be tudta lőni a szőlőskereteket.¹⁰⁷

A csata kezdetén a 4. (Sándor) huszárezred alezredesi osztálya, valamint a 9. (Miklós) huszárezred két százada, a Cordier-gránátszászlóalj két százada, valamint a Gruber Fülöp hadnagy vezette 1. fél hatfontos honvéd gyalogüteg állomásozott az országút bal, déli oldalán. Közvetlenül a csata előtt irányították ide a Mack József főhadnagy 2. hatfontos honvéd lovasütegét. Mack egyben a másik félüteg feletti főparancsnokságot is átvette.¹⁰⁸ A Cordier-gránátszászlóalj két századát a csata kezdetén átírányították az út jobb oldalán lévő erőkhez, ugyanakkor Móga a Velencén lévő tartalékból az út baloldalán lévő

¹⁰⁴ A történetekre lásd: Hermann 2008/a. 102–103. o. Kisfaludy és Vigyázó jelentéseit közli: uo. 105–108. és 110–111. o.

¹⁰⁵ Rosty 1861. 62. o.

¹⁰⁶ Hauptmann 1975. II. 29. o. (Dahlen naplója).

¹⁰⁷ Hermann 1995. 193. o.

¹⁰⁸ Szabó 1875. 18., 20–22. o.

erők mögötti dombra előrevonultatta a 34. (Porosz herceg) gyalogezred 1., Győzey Vince százados vezette zászlóalját.¹⁰⁹ Sőt, ugyanígy tett – valamivel később – a Kosztolányi Mór őrnagy vezette dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség három zászlóaljával is és valószínűleg a 14. honvédzászlóaljjal is.¹¹⁰

Móga – miután látta az ellenség felvonulását – a 4. (Sándor) huszárezred alezredesi osztályát küldte előre az országút és a tó közötti térségen. A hadműveleti napló szerint az előnyomulás célja az volt, hogy az ellenséget csapatainak felfejlődésére és erejének megmutatására készítse; Zámბelly Lajos emlékiratában viszont úgy véli, hogy a cél az ellenséges erőknek e pontra vonása lett volna. Az osztály útjában azonban egy patak folyt át keresztben, amin az átkelés csak lassan és nehezen történhetett meg. Ezért az osztályt vezénylő Schweidel József őrnagy – aki egyben az ezred parancsnoka is volt – maga ment előre. Későbbi jelentése szerint „Pákozdnál (Sukorónál), hol a fegyvertüzélség előrehatolt, jóval nagyobb számú ellenség helyzetének s felállításának megösmérhetése, s évégett életveszedelem megvetésével legsűrűbb lövések dacára magam egynehány vitézekkel megvizsgálván, s csak ezáltal sikerült csekélyebb erőnket gyöngébb állomása felé felhasználva, azt veszteséggel visszaverhetnünk”.¹¹¹

Közben azonban az ellenség is némi lovasságot, illetve egy hatfontos gyalog- és egy fél hatfontos röppentyűteget (Zámбelly szerint csak ez utóbbit) vont előre, amellyel élénken lőtte a 800 lépésnyi távolságban lévő huszárosztályt.¹¹² Egy visszaemlékezés szerint a horvát ágyúk a lovasság fedezete mögött vonultak fel, s tüzüik ezért érte váratlanul a magyar huszárokat.¹¹³ (Hermann Dahlen naplója szerint a hatfontos gyalogűteg lőtte a huszárokat.¹¹⁴)

Időközben Móga Békeffy József őrnagy vezetésével a 9. (Miklós) huszárezred két századát is Schweidelék után küldte, de azok is kénytelenek voltak dolguk végezetlenül visszafordulni. Az ellenséges űteget és röppentyűket Zámбelly Lajos szerint a Mack József főhadnagy vezette 2. hatfontos honvéd lovasűteg lövései hallgattatták el. Ezt követően Móga ismét előre akarta küldeni Schweidel két századát, de erről Holtsche vezérőrnagy, a centrum parancsnoka lebeszélte.¹¹⁵

Röviddel ezt követően megkezdődött a magyar és horvát űtegek párbaja, amely egyértelmű magyar sikerrel zárult: Jellačić kénytelen volt visszavonni az űtegeit. Ebben magyar részről Mack József 2. hatfontos honvéd lovasűtege és Gruber Fülöp 1. fél hatfontos hon-

¹⁰⁹ Szabó 1875. 21. és 24. o.

¹¹⁰ Kosztolányi jelentését közli: Hermann 2008/a. 109. o. Mindezt megerősíti Tallián Károlynak, a Kosztolányi parancsnoksága alatti 4., somogyi zászlóalj parancsnokának a kiadatlan emlékirata. Eredetije Máday Norbert birtokában. Csak általánosságban ír a csatáról Kosztolányi 1., ill. 2. zászlóaljának egy-egy közzítéze is. Baráth Ferenc honvéd százados visszaemlékezése. In: *H. Szabó Lajos: Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából.* Pápa, 1998. 145. o.; *Major István: Honvédelményeim. – – negyvennyolcas tüzérhadnagy emlékezései.* S. a. r. *Szűcs Sebestyén.* Budapest, 1973. 20. o.

¹¹¹ Schweidel József – Kossuth Lajos, Debrecen, 1849. máj. 7. MNL OL HM Ált. 1849:13500. Lásd még: *Márki Sándor: Schweidel József.* In: *Varga Ottó (szerk.): Aradi vértanúk albuma.* 5. kiadás. Budapest, é. n. 119. o. 1848. október 2-án Luzsénszky Pál, Bónis Sámuel és Asztalos Pál nemzetgyűlési biztosok is felhívták a Honvédelmi Bizottmány figyelmét arra, hogy „a Sándor-huszárok egy csapata Sveidl [sic!] őrnagy vezérlete alatt igen nagy tűzben voltak”. MNL OL HM Ált. 1848:7852.

¹¹² Rosty 1861. 62. o.

¹¹³ *Vendrei* 1888. II. 70–71. o. Szerinte a tűz a 9. (Miklós) vagy a 6. (Württemberg) huszárezred századait érte.

¹¹⁴ *Hauptmann* 1975. II. 29. o.

¹¹⁵ *Zámбelly* 1889. 177. o.; *Hermann* 1995. 194. o.

véd gyalogütege, s talán még a Karl Jungwirth főhadnagy által vezényelt cs. kir. 4. hatfontos gyalogüteg vehetett részt.¹¹⁶ A magyar tüzekek kezdetben nem viszonozták a horvát tüzérsg tüztét, amikor azonban a horvát ütegek lótválba értek, Gruber például „egész hidegséggel”, mintha csak gyakorlótéren lennének, elkezdett vezényelni, s alig néhány lövés után az ellenséges tüzérsg visszatakarodott. Az általa vezetett félütegek csupán az egyik kocsikerekét érte találat.¹¹⁷ Ezt követően indult meg az országuon a horvát gyalogsági támadás. Ezt – úgy tünik – Jungwirth és Mack ütegei állították meg.¹¹⁸ A Jellačić segédtsztjtét, Oldershausen főhadnagyot súlyosan megsebesítö lövést állítólag Mack maga adta le.¹¹⁹ Mindenesetre, a centrumot vezetö Holtsche vezérörnagy olyan elégedett volt tüzéreivel, hogy újjait szájához érintve így szólt hozzájuk: „Jeden a puzsi.”¹²⁰

Ezt némi fáziskéséssel követte a szölöskertekböl indított horvát támadás. A magyar gyalogság nagy része valószínűleg itt állt fel. Az úttól jobbra (északra) az 1. honvédzászlóalj, tőle jobbra pedig a borsodi önkéntes mozgó nemzetörzászlóalj foglalt állást. A 34. (Porosz herceg) gyalogezred 2. zászlóalja mögöttük foglalt állt.¹²¹ A Cordier-gránátoszászlóalj két százada az 1. honvédzászlóalj mögött állt fel. A csata kezdetén a gránátoszászlóaljnak az úttól délre, az 1. fél hatfontos gyalogüteg mellett lévő két századát is átküldték az út jobb oldalára, a magyar gyalogság megerősítésére.¹²² A Karl Jungwirth főhadnagy által vezényelt cs. kir. 4. hatfontos gyalogüteg az 1. honvédzászlóalj és a borsodi zászlóalj között, egy honvéd üteg a borsodi zászlóaljtól jobbra (északra) foglalt állást.¹²³ Ez utóbbi valószínűleg nem egy teljes, hanem csak egy félüteg, mégpedig a 3. fél hatfontos honvéd gyalogüteg volt.¹²⁴ Az 1. hatfontos honvéd lovasütegek a harcrendben elfoglalt helyét nem ismerjük; ezt (vagy ennek felét) egyébként a csata folyamán Móga átküldte a jobbszárnyra.¹²⁵

¹¹⁶ Rosty 1861. 63. o.; Szabó 1875. 22–23. o.

¹¹⁷ Szabó 1875. 20–23. o. Lásd még Psotta Mór jelentését, közli: Hermann 2008/a. 109. o.

¹¹⁸ Rosty 1861. 63–64. o.; Zámberly 1889. 177–178. o.

¹¹⁹ Zámberly 1889. 178. o. – Érdekes módon a Mack ütegében szolgáló Rosty Zsigmond nem említi ezt. Ugyanakkor a Gruber ütegében szolgáló Szabó György a saját ütegében szolgáló Korányi tűzmesternek tulajdonítja a lövés leadását, azzal, hogy Mack néhány nap múlva indokolatlanul magának tulajdonította azt. Szerinte viszont a lövést a csata végén, este 6-kor adták le, amikor Jellačić kíséretével előrelövegolt a magyar állások megszemlélésére. Szabó 1875. 24–25. o.

¹²⁰ Szabó 1875. 24. o.

¹²¹ „...utánunk álltak második sorba a rendes gyalog katonaságok és huszárok” – írta Kolosy Imre borsodi önkéntes mozgó nemzetör Kolosy Józsefnek 1848. október 2-án. Közli: V. Waldapfel 1952. II. 152. o.

¹²² Szabó 1875. 18. és 21. o.

¹²³ Uo. A tüzérsg felállítására lásd Tóth Endre hírlapi cikkét: „A csatáról. Sept. 30.” MT, 1848. október 3. No. 172. 690. o. (eszerint a centrum bal oldalán állt a „rég”, jobb oldalán a honvéd tüzérsg); valamint Szűcs Lajos 1898. évi visszaemlékezését, közli: Dobrossy 1998. 134–135. o. (ő meg is nevezi Jungwirthot, aki a tó és az országuút közötti dombon állt fel üteggel).

¹²⁴ Mack József 2. hatfontos honvéd lovasütege és Gruber Fülöp 1. fél hatfontos honvéd gyalogütege az országuút bal, tehát déli oldalán foglalt állást. Adorján László 1. hatfontos honvéd lovasütegét Móga a csata közben átküldte a jobbszárnyra. Ezek után csak a 3. fél hatfontos honvéd gyalogüteg marad. Ennek működésére lásd: Hatala 1898. 12–14. o. Maga Hatala kétszer is említi szövegében a borsodi zászlóaljat, ami szintén arra utal, hogy a közelükben állomásozott a félüteg.

¹²⁵ Az ütegről két visszaemlékezés ismert, mindkettő csupán megemlíti, hogy részt vettek a csatában. Sáfány Mihály „Miskolci Ref. Lyceumot” végzett diák, az 1848–49. szabadságharcban önként részt vett honvédtüzér hadnagy, később lelkipáztör emlékiratai. Összeállította vitéz Sáfány Géza ny. altábornagy. Miskolc, 1941.; Papp József (1814–?): Egy volt honvéd életének rövid vázlata. In: OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1368. Dudás Ödön: A magyar hadsereg tsztikara. Vendrei 1888. II. 71. o. szerint Móga további erőstéseket is akart oda küldeni, de amikor megtudta, hogy a jobbszárnyon jól állnak a dolgok, letett erről a szándékáról.

A Lázár György őrnagy vezette 1. honvédzászlóaljtól 1000 lépésnyire egy szerez-század közeledett csatárláncban. Lázár erre szintén egy századát csatárláncban elő-reküldte egy mezei árokig, azzal a paranccsal, hogy csak akkor lőjenek, ha az ellenség lőtávolságra ér. Röviddel ezt követően lövéseket hallott, mire előrement, de kiderült, hogy nem az ő, hanem a borsodi zászlóalj emberei nyitottak tüzet az akkor már csak 7-800 lépésnyi távolságra lévő szerezsanokra. Lázár erre visszatért a zászlóaljához, miközben a szerezsanok őt lőtték, de nem találták el. Haditörvénytörvényesek szerint a térségben indított horvát támadásokat nem a magyar gyalogság, hanem a tüzérség verte vissza. A harmadik támadás alkalmával már egyenesen őt zászlóalj nyomult előre, de néhány ágyúlovás után ezek is hanyatt-homlok megfutottak.¹²⁶ Lázár a haditörvénytörvényesek előtt nyilván kisebbíteni akarta a csatában játszott szerepét. Móga – aki egyben Lázár apósa is volt – hadijelentése szerint „a Lázár gróf parancsnoksága alatti 1. honvédi zászlóalj csatárai” voltak azok „kik tüzelésük által az ellenséget győztesen visszanyomták, minek következtében a felállított oszlopok a tüzérségnek igen célirányos tüzelése folytán magokat visszavonták”. A mondat eléggé dodonaian van megfogalmazva ahhoz, hogy a gyalogság fontos szerepére lehessen belőle következtetni, ugyanakkor a rohamok visszaverését mégis inkább a tüzérségnek látszik tulajdonítani.¹²⁷ A borsodi önkéntes mozgó nemzetőrökről is csupán annyit tudunk, hogy egy századuk csatárláncban szintén előnyomult, a zászlóalj zöme pedig a Lázár által említett árok mögött foglalt állást, s onnan lőtte a szerezsanokat és határőröket.¹²⁸ Annyi bizonyos, hogy kizárására nem került sor, ugyanis a támadó hadoszlopok el sem jutottak a magyar gyalogság vonaláig.¹²⁹ (Ennek ellenére Móga mind az 1. honvédzászlóaljat, mind a borsodiakat megdicsérte a hadijelentésében.) Az egyik borsodi nemzetőr szerint a német tüzérek (azaz Jungwirth útege) „sokkal jobban ló[tt]”, mint a honvédek.¹³⁰ A támadás visszaverésében az út bal oldalán felállított másfél úteg is részt vett, ily módon a horvát hadoszlopokat keresztútba fogták.¹³¹

A magyar hadműveleti napló szerint három horvát oszlop indult rohamra, de támadásaik minden alkalommal összeomlottak az itt lévő tüzérség pontos tüzeiben. Sőt, mint láttuk, Móga egy (fél)úteget átirányított a veszélyeztetett jobbszárnyra. Zám-belly Lajos emlékirata szerint a horvát népfelkelő zászlóaljakat a második roham visszaverése után már nem lehetett előnyomulásra bírni, s úgy látta, hogy csak a határőrzászlóaljak és az ellenséges lovasság által alkalmazott erőteljes rendszabályokkal lehetett őket annyira rendezni, hogy harmadszor is támadjanak; ám néhány ágyúlovás után futásnak eredtek.

¹²⁶ A vallomás vonatkozó részét magyar fordításban közli: *Hermann* 2008/a. 111–112. o. Lásd még: *Rosty* 1861. 64. o.; *Szabó* 1875. 23–24. o.

¹²⁷ Lásd erre Móga hadijelentését. Közli: *Von der Revolution* 38–39. o., magyar fordításban: *Hermann* 2010. 60–61. o.

¹²⁸ Lásd erre Kolosy Imre borsodi önkéntes mozgó nemzetőr Kolosy Józsefnek 1848. október 2-án írott levelét, közli: *V. Waldapfel* 1952. II. 152–153. o., *Tóth Endre* hírlapi cikkét: „A csatáról. Sept. 30.” *MT*, 1848. október 3. No. 172. 690.; o., valamint Szűcs Lajos 1898. évi visszaemlékezését, közli: *Dobrossy* 1998. 134–135. o.

¹²⁹ „...a szerezsanok sem feleltek meg egészen az elvárásoknak” – írta másnap a naplójába *Hermann Dahlen. Hauptmann* 1975. II. 31. o.

¹³⁰ Lásd erre Kolosy Imre borsodi önkéntes mozgó nemzetőr Kolosy Józsefnek 1848. október 2-án írott levelét, közli: *V. Waldapfel* 1952. II. 152–153. o. Jungwirth érdemeit október 2-án a nemzetgyűlési biztosok (Luzsészky Pál, Asztalos Pál, Bónis Sámuel) is kiemelték a Honvédelmi Bizottmányhoz írott jelentésükben. *MNL OL HM Ált.* 1848:7852.

¹³¹ *Rosty* 1861. 64–65. o.; *Szabó* 1875. 23–24. o.

A hadműveleti napló szerint a szőlőskertek felől a horvátok négyszer támadtak, sőt, még két löveget is előrehoztak, de végül hátrálni voltak kénytelenek.¹³² Délután 3 óra tájban az érdemi küzdelem véget ért.¹³³

A két centrum harca – horvát szemmel

A Székesfehérvárról a postaúton Kisfaludon át Pákozdra induló Schmidl-hadosztály a források egybehangzó tanúsága szerint déli 12 tájban bontakozott ki Pákozdról, s indult támadásra a magyar centrum ellen. A támadást élénk tüzérségi tűz előzte meg: a horvát ágyú- és röppentyűtegek ezáltal próbálták megingatni a magyar csapatokat.¹³⁴ A röppentyűk azonban nemigen tettek jó szolgálatot: Jellačić utóbb arról számolt be Latour cs. kir. hadügyminiszternek, hogy az egyik röppentyűteget azért volt kénytelen kivonni a tűzvonalból, mert az képtelen volt elérni az ellenséget lövedékeivel, míg ugyanakkor igencsak ki volt téve az ellenséges tűznek.¹³⁵ Ugyanakkor Móga hadijelentésében kiemeli az ellenség által a hadközépre zúdított élénk röppentyűtüzet; s Hermann Dahlen is említi naplójában, hogy látta, amint egy honvédszászlóalj (alighanem az 1. honvédszászlóalj) két röppentyűlövéstől találva, sürgősen visszavonult.¹³⁶

Az előző nap kiadott diszpozíció szerint a Schmidl-hadosztály élén a Gramont-dandárnak kellett volna haladnia, s ezt követte volna a Todorović-dandár. A bán szeptember 30-i napiparancsából, illetve az alakulatok veszteségkimutatásaiból azonban kiténik, hogy a két dandár közül Todorović szenvedett súlyosabb veszteségeket. Úgy tűnik tehát, hogy a támadó oszlop élén, az úton a 8. (gradiskai) határérezred 1. zászlóalja haladt Kuzman Todorović vezérőrnagy dandárjából, ezt követték az 1. (likai) és a 2. (otocsáci) határérezred népfelkelői.¹³⁷ Szintén ide voltak beosztva az 1. (likai) és 2. (otocsáci) határérezred szerezsánjai is. A 2. (otocsáci) határérezred 3. zászlóaljából három század vett részt a csatában, de nem tudjuk, hogy hol.¹³⁸ Ugyanezt mondhatjuk el a 3. (ogulini) határérezred 4. zászlóaljáról is. Talán ezt a két alakulatot küldték a postaúttól balra (északra) fekvő szőlőhegyek megszállására. A dandár tüzérségét a 2. háromfontos gyalogüteget alkotta. Szintén itt alkalmazták a lovasdandár mellé beosztott 3. hatfontos gyalogüteget, illetve az egyik röppentyűteget is.¹³⁹ A Franz Gramont báró, ezredes vezette dandár négy zászlóaljából a 4. (szluini) határérezred 4. zászlóalja, illetve a 11. (2. báni) határérezred 3. zászlóalja került tűzbe.¹⁴⁰ Valószínűleg ezeket az alakulatokat is a szőlők megszállására

¹³² Zám belly 1889. 177–178. o.; Hermann 1995. 194. o.

¹³³ „Pest, sept. 29.” *Kossuth Hirlapja*, 1848. szeptember 30. No. 79. 360. o.; MNL OL R 31. Emlékezések, naplók. 1. csomó, No. 1004. Polák Vilmos volt alezredes naplója. Az utólagos hadműveleti napló szerint délután kettőkor vált nyilvánvalóvá, hogy a bán feladta támadási szándékát. Hermann 1995. 194. o. Zám belly 1889. 178. o. szerint délután 4 órakor ért véget a küzdelem.

¹³⁴ Lásd erre Móga hadijelentését. Közli: Von der Revolution 38–39. o., magyar fordításban: Hermann 2010. 60–61. o. Déltre teszi a támadás kezdetét Lázár György haditörvénytudományi vallomása is, közli: Hermann 2008/a. 111. o.

¹³⁵ Jellačić – Latour, Magyaróvár, 1848. október 6. No. 185/op. KA AFA Karton 1895. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-10-16.

¹³⁶ *Hauptmann* II. 29. o. (Dahlen naplója). Móga jelentésére lásd a 125. jegyzetet!

¹³⁷ Lásd erre Jellačić szeptember 30-i parancsait! KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-9-147., 148.

¹³⁸ *Bach* 1853. 238. o.

¹³⁹ *Hauptmann* 1975. II. 29. o. (Dahlen naplója).

¹⁴⁰ Lásd erre a két alakulat veszteségkimutatását! KA AFA Karton 1812. CW 1848-10-16a., e.

indították. Ehhez a dandárhoz tüzéséggként a 4. háromfontos gyalogüteg volt beosztva. (A másik lehetőség az, hogy a Gramont-dandár zászlóaljai eleve a szőlők megszállására indultak, s az ő helyükre nyomult be a Todorović-dandár.)

A postaúttól délre a 7. (Kress) könnyűlovasezred 1. őrnagyi osztálya, illetve a 7. (Hargdeg) vértesezred három (vagy két) osztálya vonult fel,¹⁴¹ amelyek Franz Sedelmayer von Seefeld ezredes lovasdandárjába tartoztak. Ebbe a dandárba volt beosztva a 3. hatfontos gyalogüteg, az 5. vegyes üteg és az 1. és 2. röppentyűüteg is.¹⁴²

Az összecsapás első szakaszáról csupán Jellačić szeptember 30-i napiparancsának egyik kitétele tanúskodik: „Ha a likai és otocsáci népség tegnap követte volna az elé állított gradiskai zászlóaljat, és önkényesen nem törnek ki, nem lettek volna kitéve az ágyútűznek, s nem szenvednek felesleges veszteségeket, amelyek mindig annál jelentősebbek lesznek, minél kevésbé maradnak felzárkózva, és minél kevésbé engedelmessékednek.”¹⁴³ Azaz, az élen haladó „profi” zászlóalj mögött a népfelkelő zászlóaljaknak nyomatékul kellett volna szolgálniuk, azonban fegyelmetlenségük miatt előretolakodtak, s a magyar ágyútűzbe kerültek. Így, míg a gradiskai zászlóaljnak csupán egy halottja és két sebesültje volt, a likaiak 11 halottat és 25 sebesültet, az otocsáciak 4 halottat és 7 sebesültet veszítettek.¹⁴⁴

A horvát forrásokban csupán Jellačićnak a csatamezőre érkezése utáni időszak eseményeiről találunk érdemi adatokat. Segédtisztjeinek naplója szerint a bán és kísérete Pákozdtól fél órányi távolságra szembetalálkozott a 9. (Miklós) huszárezred Zapara (?) nevű hadnagyával,¹⁴⁵ akit egy huszárkornétás kíséretében Móga küldött ki parlamenterként, hogy megtudakolja, Jellačić találkozott-e Batthyányval; illetve, hogy felszólítsa őt az előnyomulás beszüntetésére. A bán egy közeli majorban fogadta a parlamentert, s még mindig ott tartózkodott, amikor megjelent a főhadiszálláson egy paraszt-kocsis, aki beszámolt Lamberg előző napi meggyilkolásáról. A bán és kísérete iszonyúan felháborodott ezen, s maga Zapara hadnagy is egyetértett velük. A bán tisztjeinek felháborodása még inkább növekedett, amikor a huszártrombitás egy elejtett megjegyzéséből kiderült számukra, hogy a gyilkosság híre már előző este ismert volt a magyar táborban. A bán rövidesen néhány indulatos sort írt Mógának, amelyben reményét fejezte ki, hogy az a lesújtó esemény után belátja, hogy milyen ügyet véd, s mint osztrák tábornok, a becsület és kötelesség, nem pedig a lázadás útját fogja követni.¹⁴⁶

Hermann Dahlen naplója szerint negyedórával ezt követően ágyúdörgést hallottak a balszárny felől, mire előresiettek. (Érdekes, hogy a balszárnyon folyó gyalogsági küzdelem zaja nem hallatszott el az útig.) A bán Dahlennel parancsokat küldött szét, s mire az visszatért, már a centrumban is dörögtek az ágyúk és sisteregtek a röppentyűk.

¹⁴¹ Jellačić ugyanis a Schmidl-hadosztály egyik tartalék zászlóaljából 3 gyalogszázadot, valamint egy vérteseosztályt rendelt ki utóvédként. KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-9-143.

¹⁴² Lásd erre a diszpozíciót! KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-9-144.

¹⁴³ Jellačić a.) hadseregparancsa b.) utasítása Klobučarić őrnagyhoz, a likai és Dmitrasanović őrnagyhoz, az otocsáci népfelkelő zászlóalj parancsnokához, Pákozdi, 1848. szeptember 30. KA AFA Karton 1894. Kr.-sl. A., resp. I. AK. u. J. 1848-9-148., 147. Az első kivonatos közlését lásd: *Hauptmann* II. 144. o. 62. j.

¹⁴⁴ Lásd erre a három alakulat veszteségkimutatását! KA AFA Karton 1812. CW 1848-10-16b., c., d.

¹⁴⁵ *Vendrei* 1888. II. 65–66. o. szerint a küldött Nemiro János főhadnagy volt a 4. (Sándor) huszárezredből. Nemiro azonban a 9. (Miklós) huszárezredben szolgált. *Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* II. k. H-Q. Budapest, 1998. 575. o.

¹⁴⁶ Közli: *Hauptmann* 1975. II. 143–144., 222–223. o.

A bán és kísérete a horvát elővédhez sietett, amely becslésük szerint 900 lépésnyire lehetett a magyar vonalaktól. Látták, ahogy a horvát hatfontos gyalogüteg lövései becsapódnak a 4. (Sándor) huszárezred alezredesti osztályának soraiba, illetve, ahogy az egyik röppentyűüteg a magyar gyalogságot visszaüzi. A bán és kísérete egészen a horvát tüzéség vonaláig hatolt előre, mire a magyar tüzéség tüzet nyitott a feltűnő lovas csoportra. Ágyúgolyó ágyúgolyó után csapódott be a közelükben, mire a bán egy idő után megunt a mulatságot, s jónak találta hátrébb lovagolni. Elöl a bán haladt, egyik oldalán Wilhelm Hompesch, a másikon Oldershausen, mögötte pedig Hermann Dahlen. Egyszer csak újabb ágyútűzbe kerültek, s egy lövedék ellötte egy parancsörtiszt lovának lábát, egy másik pedig Oldershausen jobb tomporába csapódott.

A magyar tüzéség időközben a 7. (Kress) könnyűlovasezrednek a postaút mentén előnyomuló két századát is löni kezdte, mire azok megfordultak, s visszafelé ügettek. A bán eléjük állt, s visszafordította őket. Alighogy ez megtörtént, az úton előnyomuló egyik horvát népfelkelő zászlóalj vad ordítással rohant visszafelé. A magyar tüzéség ugyanis közéjük lőtt, s a golyók többjüket szétszaggatták. „Hátborzongató látvány” – írta másnap naplójába Hermann Dahlen. „Ezek az emberek többé nem engedelmeskedtek kevés tisztjüknek, sem zászlóaljparancsnokuknak, nem hallgattak többé a hadvezér [Jellačić] egyéként oly lelkesítő szavaira, aki maga is kivonta kardját, hogy előre vezesse őket.” Sőt, azt kiabálták: „Uram, adj nekünk puskákat, adj nekünk szuronyt, s követünk téged!” Nagy nehezen sikerült őket kivonni a tűzvonalból, s tartalékként felállítani. Az sem segített, hogy Rodić százados kezébe kapta az alakulat zászlaját, s így próbálta meg visszafordítani őket. Rövidesen a hatfontos üteg kivételével a horvát lövegeket is hátravonták, mert „nem voltak képesek megfelelni a nagyobb kaliberű ellenséges lövegeknek”.¹⁴⁷ A rohamra küldött vérteseket szintén a magyar tüzéség üzte vissza.¹⁴⁸

Az összecsapás (a balszárnyról hallott ágyúszótól számítva) már vagy két órája tartott, s a bán és kísérete még mindig mit sem tudott a Kempen vezette balszárnyon történekről, illetve a Hartlieb-hadosztályról. „Ekképpen az ellenség felülmúlt bennünket – írta a naplójába Hermann Dahlen –, rendezetlen határőri népségünk csaknem teljesen felbomlott, a szerzesánok sem feleltek meg az elvárásoknak.” Mindez arra indította a bán, hogy támadásból védelembe menjen át. Délután egy óra tájban a bán leszállt a lováról, s hallgatagon leült, kísérete ugyanígy tett. Nemsokára futár érkezett Kempentől azzal, hogy nagyjából egy magasságban áll a centrummal, s hogy csapatait szuronyrohammal vetették vissza. (Miatán Kempen délután 2-kor küldte jelentését, ekkor már legalább fél három lehetett.) A bán kísérete leheveredett a gyepre, és várt.

Egyszer csak puskalövéseket hallottak hátulról, majd golyók röpödték körülöttük, az egyik meg is sebesített egy parancsört. A bán kíséretének tagjai felugráltak, s a helyszínre siettek. Szomorú látvány tárult eléjük. Az egyik népfelkelő zászlóalj néhány tagja feltört egy közelben lévő hatalmas birkahodályt, s a kitéduló állatokra kezdett vadászni. A kaotikus epizódnak több sebesültje és halottja volt. A tisztek képtelenek voltak rendet teremteni a népfelkelők között. Maga a bán is kénytelen volt Pákozdot elhagyva, a községtől

¹⁴⁷ *Hauptmann* 1975. II. 30–31. o. (Dahlen naplója), 223. o. (Hompesch naplója). Az előbbi szerint Rodićnak sikerült visszafordítania a zászlóaljat.

¹⁴⁸ Lásd erre Csány László jelentését, közli: *Csány* 1998. I. 333–334. o. Vö.: *Hauptmann* 1975. II. 223. o.; *Zámbelly* 1889. 178. o.

nyugatra menedéket keresni.¹⁴⁹ A tüzelést a magyar oldalon is hallották, de azt hitték, hogy a bán lövett bele hátráló csapataiba, hogy előnyomulásra bírja őket.¹⁵⁰

Késő délután, négy és öt óra között érkeztek meg a Hartlieb-hadosztály első zászlóaljai, elsőként a 3. (otocsáci) határőrezred 1. zászlóalja, maga a hadosztály zöme pedig csak sötétedéskor. A bán a Hartlieb-hadosztály élének megérkezése után Hermann Dahlent futárként az időközben a Kempen-hadosztályt felkereső Karl Zeisberg vezérőrnagyhoz, a hadsereg vezérkari főnökéhez küldte a hírrrel. Meg is találta, majd együtt tértek vissza Pákozdra, amelynek környékén még mindig folyt a birkavadászat, olyannyira, hogy Zeisberg és Dahlen csak életveszély közepette tudott áthaladni a térségen. A tüzelésnek (ti. a birkavadászatnak) csak este hat óra tájban lett vége, s a bán csak kor merészkedett előre, hogy kíséretével szemrevételezze a magyar állásokat. A szemfüles magyar tüzerek azonban észrevették, s ágyúszóval köszöntötték.¹⁵¹

Miután a Hartlieb-hadosztály egésze megérkezett, a bán már nem gondolt a csata újrajáradására. Csupán a centrumban lévő szerezésnek ütöttek rajta a szőlőkben lévő pincéken, s miután elűzték az ott lévő magyar előőrseket, bőségesen csillapították szomjukat és éhüket. A bán és kísérete meglehetősen levert hangulatban töltötte az estét.¹⁵²

A veszteségek

A két fél összesen kb. 46 000 embert és 76 löveget sorakoztatott fel a csatamezőn. A veszteségek ehhez képest meglehetősen csekélyek voltak. A magyar fél Móga altábornagy hivatalos jelentése szerint 7 halottat, 37 sebesültet és 5 lovat veszített. A veszteség azonban ennél bizonyosan több volt, mert Móga jelentése is „a mostanig vett beadványok” alapján adja meg a magyar veszteséget.¹⁵³

A magyar oldalon csupán két, a jobbszárnyon harcoló alakulat veszteségét ismerjük pontosan: a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja 5 halottat, 17 sebesültet és 8 eltűntet,¹⁵⁴ a tolnai önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj négy sebesültet veszített.¹⁵⁵ Gömöri Frigyes, a 2. pesti önkéntes mozgó nemzetőri zászlóalj kecskeméti századának katonája szerint a Pátka mögötti dombokon folytatott harcban a horvátok hat főt lőttek le; de azt nem írja, hogy melyik alakulattól.¹⁵⁶ Hermann Dahlen von Orsburg báró, a bán egyik segédtisztje a sukorói magaslatokon 31 iszonyatosan megcsónkított honvéd holttestét látta, akik sebek alapján kézítésében estek el.¹⁵⁷ Ez az adat nagyjából egybeesik az otocsáci határőrök ezredtörténetének leírásával. Eszerint az ezred a szerezésének a csata során beleütköztek egy magyar alakulathoz, amely békésen közeledett hozzájuk. A magyarok azt hitték, hogy

¹⁴⁹ Hauptmann 1975. II. 33–34. o. (Dahlen naplója), 224. o. (Hompesch naplója).

¹⁵⁰ Zámberk 1889. 178. o.; Vendrei 1888. II. 70. o.

¹⁵¹ Hauptmann 1975. II. 33–34. o. Vö.: Szabó 1875. 24. o. (Szerinte ekkor lőtték le a bán segédtisztjét, Oldershausen főhadnagyot.)

¹⁵² Hauptmann 1975. II. 31–36. o. (Dahlen naplója), 224. o. (Hompesch naplója).

¹⁵³ Közli Von der Revolution 38–39. o., magyar fordításokban: Hermann 2010. 60–61. o.

¹⁵⁴ Rupprecht von Virtsolov 1871. 271. o.

¹⁵⁵ Perczel Miklós – Tolna megyei alispáni hivatal, Martonvásár, 1848. szeptember 30. Idézi: Horváth 1968. 120–121. o.

¹⁵⁶ Gömöri – Csányi János kecskeméti főbíró, Martonvásár, 1848. szeptember 30. Közli: Iványosi-Szabó 1988. 313. o.

¹⁵⁷ Hauptmann 1975. II. 34. o.

a horvátok, a horvátok pedig azt, hogy a magyarok akarják megadni magukat. Amikor a magyarok a szerezsánokat fegyverletételre szólították fel, azok fegyvert ragadtak, s egy pillanat alatt vérfürdőt rendeztek a menekülő magyarok között; 35 főt megöltek, egy hadnagyot és 12 legénységi állományút pedig foglyul ejtettek.¹⁵⁸

A magyar veszteség az este elrendelt visszavonulás során újabb halottakkal és sebesültekkel gyarapodott. Az 34. soryalozezred 2. zászlóalja ugyanis ellenségnek nézte a később érkező 1. honvédszászlóaljat, s a két alakulat egymásra lőtt.¹⁵⁹ Az áldozatul esettek pontos számát nem ismerjük, de például az 1. honvédszászlóalj két halottat és kilenc sebesültet veszített.¹⁶⁰ Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy velük együtt a magyar veszteség nagyjából megegyezhetett a horváttal.¹⁶¹

Móga altábornagy Jellačić veszteségét kb. 100 főre becsülte.¹⁶² Jellačić jelentése szerint a horvátok összesen 49 halottat és néhány sebesültet veszítettek. A bán természetesen úgy vélte, hogy a magyarok ennek a többszörösét veszítették; első jelentésében 100 halottra és 30 fogolyra tette veszteségüket. Ebből legfeljebb az utóbbi adat tekinthető bizonyosnak, hiszen a foglyokat nyilván meg tudták számolni.¹⁶³ Az otocsácsi határőrezred története szerint a horvát csapatok vesztesége 20 halott és 30 sebesült volt.¹⁶⁴

A részletes kimutatások alapján azonban úgy tűnik, hogy a horvát veszteség – a sebesültek tekintetében – némileg magasabb volt a Jellačić által írottaknál. A tényleges veszteség megállapítását az teszi nehezzé, hogy közvetlenül a csata után horvát részről összesen három alakulatnál készült részletes veszteségkimutatás,¹⁶⁵ a többiek veszteségeit csak egy hét múlva, Magyaróváron nyújtották be. Ennek alapján a következő adatokat ismerjük:

¹⁵⁸ Bach 1853. 238. o.

¹⁵⁹ Zám belly 1889. 178–179. o. szerint a hátvéden lévő Sándor-huszárok emberben és lóban többet veszítettek, mint egy valóságos ütközetben. Gömöri Frigyes szerint a honvédek 7, a huszárok 4 főt veszítettek. MT, 1848. október 4. No. 173. 695. o.; Gömöri – Csányi János kecskeméti főbíró, Martonvásár, 1848. szeptember 30. Közli Iványosi-Szabó 1988. 313. o. Móga Martonvásárott 1848. szeptember 30-án kelt jelentése szerint az 1. honvédszászlóaljból többen megsebesültek, a 34. gyalozezredi zászlóalj őrnagya (Széll József) szintén, s a fővezér kíséretéből egy huszár lovastól lelőttek. Közli: Von der Revolution 40. o., magyar fordításban: Hermann 2008/a. 108. o. és Hermann 2010. 63. o. Az esetről megemlékezik: Szabó 1875. 27. o.; Kosty 1861. 66–68. o. és Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. Összeállította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta Ugrin Aranka. (Magyar Századok) Budapest, 1983. 229. o.

¹⁶⁰ Lásd erre Lázár György haditörvényszéki vallomását, magyar fordításban közli: Hermann 2008. 11–112. o.

¹⁶¹ Zám belly 1889. 178. o. szerint a magyar veszteség alig valamivel volt több száz halottnál és sebesültnél. Darnay (Dornyay) Béla: Szekovics Pál keszthelyi georgiconi hallgató és honvéd naplója 1848. május 16-tól – 1849. december 9-ig. (Balatoni Múzeumi Füzetek. 7. sz.) Keszthely, 1948. In: Uő: Keszthely és az 1848–49-es szabadságharc. Keszthely, 1948. 5. o. 30 halottra és 27 sebesültra teszi a magyar veszteséget.

¹⁶² Egy magyar hírlapi tudósítás szerint a székesfehérvári kórházban 102 legénységi állományút és 6 tisztet ápoltak a csata után. Kossuth Hírlapja, 1848. október 6. No. 84. 381. o. Egy másik tudósítás 73, egy harmadik 300 sebesültet említ. Uo. október 4. No. 82. 372.; október 7. No. 85. 385. Vö.: Források Székesfehérvár történetéből I. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc forrásai. Szerk. Csurgai Horváth József, Hudi József, Kovács Eleonóra. Székesfehérvár Város Levéltára. Székesfehérvár, 1998. 242. és 244. o.

¹⁶³ Jellačić október 5-i jelentése Latourhoz, közli: Spira 2000/a. 151. o. Vö. még: Jellačić – Nugent, Magyaróvár, 1848. október 7., közli: Von der Revolution 44–45. o.; Jellačić – I. Ferdinánd, Rothneusiedl, 1848. október 12. Közli: Hauptmann 1975. II. 167–168. o., magyar fordításban Hermann 2010. 69–70. o.

¹⁶⁴ Bach 1853. 238. o.

¹⁶⁵ Ezek: a 8. (gradiskai) határőrezred 1. zászlóalja (1 halott, 2 sebesült); a likai határőrezred népfőlkelői (Aufgeboth) (11 halott, 25 sebesült) és az otocsácsi népfőlkelő (Population) zászlóalj (4 halott, 7 sebesült). KA AFA Karton 1812. CW 1848-10-16b., c., d.

A balszárnyon, Pátkánál harcoló, kézitúsában is részt vevő Kempen-hadosztály vesztesége 12 halott, 70 sebesült és 27 eltűnt volt.¹⁶⁶ A centrumban támadó, de a magyar tüzéség működése miatt közelharcba nem keveredő Schmidl-hadosztály vesztesége 17 halott és 47 sebesült; ám ennek a hadosztálynak a veszteségeiről csak az egyes alakulatok, de nem minden alakulat kimutatásait ismerjük.¹⁶⁷ A 7. (Hardegg) vérteszred ezredtörténete csupán a Jellačić oldalán megsebesült Werner von Oldershausen báró, hadnagyot említi az ezred veszteségeként.¹⁶⁸ A 7. (Kress) könnyűlovasezred két századáról az ezredtörténet csupán annyit ír, hogy „dicsőségesen részt vett” a pákozdi csatában, de veszteségükről nem szól.¹⁶⁹ A késve érkező Hartlieb-hadosztálynak nem volt vesztesége.¹⁷⁰

Mindezek alapján annyi bizonyos, hogy a Jellačić jelentésében említett 49 halotton kívül legalább 117 sebesültről és 27 eltűntről tudunk; a sebesültek közül a 3. (ogulini) határezred 4. zászlóaljának nyolc sebesültjéről pedig valószínűsíthető, hogy miután felépülésre Székesfehérvárra küldték őket, s onnan október 6-ig nem tértek vissza, a székesfehérvári felkelés alkalmával magyar fogságba estek.¹⁷¹

A szembenálló felek teljesítménye

Ha a fentiek alapján értékelni kívánjuk a két fél teljesítményét, a horvát sereg esetében nehéz nem lesújtó jelzőket használni. Az elbizakodottság a háborúban gyakran megboszszolja magát, s ez esetben is ez történt. A horvát hadvezetés olyannyira lenézte a szembenálló haderőt, hogy a legalapvetőbb szakmai követelményeknek sem tett eleget.

Kezdjük mindjárt a táborkar (vezérkar) munkájával. A szeptember 28-án másnapra kiadott diszpozíciót a sereg egyharmada nem teljesítette, s a forrásokból nem derül ki, miért nem. A Hartlieb-hadosztályt várták a csataterre, s csak több órával a kitűzött időpont után indult el; állítólag akkor is csak azért, mert a hadosztályparancsnok hallotta az ágyúdörgést.¹⁷²

A táborkar nem végzett előzetes felderítést a terepen, s a kortársi vélemény szerint a csapatok így vakon mentek a harcba.¹⁷³ Az ok – Neustadter emlékirata szerint – az volt,

¹⁶⁶ Kempen, Magyaróvár, 1848. október 6. KA AFA Karton 1812. CW 1848-10-20. Megjegyzendő, hogy Kempen kimutatásában a 3. (ogulini) határezred vesztesége 1 halott, 27 sebesült, 13 eltűnt; az ezred történetében 5 halott és 35 sebesült. *Paul Kussan*: Kurzgefaßte Geschichte des oguliner dritten National-Grenz-Infanterie-Regiments. Wien, 1852. 68. o.

¹⁶⁷ Schmidl, Magyaróvár, 1848. október 5. és 7. No. 31. és 46. KA AFA Karton 1812. CW 1848-10-16., a-e., 17., 19.

¹⁶⁸ *Josef Victorin*: Geschichte des k. k. siebenten Dragoner-Regimentes Wilhelm von Braunschweig von seiner Errichtung 1663 bis Ende Mai 1879. Wien, 1879. 307. o. – Hozzáteendő, hogy az ezredtörténet szerint Oldershausen sebesült itt esett fogságba; holott Oldershausen Székesfehérvárra vitték, s október 3-án ott esett a városi felkelők fogságába. Egy másik, rövidebb összefoglaló Oldershausen kívül „néhány vértés” megsebesülését említi „a Pákozdnál és Velencénél vívott előrsi ütközetekben”. [*Andreas Graf Thürheim*.:] Die Reiter-Regimenter der k. k. österreichischen Armee. Von einem ehemaligen Cavallerie-Offizier. Zweite Auflage. Wien, 1866. 185. o.

¹⁶⁹ *Hugo Freiherr von Komers-Lindenbach*: Geschichte des k. k. Uhlanen Regimentes Alexander II., Kaiser von Russland Nr. 11. (vormals 7. Chevauxlégers-Regiment) von seiner Errichtung 1814 bis Ende 1877. Wien, 1877. 46. o.

¹⁷⁰ Hartlieb, Moson, 1848. október 7. KA AFA Karton 1812. CW 1848-10-17.

¹⁷¹ Knesevic ezredes jelentése, Magyaróvár, 1848. október 6. KA AFA Karton 1812. CW 1848-10-19.

¹⁷² *Neustadter* 1942. II. 109. o.

¹⁷³ *Hauptmann* 1975. II. 37. o.

hogy Zeisberg vezérőrnagy, a táborkar főnöke egyszerűen nem hitt abban, hogy összecsapásra kerülhet sor, hanem meg volt győződve arról, hogy a magyar csapatok tovább folytatják a visszavonulást. Holott Neustaedter a hírszerzői jelentések alapján figyelmeztette, hogy a magyarok jó csapatokkal és jó tüzérséggel rendelkeznek.¹⁷⁴

Zeisberg amúgy sem remekelt. A csata alatt Kempen hadosztályánál tartózkodott, majd onnan tért vissza a centrumba; de hogy mit csinált akár az egyik, akár a másik helyen, nem tudjuk.

Sokat elárul a táborkar munkájáról, hogy a Jellačić által Kempenhez küldött Hompesch felülbíráta a hadseregparancsnok által küldött utasítást, s e felülbíralás célszerűségéről Kempen is meggyőzte. Gondoljunk bele, egy őrnagyi rangú parancsőrtsiszt elég önbizalommal rendelkezik ahhoz, hogy rábeszéljen egy vezérőrnagyot arra, ne teljesítse egy altábornagy, a fővezér intézkedését! Adódik persze a párhuzam Széchenyi István nevezetes lipcsei futárútjával, ám Széchenyi – ha hihetünk a forrásoknak – nem a Schwarzenberg által küldött üzenetben foglaltak *ellenkezőjéről* akarta meggyőzni Bernadotte-ot.¹⁷⁵

Érthetetlen az is, hogy miért küldték a rendes fegyverzettel nem rendelkező népfelkelő zászlóaljokat a tűzvonalba akkor, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a magyarok nem hátrálnak, s hogy aznap csata lesz? A magyar tüzérség a centrumban nyilván akkor is visszaveri a támadást, ám nem volt mindegy, hogy a csapatok rendezetten, kis veszteségekkel vagy hanyatt-homlok futva hagyják el a csatamezőt. Az is érthetetlen, hogy a sereg egyetlen első vonalbeli alakulatát, a 2. (otocsáci) határhozrend 1. zászlóalját miért a csataterre utolsóként elindított hadosztályhoz osztották be?

A hadosztályparancsnokok teljesítményéről nehéz bármit is mondani. Hartlieb nem érkezett meg, Schmidlről egyetlen forrás sem ejt egyetlen szót sem (itt nyilván Jellačić jelenlétében nem is igen maradt számára tér). Kempen volt az egyetlen, aki aktivitást mutatott, ám úgy tűnik, ő sem volt képes határozottan vezetni az alá beosztott csapatokat. Erre mutat az a tény, hogy a horvát balszárnyon felvonuló hadosztályból csak a Neustaedter-dandár csapatainak harctéri szerepéről vannak adataink, a minimum 6000 főnyi Rastić-dandárból egyedül Lončar hadnagy 3. háromfontos gyalogütegéről szólnak a források. Holott Kempen hadosztálya önmagában közel kétszeres létszámfölényben volt a magyar jobbszárnyal szemben, s ezen érdemben az átirányított magyar tüzérségi erősítés sem módosított. Igaz, lovasságát és tüzérségét tekintve a magyar jobbszárny erősebb volt; ám a lovasság ezen a szakaszon nemigen jutott szerephez. A horvát hadsereg utólagos hadműveleti naplója Kempen bírálja azért, mert az komolyan vette a Szapáry által tett fegyverszüneti ajánlatot, s emiatt leállította a támadást, s ezzel meghiúsította a bán fellépését is. Ez azonban utólagos elméncskedés, s nem sok köze van a valóban történetekhez, hiszen Kempen a Szapáry-féle ajánlat után sem állította le a támadást, s az ő erői még akkor is harcoltak, amikor a centrumban már órák óta összeomlott a horvát támadás.¹⁷⁶

A magyar oldalon kortársi beszámolók hiányában nehéz szakmai értékelést adni a táborkar munkájáról. Ugyanakkor a csata után a katonai vezetéssel kapcsolatban korábban oly kritikus Csány László is így nyilatkozott a hadsereg vezetéséről: „Móga és Holtsche

¹⁷⁴ Neustaedter 1942. II. 103. o.

¹⁷⁵ Ács Tibor: Katonaként is magyar. Széchenyi István katonaelete és hadügyi reformeszméi. (Hősgaléria) Budapest, é. n. [2009.] 71–98. o.

¹⁷⁶ Hauptmann II. 326. o.

generálisokra biztosan számolhatni, valamint tartózkodás nélkül [sic!] felszólaltam akkor, mikor a vezéreink által a haza érdekét és fegyvereink becsületét veszélyeztetve tapasztalám, úgy kötelességem érzetében ki kell jelentenem a bizodalmat, melyet ezek megérdemelnek, és Móga tábornagnak még vezéri ügyessége is kétségen kívüli.”¹⁷⁷ Perczel Mór, aki a sukorói haditanácson oly hevesen összetűzött Mógával, pedig így fogalmazott október 2-án: „Móga iránt is mindinkább nő bizalmam.”¹⁷⁸ De hasonló lelkesedéssel nyilatkozott a vezetés és a tisztikar teljesítményéről a három nemzetgyűlési biztos, Luzsénszky Pál báró, Bónis Sámuel és Asztalos Pál is.¹⁷⁹

Ha a csata során történektől indulunk ki, egyrészt szembetűnő, hogy milyen célszerűnek bizonyult a Móga és tábornokara által elrendelt felállítás. A magyar jobbszárny nemcsak visszaverte az ellenséges balszárnyat, hanem kimondottan kritikus pillanatok is szerezett neki. A centrumban pedig az ellenség a tüzéség célszerű felállítása miatt képtelen volt még csak megközelíteni is a magyar állásokat. A jobbszárnyra éppen időben sikerült erősítést irányítani, s a tartalék elővonására is időben került sor. Ha Jellačić a Hartlieb-hadosztály megérkezése után netalán újabb támadást rendel el, lett volna erő ennek visszaverésére is. S akárhogy is nézzük, a bán a Hartlieb-hadosztály elmaradása dacára is több mint 36 000 embert alkalmazott (vagy alkalmazhatott volna) a csatatéren, s ha a magyar balszárny és a tartalék létszámát levonjuk, Móga kb. 10 000 emberrel védte meg állását és verte vissza az ellenséget.

A fegyvernemek teljesítményét elemezve, a két félnek a csatában ténylegesen bevett gyalogsága nagyjából azonos képességekkel rendelkezett. A magyar oldalon öt soredi zászlóalj szolgált, de ezek egyike 3. zászlóalj volt, s valamennyi a szabályozott létszám felével rendelkezett csak. A bannak egy 1., egy 2. és öt 3. határőr zászlóalj állt a rendelkezésére, teljesen feltöltött létszámmal. A magyar honvédek (egy zászlóalj) és önkéntes mozgó nemzetőrök (hat zászlóalj) nyilván jobban voltak felszerelve, mint a horvát 4. zászlóalj, de kiképzettségük és harci tapasztalatuk aligha lehetett több. Ennek ellenére a jobbszárnyon folyó gyalogsági küzdelmet a magyar fél nyerte meg.

A lovasság gyakorlatilag egyik oldalon sem játszott komolyabb szerepet. Egyedüli kivételként a jobbszárnyra küldött huszárokat említhetjük, akik Andrassy Gyula visszaemlékezése, illetve az utólagos hadműveleti napló szerint kiténtek a lovasberényi út felőli horvát megkerülés visszaverésében; igaz, Móga hadijelentésében ennek nincs nyoma.¹⁸⁰

A tüzéség esetében a magyar gyakorlatilag kiütéses győzelmet aratott a horvát tüzéség felett. A jobbszárnyon a tüzéségi párbajt talán döntetlennek nevezhetjük, bár a gyalogsági támadások elhárításában a magyar tüzerek itt is jobban szerepeltek. A centrumban viszont – nem lehet elégszer hangsúlyozni – az egyetlen cs. kir. üteg kivételével csupán néhányhetes kiképzéssel rendelkező honvédtüzérek gyakorlatilag egyedül nyerték meg az itt folyó ütközetet. Először a felvonuló horvát tüzéséget kényszerítették elhallgatásra, majd távozásra, aztán pedig szétlőtték az ellenség rohamoszlopait.

¹⁷⁷ Csány 1998. I. 334. o.

¹⁷⁸ Perczel – Pázmány Dénes, Martonvásár, 1848. okt. 2. Közli: KLÖM XIII. 69–70. o.

¹⁷⁹ Luzsénszky, Asztalos, Bónis – Magyar országgyűlés, Martonvásár, 1848. szept. 30. Közli: KLÖM XIII. 55–56. o.; Görgyey – Katona 1980. 193–196. o.; Hermann 2010. 64–65. o.

¹⁸⁰ Hermann 1995. 191. o.; Andrassy 1912. 589. o.

A csata után

A csatát követően a magyar oldalon nagy volt az öröm, de az aggodalom is. A siker ellenére ugyanis továbbra is attól lehetett tartani, hogy a bán átkarolja és elvágja Budapesttől a magyar sereget. Mivel a fővárosba vezető utakat csak Martonvásárnál lehetett fedezni, szeptember 29-én az esti órákban a magyar fővezérség elrendelte a visszavonulást. Ám a visszavonulás a lehető legszerencsétlenebb módon történt, a sötétben az alakulatok összekeveredtek, egymásra lőttek, s a Martonvásárra megérkező csapatok mindenre hasonlítottak, csak győztes seregre nem. Így aztán a fővezér és a kormánybiztosok is örömmel fogadták Jellačić fegyverszüneti ajánlatát. Ez ugyanis időt jelentett a sereg rendezésére. A szeptember 30-án három napra megkötött egyezmény a szeptember 29-én elfoglalt állások vonalát jelölte meg demarkációs vonalként, s megtiltotta az ezeken túlra irányuló csapatmozgásokat.¹⁸¹

Miért kért a bán fegyverszünetet? Hiszen szeptember 30-án már ismert volt előtte, hogy a magyar hadsereg visszavonult Martonvásár felé. Segédtsíztjeinek naplóiból tudjuk, hogy ekkor vált nyilvánvalóvá előtte: serege lassan felmorzsolódik, ha nem hagyja el rövid időn belül Székesfehérvár környékét. Buda felé nem mehetett, maradt tehát a győri irány. Ám – ellentétben a közkeletű állítással – az újabb támadás tervét nem adta fel. Magához akarta vonni a Dunántúlon és a Felvidéken állomásozó nem magyar nemzetiségű cs. kir. alakulatokat, s helyre kívánta állítani az összeköttetést Béccsel. Ezért döntött úgy, hogy október 1-jén elhagyja korábbi állásait, s seregével megindul északnyugati irányba. Abban reménykedett, hogy a Dunántúlon és a Felvidéken lévő cs. kir. csapatok csatlakoztatása, illetve a Bécsből remélt erősítések révén serege a következő támadást a siker reményében teheti. Támadási szándékának *végleges* feladását az október 6-án kitört újabb bécsi forradalom híre okozta.

Ki nyerte meg a csatát? A kérdés már csak azért is jogos, mert mint az eddig elmondottakból is kitűnik, Pákozdt korántsem volt az a nagy győzelem, amelynek a korábbi ünneplések láttatni szerették volna. Eldöntéséhez a két fél szándékait kell tisztáznunk. A magyar hadsereg meg akarta állítani a horvát előnyomulást, s e célját lényegében el is érte. Ezen az sem változtat, hogy a csatát követően visszavonult Martonvásárig, hiszen a fegyverszünettel a horvát sereg lemondott az újabb támadásról. Jellačić célja a magyar hadsereg legyőzése s aztán a főváros bevétele volt. Ezt a szándékát pedig Pákozdt után fel kellett adnia, s a fegyverszünettel lényegében elismerte kudarcát. Hozzáteendő azonban, hogy Jellačić stratégiai kudarca nem járt együtt taktikai katasztrófával. Attól azonban, hogy nem verték meg, még nem is győzött. (Utóbb, 1849 januárjában, amikor a téli hadjárat győzelmei után a Katonai Mária Terézia Rend adományozását kérte, ő maga csak általánosságban szólt arról, hogy 1848 szeptemberében Buda kapuiig tört előre seregével. A kérelemhez alárendeltjei által kiállított – s láthatólag a bán által sugallt – bizonyítvány viszont már győzelemnek nevezte Pákozdot, amelynek során kétórás küzdelem után, a magyar tüzérség főlénye dacára győztek, s amit követően a magyarok visszavonultak Martonvásárra. „Ez volt az első siker, és ezért igen fontos, miután a magyarokat megfosztotta a győzhetlenség látszatától.”¹⁸²) Ami csak azt mutatja, hogy a papír valóban türelmes...

¹⁸¹ Magyar fordításban közli: *Görgey – Katona* 1980. 197–198. o. és *Hermann* 2010. 66. o.

¹⁸² KA MMTO Fasc. IV. J/35. No. 1., ad No. 1. *Franz Vaníček*: Specialgeschichte der Militärgrenze. IV. Band. Wien, 1875. 211. o. szerint Pákozdot mindkét fél a maga győzelmének tartja; de a bán volt a győztes, mert az ő had-

Jellačić utóbb különböző hadijelentéseiben több, meglehetősen nyakatekert érvel indokolta, hogy miért hagyott fel a további támadással. Így hivatkozott a magyar hadsereg lovassági fölényére, ami – ha szigorúan a létszámokat nézzük – nem állja meg a helyét. A bán ugyanis 17, a magyar hadsereg 15 lovasszázaddal rendelkezett. Magában a csatában magyar részről hat, horvát részről tíz (vagy nyolc) lovasszázad volt ott. A másik ilyen érv a Buda bevételéhez szükséges eszközök, azaz a nagyobb űrméretű lövegek hiánya. Ez azonban aligha érthette váratlanul, hiszen ilyenekkel már a hadjárat kezdetén sem rendelkezett, s aligha várhatta, hogy útközben ilyenekhez juthat. Sokkal alaposabbak azok az érvek, amelyek a magyar tüzérségnek a csatamezőn megmutatkozó fölényét, az ellátási nehézségeket, a magyar népfelkelés aktivizálódását, illetve azt hangsúlyozzák, hogy a magyar seregre és huszáralakulatok semminemű hajlandóságot nem mutatta arra, hogy átálljanak a bán hadseregének oldalára.

Pákozdi győben a Batthyány Lajos és munkatársai által megteremtett új hadsereg sikere is volt. A hadseregben a gránátosokkal együtt öt „régí” cs. kir. zászlóalj, három honvédszászlóalj, kilenc önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj, egy szabadcsapat alkotta a gyalogságot; a lovasságot teljes egészében a cs. kir. hadsereg régi huszárai, összesen 15 század képezte. Az oly kitűnően szereplő tüzérség kétharmadát új, honvéd vagy önkéntes mozgó nemzetőri, egyharmadát pedig cs. kir. ütegek tették ki.

Tehát nem csupán az derült ki, hogy a Batthyány-kormány képes volt a régi haderő bázisát is felhasználva új, tömeghadsereget szervezni, hanem az is, hogy ezek az eltérő jellegű egységek képesek együttműködni a harcmezőn is. Erre a délvidéki hadszíntéren ugyan már többször volt példa, ám ott a magyar haderő mindig harcászati alacsonyabb rendű, s általában gyengébb ellenféllel állt szemben. Itt azonban a hadsereg egy nála erősebb, reguláris hadsereget kényszerített meghátrálásra. A pákozdi sikert ugyanakkor nem kell túlértékelnünk. A csatát követő visszavonulás során történtek megmutatták a magyar haderő gyenge pontjait, s továbbra is megmaradt a horvát haderő kétszeres létszámfölénye. Ezek után tökéletesen érthető, hogy Móga és tisztjei a horvát haderő kiszorítására törekedtek, s meglehetősen óvatosan üldözték a nyugat felé visszavonuló bánt.

Az 1848. őszi hadjáratban a magyar hadsereg komoly hiányosságai ellenére kiváló teljesítményt nyújtott, s ebben mulhatatlan érdemei voltak Batthyány Lajos miniszterelnöknek és az általa létrehozott hadügyi adminisztrációnak. A hadjárat kezdetén mutatkozó nyomasztó ellenséges létszámfölényt ugyan nem sikerült teljesen kiegyensúlyozni, de szeptember végén a hadszíntér egészét tekintve nagyjából egyenlő erők álltak szemben egymással. Ilyen esetben mindig a védekező fél oldalán van az előny, s a magyar hadvezetés ezt jól ki is használta. Jellačić hadvezéri tehetségtelensége szintén komolyan hozzájárult a magyar sikerhez, ám önmagában kevés lett volna hozzá. A bán hadászati lényegében már szeptember közepén elveszítette a hadjáratot, hiszen túlerejének pszichikai hatására épített haditerve már ekkor megbukott. Ezt követően minden nap csak a magyar felet erősíthette, s a horvátokat gyengíthette. Alapvető fordulatot csak az hozhatott volna, ha az uralkodó már ekkor nyílt támogatásban részesíti a bánt, ám erre nem került sor.

teste maradt a csatamezőn. Igen mértéktartó módon elemzi a történeteket: *Hauptmann* 1975. I. 88–95. o. A magyar és a horvát/osztrák álláspontokat összegzi *Alan Sked: Jellačić in the Summer of 1848.* (Südost-Forschungen Band 57.) München, 1998. 158–162. o. Sked azonban alacsonyabb harcértékűnek tartja a horvát sereget, holott annak az egy-egy 1. és 2. zászlóaljon kívül nyolc 3. zászlóalja volt, amelyek kiképzettségben és felszerelésben egyáltalán nem maradtak el a magyar honvéd- és önkéntes zászlóaljak mögött; összesített létszámuk pedig – a szerzesánokkal együtt – nagyjából akkora volt, mint a teljes magyar gyalogság.

MELLÉKLET

1.

*Siófok, 1848. szeptember 23.*¹⁸³

A horvát hadsereg harcrendje

Hadtestparancsnok: Josip Jellačić báró, cs. kir. altábornagy

Vezérkari főnök: Karl Zeisberg cs. kir. vezérőrnagy

<i>Csapat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Ember</i>	<i>Ló</i>	<i>Löveg</i>
1. hadosztály	Karl Hartlieb lovag, altábornagy, hadosztályparancsnok			
	Dietrich vezérőrnagy, dandárparancsnok			
A 2. (otocsáci) határőrezred 1. zászlóalja	Ettingshausen őrnagy	1150		
Az 5. (varasd-kőrösi) határőrezred 3. zászlóalja	Stoisavliević alezredes	1331		
Az 5. (varasd-kőrösi) határőrezred 4. zászlóalja	Spachholz százados	1327		
A 5. (varasd-kőrösi) határőrezred népfelkelői ¹⁸⁴		3074		
2. hatfontos gyalogüteg	Gebauer főhadnagy	92	52	6
A 6. (Wrbna) könnyűlovasezred 1. őrnagyosi osztálya		200	210	
	A dandár összege	7174	262	6
	Kriegern vezérőrnagy, dandárparancsnok			
A 6. (varasd-szentgyörgyi) határőrezred 3. zászlóalja	Reiche alezredes	1203		
A 6. (varasd-szentgyörgyi) határőrezred 4. zászlóalja ¹⁸⁵	Bogdanović százados ¹⁸⁶	774		
Az 1. (likai) határőrezred 4. zászlóalja	Rheinbach ezredes	1324		

¹⁸³ A bán aznap adta ki azt a parancsot, amely a hadsereg új beosztását tartalmazta. *Bach* 1853. 237. o. A létszámokat fel nem tüntető horvát hadrendet 1848. szeptember végén zsákmányolták magyar népfelkelők. Dátum nincs rajta, de nyilvánvalóan 1848. szeptember 25. környékén keletkezhetett. Közli: *Közlöny*, 1848. október 8. No. 120. Melléklap. A horvát haderőről 1848. szeptember eleje és október 18. közötti időszakból nem rendelkezünk létszámokkal ellátott kimutatással. A létszámokat e két hadrend alapján adtuk meg; lehetőleg a szeptember eleji létszámokat vettük alapul. Mindkét kimutatást közli: *Hermann* 2008/b. 277–282. o.

¹⁸⁴ Az 5. és 6. határőrezredek népfelkelő zászlóaljai 1848. szeptember elején még egy alakulatot alkottak; a létszámot az akkori létszám felezésével állapítottuk meg.

¹⁸⁵ Az alakulat nem szerepel az 1848. szeptember eleji hadrendben. Valószínűleg a népfelkelő zászlóalj egy részéből alakították meg. A létszámot az október 18-i hadrend alapján adtuk meg, s az ott szereplő számot levontuk a népfelkelő zászlóalj létszámából.

¹⁸⁶ Az október 18-i hadrend alapján.

<i>Csapat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Ember</i>	<i>Ló</i>	<i>Löveg</i>
A 6. (varasd-szentgyörgyi) határőrezred népfelkelői ¹⁸⁷		3300		
A 4. (szluini) határőrezred szerzesánjai ¹⁸⁸	-	139		
1. háromfontos gyalogüteg	Hassek főhadnagy	69	28	6
A báni huszárezred egy százada ¹⁸⁹	-	125	125	
	A dandár összege	6934	153	6
	A hadosztály összege	14108	415	12
2. hadosztály	Johann Kempen von Fichtenstamm vezérőrnagy, hadosztályparancsnok			
	Josef Neustaedter vezérőrnagy, dandárparancsnok			
A 7. (bródi) határőrezred 2. zászlóalja	Bogunović százados	1313		
A 3. (ogulini) és a 4. (szluini) határőrezred 3. zászlóalja	Rezniczek százados	1904		
A 2. (otocsáci) határőrezred 4. zászlóalja ¹⁹⁰		1177		
A 3. (ogulini) határőrezred népfelkelői ¹⁹¹	Terbuhović őrnagy	747		
A 3. (ogulini) határőrezred népfelkelői	Leypold százados / Bermann százados	747		
A 3. (ogulini) határőrezred szerzesánjai	Roknić főhadnagy	44		
Az 1. (likai) határőrezred szerzesánjai	-	57		
1. hatfontos gyalogüteg	Klee hadnagy	97	52	6
A báni huszárezred egy százada ¹⁹²	Zengevall százados	125	125	
	A dandár összege	6211	177	6
	Daniel Rastić ezredes, dandárparancsnok			
Az 1. (likai) határőrezred 3. zászlóalja	Budisavliević alezredes	1320		

¹⁸⁷ Az 5. és 6. határőrezredek népfelkelő zászlóaljai 1848. szeptember elején még egy alakulatot alkottak; a létszámot az akkori létszám felezésével állapítottuk meg.

¹⁸⁸ 1848. szeptember elején együtt szerepeltek a két báni ezred szerzesánjaival. A létszámot az akkori létszám harmadolásával számítottuk ki. Az alakulat létszáma október 18-án is 139 fő volt.

¹⁸⁹ Az alakulat összlétszámát a szeptember eleji hadrend 1000 főben adja meg. Ez – nyolc századdal számolva – 125 fős századlétszámokat jelent.

¹⁹⁰ Az alakulat nem szerepel az 1848. szeptember eleji hadrendben. Valószínűleg a népfelkelő zászlóalj egy részéből alakították meg. A létszámot az október 18-i hadrend alapján adtuk meg, s az ott szereplő számot levontuk a népfelkelő zászlóalj létszámából.

¹⁹¹ A pákozdi csatában az ogulini ezredből két zászlóaljnyi népfelkelő szerepelt. A létszámot a korábbi 2600 főnyi összlétszám felezésével, illetve ebből a 4 zászlóalj 1106 főnyi létszámának levonásával adtuk meg.

¹⁹² Az alakulat összlétszámát a szeptember eleji hadrend 1000 főben adja meg. Ez – nyolc századdal számolva – 125 fős századlétszámokat jelent.

<i>Csapat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Ember</i>	<i>Ló</i>	<i>Löveg</i>
A 10. (1. báni) határérezred 4. zászlóalja ¹⁹³	Pavellić százados	1026		
A 11. (2. báni) határérezred 4. zászlóalja ¹⁹⁴	Jarisburg százados	1165		
A 10. (1. báni) és 11. (2. báni) határérezred népfelkelői ¹⁹⁵	Kussurić őrnagy	5467		
3. háromfontos gyalogüteg	Lončar hadnagy	75	27	6
A báni huszárezred egy százada ¹⁹⁶	-	125	125	
	A dandár összege	9178	152	6
	A hadosztály összege	15389	329	12
3. hadosztály	Johann Schmidl vezérőrnagy, hadosztályparancsnok			
	Franz Grammont báró, ezredes, dandárparancsnok			
A 10. (1. báni) határérezred 3. zászlóalja	Geramb alezredes	1311		
A 11. (2. báni) határérezred 3. zászlóalja	Jarisburg százados	1312		
A 4. (szluini) határérezred 4. zászlóalja ¹⁹⁷	Mudrovčić alezredes	1316		
A 4. (szluini) határérezred népfelkelői ¹⁹⁸		2832		
A 10. és 11. (1. és 2. báni) határérezred szerzésánjai ¹⁹⁹	Albert Jellačić százados	278		
A báni huszárezred egy százada ²⁰⁰	?	125	125	
2. háromfontos gyalogüteg	Eggenberger főhadnagy	74	28	6
	A dandár összege	7248	153	6

¹⁹³ Az alakulat nem szerepel az 1848. szeptember eleji hadrendben. Valószínűleg a 10. (1. báni) és 11. (2. báni) határérezred közös népfelkelő zászlóaljából alakították meg. A létszámot az október 18-i hadrend alapján adtuk meg, s az ott szereplő számot levontuk a népfelkelő zászlóalj létszámából.

¹⁹⁴ Az alakulat nem szerepel az 1848. szeptember eleji hadrendben. Valószínűleg a 10. (1. báni) és 11. (2. báni) határérezred közös népfelkelő zászlóaljából alakították meg. A létszámot az október 18-i hadrend alapján adtuk meg, s az ott szereplő számot levontuk a népfelkelő zászlóalj létszámából.

¹⁹⁵ Az alakulat 1848. szeptember eleji létszámából levontuk a 10. (1. báni) és 11. (2. báni) határérezred időközben megalakított 4. zászlóaljainak október 18-i létszámát.

¹⁹⁶ Az alakulat összlétszámát a szeptember eleji hadrend 1000 főben adja meg. Ez – nyolc századdal számolva – 125 fős századlétszámokat jelent.

¹⁹⁷ A szeptember eleji hadrendben mint ogulini és szluini népfelkelő zászlóalj szerepel.

¹⁹⁸ A szeptember eleji hadrendben együtt szerepel az ogulini népfelkelőkkel, akikből később egy 2600 főnyi, Pákozd előtt kettéosztott zászlóaljat hoztak létre. A szeptember eleji létszámból levontuk ezt a 2600 főt, így kaptuk ezt az adatot.

¹⁹⁹ 1848. szeptember elején együtt szerepeltek a szluini határérezred szerzésánjaival. A létszámot az akkori létszám harmadolásával számítottuk ki.

²⁰⁰ Az alakulat összlétszámát a szeptember eleji hadrend 1000 főben adja meg. Ez – nyolc századdal számolva – 125 fős századlétszámokat jelent.

<i>Csapat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Ember</i>	<i>Ló</i>	<i>Löveg</i>
	Kuzman Todorović vezérőrnagy, dandárparancsnok			
A 8. (gradiskai) határőrezred 1. zászlóalja	Urm őrnagy	1253		
A 2. (otocsáci) határőrezred 3. zászlóalja	Wimmer százados	1401		
A 3. (ogulini) határőrezred 4. zászlóalja ²⁰¹	Knezević alezredes	1106		
Az 1. (likai) határőrezred népfelkelői ²⁰²	Klobučarić őrnagy	4670		
A 2. (otocsáci) határőrezred népfelkelői ²⁰³	Dmitrasinović őrnagy	3493		
Az 1. (likai) és 2. (otocsáci) határőrezred szerezsánjai	Albert Jellačić százados	348		
4. háromfontos gyalogüteg ²⁰⁴	Schrinner hadnagy	?	?	6
	A dandár összege	12 271		6
	Franz Sedelmayer von Seefeld ezredes, dandárparancsnok			
A 7. (Hardegg) vértesezred három osztálya ²⁰⁵	Adam Stauffer alezredes	649	649	
A 7. (Kress) könnyűlovasezred 1. őrnagyi osztálya ²⁰⁶	Kaminski őrnagy	292	281	
Báni huszárezred három százada ²⁰⁷	Kamenjak őrnagy ²⁰⁸	375	375	
3. hatfontos gyalogüteg	Miksch főhadnagy	104	60	6
5. vegyes üteg ²⁰⁹	Petit hadnagy	78	47	6
1. röppentyűüteg	Kaufmann hadnagy	33	15	6
2. röppentyűüteg	Leinmüller főtűzmester	32	15	6
	A dandár összege	1563	1442	24
	A hadosztály összege	20 961	1595	36
A három hadosztály összege		50 458	2339	60

²⁰¹ Az alakulat nem szerepel az 1848. szeptember eleji hadrendben. Valószínűleg a vegyes ogulin-szluini népfelkelő zászlóalj szluini kontingenséből alakították meg. A létszámot az október 18-i hadrend alapján adtuk meg, s az ott szereplő számot levontuk a két népfelkelő zászlóalj létszámából.

²⁰² Az alakulat az 1848. szeptember eleji hadrendben együtt szerepelt a 2. (otocsáci) határőrezred népfelkelőivel. Az akkori létszámot kettéosztottuk.

²⁰³ Az alakulat az 1848. szeptember eleji hadrendben együtt szerepelt az 1. (likai) határőrezred népfelkelőivel. Az akkori létszámot kettéosztottuk, s ez utóbbiból levontuk az időközben megalakított 4. zászlóalj létszámát az október 18-i hadrend alapján.

²⁰⁴ A szeptember eleji hadrendben még nem szerepel.

²⁰⁵ A létszámot az október 18-i hadrend alapján adtuk meg.

²⁰⁶ A létszámot az 1848. szept. 19-i, Marcaliban kelt kimutatás alapján adtuk meg. KA KM Präs. 1848:5255.

²⁰⁷ Az alakulat létszámát a szeptember eleji hadrend 1000 főben adja meg. Ez – nyolc századdal számolva – 125 fős századlétszámokat jelent.

²⁰⁸ Az október 18-i hadrend alapján.

²⁰⁹ A szeptember eleji hadrendben még nem található. Az október 18-i hadrendben Petit a 9. hatfontos gyalogüteg parancsnokaként szerepel.

2.

Sukoró, 1848. szeptember 29.

A magyar hadsereg hadrendje a pákozdai csatában²¹⁰

Hadttestparancsnok: Móga János altábornagy

Vezérkari főnök: Josef Kollmann honvéd őrnagy

<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Csapat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Ember</i>	<i>Ló</i>	<i>Löveg</i>
		Jobbszárny	Josef Millpökh alezredes Szirányi Ernő százados vezérkari tiszt			
6		A 48. (Ernő) gyalogezred 3. zászlóalja	Franz Begg őrnagy	670		
6		A 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja	Alois Wiedersperg százados	500		
6		A dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség 1. (1. pesti) zászlóalja	Ivánka Imre őrnagy	1000		
6		A dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség 2. (2. pesti) zászlóalja	Guyon Richárd őrnagy	1000		
6		A dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség 3. (Hont és Esztergom megyei) zászlóalja	Heley Ignác százados	1000		
6		A dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség 4. (nógrádi) zászlóalja	Horváth Pál százados	1000		
6		A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 3. (tolnai) zászlóalja	Perczel Miklós őrnagy	1180		
	2	9. (Miklós) huszárezred	Szegedy Imre őrnagy	200	200	
		3. fél hatfontos honvéd gyalogüteg	Strakoniczky Bazil főhadnagy	40	60	4
		A dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség (Ivánka) gyalogütege	Mihálovics József hadnagy	40		4
42	2	Összesen		6630	260	8

²¹⁰ A létszámok rekonstrukciójánál az utközethez legközelebb eső utolsó harcrendek adatait használtuk. MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Komáromban lefoglalt iratok. No. 121. (szeptember 21.), 197. (szeptember 23., 25.), 227. (szeptember. 28.). Lehetőleg mindig a szeptember 25-i adatot vettük figyelembe, mert a szeptember 28-i létszámok kerekítettnek tűnnek. Ha valamelyik alakulat létszáma egyikben sem szerepel, az október 3-i létszámot tüntettük fel. Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 2/209. A jobbszárny összetételét Ivánka 1881. 20–21. o. alapján adtam meg, mert ennek adatait a különböző visszaemlékezések és hírlapi tudósítások is megerősítik.

<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Csapat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Ember</i>	<i>Ló</i>	<i>Löveg</i>
		Centrum	Franz Holtsche vezérőrnagy Bayer József főhadnagy vezérkari tiszt			
4		34. (Porosz herceg) gyalogezred 2. zászlóalj ²¹¹	Széll József őrnagy	400		
4		Cordier gránátos zászlóalj	Johann Weissel őrnagy	307		
6		1. honvéd zászlóalj	Lázár György őrnagy	900		
6		A tiszáninnyi önkéntes mozgó nemzetőrség borsodi zászlóalja	Vay Lajos őrnagy	1262		
	2	9. (Miklós) huszárezred	Békeffy József őrnagy	200	200	
	2	4. (Sándor) huszárezred alezredesi osztálya	Teodor Schloissnig százados	200	200	
		4. hatfontos cs. kir. gyalogüteg	Karl Jungwirth főhadnagy	112	66	6
		1. hatfontos honvéd lovasüteg	Adorján László hadnagy	145	115	8
		2. hatfontos honvéd lovasüteg	Mack József főhadnagy	117	76	6
		1. fél hatfontos honvéd gyalogüteg	Gruber Fülöp hadnagy	72	58	4
		3. fél hatfontos honvéd gyalogüteg ²¹²	?	99	32	4
20	4	Összesen		3814	747	28
		Balszárny	Répásy Mihály őrnagy Albrecht főhadnagy vezérkari tiszt.			
6		7. honvédzászlóalj	Karl Zinnern őrnagy	964		
6		Zrínyi szabadcsapat	Perczel Mór (rang nélkül)	950		
	5	6. (Württemberg) huszárezred	Répásy Mihály őrnagy	580	580	
		2. cs. kir. hatfontos lovasüteg	Franz Helm százados	113	76	6
18	5	Összesen		2607	656	6

²¹¹ Az alakulat másik két százada a Felvidéken állomásozott.

²¹² Erre az alakulatra lásd: *Hatala* 1898. 12–13. o.

<i>Gyalog- század</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Csapat</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Ember</i>	<i>Ló</i>	<i>Löveg</i>
		Tartalék	Teleki Ádám vezérőrnagy			
6		A 34. (Porosz herceg) gyalopezred 1. zászlóaljja	Győzey Vince százados	600		
6		14. honvédszászlóalj	Inczédy László őrnagy	665		
16		dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1. (veszprémi) zászlóalj 2. (moson-győr-soproni) zászlóalj 4. (somogyi) zászlóalj	Kosztolányi Mór őrnagy Kun Géza százados Zichy Manó őrnagy Tallián Károly őrnagy	2800		
	4	4. (Sándor) huszárezred	Karger Ferdinand őrnagy	400	400	
		Kosztolányi felszeretlen lövegei				4
22	4	Összesen		4465	400	4
102	15	Teljes összeg		17516	2287	46

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

CW	Cernierung Wiens
MNL OL HM Ált.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok
KA KM Präs.	Kriegsarchiv, Wien, Kriegsministerium, Präsidiale
KA AFA Karton 1894. Kr.- sl. A., resp. I. AK. u. J.	Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten, Kroatisch-slovenische [!] Armee, resp. I. Armeekorps unter Jellachich, dessen Operation gegen Wien.
KA MMTO	Kriegsarchiv, Wien, Archiv des Militär Maria-Theresien Ordens

Irodalom

- Andrássy* 1912. *Andrássy Gyula a pákozdi csatáról. Történelmi Szemle*, 1912. 587–589. o.
- Bach* 1853. *Franz Bach: Otočaner Regiments-Geschichte. Vom Ursprung dieser Gegend, ihrer Bevölkerung und ihrer Schicksale. Karlstadt, 1851–1853.*
- Csány* 1998. I. *Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert. (Zalai Gyűjtemény 44.) I. k. Zalaegerszeg, 1998.*
- Dobrossy* 1998. *Dobrossy István (szerk.): Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. Naplók, töredékek, visszaemlékezések. Miskolc, 1998.*
- Görgey – Katona* 1980. *Görgey István: 1848 júniusától novemberéig. – Okmánytár. S. a. r. Katona Tamás. (Bibliotheca Historica) Budapest, 1980.*
- Hatala* 1898. *Hatala Péter: Ötven év előtt. 1848-iki márczius 15-től Világosig. Budapest, 1898.*
- Hauptmann* 1975. I–II. *Ferdinand Hauptmann: Jelačić's Kriegszug nach Ungarn 1848. (Zur Kunde Südosteuropas II/5. Historisches Institut der Universität Graz, Abt. Südosteuropäische Geschichte) I–II. k. Graz, 1975.*
- Hermann* 1995. *Hermann Róbert: A drávai hadtest hadműveleti naplója. In: Molnár András (szerk.): Hadtörténelmi tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) Zalaegerszeg, 1995. 165–210. o.*
- Hermann* 2008/a. *Hermann Róbert: Pákozdi kérdőjelek. In: A Drávától a Lajtaig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Budapest, 2008. 77–112. o.*
- Hermann* 2008/b. *Hermann Róbert: A Drávától a Lajtaig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Budapest, 2008.*
- Hermann* 2010. *Hermann Róbert: Az 1848. őszi dunántúli hadjárat és a pákozdi csata. – A pákozdi csatáról szóló hadijelentések. In: Főhajtás. Katonai Emlékpark Pákozdi. Szerk. Vermes Judit. Budapest, 2010. 5–72. o.*
- HK* *Hadtörténelmi Közlemények*
- Horváth* 1968. *Horváth Árpád: A Tolna megyei 1848-as szabadságharcosok nyomában. In: Dr. Puskás Attila (szerk.): Tanulmányok Tolna megye történetéből I. k. Szekszárd, 1968. 85–138. o.*
- Ivánka* 1881. *Ivánka Imre: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végeig. Budapest, 1881.*
- Iványosi-Szabó* 1988. *Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): A mai Bács-Kiskun megye az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Kecskemét, 1988.*
- Jenei* 1966. *Jenei Károly: A pákozdi csata. Fejér Megyei Szemle, 3. (1966) 1–2. sz. 5–27. o.*
- KLÖM* XIII. *Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. Barta István. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) Budapest, 1952.*
- MT* *Marczius Tizenötödike, 1848.*
- Neustaedter* 1942. II. *Joseph Neustaedter: Le ban Jelačić et les événements en Croatie depuis l'an 1848. Bibliothèque de L'Institut Français de Zagreb. Première Série. Tome I–II. Zagreb, 1942.*
- OSzK* *Országos Széchényi Könyvtár*

- Perczel* 1977. *Perczel Miklós*: Naplóm az emigrációból. S. a. r. *Závodszy Géza*. [I. k.] Budapest, 1977.
- Rosty* 1861. *Rosty Zsigmond*: Jellacsicscsali [sic!] csatározások. In: *Vahot Imre – Gánóczy Flóris*: Honvédek könyve. Történelmi Adattár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból. I. k. 58–71. o. Pest, 1861.
- Rupprecht von Virtsolog* 1871. *Coloman Rupprecht von Virtsolog*: Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes gegenwärtig Gustav Prinz von Wasa. Wien, 1871.
- Spira* 2000. *Spira György*: Egy nagy meseköltő műveiből: Jellačić regéi Pákozdról. In: *Ugyanó*: Vad tűzzel. Budapest, 2000. 144–177. o.
- Szabó* 1875. *Sz[abó] Gy[örgy]*: Egy Honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben. Budapest, 1875.
- Szirondi* 1850. A 71-dik zászlóalj története. Egy honvédszázados elbeszélése után. In: *Szirondi [Birányi Ákos]*: Forradalmi képcsarnok. Regény és való 1848 és 1849-ből. I. füzet. Emich Gusztáv sajátja, Pest, 1850. 109–147. o.
- Terray* 1989. *Terray Barnabás*: Veszprém megyei utóvédharcok a pákozdi csata előtt 1848-ban. [Busbak Ádám nógrádi önkéntes mozgó nemzetőr hadnagy emlékirata]. Veszprémi Történelmi Tár, 1989. I. k. 93–100. o.
- Urbán* 1999. II. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. Budapest, 1999. II. k.
- V. Waldapfel* 1952. II. *V. Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. II. k. Budapest, 1952.
- Vendrei* 1888. I-II. *Vendrei [Asserman] Ferenc*: Nagy-Becskerektől Pákozdig. *Budapesti Szemle*, 1888. 55. k. 383–402. o.; 56. k. 64–87. o.
- Zámbelly* 1889. *Zámbelly Lajos*: Emlékiratok 1848/49-ből. *Hazánk*, (szerk. *Abafi Lajos*.) XI. k. 1889. 173–190., 267–279., 354–369. o.

SÜLI ATTILA

ERDÉLY NEMZETŐRSÉGÉNEK ÚJJÁSZERVEZÉSE ÉS MŰKÖDÉSE 1849-BEN*

Reorganisation and Operation of the National Guard in Transylvania in 1849

The paper presents the course and results of the reorganisation of the Transylvanian National Guard in 1849. The reorganisation process was very slow and cumbersome in this country part. This fact, naturally, can be explained by many causes. One of them was the lack of arms, and secondly, the Hungarian government considered the organisation and arming of the regular formations as its primary task. In addition, volunteers- and hunters-corps also enjoyed priority because they undertook a permanent (four-month-long) service and they could have been committed outside their municipality, too. National guards were primarily set up in municipalities and towns with Hungarian inhabitants. In counties and Székely municipalities where Romanian population had the majority, only Hungarians were obliged to do military service. Due to their poor armament, the majority of the national guards fulfilled police- and hinterland-duties (for example escorting transports and providing courier- and postal-service). The units in Székelyland are exceptions from the latter task, for they were committed in the fight against the Russian intervention. As the Székely national guards were poorly trained and the majority did not have guns, their efficiency was low. We have gappy information about the officers of each formation. The present state of our knowledge allows us to state the followings: we have much information about 24 of the 47 officers under exploration. With the exception of two, all of them were of Hungarian origin. As to their social status: there were four upper nobles, four landowner nobles, nine noble office-holders and four intellectuals among them, and no data is known about three men. Six persons served previously in the Imperial and Royal Army or in a Honvéd unit. The total number of the Transylvanian national guards is not known, for there are some municipalities from where I could not get information. The above numbers might seem small as compared to the year 1848, but we must not forget that the newly formed Honvéd battalions, frontier guard battalions, hunter regiments and volunteer corps decreased considerably the number of those who could have been conscripted to the national guards in 1849.

Attila Süli (PhD) Major, fellow of the Hungarian Military History Institute and Museum of the Ministry of Defence. Research area: 19th century Hungarian history, 1848–49 Hungarian Revolution and War of Independence. He has published many Hungarian-language monographies in this topic. E-mail: suli.attila73@gmail.com

Keywords: 1848–49 Hungarian Revolution and War of Independence, Transylvania, national guards, Honvéd, army organisation, source publication

* Jelen dolgozat a Magyar Tudományos Akadémia BO/00002/12. számú Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával készült el. Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek a tanulmányom elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségéért.

Az erdélyi nemzetőrség 1848-ban

Magyarország és Erdély uniójának gyakorlati megvalósulása több mint 150 éves hatalomgyakorlási rendszer alapjait rendítette meg. A nagyfejedelemségben 1848. május végéig a végrehajtó hatalmat a Kolozsváron székelő erdélyi főkormánysszék (gubernium), a korlátozott törvényhozói jogkört pedig a három kiváltságos nemzet (magyar nemeség, székely és szász székek) képviselőiből időközönként összehívott erdélyi országgyűlés gyakorolta. A politikai hatalomban való részvétel és a tartomány etnikai viszonyai azonban nem fedték egymást, mivel a többségi román nemzet a kormányzásból teljesen ki volt zárva.¹

A nemzetőrség jogi hátterét Magyarországon az áprilisi törvények teremtették meg. A magyar kormányzat hatásköre Erdélyre azonban még két hónapig nem terjedt ki, mivel az erdélyi országgyűlésnek is meg kellett alkotnia a saját uniós jogszabályát, s el kellett érni az uralkodói szentesítést. Ennek ellenére az anyaországi példákon felbuzdulva, Erdélyben is megfogalmazódott azon igény, hogy az egyes törvényhatóságok nemzetőrskéket állítsanak fel. A március tizenötödikei pesti események hatására az 1848. március 21-én, Kolozsváron tartott népgyűlésen Méhes Sámuel református lelkész és országgyűlési követ javasolta, hogy a szabad királyi város közönsége azonnal állítsa fel a nemzetőrskéget.²

Ennek nyomán az erdélyi vármegyékben és városokban is megkezdődött a nemzetőrskégek alakulása a gubernium felügyelete alatt, amely megpróbálta alkalmazni a vonatkozó magyarországi jogszabályok előírásait. A magyar kormány a kezdetektől fogva támogatta a főkormánysszék ez irányú tevékenységét. Összességében elmondhatjuk, hogy a szervezés a szabad királyi, illetve a nemes- és bányavárosok többségében kedvező visszhangra talált, ugyanakkor a román többségű vármegyékben elsősorban a magyar birtokosok és tisztségviselők voltak érdekeltek a nemzetőrskégek létrehozásában. A vegyes lakosságú városokban kezdetben a különböző nemzetiségű polgárok még közösen alakítottak nemzetőr csapatokat, amelyek általában a nyár folyamán kettészakadtak. A székely székek közül Csíkbán és Háromszéken nagyban nehezítette az organizációt a határőrtisztek ellenállása, akik félték alakulataik felbomlásától. Maros- és Udvarhelyszékben pedig az összeírást megtagadók ellen rögtönítélő bíraskodást vezettek be. Júniustól az erdélyi nemzetőrskégek felügyeletét átvette a magyar kormány, pontosabban annak teljhatalmú képviselője, báró Vay Miklós királyi biztos. Az egyes települések alakulatainak felfegyverzése vagy a gyulafehérvári raktárból kiutalt, többnyire kovás puskákkal, vagy egyéni beszerzések útján történt. Az 1848. augusztus eleji kimutatás szerint a megyékben és városokban 8269, a székely székekben 27 732, a szász székekben 180 magyar nemzetőr volt. A fő gond az volt, hogy kevés lőfegyver állt rendelkezésre. Az alakulatok kiképzését kiszolgált vagy aktív tisztek és altisztek végezték. A legjobb felszereltséggel és kiképzettséggel az 1400 fős kolozsvári nemzetőrskéget rendelkezett, amelynek lovas és vadászszázada is volt.³

¹ 1848. május 29-én az uralkodó a nádor hatáskörét kiterjesztette Erdélyre is. *Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála.* Budapest, 2007. 190. o. 1848. május 31-én pedig az erdélyi országgyűlés is elfogadta az uniót, amely rövidesen királyi szentesítést is nyert. *Kövári* 1861. 42–47. o.

² *Kövári* 1861. 7. o.

³ *Süli* 2011. 7–111. o.

Noha a magyar nemzetőrségek létszáma nem volt elenyésző, a nemzetőri erőket csak bizonyos korlátok között lehetett alkalmazni. Bár a megyei alakulatok az ősszel többször sikeresen szálltak szembe a román felkelőkkel, a császári soralakulatokkal szemben esélytelenek voltak. A nemzetőrség – hasonlóan a magyarországi tapasztalatokhoz – tartós harcéri szolgálatra alkalmatlan volt.

Az október közepétől meginduló koncentrált császári támadással szemben a magyar reguláris erők Kolozsvár körül és a Székelyföldön gyülekeztek. Kolozsváron egy honvédszázalaj és három század huszár, illetve október végétől egy három- és egy hatfontos üteg állomásozott. Az 1848. október 16-án, az agyagfalvi gyűlésen felállított székely tábor kötelékében harcolt két székely határőrszázalaj, egy honvédszázalaj és három századszázad, illetve nagyszámú népfelkelő. Erdély magyar nemzetőrségei és népfelkelései a sorkatonasággal szemben komoly erőt nem képviseltek, ráadásul a magyar alakulatok felszereltsége és kiképzettsége messze alatta maradt a császári csapatokénak. Így a magyar nemzetőrségek többségét a császári és királyi soralakulatok, illetve a román és szász népfelkelők lefegyverezték.⁴

Az erdélyi nemzetőrségek újjászervezése 1849-ben

1848. december elején az Országos Honvédelmi Bizottmány erősítéseket küldött a Partiumba szorult erdélyi magyar csapatok támogatására. Egyben új parancsnokot is állítottak az erdélyi magyar hadtest élére József Bem lengyel tábornok személyében. A magyar ellentámadás 1848. december 20-án indult meg, aminek eredményeként Észak-Erdély rövidesen magyar kézre jutott. Ezután Bem a Székelyföld felé folytatta az előnyomulását, és 1849. január 12-én elfoglalta Marosvásárhelyt, majd január 17-én a gálfalvi–szőkefalvi ütközetben megverte Anton Puchner br., altábornagy, erdélyi főhadparancsnok hadtestét.

Bem győzelmei révén jelentős területek kerültek vissza magyar igazgatás alá, s az országész élére az Országos Honvédelmi Bizottmány Beöthy Ödön Bihar megyei főispánt állította, aki január 2-án vette át új hivatalát. Beöthy országos teljhatalmú biztosként a felszabadult törvényhatóságok élére kormánybiztosokat állított. Az ő elsődleges feladatuk a román felkelés által felbomlott közigazgatás helyreállítása, a rablott javak visszaszerzése, a román felkelők lefegyverzése és a vétkesek kézre kerítése volt. Az utóbbi azonban nem bizonyult könnyű feladatnak, mivel a visszafoglalt területeken megfelelő számú katonai és rendőri erő nem állt rendelkezésre. A helyzeten Beöthy úgy próbált javítani, hogy január 6-án rendeletben szólította fel Erdély lakóit szabad- és vadászcsapatok létrehozására, illetve az azokba való belépésre. Az utóbbiak négy hónapra alakultak, vállalva azt, hogy szükség esetén a törvényhatóságaik határain túl is bevethetőek. Elsődleges feladatuknak a román felkelők lefegyverzését és a rablott javak visszaszerzését tekintették. Bár a szabad- és vadászcsapatokba számos esetben léptek be nemzetőrök, ezek az alakulatok jellegükből adódóan nem tekinthetők a nemzetőrség részének.

A forrásokban számos esetben nemzetőr alakulatként szerepel a Tolnay Gábor őrnagy szervezte maroszéki és a br. Kemény Farkas őrnagy vezette, Alsó-Fehér megyei, Torda

⁴ August Heydte: *Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849*. Leipzig, 1863. (2. kiadás) 109. és 138. o.; *Gyalókey Jenő: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása 1849 tavaszán*. Budapest, 1931. 10–11. o.

megyei, aranyosszéki és kolozsvári nemzetőrökből szervezett önkéntes nemzetőri zászlóalj, mindkét egység a későbbiek folyamán regularizálódott.⁵

Jelen tanulmányomban elsősorban az 1849-ben, a XXII. törvénycikk előírásai szerint újjászervezett erdélyi nemzetőrségek történetét kívánom felvázolni, kitérve az erdélyi sajátosságokra.

A nemzetőrség kötelező újjászervezését Csány László országos teljhatalmú biztos április 10-én kelt rendeletében határozta meg a törvényhatóságok számára. E szerint a 18–50 év közötti korosztályból azon egyének, akik nincsenek reguláris alakulatokhoz besorozva, kötelesek a szolgálatot ellátni. Kivételt képeztek az egyházi szolgálatban állók, törvényhatósági tisztviselők, a büntetés alatt állók és a cselédek. A századok létszáma maximum 200 fő lehetett, a századokból zászlóaljakat kellett szervezni. Létszámhiány esetén egy századot több település is alakíthatott. A nemzetőrség működését a hadügyminisztérium vonatkozó rendeletei szabályozták.⁶

Csány rendelete jóval enyhébb cenzust írt elő, mint amit az 1848. évi XXII. törvénycikk tartalmazott. Ennek alapján kijelenthetjük, hogy az erdélyi nemzetőrség alkalmazhatósága más volt, mint az anyaországé.

Bár a jogszabály előírásai nem határoztak meg etnikai kritériumokat a kötelező nemzetőri szolgálat vállalásáról, a magyar kormányzat vonakodott attól, hogy a szász és román lakosság soraiból nemzetőrskéket szervezzen, mivel az utóbbiak számos esetben harcoltak, vagy még harcot folytattak a magyar csapatokkal szemben. Így csak a magyarlakta területeken szervezték újjá a nemzetőrskéket, azonban a reguláris alakulatok és a szabadcsapatok elsőbbséget élveztek, a nemzetőrség bevetetősége korlátozott lévén. Tekintettel arra, hogy a honvédszászlóaljak is fegyverhiányban szenvedtek, központi készletből történő felfegyverzésről 1849-ben szó sem lehetett.⁷

1849 elején csak néhány törvényhatóságban alakult újra a nemzetőrség. Ezek közé tartozott Kolozsvár, Kolozs megye valamennyi kalotaszegi települése, Torda megye és Aranyosszék.

A legnagyobb létszámú nemzetőr alakulatok a Székelyföldön jöttek létre. Így nem tekinthető véletlennek, hogy a székely hadosztályparancsnokság 1849 tavaszán kidolgozta a székely nemzetőrök egyenruházatának szabályzatát. E szerint a gyalogos nemzetőrök zöld zsinórral szegélyezett csizmát, fehér harisnyát gömbölyű zöld zsinórral és préselt fekete posztóból készült magyarkát viseltek, fekete nyakkendővel és fekete kalappal. A lovas nemzetőrök viselete az alábbiakból állt: fekete zsinórral szegélyezett csizmából,

⁵ Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 178–179. o. és 211–213. o. Beöthy Ödönre lásd: *Hegyesi Márton*: Beöthy Ödön. *Hazánk*, 1885. 483–495. o. Beöthy 1849. január 6-án kelt rendeletét közli: *Kövári* 1861/a. 144–145. o.

⁶ Rendelet a törvényhatóságok főtisztjeihez. Csány László országos teljhatalmú biztos. Kolozsvár, 1849. április 10. *Pál-Aniál* 2001. 427. o. A székelyföldi nemzetőrségek újjászervezésére Csány 1849. április 20-án külön rendeletben utasította Gál Sándor ezredest. Csány-ir. II. 1998. 251. o.; *Márki* 1897. 441. o.

⁷ Süli 2011. 344. o. A szász és román nemzetőrség újjászervezésével kapcsolatos kormányzati álláspontra lásd: Csány László levele Berde Mózes Szeben vidéki kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1849. április 14. MNL OL F 247. 1. cs. 1849:1565. A fegyverhiányra lásd például: Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztos levele Ugron István Torda megyei és aranyosszéki kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1849. június 1. HL Csány-lt. 1849:3764. Kifejti, hogy még a honvédszászlóaljak sincsenek teljesen felfegyverezve, így a megyei nemzetőrsek részére nem tud fegyvert biztosítani.

fekete harisnya veres zsinórral, szürke posztóból készült magyarka, szürke nyakkendő és szürke csákó. A tervezet szerint a nemzetőröknek az egyenruhájukról saját költségen kellett gondoskodniuk, így az elképzelés többnyire idea maradt.⁸

A nemzetőrségek újjászervezése az egyes törvényhatóságokban

Kolozsvár

A város visszafoglalása (1848. december 25.) után megkezdődött a nemzetőrség újjászervezése. A legfőbb problémát az jelentette, hogy az alakulat kevés lőfegyverrel rendelkezett, mivel az 1848-ban kiutalt, illetve a polgárok birtokában lévő lőfegyvereket a császári hatóságok 1848 októberében beszedték.⁹

A 240. lőfegyverrel rendelkező polgárból január közepén egy mozgó nemzetőri század alakult, amely részt vett az Alsójárát elpusztító román felkelők megbüntetésére indított expedícióban. Itt azonban számtalan kihágást követtek el a polgári lakosság kárára, amely miatt Beöthy figyelmeztetésben részesítette br. Kemény Ignác Kolozs megyei kormánybiztost.¹⁰

A teljes körű összeírást Beöthy rendelte el 1849. január 17-én. A nemzetőrök kisebb része saját lőfegyverrel rendelkezett, a fegyvertelenek részére a város megkezdte a lándzsák készítését.¹¹

A kolozsvári nemzetőrség felett Csány László frissen kinevezett országos teljhatalmú biztos 1849. február elsején tartott szemlét. Az alakulat fegyverzete kizárólag lándzsákból állt, így Csány azt harctéri szolgálatra teljesen alkalmatlannak tartotta. A gyalogos zászlóalj elsősorban helyőrségi szolgálatot látott el. A lovas nemzetőri század 70 főt számlált (2 tiszt, 7 tizedes, 61 közvitéz), Székely Márton százados parancsnokkal az élén. A teljes városi nemzetőrség parancsnoka Uzoni Antal őrnagy volt.¹²

A hiányok mérséklése érdekében a későbbiek folyamán báró Kemény Farkas alezredes, kolozsvári katonai parancsnok a helyi fegyverjavító üzemben igazított fegyverek közül adott a nemzetőröknek. Az utóbbit azonban Csány megtiltotta, mivel a reguláris alakulatok is nagy fegyverhiánnyal küszködtek.¹³ Tovább rontotta az alakulat helyzetét, hogy lándzsáinak egy részét kénytelen volt átadni a 73. honvédszászlóalj fegyvertelen honvédeknek.¹⁴

⁸ MTA Kt. Csány-lt. 1849:1375.

⁹ *Irmédi-Molnár László*: Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. *A Térképészeti Közlöny* 8. sz. különfüzete. Budapest, 1938. 93–94. o.

¹⁰ Bíró Pál százados levele Beöthy Ödönhöz. Tordaszentlászló, 1849. január 14. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3578.; Beöthy levele Kemény Ignáchoz. Kolozsvár, 1849. január 29. MTA Kt. Csány-lt. 1849:247.

¹¹ Beöthy levele Kossuthoz. Kolozsvár, 1849. január 16. MNL OL H 2. 1849:701. Közl.: *Süli Attila*: Beöthy Ödön országos teljhatalmú biztos iratai (1848. december 19–1849. január 31). *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 1. sz. 249–250. o.; Beöthy rendelete Kolozsvárhoz. Kolozsvár, 1849. január 17. MTA Kt. Csány-lt. 1849:131.

¹² Csány levele Kossuth Lajoshoz. Kolozsvár, 1849. február 3. Csány-ir. 1998. II. 154. o.; Csány levele Tóth Ágoston alezredeshez. Kolozsvár, 1849. február 20. Uo. 196. o.; Groisz Gusztáv főbíró levele Csányhoz. Kolozsvár, 1849. február 7. HL Csány-lt. 14. d. 1849:124. A lovas nemzetőrség tisztjei közül Székely Márton százados mellett Benigni Sámuel főhadnagyot említi meg. Uo.; *Márki* 1897. 429. o.; Uzoni Antalra lásd: *Bona* 2000. 694. o.

¹³ Csány levele Kemény alezredeshez. Kolozsvár, 1849. március 4. MTA Kt. Csány-lt. 1849:334.

¹⁴ Berzenczey Antal alezredes, kolozsvári katonai parancsnok levele Csányhoz. Kolozsvár, 1849. március 12. HL Csány-lt. 17. d. 1849:68.

A városi nemzetőrség június elején 2002 gyalogosból és 30 lovasból állt,¹⁵ mindössze 160 vadászfegyverrel rendelkeztek.¹⁶ A *Honvéd* cikkírója szerint a tisztviselők és módosabb polgárok rendszeresen kihúzták magukat a nemzetőri szolgálat alól, így előfordult olyan eset, hogy a 20 főből álló éjszakai járőr csapat mindössze 14 fős volt.¹⁷

Kolozs megye

A megyében a magyarlakta települések 1849 februárjában kezdték újjászervezni a nemzetőrséget. A kalotaszegi Egres nemzetőr századának vezetői, Koncz József és Deján András a Karl Urban alezredes, császári-királyi dandárparancsnok által korábban elvett fegyvereiket (24 puská, 12 pisztoly) kérték vissza Csánytól, aki az igényt nem tudta teljesíteni.¹⁸

A szintén kalotaszegi Gyerővásárhely, Gesztrágy, Nagy- és Kiskapus nemzetőrei részére Rettegi László alispán 100 db lándzsát igényelt 1849. május végén.¹⁹ A bánffyhungyadi nemzetőr század 1849. március elején 167 fős volt (1 százados, 2 hadnagy, 2 őrmester, 2 tizedes, 160 közvitéz), Varjú Imre százados parancsnoksága alatt. A század a gyalui katonai parancsnokság alárendeltségébe tartozott, helyben és Sebesváron láttak el szolgálatot. A fenti parancsnokság 1849. április 21-én kelt kimutatása szerint a létszáma 143 fő volt, amely 1 századosból, 2 hadnagyból, 2 őrmesterből, 8 tizedesből és 130 köznemzetőrből állt.²⁰

Szintén külön század alakult áprilisban Válaszúton, amelynek parancsnoka Balázs János százados volt. Az alakulat 1 századosból, 1 főhadnagyból, 2 hadnagyból, 2 őrmesterből, 10 tizedesből és 129 köznemzetőrből állt. Balázs százados fegyvert igényelt Csánytól, aki a kérés kapacitás hiányában továbbra sem tudta teljesíteni.²¹

A kolozsi nemzetőrség újjászervezését 1848. december 29-én rendelte el a várost elfoglaló magyar csapatok parancsnoka, gr. Mikes Kelemen ezredes. A városi nemzetőrség egy része még július közepén is fegyvertelen volt, parancsnokuk, Houchard József őrnagy 70 db lándzsa kiutalását kérte Boczkó Dániel országos teljhatalmú biztostól.²²

¹⁵ A létszámcsökkenés oka ismeretlen.

¹⁶ A kolozsvári katonai parancsnokság kimutatása. Kolozsvár, 1849. június 9. MNL OL R 189. Teleki Sándor iratai. Sz. n.

¹⁷ *Honvéd*, 156. sz. 1849. június 28. 617–618. o.

¹⁸ Br. Kemény Ignác Kolozs megyei kormánybiztos levele Csányhoz. Kolozsvár, 1849. március 14. HL Csány-lt. 17. d. 1849:641.; Koncz József és Deján András levele Csányhoz. Egres, 1849. február. MNL OL F 245. 31378. tekercs. 1849:146.

¹⁹ Rettegi László levele Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztoshoz. Kolozsvár, 1849. május 28. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3719.

²⁰ Varjú Imre százados kimutatása. Bánffyhungyadi, 1849. március eleje. HL Csány-lt. 17. d. Sz. n.; A gyalui katonai parancsnokság kimutatása. Gyalu, 1849. április 21. MNL OL R 306. Katonai iratok. Sz. n.

²¹ Balázs János százados levele Csányhoz. Válaszút, 1849. április 9. MTA Kt. Csány-lt. 1849:1362.

²² Gr. Mikes Kelemen ezredes rendelete. Kolozs, 1849. december 29. Mellette: Houchard József Kolozs városi nemzetőr őrnagy levele Csány Lászlóhoz. Kolozs, 1849. február 6. HL Csány-lt. 13. d. 1849:71.; Houchard őrnagy levele Boczkó Dánielhez. Kolozs, 1849. július 17. MNL OL F 245. 31372. tekercs. 1849:5792. A válasz pozitív volt. Gr. Mikes Kelemenre lásd: *Bona* 2000. 517–518. o., Houchard József-re lásd: Uo. 390. o.

Belső-Szolnok és Doboka megyék

A dési nemzetőrség reorganizációját Bem vezérőrnagy rendelte el a város visszafoglalásakor (1848. december 23.). Ugyanakkor – Beöthy január 6-án kelt rendelete értelmében – megkezdtek a vadászcsapatok szervezését. Weér Farkas főispán a január 14-én kelt levelében állásfoglalást kért az országos teljhatalmú biztostól, hogy melyik csapattest szervezése élvez elsőbbséget, mivel a megye lehetőségei korlátozottak. Beöthy válaszában kifejtette, hogy a vadászcsapatok alakítása célszerűbb a nemzetőrségnél, mert azok 4 hónapra alakulnak, és bárhol bevetethetők. Így őket kell lőfegyverrel ellátni, a nemzetőrséget lándzsával is fel lehet szerelni.²³

Ettől függetlenül a dési nemzetőrség újjáalakult, és a város főhadnagya kérte Csány László országos teljhatalmú biztost, hogy az alakulat korábbi fegyvereit, 300 db kovás puskát és 2 db kisebb kaliberű löveget adják vissza. Csány a válaszában kifejtette, hogy 3 puskával sem rendelkezik, de ha lenne, azt sem ők kapnák, hanem a fegyvertelen honvédek.²⁴

A fegyverhiány miatt a dési nemzetőrök a szolgálatot értelmetlennek tartották, ami a fegyelem lazulásához vezetett.²⁵ A megye korábbi nemzetőrségei közül csak a dési két század, illetve a lápos-domokosi század, valamint a bethleni egység alakult újra, fegyverrel azonban még július közepén sem rendelkeztek.²⁶

Ennek ellenére néhány dési polgár 1849 júniusában egy mozgó nemzetőr csapat alakítására szólította fel Bauer Lajos őrnagy, dési katonai parancsnokot. Bár a kezdeményezést Boczkó Dániel teljhatalmú országos biztos támogatta, a realizálásra az orosz csapatok előnyomulása miatt nem kerülhetett sor.²⁷

A Doboka megyei Szék városa számára a nemzetőrök összeírását 1849. január 18-án rendelte el Beöthy.²⁸

A szamosújvári nemzetőrség 1849 februárjában alakult újjá. A városi tanács azonban a gyenge fegyverzet és más okok miatt halogatta a nemzetőrök felesketését, amit Csány 1849. február 21-én a személyes jelenlétével kényszerített ki. Szavai szerint: „Mi különbség akkor az alkotmányra hitet tenni nem akaró lázongó oláh és Szamosújvár lakosai közt.” A zászlószentelés így rövidesen megtörtént, azonban problémát jelentett, hogy a törvény által meghatározott kötelezettség ellenére, az éjszakai járőrszolgálatot – fizetség és fegyver hiányában – senki nem akarta vállalni.²⁹

²³ Weér Farkas Beöthyhez. Dés, 1849. február 14. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3754. Az ügyben br. Bánffy János alezredes, dési katonai parancsnok is állásfoglalást kért Beöthytől. Dés, 1849. január 15. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3517. A válasz: MTA Kt. Csány-lt. 1849:112.; *Kádár* 1890. 163. o.

²⁴ Csány levele Dés városához. Dés, 1849. február 23. MTA Kt. Csány-lt. 1849:287.

²⁵ Csány levele Kemény Farkashoz. Kolozsvár, 1849. március 6. MTA Kt. Csány-lt. 1849:363.

²⁶ Belső-Szolnok megye választmányának levele Boczkó Dánielhez. Dés, 1849. július 19. MNL OL F 245. 31737. tekercs. 1849:3. A dési és a bethleni nemzetőrségek részt vettek a Függetlenségi Nyilatkozat kimondása alkalmából rendezett ünnepségen. *Kádár* 1890. 197. o.

²⁷ *Kádár* 1890. 210–211. o. Bauer Lajosra lásd: *Bona* 2000. 226. o.

²⁸ Beöthy rendelete Szék városához. Kolozsvár, 1849. január 18. MTA Kt. Csány-lt. 1849:140.

²⁹ *Márki* 1897. 494. o.; Novák Márton főbíró levele Csányhoz. Szamosújvár, 1849. február 17. MTA Kt. Csány-lt. 1849:353.

Torda megye

Bem 1848. december 29-én dandárparancsnokát, Czetz János alezredest Torda elfoglalására küldte,³⁰ aki a várost még aznap megszállta, és jelentős mennyiségű hadianyagot zsákmányolt.³¹

Czetz feladatul kapta Bemtől a helyi nemzetőrség újjászervezését. Torda város monográfusa, Orbán Balázs szerint Czetz megjelenése után a tordaiak és aranyosszékiek „önként tódultak a zászló alá”. Ennek ellentmond azonban Czetznek január 16-án kelt, Beöthy Ödön erdélyi kormánybiztoshoz intézett levele, amelyben a tordai lakosságot egyenesen gyávának tartja, akik Nagyenyed felgyújtása miatt félnek a románok bosszújától.³²

A megye és Aranyosszék kormánybiztosa Ugron István, míg a tordai katonai parancsnok Egloffstein Béla br. őrnagy,³³ a Közép-Szolnok megyei nemzetőrség parancsnoka lett.³⁴ A kormánybiztos és a katonai parancsnokok helyzete nem volt irigylésre méltó. A megye 42 helységében még április közepén sem működött a közigazgatás a román felkelés következtében.³⁵

Czetzet és alakulatait Bem rövidesen magához rendelte erősítésképpen, így a város és környékének biztosításáról a helyi erőknek kellett gondoskodni. Megkezdődött a nemzetőrség újjászervezése, illetve ennek harcképesebb részeiből négy vadászszázadot szerveztek, amelyeknek a feladata, hogy biztosítsák a közbiztonságot és fegyverezzék le a román felkelőket.³⁶

A városban az ötven év feletti és a tizenhat év alatti korosztályokból három tartalék nemzetőri századot hoztak létre, akik gondoskodtak a rend fenntartásáról és ellátták a karhatalmi feladatokat.³⁷ A városi nemzetőrség szervezete február elején az alábbiak szerint alakult:³⁸

³⁰ MTA Kt. Történelem. Ívrét 300. 2. 3. Tóth Ágoston naplója; Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Közli: *Makray László* képviselő és volt honvédezredes. Pest, 1870. 90. o.; *Czetz*: 1850. 114–115. o.

³¹ *Kovács Endre*: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 79. o.

³² *Czetz*: 1850. 114–115. o. Nagyenyedet 1849. január 9-én gyújtották fel Ion Axente Sever román prefekt felkelői. Czetz alezredes jelentése Beöthyhez. Torda, 1849. január 16. MNL OL H 2. 1849:718.

³³ Kinevezésében az is szerepet játszhatott, hogy a Közép-Szolnok megyei nemzetőrség egy zászlóalját éppen Tordára vezényelték. Bár az utóbbit áprilisban elvezényelték, Csány ragaszkodott ahhoz, hogy Egloffstein továbbra is ellássa a hivatalát. Szolgálatait nélkülözhetetlennek tartotta. Csány levele Egloffsteinhez. Kolozsvár, 1849. április 3. MTA Kt. Csány-lt. 1849:699. Ismerteti: *Márki* 1897. 439. o.

³⁴ *Orbán* 1986. I. 412. o.

³⁵ Ugron István jelentése. Torda, 1849. április 16. MTA Kt. Csány-lt. 1849:1895.

³⁶ Ugron István levele. Kolozsvár, 1849. február 3. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3421.; Forró Elek alezredes levele. Marosvásárhely, 1849. február 7. Ismertetik a Torda megyei vadászcsapat-szervezés eredményeit. Uo.; MNL OL R 31. Napló 40–41. o.

³⁷ *Orbán* 1986. I. 413. o. Az első (piaci) század parancsnoka Ercsey József százados megyei főderész, a másodiké (Varga-utcai) Gálfi József százados és a harmadiké (újtordai) Márkó Sámuel százados volt. (*Orbán* 1986. II. 446. o.) Más forrás szerint 3 „ifjú” (Darkó Mihály, Ferenci János és Vízi százados parancsnoksága alatt) és 3 „öreg” század (Szigethi Sándor, Ercsey József és Szöllőssy István századosok vezetésével) alakult 1849. július 27-én. A teljes nemzetőrség parancsnoka Pápai Lajos őrnagy volt. MNL OL R 31. Napló. 1849. július 27.

³⁸ Ugron István kormánybiztos jelentése Csányhoz. Kolozsvár, 1849. február 5. MTA Kt. Csány-lt. 1849:81.

<i>Alakulat</i>	<i>Létszám</i>	<i>Lőfegyver</i>	<i>Szúró és vágó-fegyver</i>
I. nemzetőr század	302	1 gyutacsos, 4 kovás, 68 vadász	121 lándzsa
II. nemzetőr század	224	1 kovás, 26 vadász	190 lándzsa
III. nemzetőr század	221	2 gyutacsos, 3 kovás, 64 vadász	100 lándzsa
<i>Összesen</i>	<i>745</i>	<i>3 gyutacsos, 7 kovás, 158 vadász</i>	<i>411 lándzsa</i>

Újjáalakult a lovas nemzetőrség is, melynek 200 fős állományát Pápai Lajos alispán képezte ki, aki a parancsnokságot rövidesen Técsi Sámuel századosnak adta át.³⁹ A század kezdetekben postai küldeményeket és katonai szállítmányokat biztosított, majd egyik részük a gyulafehérvári ostromsereghez,⁴⁰ míg a másik Alsójárára került, ahol kivette részét a román felkelők elleni harcokból. Az alakulatba 36 zsidó származású megyei lakos is beállt, amit Gyárfás Domokos őrnagy a *Honvéd* 166. számában külön cikkben köszönt meg. Bár a csapat szolgálati ideje május végén lejárt, Egloffstein kérésére Szent-Iványi Károly teljhatalmú országos biztos hosszabbítást rendelt el. A szabadságharc leverése után a lovas nemzetőrök hazatértek.⁴¹

1849. július 4-én Szent-Iványi – Dobozy István maroszeői kormánybiztos kérésére – utasította Ugron Istvánt, hogy a megye egyik nemzetőr zászlóalját küldjék a Mezőségbe, mivel az ottani román falvak az orosz betörés hírére mozgolódtak. Ugron a felső-kerületi nemzetőrzászlóalját bízta meg a feladattal, amely Gyárfás Domokos őrnagy vezetésével rövidesen a Besztercei-havasokhoz vonult.⁴²

A Dyck vezérőrnagy⁴³ vezette orosz csapatok 1849. augusztus 15-én foglalták el Tordát, amelyet többször is megvédték a román felkelők pusztításától.⁴⁴ Orbán Balázs szerint Dyck még ahhoz is hozzájárult, hogy a beszedett fegyvereket ismét kiosszák a tordaiak között, hogy így polgári őrsereget szervezzenek a románok ellenében. 1849. augusztus 20-án osztrák csapatok szállták meg a várost, és a fegyvereket a polgároktól ismét beszedték.⁴⁵

A torockói nemzetőrséget korábbi parancsnoka, Zsákó István szervezte újra 1849 elején. A századot a havasok zárolására rendelték ki, feladata a Nyírmezőtől a Bedelői-hegy-

³⁹ A század tisztjei közé tartozott Nemes Miklós főhadnagy, Finta Miklós és Szentkirályi Dániel hadnagy. *Orbán* 1986. II. 446. o. Az alakulat tisztikarának felterjesztése: Ugron István levele Csányhoz. Torda, 1849. február 18. MTA Kt. Csány-lt. 1849:377.

⁴⁰ Pontosabban a gyulafehérvári ostromsereg Borbádon állomásozó 1. dandárjához. Létszámuk 71 fő volt. MNL OL P 876. 1. cs. 2. tét. No. 13.; 7 lovas kiküldönitve volt Csigeden, 4 pedig Tövisen. MNL OL H 75. 1849:26421. Pápai Lajosra lásd: *Bona* 2000. 561. o.

⁴¹ *Orbán* 1986. II. 446. o.; Egloffstein levele Csányhoz. Torda, 1849. május 26. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3615.; *Honvéd*, 166. sz. 1849. július 10. 658–659. o.; *Orbán* 1986. I. 526. o.

⁴² Szent-Iványi levele Ugron Istvánhoz. Kolozsvár, 1849. július 4. MNL OL F 245. 1849:5452.; Ugron István levele Szent-Iványihoz. Kolozsvár, 1849. július 7. MNL OL F 245. 31372. tegercs. 1849:1536.; Erdélyi hadsereg létszámkimutatása. 1849. június 21. *Történelmi Lapok* (Kolozsvár), 1894/23. 206–207. o.

⁴³ A 15. cári gyalogoshadosztály 1. dandárjának parancsnoka.

⁴⁴ Dyck tábornok levele Clam-Gallas gr., osztrák altábornagyhoz. Torda, 1849. augusztus 16. *Dragomir* I. 140. o. Dyck a román felkelők ellenében egy kozák különítményt rendelt ki az osztrák csapatok megérkezéséig. Stein alezredes Clam-Gallashoz. Torda, 1849. augusztus 17. Uo. 141. o.; *Orbán* 1986. I. 519. o.

⁴⁵ MNL OL R 31. Napló. 1849. augusztus 20.; *Orbán* 1986. II. 135. o.

ségig húzódnó terület biztosítása volt. A magyar katonaság elvonulása után Simeon Prodan román prefekt felgyújtatta Torockószentgyörgyöt. Zsákó hiába próbálta harcra ösztönözni a nemzetőröket, azok a túlerő miatt az ellenállást reménytelennek tartották és elmenekültek. Így a nemzetőr százados követségbe indult Prodanhoz, és sikerült elérnie hadisarc fejében Torockó megkímélését.⁴⁶

Küküllő megye

A megyében a nemzetőrség újjászervezését 1849 tavaszán kezdték meg, ennek a mozgatórugója Kolosi János katolikus plébános volt. A *Honvéd* 121. számában megjelent megyei tudósítás szerint „Nemzetőrségünk alakítása is megkezdődött és sikeresen foly.” Az alakulat élére br. Bánffy János főispán gr. Haller Györgyöt javasolta őrnagyi rangban.⁴⁷

A nemzetőrség tényleges vezetője Gyárfás Elek százados volt, akinek irányítása alatt a csapat folyamatosan gyakorlatozott.⁴⁸

1849. július 13-án Szent-Iványi Károly teljhatalmú országos biztos – br. Bánffy János főispán javaslatára – kérte a belügyminisztériumtól Kolosi János őrnagyi kinevezését a Küküllő megyei nemzetőrséghez.⁴⁹ Július elején a megye közgyűlése a szolgálatot teljesítő nemzetőrök díjazásáról folytatott tanácskozást.⁵⁰

Az alakulat létszáma 2000 fő körül mozgott, a felszereltségét – források hiányában – nem ismerjük.⁵¹

Erzsébetváros nemzetőrségét az 1849. január 20-án tartott tanácsülés után szervezték újjá, mintegy 240 polgárt köteleztek szolgálatra. Az alakulat parancsnoka Lengyel Lukács hadnagy volt, a városi őrszolgálatot az aranyosszéki szabadcsapattal közösen látták el. 1849. január 22-én felszentelték a város közönsége által a nemzetőrök számára készített selyemzászlót. Tekintettel arra, hogy lőfegyvereiket 1848 októberében a császári hatóságok beszedték, fegyverzetük kizárólag lándzsából állt. Az alakulatot br. August Heydte császári őrnagy fegyvereztette le 1849. január 31-én. A várost a nemzetőrségen kívül a 130 fős aranyosszéki vadászszázad, valamint 25 székely huszár védte, akik a túlerő elől kivonultak a településről.⁵²

⁴⁶ *Borbély* 1906. 89–91. o.

⁴⁷ Szent-Iványi Károly levele a hadügyminisztériumhoz. Kolozsvár, 1849. május 14. Mellette br. Bánffy János főispán levele. Dicsőszentmárton, 1849. május 10. HL Csány-lt. 116. d. 1849:2041.; *Honvéd*, 121. sz. 1849. május 18. 481. o.

⁴⁸ *Honvéd*, 152. sz. 1849. június 23. 602. o.

⁴⁹ Szent-Iványi levele Szemere Bertalanhoz. Kolozsvár, 1849. július 13. MNL OL F 245. 31373. tegercs. 1849:5679.

⁵⁰ *Honvéd*, 168. sz. 1849. július 12. 667. o.

⁵¹ *Bona* 2000. 449. o.

⁵² *Kővári* 1861. 187. o.; *Benedek Ferenc*: Erzsébetváros veszedelme 1848–49-ben. Első rész. *Történelmi Lapok* (Kolozsvár), 1894/3. 27–28. o. A nemzetőrséget gr. Haller József főhadnagy szervezte újjá. *Benedek Ferenc*: Erzsébetváros veszedelme 1848–49-ben. Második rész. *Történelmi Lapok* (Kolozsvár), 1894/5. 42–43. o. *Perslián Gergő*: Erzsébetváros veszedelme. Az aranyosszéki szabadcsapat sorsa. Uo., 1894/19. 171–172. o.; *Avedik Lukács*: Erzsébetváros az 1848/9. évi forradalom alatt. Uo., 1897/7–8. 54–56. o.

Alsó-Fehér megye

A törvényhatóság az érchegységi román felkelés és Gyulafehérvár ostroma miatt 1849-ben mindvégig hadszíntér volt, amely a nemzetőrség teljes újjászervezését szinte lehetetlenné tette. Emellett 1848 végén és 1849 elején számos magyarlakta település elpusztult, köztük a megyeszékhely, Nagyenyed is.

A rendelkezésre álló adatok szerint Tatár Sándor, br. Kemény István gazdatisztje 1849. június 8-án 300 nemzetőrrel Nagyenyedre vonult, akiket Székely Ádám vadász főhadnagy támogatásával rövidesen felszereltek. Az alakulatot Szentiványi Lászlóné egy díszes zászlóval ajándékozta meg, amelyet Basa Mihály református lelkész szentelt fel.⁵³

Gyulafehérvár ostroma alatt a városban maradt magyar polgárokból Fogarasi Antal nemzetőr százados egy kisebb nemzetőr csapatot szervezett (1849. június 27 körül). A gyulafehérvári ostromsereg 1849. július 28-án kelt hadrendje szerint a Tóth Károly százados parancsnoksága alatt lévő 2. dandár alárendeltségében 6 lovas gyulafehérvári nemzetőr harcolt, állomáshelyük Csüged volt. A vár alól elvonuló magyar csapatokat követte a gyulafehérvári „vadász” nemzetőr csapat is.⁵⁴

Hunyad megye és Szászváros-szék⁵⁵

A dévai nemzetőrség újjászervezését a város közgyűlése 1849. június 5-én határozta el, parancsnokságát ismét Keserű Ferenc választott őrnagy vállalta el. A század tagjai megválasztották az altiszteket, pontosabban 1 őrmestert és 8 tizedest. A századot négy szakaszra osztották, és javasolták a löfegyverrel rendelkező megyei tisztviselők felvételét az alakulatba. Kérték a városi vezetés közbenjárását a század egykori dobjainak visszaszerzéséhez, illetve az őrtanyák felállítására. A következő napon tartott gyűlésen a dévai polgárok kérték a városi tanácsot, hogy a XXII. törvénycikk értelmében nemzetőri szolgálatra kötelezett polgárokat ismét írják össze, illetve az alakulat tagjait mentesítsék a katonai beszállásolás terhe alól.

A megye közgyűlése az 1849. július 2-án tartott ülésén kérte az országos teljhatalmú biztostól, hogy a román felkelőktől beszedett fegyvereket nemzetőrségeik kapják meg, illetve a főként magyarokból álló rákosdi határőrszázad felfegyverzését.⁵⁶

Július 16-án a megye vezetése azt jelentette Boczkó Dániel országos teljhatalmú biztosnak, hogy a törvényhatóság nemzetőrségének létszáma 1500 fő, azonban fegyverrel továbbra sem rendelkeznek. Kéri a megyei birtokos Pálffy Domokos őrnagy kinevezését, mert a választott századosok őt támogatják. Július 23-án a törvényhatóság közgyűlése a közbiztonság érdekében ismételten kérte az országos teljhatalmú biztostól a helyi katonai

⁵³ *Szilágyi* 1898. 304. o. Székely Ádámra lásd: *Bona* 1999. III. 246. o.

⁵⁴ A gyulafehérvári ostromsereg hadrendje. 1849. július 28. MNL OL R 14. 3. t. 2/7.; *Szilágyi* 1898. 379–380. o. és 384. o. Tóth Károlyra lásd: *Bona* 2009. II. 469–470. o. László Elek visszaemlékezése szerint Fogarasi 1850-ben a császári hatóságok fogságra vetették. Az egyik vád ellene a gyulafehérvári nemzetőrség szervezése volt. *László Elek: Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/49. évi forradalom alatt.* S. a. r. *Sávai János.* Szeged, 1998. 190. o.

⁵⁵ Szászváros-szék Hunyad megyében fekvő szász szék volt. 1849-ben mindkét törvényhatóság élén gr. Kun Gotthard Hunyad megyei főispán állt kormánybiztosként, így közös igazgatás alatt álltak.

⁵⁶ Hunyad megye közgyűlésének jegyzőkönyve. Déva, 1849. július 2. MNL OL F 245. 31373. tekercs. 1849:5685.

parancsnokságnál tárolt, a román felkelőktől beszedett fegyverek kiutalását a nemzetőrség részére. Az utóbbi az elmondásuk szerint a birtokosokból és a „műveltebb” néposztályokból alakult újra. Emellett golyót, lőport és vadászfegyverekhez való lőkupakot is sürgettek, illetve a megye által a katonaság részére félretett 15 000 forint átadását a nemzetőrök ellátására. Az utóbbi igényt azzal támasztották alá, hogy a megyéből a sorkatonaság kivonult, így a személy- és vagyonbiztonságról maguknak kell gondoskodni.⁵⁷

A dévai nemzetőr század 1849. augusztus 12-én egy honvéd hadnagy temetésére vonult ki.⁵⁸

A megye nemzetőrségének 6. százada (Vajdahunyad–Rákosd környéke), amelynek parancsnoka Koncz Ferenc főhadnagy volt, augusztus elején Hátszeget és vidékét fedezte. Az alakulat létszáma 89 fő volt, ez 1 főhadnagra, 1 alhadnagra, 2 őrmesterre, 6 tizedesre, 6 őrzetőre, 1 dobosra és 72 köznemzetőrre tagolódott. Fegyverzete 27 vadászpuskából, 2 kardból, 1 karabélyból, 1 pisztolyból és 59 lándzsából állt.⁵⁹

1849. június elején a 86 fős hátszegi lovas nemzetőrség a dévai hadosztály alárendeltségébe tartozott, és a román felkelők ellenében tevékenykedett.⁶⁰

Szászváros székben az 1848 októberében lefegyverzett magyar nemzetőrség újjászerveződött. Egy július végi adat szerint br. Maximillian Stein ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka le akarta fegyverezni az alakulatot, ezt azonban Boczkó a legszigorúbban megtiltotta, mivel a szék magyarsága már számos esetben bizonyította a hűségét.⁶¹

Székely székek

Aranyosszék

A törvényhatóság visszafoglalása után Benő István őrnagy, az aranyosszéki nemzetőrség parancsnoka 1849. január 12-én jelentette Beöthynek, hogy a székben 724 gyalogos (2 század) és 163 lovas nemzetőr van (1 század). Az előbbi 47 lőfegyverrel, az utóbbi 73 felszerelt lóval, 13 pár pisztollyal, 4 karabéllyal és 8 szablyával rendelkezett. A lovas nemzetőrök kivétel nélkül kiszolgált székely huszárok voltak. Benő jelentésében kifejtette, hogy készek a kimozdulásra, de ehhez fegyvert sürgetett.⁶²

⁵⁷ Gr. Kun Gotthárd főispán levele Boczkó Dánielhez. Déva, 1849. július 16. MNL OL F 245. 31373. tegercs. 1849:310/E.; Hunyad Megye bizottmányi gyűlésének jegyzőkönyve. Déva, 1849. július 16. Uo. 1849:314/B.; Pálffy Domokosra lásd: *Bona* 2000. 558. o.

⁵⁸ *Csorba György*: A dévai nemzetőrség jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2002/3. 889–901. o. Az idézett rész: 896–897. o.

⁵⁹ Koncz főhadnagy levele a megyéhez. Vajdahunyad, 1849. július 30. MNL OL R 391. 5. tétel. Közli, hogy bár Pálffy őrnagy elrendelte a kivonulást, sokan vonakodtak a parancsnak eleget tenni.

⁶⁰ A dévai hadosztály létszámkimutatása. Forró Elek ezredes. Déva, 1849. június 2. *Történelmi Lapok* (Kolozsvár), 1895/16–17. 128–129. o.

⁶¹ Boczkó levele Stein ezredeshez. Kolozsvár, 1849. július 27. Mellette gr. Kun Gotthárd kormánybiztos levele. Szászváros, 1849. július 25. MOL F 245. 31373. tegercs. 1849:5980. Br. Maximillian Stein ezredesre lásd: *Bona* 2000. 634. o.

⁶² Benő őrnagy levele Csányhoz. Kövend, 1849. január 12. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3721.; A szék levele az országos teljhatalmú biztoshoz. Kövend, 1849. január 12. Uo. 1849:3717. A január 31-én Beöthyhez írt levélben Benő 200 db lőfegyvert és pénzt sürgetett. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3757. Benő őrnagy az 1849. február 6-án kelt jelentésében a nemzetőrség létszámát már 967 főben határozta meg. Benő őrnagy levele Csányhoz. Várfalva, 1849. február 6. HL Csány-lt. 14. d. Sz. n. Benő Istvánra lásd: *Bona* 2000. 239–240. o.

A szék vezetése elégedetlen volt Benővel, mivel szerintük a nemzetőr őrnagy képtelen volt fegyelmet tartani. A február elsején Csányhoz írt levelükben javasolták az elmozdítását, és olyan egyén kinevezését, aki ismeri a székely nemzetet.⁶³

A törvényhatóság 1849. február 16-án kelt jelentése szerint az összeírt teljes nemzetőrség kb. 1200 főből állt, amely egy zászlóaljat képezett. Az első század parancsnoka Gyarmati Samu százados, míg a másodiké br. Jósika Pál százados. A két kompánia együttes létszáma 712 fő volt. A 69 lovas nemzetőr élén Gál Miklós főhadnagy állt. Az alakulóban lévő 3. század székhelye Kövend volt, létszáma pedig 247 fő, amely 1 századosból, 1 főhadnagyból, 2 hadnagyból, 2 őrmesterből, 12 tizedesből, 2 dobosból, 2 ácsból és 225 közből tevődött össze. A szék községei közül csak Haró ellenséges érzelmű román lakosságát nem szervezték be a nemzetőrségbe.⁶⁴

A két század gyalogos nemzetőrség települések szerinti megoszlását az alábbi táblázat mutatja:⁶⁵

<i>Helység</i>	<i>Mozdítható nemzetőr</i>	<i>Helyben szolgáló nemzetőr</i>	<i>Összesen</i>
Felvinc	50	100	150
Harasztos	70	80	150
Kocsárd	35	45	80
Aranyospolján	40	50	90
Bágyon	150	150	300
Kersed	50	50	100
Szentmihályfalva	35	40	75
Sinfalva	30	45	75
Kövend	55	100	155
Rákos	55	100	155
Várfalva	55	100	155
Csegez	25	60	85
Mészkö	25	45	70
<i>Összesen</i>	<i>675</i>	<i>965</i>	<i>1640</i>

⁶³ Aranyosszék honvédelmi bizottmányának levele Beöthyhez. Kövend, 1849. február 1. MTA Kt. Csány-lt. 1849:45. A megjegyzés feltehetőleg Benő örmény származására utalt.

⁶⁴ Aranyosszék honvédelmi bizottmányának levele Csányhoz. Kövend, 1849. február 16. MTA Kt. Csány-lt. 1849:282. A törvényhatóság nemzetőrségének újjászervezését ismerteti: *Orbán Balázs*: Székelyföld leírása. Aranyosszék. Pest, 1872. XVI. aranyosszéknek a keresztesmező felső részén fekvő falui.

⁶⁵ Ugron István kormánybiztos levele Csányhoz. Torda, 1849. április 5. MTA Kt. Csány-lt. 1849:81.

⁶⁶ Benő őrnagy levele Csányhoz. Székelykocsárd, 1849. március 8. HL Csány-lt. 16. d. Sz. n.; Benő őrnagy jelentése Csányhoz a nemzetőrség létszámáról. Marosújvár, 1849. március 20. Uo. Sz. n.

A szék gyalogos és lovas nemzetőrségének tisztikara az alábbi volt:⁶⁶

Gyalogos nemzetőrség

<i>Név</i>	<i>Rendfokozat</i>
Benő István	őrnagy
Demeter Zsigmond	hadnagy, segédtszt
Gyarmati Dénes	százados
Gyarmati Soma ⁶⁷	százados
br. Jósika Pál	százados
Fodor József	főhadnagy
Égei János ⁶⁸	főhadnagy
Csép Mózes	főhadnagy
Létai Lajos ⁶⁹	hadnagy
Horváth György	hadnagy
Bágyon Miklós	hadnagy
Ráczi István ⁷⁰	hadnagy
Nagy Gábor	hadnagy
Kerekes Károly	hadnagy

Emellett 6 őrmester, 36 tizedes, 6 őrvezető, 6 dobos, 908 köznemzetőr, összesen: 976 fő.

Lovas nemzetőrség

<i>Név</i>	<i>Rendfokozat</i>
Gál Miklós	főhadnagy
Fodor Gábor	hadnagy

Emellett 1 őrmester, 1 trombitás, 6 tizedes, 57 közvitéz, összesen 67 fő.

A soralakulatok lekötöttsége miatt az aranyosszéki nemzetőrség 500 fős mozgósított zászlóalja (két század) 1849. január 22-én érkezett Torockóra Benő István őrnagy vezetésével. Elsődleges feladata a község biztosítása volt a román felkelők ellenében.

1849. január 28-án Jósika százados egy század honvéddel, egy század aranyosszéki nemzetőrrel és néhány Mátyás-huszárral Hidas falu román lakosságának megrendszabályozására indult, mivel az utóbbiak tevékenyen részt vettek a román felkelésben. A fenti alakulatokat 1849. február 19-én egy század tordai és egy század aranyosszéki nemzetőr váltotta, majd március 26-én br. Jósika Pál százados szintén aranyosszéki nemzetőr szá-

⁶⁷ Bona 2000. 366. o.

⁶⁸ Aranyosszék adóíró biztosa. Tiszti névtár 80. o.

⁶⁹ Bona 1999. II. 387. o.

⁷⁰ Feltehetőleg Ráczi István széki hivatalnok. Tiszti névtár 80. o.

zada védte a települést a helyi nemzetőrséggel együtt. Jósika százada április 5-én távozott a vidékről.⁷¹

A nemzetőrség két százada (egy zászlóalj) Benő őrnagy vezetésével március elsején érkezett meg új rendeltetési helyére, Marosújvárra. Elsődleges feladatuknak a vidék biztosítását tekintették a román felkelők ellenében. A Marosújváron állomásozó alakulat számos esetben követett el túlkapásokat a helyi lakosság kárára, így Csány kénytelen volt figyelmeztetni Benő őrnagyot a kihágások elkerülésére. 1849. április 10-én az aranyosszéki nemzetőrszázad a batizi hegyen 10 román férfit fogott el, akiket rögtön agyonlőttek. Jakab Károly szolgabíró ebben az időszakban jelentette Alsó-Fehér megye tisztségéhez, hogy az aranyosszéki nemzetőrök a román lakosság javait jogtalanul foglalták le.⁷²

Időközben a székben és Torda megyében egy honvédszászlóalj szervezését kezdték meg Benő őrnagy irányításával, aki rövidesen leköszönt nemzetőr parancsnoki beosztásáról. Az új alakulatba feltehetőleg számos nemzetőr is belépett, mert május elején a gyalogos nemzetőr zászlóalj létszáma 592 főre apadt.⁷³

1849. július közepén br. Maximilian Stein ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka kérte Boczkó országos teljhatalmú biztost, hogy az aranyosszéki nemzetőrség 3, egyenként 150 fős százada vonuljon ki a Gyalu–Bánffyhunvad vonal biztosítására. A törvényhatóság nemzetőr parancsnoka, Gyarmati Samu őrnagy azonban kifejtette, hogy a haditörvények bevezetése ellenére nehéz fegyelmet tartani a zászlóalijában. Jelenleg az Aranyostól Nagyenyedig húzódó vonalat biztosítják, mivel a szék is veszélyben van. Egyébiránt a nemzetőrség táborigi szolgálatra nem alkalmas. Ennek kettős oka van: egyrészt a nemzetőrök féltik a családjukat és a gazdaságukat, másrészt választott tisztjeik többnyire alkalmatlanok. Gyarmati javasolta, hogy a 18–36 év közötti korosztályból állítsanak ki egy rendes zászlóaljat, amelyet a magánszemélyeknél lévő fegyverekkel szereljenek fel.⁷⁴

Marosszék

A József Bem vezérőrnagy vezette magyar csapatok január 12-én vonultak be Marosvásárhelyre. A következő napon Bem egy bizottságot állított fel a szék polgári és katonai kormányzására. Az utóbbinak Forró Elek alezredes, Marosszék katonai parancsnoka volt a vezetője. A bizottmány a február 2-án tartott ülésén az alábbi határozatot hozta: „a m.-vásárhelyi nemzetőrség haladék nélkül újra felállíttassék, s fegyvereik számba vétessenek.” Emellett elrendelték a városba vezető utak állandó őrzését. A gyalogos nemzetőrség

⁷¹ *Borbély* 1906. 86. o. Csány László pénztári naplója szerint az országos biztos 1849. február 2-án utalt ki pénzt a Benő István őrnagy vezette két század aranyosszéki nemzetőrnek. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a törvényhatóságon kívül teljesítettek szolgálatot. MNL OL H 103. Pénztári napló, 8. bejegyzés. Február közepén felállt a széki nemzetőrség 3. százada is. MNL OL H 103. Pénztári napló, 97. bejegyzés. 1849. február 13. Eglöfstein alezredes levele Csányhoz. Torda, 1849. február 20. MTA Kt. Csány-lt. 1849:425.; Eglöfstein alezredes levele Csányhoz. Torda, 1849. február 19. Uo. 1849:421. Jósika hidasi kiszállítására lásd: *Szilágyi Farkas*: Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben. Nagyenyed, 1891. 197. o.

⁷² Benő őrnagy levele Csányhoz. 1849. április HL Csány-lt. 16. d. Sz. n.; Csány levele Benő őrnagyhoz. Kolozsvár, 1849. április 5. MTA Kt. Csány-lt. 1849:705.; Ifj. Kemény István br., főispán ismételt levele Csányhoz az ügyben. Kolozsvár, 1849. április 12. Uo. 1849:1464.; *Szilágyi* 1898. 354–355. o.

⁷³ Benő őrnagy kimutatása. Kolozsvár, 1849. május 4. HL Csány-lt. 21. d. 1849:907.

⁷⁴ Stein ezredes levele Boczkó Dánielhez. Kolozsvár, 1849. július 18. Mellette: Gyarmati Samu őrnagy levele Boczkó Dánielhez. Torokószentgyörgy, 1849. július 17. MNL OL F 245. 31372. tekeres. 1849:5827.

mellett döntöttek egy lovas nemzetőri század felállításáról, amelynek szervezésével Forró alezredes Matskási Lajost bízta meg.⁷⁵

Gróf Lázár Dénes őrnagy, marosszéki nemzetőrparancsnok 1849. február 19-én jelentette Csásynak, hogy a székben az első lépéseket a nemzetőrség felállítására megtette. Lázár 3-4000 ezer nemzetőrrel számolt, akik elsősorban lándzsával vannak felfegyverezve. Véleménye szerint a sikeres szervezéshez pénz kell és kellő mennyiségű szuronyos puska, mert e nélkül a nemzetőrök nem bíznak az erejükben. Egyben kérte alezredessé való előléptetését és áthelyezését a honvédséghez.⁷⁶

Lázár alezredes a szék nemzetőreit az alábbiak szerint osztályozta:

<i>Osztály</i>	<i>Életkor</i>	<i>Létszám</i>
I.	25–32	2870
II.	32–39	2046

Ennek alapján az összlétszám 4916 fő volt, amely 3 zászlóaljat képezett. A nemzetőrök ruházata – Lázár tervei szerint – egyforma, vörös pántlikával és címerrel ellátott kalapból, kék posztóból készített ruházatból és csizmából állt. A fegyverzet és a pénz azonban teljesen hiányzott, így Lázár alezredes az utóbbiak biztosítását sürgette Csásynál. 1849. március 10-én Marosszék tisztsége azt jelentette Csásynak, hogy a törvényhatóság teljes lakossága nemzetőri szolgálatot tesz.⁷⁷

A marosvásárhelyi nemzetőrség tényleges újjászervezése ennek ellenére elmaradt, így Lázár alezredes május 7-én figyelmeztette a várost, majd a felszólítást május 26-án megismételte. A legfőbb problémát az jelentette, hogy a széki nemzetőrség, amelyet 1 alezredes és 4 őrnagy irányított, teljesen fegyvertelen volt.⁷⁸

A marosszéki nemzetőrség 600 fős mozgósított zászlóalja áprilistól a beszercei hadosztály alárendeltségébe tartozott, gr. Tholdalagi Mihály parancsnoksága alatt. Feladata a Máramaros megyével határos vidék biztosítása volt.

⁷⁵ A marosvásárhelyi kormányzó hadbizottmány rendelete a városhoz. Marosvásárhely, 1849. február 2. *Pál-Antal* 2001. 417–418. o.; *Biás* 1900. 25–26. o.; Matskási Lajos a városhoz. Marosvásárhely, 1849. február 25. *Pál-Antal* 2001. 418. o. Forró Elekre lásd: *Bona* 2000. 335–336. o.

⁷⁶ Gr. Lázár Dénes levele Csányhoz. Marosvásárhely, 1849. február 19. HL Csány-lt. 1849:227. Gr. Lázár Dénesre lásd: *Bona* 2000. 475. o.

⁷⁷ Gr. Lázár Dénes levele Csányhoz. Marosvásárhely, 1849. február 27. MTA Kt. Csány-lt. 1849:549.; Lázár Dénes Csányhoz. Marosvásárhely, 1849. február 19. Uo. 1849:227.; Marosszék tisztségének levele Csányhoz. Marosvásárhely, 1849. március 10. HL Csány-lt. 17. d. 1849:607.

⁷⁸ Gr. Lázár Dénes alezredes levele a városhoz. Marosvásárhely, 1849. május 26. *Pál-Antal* 2001. 443. o.; Szent-Iványi levele a belügyminisztériumhoz. Kolozsvár, 1849. június 15. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3633. Itt a teljhatalmú országos biztos – Dobozy István – június 2-án kelt felterjesztését továbbította. Ennek alapján kérték a 4 őrnagy kinevezését a marosszéki nemzetőrséghez, illetve Nagy Sámuel honvédszázados őrnagyi rangban a marosvásárhelyi nemzetőrséghez. Szent-Iványi egyben rosszállását fejezte ki amiatt, hogy a nemzetőrség a fegyverhiány miatt használhatatlan, ugyanakkor az őrnagyi fizetések megterhelik az álladalmi pénztárt. Ugyanitt terjesztette fel Gyarmati Sándort őrnagnak és Varró Gergelyt segédjéül az aranyosszéki nemzetőrséghez. A fenti személyeket adataim szerint a hadügyminisztérium nem erősítette meg.

A hadosztály 1849. május elsején kelt jelentése szerint a zászlóalj állapota a következő volt:⁷⁹

<i>Felépítés</i>	<i>Létszám</i>	<i>Fegyver</i>	<i>Hiány</i>
1 őrnagy, 2 segéd, 1 zászlós, 3 százados, 3 főhadnagy, 6 hadnagy, 6 őrmester, 36 tizedes, 4 dobos, 548 köznemzetőr	610	200 vadászpuska és lándzsa	-

A későbbiek folyamán az alakulat létszáma 807 főre nőtt, amely júniusban az alábbiak szerint épült fel.⁸⁰

<i>Rendfokozat</i>	<i>Létszám</i>
Őrnagy	1
Segédtszt	1
Százados	5
Főhadnagy	5
Hadnagy	10
Őrmester	10
Tizedes	60
Dobos	5
Őrvezető	60
Köznemzetőr	650

A zászlóalj június közepén tért haza, a birtokukban lévő 300 db kovás fegyvert Dobay József alezredes, beszercei hadosztályparancsnok beszedette, és a 2. határvéd zászlóalj állományának osztotta ki.⁸¹

Az orosz betörést követően Gál Sándor ezredes 1849. június 23-án elrendelte a székelyföldi nemzetőrsek mozgósítását, így Dobozy István kormánybiztos Lázár alezredes vezetésével 1600 gyalogos és 150 lovas nemzetőrt indított a Gál ezredes parancsnoksága

⁷⁹ Tóth Ágoston ezredes jelentése a hadügyminisztériumhoz. Beszterce, 1849. május 1. MNL OL H 75. 1849:21475. Gr. Tholdalagi Mihályra lásd: *Bona* 2000. 678. o.

⁸⁰ Erdélyi hadsereg létszámkimutatása. 1849. június 21. *Történelmi Lapok* (Kolozsvár), 1894/23. 206–207. o.; Dobay József alezredes kimutatása a beszercei hadosztály állományáról. Beszterce, 1849. június 11. *Történelmi Lapok* (Kolozsvár), 1895/10. 80–81. o.; *Gyalóky Jenő: A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán.* 1937. I. melléklet. A beszercei hadosztály állománya 1849. május 22. és július 20. között. In: *Uő: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán.* Budapest, é. n. 66. o. Gyalóky szerint a beszercei hadosztály alárendeltségében 807 „tűrhetően fegyverzett” maroszéki nemzetőr volt.

⁸¹ Dobay alezredes levele Szent-Iványinak. Beszterce, 1849. június 17. MTA Kt. Csány-lt. 1849:4915.; Dobayra lásd: *Bona* 2000. 306–307. o.

alatt Háromszéken harcoló székely tábor megsegítésére. Dobozy a székelyeket fenyegető román felkelők ellenében további 2500 nemzetőrt mozgósított.⁸²

Gál ezredes 1849. július 6-án utasította a székelyeket, hogy a táborba „jövő-menő” nemzetőrséget küldjék vissza a falvaikba, mert rémhírekkel lehangolják a sereget és az otthoni falusi lakosságot.⁸³

Július végén a marosvásárhelyi nemzetőrség egy része Medgyesén állomásozott, visszarendelésüket a városi tanács az orosz előnyomulás miatt sürgette. Ebben az időszakban a törvényhatóság 6000 nemzetőre volt mozgósítva a román felkelők és a cári csapatok ellenében.⁸⁴

Udvarhelyszék

A törvényhatóságban a nemzetőrség teljes körű felállítására 1849 elején nem került sor. Ennek oka feltehetőleg a fegyverhiány, illetve a reguláris alakulatok szervezése volt. Adataink szerint 1849. április elején két század mozgósított udvarhelyszéki nemzetőr teljesített szolgálatot a szék határain kívül, akik illetményüket és ellátásukat az erdélyi hadtest főhadbiztosától nyerték.⁸⁵

Udvarhelyszékben a teljes nemzetőrség újbóli felállítását Gál ezredes 1849. április 18-án kelt rendeletében határozta meg Pütkösti Pál nemzetőr őrnagy számára. Az utóbbi május 16-án átiratot intézett az ügy érdekében a székvezetéshez. A polgári tisztség válszlevelében kifejtette, hogy a nemzetőrség felállításával az országos biztos rendeletéig várni kell, azonban figyelembe kell venni, hogy a 40 éves korig lévő korosztály az újoncosások miatt ki van merülve, az 50 éves korosztály szolgálatra kötelezése esetén pedig a földművelés kárt szenved. Ennek alapján javasolták, hogy a nemzetőrséget a Csíksban, Beszterce- és Brassó-vidéken szolgálatot teljesítő székbeliekből hozzák létre. A javaslatot Ferenczi József alkirálybíró Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztoshoz eljuttatta, aki válaszában kifejtette, hogy jelen nehéz helyzetben a más vidékeken szolgálatot teljesítő udvarhelyszékieket nem tudják hazavezényelni. Ezért kérte a szék vezetését, hogy a lakosságot felvilágosítással győzzék meg a „népszerűtlen” nemzetőri szolgálat szükségességéről. Itt ki kell fejteni, hogy a nemzetőrség elsődleges feladata a szék belbiztonságának fenntartása, kimozdítani nem fogják őket, így a mezei munkákat is el tudják majd végezni.⁸⁶

⁸² Gál Sándor ezredes levele Szent-Iványi Károlyhoz. Uzon, 1849. június 23. MNL OL H 29. 1849:10577. Gál összesen 8000 nemzetőrré számított; Dobozy István marosvásárhelyi kormánybiztos levele Szent-Iványi Károlyhoz. Marosvásárhely, 1849. június 30. MNL OL F 245. 31378. tekercs. Sz. n.; Dobozy levele Szemere Bertalanhoz. Marosvásárhely, 1849. június 28. MNL OL Belügyminisztérium. Szegedi iratok. H 19. 1849:4340.; *Honvéd*, 168. sz. 1849. július 12. 170. o.; *Németh* 2008. 75. o. Gál Sándorra lásd: *Bona* 2000. 158–159. o. Dobozy Istvánra lásd: *Bona* 2000. 308–309. o.

⁸³ *Biás* 1900. 35. o.

⁸⁴ Tanácsi határozat. Marosvásárhely, 1849. július 24. *Pál-Antal* 2001. 455. o. Más adatok szerint a marosvásárhelyi nemzetőrök Szászrégenen állomásoztak. *Kövári* 1861. 255–256. o. Dobozy István kormánybiztos levele Berde Mózeshez. Marosvásárhely, 1849. július 20. MNL OL F 247. 5. cs. 1849:1636.

⁸⁵ Schopf Alajos főhadbiztos kimutatása. Nagyszeben, 1849. április 19. MNL OL H 29. 4895/Po. Eszerint a két század 2 századosból, 2 főhadnagyból, 4 hadnagyból, 4 őrmesterből, 24 tizedesből, 4 dobosból, 4 ácsból, 325 nemzetőrből állt, teljes létszáma 369 fő volt.

⁸⁶ Pütkösti Pál őrnagy levele Udvarhelyszék tisztségéhez. Székelyudvarhely, 1849. május 16. *Pál-Antal – Zepezsaner* 2005. 342–344. o. A válasz ugyanott. Ferenczi József alkirálybíró levele Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztoshoz. Székelyudvarhely, 1849. május 16. HL Csányi-lt. 1849:3223. A válasz (Kolozsvár, 1849. május 22.): *Pál-Antal – Zepezsaner* 2005. 355. o. Pütkösti Pálra lásd: *Bona* 2000. 587–588. o.

Így a törvényhatóság vezetésének a rendelkezést tudomásul kellett vennie. Gál ezredes május 23-án, a készülő orosz betörés álhírére elrendelte a nemzetőrség mozgósítását, lándzsával való felszerelését és ellátását 6 napi élelemmel. Ezzel egyidejűleg a századok megválasztották a tisztjeiket is. Ennek hatására június elején Pütkösti őrnagy óvást emelt a homoródkarácsonyfalvi, almási, oklándi és újfalvi század vezetőjéül választott Barabás József ellen, mivel az utóbbi Udvarhelyszék császári megszállása alatt adóösszeíró biztos volt.⁸⁷

A nemzetőrség újjászervezésében Pütkösti őrnagy mellett P. Horváth Dániel képviselő és a széki tisztviselők játszottak szerepet.⁸⁸

A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a székben lévő begyűjtött fegyvereket korábban Csíkba szállították a besorozott újoncok felfegyverzésére. A későbbiek folyamán Pálffy Elek helyettes kormánybiztos mindössze 180 pár pisztolyt tudott szerezni a nemzetőrök részére.⁸⁹

Június közepén a Székelyudvarhelyen állomásozó sorkatonaság elvonult, így a helyőrségi szolgálatot a városi nemzetőrség vette át. Ennek teljes létszáma július elején 1743 fő volt, amely 2 őrnagyból, 13 századosból, 12 főhadnagyból, 24 hadnagyból, 1 alorvosból, 1 foglárból, 24 őrmesterből, 16 trombitásból, 144 tizedesből és 1506 köznemzetőrből állt.⁹⁰

Az orosz betörés miatt Gál Sándor ezredes elrendelte a szék 3 zászlóaljának készenlétét és négy napi élelemmel való ellátását. Ekkor a nemzetőrség, amelynek parancsnokságát Pütköstitől P. Horváth Dániel őrnagy vette át, 5 zászlóaljból állt, ami összesen 30 századot jelentett. A teljes létszám 7123 fő volt. A zászlóaljak közül az 1–2. (12 század) P. Horváth, a 3–4. (12 század) Pütkösti, az 5. zászlóalj (6 század) Gamerra Gustavo helyettes őrnagy irányítása alatt állt. A századokból 2 főt lovas nemzetőri szolgálatra köteleztek.⁹¹

Június 23-án Gál ezredes ismét elrendelte a szék 3 nemzetőrzászlóaljának mozgósítását és Csíkszékbe történő vonulását. A kiindulóknak 8-10 napi élelemmel kellett rendelkezniük.⁹² A kirendelt nemzetőri századok harckészsége nem volt ideális. A rikai határ-

⁸⁷ Gál Sándor ezredes rendelete a székhez. Csíkszereda, 1849. május 23. *Pál-Antal – Zepezcaner* 2005. 352–353. o.; Pálffy Elek helyettes főkirálybíró levele Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztoshoz. Székelyudvarhely, 1849. május 26. Uo. 354. o.; Pütkösti Pál őrnagy levele a szék polgári tisztségéhez. Székelyudvarhely, 1849. június 5. Uo. 363. o.

⁸⁸ P. Horváth Dániel őrnagy levele Csányhoz. Marosvásárhely, 1849. május 10. MTA Kt. Csány-lt. 1849:2922. P. Horváth Dánielre lásd: *Bona* 2000. 384–385. o.

⁸⁹ Pálffy Elek Szent-Iványihoz. Székelyudvarhely, 1849. május 18. MTA Kt. Csány-lt. 1849:3643.; Székelyudvarhely városának levele Szent-Iványi Károlyhoz. Székelyudvarhely, 1849. június 9. Uo. 4514.

⁹⁰ Keresztes Imre őrnagy levele a szék vezetéséhez. Székelyudvarhely, 1849. június 16. Mellette: Udvarhelyszék helyettes kormánybiztosának intézkedése Lengyel Péter és Kassai Dániel nemzetőr századosok felé. Székelyudvarhely, 1849. június 17. *Pál-Antal – Zepezcaner* 2005. 382. o.; Gál Sándor ezredes a szék tisztségéhez. Kanta, 1849. július 1. Uo. 420. o.; Keresztes Imre őrnagy, székelyudvarhelyi katonai parancsnok kimutatása. Székelyudvarhely, 1849. július 10. MNL OL P 876. 2. tétel. 1849:87.

⁹¹ Gál Sándor ezredes rendelete a székhez. Kézdivásárhely, 1849. június 20. *Pál-Antal – Zepezcaner* 2005. 393–394. o.; Pütkösti Pál őrnagy levele Pálffy Elek helyettes főkirálybíróhoz. Székelyudvarhely, 1849. június 22. Uo. 397. o.; P. Horváth Dániel őrnagy levele a szék vezetéséhez. Székelyudvarhely, 1849. június 23. Uo. 399–400. o. Gamerra Gustavora: *Bona* 2008. I. 378–379. o.

⁹² Rendelet Udvarhelyszék tisztségéhez. Uzon, 1849. június 23. *Pál-Antal – Zepezcaner* 2005. 401–402. o.; Gál rendelete a nemzetőrség Alcsíkba vezényléséről. Eresztevény, 1849. június 24. Uo. 404. o.; P. Horváth Dániel őrnagy levele Pálffy Elek helyettes főkirálybíróhoz. Homoród, 1849. június 26. Uo. 405–406. o. P. Horváth úgy értesült, hogy a székét veszély fenyegeti, ezért nem javasolja a nemzetőrség Csíkba indítását. Válasz: Székelyudvarhely, 1849. június 26. A hír alaptalan, így vonuljon a nemzetőrséggel Alcsíkba. Az udvarhelyszéki nemzetőrség kivonulásáról tudósított: *Hadi Lap*, 7. sz. 1849. július 2. Közli: *Demeter* 2010. 83–84. o.

szélt biztosító homoródalmási század arra a hírre, hogy az ellenség Miklósvárt és Köpecet elfoglalta, megfutamodott, így a pótlásukra egy másik századot kellett küldeni. A nemzetőrség 3. zászlóaljja 17. századának tagjai (Pálfalva) nem jelentek meg a rendeltetési helyükön, Sepsibükszádon. A falu vezetői azzal mentegetőztek, hogy későn vették kézhez az indulási parancsot, ráadásul sem kenyeret, sem pénzt nem kaptak. A sepsibükszádi táborból a 10. nemzetőri század (Szombatfalva) hazaszökött. A falubelieket Fenyédi István nemzetőr lázította, aki nyíltan kijelentette, hogy „aki tovább menetre kényszeríti, fejbe lövi”. Emellett megszökött az oroszfalvi század teljes állománya és a galambfalvi század tagjainak nagy része, illetve az etédi-martonosi el sem jött. Június végére a tábor állománya – a tiszteken kívül – 1224 köznemzetőr volt.⁹³

A székelyudvarhelyi városi nemzetőrzászlóalj tagjai – a *Honvéd* tudósítója szerint – mehtagadták a táborba vonulást, a tisztviselők és kézművesek kihúzták magukat a szolgálatalól, így a teher a falusi nemzetőrökre nehezedett.⁹⁴

A szék Szászfölddel határos határszélét (Segesvár-szék) két század nemzetőr biztosította (a székelykeresztúri és a siménfalvi) Berry Károly százados parancsnoksága alatt. Itt elsősorban az utakat és a stratégiaiilag fontos pontokat kellett védeni.⁹⁵

1849. július 27-én Nagy András főhadnagy kérte Bemtől, hogy nevezzék őt ki az udvarhelyszéki nemzetőrség főparancsnokává. Ez azt feltételezi, hogy a korábbi parancsnok, P. Horváth Dániel őrnagy lemondott a hivataláról.⁹⁶

A székben 1849-ben végrehajtott nemzetőri összeírások eredményeit csak töredékesen ismerjük, melyet az alábbi táblázatban foglalok össze:⁹⁷

<i>Helység</i>	<i>Létszám</i>	<i>Időpont</i>	<i>Fegyver</i>
Telekfalva	77	1849. április 6.	-
Miklósfalva	29	1849. április 6.	1 puska, 3 lándzsa, 2 pisztoly
Patakfalva	76	1849. március 31.	-
Kénos	53	1849. április	-
Árvátfalva	26	1849. március 19.	-
Homoródszentlászló	42	1849. március 21.	-
Sándorfalva	28	1849. március 13.	12 puska, 7 pisztoly, 7 lándzsa, 1 kasza

⁹³ Orbán János százados levele Bedő Sándor szolgabíróhoz. Újfalva, 1849. június 26. Mellette: A szék levele Pünkösti őrnagyhoz. Székelyudvarhely, 1849. június 26. *Pál-Antal – Zepezcaner* 2005. 408–409. o.; A széki nemzetőrség 3. zászlóalj 17. századának levele K. Horváth János kormánybiztoshoz. Sepsibükszád, 1849. június 29. Uo. 411–412. o.; *Németh* 2008. 74–75. o.

⁹⁴ *Honvéd*, 190. sz. 1849. augusztus 6. Székelyudvarhely, 1849. július 21.

⁹⁵ Berry Károly százados, osztályparancsnok jelentése. Székelyderzs, 1849. június 27. *Pál-Antal – Zepezcaner* 2005. 409–410. o.; *Egyed* 2008. 234. o.; Pálffy Elek levele Pünkösti őrnagynak. Székelyudvarhely, 1849. június 30. *Pál-Antal – Zepezcaner* 2005. 411. o.; P. Horváth őrnagy jelentése K. Horváth Jánoshoz. Sepsibükszád, 1849. június 30. Uo. 418–419. o. P. Horváth a tábor szellemét jónak tartotta, illetve javasolta, hogy az otthon maradt állomány végezze el a mezei munkát. Berry Károlyra lásd: *Bona* 2008. I. 172. o.

⁹⁶ Nagy András kérelme. Székelyudvarhely, 1849. július 27. Mellette 3 okmány a korábbi katonai pályafutásáról. MNL OL R 14. 3. tétel. N. 8/23.

⁹⁷ *Pál-Antal – Zepezcaner* 2005. 502–652. o.

<i>Helység</i>	<i>Létszám</i>	<i>Időpont</i>	<i>Fegyver</i>
Lokod	33	1849. március	-
Felsőboldogfalva	65	1849. március	-
Vágás	135	1849. március	-
Székelymagyarós	59	1849. május 24.	6 puska, 1 kard
Béta	78	1849. május	-
Kányád	94	1849. május	-
Ófalva	57	1849. március	-
Homoródkeményfalva	45	1849. március 21.	13 puska, 1 pisztoly
Alsósófalva	187	1849. március	-
Lövéte	369	1849. március 26.	-

Csíkszék

A szék nemzetőrségének élére februárban nevezte ki Tamás András nyugalmazott székely huszár őrnagyot Gál Sándor ezredes.⁹⁸ Ezzel párhuzamosan folyt a nemzetőrségek újjászervezése, amelyből – Mikó Mihály kormánybiztos február 19-én kelt jelentése szerint – 12 mobilis század létezett, 3000 fős létszámmal. Mikó a legnagyobb problémának a fegyverhiányt tartotta, amelynek következtében fél, hogy a századok feloszlanak.⁹⁹

1849. május 7-én – Gál ezredes javaslatára – Tamás őrnagyot Bem alezredessé léptette elő.¹⁰⁰

A csíkszéki „fekete zekés” nemzetőrök Tamás András alezredes vezetésével részt vettek a sepsiszentgyörgyi–szemerjai ütközetben, ahol a székely hadosztály tartalékát képezték.¹⁰¹

Háromszék

1848. október végén Berde Mózes kormánybiztos összeíratta a 18 és 50 év közötti férfilakosságot, amelyet társadalmi és vagyoni különbség nélkül nemzetőri szolgálatra köteleztek. A szék területén 3 katonai parancsnokságot szerveztek, ezek felügyelték a területük alá tartozó nemzetőrségeket (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Barót). Az utóbbiak a szék határán kijelölt pontokon állandó őrszolgálatot adtak, míg az 50 év feletti lakosságból szervezték meg az úgynevezett belszolgálatot. Emellett felállítottak 3 tartaléksereget is, amelyekben szintén szolgáltak nemzetőrök (Sepsiszentgyörgy, Uzon, Kőkös).¹⁰²

Az önvédelmi harc folyamán az erdővidéki nemzetőrséget 1848. december 6-án Dániel Imre császári biztos lefegyvereztette.¹⁰³

⁹⁸ *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. II. Csíkszék. Pest, 1869. 157. o.; *Németh* 2008. 47. o.

⁹⁹ Mikó Mihály kormánybiztos levele Csányhoz. Gyergyóalfalu, 1849. február 19. HL Csány-lt. 1849:373. Tamás Andrásra lásd: *Bona* 2000. 673. o.

¹⁰⁰ Bem tiszti kinevezései. Segesvár, 1849. március 7. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1895. Okmánytár. XXXII.

¹⁰¹ *Kövári* 1861. 252. o.

¹⁰² A háromszéki kormánybiztosok híruil adják a széknek az agyafalvi határozatokat. Sepsiszentgyörgy, 1849. október 30. *Kövári* 1861/a. 111. o.; *Egyed* 2008. 150–151. o.

¹⁰³ *Egyed* 2008. 172. o.

1849 márciusában Beke József alezredes, háromszéki katonai parancsnok a Brassó ellen hadműveleteket folytató Bem tábornok parancsára elrendelte a széki nemzetőrség mozgósítását és egy védelmi vonal felállítását a határ mentén. Az okot az szolgáltatta, hogy a magyar katonai vezetés tartott attól, hogy a román fejedelemségek felé visszavonuló császári és cári csapatok Háromszék felől fognak ismételten betörni Erdélybe. A védelmi vonal az intézkedés szerint az alábbiak szerint épült fel: „E célból Bem tábornok úr parancsa folytán általános népfelkelés rendeltetik, parancsoltatik, hogy tizennyolctól ötven évig minden mozogható székelly fegyvert ragadva az illető falusi nemzetőrséghez csatlakozzon, hogy a helységi nemzetőrségi főbb tisztje által minden falusi nép Sepsiből által Árkoson, Kézdivől pedig a Feketeügy jobb pártjától bezárólag Al- és Felcsernátonig – s Hatolykáig haladéktalanul Uzonba és Kőkösbe vezethessen.

Minden Orbai faluk és Sepsiből Feldoboly és Nagyborosnyó a Bodzai-szorosra rendeltetnek – melyeknek főparancsnokául Kövér nyugdíjas százados úr van kinevezve, ki is általam oda utasítaték, hogy a szorosat rögtön elfoglalván Bodola és Nyém felet[t] a háromszéki haddal egy arányban előhaladjon a tartalék fen[n] hagyását önként értvén.

A két Csernátonon felüli Kézdiszék Ojtoz felé léend állítva, mégpedig Ikafalva – Futásfalva – Fel- és Altorja – Karatna – Volál és Kézdivásárhely Pitter százados úr parancsnoksága alatt tartaléklul Kézdivásárhelyen 1 – a többi Kézdi széki helységek pedig Domokos Sándor¹⁰⁴ őrnagy úr parancsnoksága alatt – Berecken Domokos őrnagy úr rendelkezlen csapatából egy vadászfegyverrel ellátott századot Ojtozba és Ojtoz szoritóba (?)¹⁰⁵ különösen az ágyúk fedezetét ajánlom. Semmi névvel nevezhető fegyvert és a megállított idő korig senkinek hon maradni nem szabad, aki ez ellen tenne mint áruló tekintessék s büntetessék. A kiszállandó nép legalább is 4 napi élességgel legyen ellátva.”¹⁰⁶

A kézdiszéki nemzetőrség 1849. június közepén mintegy 5000 fős volt, azonban a nyári betakarítási munkák miatt nagyon sokan hanyagolták a szolgálatot. A kézdiszéki nemzetőr zászlóalj felett 1849. június 16-án tartottak szemlét Kézdivásárhelyen.¹⁰⁷

Ebben az időszakban 106 háromszéki nemzetőr a Bodzai vámnál teljesített szolgálatot.¹⁰⁸

A Brassó elleni orosz támadás után Vitályos Antal százados, sepsiszéki katonai parancsnok Uzonba mozgósította a körzetében élő nemzetőröket, az utóbbiak többsége azonban csak lándzsával volt felszerelve. Hasonlóképpen elrendelték az erdővidéki települések nemzetőrségeinek táborba szállását is, akiknek 1849. június 29-én délután két órakor kellett megjelenniük Baróton, négy napi élelemmel felszerelve.¹⁰⁹

Bem altábornagy a moldvai betérés előtt Kézdivásárhelyen volt, ahol a szekerét a helyi lovas nemzetőrség „nemzeti lobogóval környezte.” A lengyel tábornok csak a lőfegyverrel rendelkező nemzetőröket mozgósította, akiket a moldvai hadműveletek előtt Eresztevénybe rendelt.¹¹⁰

¹⁰⁴ Domokos Sándor (1803–?) nemzetőr őrnagy Háromszéken. *Bona* 2000. 310. o.

¹⁰⁵ Olvasata bizonytalan.

¹⁰⁶ Beke József alezredes, háromszéki katonai parancsnok rendelete. Kézdivásárhely, 1849. március 19. Hadtörténeti Múzeum. Kéziratok Emlékanyag Gyűjtemény. Leltári szám: 99.96.1./KE.

¹⁰⁷ *Székelly Hírmondó*, Kézdivásárhely, 4. sz. 1849. június 17. Közli: *Demeter* 2010. 73–74. o.

¹⁰⁸ Az erdélyi hadsereg létszámkimutatása. 1849. június. MNL OL P 876. 1. cs. 2. tét. 1848–49. No. 93.

¹⁰⁹ *Albert Ernő*: Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok. 1849. Sepsiszentgyörgy, 1999. 136. o.; Szabó Károly őrnagy, erdővidéki katonai parancsnok rendelete. Vargyas, 1849. június 28. Kovászna Megyei Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. Fond 74. 15 fol. 34r.

¹¹⁰ *Honvéd*, 178. sz. 1849. július 25. Közli: *Demeter* 2010. 96. o.; *Kövári* 1861. 251. o.

Összegzés

Az erdélyi nemzetőrség 1849. évi újjászervezésének folyamatát és eredményeit vázoltam fel. Kétségtelen, hogy a munka nem teljes, hiszen a helytörténeti kutatások még rengeteg új adattal bővíthetik ki eredményeit.

Összegzőképpen a következőket állapíthatjuk meg: a nemzetőrsek újjászervezése nagyon lassú és nehézkes folyamatnak bizonyult. Ennek természetesen több oka volt. Egyrészt a fegyverhiány, másrészt az, hogy a magyar kormányzat a reguláris alakulatok szervezését és felszerelését tekintette legfőbb feladatának. Emellett a szabad- és vadászcsapatok is elsőbbséget élveztek a nemzetőrsekkel szemben, mivel az előbbieket tartós (négyhónapos) szolgálatot vállaltak, emellett a törvényhatóságukon kívül is be lehetett vetni őket.

A nemzetőrseket elsősorban a magyar lakosságú törvényhatóságokban és városokban állították fel. Olyan megyékben vagy székekben, ahol a román lakosság többségben volt, csak a magyar lakosságot kötelezték nemzetőri szolgálatra.

A nemzetőrsek többsége – a gyenge fegyverzet miatt – rendfenntartó és hátországbeli feladatot látott el (például szállítmányok kíséréte, futár- vagy postaszolgálat).

Utóbbi alól kivételt képeznek a székelyföldi nemzetőrsek, amelyeknek az orosz intervenció elhárításában való tevékenységét Egyed Ákos így értékelte: „Az eredmény az lett, hogy a nemzetőrsei alakulatok sehol sem nyújtottak komoly segítséget a védelemnek.” A megállapítás igazságát nem lehet vitatni, ugyanakkor nem szabad arról elfeledkeznünk, hogy a székely nemzetőrök kiképzettsége gyenge volt, többségük lőfegyverrel nem rendelkezett.¹¹¹

Az egyes alakulatok tisztikarának összetételét kutatásaim alapján az alábbi táblázatban összegzem, megjegyezve, hogy ez egyelőre korántsem teljes:

Név	Rendfokozat	Szolgálati hely	Korábbi alakulat	Származás
gróf Lázár Dénes	alezredes	Marosszék	Kilépett hadnagy (37. sorgyalogezred)	főnemes, birtokos
Tamás András	alezredes	Csíkszék	Nyugalmozott százados. (11. huszárezred)	székely, lófő
Uzoni Antal	őrnagy	Kolozsvár	–	fogalmazó gyakornok az erdélyi főkormányzéknel
Houchard József	őrnagy	Kolozs megye	–	nemes, bányanagy Kolozson
Pápai Lajos	őrnagy	Torda megye	–	nemes, birtokos
Gyárfás Domokos	őrnagy	Torda megye	–	–
gróf Haller György	őrnagy	Küküllő megye	–	főnemes, birtokos

¹¹¹ Egyed 2008. 234. o.

<i>Név</i>	<i>Rendfokozat</i>	<i>Szolgálati hely</i>	<i>Korábbi alakulat</i>	<i>Származás</i>
Kolosi István	őrnagy	Küküllő megye	–	római katolikus plébános Kerelószentpálon
Pálffy Domokos	őrnagy	Hunyad megye	Kilépett főhadnagy (10. huszárezred), őrnagy (15. huszárezred)	nemes, birtokos
Benő István	őrnagy	Aranyosszék	Nyugalmazott főhadnagy. (31. sorgyalogezred)	örmény származású
Gyarmati Dénes	őrnagy	Torda megye és Aranyosszék	–	–
Gyarmati Sámuel	őrnagy	Aranyosszék	–	nemes, birtokos, hivatalnok
gróf Tholdalagi Mihály	őrnagy	Marosszék	–	főnemes, birtokos
Pünkösti Pál	őrnagy	Udvarhelyszék	nyugalmazott kapitány (11. huszárezred)	nemes, székely, birtokos
P. Horváth Dániel	őrnagy	Udvarhelyszék	–	főnemes, birtokos
Székely Márton	százados	Kolozsvár, lovas nemzetőrség	–	–
Koncz József	százados	Kolozs megye (Egres)	–	–
Deján András	százados	Kolozs megye (Egres)	–	–
Varjú Imre	százados	Kolozs megye (Bánffyhunvad)	–	–
Balázs János	százados	Kolozs megye (Válaszút)	–	–
Técsi Sámuel	százados	Torda megye (lovas század)	–	–
Zsákó István	százados	Torda megye (Torockó)	–	–
Gyárfás Elek	százados	Küküllő megye	–	–
Fogarasi Antal	százados	Alsó-Fehér megye (Gyulafehérvár)	–	városi tanácsos és ügyvéd
Keserű Ferenc	százados	Hunyad megye (Déva)	–	Hunyad megye pénztárnoka ¹¹²
báró Jósika Pál	százados	Aranyosszék	–	főnemes, birtokos

¹¹² Tiszti névtár 54. o.

<i>Név</i>	<i>Rendfokozat</i>	<i>Szolgálati hely</i>	<i>Korábbi alakulat</i>	<i>Származás</i>
Gamerra Gustavo	százados	Udvarhelyszék	Főhadnagy (5. Savoyai Eugén Dragonyosezred), százados (15. huszárezred)	olasz
Lengyel József	százados	Székely-udvarhely	I. k. 58–71. o.	feltehetőleg Udvarhelyszék sebésze ¹¹³
Kassai Dániel	százados	Székely-udvarhely	–	–
Berry Károly	százados	Udvarhelyszék	–	francia, mérnök
Benigni Sámuel	főhadnagy	Kolozsvár (lovasszázad)	–	–
Nemes Miklós	főhadnagy	Torda megye (lovasszázad)	–	feltehetőleg Torda város majorsági pénztárnoka ¹¹⁴
Fodor József	főhadnagy	Aranyosszék	–	–
Égei János	főhadnagy	Aranyosszék	–	Aranyosszék adóbiztosa ¹¹⁵
Csép Mózes	főhadnagy	Aranyosszék	–	–
Gál Miklós	főhadnagy	Aranyosszék (lovasszázad)	–	–
Finta Miklós	hadnagy	Torda megye (lovasszázad)	–	–
Szentkirályi Dániel	hadnagy	Torda megye (lovasszázad)	–	–
Lengyel Lukács	hadnagy	Erzsébetváros	–	városi ülnök ¹¹⁶
Demeter Zsigmond	hadnagy, parancsnoki segéd	Aranyosszék	–	–
Létai Lajos	hadnagy	Aranyosszék	–	Aranyosszék alkirálybírája és jegyzője
Horváth György	hadnagy	Aranyosszék	–	–
Bágyon Miklós	hadnagy	Aranyosszék	–	–
Rácz István	hadnagy	Aranyosszék	–	széki hivatalnok ¹¹⁷

¹¹³ Tiszti névtár 69. o.¹¹⁴ Tiszti névtár 145. o.¹¹⁵ Tiszti névtár 80. o.¹¹⁶ Tiszti névtár 127. o.¹¹⁷ Tiszti névtár 80. o.

<i>Név</i>	<i>Rendfokozat</i>	<i>Szolgálati hely</i>	<i>Korábbi alakulat</i>	<i>Származás</i>
Nagy Gábor	hadnagy	Aranyosszék	–	–
Kerekes Károly	hadnagy	Aranyosszék	–	–
Fodor Gábor	hadnagy	Aranyosszék (lovas század)	–	–

A 47 általam ismert tisztből csak 24-ről rendelkezünk bővebb információval. Nemzetiségüket tekintve két kivétellel magyarok voltak. Társadalmi helyzetüket vizsgálva 4 főnemes, 4 birtokos nemes, 9 nemesi hivatalnok és 4 értelmiségi van közöttük, 3 személynél nem ismert. 6 személy szolgált korábban császári-királyi vagy honvéd alakulatnál.

Az erdélyi nemzetőrsek teljes létszámát nem ismerjük, mivel vannak olyan törvényhatóságok, ahol nem rendelkezünk adattal. Eddigi eredményeimet az alábbi táblázat mutatja:

<i>Törvényhatóság</i>	<i>Létszám</i>	<i>Fegyver</i>
Kolozsvár	2002 gyalogos, 30 lovas	160 vadászpuska, a többi lándzsa
Kolozs megye	nem ismert ¹¹⁸	nem ismert
Belső-Szolnok és Doboka megye	nem ismert	nem ismert
Torda megye	745	3 gyutacsos, 7 kovás, 90 vadász, 611 lándzsa
Küküllő megye	2000	nem ismert
Alsó-Fehér megye	nem ismert	nem ismert
Hunyad megye	1500	nem ismert
Szászváros-szék	nem ismert	nem ismert
Aranyosszék	1640 gyalogos, 67 lovas	nem ismert
Marosszék	4916	nem ismert
Udvarhelyszék	7123	nem ismert
Csíkuszék	nem ismert	nem ismert
Háromszék	nem ismert ¹¹⁹	nem ismert

1848-hoz képest a fenti létszámok kevésnek tűnhetnek, azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy 1849-ben az új honvédszázlőaljak, határvédzázlőaljak, vadászezredek és szabadcsapatok jelentős mértékben csökkentették a nemzetőri szolgálatra kötelezhető számát.

¹¹⁸ Bánffyhunad: 167 fő, Válaszút: 145 fő.

¹¹⁹ Kézdiszék: 5000 fő.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

- HL Csány-lt. Hadtörténelmi Levéltár VII. 203. Csány-levéltár. Mikrofilmgyűjtemény
MNL OL F 245. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára F 245. Országos teljhatal-
mű biztosok iratai
- MNL OL F 247. Berde Mózes kormánybiztosi iratai
MNL OL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány,
Kormányzó-elnökség. Általános iratok
- MNL OL H 29. Pénzügyminisztérium. Pénzügyi osztály
MNL OL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok
MNL OL H 103. Csány László iratai. 22. k. Pénztári napló
MNL OL P 876. Gyalóka-levéltár
MNL OL R 14. Bem József iratai
MNL OL R 31. Napló MNL OL R 31. Naplók, feljegyzések. 2030. Ismeretlen tordai polgár nap-
lója. Erdély 1848. április 20.–1849. szeptember 6.
- MNL OL R 391. Hunyad megyei gyűjtemény. B sorozat. Honvédelmi vo-
natkozású közgyűlési iratok
- MTA Kt. Csány-lt Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár. Ms 4925. Csány
László levéltára. Másolatok. Az aradi Csány-levéltár, pontosabban az
1849. évi országos biztosság január–június közötti iratairól készült má-
solatok

Irodalom

- Biás* 1900. *ifj. Biás István: Marosvásárhely a szabadságharc alatt. Marosvásárhely, 1900.*
- Bona* 1998–1999. *Bona Gábor: Hadnagykok és főhadnagykok az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998–1999. I–III. k.*
- Bona* 2000. *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. 3., bővített kiadás. Budapest, 2000.*
- Bona* 2008–2009. *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008–2009.*
- Borbély* 1906. *Borbély István: Torockó története 1848–49-ben. Kolozsvár, 1906.*
- Czetz* 1850. *Johann Czetz: Bem's Feldzug in Siebenbürgen. Hamburg, 1850.*
- Csány-ir.* *Hermann Róbert: Csány László kormánybiztosi iratai. I–II. (Zalai gyűjtemény. 44.) Zalaegerszeg, 1998.*
- Demeter* 2010. *A nyomtatott szó hatalmával. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc háromszéki eseményei a korabeli erdélyi magyar sajtóban. Összeáll. és az előszót írta: Demeter Lajos. Sepsiszentgyörgy, 2010.*
- Dragomir* I. *Silviu Dragomir: Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49. I. k. Sibiu, 1944.*
- Egyed* 2008. *Egyed Ákos: Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc. Harmadik, bővített kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2008.*
- Honvéd* *Honvéd. 1849. (Kolozsvár. Szerkesztő: Ocsvai Ferenc.)*
- Kádár* 1890. *Kádár József: Belső-Szolnok és Doboka vármegye története. 1848–49. Dés, 1890.*
- Kövári* 1861. *Kövári László: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861.*
- Kövári* 1861/a. *Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. Szerk. Kövári László. Pest, 1861.*
- Márki* 1897. *Márki Sándor: Csány László Erdélyben. I. rész. Erdélyi Múzeum, 1897. 8. k. 425–443. o.; 2. rész. Erdélyi Múzeum, 1897. 9. sz. 491–504. o.*
- Németh* 2006. *Németh György: Gál Sándor honvédezredes 1848–1849-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008.*
- Pál-Antal* 2001. *Pál-Antal Sándor: Marosköz és Marosvásárhely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Székelyudvarhely, 2001.*
- Pál-Antal – Zepezsaner* 2005. *Pál-Antal Sándor – Zepezsaner Jenő: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Székelyudvarhely, 2005.*
- Orbán* 1986. *Orbán Balázs: Torda város és környéke. I–II. S. a. r. Lászlóffy Aladár. Budapest, 1986. (Pro Memoria sorozat)*
- Süli* 2011. *Süli Attila: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadsereg szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.*
- Szilágyi* 1898. *Szilágyi Farkas: Alsó-Fehér vármegye 1848–49-ben. Nagyenyed, 1898.*
- Tiszti névtár* *Erdély nagyfejedelemség tiszti névtára az 1848. évre. Kolozsvár, 1848.*

PETE LÁSZLÓ

MAGYARORSZÁG ÉS A VELENCEI KÖZTÁRSASÁG KAPCSOLATAI 1848–1849-BEN*

Connections of Hungary and the Republic of Venice
in 1848–1849

The anti-Austrian fight of Hungary and the Republic of Venice were linked with several ties in 1848–49. After siding with the Italians in October 1848, Second-Lieutenant Lajos Winkler set up a small legion from Hungarian deserters, and the unit served as garrison troops as long as the capitulation of the Republic. At the turn of May–June 1849, János Bratic, acting in the name of the Hungarian governor-president, and plenipotentiary commissioner Lodovico Pasini, acting in the name of the Venetian government, signed a treaty in Ancona, forming an alliance of mutual defence and attack. Subsequently, the government council of Venice sent an envoy, Tommaso Gar to Hungary, who, however, could not reach his destination. The so-called Adria Plan, according to which the Hungarian army would have conquered Fiume and relieved the enclosed and besieged Venice, also proved to be unrealisable. The Venetian–Hungarian alliance came too late and therefore brought no actual benefit for either parties. However, it did help strengthen friendly feelings between the two peoples, just like the formation of the Hungarian Legion of Venice did.

László Pete, habilitated associate professor, head of the Italian Department of the University of Debrecen. Research area: history of Italy (risorgimento) and Hungarian–Italian historical relations. Main publications: *Colonel Monti and the Italian Legion in the Hungarian War of Independence*. Debrecen, 1999. (Italian edition: *Il colonnello Monti e la Legione italiana nella lotta per la libertà ungherese*. Soveria Mannelli, 2003.); *Hungarian Soldier of Italy. István Türr's Life and Work 1825–1908*. Argumentum, Budapest, 2011.; *Garibaldi's Hungarian Commanders*. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Budapest, 2013.) E-mail: pete.laszlo@arts.unideb.hu

Keywords: Venice, Hungary, 1848–49, Lajos Winkler, Hungarian Legion, János Bratic, Tommaso Gar, Adria Plan

Magyarok és olaszok a nemzeti céljaikat évtizedeken keresztül egyaránt a Habsburg Birodalom ellenében kívánták elérni. Ez az érdekközösség azonban, különösen a szélesebb tömegekben, hosszú ideig nem tudatosodott. 1848 előtt az egyes nemzeti mozgalmak gyakorlatilag elszigetelten működtek, egymásról vajmi keveset tudtak.

Ebben talán még a cenzúra és a rendőri szigor eszközeivel élő, megosztó bécsi kormánypolitikánál is nagyobb szerepük volt a két nép, a magyarok és az olaszok politikai helyzetében és a nemzeti mozgalmak jellegében megtalálható különbségeknek. Az amúgy is széttagolt Olaszország Ausztriával szembeni helyzete teljesen eltért Magyarországtól és Ausztria kapcsolatától. Lombardia a spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti békét (1713) követően, Velence a campoformiói béke (1797) következtében került Ausztriához. A Habsburgok közvetlenül Bécsből, nagyobb részt idegen hivatalnokokon keresztül

* A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

tül kormányozták olasz tartományait, melyeknek függetlensége még nyomokban sem maradt meg. Az osztrák befolyás nem korlátozódott csupán e két tartományra, ugyanis a Szent Szövetség által kialakított status quo öreként Ausztria beavatkozott a közép-itáliai kis fejedelemségek, a Toszkán Nagyhercegség, a Nápolyi Királyság és az Egyházi Állam életébe is. A Risorgimento minden gondolkodója, a mérsékeltektől és a liberálisoktól a radikálisokig, a monarchistáktól a köztársaságiakig, a nemzeti célok megvalósításának legfőbb és elengedhetetlen feltételeként az osztrák befolyás teljes felszámolását jelölte meg. Ausztria vált az olasz egység legfőbb akadályává, minden alárendelődött a függetlenség kérdésének. Maga Metternich tökéletesen érzékelte az olasz nemzeti mozgalom jellegét, amikor nyolc hónappal a forradalmak kitörése előtt Anglia tanácsaira a következő választ adta: „Nem reformok kérdése ez; az olaszok Nemzet akarnak lenni. Itáliát nem akarják geográfiai elnevezésnek. Olaszországgá akarják tenni; Ausztria meg, meg akarja tartani olasz birtokait. Ez itt a kérdés. S ezt nem lehet konzessziókkal, reformokkal megoldani.”¹ Valóban, Ausztria nem tudta lecsendesíteni az olasz nemzeti mozgalmat alkotmányos engedményekkel, rövid időn belül kitört a forradalom, majd a függetlenségi háború.

Magyarok a velencei forradalom idején

Velence békés, tárgyalásos úton érte el azt, ami Milánóban csak több napos utcai harc árán sikerült: a császári katonaság elhagyta a várost. Ebben nem kevés szerepe volt a császári hatalmat képviselő két magyar főúrnak, akik „többéves tartózkodásuk alatt kicsit maguk is velenceivé váltak, és a döntő percben nem voltak képesek népét ellenségként kezelni”.² Pálffy Alajos,³ a velencei tartomány polgári kormányzója a bécsi engedmények hírére kiáltványban üdvözölte az intézkedéseket, majd amikor az alkotmányos reformokról szóló császári rendelet megérkezett, a tömeg ünneplése közepette olvasta fel.⁴ Pálffy március 17-én már hozott egy igen népszerű intézkedést. A forrongó Európából érkező hírek hatására a velenceiek is mozgolódni kezdtek, részben a börtönnél, részben a kormányzó palota ablakai alatt nagy tömegben Daniele Manin és Niccolò Tommaseo szabadon bocsátását követelték, aminek a hatására Pálffy elrendelte a két politikai fogoly azonnali szabadlábra helyezését.⁵ Pedig éppen Pálffy volt az, aki két hónappal korábban bebörtönöztette őket, mert nemzeti kormányt követeltek Lombard-Velencének. Január 18-án rendelte el letartóztatásukat, de egy hónappal korábban, miután elolvasta Maninnak egy önkényesen a bolondok házába zárt ember érdekében írott memorandumát, állítólag megjegyezte: „Jobb lenne szabadon bocsátani a bolondot, és börtönbe csukni az ügyvédjét”.⁶ A város másik vezetője, Zichy Ferdinánd⁷ altábornagy katonai városparancsnok pedig

¹ Kossuth: *Irataim I.* 7–8. o.

² *Jászay* 1990. 351. o.

³ Pálffy Alajos 1801-ben született. Előbb a magyar királyi udvari kancellária titkára lett, császári és királyi kamarás, majd a triezsti kormányzéknel tanácsos. Ezt követően nevezték ki velencei kormányzóvá. *Nagy Iván* 9. k. 74. o.

⁴ *Gazzetta di Venezia*, 1848. március 18.

⁵ *Tommaseo I.* 32–33. o.; *Ginsborg* 88. o.

⁶ *Zorzi* 81.

⁷ Zichy Ferdinánd 1783-ban született. A császári és királyi kamarási méltóság betöltése után katonai kariert futott be: tábornokként Milánóban volt dandárparancsnok, majd altábornagyként az itáliai II. hadtest parancsnoka. 1841-ben került a velencei katonai parancsnoki székbe. *Nagy Iván* 11. k. 394. o.

elfogadva Giovanni Correr polgármester Manin ötletén alapuló javaslatát, a forradalmi hangulatban – Pálffy kormányzóhoz hasonlóan – március 18-án délután hozzájárult az önkéntes nemzetőrség megalakításához.⁸

Amikor 1848. március 18-án délelőtt az osztrák katonaság, a 47. (Kinsky) sorgyalozzred katonái szuronnal és sortűzzel támadtak a Szent Márk téren tüntető, kiabálással és közáporral provokáló tömegre, melynek során nyolcan meghaltak és kilencen megsebesültek,⁹ a további vérontás megakadályozásában döntő szerepet játszott egy harmadik magyar, Winkler Lajos hadnagy.¹⁰

A dalmát származású Niccolò Tommaseo író, a velencei forradalmi kormány egyik minisztere megindultan emlékezett a nagy tette: „Winkler az osztrák hadsereg hadnagya volt, amikor 1848. március 18-án a Szent Márk téren a fegyvertelen nép, önmagának is váratlan heveséssel, a felsorakozott katonaságra rohant, és a katonaság vért kezdett ontani. Ekkor ő kardjával intve, magasba emeltette a lövésre tartott puskákat és a lövések megszűntek az emberiesség parancsoló intésére. Ez az intés jelentette a város menekvését és győzelmét, mert ha az első öldöklés szenvedélye elhatalmasodik a katonákon, egy csapásra elvágta volna a további, szinte hihetetlen események fonalát. Ez az intés nem a kar önkéntelen mozdulata volt, hanem olyan szív sugallata, amely hazája nyomorúságából megtanulta a szánalmat Olaszország iránt; olyan szellem megfontolt és szilárd ítéletén nyugodott, amely a köztünk töltött hosszú idő alatt megszokta, hogy együtt érezzen velünk: ezzel az intéssel a nemes szívű fiatalember képes volt kockára tenni életét, hogy másokét megmentse. Kevés olyan szó akad a történelemben, amely ékesszólóbb és üdvösebb hatású lett volna ennél a gesztusnál.”¹¹ – Az ihletett leírás mellett Francesco Degli Antoni beszámolóját is ismerjük ugyanerről az eseményről: „A nép felszedte a burkolatot a téren, és a köveket a katonákra hajította. A tömeg percről percre növekedett, és elkezdett felgyverkezni botokkal és a hidak korlátjairól leszaggatott kapcsolvasakkal. Egy tiszt, aki visszaretent attól, hogy parancsot adjon katonáinak a sokaság lemészárlásához, középre állt és így kiáltott: 'Ha tüzet akartok nyitni, előbb engem öltök meg, nem ezt a fegyvertelen népet.' Ennek a nemes tettnek a végrehajtója Winkler Lajos hadnagy volt, magyar, aki később az e nemzet fiaiból, a velencei állam szolgálatára alakult csapat századosa lett.”¹² Winkler Lajos valóban kihasználta az első alkalmat, hogy átálljon a felkelt nép, a Velencei Köztársaság oldalára: a császári helyőrség kivonulásakor kilépett ezredéből, és a szervezés alatt álló velencei hadseregnél jelentkezett szolgálatra. Ujjongva jelentette a

⁸ Ginsborg 106–107. o.

⁹ Radaelli 43. o.; Ginsborg 105. o.

¹⁰ Winkler Lajos 1818-ban született a felvidéki Magyarraszlavicán. A település Bártfától 20 km-re délre található, a XVIII. század végén legjelentősebb birtokosai a Winklerek voltak. Lajos apja, Winkler András is közéjük tartozott, aki a Sáros megyei királyi főügyészi tisztséget is betöltötte. Édesanyja Dessewffy Zsuzsanna, a Sáros megyei alispán leánya volt. Winkler Lajos eperjesi gimnáziumi tanulmányai után Bártfán végezte el a katonai iskolát, majd végigjárva az osztrák hivatásos katona útját különböző alakulatoknál szolgált. 1836 márciusában kadétként a 47. (Kinsky) sorgyalozzredbe osztották be, ahol 1843-ban alhadnaggyá, egy év múlva hadnaggyá léptették elő. Ezredével Brünnben teljesített helyőrségi szolgálatot, majd Stájerországba vezényelték, a forradalom kitörésekor, 1848 tavaszán pedig Velencében állomásozott. Elenco degli stranieri espulsi dagli Stati Sardi nei mesi di febbraio e marzo 1853. AST Segreteria degli Interni di Torino. Gabinetto. Busta 10bis. Nagy Iván 12. k., 201–204. o.; Pecorini-Manzoni 253. o. Rövid életrajzok: Fantoni 25–38. o.; Lukács 1962. 36–38. o.; Lukács 1971. 62–66. o. Legújabbban: Pete 2013. 163–176. o.

¹¹ Tommaseo I. 328. o. (Eredeti megjelenés: Diritto, 1862. január 26.) Magyarul: Jászay 1990. 352. o.

¹² Degli Antoni I. 134. o. Idézi: Lénárt 399. o.

Gazzetta di Venezia március 21-i száma: „A kitűnő tiszt becsületes érzésből tett ajánlatát az ideiglenes kormány örömmel elfogadta, és mostantól fogva Winkler polgártársunk a testvérünk lesz. Éljenek a bátor magyarok!” Winklert századossá léptették elő, és a nemzetőrség első légiója élére állították.¹³

A velenceiek nem elégedtek meg a bécsi ígéretekkel, céljuk a teljes függetlenség volt. Amikor március 22-én reggel az Arzenál munkásai fellázadtak és megölték gyűlölt parancsnokukat, a horvát származású Marinovich ezredest, akiről az a hír terjedt, hogy bombáztatni akarja a várost, majd a fegyvereket átadták Maninnak, továbbá a helyőrség olasz katonái, az összesen 8370 fős katonaság több mint fele, 4260 fő is átállt a velenceiek oldalára, Pálffy kormányzót lemondásra és a város kiürítésére szólították fel. A kormányzó a döntést a katonai parancsnokra bízta azzal a kéréssel, hogy legyen tekintettel a városra, amely iránt mindig is bensőséges érzelmeket táplált. Zichy – katonai esküjére hivatkozva – eleinte vonakodott, de az értelmetlennek látott vérontás elkerülése érdekében végül engedett. Március 22-én este fél hétkor aláírta a kapitulációt, még a Gian Francesco Avesani vezetésével tárgyaló velenceiek feltételeit is elfogadta: a teljes nem olasz haderő kivonása, az olaszok és a hadianyag hátrahagyása.¹⁴ Kezesként ő maga távozott utolsónak a városból, a velencei vezetők által felajánlott menedékjogot visszautasította.¹⁵ Tetteiért haditörvényszék elé állították, amely bűnösnek találta állomáshelye harc nélküli feladásáért. Zichy azzal védekezett, hogy nem bírta rászánni magát annak a városnak a bombázására, amelyet szeret és csodál, és „nem akarja, hogy emléke mint barbáré maradjon fenn a történelemben”.¹⁶ A kiszabott halálós ítéletet az uralkodó tízévi várfogságra módosította, 1851-ben azonban, 18 hónapnyi büntetés letöltése után, a császártól kegyelmet kapott, és még tíz évig szabadon élhetett.¹⁷

Tommaso Zichy Ferdinándról is kegyelettel emlékezett meg. „Én, aki tanúja voltam azon szerződés aláírásának – írta Tommaso a magyar altábornagy halálakor –, amelytől valóban Velence sorsa függött, kijelenthetem, hogy az a magyar szándékosan engedett, jól tudva, hogy mitől tartózkodik, és legalább részben előre érezve, hogy mit zúdít magára... Így cselekedve nem annyira osztrák tábornoknak, mint magyar mágnásnak érezhette magát; eszébe kellett hogy jussanak a Velencében töltött évek, örömben és a közszeretet sem nélkülözve... Zichy magatartásában nyugalom és szinte büszke nemesség tükröződött, tekintete pedig mintha gunyorosan ellentmondott volna szavainak; mintha azt mondta volna: nem vagyunk olyan nagy ellenségek, mint amilyenek szemetekben tűnhetek; szeretném megértetni veletek, hogy meghátrálásom valójában engedmény, és hogy amikor kockázatot vállalok azért, hogy megmentsétek benneteket a veszedelemtől, nem érzek megaláztatást. Erőszakos tábornok helyett inkább tökéletes úriemberként viselkedett. És ez tükröződött magatartásában és hangjában, amikor Avesaninak kezét nyújtva megígérte, hogy az összes katonája után ő távozik utolsóként, mintegy túsznak ajánlva magát. Senkinek a halála nem kísérte akkor, csak talán Avesani báróé; kevesek részvéte kereste fel börtönében, amely a nekünk adott szabadság ára volt.”¹⁸

¹³ Tommaso I. 34–35. o.

¹⁴ Bullettino I. 2. o.; Ginsborg 104., 113–114., 139. o.

¹⁵ Planat de la Faye I. 115., 361. o.

¹⁶ Zorzi 90. o.

¹⁷ Jászay 1990. 353. o.; Ginsborg 139. o.

¹⁸ Tommaso I. 329–330. o. Magyarul részben közli: Jászay 1990. 354. o.

A velencei magyar légió

Winkler átállása nem maradt elszigetelt eset: a magyar és az olasz nemzeti mozgalom sorsközösségét felismerő magyar katonák, különösen a magyarországi függetlenségi háború őszi kirobbanása után, számosan követték példáját, még ha létszámuk messze alacsonyabb is maradt a remélnél. Részletesen ismerjük néhány katona dezertálásának történetét. A 22 éves, szegedi származású pék, Molnár Pál hároméves szolgálat után, barátja, a 28 éves, kiszombori születésű földműves, Gál János kilencéves szolgálat után, 1848. december 26-án Milánóban szökött meg egy – minden bizonnyal a Weiler – gránátos zászlóaljából, hogy „az ellenség, az osztrákok kezei közül megmeneküljön”. Bresciáig egyenruhában menekültek, ahol egy olasz ruhával, élelemmel és fejenként 4 lírával látta el őket, majd mezőkön és kisebb falvakon keresztül a venetói dombok közé jutottak, végezetül egy csónak a városba szállította őket, ahol 1849. január 7-én felvételüket kérték a légióba. Ugyancsak 1848. december 26-án és szintén Milánóból indult a Mosony megyében született, 30 éves Kohn Adolf, de az ő esete eltér az előzőektől. Az izraelita vallású, nőtlen Kohn 1838 óta élt Milánóban a Borromeo téren, ahol kereskedőként, pontosabban bazarárusként dolgozott. Egy Bécsben kiadott magyar útlevelemmel – Bergamón és Brescián keresztül – Veronába utazott, hogy egy Goldstein nevű ismerősénél pénzt vegyen fel. A Colomba fogadóban szállt meg, ahol ügyeinek elintézéséből visszatérve egy rendőrségi küldeményt talált: a Veronában kiadott új útlevét. Egyben felszólították, hogy haladéktalanul induljon el hazájába, útját megállás nélkül folytassa. Vicenzába érkezve azonban az iránt érdeklődött, milyen módon juthat el biztonságosan Velencébe. Végül a Padova–Piave–Brondolo–Chioggia útvonalat választotta, és felvételét kérte a magyar légióba. Tette mindezt annak a tudatában, hogy több magyart, akit az osztrákok útlevelemmel láttak el a hazatéréshez, Magyarországra érkezve besoroztak az osztrák hadseregbe. Kohn elmondta még, hogy Milánóban mintegy 35 000 katona állomásozhat, beleszámítva a Ticino folyóhoz kirendelt egységeket is, Bergamóban három zászlóalj lehet, Bresciában pedig nyolc-kilenc ezer ember Haynau parancsnoksága alatt. Még Milánóban azt hallotta, hogy egy teljes huszárszázad Piemontba menekült, de ezt a hírt nem tudta megerősíteni.¹⁹

A dezertálások, szórványosan bár, de szinte az utolsó pillanatokig folytatódtak: Kiss Gábor 1849. augusztus 11-én jelentkezett szolgálatra.²⁰ Jóllehet a dezertálók száma elmaradt a reméltől, mégsem vettek fel mindenkit a légióba: 1849 márciusában a velencei Védelmi Tanács, hosszas vita után, 16 magyar katona kérelmét elutasította. Olyan katonákról volt szó, akiket különböző katonai vétségek miatt az osztrák hadseregben megbüntettek. Milani ezredes a hadügyminisztériumnak küldött március 11-i levelében úgy fogalmazott, hogy „a katonák iránti tiszteletből és a fegyveres szolgálat becsületének védelmében” elfogadhatatlannak tartja az ilyen egyének felvételét.²¹ A hadügyminisztérium osztályparancsnoka általában egyetértett Milani ezredes véleményével, ugyanakkor jelezte: különbséget tenne az elkövetett büntett jellege alapján. A 16 büntetett előéletű magyar között ugyanis volt négy olyan, akiket dezertálásért ítélték el. „Jelen politikai körülményeink között – olvasható a március 18-i levélben – ez a büntett hazafias cselekedetté válik, annál is

¹⁹ ASV GP, b. 266, fasc. 452, N. 852. és N. 955.

²⁰ ASV GP, b. 412, N. 3934.

²¹ ASV GP, b. 406, N. 1166.

inkább dicsérendővé, mivel olyan időszakban történt, amikor Ausztria uralkodott az ösz-szes tartományunkban, ezért a dezertálásból származó veszély sokkal nagyobb volt. És ha a közénk való befogadással jutalmazzuk azokat, akik a mostani háborúban menekülnek el az osztrák hadseregből, azonos megfontolás kellene, hogy vezessen minket azoknak az egyéneknek a befogadásában, akik sokkal veszélyesebb időszakokban hajtották végre tettüket. Ráadásul annak a magyar légióknak a sorait kellene gyarapítani, amelyet egy szerencsés gondolat hozott létre közöttünk, és amely hozzájárul ahhoz, hogy az ügyünk iránti rokonszenvet fenntartsa a derék magyarok között, akiknek a háborúja oly hatékonyan hozzájárul az olasz függetlenség eléréséhez.”²² A Védelmi Tanácsot nem hatotta meg ez az érvelés, Milani ezredes másnapi válaszában hajthatatlan maradt: akkor lehetne hazafias tetről beszélni, szögezte le, „...ha a dezertálás ezekben az időkben, a jelenlegi háború okai miatt történt volna, de ők sok évvel ezelőtt és teljesen más okokból szöktek meg, ráadásul többen közülük már öt és hat alkalommal is megtették, ezért nem tekinthetők másnak, mint rossz katonáknak, akik semmi bizalmat sem érdemelnek”.²³

Az átállások mindenestre lehetővé tették egy külön magyar légió felállítást. A Daniele Manin, Giovan Battista Cavedalis ezredes és Leone Graziani admirális vezetésével működő Velencei Ideiglenes Kormány a légió megalapítását kimondó október 23-i rendeletében így indokolta a lépést: „Itáliának és Magyarországnak össze kell fognia, mert ugyanazon célra: a nemzeti függetlenségre törekcszenek, és helyénvaló nyílt jelét adni a testvériségnek, amelynek össze kell kötnie ezt a két nemes népet.”²⁴ A rendelet leszögezte, hogy a légióban vállalt szolgálat az itáliai függetlenségi háború befejezéséig tart, a tisztok és az altisztok megőrzik korábban elért rangjukat. A Coorte ungherese nevet is viselő légió parancsnokává Winkler századost nevezték ki.²⁵

A velencei magyar légió megalakítása nem váltott ki osztatlan lelkesedést, Teleki László gróf párizsi magyar megbízott bírálta a döntést. A közös magyar–olasz ügyre is károsnak vélte ugyanis, ha Radetzky csapatairól leválasztanak kisebb egységeket, hogy Olaszországban harcoljanak, ahelyett, hogy visszatérnének Magyarországra, saját hazájuk védelmére. Azt szorgalmazta, hogy hozzák a magyar katonák tudomására: aki haza szeretne indulni, azt Fiumébe szállítják. Niccolò Tommaseo, a Velencei Ideiglenes Kormány párizsi képviselője azzal nyugtatta Telekit, hogy nem hiszi, hogy túl sok magyar katona menne Velencébe, aki pedig nem akar maradni, azt úgysem lehet erőszakkal kényszeríteni. A legtöbben amúgy is Lombardiában vannak, ők pedig más utat választanak a hazatérésre. Tommaseo ugyanakkor tudni vélte, hogy mi áll valójában Teleki aggodalma mögött. Szerinte a magyarok leginkább az ország területén élő nemzetiségektől tartanak, akik lélekszámban nagyobbak, erőben nem kisebbek, mint ők, ráadásul összefognak a határokon kívül élő szlávokkal, németekkel és románokkal, így velük szemben Ausztriát akarják pajzsként használni. Most pedig, írja Tommaseo a schwechati csata után tíz nappal a legyőzött magyarok félnek az osztrák és a horvát bosszútól, félnek, hogy az olasz

²² ASV GP, b. 407, N. 1399.

²³ Uo.

²⁴ ASV GP, b. 48, N. 4543. Közli: *Lénárt* 404–405., 434. o. A légió történetének rövid összefoglalása: *Jäger* 329–332. o.

²⁵ Itt érdemes megemlíteni, hogy ebben az időszakban Itáliában egy másik magyar légió is alakult: a piemonti kormány 1849. január 17-i rendeletében mondta ki a *Corpo speciale di truppe ungheresi* megalapítását, élére Türr István került. *Pete* 2007. 924–941. o.; *Pete* 2011. 17–32. o.

mozgalom támogatóinak tűnhetnek, így ez a velencei légió „bűnösségük” bizonyítéka lehet. Tommaseo fenti eszmefuttatásának alátámasztását látta a Telekivel folytatott alábbi beszélgetésében is. „Írjon akkor egy levelet – javasolta az aggódó Telekinek –, amelyben jelzi a velencei kormánynak azt az óhaját, hogy vegye számításba azokat az okokat, amik miatt, legalább részben, módosítani kell az előző rendeletet...» Levelet nem – hangzott Teleki válasza. »Akkor állítson össze egy ahhoz hasonló kiáltványt – folytatta Tommaseo –, amelyet már készített, és amelyiket Luganóban nyomtatták ki, ami a magyarokat dezertálásra bízta, és jelezze benne, hogy mindazok, akik akarnak, Fiumébe mehetnek.« Nem akarta. »Nem szükséges, hogy a saját nevével írja alá.« Így sem. »Adjon nekem egy példányt, amit aztán a Velencében lévő magyarok átalakítanak a saját igényeik szerint.« Így sem.»²⁶ Tommaseo sürgetésére²⁷ Daniele Manin is reagált Teleki felvetésére: „Maga a helyzetünk rendkívül nehézé teszi, hogy a nálunk elkezdett toborzás el tudja téríteni a magyarokat a hazájukba való visszatéréstől, annál is inkább, mivel tudvalévő, hogy Fiume városa már több mint két hónapja a horvátok kezén van, számunkra elérhetetlen.»²⁸

A légió, melynek tagjai magyaros egyenruhát: magyar csákót, sújtásokkal díszített zöld kabátot, vörös nadrágot és sarkantyús csizmát²⁹ kaptak, megalakulásakor a Lazzaretto Vecchio sziget laktanyájában tartózkodó 25, egykoron osztrák szolgálatban katonáskodó emberből állt, és átlagos létszáma később is csak ritkán haladta meg az 50-60 főt, holott az egy századra, illetve a légióra előírt létszám 142 fő (120 közkatona és 22 tiszt, altiszt) volt.³⁰ Legtöbbször 1849. augusztusban voltak, akkor 68 katona alkotta az egységet.³¹ Az alacsony létszám miatt 1849. január 27-én az a döntés született, hogy összeolvasztják a magyar és a dalmát-isztriai légiót. A parancsnokok tiltakozása és összeférhetlensége miatt azonban ezt a döntést február 7-én már vissza is vonták.³²

A fluktuáció egyébként viszonylag magas volt, mintegy 90 katona fordult meg a magyar légióban. A légionisták többsége Magyarországról származott, szám szerint 47-en. Kilencen érkeztek Stájerországból, hárman Morvaországból, ketten Csehországból, volt továbbá nyolc lengyel, kilenc dalmát, három szlovén, hét olasz, egy porosz és egy szász.³³ Néhány olaszt tévedésből osztottak a magyar légióba,³⁴ mások a nyelv miatt kérték áthelyezésüket. A morvaországi E. Jellinek törzsszermester, a magyar légió rangban harmadik vezetője 1849. augusztus 2-án kérte áthelyezését a tüzérséghez arra hivatkozva, hogy a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt nem képes a rangjának megfelelő tisztelet megkövetelni, továbbá a német nyelv használata miatt rendszeresen zaklatásnak és szidalmazásnak van kitéve. Winkler százados a levélben foglaltakat megalapozottnak találta, az

²⁶ Niccolò Tommaseo Daniele Maninnak, Párizs, 1848. november 10. Közli: *Repubblica Veneta* I. 460–461. o. Tommaseo egy korábbi levelében arról írt, hogy a magyarok az Oroszországtól való félelmük miatt nem akarnak szakítani Ausztriával. Niccolò Tommaseo Daniele Maninnak, Párizs, 1848. október 16. Közli: Ua. 406. o. Magyarul kivonatossan közli: *Hanák* 199. o.

²⁷ Niccolò Tommaseo Daniele Maninnak, Párizs, 1848. november 24. Közli: *Repubblica Veneta* I. 483. o.

²⁸ Daniele Manin Niccolò Tommaseónak, Venezia, 1848. november 30. Közli: *Repubblica Veneta* I. 492. o.

²⁹ *Debrunner* 138. o.

³⁰ ASV GP, b. 973, fasc. 1, Ungherese Legione.

³¹ *Vigevano* 29–30. o.

³² ASV GP, b. 308, fasc. 1336, N. 3078. és N. 3570.; *Jäger* 57., 330. o.

³³ *Lénárt* 409. o.

³⁴ ASV GP, Ruoli Annuali 1031–1033.

áthelyezést támogatta.³⁵ Három közlegényt, Gorlup Istvánt, Werling Józsefet és Fekete Józsefet – eddig nem ismert okból – 1849. május 2-án elbocsátottak a légióból,³⁶ Goldmann Simon pedig, mindössze egyhetes szolgálat után, 1848. december 11-én dezertált: miután a zsoldját felvette, szabályos kimenővel távozott, de többé már nem tért vissza; napok múlva, állítólag, civil ruhában látták.³⁷ A velencei hadseregben a magyar légió kötelékén kívül is szolgáltak magyarok, de pontos létszámuk nem ismert, a szórványos adatok tanúbizonyossága szerint feltűnt Gömörly Gusztáv százados, Tóth Vilmos tüzér tizedes, Semenyi József, Pataky József és egy bizonyos Bartos orvos.³⁸ Közel sem lehetetlen, hogy német, szláv, vagy olasz nevek mögött valójában további magyar katonák rejtőznek.

A mintegy 19 000 főt számláló velencei hadsereg³⁹ négy dandárra oszlott. A magyar légió, a másik két külföldi egységgel, a svájci századdal és a dalmát-iztriai légióval együtt, a Belluzzi ezredes parancsnoksága alatt álló IV. dandárhoz tartozott.⁴⁰ A kis létszámú magyar légióban Winkler százados volt a mindenes: ő látta el a szállásmesteri feladatokat, ő felelt a felszerelésért, a pénzügyekért, általában az egész adminisztrációért. Ezt a helyzetet csak átmenetinek szánták, de mivel a létszám érdemben nem nőtt, nem történt változás.

Jean Debrunner őrnagy, a svájci század parancsnoka egyaránt lesújtó véleménnyel volt a magyar légió parancsnokáról és legénységéről. Visszaemlékezéseiben Winklerről azt írja, hogy hiba volt átállását századosi előléptetéssel honorálni, mivel a dezertálás a katonai köteleességek oly mértékű megszegése, amit már gyáva aljasságnak lehet minősíteni. Még rosszabb döntés volt, folytatja a gondolatmenetet Debrunner őrnagy, egy ilyen embert parancsnokká kinevezni és rábízni az adminisztrációt. Hiábavaló volt a magyar katonák nagyszámú dezertálásába vetett remény, a légió egy félszázadnyi erőt is alig tett ki, és azért, hogy ezt a létszámot meg tudja tartani, nem magyar származású katonákat is fel kellett venni. A velencei magyar légió, jól hangzó neve ellenére, mindössze 56 főből állt, többségük hadifogoly és dezertőr. Az összes velencei katonai egység óvakodott attól, hogy kapcsolatba lépjen velük, mivel a legkoszosabb és legkapzsiabb katonákként tartották őket számon. Minden egyes alkalommal, állítja a svájci őrnagy, tanúbizonyosságát adták ravasz és csaló természetüknek, továbbá folyamatos viták voltak közöttük, melyek gyakran tettelegességgig fajultak. A szolgálat során sem lehetett megbízni bennük, és az ellenség közelébe is csak akkor mehettek, ha a tenger elválasztotta őket tőlük. Winkler százados képtelen volt megőrizni tekintélyét beosztottaival szemben, akiknek gyakran nem tudott zsoldot osztani, mivel többet veszített szerencsejátékokon, mint amennyi pénze volt.⁴¹ Debrunner őrnagy ellenséges hozzáállása annak tudható be, hogy – saját elmondása szerint is – voltak nézeteltérései a magyar légióval, illetve parancsnokával a szolgálatteljesítés kapcsán,⁴² továbbá zsoldos katonák parancsnokaként nem értette, valószínűleg nem érthette meg teljes mélységében a hazafias lelkiület által hajtott katonák dezertálását és szembefordulását egykori bajtársaikkal; hasonlóan elítélő véleménye volt ugyanis a

³⁵ ASV GP, b. 237, fasc. 155, N. 23 424.

³⁶ ASV GP, b. 973, fasc 1, Ungherese Legione.

³⁷ ASV GP, b. 272, fasc. 566, N. 2138.

³⁸ ASV GP, b. 958; b. 407, N. 1360; b. 402, N. 76.; b. 406, N. 999.

³⁹ *Bernardello – Brunello – Ginsborg* 32–33. o.

⁴⁰ *Lénárt* 406. o.

⁴¹ *Debrunner* 138–139. o.

⁴² *Debrunner* 139. o.

venetói tisztiiskolásokból szervezett egységről is.⁴³ Azt azonban, hogy Debrunner őrnagy megállapításai nem voltak teljes mértékben alaptalanok, egy hivatalos katonai ellenőrzés részben bizonyította.

1849. július 16-án, egy hajnali órán, váratlan pénzügyi ellenőrzést tartottak a légiónál. A leltár és a kassza rendben voltak, a dokumentumok viszont nem, a legtöbb bizonylat hiányzott. A hivatalos jelentés ráadásul a katonák elégedettségéről is beszámolt, ezért felvetődött Winkler letartóztatásának lehetősége is.⁴⁴ A hadbiztonság azonban – bizonyítékok híján – elutasította a vádakát, Carlo Mezzacapo ezredes augusztus 1-jei jelentésében a légiónál tett látogatása során tapasztalt pozitív benyomásokat emelte ki: a katonák rendszeresen megkapták, ami megillette őket, senki sem élt panasszal, sőt, általában elégedettek voltak parancsnokukkal. Az ezredes ugyanakkor felhívta a figyelmet a fegyellemmel kapcsolatos hiányosságokra: a katonák parancsnokuknak ugyan engedelmességek, az altiszteknek azonban már kevésbé. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a légiót létrehozó kormányrendelet elismerte a korábban elért rangokat; ezeknek az igazolása azonban gyakran csupán saját bevallás alapján történt, így többen saját maguknak kreáltak rendfokozatokat.⁴⁵

A légiót először a San Samuele negyedben található Palazzo Chermet-ben szállásolták el, majd 1849. január 21-én a Lidóra irányították. Itt alig egy hónapot töltöttek a magyar katonák, mivel február végén Murano szigetére, március végén pedig Margherába és San Giuliano-ba helyezték át őket. Áprilisban néhány napon keresztül a S. Angelo della Polvere szigeten szolgáltak, továbbra is a vasúti híd környékén. A légió főhadiszállása San Giuliano-ban maradt, de május végén a Palazzo Labia környékén említenek magyar katonákat, június folyamán 15-20-an közülük San Secondo szigetén tűntek fel, végezetül júliusban az egykori S. Lucia kolostorban találjuk őket.⁴⁶

A San Giuliano erőd elhagyása emlékezetes módon történt. A magyar légió kivonulása után az osztrákok azonnal bemelegszkedtek az erődbe, amely a földszoros Velence felé néző oldalát védte. Csakhogy Winkler százados, előre sejtve az osztrákok szándékát, aknákat helyezett el, melyeket aztán olyan pontossággal hozott működésbe, hogy azok az erődöt és az ellenséges katonákat a levegőbe repítették.⁴⁷

A Teljhatalmú Katonai Bizottság 1849. július 6-án a Magyar Gyalogos Századot Tüzér Századdá nevezte át, egyben a tüzérségi felügyelő, Carlo Mezzacapo alezredes parancsnoksága alá rendelte.⁴⁸

Nem nyílt alkalmuk a magyar katonáknak arra, hogy közvetlenül harcba bocsátkozzanak az ostromló osztrák csapatokkal,⁴⁹ ugyanis feladatuk a lagúnák között felállított há-

⁴³ Debrunner 135–137. o.

⁴⁴ ASV GP, b. 272, fasc. 565, N. 21 235.

⁴⁵ ASV GP, b. 237, fasc. 155, N. 23 424.

⁴⁶ Lénárt 414. o.

⁴⁷ Fantoni 29–30. o.

⁴⁸ ASV GP, b. 412, N. 3756.; Bullettino 158. o.

⁴⁹ Ennek némileg ellentmond, hogy egy adat szerint Ballás Stefano tizedes megsebesült az 1849. május 24-i margherai csatában. Jäger 462. o.

rom ágyúállás védelme volt. Viszont egészen a város 1849. augusztusi 24-i kapitulációjáig kitartottak a Velencei Ideiglenes Kormány mellett.⁵⁰ A kapituláció után Winkler és a légió 47 tagja Korfura szülő útlevelét kértek, jöllehet az amnesztia rájuk is kiterjedt.⁵¹

A velencei–magyar szövetségi szerződés

Giuseppe Carosini, Kossuth itáliai megbízottja, miután 1848 őszén sorra látogatta a közép- és észak-olaszországi kormányokat, igyekezett kapcsolatba lépni a Velencei Köztársaság elnökével is: december 2-án Torinóból levelet küldött Daniele Maninnak. Mondanivalójának középpontjában a császári hadseregben harcoló magyar és olasz katonák helyzete állt. Tudatta Maninnal, hogy küldetésének egyik célja éppen az, hogy előmozdítsa az Itáliában szolgáló magyar katonák átállítását. Ugyanakkor azt kérte, hogy Manin intézzon egy kiáltványt az osztrák hadsereg soraiban Magyarországon szolgáló velencei katonákhoz, s ebben szólítsa fel őket a közös ellenség zászlainak elhagyására. Ne harcoljanak tovább a magyarok ellen, kövessék azon társaik példáját, akik a magyarok oldalára álltak. Biztosítsa őket arról, hogy a magyar nemzet gondoskodik róluk mindaddig, amíg haza nem térhetnek.⁵² A levél azonban visszhang nélkül maradt.

Teleki László még október 10-én azt írta Kossuthnak, hogy az olaszok, velenceiek és lombardiaiak egyaránt, naponta látogatják, Tommaseo, a Velencei Köztársaság párizsi megbízottja pedig egy Magyarország és Itália közötti támadó és védelmi szövetségen gondolkodik, sőt rövidesen egy tervezettel áll elő.⁵³ Tommaseo ugyanakkor Telekinek tulajdonította a kezdeményezést, aki „mivel az egykori osztrák tartományokból én vagyok itt az egyetlen, aki egy kormányt képvisel – írta Tommaseo Maninnak –, egy olyan szövetséget szeretne, amit először Velencével, majd egész Itáliával köthetne Magyarország... Küldöm a tervezetet át gondolásra.”⁵⁴ A tervezet szerint a magyar kormány vállalja, hogy sohasem harcol a félsziget függetlensége és szabadsága ellen, míg a velencei kormány ugyanerre vállal kötelezettséget Magyarországgal szemben, továbbá megígéri, hogy ezt az elvet megpróbálja elfogadtatni a félsziget többi államával is. Magyarország visszahívja olasz földről a magyar katonákat, akiknek a behajózása és magyar területre szállítása Velence feladata. A két kormány kölcsönösen segíti egymást minden lehető eszközzel mindenféle külső támadással szemben. Velence továbbá elismeri Magyarország jogát Fiumére, Buccarira és az egész magyar tengerpartra, kereskedelmében pedig előnyben részesíti Fiumét Tri-

⁵⁰ Winkler Lajos és a velencei magyar légió emlékét 2002 óta márvány emléktábla őrzi a Palazzo delle Poste homlokzatán, ahol a Risorgimento velencei eseményeit megidéző többi dombormű is található. Csíkszentmihályi Róbert szobrászművész bronz Winkler-portréja alatt kétnyelvű felirat olvasható (téves születési dátummal): „In memoria del tenente colonnello garibaldino Lajos Winkler (1810–1861) e della Legione ungherese che combatté nel 1848/1849 per la libertà di Venezia. – Winkler Lajos (1810–1861) garibaldista alezredes és az 1848/1849-ben Velence szabadságáért harcoló magyar légió emlékére.” *Csorba* 126–127. o.; *Banfi* 423–424. o.

⁵¹ ASV GP, Comitato di Pubblica Vigilanza del 1849, b. 126. Vö.: *Depoli* 1958. 72. o.

⁵² MCV Carte Manin, n. 969. Közli: *Curato* 18–19. o.

⁵³ Teleki László Kossuth Lajosnak, Párizs, 1848. október 10. Közli: A szabadságharc magyar diplomáciai levelei. *A Háborús felelősség*, 1929. január. 279. o.; *Deák* 245–246. o.

⁵⁴ Niccolò Tommaseo Daniele Maninnak, Párizs, 1848. október 19. Közli: *Repubblica Veneta* I. 414. o. Tommaseo már hat nappal korábban jelezte, hogy tárgyalásokat folytat Telekivel a „közös üdv” érdekében. Niccolò Tommaseo Daniele Maninnak, Párizs, 1848. október 13. Közli: *Ua*. 400. o.

eszttel szemben.⁵⁵ A barátsági és katonai együttműködési szerződés tervezetét Tommaseo október 25-én eljuttatta a velencei kormányhoz,⁵⁶ amely azonban, reménytelennek látva a magyarok helyzetét, egyelőre elutasította azt. Manin november 9-i válaszában így indokolta a döntést: „a magyar szövetségi szerződés tervezetéről szóló tárgyalást függesztjük fel addig, amíg a háborús viszonyok jobbra nem fordulnak azon a területen, ahol az osztrák-horvát csapatok harcolnak.”⁵⁷ Ebben a kontextusban nyer értelmet Carosini említett december 2-i levelének válasz nélkül hagyása is. Tommaseo nem titkolta csalódottságát, és amikor 1849 márciusában Velencébe hazatérve benyújtotta a párizsi tevékenységéről szóló beszámolóját, nyíltan rosszallását fejezte ki Manin értetlensége és tétlenkedése miatt.⁵⁸

A következő év tavaszán azonban fordulatot vett a szövetségekötés ügye, mindkét fél új helyzetben találta magát. Az 1849. márciusi novarai olasz vereség után a Piemonttal való további együttműködés feltételei már nem álltak fenn, pedig Magyarország éppen akkor élte fényes katonai győzelmeinek időszakát. Velence ugyanakkor egyre reménytelenebbül magára maradt az osztrák ostromzár szorításában. A függetlenség kikiáltása után a külkapcsolatok lehetőségét még inkább kereső Kossuth amint megtudta, hogy Velence városa a szárd király veresége után is folytatja az ellenállást, április 20-án levélben fordult Daniele Maninhoz, a háromtagú velencei direktórium elnökéhez. Ebben az első között értesíti a Habsburg-ház trónfosztásáról és önmaga kormányzóelnökké választásáról, továbbá kifejezi reményét, hogy az ugyanazon célért és érdekekért, azonos ellenség ellen harcoló két szabad és független nép kormánya baráti kapcsolatokat ápol majd egymással.⁵⁹ Kossuth egy másik levelet is küldött Maninnak, amelyben közölte, hogy Bratich Jánost kinevezte velencei követé. Április 26-án pedig Bratichnak küldött megbízólevelet és utasításokat. Bratichot katonai megbízottnak nevezték ki, de széleskörű jogosítványokat kapott: kapcsolatfelvétel Velencén kívül akár Torinóval is, az itáliai magyar csapatok hazatérésének elősegítése, fegyverraktár létesítése Velencében Magyarország számára, az osztrák sereg tevékenységének zavarása, Ausztria elleni katonai szövetség létesítése itáliai államokkal.⁶⁰

Ezek a levelek csak egy hónappal később, május 20. után, Bratich közvetítésével jutottak el a címzetthez, így Valentino Pasini, Velence párizsi megbízottja tulajdonképpen hamarabb felvetette Maninnak a magyar szövetségekötés gondolatát. Május 2-i levelében ugyanis, magyar megbízottak nevében, azt ajánlotta, hogy vegyék fel a kapcsolatot Kossuthal, küldjenek hozzá megbízható követet, aki kérhetne pénzbeli segítyt, amiben a magyarok bővelkednek. Meg lehetne próbálni egy magyar hadmozdulatot Velence irányába, és a magyarok vásárolhatnának gőzhajókat, amelyek a velenceiekkel együttmű-

⁵⁵ MCV Carte Manin, n. 2313. Vö.: *Depoli* 1958. 59. o.

⁵⁶ Niccolò Tommaseo Daniele Maninnak, Párizs, 1848. október 25. Közli: *Repubblica Veneta* I. 426. o.

⁵⁷ Daniele Manin Niccolò Tommaseónak, Velence, 1848. november 9. Közli: *Repubblica Veneta* I. 457. o. Három nappal korábban, Manin betegsége idején Graziani már hasonlóképpen nyilatkozott: „Egyelőre hagyjuk függőben a Magyarországgal való szövetségekötés tervezetét...” Leone Graziani Niccolò Tommaseónak, Velence, 1848. november 6. Közli: *Ua.*, 455. o.

⁵⁸ *Depoli* 1958. 59. o.

⁵⁹ A levél teljes szövege: *Radaelli* 458. o.; *Vigevano* 5. o.; *Horváth Jenő* 1926. 172. o.; *Horváth Jenő* 1927. 146. o. Magyarul: *Krámlí* 1995. 11. o.

⁶⁰ A dokumentumokat közli: *Radaelli* 458–460. o.; *Horváth Jenő* 1927. 147–148. o. Magyarul: *Krámlí* 1995. 11–13. o.

ködvé járőröznének.⁶¹ Pasini felvetése mögött tehát az a meggyőződés húzódott, hogy Magyarország számottevő támogatást jelenthet a Velencei Köztársaság számára. Már az előző hónapokban érezhető volt a hatás: amint Ausztria gyengülni látta katonai helyzetét Magyarországon, késznek mutatkozott, hogy új tárgyalásokat nyisson Velencével; szeretne volna lezárni a velencei harcokat, hogy az ostromsereget a magyarországi harcterekre vezényelhesse. Ez a helyzet új reményt teremtett a függetlenségéért küzdő Velence számára: „Adja meg az Isten – írta Pasini Maninnak –, hogy a magyarországi ügyek megteremtse számunkra a lehetőséget, hogy valami elfogadhatót tehesünk országunkért.”⁶² Mielőtt azonban Manin érdemi választ adhatott volna Pasini felvetésére, megérkeztek Bratichtól a levelek.

Az 1810-ben Fiumében született Bratich kora legnagyobb kalandorainak egyike volt, számtalan ország rendőrségét foglalkoztatta. Apját és nagybátyját az osztrák rendőrség Ausztria ellenségeiként tartotta számon. Ő maga Spanyolországban részt vett a trónöröklésért folytatott ún. karlista háborúban, Don Carlos oldalán harcolva alig húszévesen őrnagyi rangot ért el. 1834-ben Londonban tűnt fel, majd 1843-ban észak-amerikai őrnagyként a bukaresti osztrák ügynökségen Magyarországra kért vízumot, de még ez év novemberében Cadizban fogták el. Ebben az időben figyelmeztette a bécsi kormány a nádort, hogy ha Bratich Magyarországon bukkanna fel, tartóztassák le, majd 1845-ben a New York-i osztrák követséggel közölték személyleírását. A következő évben Ausztria megtagadta tőle az osztrák állampolgárokat megillető védelmet; 1846-ban Konstantinápolyban, a következő évben pedig Egyiptomban tűnt fel.⁶³

1848 júliusában Ragusából küldte – valószínűleg nem első – bizalmas jelentéseit a magyar kormány ügynökeként gróf Erdődy János fiemei és tengerparti kormányzóinak. Bratichnak – Agostino Grubissich apáttal, a bécsi olasz egyházközség igazgatójával, aki Dalmáciában is tanított,⁶⁴ továbbá Nagy Sándorral⁶⁵ együtt – az volt a feladata, hogy magyar párti propagandát fejtsen ki Dalmáciában: szakadjanak el Ausztriától, és Magyarország biztosítja számukra az olasz nyelv használatát és a teljes körű közigazgatási autonómiát. Július 9-i jelentésében azt írta, hogy „itt nem arról van szó, hogy egy magyar pártot kellene alapítani; ez már 10 éve létezik, és mára a lakosság többsége támogatja, követőket talál a legalacsonyabb népréteg körében is; itt még a gyerekek is azt kiabálják az utcán, hogy Éljen Magyarország”, július 13-án pedig a megválasztott képviselők irányában kifejtett propagandáról beszámolva közölte, hogy több képviselő is Ragusa és Dalmácia Magyarországhoz csatolása mellett nyilatkozott.⁶⁶ Magánlevelében azonban, amit ugyancsak július 13-án Giuseppe Susaninak írt, akit Fiume városa képviselőnek küldött a magyar országgyűlésbe, Bratich nehéz helyzetéről panaszkodott. Gyakran került ugyanis kellemtelen helyzetbe, mivel ígéretei biztosítékeként semmit sem tudott felmutatni; nem kapott megbízólevelet, és a nagy sietség miatt instrukciókat is csak szóban a fiemei kormányzótól, továbbá egy kevés pénzt. Tisztában van a kormány iránti kötelezettségeivel, mégis Susani közbenjárását kéri, hogy mihamarabb vonják vissza a megbízatását. Küldetése túl

⁶¹ Depoli 1958. 59. o.

⁶² Valentino Pasini Daniele Maninnak, Párizs, 1849. április 16. Közli: *Planat de la Faye* II. 306. o.

⁶³ Depoli 1956. 5–7. o.; *Horváth Jenő* 1927. 19–20., 24–25. o.

⁶⁴ Várady József Szemere Bertalannak, Bécs, 1848. május 22. Közli: *Horváth Jenő* 1927. 47–49. o.

⁶⁵ Nagy Sándor Giuseppe Susaninak, Trieszt, 1848. augusztus 3. Közli: *Horváth Jenő* 1927. 80–81. o.

⁶⁶ Bratich János Erdődy Jánosnak, Ragusa, 1848. július 13. Közli: *Horváth Jenő* 1927. 65–66. o.

hosszú ideig tart, ami anyagilag túlságosan is megterhelő számára, ugyanis számos rokona él a környéken, akik gazdag amerikai nagybácsiként tekintenek rá.⁶⁷ Panaszkodásának meglett az eredménye: Susani Bratich rapidíjának megemelését kérte,⁶⁸ Erdődy János gróf pedig sürgette Bratich – tőle kapott – megbízatásának hivatalos elismerését, a megelőlegezett 500 forint megtérítését, továbbá követutasítások kiadását számára.⁶⁹

Eközben július 16-i jelentésében Bratich a Cattaro környéki felkelésről számolt be. A felkelők ideiglenes kormányt hoztak létre, ami bevezette a halálbüntetést, és két – politikájuknak ellentmondó – személyt kivégeztek. Erre a kormány szükségállapotot vezetett be a térségben, és – a levél írásának a napján – 400 katonát vezényelt a felkelők ellen. Ezek az események félelmet keltettek az emberekben, akik nem akartak többé hallani sem a politikáról. Mindenesetre Bratich megerősíti az első jelentésében írottakat: a dalmát nemesség magyar párti, és ezt nem is tartják titokban.⁷⁰ Négy nap múlva kedvezőtlenebb hírekkel jelentkezett. Az előző jelentésben említett felkelés kapcsán közli, hogy a horvát katonaság nem ütközött ellenállásba, a felkelés vezetői Montenegróba menekültek. A magyar ügy szempontjából még ennél is rosszabb hír, hogy a *Gazzetta di Zara* egy hivatalos nyilatkozatot tett közzé, amely megtiltja a magyar kormány június 10-i kiáltványának terjesztését, ami a horvátoknak szólt Jellačić bán felfüggesztéséről, hozzátéve, hogy a bécsi kormány elutasítja a Dalmáciával kapcsolatos magyar igényeket. Jóllehet ezeket a nyilatkozatokat nem fogadták kedvezően a dalmátok, Bratich mégis úgy érezte, hogy addigi erőfeszítéseit semmissé tették, mivel az emberek rendkívül óvatossá váltak – felmentését kérte tehát a megbízatás alól.⁷¹ Miután megtörténtek a választások, a helyben kifejtett propaganda igen sokat veszített fontosságából, a megválasztott dalmát parlamenti képviselők ugyanis Bécsbe, a június 26-ra összehívott osztrák birodalmi gyűlésbe igyekeztek. Amikor pedig a horvát csapatok augusztus 31-én megszállták Fiumét, a magyar propaganda tevékenység ellehetetlenült.

Bratich legközelebb 1849 tavaszán adott hírt magáról, amikor március 8-án levélben fordult a magyar képviselőházhoz, amelyben a magyar kormány szolgálatában eltöltött kilenc hónap után pénzsegélyt kért, mivel – leírása szerint – már szinte az ínséggel küszködött. Megemlítette, hogy az előző év szeptemberében Bécsbe rendelték, hogy a külföldi ügyeket gyakorlatilag irányító Pulszky Ferenc rendelkezésére álljon. Pulszky azonban továbbküldte Magyarországra, hogy katonai pályán fejtsse ki tevékenységét, amire végül is nem került sor. Kossuth értékelté Bratich szolgálatait, ugyanis még a hónap folyamán kiutaltatott számára 10 000 forintot.⁷²

Bratich, aki május 15. körül hagyhatta el Magyarországot, május 21-én a Trieszt kikötőjében horgonyzó francia felségjelű *Panama* gőzhajó fedélzetén írt levélben fordult Maninhoz, amelyben – magyar megbízottként – egy esetleges velencei–magyar egyezmény főbb pontjait vázolta fel. Ezek szerint Magyarország kölcsönt nyújtana, saját költségén felszerelne egy vagy több hajót, amelyek Velence segítségére sietnének, összegyűjtenék Velencében a magyar dezertőröket, hogy egy légiót formáljanak belőlük, végezetül

⁶⁷ Bratich János Erdődy Jánosnak, Ragusa, 1848. július 13. Közli: *Horváth Jenő* 1927. 65–67. o.

⁶⁸ Giovanni Susani Batthyány Lajosnak, Pest, 1848. augusztus 8. Közli: *Horváth Jenő* 1927. 84–86. o.

⁶⁹ Erdődy János Kossuth Lajosnak, Fiume, 1848. augusztus 3. Közli: *Horváth Jenő* 1927. 81–84. o.

⁷⁰ Bratich János Erdődy Jánosnak, Ragusa, 1848. július 16. Közli: *Horváth Jenő* 1927. 68–69. o.

⁷¹ Bratich János Erdődy Jánosnak, Ragusa, 1848. július 20. Közli: *Horváth Jenő* 1927. 69–71. o.

⁷² *Waldapfel*: Külpolitika 235. o.

két hónap leforgása alatt erőteljes magyar támadás indulna az Adriai-tenger irányában. A velencei kormány cserébe vállalná, hogy az olaszországi magyar katonákat Fiumébe szállítja, amint az lehetséges, továbbá segíti a magyar sereg esetleges adriai hadjáratát, első sorban oly módon, hogy fegyverraktárt létesít Velencében vagy Triesztben. Bratich kérte továbbá, hogy Velence városának blokádja miatt a Velencei Köztársaság megbízottja tárgyalás céljából keresse fel őt vagy Anconában, ahova a *Panama* tartott, vagy Rómában, ahová a magyar megbízott szándékozott továbbmenni.⁷³ Ez a tervezet lett a kiindulópontja a további tárgyalásoknak, s a megállapodás is ez alapján jött létre.

Másnap, még a trieszti indulás előtt, Bratich újabb levelet írt Maninnak, amelyben a honvédsereg legújabb győzelmeiről számolt be. Meglepő módon azt közli, hogy május 13-án a magyarok rohammal bevették Budát. A levél írásának napján a bevétel ténye igaz volt, bár, mint köztudott, a végső rohamra május 21-én került sor. Ír még Arad kapitulációjáról, Perczel és Bem sikereiről, valamint a császári csapatok meneküléséről. A magyarok tehát készen állnak az oroszok „fogadására”, kérdés, hogy a francia és brit tiltakozások ellenére egyáltalán megkockáztatják-e az intervenciót. Az orosz fenyegetettség szomorú következménye mindenesetre, hogy módosítani kellett a haditerveket: Bécs már magyar kézen lehetne, csakúgy, mint Fiume és akár még Trieszt is. Elnézést kér továbbá, hogy nem tudja személyesen átadni megbízólevelét, de nem kockáztathatja, hogy a blokád alá vont Velencében kényszerüljön maradni, mivel ez ellehetetlenítené megbízatásából adódó egyéb feladatainak teljesítését. Felhatalmazza ugyanakkor Manint, hogy a nevében kiáltvánnyal forduljon Velence népéhez.⁷⁴

Manin május 24-én válaszolt Bratichnak, akit levelében tábornoknak szólított: régi óhaja volt a két kormány közötti kapcsolat felvétele, amiről a velencei követ Párizsban már tárgyalt a magyar megbízottal, de az események gyors változása és a hirtelen jött olasz csapások megakadályozták a megvalósítást. Közli, hogy a tárgyalásra és a közös ügy győzelmét szolgáló szerződés megkötésére Lodovico Pasini küldi teljhatalmú megbízottként. Ugyanezzel a dátummal Pasini megbízólevelét is küldi Bratichnak.⁷⁵ Manin ugyanezen a napon Valentino Pasini is értesítette a lépésről. Kötelességének érezte, írta, hogy ne késlekedjen a felajánlás elfogadásával, ezért a párizsi megbízott fivérét azonnal elindította Ancona felé.⁷⁶ Manin ezzel gyakorlatilag reagált Valentino Pasini említett május 2-i felvetésére.

Manin eredetileg Tommaso Gart szerette volna Anconába küldeni, de mivel pillanatnyilag nem rendelkezett információval a korábbi párizsi, majd firenzei megbízott holletéről, a velencei képviselőház alelnökére esett a választása. Lodovico Pasini a francia *Le Brasier* gőzhajón tudta elhagyni a blokád alá vont várost, és másnap, május 25-én megérkezett Anconába. Meglepetésére ott találta a Firenzéből Velencébe igyekvő Tommaso Gart, akit be is vont a Bratich-csal folytatott tárgyalásokba.⁷⁷

A magyar kormányzóelnök nevében tehát Bratich, a velencei kormány nevében pedig Lodovico Pasini teljhatalmú megbízott Anconában, a francia hajók fedélzetén egy nyolc pontból álló, kölcsönös védelmi és támadó szövetséget rögzítő szerződést írt alá, amelyet

⁷³ MCV Carte Manin, n. 970. A levelet közli: *Curato* 19–21. o.

⁷⁴ MCV Carte Manin, n. 977. A levelet közli: *Curato* 21–22. o.

⁷⁵ MCV Carte Manin, n. 978–979. Mindkét levelet közli: *Curato* 23–24. o.

⁷⁶ *Depoli* 1958. 63. o.

⁷⁷ Uo.

az egyik fél, valószínűleg Bratich kérésére május 20-ra antedatáltak, Duinót jelölve meg helyszínül. A valóságnak nem megfelelő helyszín megjelölésével nyilvánvalóan a francia hajók kapitányait kívánták megóvni az esetleges kellemetlenségektől. A szerződésben a két állam kötelezettséget vállalt, hogy egymás hozzájárulása nélkül nem kötnek békét Ausztriával, s hogy hadműveleteiket összehangolják szárazon és vízen egyaránt. Velence segítséget ígért a magyar tengeri haderő felállításában, de a felfegyverzés és karbantartás költségei a magyar államot terhelik. Magyarország, ahogy a háború folyása lehetővé teszi, erőteljes hadműveletbe kezd az Adria irányában. Amint a magyar csapatok megjelennek a tengerparton, Velence gondoskodik arról, hogy az előre felhalmozott fegyverek eljussanak hozzájuk, de minden más módon is segíti hadmozdulataikat. Velence vállalta továbbá, hogy az Itáliában szétszóródott magyar katonákból, saját költségén, egy önálló légiót szervez, a magyar állam pedig azt, hogy rövid időn belül átutal Velencének egy meg nem határozott pénzüsszeget háborús segély címen, amit a harcok befejezéséig időről-időre megismétel.⁷⁸ Lodovico Pasini június 1-jén lelkesen számolt be a szerződésről fivéréhez, Valentinóhoz írt levelében, és olyan részletekre is kitért, amelyek a szerződésbe nem kerültek be, de a tárgyalás során minden bizonnyal szó volt róluk. Ezek jórészt Bratichtól származhattak, és különösen két téma, Magyarország tengeri hadereje és a remélt háborús segély körül forogtak. A magyar „hadiflotta” egyelőre két 320 lóerős, ágyúkkal felszerelt gőzhajóból állt. Angliában vásároltak még egy hajót, az *Implacabilét*, ám az egyik kereskedő gondatlansága miatt nem kapott engedélyt a kikötő elhagyására. A két gőzösnek a napokban kell érkezniük az Adriai-tengerre, és a velenceiek a legjobb tisztjeiket szánják rájuk.⁷⁹ Bratichnak tulajdonított további feljegyzésekből azt is megtudjuk, hogy a gőzhajók háromárbcosak, áprilisban bocsátották őket vízre, az egyiket Anglia legnyugatibb megyéjében, Cornwallben, a másikat Skóciában, motorjaik Glasgowban készültek. Angliai indulásuk dátumát május 20-ra tűzték ki, tehát június 10. körül várhatóak Velence közelében.⁸⁰ A másik téma, a háborús segély igazi kulcskérdés volt Velence számára, Pasini sürgette volna a mihamarabbi támogatást. Legalább hatmillió lírát kért június, július és augusztus hónapokra, de a magyar megbízott ezt nem ígérhette meg, mivel nem rendelkezett nagyobb összegek felett. Ugyanakkor biztosította velencei tárgyalópartnerét, hogy Magyarország Londonban található pénzalapjából néhány napon belül 500 000 líra Velence rendelkezésére fog állni. Bratich azzal biztatta még Pasinit, hogy ezt további bőkezű támogatások követik majd.⁸¹

Leveléhez Manin kérésére az aláírt szerződés egy másolati példányát is csatolta, így ez a levél egyben cáfolja azt a szinte egyöntetűen elfogadott állítást, hogy a szerződést június 3-án írták volna alá; legvalószínűbb dátum tehát május 31., esetleg június 1.⁸²

⁷⁸ ASV GP, b. 118. A szerződés teljes szövegét közli: *Planat de La Faye* II. 261. o.; *Irányi – Chassin* II. 481–484. o. (Magyar kiadásban: A magyar forradalom politikai története 1847–1849 I–II. Ford. Szoboszlai Margit, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Spira György. Budapest, 1989. II. k. 294–296. o.); *Radaelli* 329–331. o.; *Vigevano*, 6. nota; *Horváth Jenő* 1926. 172–174. o.; *Horváth Jenő* 1927. 148–149. o.; *A Háborús felelősség*, II. №. 3–4. (1930. július–október) 280–281. o. Magyarul: *Waldapfel*: Külpolitika 237–238. o.; *Krámli* 1995. 9–10. o.

⁷⁹ MCV Carte Manin, n. 981. A levelet közli: *Curato* 24–26. o. A téma részletes feldolgozása: *Krámli* 1997. 84–113. o.

⁸⁰ MCV Carte Manin, n. 982. Vö.: *Depoli* 1958. 64. o.

⁸¹ MCV Carte Manin, n. 981. A levelet közli: *Curato* 24–26. o.

⁸² Vö.: *Depoli* 1958. 63. o.

Velencei részről nagy várakozással tekintettek erre a megállapodásra. Lodovico Pasini is megjegyezte ismertett levelében, hogy „Magyarország többet szokott tenni, mint amennyit megígér”.⁸³ Velencében május 26-i dátummal nyilvánosságra hozták Kossuth levelét,⁸⁴ és a titkosnak szánt szerződés pontjai is hamar kitudódtak. Az ígért hajók feltörhették volna a tengeri blokádot, lehetővé téve az utánpótlást, amit még a magyar háborús segély is elősegített volna, a honvédsereg adriai hadművelete pedig arra kényszeríthette volna az osztrákokat, hogy enyhítsenek a Velencét körülfogó harapófogón. Naponta érkeztek jelentések a magyarok fantasztikus győzelmeiről, az orosz beavatkozás hírére cáfolták, párizsi pénzsegélyről és Korfura érkezett hajókról beszéltek.⁸⁵ Még május első napjaiban jegyezte fel az egyik velencei polgár: „Biztató hírek érkeznek a magyarok felől. A debreceni országgyűlés kinyilvánította az egész Habsburg dinasztia bukását. Reményeink most már többé nem a piemontiakban vannak, akik Itália szegényévé váltak, hanem a derék magyarokban.”⁸⁶ Egy másik velencei polgár június 30-án pedig a következő sorokat írta a naplójába: „Különböző hírek keringenek a magyarokról. Egyesek azt mondják, hogy Fiumében vannak, mások Ljubljánában tudják őket, megint mások szerint már egyenesen Triestig jutottak.” A naplóiíró azonban tisztában van a helyzettel, ezért hozzáteszi: „Nagyon könnyen elhiszük azt, amire vágyakozunk.”⁸⁷ Időközben a június 15-én összeült velencei parlament nyilvánosságtól elzárt tanácskozásán Manin beszámolt az osztrákokkal, konkrétan Karl Ludwig Bruck miniszterrel folytatott tárgyalásokról, s ismertette a Bratichsal aláírt megállapodást. Az ügyet tárgyaló bizottságban Tommaseo kijelentette, hogy csak úgy folytatható a tárgyalás az osztrákokkal, hogy az a magyarokkal aláírt szerződést ne sértse, továbbá sürgette a válaszadást Kossuth levelére, sőt egy megbízott Magyarországra küldését javasolta, „mivel a kormány hallgatása meggondolatlan hálátlanság lenne”.⁸⁸ Másnap a parlament határozatban mondta ki, hogy a Magyarországgal aláírt konvenció ratifikációs szavazás nélkül is érvényes, ugyanakkor kinyilvánította, hogy a magyarok egyetértése nélkül semmiféle érdemi döntést sem hoznak az Ausztriával folytatott tárgyalások során, sőt, ezeket elhúzzák, ameddig csak lehet, abban a reményben, hogy a Magyarországgal kötött egyezmény meghozza gyümölcseit.⁸⁹ Lehet tehát némi alapja Bratich kijelentésének, amit a június 22-én Korfuról Teleki Lászlónak írt levelében fogalmazott meg: ez a szerződés akadályozta meg akkor Velence feladását.⁹⁰ Bratich ugyanis a Velencei Köztársaságtól két hónap türelmet kért a magyar segély megérkezéséig, továbbá ez idő alatt a különbéke lehetőségének kizárását.⁹¹

Ám az idő múlásával egyre fogytak a velencei remények, a szövetségi szerződés táplálta illúziókon felülkerekedett a valóság. Maga Manin is szkeptikus volt, úgy látta, hogy Bratich felhatalmazása nem nyújt a szerződés minden pontjára garanciát.⁹² Teleki Lászlónak a kétségbeesés hangján írt: „Arra köteleztük magunkat, hogy a lehető legtovább

⁸³ MCV Carte Manin, n. 981. A levelet közli: *Curato* 24–26. o.

⁸⁴ *Raccolta Andreola*, tomo VII. 290. o.

⁸⁵ *Depoli* 1958. 64. o.

⁸⁶ *Contarini* 179–180. o.

⁸⁷ *Contarini* 202. o.

⁸⁸ *Le assemblee del Risorgimento* II. 480. o.; *Tommaseo* II. 429. o.

⁸⁹ *Le assemblee del Risorgimento* II. 482. o.

⁹⁰ Bratich János Teleki Lászlónak, Korfu, 1849. június 22. Közli: *Horváth Jenő* 1926. 176–178. o.

⁹¹ Daniele Manin Teleki Lászlónak, Velence, 1849. június 20. Közli: *Curato* 27–28. o.

⁹² *Depoli* 1958. 65. o.

kitartunk, erőforrásaink azonban a végükhöz közelednek; közölni kell a magyar kormánynal, hogy siessen a segítségnyújtással.” Közli, hogy a két hónap, amelyben Bratichcsal megegyeztek, szinte eltelt, s Velence hiába várja a magyar hajókat. Kiemeli, hogy a szárazföldön Trieszt, tengeren Fiume és Isztria irányába tervezett magyar hadműveletnek milyen jelentős szerepe lenne az osztrák erők megosztásában.⁹³ Manin a blokád miatt lemondott eredeti szándékáról, hogy Tommaso Gart megbízottként Kossuthoz küldje, és Valentino Pasinit kérte fel, hogy a párizsi magyar megbízotton keresztül próbáljon meg hatni a magyar kormányra.⁹⁴ Tommaseo azonban ragaszkodott egy magyarországi megbízott kiküldéséhez, ezért június 24-én melegen támogatta Winkler Lajos felajánlközását, aki az ellenséges vonalakon áthatolva kívánt hazájába jutni.⁹⁵ Manin nem támogatta ezt a felvetést, viszont végre elhatározta magát a kapcsolatfelvételtre, és június 26-án levelet küldött Kossuthnak, melyben arról számolt be, hogy Velence kormánytanácsa nagy lelkesedéssel fogadta április 20-i levelét, és egyben közölte, hogy Tommaso Gar személyében követet küld Magyarországra, aki majd beszámol Velence helyzetéről. Mellékelte Tommaso Gar megbízólevelét is.⁹⁶

Az 1808-ban Trento városában született Tommaso Angelo Gar a Padovai Egyetem filozófia szakán szerzett diplomát, de szívesen foglalkozott költészettel és fordítással is. Az egyetem befejezése után, 1832-től tíz éven keresztül Bécsben élt, nehéz anyagi körülményei miatt a birodalmi államigazgatásban remélt munkát. Olaszórákból és fordításokból tartotta el magát, míg végre az udvari könyvtár vezetőjének titkára lett. Bécsi tartózkodása alatt nem csak német tudását tökéletesítette, magtanult spanyolul és angolul, egyetemi kurzusokat látogatott, történeti kutatásokat végzett az udvari levéltárban, német szerzőket fordított olaszra; kiváló kapcsolatokat épített ki, a német kultúrák kitűnő ismerője lett. 1842-ben Firenzébe költözött, ahol elsősorban levéltárosi, forrásfeltáró és -kiadó munkát végzett. 1847-ben a Padovai Egyetemi Könyvtár igazgatójává nevezték ki; itt érték a forradalmi események, amelyek határozottan osztrákellenes irányba terelték gondolkodását. Niccolò Tommaseo javaslatára a velencei ideiglenes kormány 1848 májusában Párizsba küldte azzal a feladattal, hogy próbálja elérni a francia és német támogatást a köztársaság számára; diplomáciai tevékenységét az év augusztusától Firenzében folytatta.⁹⁷ A közép-itáliai restauráció után, 1849 májusában elhagyta Firenzét és megpróbált Velencébe visszatérni, hogy a kormány rendelkezésére álljon, a katonai helyzet miatt azonban csak Anconáig jutott. Ekkor Ravenna felé vette az irányt, de az osztrák előrenyomulás miatt kénytelen volt előbb Pesaróba, majd ismételen Anconába visszavonulni, ahol, amint láttuk, május 26-án találkozott Lodovico Pasinivel és részt vett a Bratich-csal folytatott tárgyalásokon, majd együtt visszatértek Velencébe.⁹⁸

Maga Gar is többször sürgette Manint a megbízatás kiadásában, és amikor június 26-án végre megkapta, azonnal útnak indult. Ismét a francia *Le Brasier* hajót választotta, amivel Anconáig kívánt eljutni. Ott azonban nem tudott partra szállni, mert időközben a várost

⁹³ Daniele Manin Teleki Lászlónak, Velence, 1849. június 20. Közli: *Curato* 27–28. o.

⁹⁴ *Depoli* 1958. 65–66. o.

⁹⁵ *Tommaseo* II. 370. o.

⁹⁶ Közli: *Horváth Jenő* 1927. 151–152.; *Curato* 28–29. Magyarul: *Krámli* 1995. 14–15. o.; *Jászay* 1990. 361–365. o.; *Horváth Mihály* II. 575. o.

⁹⁷ *Allegrí*: Tommaso Gar.

⁹⁸ *Benvenuti* 35–40. o.; *Depoli* 1958. 57–58. o.

megszállták az osztrák csapatok. Mihamarabb Magyarországra szeretett volna jutni, de Manin utasításainak értelmében előbb Teleki Lászlót kellett felkeresnie, hogy tőle információkat és támogatást kapjon. Emiatt neheztelt Maninra, mindenesetre Párizs felé vette az irányt. Miután három napon keresztül hiába várta az alkalmat, hogy átszállhasson egy megfelelő hajóra, úgy döntött, hogy a veszélyesebb szárazföldi utat választja: az osztrákok által megszállt Egyházi Államon és már a restauráció időszakát élő Toszkánán keresztül kellett elérnie a Tirrén-tengert. A rábizott sürgönyöket biztonságba helyezte, vezetőt fogadott, aki segített átkelni a hegyeken és átjutni a határokon. Június 29-én szállt partra egy elhagyatott tengerparti szakaszon. Indulása előtt levélben számolt be Maninnak helyzetéről és reményeiről. Bízott benne, hogy hét-nyolc nap alatt eljuthat rendeltetési helyére, és a rábizott küldetés időben eléri célját.⁹⁹ Számptalan veszély közepette július 1-jén Forliba érkezett, másnap pedig már folytatta is útját Toszkána irányába. Maninnak írt beszámolójában kitér arra is, hogy a magyarok adriai diverziója az orosz támadás miatt késik, de ő biztos benne, hogy néhány napon belül megvalósul. Magabiztosságát nem túl meggyőzően indokolja: „sok dolog mutat erre, de most nincs időm ezeket felsorolni...” Mindenestre biztatja Manint, hogy még egy hónapig tartsanak ki, és a segítség érkezni fog.¹⁰⁰ Az út folytatásáról nem sokat tudunk, bár bizonyára hosszú ideig tartott, mivel Gar csak július 24-én indul vissza Párizsból. A francia fővárosban tartózkodó magyaroktól olyannyira reménytelen – valójában illuzórikus – híreket kapott, hogy július 26-án Genovából a következőket írta egyik barátjának: „a magyar úgy küzd, mint egy oroszlán, győzelemre áll az amfiteátrumban.”¹⁰¹ Ugyanez az illuzórikus hangnem uralkodik Teleki titkára, Szarvady Frigyes július 27-i beszámolójában, amit Gar kérésére küldött Maninnak Párizsból. E szerint a magyar csapatok minden ponton felülkerekedtek az ellenséges seregeken. Szarvady csodálatát fejezi ki a velenceiek hősiessége és önfeláldozása kapcsán, majd azzal fejezi be, hogy Magyarországon gyakran felhangzik az *Éljen Manin!* kiáltás.¹⁰² Gar tehát folytatja útját kelet felé, és még Párizsból magyar és horvát nyelvkönyveket kér Alearo Alearditól, aki az előző évben követtársa volt a francia fővárosban. Telekit nem találta Párizsban, és amikor megtudta, hogy néhány üzenetet egy Svájcban tartózkodó magyar megbízott, Draskovits Tivadar gróf továbbított, elhatározta, hogy Bernbe utazik, ahol a Római Köztársaság megbízottja, Filippo De Boni is kapcsolatba lépett vele. A hármásban egyeztetett terv továbbra is a Bratich által kidolgozott változaton nyugodott, de a német területeken kitört forradalmak új reményekkel töltötték el a régóta harcolókat is: kapcsolatba kell lépni Frankfurttal, a Rómától és Magyarországtól várt pénzekkel nehéz helyzetbe kell hozni az osztrákokat Lombardiában, elő kell mozdítani az Itáliában állomásozó magyar katonaság felkelését és mindent megtenni azért, hogy Kossuth csapatokat küldjön Fiuméba.¹⁰³ Mielőtt még Gar megérkezett volna Bernbe, De Boni levélben fordult Kossuthhoz, amelyben az adriai expedíciót sürgette. Amint eléri Fiumét, az expedíciós hadsereg szerinte szinte félelmetessé válhatna, mivel a dalmátok támogatják az olasz ügyet, továbbá Triesztben is létezik egy olasz párt; innét Friuli irányába folytatódhatna az expedíció, ahol

⁹⁹ MCV Carte Manin, n. 768. Közli: *Depoli* 1958. 75. o.

¹⁰⁰ MCV Carte Manin, n. 767. Közli: *Depoli* 1958. 75. o.

¹⁰¹ *Depoli* 1958. 67. o.

¹⁰² MCV Carte Manin, n. 986. Közli: *Curato* 29–30. o.

¹⁰³ *Depoli* 1958. 68. o.

hatására kitorne a forradalom.¹⁰⁴ Leveleiket különböző utakon próbálták Svájcból Magyarországra eljuttatni, de minden próbálkozásuk hiábavalónak bizonyult, két futárukat Stájerországban lelőtték.¹⁰⁵ Mindenesetre Gar, Bernben ragadva, július 28-án tett még egy kétségbeesett kísérletet: kiáltványban fordult Kossuthhoz, hogy felvázolja számára Velence anyagi és katonai helyzetét. Az itáliai forradalmak sikertelensége, a romagnai osztrák invázió, az egyre szorosabb blokád és a tartalékok kimerülése miatt a város nagyon közel került ahhoz, hogy kénytelen kiszolgáltatni magát a győzte kénye-kedvének. Egyedüli remény a magyarok testvéri és azonnali segítsége. Ráadásul a Stájerországon és Karinthián keresztül végrehajtott magyar diverzió nem csak Velencén segítene, hiszen a környékbeli népek is türelmetlenül várják a felszabadítókat.¹⁰⁶

A Velencei Köztársaság ekkor már, akárcsak Magyarország, valóban küzdőképessége végső hatáira jutott. A velencei parlamentnek éppen a július 28-i zárt ülésén volt téma a magyar szövetség, ahol Manin – képviselői kérdésre – kénytelen volt elismerni, hogy a Magyarországgal való kapcsolattartás teljesen ellehetetlenült, nincsenek hírei az oda indított megbízotról, a szerződésben megfogalmazott ígéretek közül pedig egyik sem teljesült: se a hajók, se a pénzsegély, se a fegyveres segítség, ráadásul Bratichról sincsenek információk.¹⁰⁷

Ami Bratichot illeti: a szerződés aláírása után néhány napig még Anconában maradt, az Angliából várt gőzhajókkal kapcsolatos hírekre számított. Eközben a magyar kormány nevében támogatta egy francia admirális javaslatát, miszerint francia csapatok foglalják el Ancona városát, így akadályozva meg az osztrák megszállást. Az osztrák csapatok előrenyomulása azonban okafogyottá tette a felvetést, ami ráadásul francia–osztrák konfliktushoz vezetett volna. Amikor egyértelművé vált, hogy lehetetlen a Velencével való újabb kapcsolatfelvétel, Bratich Korfu szigetére utazott, és onnét küldött utasításokat Máltára, hogy a két gőzhajót, ha megérkeznek, irányítsák tovább a dél-albániai Butrintba: ott várják meg, amíg csatlakozhatnak a velencei erőkhöz.¹⁰⁸ Tevékenységéről maga Bratich számolt be Teleki László grófhhoz küldött levelében, amelyet június 22-én írt Korfu szigetéről. A „magyar nemzeti goélette”-nek nevezett *Erini*¹⁰⁹ hadihajó fedélzetén járta az Adriai-tengert, és várta a *Kossuth* és *Bem* hadihajók megérkezését is. 7000 forintnyi összeg – zömében osztrák bankókban – állt rendelkezésére, amit elégtelennek ítélt vállalkozási végrehajtására, különösen, hogy a magyar katonaszökevényeket még Velencébe szeretne volna szállítani. Külön kitért segédtsíjtje, Carlo Ferrari olasz menekült érdemeire, aki mindenféle ellenszolgáltatás nélkül, csupán a magyar ügy iránti szeretetből vállalt szolgálatot – Bratich az olasz tiszt megjutalmazását indítványozta. Június 15-én mint „a magyar

¹⁰⁴ Pagano 697. o.

¹⁰⁵ Depoli 1958. 68. o.

¹⁰⁶ *A háborús felelősség*, II. №. 3–4. (1930. július-október) 282–283. o.

¹⁰⁷ *Le assemblee del Risorgimento* II. 675. o.

¹⁰⁸ Depoli 1958. 69. o.

¹⁰⁹ Nem csak a hajó eredete, de a neve is titokzatos egyelőre. Kizárólag Bratichnak ebben a levelében szerepel, más forrásból nem ismerjük. Kétszer írja le, mindkétszer az *Erini* alakot. Horváth Jenő is így közli, ő maga mégis az *Irinyi* alakot használja (*Horváth Jenő* 1926. 170–171. o.; *Horváth Jenő* 1927. 24. o.), akárcsak – őt követve – Jászay Magda (*Jászay* 1948. 136. o.). Krámlí Mihály pedig *Zrínyinek* nevezi (*Krámlí* 1997. 100. o.). Ugyanakkor a legmeggyőzőbbnek Attilio Depoli verziója tűnik. Mivel valószínűleg egy görög kereskedőtől vásárolt hajóról van szó, ami az Ειρηνη (=béke) nevet viselhette, szerinte Bratich óvatosságból megőrizhette az eredeti nevet, amit aztán a kiejtés szerint írt le. Depoli 1956. 46. o.

kormányának a velencei ideiglenes kormány mellett működő diplomáciai-katonai ügynöke és követe” egy proklamációt intézett Trieszt városához, amelyben nem kevesebbet közölt, mint hogy zár alá helyezte (!) az Adriai-tenger partvidékét, továbbá elkobzással fenyegette meg az osztrák hajókat.¹¹⁰ Éjjelente Kossuth felhívását szórta szét a dalmát városokban (Lesina, Lissa, Spalato, Cattaro, Budua), amelyben a kormányzó kifejtette, hogy a Habsburg-ház trónfosztása után a katonák uralkodóra tett esküje érvényét veszítette, tehát nem kényszerülnek tovább olasz testvéreik szabadságra, s ezzel egyben saját nemzetük ellen is harcolni. Hagyják el a magyar katonák a császári hadsereg sorait, majd gyülekezzenek Fiume városában. Bratic hajóján 19 magyar katonaszökevény jelentkezett a hívó szóra.¹¹¹ A két gőzhajót keresve július 3-án Máltára érkezett, de július 10-én már ismét Korfun tűnik fel, négy nap múlva Athénban, július 18-án pedig egy francia hajón Konstantinápolyba indult. Miután hírt kapott a magyar fegyverletételről, Konstantinápolyból Szmirnába (ma Izmir) utazott, ahol elvegyült a politikai menekültek között. Az osztrák rendőrség Afrika, Ázsia és Európa partvidékein kerestette, végül 1849. szeptember 30-án tartóztatták le. Először Triesztbe vitték, ahonnan – kihallgatások után – 1850-ben Bécsbe szállították tovább.¹¹² Az osztrák fővárosban hadbírószág elé állították, amely 18 évi várfogságra ítélte.¹¹³

Tommaso Gar nem volt hajlandó belenyugodni a reménytelen helyzetbe, és miután Bernből Genovába utazott, augusztus közepén elhatározta, hogy Konstantinápolyon keresztül éri el rendeltetési helyét. Így történhetett, hogy a Velencei Köztársaság fegyverletétele után emigrációba vonuló Manin és Tommaseo Korfun találták, ahová Máltáról érkezett, és várta az alkalmat, hogy tovább indulhasson Konstantinápoly felé.¹¹⁴ Miután a Velencei Köztársaságban és Magyarországon is kényszerűen befejeződtek a harcok, Gar visszatért Padovába. Ott azonban minden hivataltól eltiltották, és szülővárosát, az osztrák fennhatóság alatt álló Trentót jelölték ki kényszerlakhelyeként. Éveken keresztül egy gróf nagylelkűsége biztosította számára a megélhetést, aki rendszeres járadék fejében Trento történetének megírásával bízta meg. Helyzete 1853-ban rendeződött, amikor kinevezték a születendőben lévő városi könyvtár igazgatójává. Kilenc éven keresztül látta el a tisztiséget, időközben újságíróként, fordítóként és történelmi tanulmányok írójaként működött. 1862-ban engedélyezték számára az osztrák állampolgárság letételét, és Milánóba, egy évre rá pedig Nápolyba költözött, ahol az egyetemi könyvtár igazgatója lett. 1867-ben megvalósult az álma: kinevezték a velencei levéltár igazgatójává. A Garda-tó partján, Desenzanóban halt meg 1871-ben.¹¹⁵

Magyarországon hosszabb ideig nem kaptak hírt a magyar–velencei szerződésről, ugyanis az orosz betörés nagymértékben megnehezítette az információáramlást. Maga Kossuth is már csak a száműzetés idején szerzett tudomást az egyezmény aláírásáról.¹¹⁶

¹¹⁰ A proklamáció szövegét közli: *Horváth Jenő* 1926. 174–175. o.; *Horváth Jenő* 1927. 150–151. o.

¹¹¹ A levél szövegét közli: *Horváth Jenő* 1926. 176–178. o.; *Horváth Jenő* 1927. 152–154. o.; *Jászap* 1993–1994. 102. o.

¹¹² *Depoli* 1958. 69–70. o. Szarvady Frigyes Teleki Lászlónak, Párizs, 1849. július 10. Közli: *A Hábórus Felelősség*, II. №. 1–2. (1930. január–április) 103. o. A letartóztatásról beszámol: *Osservatore Triestino*, 1849. október 8.

¹¹³ *Kertbeny* 8. o.

¹¹⁴ *Depoli* 1958. 70. o.

¹¹⁵ *Allegri*: Tommaso Gar.

¹¹⁶ *Irányi – Chassin* II. 484. (Magyar kiadásban: lásd a 78. jegyzetet, 296. o.)

Nem jöhetett létre az a pénzügyi tranzakció sem, amelyet a magyar–velencei szerződésre hivatkozva Velence kezdeményezett június első felében. Valentino Pasini velencei követ-ségi megbízott arra kérte Teleki Lászlót, csatlakozzon a kölcsöntárgyalásokhoz, amelyek-re Magyarországnak Angliában lenne lehetőség. Velencei részről megvolt a garancia, ugyanezt várták volna a magyaroktól is.¹¹⁷

A velencei–magyar szerződésben is említett adriai hadművelet terve komolyabban foglalkoztatta Kossuthot. Amikor 1849. március végén Bem tábornok felvetette a kérdést, Kossuth úgy reagált, hogy „Fiume mindenesetre kilátásban van; de előbb Bácskát és a bánágot kell kitisztítani, és Budának kezeink közt kell lenni”.¹¹⁸ Kossuth az április 12-i levelében is említette Fiume esetleges elfoglalásának lehetőségét, de ismételten csak a Délvidék felszabadítása után.¹¹⁹ A hónap végén Bem visszatért a kérdésre: az egész Bánát visszaszerzése után a Kormányzó megbízólevelével Fiuméig vonulna, hogy visszaadja a magyaroknak a kikötőt.¹²⁰ Alessandro Monti a Cerrutihoz intézett 1849. május 20-i levelében, amelyben beszámol Kossuthnál tett látogatásáról, szintén említést tett a kormányzó adriai szándékairól: „Az első hadművelet, amit Kossuth szándékozik elindítani, Horvátország felé irányul, ahonnet birtokba lehet venni Fiumét.”¹²¹ Kossuth az aznapi, Klapka György helyettes hadügyminiszter javaslata alapján született minisztertanácsi határozatról beszélhetett Montinak, amelyben azonban a fiumei terv csak alternatívaként szerepelt.¹²² Májusra mindenesetre valóban elkészült Kossuth terve, melynek célja a Habsburgok által elnyomott népek egységfrontba szervezése volt, előfeltétele pedig a délszlávok megbékítése és magyar oldalra állítása. Kossuth meg volt arról győződve, hogy a szlávok ellenségeskedése kizárólag a bécsi udvar intrikáinak a következménye. Az emigrációban úgy vallott, hogy ő maga kívánta a Velence felszabadítására induló magyar hadsereget vezetni, hogy útközben elsimíthassa a viszályt a horvátokkal és a szlovénnel: „A Velence felszabadítására szánt negyvenezer főnyi hadseregnek én magam személyesen szándékoztam élére állani. Magam azért, mert e seregnek Horvátországon kellett volna keresztül menni s én ezt arra szándékoztam felhasználni, hogy a szlávon és horvát nemzetet a csak udvari cselszövények által előidézett viszálykodást kiegyenlítssem, s ott oly állapotot hozzak létre, amely a szlávon és horvát nemzet tökéletes megnyugtatóásával, a mi szándékaink merő félreértéséből eredett ellenségeskedés helyébe tartós testvéries egyetértést állítandok.”¹²³

Az invázió mintegy előkészítését szolgálhatta volna Kossuth június 5-i latin nyelvű kiáltványa, melyet az olaszokhoz intézett, és ami – olasz fordításban – csak júliusban¹²⁴

¹¹⁷ Valentino Pasini Teleki Lászlóhoz, Párizs, 1849. június 10. Közli: *Waldapfel*: Levelestár IV. 52–53. o.; Teleki László Pulszky Ferencnek, Párizs, 1849. június 10. Közli: *A Háborús Felelősség*, II. №. 1–2. (1930. január–április) 93. o.

¹¹⁸ Kossuth Lajos Bem tábornoknak, Eger, 1849. április 1. Közli: KLÖM XIV. 780–782. o., magyarul: *Makray* 15–20. o. Ezen a helyen is megköszönöm Hermann Róbert barátomnak, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka tudományos helyettesének az adriai hadművelet kapcsán felvetett értékes megjegyzéseit.

¹¹⁹ Kossuth Lajos Bem tábornoknak, Debrecen, 1849. április 12. Közli: KLÖM XIV. 866–868. o., magyarul: *Makray* 26–30. o.

¹²⁰ Bem tábornok Kossuth Lajosnak, Freidorf, 1849. április 29. Közli: Petőfi Sándor levelezése 544–545. o. Magyarul: uo. 616–617. o.; *Kovács* 466–467. o.

¹²¹ *Fornaro* 1995. 59. o.

¹²² *Mészáros* 99–103. o.; KLÖM XV. 363–365. o.

¹²³ *Kossuth*: Irataim II. 349. o.

¹²⁴ *Gazzetta di Venezia*, 1849. július 26.

jutott el a címzettekhez. Ebben ismételten leszögezi, hogy az Itáliában szolgáló magyar katonák nem az olaszok ellenségei, majd igen biztató ígéretet tesz: „Rövid időn belül Itália határainál leszek, hogy beváltsam a Velencének tett ígéretemet és hogy kezét fogjak az igen erős és örök Rómával.”¹²⁵

A terv hadászati részét Bem tábornok dolgozta ki. A magyar hadsereg Horvátországon, Stájerországon és Karinthyán keresztülvonulva megjelenésével felkelést szít a lakosság körében, majd elfoglalja Fiumét és Triesztet, hogy egyesülhessen a velencei erőkkal. Remények szerint a Radetzky seregében szolgálatot teljesítő magyar katonák honfitársaik mellé állnak és fellázítják egész Lombardiát. A piemonti hadsereg segítségével Radetzkyt kiűzik Itáliából, s Ausztria, amely már Magyarországon is vereséget szenvedett, kénytelen lesz békét kötni.¹²⁶ A támadás rögtön kezdetét veszi, amint Bem teljes győzelmet arat Erdélyben. Május 21-i levelében erről Monti is beszámol Giobertinak: „Bem tábornok a horvátországi expedícióra készül, amelyet személyesen fog vezetni... Fiumét rövidesen elfoglalják a magyarok, s akkor micsoda dicsőséges csatamező nyílik meg erről az oldalról hajóhadunk számára az elkövetkező hadműveletekhez!”¹²⁷

Az olasz légióra jelentős mértékben számítottak a terv végrehajtása során. Főszerepet kellett volna vállalnia Velence megsegítésében, példaadással és propagandával hozzájárulni a lombard és venetói lakosság osztrákellenes felkeléséhez.¹²⁸ Kossuth terve azonban, amely széles körben várakozásokat keltett Itáliában, legalább annyira illuzórikus volt, mint amennyire grandiózus. Nemcsak hogy a délszláv népek megbékítése nem sikerült, de egy jóval nagyobb akadály végleg meghiúsította a tervet: az orosz intervenció következtében Magyarországnak minden erejével a védekezésre kellett összpontosítania. Mindezek ellenére Kossuth még június végén sem vetette el teljesen a fiumei tervet: Bem lehetséges hadmozdulatait latolgatva alternatívaként említette.¹²⁹

Velencei részről is történtek tervezetek ebben az időszakban. Guglielmo Pepe tábornok április végén arra gondolt, hogy egy expedíciós hadsereggel betör Magyarország területére. 12 000 katonát várt Piemontból, akik, kiegészülve 8000 velenceivel, Fiuméban partra szállva megindulhattak volna Magyarországra felé.¹³⁰ A piemontiak azonban nem érkeztek meg, a vállalkozásból nem lett semmi.

Még ezeknél is illuzórikusabb terven törte a fejét Nemeskéri Kiss Miklós július közepe táján. Hosszú külföldi tartózkodása miatt nem volt tisztában teljesen a hazai helyzettel, amikor egy marseille-i fogadóban Don Carlos egykori hadvezérével, Cabrerával szőtt terveket egy Fiumén, Korfun vagy Dalmácián keresztül megvalósítandó magyarországi expedícióra, melynek egyik főszereplője Giuseppe Garibaldi lett volna. „Talán soha jobb alkalom nem volna mint most – írta lelkesen Nemeskéri. – Garibaldinak 5000 embere s 26 ágyuja van s legforróbb óhajtásuk volna Magyarországra juthatni – jelenleg az Abruzzi hegyekbe tanyáznak, Velence, Roma s Badeni legiók vannak itt e vidéken s elszórva tán

¹²⁵ Olaszul közli: Scritti di Kossuth 23–24. o.; *Markus* 1961. II. 639. o. A kiáltvány magyar nyelvű fordítását lásd a függelékben!

¹²⁶ *Jászay* 1948. 148–149. o.

¹²⁷ *Jászay* 1948. 149. o.

¹²⁸ Marcello Cerruti jelentése, 1849. július 17. Idézi: *Markus* 1950. 297. o.

¹²⁹ Kossuth Lajos Bem tábornoknak, Pest, 1849. június 26. Közli: KLÖM XV. 597–598. o., magyarul: *Makray* 88–91. o.

¹³⁰ Guglielmo Pepe Florestano Pepének, 1849. április 26. Idézi: *Markus* 1950. 297. o.

10 000-re menők – kik közül az 5 bateria badeni tüzérség (jelenleg Baselben) roppant bravourt tanusított – mindezek Magyar Országba vágynak – inkább mint Menyországba.” Ráadásul a marseille-i kikötőbe magyar zászló alatt futott be két fiumei hajó, melyek kapitányai bármi módon a magyar kormányt óhajtják szolgálni. Hiába vélte úgy Nemeskéri, hogy „nem lenne bolondság”, az elgondolás 1849. nyarának közepén eleve kudarcra volt ítélve.¹³¹

A magyar–velencei kapcsolatok mérlege

Az Ausztriával minden áron szakítani akaró olaszokkal szemben Magyarországon az 1848-at megelőző mozgalom alapvetően alkotmányos célok elérését tűzte ki maga elé. Reformokat szeretett volna a nyelvhasználat, a vallás kérdésében, és elsősorban társadalmi és gazdasági területen, hogy ezzel megvethesse egy modern állam alapjait. A magyar nemzeti mozgalom tehát nem kívánta felbontani a kapcsolatokat az uralkodóházzal. Olaszországban kevesen értették meg a magyar nemzeti mozgalomnak ezt a korlátozott jellegét.

Ugyanakkor a magyarok sem értették meg az olasz helyzetet. A milánói és velencei forradalom hírére a magyar közvélemény azt róttá fel Bécsnek, hogy nem adta meg az alkotmányt Lombardiában és Velencében egy hónappal korábban, amikor az összes többi itáliai állam megkapta. Egy kevésbé merev és az idők igényeinek jobban megfelelő politikával el lehetett volna kerülni a válságot, vélték. A magyarok többsége tehát nem vetett számot azokkal az okokkal, amelyek az olasz forrongást kiváltották. A milánói és a velencei forradalomban a nép elégedetlenségének kifejeződését látták, amit szerintük az alkotmánnyal – akárcsak Magyarországon – le lehet csillapítani.

Az a befolyás, amit Magyarország és Olaszország eseményei egymásra gyakoroltak, illetve maga a felismerés, hogy a két ország sorsa összefügg, közelítették egymáshoz a két, korábban egymástól elszigetelt nemzeti mozgalmat. Kölcsönös érdeklődés nyilvánult meg, és sok olyan kapcsolat született, ami korábban nem létezett. Mindkét oldalon értékelni kezdték a másik nemzeti mozgalom sikereiből származó, ugyanakkor a saját célok elérését elősegítő eredményeket. Ez azonban 1848 első felében még csak közvetett és esetleges, nem kölcsönös megállapodásokon nyugvó terveken alapszik. Egyelőre tehát még nem lehet valódi együttműködésről beszélni: egyoldalú kezdeményezések tűnnek fel, amelyek elszigeteltek maradnak a két nemzet vezetői közötti hivatalos kapcsolatok hiánya miatt.

Ez a helyzet természetes következménye annak az állapotnak, amelyben a két ország 1848 első hónapjaiban volt. Az Ausztriához tartozó Magyarország évszázadok óta nem rendelkezett önálló külpolitikával, és ez a helyzet az alkotmány bevezetése után sem változott. Az osztrák külügyminisztérium megtartotta magának az uralkodó képviselét a külföldi országokban, amelyek Ausztria és Magyarország új alapokra helyezett kapcsolatát belügynek tekintették. A magyar kormány liberális tagjai azonban, elsősorban Kossuth, szerettek volna közvetlen kapcsolatba lépni a külfölddel, ezért 1848 áprilisában Frankfurtba küldték saját képviselőiket, Szalay Lászlót és Pázmándy Dénest. Ugyanezt

¹³¹ Nemeskéri Kiss Miklós Pulszky Ferencnek, Marseille, 1849. július 14. Közli: *Horváth Jenő* 1927. 154–155. o. és *A Háborús Felelősség*, II. №. 1–2. (1930. január–április) 103–104. o.

a lépést viszont nem lehetett megtenni Olaszország irányába, mivel ez háborúban állt Ausztriával. Legfeljebb arról lehetett szó, hogy ügynökökön keresztül titkos kapcsolatokkal próbálkozzanak.

A forradalmak és az első függetlenségi háború hónapjaiban az olasz kormányok sem fektettek hangsúlyt a külföldi kapcsolatokra. Az „Olaszország egyedül megoldja” (*l'Italia farà da sé*) jelmondat bűvkörében éltek, Magyarország irányában pedig inkább csak kétélyeik voltak, mivel az Ausztria és Magyarország közötti feszültséget csak helyi jelentőségű kérdésnek tartották, ami a külkapcsolatokra nem lehetet különösebb hatással. Ráadásul az itáliai forradalmi mozgalom elindulása és az Ausztria ellenes háború kirobbanása után az olasz liberális és nemzeti gondolkodás eleinte a szlávok felé fordult, a magyarok iránt többé-kevésbé nyíltan bizalmatlanságot, vagy egyenesen ellenségességet mutatott. Ez alapvetően két okra vezethető vissza. Mindenekelőtt a magyar nemzeti mozgalom vezetői, a radikális baloldal kivételével, 1848 nyaráig inkább Ausztria katonai erőfeszítéseit támogatták Itáliában, mintsem hogy komolyan mérlegelték volna egy magyar–olasz közös fellépés lehetőségét a Habsburgok ellen. Továbbá az olasz liberálisok és demokraták negatívan értékelték a magyar politikai körök elzárkózását a magyarországi nemzeti kisebbségek politikai és kulturális autonómia-törekvéseivel szemben.

Miközben a magyar közvélemény teljesen jogosnak ítélte a szárd király döntését honfitársai megsegítésére és a magyar ezredek hazarendelését követelte, a zömében mérsékelt elemekből álló magyar kormánynak – a *Pragmatica Sanctio* értelmében – el kellett ismernie Magyarország kötelességét a trón védelmére egy külső támadóval szemben, aminek a szárd király minősült. A magyar politikai vezetők súlyos és nehéz dilemma elé kerültek: egyrészt nem haragíthatták magukra a bécsi udvart, mivel a nemzetiségi mozgalmakkal szemben számítottak támogatására, másrészt viszont nem tagadhatták meg azokat a liberális elveket, amelyekre politikájukat alapozták. Nem léptek hivatalos kapcsolatba az Ausztria ellen háborúzó olaszokkal, ugyanakkor megkísérelték elkerülni Bécs kívánságának teljesítését, ami a fokozottabb magyar katonai részvételre vonatkozott.

A szeptemberi fordulat után magyar érdek volt külföldi szövetségest találni: kézenfekvőnek látszott az Ausztria ellen várhatóan ismét háborút indító Piemonttal és az augusztusi fegyverszünet után is kitartó Velencével való kapcsolatkeresés. Teleki László kezdeményezését Velence elutasította, mivel Manin 1848 őszén nem akart szövetséget, nem bízott ugyanis a nehéz katonai helyzetben lévő magyarok győzelmében.

A piemontiak 1849. márciusi novarai veresége után kitért még Róma és Velence. Róma túl messze volt, egyedüli reális lehetőségként Velence maradt. Az 1849. áprilisi, ezúttal Kossuthtól kiinduló kezdeményezést már örömmel fogadta Manin, Velence utolsó reménye ugyanis már csak a magyar fegyverek sikerében lehetett, ráadásul a *Függetlenségi Nyilatkozat* elfogadásával egy alapvető olasz–magyar nézetkülönbség is eltűnt.

A velencei–magyar szövetségi szerződés azonban elkésett, ezért gyakorlati hasznot egyik fél számára sem hozott, a két nép közötti kölcsönös rokonszenv erősödéséhez viszont feltétlenül hozzájárult. Akárcsak a velencei magyar légió létrehozása – a leginkább kézzelfogható eredmények ugyanis néhány katonai alakulat megalakításában ragadhatók meg: dezertőrök, hadifoglyok és önkéntesek alkották a két – kis létszámú – olaszországi (piemonti és velencei) magyar, illetve a mintegy 1100 főt számláló magyarországi olasz légiót.

FÜGGELÉK

1.

*A velencei magyar légióban szolgáló katonák*¹³²

<i>Százados</i>	Bosich Andrea
Winkler Luigi	Bouslav Alberto
	Cataruzzi Santo
<i>Főhadnagy</i>	Costa Luigi
Morolin Vettore	Dezsy (Deső) Giovanni
	Fekete Giuseppe
<i>Törzsőrmester</i>	Filippovich Sigismondo
Jellinek Enrico	Fiore Daniele
	Füstös Michele
<i>Számvevő törzsőrmester</i>	Gál Giovanni
Bauernfeind Vincenzo	Gekich Giorgio
	Golda Giovanni
<i>Őrmesterek</i>	Goldmann Simon
Ádám Giuseppe	Gombár Antonio
Bárdi Rodolfo ¹³³	Goriup Stefano
Muzolányi Giuseppe	Gradischnig Francesco
Simon (Simonyi) Antonio	Gudek Giovanni
Takáts Michele	Gurda Michele
	Haurick Simeone
<i>Tizedesek</i>	Holló Francesco
Ballás Stefano	Horváth Alessandro
Haupt Giuseppe	Horváth Michele
Jakab Carlo	Kindeldai Giovanni
Link Antonio	Kiss Gabriele
Tiprovatz (Diprovat) Giovanni	Klopszik Giovanni
	Kohn Adolfo
<i>Segédtsz</i>	Koltay Antonio
Kováts Enrico	Kopritz Giuseppe
	Kováts Paolo
<i>Hadnagy</i>	Kriskovsky Gabriele
Santich (Sandich) Giorgio	Kucharczik Giorgio
	Lattavetz Giovanni
<i>Közlegények</i>	Lovas Pietro
Angyal Giovanni	Marok (Morak) Andrea
Bakora Domenico	Mauritsch Giorgio
Ballás Lorenzo	Medaritsch Domenico
Beck (Rech) Bartolomeo	Mensak Pietro
Belt Giovanni	Moiza (Moisa) Francesco
Blaskovits Ferdinando	Molnár Paolo

¹³² ASV GP, b. 193, N. 17793, 11 novembre 1848: „Lista dei sottominati individui che dal deposito Arruolamento vengono trasferiti alla Legione Ungarica” e Ruolo Pagamenti; b. 195, N. 18168, 10 novembre 1848: richieste di sciabole; b. 272, fasc. 556, N. 2810, 28 gennaio 1849: Rassegna, Stato del Vestiario ed Armamenti; b. 272, fasc. 566, N. 2138, 21 gennaio 1848: Stato del Vestiario ed Armamenti; b. 412, N. 3934, 11 agosto 1849: Kiss Gabriele disertato dall’armata austriaca; b. 973, fasc. 1, Ungherese legione; rr. 1031–1033: Ruoli Annuali; r. 1087: Matricola; rr. 1098–1105: registri alfabetici dei membri di tutti i corpi dell’armata; r. 1137: „Situazioni Graduali Numeriche”. Vö.: *Lénárt* 427–428. o.

¹³³ *Bárdy* 67–69. o.

Neubauer Giuseppe	Signorini Giuseppe
Ónodi Andrea	Stanislavski Vincenzo
Péterfy Giuseppe	Stoiko Stefano
Povolini Enrico	Szűch Antonio
Prokowski Giovanni	Talik Lorenzo
Puber Giovanni	Tamás Giovanni
Rossi Giovanni	Tót Paolo
Sadvensky Giuseppe	Trebetz Matteo
Sankovich Giovanni	Tsakits Giorgio
Schirer (Schier) Francesco	Varga Giacomo
Schmalz Tomaso	Utczek Simeone
Scrivani Angelo	Wagner Giovanni
Serbesco Giorgio	Werling Giuseppe
Sguario Cesare	Zaverscheig Carlo
Siciliani Francesco	

2.

Kossuth Lajos kiáltványa az olaszokhoz

Pest, 1849. június 5.

Olasz testvérek! Magyarország üdvözlétét küldi nektek, hogy közvetítsétek fiainak, akik az ellenséges Ausztria jelvényei alatt ott állomásoznak. Magyarország fiai, akik köztetek vannak, nem az ellenségeitek; a győzelem fiai nem lehetnek elnyomók, és ezt be is fogják bizonyítani.

Sok mindent ígértem a fiaimnak; győzelmeket ígértem, és ezeket meg is adtam a kijelölt napig: győzelemről győzelemre törve Bécs falai alatt vagyok, készen arra, hogy bosszút álljak a népért, amelyet a császári sas karmai marcangoltak; rövid időn belül Itália határainál leszek, hogy beváltsam a Velencének tett ígéretemet és hogy kezet fogjak az igen erős és örök Rómával. Magyarországnak és Itáliának, amelyek testvérek a szenvedésben, a reményben és a szent gyűlöletben, egyetlen családot kell alkotniuk.

Testvérek! Magyarország meghátrált, úgy tűnt, hogy el fog veszni; de nem! Sokkal inkább a dicsőséges győzelmeket készítette elő! Ez a nép hosszan túrt; de amikor kardot rántott, eldobta a hüvelyt, és ameddig csak lesz ellensége, kardja készen áll, hogy lesújtson rá!

Testvéri szeretettel és atyai érzelmekkel köszöntelek benneteket. Testvéreim vagytok a demokrácia ügyében; azok a magyarok, akik köztetek vannak, fiaim annak a nagy nemzetnek az ügyében, amely vagy győzni fog, vagy el fog tűnni a föld színéről utolsó városának lerombolásával és utolsó polgárának halálával!

Ezeknek a fiaimnak, amikor magasba emelitek a háromszínű zászlót, kiáltásotok: *Éljen Magyarország!* Ez legyen a hívó szó a barikádokon, a hegyekben és a mezőkön.

Arra számítok, hogy az első zászlónk, amely a szép Itáliába leereszkedik, a tiétekkel egyesült magyarral találkozik, mindkettőt olasz és magyar zászlóaljak veszik körül, és hüvely nélküli, kivont karddal együtt harcolnak velünk, amíg szét nem verjük az európai abszolutizmust. Vesztítettetek: nem! Nem vesztítettetek! Mártírokat adtatok a hazának, olyan mártírokat, akiknek a vére biztosítja a győzelmet. Miképpen Ausztriában Robert Blummal történt, ti is kérjétek a tiéteket, akik a szétbombázott városokban szenvedtek mártírhalált.

Olasz testvéreim! Magyar fiaim! Egyformán elnyomott hazáink arra hivatottak, hogy Istennek, a szabad nemzetek egyetlen bírójának szent nevében egyformán naggyá váljanak. *Éljen Itália! Éljen Magyarország!*

Kossuth

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Allegri*: Tommaso Gar *Mario*: Tommaso Angelo Gar. In: Dizionario Biografico degli Italiani, 52. k. (1999) http://www.treccani.it/enciclopedia/tommaso-angelo-gar_%28Dizionario-Biografico%29. (A letöltés ideje: 2013. november 14.)
- AST Archivio di Stato di Torino
- ASV GP Archivio di Stato di Venezia Governo Provvisorio
- Banfi* Itáliai magyar emlékek. Az eredeti forrásmunka szerzője: *Florio Banfi*. A kiegészítéseket és a javításokat szerk. *Sárközy Péter*. Ford. és a magyar változat szerkesztésében közreműködött *Kovács Zsuzsa*. Fotók, képaláírások, képszerk. *Horváth Zoltán György*. Budapest, 2007.
- Bárdy* *Adventures of Rudolph Bardy De Kovatsi, a Hungarian exile in Italy, Hungary and Turkey*. Rochester, 1855.
- Benvenuti* *E. Benvenuti*: Un brano di storia veneta del Risorgimento (Tommaso Gar nel 1849). In: *Tridentum*, a. XI. (1908) fasc. I.
- Bernardello – Brunello – Ginsborg* *Adolfo Bernardello – Piero Brunello – Paul Ginsborg*: Venezia 1848–49. La rivoluzione e la difesa. Venezia, 1979.
- Bullettino Bullettino ufficiale degli atti legislativi del Governo Provvisorio. Venezia, 1848–1849.
- Contarini* *Pietro Contarini*: Memoriale veneto storico politico dal 18 marzo 1848 al 26 agosto 1849. Capolago, 1850.
- Curato* *Federico Curato*: L'alleanza tra Venezia e l'Ungheria del 3 giugno 1849 (Storia e documenti). In: *Annuario dell'Accademia d'Ungheria*, 1938–1939. Roma, 1939.
- Csorba* *Csorba László*: Magyar emlékek Itáliában. Budapest, 2003.
- Deák* *Deák Imre*: 1848. A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. [Budapest, 1943.]
- Debrunner* *Aventures de la compagnie suisse pendant le siège de Venise par les autrichiens. Mémoires de Jean Debrunner, major d'infanterie et ancien commandant de la compagnie suisse a Venise*. Zürich, 1850.
- Degli Antoni* *Ricordi di Francesco Degli Antoni*. In *Documenti e scritti autentici lasciati da Daniele Manin, presidente della Repubblica di Venezia*. A cura di F. Planat de la Faye. Venezia, 1877.
- Depoli* 1956. *Attilio Depoli*: Fiumani contro l'Austria nel 1848–49. In *Fiume. Rivista di studi fiumani*. Anno IV, n. 1–2, gennaio–giugno 1956. [Roma, 1957.]
- Depoli* 1958. *Attilio Depoli*: L'ultima missione diplomatica di Tommaso Gar. In *Italia del Risorgimento e mondo danubiano-balcanico*. Udine, 1958.
- Fantoni* *Gabriele Fantoni*: Di alcuni difensori di Venezia nel 1848–49 (1). Luigi Winkler. In: *Atti e memorie dell'Ateneo veneto*, 1900. vol. 2.
- Fornaro* *Pasquale Fornaro*: *Risorgimento Italiano e Questione Ungherese (1849–1867)*. Messina, 1995.

- Ginsborg* *Paul Ginsborg*: Daniele Manin e la rivoluzione veneziana del 1848–49. Torino, 2007.²
- Hanák* *Hanák Péter*: Az olasz–szláv–magyar viszony 1848-ban. *Fórum*, 1948. 3. sz. 193–205. o.
- Horváth Jenő* 1926. *Horváth Jenő*: Az utolsó velencei–magyar szövetség 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1926. 167–178. o.
- Horváth Jenő* 1927. *Horváth Jenő*: A magyar kormány adriai politikája 1848–1849. Adatok Fiume, Dalmácia és a magyar tengerészet történetéhez. Budapest, 1927.
- Horváth Mihály* *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története I–III. Genf, 1865.
- Irányi – Chassin* *Dániel Irányi et Charles-Louis Chassin*: Histoire politique de la révolution de Hongrie 1847–1849. I–II. k. Paris, 1859–1860.
- Jäger* *Edoardo Jäger*: Storia documentata dei corpi militari veneti e di alcuni alleati (milizie di terra) negli anni 1848–1849, con elenco nominale cronologico dei morti e feriti in guerra per la difesa di Venezia. Venezia, 1880.
- Jászay* 1948. *Jászay, Maddalena*: Italia e la rivoluzione ungherese 1848–1849. Budapest, 1948.
- Jászay* 1990. *Jászay Magda*: Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története. Budapest, 1990.
- Jászay* 1993–1994. *Jászay Magda*: La politica italiana di Kossuth nel 1848–49. In: *Italianistica Debreceniensis* I. Debrecen, 1993–1994. 87–107. o.
- Kertbeny* *K. M. Kertbeny*: Alfabetische namensliste ungrischer emigration 1848–1864. Brüssel & Leipzig, 1864.
- KLÖM XIV. Kossuth Lajos összes munkái XIV. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén II. S. a. r. *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1953.
- KLÖM XV. Kossuth Lajos összes munkái XV. Kossuth Lajos kormányzó-elnöki iratai. S. a. r. *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1955.
- Kossuth*: Irataim I. *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból I. Az 1859-ki olasz háború korszaka. Budapest, 1880.
- Kossuth*: Irataim II. *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból II. A villafrancai béke után. Budapest, 1881.
- Kovács* *Kovács Endre*: Bem József. Budapest, 1954.
- Krámlí* 1995. Az 1849-es magyar–velencei szerződés Ford. és s. a. r. *Krámlí Mihály*. (Documenta Historica 24. A JATE Történeztudományi Szekciós Kiadványai.) Szeged, 1995.
- Krámlí* 1997. *Krámlí Mihály*: Az „Implacabile”. Kísérlet az önálló magyar haditengerészet felállítására 1848-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997. 1. sz. 84–113. o.
- Le assemblee del Risorgimento *Le assemblee del Risorgimento*. Atti raccolti e pubblicati per deliberazione della Camera dei deputati. Roma, 1911.

- Lénárt* *Eszter Lénárt*: Ungheresi per la Repubblica di Venezia del 1848–1849. In Quaderni dell’Istituto di Iranistica, Uralo-altaistica e Caucasologia dell’Università degli Studi di Venezia, n° 20. 1984.
- Lukács 1962.* *Lukács Lajos*: Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben. Budapest, 1962.
- Lukács 1971.* *Lukács Lajos*: A magyar garibaldisták útja Marsalától a Porta Piáig 1860–1870. Budapest, 1971.
- Makray* Kossuth Lajos levelei Bem altábornagyhoz 1849. évi márcz.–jun.-ig. Kiad. *Makray Aladár*. Pest, 1870.
- Markus 1950.* *Stefano Markus*: La missione del console Marcello Cerruti nel 1849. *Rassegna Storica del Risorgimento*, XXXVII. (1950). 287–304. o.
- Markus 1961.* *Stefano Markus*: Ungheresi a Genova nel periodo del Risorgimento. In Genova e l’impresa dei Mille I–II. Roma, 1961.
- MCV Museo Correr di Venezia
- Mészáros* *Mészáros Károly*: Kossuth levelezése a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848–1849-ben. Ungvár, 1862.
- Nagy Iván* *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal 1–12. k. Pest, 1865.
- Pagano* *L. A. Pagano*: Il carteggio ufficiale di Filippo De Boni inviato dalla Repubblica Romana a Berna. In *Rassegna Storica del Risorgimento*, fasc. ottobre–dicembre 1952.
- Pecorini-Manzoni* *Carlo Pecorini-Manzoni*: Storia della 15ª divisione Türr nella campagna del 1860 in Sicilia e Napoli. Firenze, 1876.
- Pete 2007.* *Pete László*: Türr István és a piemonti magyar légió 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007. 3. sz. 924–941. o.
- Pete 2011.* *Pete László*: Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége 1825–1908. Budapest, 2011.
- Pete 2013.* *Pete László*: Garibaldi magyar parancsnokai. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára, sorozatszerk. *Veszprémy László*.) Budapest, 2013.
- Petőfi Sándor levelezése* Petőfi Sándor levelezése. S. a. r. *Kiss József*, *V. Nyilassy Vilma* és *H. Törő Györgyi*. (Petőfi Sándor összes művei VII.) Budapest, 1964.
- Planat de La Faye* *Frédéric Planat de La Faye*: Documents et pièces authentiques laissés par Daniel Manin, président de la République de Venise I–II. Paris, 1860.
- Raccolta Andreola Raccolta per ordine cronologico di tutti gli atti, decreti, nomine ecc. del Governo Prov. della Repubblica Veneta non che Scritti, Avvisi, Desiderj ecc. di Cittadini privati che si riferiscono all’epoca presente. Venezia, 1848–1849.
- Radaelli* *Carlo Alberto Radaelli*: Storia dello assedio di Venezia negli anni 1848 e 1849. Napoli, 1865
- Repubblica Veneta La Repubblica Veneta nel 1848–49. Documenti diplomatici I–II. Padova, 1949.

- Scritti di Kossuth Scritti di Lajos Kossuth sull'Italia. Scelti, tradotti e annotati da Magda Jászay. A cura di Antonio Ciaschi. Quaderni del Centro Interuniversitario per gli Studi Ungheresi in Italia, Università di Roma „La Sapienza”. Cosenza, 1996.
- Tommaseo* *Niccolò Tommaseo*: Venezia negli anni 1848 e 1849. Memorie storiche inedite I–II. Con aggiunta di documenti inediti e prefazione e note di Paolo Prunas e Giovanni Gambarin. Firenze, 1931–1950.
- Vigevano* *Attilio Vigevano*: La Legione Ungherese in Italia (1859–1867). Roma, 1924.
- Waldapfel*: Külpolitika *Waldapfel Eszter*: A független magyar külpolitika 1848–1849. Budapest, 1962.
- Waldapfel*: Levelestár *V. Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára I–IV. Budapest, 1950–1965.
- Zorzi* *Alvise Zorzi*: Venezia austriaca 1798–1866. Bari, 1985.

KÖZLEMÉNYEK

CSIKÁNY TAMÁS

MOCSÁRON ÁT A MAGASLATRA, AVAGY A 33-ASOK ROHAMA A PODUBNIEI CSATÁBAN

Across the Marsh and up high, or the Attack of the 33rd Infantry Regiment
in the Battle of Podubnie

The main merit of every military force group is that the members fight for each other and prove every minute that every one of them is worthy of trust. What else could have made the Hungarian soldiers of the Imperial and Royal 33rd (Colloredo) Infantry Regiment perform such an attack at Podubnie, in the region of the Pripet Marshes on 12th August, 1812, which was highly respected even by the enemy as a wonderful example of bravery and heroism. The paper presents this case, after a brief description of the regiment's history. One side in the battle was made up of the Austrian relief army corps lead by Cavalry General Karl Schwarzenberg and the Saxon 7th Corps lead by French General Jean Reynier, while the Russian Third Army lead by Cavalry General Alexander Petovich Tormasov was standing on the other side. In the battle the Russian army defended itself on a high ground surrounded by a river and marshes, and this post could have been attacked only from one direction. Seeing the failures of the attacks, General Schwarzenberg ordered the 33rd infantry regiment towards a key point of the battle through a crossing in the marsh; and this attack brought bright success through great losses. Later in the battle the Austrian and Saxon troops joining the regiment made the Russian forces retreat. The victory in this battle was just an episode in the war in 1812, but imperial army leaders saw it as a promising sign for the future.

Tamás Csikány colonel, doctor of the Hungarian Academy of Sciences, head of the Department of Military Sciences and Officer Training at the National University of Public Service. Research area: 19th century European warfare. Recent monography: *Komárom the Virgin Fortress – 1809*. (Budapest, 2012.) E-mail: csikany.tamas@uni-nke.hu

Keywords: warfare, military concepts, strategics, tactics, battle, coalition war against Napoleon in 1812, Imperial and Royal infantry regiment, Colloredo, Podubnie, Schwarzenberg, Reynier, Tormasev

A történelem során lezajlott háborúkban sokszor alakultak ki furcsa, ésszerűtlen vagy szokatlan helyzetek. Feltétlenül ide sorolható az a történelmi tény is, hogy 1812. augusztus 12-én a pripjatyi mocsarak kegyetlen vidékén az osztrák császár katonái – osztrákok, magyarok, szlovákok és mások – vállalva egy francia tábornok vezette száz hadtesttel, az egyébként természetes szövetségésük, az oroszok ellen csatát vívtak, valódi ellenségük, a franciák érdekében. Ha eltekintünk a politikai okoktól, sőt, magasabb szempontú stratégiai céloktól és műveletektől is, akkor eljutunk a harctéren küzdő, szenvedő katonákig, akiknek derékig mocsárban vagy a hőségtől szenvedve, télen vagy nyáron teljesíteniük kellett és kell a kötelességüket, akár külső, akár belső kényszer hatására, igazából semmit sem értve a háború kiváltó és mozgató rugói közül. És teljesítették a parancsokat, szó nélkül, néha bizonyosan morogva, bátran vagy félve. Sokszor szinte értetlenül áll a kuta-

tó olyan események előtt, amikor szinte elképzelhetetlen helyzetekben, mégis hihetetlen helytállásokról olvas jelentéseket, beszámolókat. Vajon ki, mi készítetett embereket arra, hogy olyan tetteket hajtsanak végre, amelyeket igazán nem is várnak el tőlük, amikor semmilyen személyes vagy közösségi érdek nem fűződik a háború vagy akár egy ütközet megnyeréséhez? Egyetlen elfogadható válasz lehet erre a kérdésre: a bajtársiasság. Ebbe az emelkedett kifejezésbe bele kell értenünk a közösség tiszteletét, az összetartozás büszkeségét, a közös és „rég jó” hírnév őrzését, öregbítését. Minden katonai kötelék legfőbb erénye, hogy a tagjai egymásért harcolnak, és minden percben egymásnak bizonyítják, érdemesek a tagságra. „Ez a közösség akkoriban az ezred: szinte külön társadalom, saját szokásokkal, nyelvvel, történelemmel. Mindegyiknek megvan a különlegessége, jellegzetessége. Hozzá tartozni életre szóló élményt jelent tisztnek, közlegénynek egyaránt. Külön összetartozó erőt jelent, hogy a falu lakosai évszázadokig ugyanahhoz az ezredhez kerülnek, minden ezrednek megvan a külön egyenruhája, saját zászlója, indulója, szokása, hagyománya. Európa síkjait megannyi emlékoszlop, hallgatag fakereszt borítja: csak ezer ember tudja, mire emlékeztetnek.”¹ A bajtársiasság, a közös sors vállalásának példája készíthette volna a császári-királyi 33. (Colloredo-) gyalogezred magyar katonáit a fent említett napon és helyen, hogy egy olyan rohamot hajtsanak végre, amelyet még az ellenség is megdicsért.

A következőkben ezt az eseményt kívánjuk bemutatni, és részben követni Lev Tolsztoj iránymutatását. A *Háború és béke* című regényében a következőket írta: „...nem kell egyéb, mint a tábornoki tervek és jelentések tanulmányozásától elfordulni, s egy pillantást vetni azoknak a százezreknek a mozgalmaiba, a kik az eseményekben egyenes és közvetlen részt vettek, és mindaz, a mi annak előtte megoldhatatlan kérdésnek látszott egyszerre szokatlan könnyűséggel és egyszerűséggel, s minden kétséget kizárólag megoldhatónak bizonyul.”² A tervek és a jelentések nélkül azonban aligha beszélhetnénk a közkatonaik tetteiről.

A podubniei, vagy más néven gorodecznai csatának igazából alig volt hatása az 1812-es háború menetére és végkifejletére. Csatának is talán csak a részt vevő erők nagysága miatt nevezhetjük, csekély hadászati jelentősége miatt inkább ütközet lenne a megfelelő kifejezés. A kortársak és a történészek megítélése sem egységes. A résztvevő közkatona szempontjából ez valójában mindegy is volt.

A császári-királyi 33. gyalogezred a haderő gyalogságában

A 33. gyalogezred története Mária Terézia koráig nyúlik vissza. VI. Károly (magyar királyként III. Károly) német-római császár 1740-ben bekövetkezett halála után, fiú trónörökös hiányában lánya örökölte a magyar és a cseh trónt. A Habsburg örökségre azonban több európai ország is pályázott, így ebben az évben megindult az osztrák örökösödési háború. A királynő, a birodalmát szinte minden irányból érő támadások miatt, a magyar országgyűléshez fordult, amely megszavazta az általános nemesi felkelést, e hagyományos magyar hadsereg-állítási rendszer életbeléptetését. Az ekkor felállított gyalog és hu-

¹ Csetri 2005. 79. o. A szerző is idézte a szöveget, de nem adta meg a forrást.

² Tolsztoj, Lev: *Háború és béke*. III. k. 207. o.: http://mek.oszk.hu/10800/10873/pdf/haboru_3.pdf. (A letöltés utolsó időpontja: 2013. november 25.)

szár alakulatok egy része a háborúk során és azt követően állandó ezreddé alakult át, így a birodalmi haderő részévé vált. Így történt ez az 1741. október 21-én kelt királynői pátenssel, Andrásy Antal ezredes vezetésével megalakult soproni gyalogezreddel is, amely 1769-ben kapta meg a 33. sorszámot. Az ezred legénységét kezdetben Nyugat-Magyarországról, 1781-től az ország középső részén fekvő Nógrád és a környező vármegyékből, majd 1809-től az alsó-magyarországi bányavárosok vidékéről toborozták. Az érintett vármegyék lakossága végtelenül magyar és szlovák volt, a bányavárosokban többnyire száz eredetű lakók éltek.

A gyalogezredek előírt létszámának biztosítása Magyarországon rendkívüli nehézségekbe ütközött. Az osztrák örökös tartományokban, 1771-ben ugyan bevezették a „conscriptios” rendszert, vagyis azon katonakötelesek összeírását, akik közül a törvény szerint sorshúzással választották ki az újoncokat, de ehhez Magyarországon nem járult hozzá az országgyűlés. Katonára viszont szükség volt, így a diéta időről időre mégis megszavazta a bécsi Udvari Haditanács újoncigényét. Ezt követően a katonai újoncállító bizottságok a helyi hatóságokkal együtt igyekeztek az adott területre kirótt létszámot biztosítani. Az újoncozás alól mentesülők széles köre miatt azonban ez sokszor csak erőszakos, törvénytelen eszközök alkalmazásával sikerülhetett. Mentességet élveztek a nemesek, azok hozzátartozói, jobbágyai és cselédei, az állami és a közigazgatási tisztségviselők, az értelmiségiek, az iparosok, minden polgár, akinek saját háza vagy üzlete volt, minden földműves, aki saját vagy bérelt telken gazdálkodott, a nős vagy özvegy férfiak, akiknek ellátásra szoruló gyermekeik voltak. Vagyis csupán a szolgaként, alkalmi, vagy bérmunkából élők jöhettek számításba, akik azonban éppen rendkívül rossz életminőségük miatt nagy számban nem feleltek meg az egészségügyi és fizikai feltételeknek.³

Az újoncnak tizenhét és negyven év közötti, legalább öt láb három hüvelyk, vagyis 165 centiméter magasnak kellett lennie, ép, erős fogazattal – gyalogosoknál különösen a metszőfogak megléte volt fontos a töltény kettéharapásához – kellett rendelkezniük és nem lehetett semmilyen testi fogyatékoságuk. Ide tartozott a kopaszság, a rövidlátás, a „duzzadt nyak, a szűk mell, a magas vagy domború hát” stb. A testmagasságból a későbbiek során – főleg háború idején – engedtek, a huszonnégy éves korukat még el nem ért fiatalok alacsonyabbak is lehettek.

A kötelező katonaillesítés során a katonai és a polgári bizottságok sokszor kerültek szembe egymással, hisz a helyi hatóságoknak nehéz volt előteremteni a meghatározott létszámot, a katonai bizottság pedig semmilyen engedményt sem tehetett. A polgári hatóságoknak mindenképpen ki kellett állítania a szükséges létszámot, nyilván a közösség legkisebb sérelmével. Sokszor állítottak olyan embereket, akiknek távozását szívesen vették az ott élők. Így került sor a munkakerülőkre, részegesekre, csavargókra vagy ilyennek gondolt emberekre, de sokszor a börtönök foglyaira is.

A napóleoni háborúk során a magyar országgyűlés több alkalommal ajánlott meg újoncot, illetve hozott törvényt a nemesi felkelésről. A törvények azonban továbbra sem szabályozták az újoncaillesítés módját, csupán létszámokat határoztak meg, illetve különböző engedményeket a törvényhatóságok által kiállított újonccokkal kapcsolatban. Minden

³ Erről lásd: *Ujhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. Budapest, 1914., továbbá *Berkó István*: Súrldóságok az újoncozásnál 1792–97. évi francia háborúk alatt. *Haditörténelmi Közlemények*, 1943. 35–59. o., 138–158. o.

alkalommal leszögezték ugyanakkor, hogy a megajánlott létszám kiállítása után vissza kell térni a szabad toborzásra, ami egyébként az újoncozás alatt szünetelt. A katonáskodási idő elvileg élethossziglani volt, ami azért nem jelentett húsz évnél hosszabb időt. Az önként jelentkezőknek minimum hat évet kellett szolgálniuk, amelyet ismételni lehetett.

A magyarországi ezredek tisztikara jellemzően nem volt magyar. A birodalmi hadseregben gyakorta előfordult, hogy a legénységgel nem azonos nemzetiségű tisztek vezényeltek az egyes ezredekhez. A császári-királyi tábornoki és tisztikar tagjainál egyébként sem nézték jó szemmel a nemzeti kötődést, az uralkodóhoz fűződő hűségnek mindent felül kellett írnia.

Minden gyalogezred, így 33. is három zászlóaljából és két gránátos századból állt. A zászlóaljnak három osztálya volt, amelynek szervezetébe két-két század tartozott, a harmadik zászlóaljat békében nem töltötték fel legénységgel. A század félszázadokra oszlott, melyek két-két szakaszból álltak, a század teljes létszáma hivatalosan 218 fő volt.⁴ Az ezred gránátos századai háborúban a 2. és a 19. gyalogezred gránátos századaival alkottak egy gránátos zászlóaljat. Az ezredet egyébként az 1812-es háború előtt elkényeztette az élet, mivel a békehelyőrségük Bécsben volt, itt teljesítettek szolgálatot, ahogy arra felé mondták, *Aufwartung-on*.⁵

A gyalogos kötelékek a gyakorló- vagy harctéren rendszerint háromsoros vonalba álltak fel. Az egymás mögött álló emberek egy tagot képeztek, a sorok közötti távolság két és fél láb, vagyis kb. 78 centiméter volt. E széles felállításnak az volt az értelme, hogy egyszerre a lehető legtöbb katona tudjon a puskájával tüzelni. A rendszeresített simacsövű, franciakovás szuronyos fegyverek pontosságuk, lőtávolságuk és lövésbiztonságuk miatt csak tömegben leadott lövések esetében biztosítottak megfelelő hatékonyságot. Ráadásul a töltés viszonylag lassú folyamata miatt ily módon lehetett biztosítani a folyamatos puskatüzet. A katonánál a patrontáskájában hatvan darab – egybecsomagolt lőpor és golyó – töltény volt, továbbá fejenként 200 darab a szállítószekéren. A sorok a tüzelést akkor kezdhették meg, ha az ellenség már 300 lépésnél közelebb járt, de igazán hatásosnak a 180 lépéses lőtávolságot tartották. A sorok közül egyszerre két sor lőhetett, a harmadik rendszerint tartalékban volt. Persze leadhattak szakasz – és századtüzekeket is egyszerre vagy egymás után, a sorok helyet is cserélhettek, vagy csak a töltött puskákat adták előre.

Ez a harcászat azonban igen komoly lelki terhet igényelt, hisz az egymással szemben álló és közeledő, össztüzekeket leadó sorok katonái számára semmilyen lehetőség nem volt védekezni a lövésekkel szemben. Nem léphettek ki a sorokból, még csak el sem hajolhattak anélkül, hogy a parancsnokuk ne fegyelmezte, illetve a társaik ki ne nevettek volna őket. Igyekeztek is az első sorba a legrátermettebbeket, a legbátrabbakat állítani, a középsőbe pedig a legfélénkebbeket, innen ugyanis aligha futhattak el.

A gyalogzászlóalj támadásban a következő harcrendi formákat alakíthatta:

- zászlóaljvonal, amikor a századok egymás mellett álltak fel;
- századvonalban a századok vonalban egymás mögött álltak, fél századvonal-szélességnyi távolságban;
- támadásnál jobb híján oszlopokban is maradhettek a kötelékek.

⁴ *Pilch* 1913. 12. o.

⁵ *Wrede, Alphons: Geschichte k. und k. Wehrmacht I. Band.* Wien, 1898. 352–358. o.

Mindez a rendelkezésre álló harctér szélességétől, terepviszonyától függött, illetve a szembenálló ellenség harcrendjétől és a megoldandó feladattól.

A zászlóalj zömének harcát a csatárok vezették be, akik – könnyűgyalogság jelenléte híján – rendszerint a harmadik sort alkotó katonák voltak. Ők legyező alakban szétbontakozva csatárláncot alkottak, az ellenséget így megközelítve, lehetőleg célzott lövéssel próbálták megbontani az ellenség harcrendjét. A csatárláncot egy támogató csoport követte, amely előre nem látható események – például egy lovassági támadás – esetén nyújtott segítséget. A csatárok addig lőtték az ellenséget, amíg a zászlóalj zöme szétbontakozott és előrenyomult 300 lépésnyire az ellenségtől. Ekkor a csatárok félrehúzódtak, a zászlóaljparancsnok előrelovagolt, a zászlót bevitték a századok közé és megkezdődött a támadás. A zászlóalj össztüzek leadásával közelítette meg az ellenséget, míg ötven-hatvan lépésre nem ért, ekkor indult a szuronyroham, mellyel át kellett törnie a szembenálló fél vonalát.

Védelemben a gyalogzászlóalj rendszerint négyszög vagy tömeg alakzatot vett fel. A kettő között az volt a különbség, hogy a négyszög esetén a századok négyszögben állva négy különböző irányba nézve, vonalba sorakoztak, középen a parancsnok, a zászló és a tartalékok helyezkedtek el. Tömeg esetén a századvonalak közvetlenül egymás mögött sorakoztak, tehát egy tizennyolc soros alakzat jött létre.⁶

A gyalogság harcát a másik két fegyvernem, a lovasság és a tüzérség is támogatta. A lovasság rendszerint a szárnyakat biztosította, vagy átkarolást, megkerülést hajtott végre. Ugyancsak a lovasság feladata lehetett a gyalogság által elért siker továbbfejlesztése, fokozása, esetleg az üldözés. Mindezen feladatokat a császári-királyi seregben a nehézlovasságnak számító vértések, vagy dragonyosok oldották meg, illetve a könnyűlovas huszárok, svalizséreks és dzsidások.

A tüzérek lövegeik tüzével támogatták a gyalogosokat. A lövegeket útegekbe vonták össze, rendszerint négy ágyút és kettő tarackot. A császári-királyi tüzérség legelterjedtebb lövege a hatfontos ágyú, melynek hatásos lőtávolsága 1100 lépés volt. Ezen ágyúk alacsony röppályán percenként egy golyót, egy gránátot, vagy egy kartácsot lőhettek ki. A tarackok ívelt röppályán, alacsonyabb lőtávolságra lőttek, de képesek voltak a magasabban fekvő, vagy valamilyen terep, illetve mesterséges fedezék mögötti célokra is lőni, rendszerint gránáttal, vagy gyújtólövedékkel. Az útegek kétféleképpen lehetnek: a gyalogútegek a gyalogosokat támogatták, a lovas vagy lovaglőútegek pedig a lovasságot.

A fegyvernemek együttműködést már a hadrendek kialakításával is igyekeztek biztosítani, ezért szerveztek gyalogdandárokat, melyekben néhány zászlóalj mellett egy tüzérűteg is volt, illetve lovasdandárokat lovasezredekből és legalább egy útegből.

A dandárok hadosztályt alkottak, melyekben már mind a három fegyvernem megfelelő arányban szerepelt. A hadosztályok hadtestet alkottak.

Érdemes talán még megemlíteni, hogy egy gyalogos katona felszerelése, kenyérfejadag nélkül 40 font, vagyis több mint 22 kilogramm volt. E teherrel egy gyalogos katonának egy perc alatt rendes ütemben 90-95 lépést, ún. „manőverlépésben” 105-108-at, „duplalépésben” 120 lépést, a csatárharc közbeni futásban 150 lépést kellett megtennie. Egy katonától naponta három mérföld megtételét követelhatték meg, de minden negyedik napon pihenőt kellett tartani. Szabályzat szerint egy gyalogezred, normál úton egy osztrák

⁶ A kor harcászatról bővebben, a szabályzatok szintjén lásd: A magyar királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai. Korabeli katonai szótárral. S. a. r. *Lázár Balázs*. Budapest, 2009.

mérföldet két óra alatt tehetett meg. (cca. 7600 métert). Előfordulhatott kivételes esetben erőltetett menet is, ez napi öt mérföldet jelentett, de ezt csak hét mérföldön át és két napig lehetett fenntartani.⁷

A császári-királyi hadsereg magyar kiegészítésű gyalogezeireinek az öltözete fehér frakkból, szűk, a combon magyaros zsinórozással díszített világoskék nadrágból és fekete csákóból állt. A lábbeli egy kaptafára készült bakancs volt. A katona széles fehér bőrszíjon jobb oldalt a patrontáskáját, baloldalon a szuronyát, a hátán a „borjúnak” nevezett hátitáskáját hordta, azon pedig összecsavarva szürke köpenyét. Az ezredeket egymástól egyrészt a frakk gallérjának, szegélyének és kézelőjének, másrészt a gombnak a színe különböztette meg. A 33-asok frakkját a sötétkék szín díszítette és fehér, hivatalosan ezüstgombot viseltek.

A 33. gyalogezred megalakulásától kezdve nem maradt ki szinte egyetlen háborúból sem. Végigharcolta az osztrák, a bajor örökösödési háborúkat, a hétéves háborút, az 1788–1790-es török háborút. A nagy francia forradalom utáni háborúkban már a kezdetektől, tehát 1792-től ott vitézkedtek a magyar katonák Németalföldön, a Rajna-vidéken, a napóleoni háborúk mindegyikében részt vettek a Rajnától Itáliáig, 1805-ben Caldieronál, 1809-ben pedig Wagramnál szereztek dicsőséget zászlójuknak. Az oroszországi hadjáratba, amelyben az ezrednek két zászlóaljjal kellett részt vennie, igen bőséges harci tapasztalatokkal indulhattak. A katonák legtöbbje már átélte néhány csatát és ütközetet, tudta, hogy milyen nehézségekkel jár egy hadjárat. Legalábbis azt gondolhatták...

Az ezred tulajdonosa – tulajdonképpen egy névleges cím – gróf Hieronymus Colloredo-Mansfeld altábornagy vitéz katona volt, a birodalom egyik legjelesebb családjának tagja. Tizenhét éves korától katonáskodott, végigjárta a tisztis ranglétrát, ami nem csak a származása miatt ment gyorsan, hanem azért is, mert szolgálatát háborúk kísérték végig 1792-től 1809-ig, majd részt vett az 1813–1814-es háborúban is, ekkor már tábornagyként egy hadtest parancsnokaként, a Katonai Mária Terézia Rend parancsnoki fokozatának tulajdonosaként. Az 1812-es hadjáratba azonban nem kísérte el az ezredét.

Az ezred parancsnoka az ötvenedik életévében járó Andrássy Dávid ezredes volt, aki tizenhat éves kora óta katonaként szolgált a császárt. Részt vett a török, majd a francia háborúkban, 1805-ben már őrnagy, 1809-ben pedig ezredesként vezette csapatait az asperni csatában. Ezt oly bátran és „szakszerűen” tette, hogy a következő évben meg is kapta a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. A 33. gyalogezred élére 1811-ben nevezték ki.

A csata előzménye

I. Napóleon francia császár egy Oroszország ellen indítandó háborúban minden elérhető segélyforrást fel kívánt használni. Így került sor szövetségei haderejének alkalmazására, az 1806-os háborúban, majd a tilisiti békében megalázott Poroszország katonai kontingensének igénybevételére és az Osztrák Császárságtól követelt és megkapott 30 000 katonára is. Ez utóbbiról, hosszú tárgyalások után, a felek 1812. március 14-én Párizsban írtak alá szerződést, osztrák részről Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg, lovassági tábornok, a bécsi udvar követe.

⁷ [Joseph von Smola:] Handbuch für k. k. österreichische Artillerie-Offiziere. Wien, 1839. 604–605. o.

Az egyébként gazdaságilag szinte katasztrofális helyzetben lévő Ausztria számára ezen erő kiállítása és megfelelő feltételek melletti elindítása szinte megoldhatatlan feladatnak bizonyult. A kiállítandó hadtest parancsnokává a császár a fent említett Schwarzenberg lovassági tábornokot jelölte ki, ami valószínűleg a lehető legjobb választás volt. A katona és politikus Schwarzenberg szintén végig harcolta a francia háborúkat, kiemelkedő vezetői képességei és tettei révén ő is kiérdemelte a Mária Terézia Rendet. Az oroszországi hadjáratban vezetett először önállóan egy seregetestet.

A hadvezetés a császári-királyi csapatokat Lemberg környékén gyülekeztette, összesen huszonhét gyalogzászlóaljat, negyvennégy lovasszázadot és hetvenhat löveget, ami 29 400 gyalogost és 6011 lovast jelentett. A hadtest majd fele, 14 896 katona magyarországi kiegészítésű ezredhez tartozott, vagyis hét gyalogezred kettő-kettő zászlóalja, egy gránátos zászlóalj és öt huszárezred.⁸

A 33. gyalogezred már jóval korábban elindult Galícia felé, ugyanis Friedrich Bellegarde lovassági tábornok, az Udvari Haditanács elnöke 1811-ben kiadott egy intézkedést a határ menti tartományok megerősítésére. Ennek szellemében az ezred január 13-án indult el Bécsből és a Kárpátokon átkelve, február 6-tól már Galíciában szállásolt be.⁹ Az ezred útjáról nem tudunk semmit, de az ugyanekkor Erdélyből szintén Galíciába rendelt 5. (Savoya) dragonyos ezred egyik kadétja a következőképpen emlékezett erre a téli menetre: „Borzasztó volt a szegény lovakat látni, tele zúzzal – s az öreg katonákat, hosszú jég-csapokkal bajuszaikon, viaszfehér arcokkal, felcserepedett ajkakkal, s kik alig valának képesek a kantárt tartani.”¹⁰

A birodalom katonai vezetésének az alakulatok kijelölésénél és elindításánál nehezebb dolga is akadt, ez pedig a felszerelés és a készletek biztosítása volt. A vereséggel zárult 1809-es háborúban kiderült hiányosságok közül szinte semmit sem sikerült kiküszöbölni, a katonák számára nem tudtak megfelelő mennyiségű és minőségű csereruházatot biztosítani, és különösen hiányoztak a téli viszonyok elviselésére alkalmas kabátok, lábbelik. Ennek volt köszönhető, hogy Schwarzenberg a hadjárat alatt megengedte, hogy a katonák a levágott marhák bőréből bocskort csináljanak, a zsákmányolt báránybőrből pedig kabátot.”¹¹ Hiányos volt a sátorkészlet, nem volt megfelelő számú szállítóeszköz. A legnagyobb nehézséget azonban az élelem biztosítása jelentette. A hadtest elinduláskor ugyan rendelkezett húsznapos élelmiszerkészlettel, ami azonban – mire az orosz határra értek – már a szállító alakulatoknál elfogyott vagy eltűnt. Ettől kezdve helyi beszerzésre kellett hagyatkozni, ami Európa e térségében csak meglehetősen csekély eredményességű lehetett. Ráadásul a katonák nem is kapták meg az illetményüket, Bécsből alig küldtek vásárlásra alkalmas fémpénzt, és a Napóleon által megígért összegnek is csak töredéke érkezett meg.¹²

A francia császártól kapott parancsnak megfelelően a császári-királyi segéd vagy megfigyelő hadtest június 9-én indult el Lemberg környékéről, hogy csatlakozzon a francia „nagy hadsereg” támadásához. A hadtest feladata, hogy biztosítsa az előrenyomuló hadsereg jobbszárnyát és fedezze hadászati összekötő vonalát. Ehhez együtt kellett mű-

⁸ A magyar katona vitézségének ezer éve. Szerk. *Pilch Jenő*. II. k. Budapest, é. n. 187. o.

⁹ *Ebhardt* 1888. 540. o.

¹⁰ *Jósika* 1977. 101. o.

¹¹ *Csetri* 2005. 53. o.

¹² *Pilch* 1913. 15. o.

ködni a VII. hadtesttel, amelynek szász legénységét Jean Louis Ebenezer Reynier tábornok vezette.

A hadtest Lublinon át Dorgicynba (Drohiczyn) menetelt, ahol átkelt a Bug folyón, vagyis az akkori Oroszország területre lépett. Schwarzenberg tábornok csapatai ezután a Bialowici-erdőség déli részén, nagy kiterjedésű erdős–mocsaras területen haladtak keresztül Pruzanyra. Innen Napóleon utasítása a császári-királyi csapatokat Minszkbe rendelte, míg a szárnybiztosítási feladatokat a VII. hadtestnek kellett átvennie Luck környékén. Már Nieswiesnél – több mint 800 kilométerre Lembergől – járt Schwarzenberg tábornok, amikor értesítést kapott arról, hogy a Brest Litovsk környékére érkező orosz 3. hadsereg megtámadta Reynier tábornok hadtestét. Az osztrák tábornok egyből felmérte, milyen veszélyt rejt magában, ha a VII. hadtest vereséget szenved, és nem tudja ellátni biztosító feladatát. Schwarzenberg azonnal döntött, Napóleon megkérdezése nélkül megfordította csapatait és elindult vissza Reynier támogatására. Az oroszok sikere estén ugyanis veszélybe kerülhetett volna a francia hadsereg utánpótlási és összekötő vonala, ami már ekkor végzetes lehetett volna.

Reynier tábornok ereje valóban kevés volt ahhoz, hogy a Volhíniából északra vezető utakat lezárja. Erről érkezett ugyanis a 3. orosz hadsereg Alexander Petrovics Tormasov lovassági tábornok vezetésével. A francia tábornok kisebb különítményekkel, illetve Heinrich Cristian Magnus Klengel vezérőrnagy Kobrynba kikülönített dandárával kívánta elállni az oroszok útját, míg ő hadtestének zömével Bereza Kartuska (Biaroza) településen állt. A hadtest fő erejét több mint 60 kilométer választotta el az előretolt különítményektől. Az orosz tábornok felismerve a kínálkozó lehetőséget, seregének zömét késedelem nélkül Kobryna indította, ahol július 27-én Klengel tábornok dandárára megsemmisítő vereséget mért. A szászok hetvenhét tisztje és 2382 katona esett fogságba.

A visszavonuló Reynier és a támogatására siető Schwarzenberg csapatai augusztus 3-án Slonimban találkoztak. Innen a szövetséges csapatok Ruzanyba indultak, ahol Schwarzenberg megkapta Napóleontól a két hadtest fölötti parancsnokságot azzal a feladattal, hogy az oroszokat űzze vissza Volhíniába. A két tábornok megegyezett, hogy a szászok északról, a császári-királyi csapatok keletről támadják meg a Malecznél és Pruzanyban álló ellenséget. Az augusztus 7-én indított támadás igen eredményesnek bizonyult, ami jórészt az orosz csapatok elhelyezkedésének volt köszönhető. Tormasov ugyanis csapatai zömével Kobrynban maradt, elővédjét Karl Lambert tábornokot azonban előreküldte a negyven kilométerre lévő Pruzanyba, négy zászlóaljat megfelelő tűzérőséggel Maleczba, míg nyolc zászlóalj, tizenkét lovasszázadot és négy kozák ezredet tűzérőséggel együtt Siegniewiczbe. Ez utóbbi két hely viszont egy hatalmas mocsaras terület túlfelén volt, ami azt jelentette, hogy az itt lévő csapatoknak északra vagy délre igen nagyot kellett kerülniük, ha csatlakozni akartak a zömhöz. Ráadásul a császári-királyi csapatok támadása úgy érte őket, hogy csak délre vonulhattak vissza. A sikeres ütközetek után Schwarzenberg csapatai Pruzany felé fordultak, ahová már a szászok is közeledtek.

Augusztus 10-én Reynier és Schwarzenberg hadtestei közösen útték el Lambert tábornok orosz elővédjét Pruzanyból, amely Gorodecznara hátrált, ahol akadálytalanul egyesülhetett Tormasov előresiető csapataival.

A hosszú menetelés a katonákat eddigre már igen csak megviselte. Nem az út hossza merítette ki őket, hisz az a kor háborúiban a nagy menetelések egyáltalán nem voltak szokatlanok, hanem azon körülmények, amelyek itt várták őket. A Bialowici-erdőség – vagy

inkább őserdőség – a Narev és a Lesna folyók forrásvidékétől a Jasoldáig, illetve a Pripjaty partján Mozyrig terjedt, 380 kilométer hosszan és harminc kilométer szélesen.¹³ Szinte érintetlen, ritkán lakott táj volt ez, hatalmas erdőkkel, az alacsonyabb helyeken mocsarakkal, lápokkal. A Bug, a Pripjaty és a Polesje mocsarai, melyek Mazyrig tartanak, Európa legnagyobb mocsárvidéke.

Ezen a tájon kellett átkelniük a 33. gyalogezred katonáinak is, alig található utakon, amelyeket sokszor először járhatóvá kellett tenniük. Az itt élő, többnyire halászzalattal és vadászattal foglalkozó emberektől élelmet alig remélhettek, de még szállást sem azokban a viskókban, amelyekben éltek. Ha valaki be is jutott ilyenbe, abban se volt sok köszönet, mert utána vihette magával azokat az élősködőket, amelyek kiirthatatlanul a ruhájukba fészkeltek magukat. A városokban sem volt sokkal jobb a helyzet, a fából épített házakban szintén csak szegénységgel, nélkülözéssel találkoztak, még a lakosság harmadát kitevő zsidóságnál is. Az orosz hivatalnokok elmenekültek, sok majorságot, malmot, de még falvakat is felégették, a kutakat betömték, lehetetlenné téve az élelemhez és ivóvízhez jutást is.

A településeken kívül a katonáknak sátrak hiányában sokszor kellett a szabad ég alatt pihenniük, ha éppen volt egy kis száraz hely, de a szúnyogok miatt ez sem lehetett egyszerű vállalkozás. Nem valószínű, hogy reggel bárkinek is volt kedve nevetni a szúnyogcsípepektől feldagadt arcokon. A katonákat éhezés, fáradtság, kialvatlanság gyötörte, illetve minden lépésnél kínozta az egyre rosszabb állapotban lévő bakancs. Ráadásul időnként még a vadon élő állatok is veszélyt jelenthettek. Éjszakánként a lovak között megjelenő farkascordák olyan pánikot idézhettek elő, mint amilyen az 1. (császár) huszárezredet érte augusztus 11-éről 12-ére virradó éjjelen. Az ezred 700 lova teljes felszereléssel együtt a legénységi táboron keresztül futott szét, összetaposva embereket, feldöntve a puszkagúllákat. Másnap a lovaknak csak fele került elő, illetve a következő napokban lassanként a többi is, bár igen sok teljesen kimerülten, szolgálatra alkalmatlan állapotban.¹⁴

A parancsnokoknak igen nehéz volt ilyen körülmények között fenntartani a harci kedvet és a morált. Bár az élelmezéssel kapcsolatban több intézkedés született, ezeket aligha lehetett betartani. A harácsolást, a markotányosok árait szabályozták, valamint meghatározták a szükséges és elégséges élelemkészlet nagyságát is. Élelmet csupán négy napra elegendőt lehetett összehordani, ugyanakkor a gyalogezred szállítószekerein két napra való húst és négy napra elegendő kenyeret kellett (volna) szállítani. A fővezér különösen a tisztek esetében volt figyelmes, nekik kulcsszerepet szánt a rend fenntartásában. Gondoskodni is kívánt róluk alaposan. Elrendelte például, hogy a dandárparancsnokok annyi élelmet kapjanak, hogy legalább tízenként tisztet vendégül tudjanak látni levesre, főtt marhahúsrá, főzelékre vagy sültre. Feltételezzük, hogy a bor hiánya vagy minősége – esetleg minősíthetatlensége – miatt rendelte el a parancsnok, hogy csak sört és pálinkát lehetett rekvirálni.¹⁵

¹³ *Pilch* 1913. 18. o.

¹⁴ Uo. 43. o.

¹⁵ Uo. 34. o.

A fővezéri és a parancsnoki jó szándék azonban kevés sikerrel járt, élelmet alig lehetett előteremteni, a katonák pedig éheztek. A fegyelmet természetesen fenn kellett tartani, így gyakran előkerült a bot, és esetenként sor került súlyosabb büntetésre is. A sok szenvedés közepette a katonáknak talán már alig tűnt fel egy-egy csatanap.

Csata a mocsarak között

„Augusztus 11-én Johann Maria Philipp Frimont altábornagy négy lovasezreddel az ellenség után vonult, mely éjszaka a Horodeczka-i szorulaton áthaladt és az ottani nagyon előnyös magaslatra felállt. Az ellenség ereje 35-40 000 ember lehetett 60 löveggel. Az ellenség egész arcvonalat és jobbszárnyát egy 7-800 lépés széles mocsár fedezte, amelyen csak Horodeczkánál és Padubnie-nél, az ellenség állásának közepén, gátakon keresztül lehetett kibontakozni, ezt azonban az ellenség számtalan lövegével pásztafta, ezáltal szemből csak hatalmas veszteséggel járhatott volna minden támadás.”¹⁶ A szövetségesek tehát elérték a Gorodeczna vidékét, ahol az orosz hadsereg várt rájuk. A falut rövid harc után elfoglalták, kivéve a falu túlsó végén lévő postahivatal épületét, amelyet az oroszok védhetővé tettek és megszállták.¹⁷

A környék itt is olyan volt, mint az egész vidéken, mocsaras, lápos, melyet kisebb homokmagaslatok, erdős területek tettek változatossá. A területet átszelte a 7-800 lépés széles mocsártól szegélyezett Gorodeczna-patak, melynek mindkét oldalán magaslatok húzódtak. E magaslatokon vezettek az utak, és itt voltak azok a kisebb települések, amelyeknek ma már a térképeken nyomuk sem látszik. Gorodecznatól nyugatra Zabin, utána Kis- és Nagy-Podubine településeket út kötötte össze. A Pruzany felől jövő országút, amelyen a császári-királyi csapatok érkeztek, leereszkedve Gorodecznara, majd egy mocsaras partoktól kísért patak felett átvezető gáton és hídon áthaladva, egy magaslaton át délnyugatra, Kobryn felé vezetett tovább. Ezt az utat zárta el a patak túloldalán húzódó, magaslaton álló orosz sereg, amely természetesen a mondott hidat lerombolta. Nagy-Podubnie-nél a patakon és a mocsáron szintén vezetett át egy gátút, két járhatatlanná tett híddal. A számunkra fontos területet nyugatról egy hatalmas, lápos erdő zárt le, melyen egy alig járható út vezetett keresztül nagyjából észak-déli irányba.

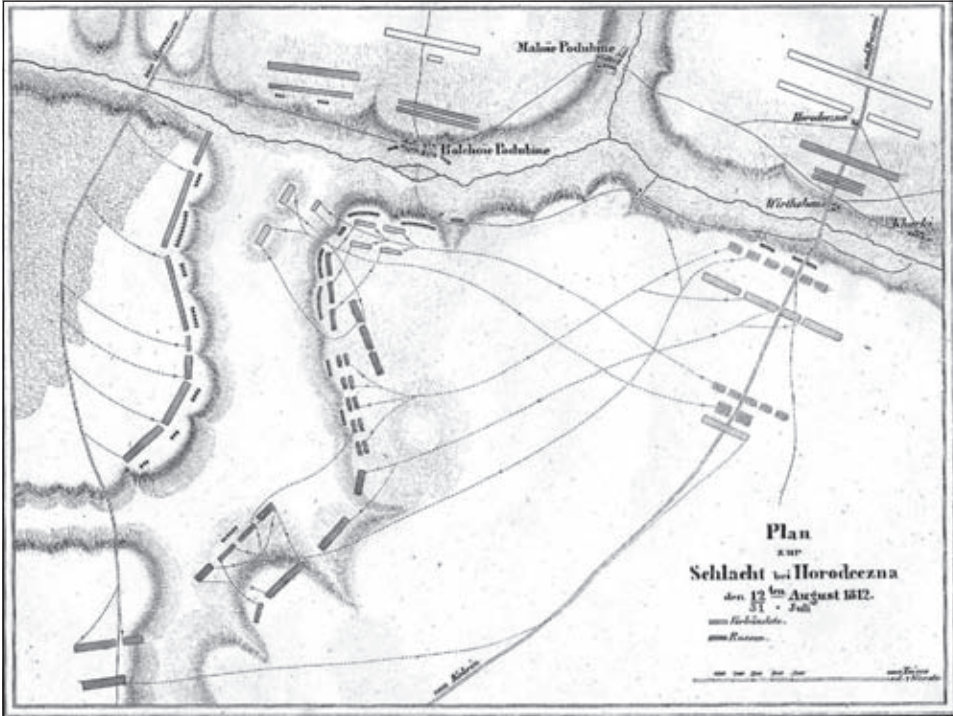
Az osztrák csapatok beérkezése után Schwarzenberg herceg Johann Frimont altábornagy lovashadosztályát és Leopold Trauttenberg altábornagy hadosztályát a Gorodeczna mögötti magaslatra állította fel, szembe az orosz harcrenddel, két hadosztályát, a Vincent Bianchi és az Eduard Siegenthal altábornagy vezette csapatokat pedig nyugatra, egy Zabin nevű kis faluhoz küldte.

A szász hadtest augusztus 11-én délben indult Pruzanyból Kozibrod felé, majd a településen keresztülhaladva letért jobbra a kobryni útról és Brzesc falun át, még aznap Nagy-Padubniehoz és Zabinhoz érkezett. Itt állt tehát egymással szemben a szövetségesek két hadteste és az orosz 3. hadsereg.

Carl von Clausewitz a háborút követő években vetette papírra azokat a sorokat, melyeket a később nevezetessé váló *A háborúról* szóló könyvében találhatunk meg: „Amint azt

¹⁶ KA AFA 1812 K 1513. 1812 – 8 -122. Aláírás nélküli jelentés a siehnewitze-i, a pruzana-i és a kozibrod-i ütközetről és a podubniei csatáról.

¹⁷ *Welden* 1870. 28. o.

A podubniei csata vázlatja (Bogdanovitsch: *Geschichte des Feldzuges im Jahre 1812.*)

a védelemnél már említettük, a mocsarak, vagyis a csupán néhány töltéssel átszelt, járatlan rétek sajátos nehézségeket gördítenek a harcászati támadás elé. Kiterjedésük nem engedi, hogy a partról ágyúkkal úzzuk el az ellenséget, és saját átkelőket készítsünk. Ennek az a hadászati következménye, hogy igyekezzünk elkerülni megtámadásukat és megkerülni a mocsarat.”¹⁸ E jó tanácsot Schwarzenberg herceg még nem olvashatta, de ez alkalommal minden bizonnyal éppen ő látta át legjobban ennek igazságát. A csatát azonban mégis fel kellett vállalnia, ha meg akart felelni az osztrák császártól kapott parancsoknak.

Az események leírását az erőviszonyok meghatározásával kell kezdenünk. A császári-királyi csapatoknak huszonöt gyalogzászlóaljja, huszonnyolc lovasszázada és hatvannyolc lövege volt jelen. Távol voltak azok a csapatok, amelyek az összeköttetést tartották a fősereggel, illetve Maletznál és az elszakadt orosz kötelékeket megfigyelő különítmény. A szászoktól hiányzott a Klengel-dandár, mely Kobrynnál megsemmisült, illetve fogságba esett. Így jelen volt tizenhárom gyalogzászlóaljuk, tizenhat lovasszázaduk és negyvennyolc lövegük. A szövetségesek tehát 33 600 katonát és 116 löveget vonultattak fel.¹⁹

A létszám meghatározása az oroszok esetében nehezebb, Schwarzenberg biztosan túlbecsülte az ellenség létszámát. Bogdanovich szerint a hadjárat kezdetekor „a hadsereg 54 zászlóaljból, 76 lovasszázadból, 9 kozák ezredből, 14 tüzérszázadból, egy utász- és egy

¹⁸ Clausewitz, Carl: A háborúról. Ford.: Szabó Júlia. Szerk. M. Szabó Miklós. A bevezetőt írta: Csikány Tamás. Budapest, 2013. 599. o.

¹⁹ Pilch 1913. 196. o.

hidászsászadból, összesen 46 000 emberből és 164 lövegből állt.”²⁰ Ebből a létszámból augusztus 12-én hiányoztak a Pinsknél és Chomsk-nál kiküldönített, Alekszej Melissino tábornok vezette csapatok, amely 13 000 fős volt. Továbbá az augusztus 7-én elszakadt különítmények, amely további tizenkét zászlóalj, tizenkét lovasszázadot, négy kozákezredet és a megerősítő tüzérséget jelentette, vagyis még 12 000 fő távollétével számolhatunk. E szerint az oroszok csupán 18 000 fő jelenlétére számíthattak – Bogdanovich szerint.²¹ Szerinte a szövetségesek legalább negyvenezen voltak. A szerző szerint tehát a csata előtt már jelen volt Franz Philipp von Lambert tábornok, Sztjepan Markov és Alekszandr Kamenszkij tábornok hadtestének zöme huszonnégy zászlóaljjal, harminchat lovasszázaddal, három kozákezreddel és a hadsereg tüzérségének zömével. Elfogadhatónak tartjuk a 28 000 fős létszámot, amit egy magyar szerző állapított meg.²²

Schwarzenberg és tábornoka világosan látta, hogy az orosz fél Gorodecznával szemben harcrendet foglalt, melynek jobbszárnyát meghosszabbította Charky falun keresztül és az arcvonal végén szöveget bezáróan egy oldalt alakított ki, amellyel biztosította csapatait egy átkarolással szemben. Ezt egyébként is akadályozta az itt lévő mocsár. Az orosz állás szemből szinte megközelíthetetlennek tűnt, mivel oda csupán a gorodeczeni töltésút és a félig rombolt, podubniei gát vezetett. Mind a két megközelítési lehetőséget az oroszok gyalogsággal és tüzérséggel védték. Egyedül az ellenség balszárnya tűnt sebezhetőnek, az ott lévő – harcászatiilag jelentős – erdőt az ellenség nem védte, így azt a mocsarat megkerülve meg lehetett szállni. Egy száz könnyűgálegezred még este be is nyomult az erdőbe, és hogy a katonák ne a szűnyogok üldözésével foglalkozzanak, az itt lévő utat annyira megjavították velük, hogy azon akár még a tüzérség is közlekedhetett.

Schwarzenberg tábornok elhatározta, hogy a rendelkezésére álló erő zömével, késelelem nélkül, az erdőn keresztül megtámadja az oroszok balszárnyát, vagyis átkarolással próbálkozik az ellenséget kimozdítani igen előnyös állásából. Az ellenség jobb szárnyán lévő mocsárnál eközben foglalkoztatni kellett az ellenséget és törekedni tüzérségének lekötésére, ezért a herceg ide küldte tartalék tüzérségét is. Az itt felvonuló Trautenberg-hadosztálynak az első adandó alkalmat kihasználva, már ha az ellenség arcvonalának állásait elhagyná, a túloldali síkon keresztültörve üldöznie kellett volna az oroszokat.

Augusztus 12-én reggel kilenc órakor a szövetséges csapatok már fegyverben álltak. Reynier tábornok a szászokkal először egy támadást kísérelt meg az orosz állások ellen, azonban ez csupán időhúzásnak volt jó, illetve arra, hogy az oroszok figyelmét felkeltse. Az oroszok helyzete egyébként is olyan volt, hogy szinte filmszerűen nézhették végig a szövetségesek mozdulatait. Végül Reynier csapatai tíz óra körül indultak el az említett erdő megszállására, hogy onnan megkezdjék a tervezett támadást. Schwarzenberg herceg is elindult a Siegenthal- és a Bianchi-hadosztállyal, hogy a podubniei átjáróval szemben szétbontakoztassa őket. Azonban alighogy a herceg az oszlop élével elérte a podubniei magaslatokat, szembejött vele Reynier tábornok a kíséretével, és mindenképpen le akarta beszélni Schwarzenberget a terve megvalósításáról. Némi vita után a herceg egy lovasdandárt ígért támogatásul, amibe a francia tábornok végül belemegoldott. A szászok támogatására Zechmeister vezérőrnagy kapott parancsot.

²⁰ *Bogdanovitch* 1863. 294. o.

²¹ Uo. 307. o.

²² *Pilch* 1913. 196. o.

Közben a Bianchi- és a Siegenthal-hadosztály megállt, és Nagy-Podubnie mögött két harcvonalban felsorakozott. Siegenthal altábornagy felváltotta könnyűgyalogosaival az oroszokkal szemben álló szász csatárokat, majd a két hadosztályparancsnok a tüzéségét tüzelőállásba rendelte.

A szászok 11 óra körül értek az erdőbe és kezdték meg a harcrend felvételét. A jobbszárnyon Zechmeister tábornok dandára és a szász lovasság állt fel, megerősítve tüzéséggel és gyalogsággal. A közepet a LeCoq-hadosztály képezte, a balszárnyat pedig a Sahr-dandár.

Az oroszok természetesen észlelték a szász hadtest és a megerősítő lovasság felvonulását az erdő felé, ezért a balszárnyukat a tartalékból azonnal elkezdték megerősíteni.

Reynier, amikor az erdőn át kiért annak a szegélyéig, az ellenség olyan erős állásával találta magát szembe, hogy a mellé rendelt osztrák táborkari tisztet, gróf Theodor Baillet von Latour ezredest azonnal Schwarzenberghez küldte azzal a kéréssel, küldjön még legalább egy gyalogdandárt támogatásul. A herceg indokoltnak tartotta a kérést, és gróf Wenzel Alois Vetter von Lilienberg tábornokot indította el dandarával, hogy Reynier tábornok parancsai szerint tevékenykedjen.

A szász gyalogság valamikor kora délután, három óra körül indult támadásra, amikor a Lilienberg-dandár – jó háromórás menet után – elfoglalta helyét.²³ Az osztrák dandár a szász közép és az erdő előtt álló Sahr-dandár közé állt fel. Az erdő széléről az oroszok állása felé nyomuló szászokat az erős tüzéségi tűz hamar megállította. A következő támadási kísérletek szintén kudarcba fulladtak, sőt az egyre erősebbé váló orosz fél kezdte átvenni a kezdeményezést. Az oroszok megpróbálták bejutni az erdőbe, hogy átvágják a szembenálló fél egyébként sem egységes harcrendjét. Ennél a támadásnál Lilienberg tábornok lovát meglőtték, mire a tábornok akkorát esett, hogy ájultan vitték el a csataterőről. A dandár vezetését a jelenlévő Bianchi tábornok vette át.

Az orosz támadás visszaverése után ismét a tüzéség vette át a szót. A Lilienberg-dandár rendíthetetlenül állt az élénk ágyúzásban, miközben egyik ezrede, az Alvinczy-gyalogezred az első harcvonalban egy óra alatt több mint kilencven embert vesztett.²⁴ Pedig a terület vizenyős, sáros volt, ahol elvileg a tüzéségi lövedékek elsüppednek, nem robbannak fel, kevesebb kárt okoznak. Úgy tűnik azonban e pusztítási adatból, hogy a felek átértékelték a harc fontosságát. Az itt kialakult élénk tüzelés elsősorban annak a felismerésnek volt az eredménye, hogy a Sahr-dandár egy olyan sarokponton állt, amely összekötötte a szövetségesek harcrendjének közepét és az erdőben harcoló jobbszárnyát. Ráadásul Sahr tábornok dandárjának harcrendje az erdő előtt egy kiemelkedésen állt, amely szinte vonzotta az ellenség tüzét és támadásait. Amennyiben az oroszoknak itt sikerült volna áttörniük, az végzetes lehetett volna Schwarzenberg csapataira nézve. A csatater kulcsponjtja a Nagy-Pudubniével szemben lévő azon magaslat volt, ahonnan az oroszok a legveszélyesebb támadásokat indíthatták.

Az orosz fővezér, Tormasov tábornok, bár korábban nem fordított figyelmet a tőle balra és mögötte elhelyezkedő erdőre, a szászok felvonulása után azonnal intézkedett az arcvonalváltásra. Podubniével szemben a Kamenszkij-hadtesthez tartozó Scserbatov-

²³ Feldzüge 1821. 45. o.

²⁴ KA AFA 1812 K 1513. 1812–8–122.

hadosztály csapatai álltak. Közülük a Vladimir-ezred a helyén maradt, a Tambov-, a Kostroma- és a Dnyeper-gyalogezred az erdő felé fordulva képezte az első harcvonalat.²⁵ Az első vonal előtt – Podubnie felé is – a 28. vadászezred egy zászlóaljja bontakozott szét csatárláncba. A hadosztálytüzérséget is megerősítették két lovasüteggel. A Taganrog- és a Starodub-dragonyosezred a gyalogság balszárnya mögött lépcsőzve állt fel. Alekszej Grigorjevics Scserbatov tábornok csapatainak harcrendjét Markov altábornagy csapatai hosszabbították meg és képezték a centrumot, míg a hozzájuk csatlakozó Lambert vezérőrnagy csapatai a balszárnyat. Ez az erő harcolt egész délután a császári-királyi csapatok által megerősített szász hadtesttel.

Az oroszok aktív védelmet folytattak, az említett pont mellett egy balszárnyi átka-rolással is próbálkoztak. Ezért indult támadásra a balszárnyi lovasság a szembenálló Zechmeister- és a Gablenz-lovasdandár ellen. A két dandár megtartotta az állását, de Reynier tábornok szükségesnek látta, hogy Schwarzenbergtől újabb erősítést kérjen, ezúttal lovasságot. A herceg újra kiségitette a francia tábornokot, és odaküldte a császári és a Blankenstein-huszárezredet, valamint két lovasüteget. A támogatás éppen időben érkezett, hogy az előrenyomuló orosz lovasságot megállítsák. Ezen a szárnyon ezután váltakozva indultak a támadások anélkül, hogy valamelyik fél sikert ért volna el.

Eközben a két gátnál indított látszattámadások sem értek el semmilyen célt, a Trautenberg és a Sigenthal-hadosztály katonái az erős ellenállást nem küzdhették le, a felek tevékenysége a tüzérségi tűzre korlátozódott.

Schwarzenberg herceg Podubniében figyelte és irányította az eseményeket. A szász támadások hiábavalóságát látva, illetve az orosz fél aktivitását érzékelve felismerte, hogy eredeti tervének végrehajtása nem hozza meg a várt sikert, sőt csapatai nehéz helyzetbe kerülhetnek, ha az oroszok a Sahr-dandár állásain áttörnek. Így jutott arra a felismerésre, hogy egy tehermentesítő, figyelemelterelő támadást kell indítaniuk a Podubniével szemben fekvő magaslat felé. Álljon itt egy idézet a már említett, aláírás nélküli jelentés szerzőjétől, aki minden bizonnyal éppen a fővezér volt! „Kihasználtam ezt a döntő pillanatot, hogy a hevesen előrenyomuló ellenség jobbszárnyát megtámadjam. Egy zászlóaljat a Hieronimus Colloredo-tól Porrubsky őrnagy vezetése alatt a mocsáron keresztül Podubnie-től jobbra elindítottam azon a ponton, ahol a gyalogság átmehet rajta. Ez a derék zászlóalj egy osztály Simbschennel, könyökig érő vízben, példamutató erőfeszítéssel, heves tüzérségi tűz alatt elérte a magaslat lábát, majd a makacsul védekező, jelentős túlerejű ellenséget megrohanta olyan elhatározott bátorsággal, hogy az visszahúzódni kényszerült és ezáltal hozzájárult a győzelem eldöntéséhez.”²⁶

Schwarzenberg lovassági tábornok tehát egy olyan ponton küldte támadásra csapatait, ahol az ellenség erre egyáltalán nem számíthatott. A herceg mindenekelőtt tisztjeivel szemrevételeztette a területet, hogy van-e egyáltalán olyan hely, ahol a gyalogosok ezen a 700 lépésnyi széles mocsáron átkelhetnek. A keresgélés eredményesnek bizonyult, a Nagy-Podubnie melletti gáttól nyugatra találtak egy megfelelőnek látszó helyet, ahol a mocsáron keresztül el lehetett jutni az orosz állásokig. A herceg ezután kijelölte a végrehajtókat; a „dicső pusztulással” kecsgetető feladat a 33. (Colloredo-) gyalogezred zászlóaljainak jutott.

²⁵ Bogdanovitsch 1863. 308. o.

²⁶ KA AFA 1812 K 1513. 1812–8–122.

A fővezér azon lehetetlennek látszó feladat vezetésével, hogy a zászlóalj keljen át a mocsáron, rohamozza meg a magaslaton lévő orosz állásokat, szorítsa őket vissza, és vegye fel a kapcsolatot a szászokkal, Philipp von Hessen-Homburg vezérőrnagyot bízta meg. A dandárparancsnoknak – aki nem mellékesen szintén herceg volt, bár lehet ebben a helyzetben ez nem jutott az eszébe – kezdetben nem sok dolga lehetett, mert a fővezér személyesen vezette a zászlóaljat arra a helyre, ahol át lehetett jutni a mocsáron.²⁷ Már este hét körül járt az idő, amikor az ezred 1. zászlóalja, Porubsky Dávid őrnagy vezetésével, megkezdte az átkelést a mocsáron. A pozsonyi születésű 57 éves első őrnagy kiváló katona és parancsnok volt, aki közkatonaként kezdte a pályafutását, és az 1809-es háború után ő is megkapta a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét és a vele járó báróságot.²⁸ Az 1. zászlóaljhoz csatlakozott az ezred 5. osztálya is Schenk századossal az élén. A katonáknak magasra tartott fegyverrel és lőszeres táskával, hihetetlen erőfeszítéssel sikerült a mocsáron átvergődniük, miközben természetesen az orosz gyalogosok hevesen lőtték őket. A fenti idézetben a 48. (Simbschen-) gyalogezred egyik osztályának jelenléte érdekes, mert ez az ezred a Lilienberg-dandárral a szászokat támogatta. Attól persze még előfordulhatott, hogy egy osztály hátra maradt. Az 1. zászlóaljat Andrassy József ezredes személyes vezetésével a 2. zászlóalj 4. és a 6. osztálya követte.

Az oroszoknak ez a bátor vállalkozása hihetetlennek tűnhetett, vagy egyáltalán nem figyeltek oda, mivel a lövegek tüzét nem irányították ide, vagy azok csak igen alacsony határfokkal működtek. Amikor az első emberek elérték a meredek oldalúnak mondható magaslat lábát, a lövegek tüzével szemben már teljesen védetten állhattak. Partot érve, a zászlóalj katonái rendezték soraikat, és balra fordulva, bízva bátorságukban, víztől és sártól csöpögő felszerelésben mászni kezdtek a domboldalon. Amikor a támadó katonák a magaslat szélét elérték, ismét heves puskatűz fogadta őket, ami egy pillanatra megakasztotta az előrenyomulást. Sőt, az oroszok támadásba mentek át, a Colloredo-zászlóalj jobbszárnyát megkerülték, és lovassági támogatással a magyar katonákat majdnem visszanyomták a mocsárba. A helyzetet a megérkező 2. zászlóalj oldotta meg, amellyel együtt – most már Andrassy ezredes irányításával – sikerült minden újabb rohamot visszaverni és megtartani a mocsár szélén elfoglalt állást. Ez a helyzet azonban nem tűnt sokáig tarthatónak, így Hessen-Homburg tábornok a 2. (Hiller-) gyalogezred zászlóaljit is elindította a 33. után. A dandár harcát a mocsár túloldaláról az egymás után megérkező és tüzelőállást foglaló útegek is egyre hatékonyabban támogatták.

Amikor a zászlóaljak elkezdték támadásukat az orosz állások ellen, Reynier tábornok a Sahr-dandárt újra támadásra rendelte, melyhez csatlakozott az Alvinczy-ezred is. A szászok két könnyűgyalogezrede szemből támadta az orosz állásokat, melyet jobbról egy félüteg támogatott. Az oroszok sem tétlenkedtek, lovassági ellenlökéseket indítottak, amit az Alvinczy-ezred egyik zászlóalja csak tömeg alakításával tudott elhárítani.²⁹ A szászok általános támadását Schwarzenberg tábornok még az ide irányított két huszárezreddel is támogatta, amelyeket Frelich vezérőrnagy vezetett a helyszínre.

Az ellenséges állások sarokpontja felé indított támadás végül eredményes lett. Az öszszehangolt rohammal szemben az orosz gyalogság képtelen volt megtartani az állásának

²⁷ Bianchi altábornagy jelentése: KA AFA 1812 K 1513. 1812–8–159.

²⁸ *Hirtenfeld, J.*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglider. Wien, 1857. 994–995. o.

²⁹ KA AFA 1812 K 1513. 1812–8–122.

helyet adó, uralgó magaslatot, és kénytelen volt hátrálni egy mögötte húzódo magaslatra. Ezzel tulajdonképpen az oroszokat sikerült kulcspozíciójukról leszorítani. Az osztrák csapatok azonnal megszálltak a magaslatot, és birtokba vették a Podubnie melletti átjárót is. Ezután kezdődött az üldözés, amely a sötétség beálltáig tartott.³⁰ A harcok délelőtt tíz órától este tízig tartottak, amelyben nyilván mind a két fél rendkívül kimerült.

Az orosz források szerint a Vlagyimir-ezred kitartott az állásában, és másnap az orosz hadsereg csak azért vonult el, hogy keressen egy kedvezőbb állást.³¹ Az viszont tény, hogy az oroszok visszavonultak Kobryn fel, tehát elhagyták az állásukat.

A 33. (Colloredo-) ezred két zászlóaljának meglepetésszerű támadása eldöntötte a csata sorsát. Ennek azonban igen nagy ára volt. Meghalt Dimina hadnagy és negyvenegy közkatona, megsebesült Schenk százados, további tizenhárom tiszt és zászlós, valamint 323 közkatona.³²

Az ezrednek azonban kijutott a dicséretből is. Bianchi altábornagy jelentésében a következőket írta: „Ilyen előrenyomulást, a legerősebb gránát, kartács és puskatűzben bátran teljesíteni a háború nevezetes művelete, amely nem szorul további dicséretre.”³³

Schwarzenberg nem mulasztotta el a császárnak küldött jelentésében megdicsérni a parancsnokokat is. „Porubsky őrnagy egészen kiválóan kitüntette magát, Andrassy ezredes, miként az ezred, a régi dicsőségét mutatta.”³⁴

Két nappal később, az 54. számú általános parancsában Schwarzenberg tábornok már bővebben írt az ezred helytállásáról: „Ki kell fejeznem egészen mély meglepedésemet és forró köszönetemet Bianchi altábornagy, herceg Hessen-Homburg, Frehlich vezérőrnagy úrnak és a Hieronymus Colloredo ezrednek... a Colloredo ezred 1. zászlóalja Porubsky őrnagy vezetésével, hősiességgel előbb fél ember mélységű mocsáron, heves kartács és puskatűzben átgázolt, utána az ellenség által védett magaslatot megrohant és az őt követő 2. zászlóaljjal az ellenséget lemondatta arról a szándékáról, hogy a középpunket áttörje.”³⁵

Az ezredet a szászok is dicsérték, persze rögtön mellé téve – nem érdemtelenül – a Sahr-dandár remek helytállását is: „Ekkor történt, hogy a Colloredo-ezred, megújított támadást indított a podubniei szűkületen át. Ezt nagy bátorsággal, a tüzéségüktől támogatva sikerült végrehajtani úgy, hogy rátaláltak egy elég száraz helyre a mocsárban, átkeltek és a szász balszárnyal együtt, egyesített támadást indítottak.”³⁶ Az orosz források is említik az ezred sikeres erőfeszítését, bár itt más végeredményt találunk.³⁷

Nem csak az ezrednek jutott dicséret, hanem a katonáknak is, sőt még kitüntetések is osztottak. Ezüst Vitézségi Érmet kapott Rantzing György közkatona, mert a sebesül-

³⁰ *Welden* 1870. 32. o.

³¹ *Bogdanovitsch* 1863. 311. o.

³² *Ehardt* 1888. 547. o.

³³ Bianchi altábornagy jelentése: KA AFA 1812 K 1513. 1812-8-159.

³⁴ *Ehardt* 1888. 547. o.

³⁵ Uo.

³⁶ *Feldzüge* 1821. 46. o.

³⁷ *Bogdanovitsch* 1863. 311. o.

ten fogságba került Károssy főhadnagyot megmentette, az őt kísérő három orosz katonát megölte. Arany Vitézségi Érmét kapott Höfner Péter őrmester, mert négy orosz közül kimentette gróf Krasitzky zászlóst. Az egyiket lelőtte, a másikat leszúrta, a harmadikat szabályájával lecsapta, a negyedik pedig elmenekült. Mindeközben Höfner is megsebesült a hátán. Dicséretet kapott Padlitzky József, mert két embert fogságból kimentett és Kováts István őrmester, mert embereivel a sebesült Höwel századosot megmentette.

Epilógus

A már idézett Jósika Miklós 1815 tavaszán, a Colloredo-gyalozezred századosaként a bécsi Grabenen sétált. Nagy volt az izgalom itt is, miként szerte Európában, hisz Napóleon visszatért Franciaországba. A csapatokat ismét mozgósították, és egymás után indultak a bitoló ellen, elvonult már a 33. gyalozezred is, csak egy, szabadságáról visszatért százados maradt még el. Jósika százados egyszerre egy kocsira lett figyelmes, melyet személyesen maga minden oroszok cárja, I. Sándor hajtott. A százados természetesen azonnal a cár felé fordult és köszöntötte. És itt átadjuk a szót Jósikának: „a cár is megállította lovait, s engem magához szólított.

- Ön a Colloredo-ezredben szolgál? – kérdé.
- Igen, felséges uram! – feleltem.
- De nem marad itt?
- Sőt, felséges uram, ha lehet még ma indulok.
- Köszöntse ezredét, et bonne chance! – szólt a császár.

Én e találkozást azért hoztam fel, hogy megemlítssem, miképp az orosz cár ezredesemet nagyon szerette, ismerte őt még az 1812. hadjáratból, hol az ezred Podubninál nagyon kitüntette magát, de igen sok népet vesztett.”³⁸

Nem tudjuk, hihetünk-e Jósikának, hisz ekkor már az ezred parancsnoka nem is Andrassy, hanem Récsey Ádám ezredes volt, azért e történetecske mégis jelképes értékű.

Az ezred tehát, majd ezer kilométerre székhelyétől, Zólyomtól megvívta harcát. Öregbítette az ezred hírnevét, dicsőséget szerzett császáranak és királyának, parancsnokainak. A katonák büszkén mesélhették történetüket azokban a helyőrségekben, ahol még szolgálniuk kellett, majd – ha egyáltalán megélték az 1813–1814-es háború végét – leszerelésük után otthon a családnak, vagy a falu kocsmájában. Ha egyáltalán volt pénzüik kocsmába menni, mert a végkielégítés általában hamar elfogyott, a munkától elszokott kezek már nem álltak rá valamilyen mesterség elsajátítására. Sokan szorultak rá mások segítségére, vagy váltak földönfutó betyárrá. Megmaradt azonban a becsület, mely mindennél többet ért, és az emlékek. Jó lehetett az még talán arra is, hogy amikor elhangzott az a történet, miként keltek át a 33-asok messze Oroszországban egy mocsáron és hogyan rohamozták meg az oroszokat, akkor – még ha lehet ki is nevettek a mesélőt – egy pohár bort csak fizetett valaki.

³⁸ Jósika 1977. 239. o.

MELLÉKLETEK

1.

A császári-királyi megfigyelő hadtest hadrendje

<i>Hadosztály- parancsnok</i>	<i>Dandár- parancsnok</i>	<i>Alakulat</i>	<i>Zászlóalj</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Létszám</i>	<i>Löveg</i>
Trauttenberg altábornagy	Zechmeister vezérőrnagy	6. (varasd- szentgyörgyi) határőrezredj	1	6	1 284	
		5. vadászzászlóalj	1		576	
		8. (Kienmayer) huszárezred			877	
	Pflacher vezérőrnagy	58. (Beaulieu) gyalozezred 39. (Duka) gyalozezred	2 2		1 781 1 799	
Bianchi altábornagy	Lilienberg vezérőrnagy	48. (Simbschen) gyalozezred	2		1 726	
		19. (Alvinczy) gyalozezred	2		1 777	
	herceg Hessen- Homburg vezérőrnagy	33. (Colloredo) gyalozezred	2		1 768	
		2. (Hiller) gyalozezred	2		1 805	
	herceg Liechtenstein vezérőrnagy	Kirchenbetter- gránátoszászlóalj Przecziński- gránátoszászlóalj 32. (Esterházy) gyalozezred 34. (Davidovich) gyalozezred	1		690	
			1		687	
2 2				1 806 1 769		
Siegenthal altábornagy	Meyer (Andrássy) vezérőrnagy	9. (Czartoryski) gyalozezred	1 2		1 004 1 689	
		41. (Kottulinsky) gyalozezred	2		1 962	
		30. (De Ligne) gyalozezred				
	Mohr vezérőrnagy	7. vadászászlóalj 5. (varasd-körösi) határőrezred 4. (Hessen-Homburg) huszárezred	1 1		569 1 257	
				6	931	

<i>Hadosztály- parancsnok</i>	<i>Dandár- parancsnok</i>	<i>Alakulat</i>	<i>Zászlóalj</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Létszám</i>	<i>Löveg</i>
Frimont altábornagy	Frelich vezérőrnagy	1. (császár) huszárezred 3. (O'Reilly) svalizsérevezred 8. (Hohenzollern) vértesezred		6 6 6	569 891 950	
	Wrede vezérőrnagy	6. (Riesch) dragonyosezred 4. (Levenehr) dragonyosezred 6. (Blankenstein) huszárezred		4 4 6	705 678 838	
		tüzérség (10 üteg): 5 század, valamint két 3fontos, négy 6 fontos dandárüteg (ütegenként 8 ágyú), egy 6 és egy 12 fontos ostromüteg (ütegenként 4 ágyú, két 7 fontos tarack), két 6fontos lovaglőüteg (ütegenként 6ágyú és két 7 fontos tarack): összesen utászok és hidászok 2 nagy és 2 kicsi hadihíddal valamint 50 pontonnal egészségügyi csapat: 2 század 50 sebesültszállító kocsival törzsgyalogság: 2 század törzslövasság: 2 század tábori sütőde és vonat			916 565 3 184	76
Összesen			27	44	35 404	76

(Forrás: *Pilch* 1913., a dőltbetűs alakulatok magyarországi kiegészítésűek.)

2.

Az orosz 3. hadsereg hadrendje

<i>Hadtest- parancsnok</i>	<i>Hadosztály</i>	<i>Zászlóalj</i>	<i>Lovas- század</i>	<i>Kozák- ezred</i>	<i>Tüzér- század</i>
gróf Kamenszkij gyalogsági tábornok	18. gyalog- (herceg Scserbatov vezérőrnagy)	12			3
	Vegyes gránátosdandár Pavlovgradi huszárezred	6	8		1
Markov altábornagy	15. gyalog- (Nasimov vezérőrnagy)	12			
	9. gyalog- (Udom vezérőrnagy) Alexandria huszárezred	12	8		7
báró Sacken altábornagy	36. gyalog- a 15. és 18. hadosztály tartalékszázaljaiból (Sorokin vezérőrnagy) 12. lovas- a 4. és 5 lovas- és a 2. vérteshadosztály tartalékszázadaiból Lubno huszárezred	12	16		
			8		2
gróf Lambert a lovashadtest vezérőrnagy	Dandárok:				
	Berdjajev vezérőrnagy		8		
	Chruscsev vezérőrnagy		8		
	Knorring tatár ulánusezred		8		
	Taganrog dragonyosezred Vlagyimir dragonyosezred Serpuchov dragonyosezred		12		
Könnyű csapatok				9	
Tartaléktüzérség					1 tüzér 1 hidász 1 utász

(Forrás: *Bogdanovitsch* 1863.)

3.

A száz VII. hadtest hadrendje

<i>Hadosztály- parancsnok</i>	<i>Dandár</i>	<i>Kötelék</i>
1. (Le Coq gyalogsági tábornok)	1. (Steindel vezérőrnagy)	Liebenau gránátoszászlóalj Prinz Friedrich gyalogezred Prinz Clemens gyalogezred
	2. (Nostitz vezérőrnagy)	Prinz Anton gyalogezred 1. könnyű gyalogezred
	lovasosztály (Funk altábornagy, majd Gablenz vezérőrnagy)	Prinz Clemens dzsidásezred von Polenz önnyűlovasezred huszárezred
	tüzérség (Großmann őrnagy)	6. lovasüteg 6. gyalogöteg minden ezrednél 4 löveg
2. (Funk altábornagy)	1. (Klengel vezérőrnagy)	Brause gránátoszászlóalj Niesemeuchel gyalogezred
	2. (Sahr vezérőrnagy)	Anger gránátoszászlóalj Spiegel gránátoszászlóalj 2. könnyű gyalogezred
	lovasosztály (Thielmann altábornagy)	Anger gránátoszászlóalj Spiegel gránátoszászlóalj 2. könnyű gyalogezred
	tüzérség (Auenmüller őrnagy)	1 lovasüteg 1 hatfontos gyalogüteg minden ezrednél 4 löveg
2 hatfontos tartaléküteg (Hoyer őrnagy)		

(Forrás: Feldzüge 1821.)

4.

A császári-királyi hadtest hadrendje a podubniei csata előtt

<i>Harcrendi hely</i>	<i>Parancsnok</i>	<i>Alakulat</i>	<i>Zászlóalj</i>	<i>Lovas-század</i>
Jobbszárny Trauttenberg altábornagy (egy hatfontos üteg)	Suden ezredes	5. vadászszászlóalj 6. (varasdi-szentgyörgyi) határőrezred	1 1	
	Pflacher vezérőrnagy	58. (Beaulieu-) gyalogezred 39.(Duka-) gyalogezred	1 ½ 1	
Közép Bianchi altábornagy (egy hatfontos üteg)	gróf Lilienberg vezérőrnagy	48. (Simbschen-) gyalogezred 19 (Alvinzy-) gyalogezred	2 2	
	herceg Hessen- Homburg vezérőrnagy	33. (Collaredo-Mansfeld-) gyalogezred 2.(Hiller-) gyalogezred	2 2	
	herceg Alois Liechtenstein vezérőrnagy	Kirchenbetter- és Przeczynski- gránátoszászlóalj 32. (Esterházy-) gyalogezred 34. (Davidovich-) gyalogezred	2 2 2	
Balszárny Siegenthal altábornagy (egy háromfontos üteg)	Mayer vezérőrnagy	9. (Czartoryski-) gyalogezred 5. (varasd-körösi) határőrezred 41. (Kottulinsky-) gyalogezred	2 2 2	
	Frelich vezérőrnagy	7. vadászszászlóalj 1. (császár) huszárezred 6. (Blankenstein-) huszárezred	1	6 6
Lovashadosztály Frimont altábornagy (egy lovasüteg)	Zechmeister vezérőrnagy	3. (O'Reilly-) svalizsérevezred 8. (Hohenzollern-) vértesevezred		6 6
	Wrede vezérőrnagy	6. (Riesch-) dragonyosezred 4. (Levehner-) dragonyosezred 8. (Kienmayer-) huszárezred		4 4 6
			24 1/2	38
Tüzérség Wachtenburg vezérőrnagy		1 háromfontos üteg 3 hatfontos üteg 1 tizenkét-fontos üteg		
Stutterheim vezérőrnagy tábornoki főnök		utászok	1	
		hidászok	1/6	
		törzsgyalogság	1	
		törzsdragonyosok		1

BIBLIOGRÁFIA

- AFA
Bogdanovitsch 1863. *Alte Feldakten Bogdanovitsch, M.: Geschichte des Feldzuges im Jahre 1812. I. Band. Ford. Baumgartaen, C. Lipcse, 1863.*
- Csetri* 2005. *Csetri Elek: Erdélyi ezredek a francia forradalom és a napóleoni idők háborúiban. Kolozsvár, 2005.*
- Ebhardt* 1888. *Ebhardt, Ferdinand: Geschichte des k.k. Infanterie-Regiment. Ung.-Weisskirchen, 1888.*
- Feldzüge 1821. *Die Feldzüge des Sachsen in Jahren 1812 und 1813. Dresden, 1821.*
- Jósika* 1977. *Jósika Miklós: Emlékirat. Szerk. Győri János. Budapest, 1977.*
- K 1513 FA *Feldakten Observations später Auxiliar-Korps gegen Russland (Schwarzenberg) VIII. (Karton 1513)*
- KA *Kriegsarchiv, Wien*
- Pilch* 1913. *Pilch Jenő: Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. Hadtörténelmi Közlemények, 1913.*
- Welden* 1870. *Welden, Ludwig: Der Feldzug der Oesterreicher gegen Rußland im Jahre 1812. Wien, 1870.*

**OROSZT FOGTAM, DE ELERESZT?
Miklóssy kapitány esete Csicsagov admirálissal**

I caught a Russian, but will he let me go?
Captain Miklóssy's case with Admiral Chichagov

During the French invasion of Russia in 1812 the right wing of Napoleon's Grande Armée was made up of Field Marshall Schwarzenberg's auxiliary army of almost 30 000 men.

The Imperial and Royal Eighth (Kienmayer) Hussar Regiment, attached to the auxiliary army operating in the secondary theatre of war, included two platoons which were lead by First Captain József Miklóssy. During an undertaking in early October 1812, these platoons fell into captivity after suffering defeat from an enemy superior in number in a heroic fight at Bulkovo. Admiral Chichagov, commander of the Russian Southern Army, rewarded the bravery of the 65 hussars by releasing them after a few days. The extraordinary case, which also has to be considered as a Russian propaganda move, urged the Viennese Aulic War Council to start a clarifying investigation. The paper gives a detailed description of the investigation procedure that was started against the captain who was accused with collusion with the enemy; and also presents the outcome which was reassuring for the captain. By doing so, the author presents a mechanism of the military bureaucracy of the time which is lesser known even by experts. The paper provides useful biographical data, too, for the source exploration resulted in giving a list of those hussars, officers and troops alike, who fell into captivity and were then released. The military career of the few men who were finally nominated for medal is discussed briefly, while that of Captain Miklóssy is presented in details.

Ferenc Lenkefi PhD, senior archivist working at the Archives of Military History, Budapest. Main research area: military history of 18th century wars, organization of the Imperial and Royal Army, POW repository. Important publications: *Rooster in the Cage. French Prisoners of War in Hungary during the First Coalition War, 1793–1797*. (Budapest, 2000.) E-mail: lenkefi.ferenc@mail.militaria.hu

Keywords: Napoleon's campaign in Russia in 1812, Field Marshall Schwarzenberg, auxiliary army, Imperial and Royal Eighth (Kienmayer) Hussar Regiment, First Captain Miklóssy, prisoners of war, release, Admiral Chichagov, Aulic War Council in Vienna, clarifying investigation

A Grande Armée 1812. évi oroszországi hadjáratáról bőszeges irodalmat őriznek a könyvtárak, ezen belül a Napóleon oldalán, Schwarzenberg tábornagy parancsnoksága alatt állt császári-királyi szövetséges segélyhadtest (*Auxiliärkorps*) működéséről is számos publikáció látott napvilágot. Az utóbbi haderő kötelékében harcolt magyar alakulatok tevékenységéről azonban már jóval kevesebbet tudunk.

Pilch Jenőnek a *Had történelmi Közlemények* 1913-as évfolyamában több részben megjelent tanulmánya *Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban* (1–3 közlemény) címmel, tudomásom szerint máig az egyetlen alaposnak minősíthető magyar tényfeltáró munka a témában.¹ Nem szokványos módon ez az írás azután került a kezembe, hogy a bécsi

¹ Réfi Attila jelen számban olvasható tanulmánya (A magyar huszárság részvétele Napóleon oroszországi hadjáratában) oldja ezt a hiányt.

Kriegsarchiv udvari haditanácsi aktái között rábukkantam a Miklóssy-ügyre. Pilch röviden említi is ezt az epizódot abban a kontextusban, hogy „a Kienmayer-huszárok (cs. kir. 8. huszárezred) Miklóssy kapitány által vezetett két szakaszát az oroszok bekerítették és szétugrasztották.”²

Az ezredtörténet meglehetősen bősséggel foglalkozik ugyan a Kienmayer-huszárok 1812-es szereplésével, de Miklóssyék ügyére itt is csupán pár mondat utal. Eszerint a Miklóssy vezette elővéd október 3-án Rudnánál (itt:) Weinow orosz tábornok csapataival keveredett harcba, melynek során a kapitány, Pongrácz főhadnagy, Markovics és Modrovsky alhadnagyok, Swoboda főorvos és (itt:) 99 huszár estek fogságba.³

Visszatérve Pilch tanulmányához, az általa megadott két bécsi hadilevéltári hivatkozást (Alte Feldakten) kiindulópontul véve kísérlem meg az események tisztázását. Előljáróban le kell szögezmem, hogy nem térnek ki a vonatkozó hadműveletek részletezésére, a száraz hadijelentések hátterét áll szándékomban megvilágítani, és a meglehetősen szövevényes iratváltások bemutatásán túl radványi Miklóssy József személyét is emberközelbe hozni.

Heinrich von Siegenthal altábornagy, hadosztályparancsnok 1812. október 4-én este Jamnából írta meg hadijelentését Karl Philipp zu Schwarzenberg tábornagy (kinevezése lovassági tábornokból október 2-án kelt, de ekkor még nem jutott el hozzá), főparancsnoknak az előző nap végbement ütközetről.⁴ A minket érdeklő részben a tábornok röviden arról számolt be, hogy a Miklóssy kapitány vezette elővédjét oly hevesen üldözték az orosz ulánusok és a kozákok, hogy két szakasz Kienmayer-huszárt Radwanicénél elvág-tak, akiknek az erdőbe kellett menekülniük. Reményét fejezte ki azonban, hogy az éjszaka folyamán visszatérnek a főcsapathoz.⁵

Schwarzenberg tábornagy az előbbi beszámolót felhasználva, október 21-én, Propotnián kelt jelentésében a császári-királyi csapatok hősiességét kiemelve tájékoztatta a Miklóssy-afférról az uralkodót, I. Ferenc császárt. Együttal mellékelte az orosz–török háborút 1812. május 28-án lezáró bukaresti békét követően az új hadszínterre felvonult dunamenti hadsereg parancsnoka, Pavel Vasziljevics Csicsagov tengernagy levelének másolatát Bresztből. Előbbiben némiképp bővebben arról volt szó, hogy Miklóssy kapitányt Siegenthal altábornagy kiküldte az összeköttetést helyreállítani báró Franz Frehlich vezérőrnagy dandárával. Amint a hadosztály Bresztnél átkelt a Bug folyón, s Muchawiecnél állást vett, a huszárok Karl Oszipovics Lambert orosz vezérőrnagy több ezrednyi elleneséges lovasságával találkozott, s noha keresztül akarták vágni magukat, hosszas küzdelem után fogságba estek. A tudósítás eseményéről nem szól. A főparancsnok szerint a Csicsagov-levelben szó volt a foglyok Schwarzenberg szerint túlzott számáról, ezért bizalmatlanságának hangot adva úgy vélte, hogy a kapitányt legénységével együtt szándékosan engedték el, hogy visszatértükcor dicsérik a jó bánásmódot, ecseteljék az orosz hadsereg

² Pilch 1913. 224. o.

³ *Treuenfest* 1880. 482. o. Eszerint a fennmaradt fogolylista 23 legénnyel nem tud elszámolni. Weinow helyesen Alekszandr Lvovics Vojnov altábornagy.

⁴ Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1812-10-34 Kt. 1515.

⁵ „Meine Arriere Garde wurde bis Radwanice durch Uhlanen und Kosacken lebhaft verfolgt, der Feind grellte bey letzteren Ort so ungestumm vor, daß zwey Züge von Kienmayer Hussaren von dem Defilé zu Radwanice abgeschnitten und gezwungen wurden sich in die Waldungen zu retten, ich zweifle nicht, da der Muchawice fast allenthalben zu passiren ist, daß sie in der Nacht einrücken werden.” Uo.

erejét, s meséket terjesszenek Napóleon helyzetéről és az orosz hadműveleti tervekről Galiciában és Magyarországon.⁶

Kiegészítésül annyit kell hozzáfűzni, hogy a császári-királyi hadseregtől orosz fogságba került katonákat és tiszteket többnyire Odesszába és Elizabethgradba (ma Kirovograd) internálták, amint az az 1813. évi, egyáltalán nem zökkenőmentes (pestisveszély és az elrendelt vesztegár miatt jelentős késedelmet szenvedett) visszazállításukkal foglalkozó aktákból kiderül.⁷

Az Udvari Haditanácsot az eseményekről és a fogságba esett, majd elbocsátott huszárok létszámáról a galíciai főhadparancsnok, Heinrich von Reuss tábornok 1812. október 27-én közvetlenül is tájékoztatta. Csicsagov admirális 1812. október 18-án francia nyelven Breszt-Litovszkából írta Reuss tábornoknak az alábbi hivatkozásban közölt levelet a magyar huszárok foglyul ejtéséről, s egyúttal mellékelte a Bulkowóban október 13-án megfogalmazott tiszti és legénységi nyilatkozatok német nyelvű másolatait is. A tiszti nyilatkozatot, amely a legénységre is kiterjedt, Miklóssy kapitány, Pongráz főhadnagy, Modrovsky alhadnagy és Svoboda tábori főorvos írták alá.⁸ A legénységi kötelezvényhez másolatban a 65 személyt felsoroló névsort is csatolta „Namentlicher Ausweis deren Kayserlich Oestreichischen Kriegs Gefangenen, welche bis zu ihrer Auswechslung auf Ehrenwort entlassen worden sind”, vagyis „A császári osztrák hadifoglyok név szerinti kimutatása, akiket kicserélésükig becsületszavukra elbocsátottak” címmel.

⁶ „Rittmeister Miklosi wurde von dem FMLt Siegenthal geschickt, um die Verbindung mit dem General Fröhlich zu suchen, als ich mit der Armée bey Brzesc über den Bug gieng, und die Stellung hinter der Muchawietz nahm, er stieß auf mehrere Regimenter Kavallerie, wollte sich durchhauen, und soll erst nach einem tapferen Gegenwehr in Gefangenschaft gerathen seyn. Die Anzahl der in dem Brief enthaltenen Gefangenen ist weit übertrieben. Es scheint, daß der Rittmeister samt der Mannschaft geflüßentlich entlassen wurde, um bey ihrer Rückkehr die gute Behandlung zu rühmen, die Stärke des russischen Heeres - so wie man sie ihnen aufkündete - zu schildern, und eine Anzahl Märchen über Napoleons Lage, den russischen Operationsplan, und dergleichen sowohl in Galizien als in Hungarn auszustreuen.” KA AFA 1812-10-333 Kt. 1515.

⁷ KA HKR 1813 Dep. Prot. G. 140, 150, 195, 611, 3577, 5103, Dep. B. 123, 131, 134, 277 stb.

⁸ KA HKR 1813-3-21 Dep. G. sine numero.

A Csicsagov-levél: Copie d'une Lettre de Mr. l'Amiral Tschischakof – Mon Prince, un de mes parties ayant pris ces jours derniers le capitaine Miklos quelques officiers et une soixantaine de hussards du regiment de Kienmayer, j'ai consenté à les renvoyer dans leur patrie sous condition de ne soint servir contre la Russie ni ses Alliés durant la presente guerre, jusqu'à l'échange des prisonniers respectifs. J'ai l'honneur d'informer Votre Altesse de cette circonstance et de l'ici transmettre la Copie des papiers y relatifs. Veuillez agréer l'assurance réctérée de la traite Consideration avec laquelle j' air l'.... d'ête. Mon Prince de Votre Altesse le très humble et tres obeissant serviteur P de Tchitschakoff En mon quartier General de Brest Littesky le 7/18 Oct 1812 A S. A. Mr. le Prince de Reuss etc. etc. (Köszönet Solymosi József kollégámnak a szöveg ellenőrzéséért.) A tiszti nyilatkozat: Copia copiae – Revers Wir Endes unterzeichnete verbinden uns, mit dem Ehrenworte daß wir sammt der Mannschaft, so in der beigeschlossenen namentlichen Liste begriffen ist, in diesen gegenwärtigen Kriege, wider Seiner Majestät Kayserlich Russischen und wider Ihre allirte Troupen keine Kriegsdienste leisten, noch weniger aber gegen solche, die Kriegs Waffen ergreifen, in so lange die Auswechslung von den beiderseitigen Höfen nicht erfolgt seyn. Bulkovo den 1/13 October 1812. Unterzeichnet Miklosy Rittmeister Escadrons Commandant von Kienmayer Hußaren Pongratz Oberlieutenant von Kienmayer Hußaren Modrovsky Unterlieutenant von Kienmayer Hußaren Svoboda Ober-Feld Arzt

A legénységi nyilatkozat: Copia copiae – Revers – Wir Endes unterzeichnete verbinden uns, mit dem Ehren Worte, daß wir, so in der beigeschlossenen Nahmentlichen Liste begriffen ist, in diesen gegenwärtigen Kriege, wider Seiner Majestät Kayserlich Russischen, und wider Ihre allirte Troupen keine Kriegsdienste leisten, noch weniger aber gegen solche, die Kriegs Waffen ergreifen, in so lang die Auswechslung von den beiderseitigen Höfen nicht erfolgt seyn. Bulkovo den 1/13 October 1812. Unterzeichneten alle Corporals und Gemeine, so in der beigeschlossenen nahmentlichen Liste begriffen sind.

Eszerint a Kienmayer huszárezredtől Miklóssy József első kapitány, Pongrátz János főhadnagy, Modrovsky János alhadnagy, Wenzel Swoboda főorvos, Dankits József őrmester, Mazaris Ferenc patkolókovács, Papats Antal trombitás, Kurtz András, Murovats Mátyás, Franz Schiraus, Kulits János, August Kürscher, Nagy Sándor tizedesek, Jászay László, Tóth György, Munkátsi János, Szőlősi János, Rudik József, Hegedüs György, Franz Deuts, Johann Holmier, Joseph Drahuts, Johann Viszlisak, Gaál János, Szőke János, Csány Ferenc, Györgyös János, Maák István, Simon Mihály, Bulla János, Sándor Mihály, Stephan Titler, Stephan Krutz, Johann Warhevka, Fábíán György, Lengyel András, Szikszay János, Velsits János, Gregor Márton, Tóth János Kiss János, Johann Pavko, Motsai András, Kosperger György, Batori József, Pintir István, Michael Hurtikowats, Szabó János, Bartuska János, Andreas Klebusek, Michael Lukowitsky, Valentin Korseh, Dobotzy Márton, Szabó Imre, Mihók Márton, Bordáts Ferenc, Michael Sibert, Johann Martina, Wig István, Nagy János, Tóth Gábor, Johann Drapag, Kalmas István közlegények. A Hessen-Homburg (cs. kir. 4.) huszárezredtől Leopold Beckhaus tizedes. A Blankenstein (cs. kir. 6.) huszárezredtől: Kotsits István közlegény bocsáttattak el.⁹

Miklóssy kapitány a tudósítás szerint tehát egy főhadnaggal, egy alhadnaggal, egy főorvossal, egy-egy őrmesterrel és kováccsal, továbbá 7 tizedessel és 51 közlegénnyel becsületszóra és magukat kötelezve, hogy tényleges kicserélésük előtt Oroszország ellen nem szolgálnak, visszatértek a hadifogságból és a továbbiakban tartalékosztályukhoz Munkácsra kísérik őket.¹⁰

Schwarzenberg tábornok gyanúját alátámasztani látszott egy Lembergben, 1812. november 9-én kelt (bizonyára ágensi) jelentés, amelynek másolatát báró Franz Hager rendőrminiszter az uralkodó 1813. január 3-án kelt utasítására január 6-án osztotta meg Heinrich von Bellegarde haditanácsi elnökkel.¹¹ Eszerint „Az orosz hadifogságból több császári osztrák huszár Lembergbe érkezett, köztük Miklóssy kapitánnyal. A huszártiszt itt arról beszélt, hogy a magyarokkal Oroszországban igen jól bántak, míg a más nemzetiségű hadifoglyokkal, úgymint osztrákokkal, morvákcal stb. ellenkezőleg, igen mostohán. Az oroszok azt mondták: Mi a bátor magyarokkal, akiknek Ausztriához semmi közük, nem, csak Ausztria császárával viselünk hadat.”¹²

Hager tájékoztatása szerint a hadifoglyok megérkezése után Brodyban is hasonló vélemények terjedtek el a hadjárat kimeneteléről. Napóleon helyzete a beérkezett hírek szerint nem sok jóval biztat a lengyel függetlenség tekintetében, különösen azután, hogy Jacques Alexandre Law de Lauriston francia tábornok – 1811-ben nagykövet volt Szentpéterváron – fegyverszüneti tárgyalásai Kutuzovval nem vezettek eredményre. Napóleon azt ígérte a lengyeleknek, hogy nem hagyja cserben őket, s a Varsói Hercegség területét orosz tartományok helyett inkább Galícia rovására növelné. Bizalmas körökben az a nézet is teret nyert, hogy Napóleon győzelmét Ausztria tétlensége hátráltatja, Franciaország veresége esetén pedig a magyarok orosz oldalra állnának.

⁹ Minden bizonnyal sok a névelírás, és csak a kétségtelenül magyar neveket írtam át magyar formába.

¹⁰ *Treuenfest* 1880. 485. o. Október 15-én Schwarzenberg a főhadiszállásán már szóbeli tájékoztatást kapott az orosz parlamenten, Knorring ezredes útján, Csicsagov döntéséről.

¹¹ KA HKR 1813-3-21 Copia extra numeros.

¹² A német szövegben: „Wir führen mit den braven Ungarn, die mit Österreich nichts gemein haben, keinen Krieg, bloß mit dem Kaiser von Österreich.”

Ezzel összefüggésben 1812. november 24-én született meg az uralkodói kézirat Bellegarde tábornagyhoz intézve, amelyet az Udvari Haditanács elnöke továbbított az érintett alárendelt szerveknek. Eszerint az események még mindig tartó tisztázásának folytatásán túl, az orosz hadifogságból elbocsátott magyar tiszteket és közlegényeket semmi esetre sem Magyarországra, hanem feltűnés nélkül a német tartományokban fekvő állomáshelyekre kell hátravinni, folyamatosan tájékoztatva a császárt.¹³ A későbbiekben azonban kiderült, hogy a volt foglyok mégis honi területre léphettek.

Mint tudott, Reuss tábornok jelentése már rendelkezésre állt, amit az Udvari Haditanács 1812. november 6-i elnöki iratában ismertetett Schwarzenberggel. A Kollowrat-féle bizottsági jelentést pedig 1813. január 12-én osztotta meg vele.¹⁴ Vincenz von Kollowrat tábornoszernagy, magyarországi főhadparancsnok az Udvari Haditanács utasítására ugyanis előző év december 27-én küldte meg a bizottsági jegyzőkönyvet, ami alátámasztotta az eddigieket. Miklóssy kapitányt 1812. október 3-án különítették ki, hogy gróf Christian Kinsky alezredes Oltusznál kutassa fel, tartsa szemmel a Zburasztól Rudnia felé vezető utat, s utóbbi helyen ismét egyesüljön Siegenthal altábornagy hadosztályával. A feladat végrehajtása közben Miklóssy többször is ellenségre akadt, míg végül éppen a mondott irányban többszörös túlerőbe ütközött. Ismételt kitérés kísérletek ellenére, hiába harcoltak bravúrosan a tisztek és a legénység, miután többségüket megebesítették, a lóról letaszították, harcképtelenül fogságba estek. A sajnos elveszett vallomásokat Miklóssy kapitány, Pongrátz főhadnagy, Modrovsky alhadnagy, Swoboda főorvos, a századkovács, a trombitás, hat altiszt és kilenc közlegény jegyezték. Ezek lényegében megegyeznek, s megerősítik a korábban részletezett tényeket. Kizárható volt az is, hogy az orosz főhadiszálláson eltöltött több nap ellenére bizalmas viszonyba kerültek volna az ottani tábornokokkal és tisztekkel, és Csicsagov levele is tanúsítja véltlen fogságba esésüket.¹⁵

Noha a félszadron véltlen és dicsőséges fogságba esésével kapcsolatos állítások egybehangzóak voltak, 1813. január 13-án a segélyhadtest parancsnoksága szükségesnek tartotta Siegenthal tábornok kikérdezését is, aki szintén igazolta a történeteket. Az Udvari Haditanács így összefoglalva a budai Főhadparancsnokság által összeállított jegyzőkönyv megállapításait, Miklóssy kapitány kéréseit is az uralkodó elé terjesztette. Eszerint a huszártiszt hősies és okos helytállásáért az ellenséggel szemben, kitüntető elismerést kért úgy magának, mint tisztjeinek és a legénységnek. Pongrátz főhadnagyot valamint Murawatz és Kurz tizedeseket név szerint terjesztette fel elismerésre.¹⁶ Végül az ellenség által elvett

¹³ „Lieber FML Graf Bellegarde! Den neuesten Berichten Meines Landeschef in Galizien gemäß dauert die Bearbeitung Meiner in russischer Kriegsgefangenschaft gerathener Krieger hungarischer Nation noch stets fort. Ich finde demnach zu verfügen, daß die aus der jenseitigen Gefangenschaft entlassene hungarische Officiers und Gemeine auf die zweckmäßigste das mindeste Aufsehen verursachende Art, auf keinen Falle nach Hungarn sondern in eigene Depots in den deutschen Ländern angewiesen werden. Sie haben Mir übrigens Alles dasjenige zu unterlegen was Ihnen von der Rückkehr ähnlicher Officiers und Mannschaft bekannt werden dürfte, und Mich nicht minder in der steten Kenntniß des von Ihnen verfügten zu erhalten. Wien den 24. November 1812 Franz mp.” KA HKR 1813-3-21 Dep. G. 1080. sz.

¹⁴ KA HKR 1813-G-21.

¹⁵ KA HKR 1813-3-21 Dep. G. A jegyzőkönyv sajnós nem maradt fenn. A Ruda, Rudna, Rudnia helynevek folyamatosan váltakoznak a dokumentumokban, így a korabeli térképek alapján a csapatmozgásoknál Rudniát véltem a legvalószínűbbnek.

¹⁶ KA RL HR 8. 1811. Kt. 7635. Pongrátz János az 1811-es mustralista szerint Bánfalván (Trencsén vármege) született, katolikus, 22 éves. 1808. március 1-jén önköltségesen lépett be az ezredbe, 1809. február 16-án nevezték ki alhadnaggyá, 1812-ben főhadnagy. Miklóssy nyugállományba helyezésekor 1833-ban lett első őrnagy a cs. kir. 9. (Wieland) huszárezredben. KA HKR 1833. Prot. Dep. G. 2037. sz.

100 forint 2 krajcár egyezményes értékű érme, valamint 80 forintnyi bécsi értékű bankjegy elengedéséért is folyamodott.

Az idézett ezredtörténet annyit tesz hozzá a történetekhez, hogy Kurtz káplár az ellenségtől körülvevett és sebesült kapitányát – egyelőre – kivágta a gyűrűből, miközben ő maga is négy sebet kapott. Ezzel érdemelte ki az ezüst vitézségi érmet. Rajta kívül Báthory József, Maak István és Sándor Mihály vett részt a mentőakcióban.¹⁷

A segélyhadtest parancsnoksága 1813. február 27-én, Miechow főhadiszállásról válszolt az Udvari Haditanácsnak, röviden vázolja az eseményeket. Siegenthal tábornok a hadtestparancsnokság Konskie-ben február 17-én kelt parancsára február 24-én Swierznanoviczében kelt jelentésében újabb részletekkel szolgált. A hadtest 1812. szeptember 30-án Wlodoneánál kelt át a Bugon, Siegenthal hadosztálya akkor Krasna Wolánál állt, a Pripjaty folyó balpartján. Kinsky alezredest egy cirkáló csapat élén Ljuboml és Zburaz között hátrahagyták. Siegenthal csak 1812. október 2-án reggel kapta a parancsot, hogy Rudnia és Bulkowo érintésével vonuljon vissza, hogy 4-én csatlakozhasson a Brzescnél álló hadtesthez. Erőltetett menet során, amikor 2-án este Mokranyt elérték, Miklóssy kapitányt egy félszázaddal kiküldte Lachowce (Liachowiczi) felé, hogy a másnapi menethez derítse fel az oltuszi utat, keresse meg Kinsky alezredest, végül 3-án este Rudniánál csatlakozzanak a hadosztályhoz. A század másik felét Kartschma Kobrinka felé különítették ki, hogy hátulról derítsék fel a terepet és biztosítsák a hadosztályt. Október 3-án a hadosztály minden baj nélkül elérte Rudniát, másnap hajnali öt órákor, éppen Rudniáról Bulkowóba induláskor tűnt fel az ellenség, s Mokranyt felől támadott. Egy órával később Rudnia mögött, a Brzescre vezető úton egy másik ellenséges oszlop jelent meg, amelyik Oltusz felől érkezett. Ettől függetlenül a hadosztály a legnagyobb rendben folytatta útját, s kétórányi élénk üldözés után az ellenség beszüntette azt, így sikerült Bulkowót elérni. Másfél szakasz Kienmayer-huszárt azonban elváltak és bekerítettek, végül a hússzoros túlerő legyűrte őket. Miklóssy huszárkapitányról és osztagáról, amely Kinsky alezredes portyázó csapatához tartozott, semmi tudomásuk nem volt, mígnem három nappal később egy orosz parlamentertől tudták meg, hogy hősieles küzdelem után, csekély legénységével szinte csodát téve, miután maga is megsebesült, megadta magát a túlerőnek. Miklóssy korábbi tettei és egybehangzó hírek alátámasztották, hogy akkori önfeláldozásának köszönhetően a hadosztály megmenekült a felszámolástól, hiszen a mocsarakkal és erdőkkel övezett, a Mokranyt és Rudnia között is csak a töltéseken járható terepen időt nyert. Ellenkező esetben a két ellenséges lovasezred foglyul ejthetett volna hat zászlóaljbat, egy hatfontos üteget és két század huszárt.

A Haditanács 1813. március 19-én terjesztette fel összesítő jelentését az uralkodónak az addig végzettekről. Az eddig felderített tényekhez semmi újat nem tudott hozzátenni, így szükségtelen ismétlésekbe bocsátkoznunk.¹⁸

KA RL HR 8. 1811. Kt. 7635. Muravatz Mátyás Darázsfalun (Sopron vármegye) született, katolikus, 1811-ben 35 éves, katolikus. 1797. február 20-án uradalmi állítás révén került az ezredhez, tizedessé 1809. július 31-én lépett elő.

Uo. Kurtz András Válon született (Fejér vármegye), katolikus, 1811-ben 24 éves. 1805-ben 12 évi szegődéssel lépett be az ezredbe, 1807. január 16-án lépett elő tizedessé.

¹⁷ *Treuenfest* 1880. 482. o.

¹⁸ KA HKR 1813-3-21 Dep. 1080. sz.

A budai Főhadparancsnokság nagy ügybuzgóságról tanúságot téve, 1813. március 30-án arról tájékoztatta Bellegarde tábornagy, haditanácsi elnököt, hogy a kassai dandárparancsnoksággal is kikérdezte Miklóssy kapitányt lemergi meggondolatlan kijelentéseiről és a velük, mint magyarokkal szemben tanúsított különleges bánásmóddal kapcsolatban, de semmi terhelő bizonyítékot nem tudott ellene felhozni, s ezért a szükség esetén elrendelt szigorú figyelmeztetést sem tudja foganatosítani.¹⁹ Mindezt a Schwarzenberget távollétében helyettesítő báró Johann Frimont altábornagy is alátámasztotta Krziwaczka főhadiszálláson, május 10-én kelt jelentésében.²⁰ Tehát az Udvari Haditanács neki címzett április 10-i rendelkezésére válaszolva ő sem hozhatott fel terhelő tényt Miklóssy, tisztjei és legényei ellen. Véleménye szerint az orosz főparancsnok, valószínűleg politikai megfontolásokból, nem csak Miklóssyék irányában alkalmazott megkülönböztetett bánásmódot, hanem lehetőség szerint általában a magyar nemzetiségű foglyokkal szemben igyekezett igen humánus módon eljárni. A kitüntetésről pedig az volt a véleménye, hogy a kapitány bár igen hősiesen küzdött, hasonló helyzetben más tiszt sem tett volna másképp. Ezért nem indokolt a (Mária Terézia) Rend káptalanja elé vinni Miklóssy kérelmét, neki személyesen azonban jogában áll. Ezzel szemben Murawatz és Kurz tizedesek ügyét érdemes a kitüntetési bizottság elé terjeszteni. Végezetül jobb híján pártolta azt is, hogy a zsákmányul esett hadipénztári állományt kártérítési kötelezettség nélkül le kell írni.

Az Udvari Haditanács lényegében megismételve az előbbieket, 1813. május 30-án azzal továbbította a véleményt a magyarországi és az alsó-ausztriai Főhadparancsnokságnak, hogy nem kételkedik Miklóssy elszánt bátorságában, de pusztán kötelességét teljesítette, így nem áll módjában a rendi káptalan elé terjeszteni kitüntetés iránti igényét. Az akkori-ban Badenben (Baden bei Wien) tartózkodott Miklóssy azonban saját kezdeményezésére megpróbálkozhat ezzel. A két tizedes helytállása ellenben megérdemli azt, hogy az érembizottság elbírálja tettüket. A hadizsákmányként elvesztett hadipénztár megtérítését követelni Bellegarde véleménye szerint is indokolatlan volt.²¹

Az ügyet ezzel minden szempontból megnyugtató eredménnyel lezártak nyilváníthatták. Miklóssy kapitány a gyanú alóli tisztázását megnyugvással vehette tudomásul, ám mivel a vágyott magas kitüntetést jórészt a vele szemben tanúsított bizalmatlanság miatt nem kaphatta meg, csalódást érezhetett. Pongrátz főhadnagy és a két káplár minden bizonnyal megkapták a vitézségi érdmüket. Miklóssy felmentése is végérvényes lehetett, ugyanis századparancsnokként részt vett az 1813–1814-es felszabadító háborúban, s 1815-ben is vitézkedett még.

Miklóssy kérvénye nem maradt fenn ugyan a Katonai Mária Terézia Rend irattárában, mégis némi betekintést enged a kulisszák mögé, hogy 1815-ből három káptalantag: Ebner altábornagy, Bakony és Martonitz vezérőrnagyok szavazati lapjai fellelhetők, amelyekből kiderül, hogy Ebner nem támogatta, s mivel joggal feltételezhető, hogy a többi szavazat is megoszlott, a nagymester (a mindenkori uralkodó) elé sem került a javaslat, ezért Miklóssy a lovagkeresztnek nem lehetett tulajdonosa.²² A hiányos forrásból mindenesetre

¹⁹ KA HKR 1813-3-21 Dep. G. 35. sz.

²⁰ KA HKR 1813-3-21/1 Dep. G. 2403. sz.

²¹ Uo.

²² KA MMThO Promotionen Vota A-M Kt. 157. Az iratok felleléséért Kiss Gábort, fotózásukért Domokos Györgyöt, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő delegáció tagjait illeti köszönetem.

tudható, hogy a jelölt a fején sebesült meg. A pusztá hősies kötelességteljesítés nem volt elegendő, noha a támogató vélemények a csatározás stratégiai jelentőségét hangsúlyozták, vagyis a Siegenthal-hadosztály megmaradását ennek az időnyerésnek köszönhetta.

Befejezésül érdemes végigtekinteni Miklóssy életpályáján, a rendelkezésre álló források segítségével.

Radványi Miklóssy József Egerben (Heves vármegye) született 1783-ban, római katolikus vallású volt. 1803. szeptember 16-án önként, ezredkadétként lépett be az Ott (5.) cs. kir. huszárezredbe. 1804. június 1-jén léptették elő alhadnaggyá, 1809. február 2-án lett főhadnagy. 1809. augusztus 31-én áthelyezték Bihar vármegye nemesi felkelő lovasságához, itt szeptember 1-jén lett első kapitány. 1810. március 31-én került a Kienmayer (8.) cs. kir. huszárezredhez. Innét nyugdíjazták 1815. december 31-ével évi 600 forint nyugdíjjal. Ekkori minősítése igen jó volt, hősiességének többször tanúbizonyságát adta. Nyelvismérete a magyar, latin, német, francia, olasz nyelvekre terjedt ki. Részt vett az 1805., 1809., 1812., 1813–14., 1815. évi hadjáratokban. Ezek során egy lőszerűléstől jobb vállá károsodott, s két fejsérülést is szenvedett. 1816. augusztus 22-én címzetes őrnagy rangot kapott, s ugyanezen hónap 25-én cs. kir. valóságos tanácsossá nevezték ki. Miklóssynak 1816-ból volt egy Okányi nevezetű szabómestertől vásárolt borral kapcsolatos adóssági ügye, amiből per is származott, de erről iratok hiányában nem lehet többet kideríteni.²³ Kiderült, hogy sokat volt szabadságolva, s általában hosszabbítást is kért. 1827. november 5-től másodőrnagyként került ismét szolgálatba régi ezredénél, az akkori ezredtulajdonos után Coburg huszároknál. 1830. december 13-tól első őrnagy lett. 1833. május 30-án címzetes alezredesi ranggal és ennek megfelelő évi 1000 forint járandósággal véglegesen nyugállományba helyezték.²⁴ Összes szolgálati ideje 17 évet, 10 hónapot és 26 napot tett ki. Nyugalmozott törzstisztként is élt benne az érvényesülési vágy, amit igazol, hogy 1834-ben sikertelenül folyamodott az Aranygyapjas-rend kitüntetésért.²⁵ 1835. július 18-tól Bihar vármegye ülnökévé nevezték ki. Ugyanebben az évben magánszemélyekkel szemben fennálló 382 forintos adóssághátraléka miatt nyugdíjának egyharmadát levonták. 1849. december 20-án az akkori eljárásrend szerint tisztázták személyét abban az értelemben, hogy az 1848/49-es szabadságharc időszakából nem volt rá terhelő tény. Miklóssy József családot nem alapított, szülővárosában halt meg 1854. január 23-án.²⁶

Összegzésül megállapítható, hogy az 1812-es császári-királyi háborús részvétel magyar huszárai, s nem csak Miklóssyék, vitézül harcoltak, s ebben az időben még kölcsönösen éltek a lovagias megnyilvánulások a küzdő felek részéről. Az azonban már más kérdés, hogy a katonai bürokrácia, élén a bécsi Udvari Haditanáccsal, a bizalmatlanság jegyében aktagyártásba fogott, de ennek köszönhetően maradt fenn egy különleges eseménynek az emléke, ami más szemszögből villantja meg Napóleon oroszországi hadjáratának egy kis szeletét.

²³ HL GC 1816. Dep. T. 1324., 1822., 2332., 2893. sz.

²⁴ KA Grundbuchsblätter HR. 8. 1820-40 Abg. I. 3-79 Kt. 1266.

²⁵ KA HKR 1834 Dep. L. 2338. sz.

²⁶ Kiegészítő életrajzi adatok: HL Magyarországi tisztek névjegyzékei 1817-ből és 1839/40-ből. 2906. és 2910. sz.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

HL GC	Hadtörténelmi Levéltár General-Commando
KA AFA	Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten
KA HKR	Kriegsarchiv Wien, Hofkriegsrates
KA RL HR	Kriegsarchiv Wien, Revisionslisten Husaren Regiment
KA MMThO	Kriegsarchiv Wien, Archiv des Militär Maria-Theresien Ordens

Irodalom

<i>Pilch</i> 1913.	<i>Pilch Jenő</i> : Magyar csapatok az 1812. évi hadjáratban. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 1913. 1–3. közlemény. lapszám
<i>Treuenfest</i> 1880.	<i>Gustav Ritter Amon von Treuenfest</i> : Geschichte des k. k. Husaren-Regimentes Alexander Freiherr v. Koller Nr. 8. von seiner Errichtung 1696–1880. Wien, 1880.

MŰHELY

ANKA LÁSZLÓ

PAPOK KIVÉGZÉSE A TAVASZI HADJÁRATBAN Damjanich tábornok esete a kókai és a tápiószecsői plébánossal

Execution of priests in the Spring Campaign.
General Damjanich's case with the parsons of Kóka and Tápiószecső

The 1848–1849 Revolution and War of Independence was one of the greatest achievements of Hungarian military history. The main Hungarian Honvéd Army followed a well-thought-out strategy and forced the main forces of the Austrian army, which was superior in numbers and was led by Field Marshal Prince Windisch-Grätz, to leave the country. Many of the generals of the Revolution and War of Independence became victims of Austrian retaliation on 6th October 1849 in Arad. Their martyrdom elevated and transformed into a cult.

The Roman Catholic priests from Tápiószecső and Kóka were executed by János Damjanich. Their story casts light on the fact that in reality there was no national unity at that time. Feldzeugmeister Haynau's retaliations erase any other acts from national remembrance which indicate the arbitrary nature of the retaliations by Hungarian freedom fighters. The arbitrariness is perceptible in the executions ordered by General János Damjanich, who became a martyr of Arad and thus rose to the imaginary pantheon of the nation. Historians are familiar with these executions but the details have not been clarified yet; while the wider public did not know anything about them. The paper presents the details of these events and explores an other side of Damjanich, a cultic figure of the independence war.

László Anka PhD student of the Faculty of Humanities of the Loránd Eötvös University, deputy mayor of Tápiószecső. Research area: political history of Hungary 1867–1918. E-mail: anka@tapioszecsos.hu

Keywords: Spring Campaign, execution of Catholic priests, terror in the revolution, János Damjanich, Tápiószecső, Kóka, arbitrary verdicts of the general, conflict between Catholic and Independent history writing/remembrance

Az 1849. évi tavaszi hadjárat során a magyar honvéd főszereg Görgei Artúr, Damjanich János, Klapka György és más tábornokok vezetésével kiűzte Windisch-Grätz herceg császári haderejét Magyarországról. Damjanich tábornoknak, aki a III. honvéd hadtestet vezette, jelentős szerepe volt abban, hogy a tápiósbicskei, isaszegi, váci csaták magyar győzelemmel végződtek annak ellenére, hogy ezekben, az ütközetekben Klapka tábornok I. hadteste megfutamodott, vagy késve érkezett a csataterre. Damjanich tábornok teljesítményét a hadtörténészek feltárták, és később a tavaszi hadjárat mentén fekvő települések helytörténészei átültették írásaikba csatadöntő eredményeit.¹

¹ Szabó 2000. 55. o.; Tihanyi 1966. 17–25. o.; Asztalos 2001. 61. o.

A Damjanich-kép és a Damjanich-kultusz

1954-ben, közeledve a tábornok születésének százötvenedik évfordulójához, a marxista alapon álló hadtörténészek megalkották a kommunista ideológiához igazodó Damjanich-képet. A reakciós (a dinasztiahoz hű katonacsalád gyermeke) háttérű szocializációs utat bejáró, szerb nemzetiségű katonatiszt 1848-ban a progresszió útjára lép, amikor csatározik a forradalmi hadsereghez. Hadvezérként a nép fiait vezeti győzelemre, körükben érzi magát otthonosan.²

Ez az ideológiai iránymutatás alapozta meg azt a lokálisan beazonosítható kultuszt, amely személye körül kibontakozott. Damjanich bátorsága és kitartása előtt tisztelgett az utókor az 1950-es évtizedben, amikor a tavaszi hadjárat útvonala mentén róla neveztek el a nagykátai gimnáziumot és szakközépiskolát, Kókán, Tápióbücskén, Vácon utcát, Tápiószecson a művelődési házat és egy utcát, Gödöllőn egy általános iskolát, Isaszegen szintén egy általános iskolát a Pest Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya határozata alapján 1958-ban, majd 1959-ben egy mezőgazdasági termelőszövetkezetet.³

A tavaszi hadjárat helyszínei közül különösen Nagykátán – ahonnan Damjanich honvédei a tápióbücskei csatába siettek Klapka visszavonuló csapatainak a segítségére – valóságos legendát font alakja köré az utókor. Az 1950-ben alapított helyi gimnáziumot és szakközépiskolát 1956. április 29-én nevezték el Damjanichról. 1957-ben a szabadságharcos emlékéhez méltó tüntetés is zajlott az intézmény falain belül az elnyomó kommunista rezsim ellen. A nagykátaiak évtizedek óta minden október 6-án fáklyás felvonulással emlékeznek meg az aradi vértanúkról a Damjanich-kertben. Ez az esemény az esztendők során a középiskola kollégistáinak kezdeményezéséből városi ünnepséggé nőtte ki magát.⁴

Ezt megelőzően is születtek olyan történeti művek, amelyek a tábornokot a tavaszi hadjárat kultikus alakjává formálták, függetlenül attól, hogy éppen milyen politikai-társadalmi rezsim volt hatalmon az országban. Ezek között nem csupán történelmi írások, hanem regények is találhatók.⁵ Az effajta beállítást általánosságban elősegítette az Aradon kivégzett mártírtábornokok szintén rendszerfüggetlen kultikus ábrázolása és a nemzeti kánonba való beemelésük. Egy szerzőpáros olyan képet festett le Damjanichról az életrajzában, mint aki a valós fővezér volt Görgei helyett a tavaszi hadjáratban.⁶

Damjanich kultikus ábrázolása során a szerzők – kevés kivétellel⁷ – nem tettek említést arról, hogy a tábornok a tavaszi hadjárat során nem csupán a győzelmek kivívásában jeleskedett, de szigorú megtorló intézkedéseket foganatosított a felvonulási területen az olyan papokkal szemben, akik valamilyen formában az osztrákok pártjára álltak a szabadságharc addigi szakaszában. Így történt, hogy a tavaszi hadjárat idején agyonlövete dr. Mericzay János tápiószecsei és dr. Hoernegger Antal kókai katolikus plébánosokat.⁸

² Nagy 1954. 207–261. o.

³ *Asztalos* 2001. 115. o. (Köszönet Koháry Orsolyának, az isaszegi Damjanich János Általános Iskola igazgatónőjének az információkért.)

⁴ 60 éves a Damjanich János Gimnázium és Szakközépiskola. Nagykáta, 2010. 13., 190. o.

⁵ *Vályi Nagy* 1942.; *Ordas* 1971.

⁶ *Kerekes* – *Nagy* 1955. 10–11. o., valamint: *Nagy* 1954. 235., 237., 239. o.

⁷ Damjanich élete. 49. o.; *Hamvay* 1904. 135. o.; *Nagy* 1954. 236. o.; *Ordas* 1971. 155–156. o.

⁸ Dr. Mericzay János a Sopron vármegyei Kismartonban született 1801. november 16-án. Teológiai tanulmányait Vácon, majd a pesti egyetemen folytatta. 1823-ban a kánonjog doktorává avatták. Doktori disszertációja nyomtatásban is megjelent (*Assertiones ex jure naturae publico universali gentium et canonico*).

A kivégzésekre a kultuszt erősítő egyik szerző a következő magyarázatot adta. „Mert a magyar ügy ellenségeivel nem ismert tréfát, míg azokat, a kik hazájáért harcoltak, ölelni, csókolni tudta. S ha végigtekintünk e kiváló hős élete történetén, azt hiszem, be fogják látni olvasóim is, hogy nem frázis az, a mit e csodás ember jellemzésére mondtam: minden cselekedetét egy jelszó vezette: a haza minden előtt.”⁹

A két katolikus plébános kivégzéséről, a tápiószecsői Mericzay János esetében maga a tábornok írta meg az okot jelentésében, amely így szólt: „A magyar Fő-hadparancsnokságnak! Szecső melletti tábor, 1849. április 6-án. Mericzay János itteni lelkész, ki még tegnap és tegnapelőtt az osztrák tábornoki kart házában megvendégelte, az ellenséges csapatokat minden tőle telhető élelemmel ellátta s a lakosságot erre felhívta, az ellenség falragaszait nyilvánosan szétosztotta és fölragasztotta, sőt a templomban is azt prédikálta, hogy a magyar ügy már teljesen elveszett s Kossuth legközelebb az akasztófán fog meghalni, ennél fogva a népet arra izgatta, hogy az ellenségnek mindennemű segílyt nyújtson s végül saját aljas életmódjával a községet teljesen demoralizálta s hazaárulónak mutatkozott, e semmirevaló embert én, hogy több kárt ne okozzon, ma reggel 5 óraker agyonlövettem s erről a köteles jelentést ezennel megteszem. Damjanich tábornok.”¹⁰

A magyar katolikus főpapság magatartása 1848–49-ben

A magyar katolikus főpapság nem állt ki egységesen egyik harcoló fél mellett sem a szabadságharc idején.¹¹ A magyar haza, illetve a katolikus egyház főkegyura iránti hűség kérdése megosztotta őket. A magyar katolikus egyház főkegyura ugyanis Magyarország Habsburg-házi királya volt, aki osztrák császárként harcolt a magyar nemzet ellen.

1849 januárjában, amikor az osztrák seregek a Tiszántúl kivételével megszállták Magyarországot, Hám János esztergomi érsek egy körlevelében, majd néhány nap múlva a bécsi udvar mellett álló néhány katolikus püspök egy püspökkari körlevélben arra szólította fel plébánosait, hogy támogassák az osztrák seregeket, templomaikban mondjanak misét Ferenc József császárért és királyéért.¹²

Pestini. 1823). A következő esztendőben pappá szentelték. Csongrád megyei táblabíróként is tevékenykedett. Tápiószecsőn 1836-tól működött plébánosként. 1842-től idegbénulásban szenvedett, csak mankó segítségével tudott közlekedni, és ettől az esztendőől állandó helyettest is kellett maga mellett tartania. A halotti anyakönyvben a káplán feltüntette a hazaárulás vádját. A váci püspöki szentszéki, tanúkihallgatás alapján, 945/1877., illetve más forrás szerint 2187/1882. számú szentszéki rendeletével törölte. (A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár irataiban a 945/1877., 2187/1882. számú szentszéki rendeletek egészen más ügyet tartalmaznak, így a tanúkihallgatás részletei ismeretlenek maradtak.)

Dr. Hoernegger Antal Besztercebányán született 1806. május 4-én. Egerben jogot végzett, majd a papi pálya felé fordult. Vácon lett szeminarista, utána pedig a pesti egyetemen hallgatott teológiát. A filozófiai és a jogi doktorátust egyaránt megszerezte. Pappá 1829-ben szentelték. 1838-ban püspöki titkárnak nevezték ki. A kókai plébánia élére 1840-ben került. Az ottani plébánia épületét Ybl Miklós tervei alapján építette fel. Kivégzése után értékes könyvtára a paplakban maradt. Szentiványi Vince császári főbiztos engedélyével 1850 márciusában kihantolták tetemét, és a kókai temetőkertben újra eltemették. Életrajzi adataik forrása: *Chobot* II. k. 1917. 769., 841–842. o.

⁹ *Hamvay* 1904. 135. o.

¹⁰ *Kacziány* 1905. 8. o. Ezt a jelentést vette át az esetet művében megemlítő helytörténész is. Lásd: *Tragor* 1908. 40–409. o.; *Hermann – Kucza* 2002. 100. o.

¹¹ *Herger* 2010. 107–109. o.

¹² *Elmer* 1999. 125–128. o.

Kóka és Tápiószecső a váci püspöki egyházmegyéhez tartozott. A váci püspöki székesegyházban 1845 óta üresedés volt, az egyházmegyét Szarvas Ferenc székesegyházi főesperes, káptalani helynök kormányozta a forradalom és szabadságharc idején. Ő az esztergomi érseki, majd a püspökkari körlevél értelmében utasította az egyházmegye papjait, hogy támogassák az osztrák seregeket, és templomaikban misézzenek Ferenc Józsefért.¹³

Ezeknek a főpapi utasításoknak tett eleget számos plébánostársával egyetemben a kókai és a tápiószecsői plébános. Felszenteléskor az egyházi felsőbbiségeknek való engedelmségre a papoknak esküt is kellett tenniük. Ezt egészítette ki az, hogy amerre az osztrák csapatok felvonultak, kiosztottak a helyi előljáróknak olyan kiáltványt (proklamációt), amelyet a császáriak fővezére, Windisch-Grätz herceg intézett a magyarokhoz, az uralkodó iránti engedelmségre szólítva fel a nemzetet. A papság több helyen ennek a kiáltványnak a kihelyezésében és szöszékről való kihirdetésében is közreműködött.

Évtizedekkel később Bednár József tápiószecsői plébánosnak, aki az egyházmegyéről kéziratot írt, Gasparik Kázmér olvasókanonok a váci püspökség 1848–49-es vezetéséről „őszintén beismeri és megvallja, királyi érzelműek voltak. (...) Nem csoda tehát, ha mint ilyenek sokat, igen sokat szenvedtek, és nem egyszer halálos félelmet álltak ki a róluk szóló halálos fenyegetések miatt.”¹⁴

A szabadságharc kitörésekor tömegével voltak olyan – katolikus és nem katolikus – papok és papnövédek, akik a szabadságharc ügye mellé álltak, fegyverrel harcoltak, és nem kerültek el Haynau megtorló intézkedéseit.¹⁵

A kivégzések

Amikor a tavaszi hadjárat elkezdődött, a Pest, Heves és Külső-Szolnok vármegyékben szétszóródott osztrák csapatok Gödöllő környékén akartak egyesülni. Oda igyekezett az a két császári dandár is, amelyek április 4-én a tápióbszecsői utközetet elvesztették. Ezek a vereség után keresztülvonultak Tápiószecsőre. A tápióbszecsői utközettel egyidőben pedig báró Jellačić altábornagy vendégeskedett tisztkarával a helyi plébánián. Damjanich vádja szerint ekkor látta vendégül tiszteiket Mericzay plébános a házában és agitált mellettük a templomban és azon kívül. Hogy ezt korábban is megtette-e, azt nem lehet tudni. (Az akkoriban 1580 lakosú község korábban 58 nemzetőr kiállításával járult hozzá a szabadságharc ügyéhez.)

Kossuth Lajos, aki a hadjáratra a honvéd fősereget elkísérte, Nagykátán április 5-én írt levelében azt remélte, hogy a tápióbszecsői csatáról elmenekülő osztrák csapatokat Tápiószecsőre a honvédek utolériák, és itt újabb csata lesz. „Tegnap seregeink erős csatát, de nevezetes győzelmet vívtak Tápióbszecsőnél, minden perczen várom a szállásomhoz fél óránnyira fekvő Szecsőre az első lövést – egy újabb csatának, ha Isten is úgy akarja, újabb győzelemnek – riadó jelét.”¹⁶

A Kossuth által várva várt tápiószecsői csatából és győzelemből nem lett semmi, mert az osztrákok nem kértek belőle, inkább továbbálltak. Jellačić csapatai április 5-én reggel

¹³ Hermann 1996. 256–257. o.

¹⁴ VEK Adalékok, lapszám nélkül.

¹⁵ Zakar 1999c. 93–116. o.

¹⁶ KLÖM XIV. 825. o.

nyolc órakor kezdték meg Tápiószecső kiürítését. Még a délelőtti folyamán be is fejezték, és az utóvéd felszedte, majd felégette a Tápió folyó fahídjait, hogy ezzel is lelassítsa a honvédek előrenyomulását.¹⁷

A magyar seregek így harc nélkül vonultak be Tápiószecsőre. A falu és a környék birtokbavételéről Damjanich tábornok egy jelentésben számolt be. „Damjanich és Klapka tábornok, Szecső április 5-én d. u. ½ 6 órakor. Az ellenség nem engedte, hogy útközetre kerüljön a sor, hanem közeledésünkre elhagyta állását és Kókán át visszavonult. A vasútból a Klapka hadtest huszárai Albertinél a síneket megszakították. Itt most Monorról is visszavonult az ellenség és a vasútvonal szabad. A két hadtest a 4. és 5. óra között állásaiba vonult, mégpedig a Klapka hadtest Süly előtt a fennsíkon, a Damjanich hadtest szabad táborban Szecső mögött. Az I. hadtest lovas osztagai Urimendén és Sápon, a főhadiszállás Sülyben, a Damjanich hadtest előretolt osztagai Messzelátó-Kóka-Sápon. Hírek szerint az ellenségnek még némi ereje van Gyömrőn, nem tudni, melyik hadtestből. Gödöllőn és környékén állítólag csak 12 000 ember állott. Néhány elfogott irat mellékelve beküldetik. Damjanich tábornok.”¹⁸

A bevonulás utáni napon, április 6-án kora reggel, nagypénteken megtörtént Mericzay agyonlövése. Gyurinka Antal, a közeli Mende falu káplánja harminchét év után cikkben írta le az eseményt, Mericzayt teljesen ártatlannak tartotta. A papot előző este szekéren vitték ki Damjanich táborába, mert évek óta csak mankó segítségével tudott járni ideg-bénulás miatt. Egész éjszaka várakoztatták a szekéren ülve, majd másnap reggel kivégezték, kihallgatás és ítélethozatal nélkül. Mivel letérdeltetni a béna lába miatt nem lehetett, a földre ültették, és úgy lötték le. A golyók a homlokán, a szívén és a hasán találták el. Az a parasztember, aki este a táborba kivitte szekéren, végig vele volt, a holttestet is ő szállította vissza a plébániára. A kivégzésre éppen a plébános szántóföldjén került sor. Másnap káplánja, Csathó Alajos temette el. Gyurinka azt hozta fel hivatkozásként, hogy előző este Mericzay vendégül látta házában a császári tisztet. A következő napon pedig Damjanich üzent neki, hogy küldjön ugyanabból a borból, amivel az ellenséget is megkínálta. A plébános visszaüzent, hogy elfogyott. Gyurinka szerint ennek az üzenetnek lett következménye a kivégzés, mert Damjanich feldühödött. Mivel a falusiak sem tudták mire vélni a váratlan kivégzést, így terjedt el körükben a hazaárulás vádja. Gyurinka elfogadhatatlannak tartotta, hogy a császáriak élelemmel való ellátása, a császári zászló kítűzése, az ellenséges kiáltványok kihelyezése és a főpapi utasításra mondott mise miatt kivégezzenek valakit.¹⁹

A tábornok elleni vádat – miszerint a plébános nem tudott neki ugyanabból a jó borból és étkekből adni, mint előzőleg a császári tisztikarnak – később mind magukévá tették az egymás műveiből informálódó katolikus szerzők.

A tápióbszecsői és az isaszegi falut a császári sereg horvát katonái élelem után kutatva kifosztották a csaták megkezdése előtt, és még a tápióbszecsői papot is megsebesítették, amikor megpróbálta megakadályozni a templom és pénztára kifosztását.²⁰ Nem lehetetlen, hogy hasonló módon jártak el Tápiószecső esetében is, és Mericzay túl a vendéglátáson

¹⁷ Hermann – Kucza 2002. 94., 96. o.

¹⁸ HL 1848–49. VII. 203. fond. 20. doboz. 1533/86. 30. o.

¹⁹ Gyurinka 1886a. 233–235. o.

²⁰ Szabó 2000. 60. o.; Asztalos 2001. 63. o.; Hermann – Kucza 2002. 228–229. o.

ilyen fosztogatást is elszenvedett, és ha akart volna, akkor sem volt mit adnia Damjanichnak. Egy másik későbbi aradi vértanú, Leiningen-Westerburg Károly gróf tábornok írta le, hogy Damjanich szerette a jó konyhát.²¹

Az isaszegi csatát követő napon Damjanich tábornok hazaárulás vádjával agyonlövette a kókai plébánost, Hoernegger Antalt is.

A mendei káplán ezt a történetet is leírta egy cikkében, de közel sem olyan részletesen, mint Mericzayét. Gyurinka nem járt a helyszínen a kivégzés után, mint a tápiószecsői pap esetében.²² Hoerneggert azzal mentegette, hogy gyűlölte őt egykori káplánja, Szabó Richárd, aki a honvédseregben szolgált, illetve egy rokona, aki szintén a honvédek közé állt, s pénzért zsarolta. Az ő bosszújuknak tudta be a kivégzést, illetve annak, hogy egy pár helybelit megszidott a pap, amikor azok tilalma ellenére kitűzték a nemzeti zászlót. Hoerneggert a szentkirályi erdőbe vitette a tábornok, ott levetkőztették, kivégezték, és a helyszínen temették el a katonák. A később aposztatáló (református hitre áttérő) Szabó Richárd Damjanich tábori papja volt,²³ akit a tábornok más lelkészekhez hasonlóan, önhatmúlág nevezett ki a hadtestéhez lelkipásztornak.²⁴

Csakhogy a legújabb kutatások tükrében egyértelműnek látszik, hogy Szabó Richárd nem volt Damjanich tábori lelkésze, és nem is vehetett részt a tavaszi hadjáratban, mivel egy olyan huszárezred mellé osztották be lelkészi szolgálatra, amelynek egyes részei ekkor még szervezés alatt álltak, több egysége pedig más hadszíntéren küzdött.²⁵

Hoerneggernek akadtak ellenségei saját községében is. 1844-ben ugyanis tűz pusztított Kókán, amely feltehetően gyújtogatásból eredt. A vármegye rendjei vizsgálatot rendeltek el, amelyet az illetékes szolgabíró le is folytatott, és a püspöki szentszéknek azt tanácsolta, büntesse meg Hoerneggert, mert felmerült, hogy egy kókai ember halálra veréséhez köze volt. „A nevezett lelkész által elkövetett már magában is törvénytelen verekedés okozta legyen helybeli lakos Balog Istvánnak a megverés után csak hamar bekövetkezett halálát, reá nagyobb mértékű fenytéki beszámítást vonandnak.”²⁶ Bosszúra vágyó helybeli haragosa tehát lehetett Szabó Richárdon és a honvéd rokonon kívül is.

Gyurinka a szabadságharcról 1886-ban írt cikksorozatának az volt az általa bevallott motivációja, hogy e két pap kivégzésének emléke ne vesszen ki a történeti tudatból. Különösen azért, mert az akkori történetírás e tényeket nem mutatta be, Gyurinka véleménye szerint inkább eltusolni igyekezett. „Lehet, azért hallgatják el, hogy nyoma se maradjon a történet lapjain Damjanics ezen menthetetlen, még a forradalmi idők rendkívülisége által sem igazolható eljárásnak, a mely tagadhatatlanul mindig szégyenfoltja marad a magyar szabadság-harcnak.”²⁷ Konkrétan Horváth Mihály katolikus püspöknek, a '49-es Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének az 1848–49-ről írt könyvére hivatkozott.²⁸ Horváth a tavaszi hadjárat leírásánál valóban nem említette meg művében

²¹ Hermann – Kucza 2002. 228. o.

²² Gyurinka 1886b. 241–243. o.

²³ Paphonvédek albuma. 1892. 30–31. o.

²⁴ Borovi 1992. 72. o.

²⁵ Zakar 1999a. 73., 155–156. o.

²⁶ VPKL I. Acta privata, Hernoeegger, o. n.

²⁷ Gyurinka 1886a. 233. o.

²⁸ Horváth III. k. 1872.

ezeket az eseteket,²⁹ pedig alább látni fogjuk, hogy tudott róluk és a könyvében részletesen leírta a forradalmi véisztörvényszékek működését,³⁰ illetve homályos utalást tett a tábornokok ilyen jellegű magatartására.³¹

A Gyurinka cikkeiben leírtakat vette át a legtöbb későbbi egyházi szerző, amikor magyarázatot próbáltak adni a kivégzésekre.³² Egyikük elismerte: „Ennyi az egész, amit tudunk róla s ez sem teljesen megbízható.”³³

Politikusok és katonák visszaemlékezései a kivégzésekről

Kossuth mellett számos magyar politikus jelen volt a tavaszi hadjáratban. Közülük ketten, Vukovics Sebő és Ludvigh János, akik a honvéd főszereg mellé beosztott kormánybiztosok voltak, említették meg memoárjaikban a papok kivégzését.

Vukovics Sebő a kivégzésekkel kapcsolatban így írt: „A hadtestével előrehaladó Damjanich két katolikus plébánost – az egyiket Mericzaynak hívták – a falu népe feladására mint hazaárulót minden forma nélküli rövid eljárással föbe lövette. (...) A feljebb érdeklített két eset, melyek Kókán és Isaszegen történtek, minden gondolkodóbb emberre rossz hatást tett, mert rémülést és idegenséget terjesztett előttünk szíves fogadás helyett. Megmondám Kossuthnak, hogy ez állapot egyenesen a honvédelmi bizottmány hibájának következménye. (...) Kossuth osztozott rosszallásomban, s azt mondá írjam meg a honvédelmi bizottmánynak rendelete következményeit. Én megírtam.”³⁴ Vukovics ugyanakkor azt is leírta, hogy a magyar tábornokok minden törvényes eljárást mellőzve gyorsan kivégeztettek bárkit, akit valaki hazaárulással, kémkedéssel meggyanúsított.³⁵

Ludvigh János 1862-ben a következőket írta a papok kivégzéséről, a készülő – előbb említett – könyvéhez adatokat gyűjtő Horváth Mihály püspökhöz: „Emlékezzél, mikor Dányon a barátot levetkeztettük, és mikor szegény barát mellett és a papok egy kicsi sűrű akasztása ellen szóltam, mily leckét kaptam Kossuthtól, mert Remellay protestált, hogy jurisdikciójába avatkozunk. Igaza volt neki, de nekünk is. Minden bokorban egy spiont képzeltek.”³⁶

A két kormánybiztos eltérő módon írt Kossuth reakciójáról, mikor hozzá fordultak tiltakozásukkal. Feltehetően Ludvigh volt kettejük közül az első, aki protestált, míg Vukovicsot később fogadta, amikor már maga is elgondolko(hat)ott az ügy felett. Nyilván eltérő presztízzsel bírt előtte a két politikus is Ludvigh hátrányára.

Ludvigh emlékezete szerint a papokat felakasztották, nem pedig agyonlőtték, és az egyik kivégzésre Dányon került sor, nem pedig Kókán (a két település szomszédos egymással). Az idézetben megnevezett Remellay Gusztáv hadbíró volt, aki a tavaszi had-

²⁹ Horváth III. k. 1872. 40. o.

³⁰ Uo. 98–105. o.

³¹ „Véisztörvényszékek több helyett, sőt a tábornokok önkényének meggátlása végett a fő hadseregben is állítottak fel.” Uo. 100. o.

³² Paphonvédek albuma, 1892. 30–31., 36–39. o. *Meszlényi* 1928. 197–200. o., *Pezenhoffer* 2005. 439. o.; *A Magyar Katolikus Egyház Szabadsága 1848–1849-ben.* 29–30. o.

³³ *Meszlényi* 1928. 199. o.

³⁴ *Vukovics* 1982. 48. o.

³⁵ „Mert ahova a seregek jöttek, ha a nép valakit mint hazaárulót adott fel, azt az illető parancsnok, mielőtt további állomásra nyomulna, minden bíróság nélkül halálra ítélte.” Uo.

³⁶ *Ludvigh* 2000. 407. o.

járatban a honvéd főszereg mellett működve, a rögtönitéleteket meghozta, amelyeket a tábornokok aláírtak és katonáik végrehajtottak. Az ítélethozatal a hadbíró joga volt, felbbezni nem lehetett, ebbe a honvédcapatokat kísérő kormánybiztosok nem szólhattak bele. Az nem tisztázott, hogy Remellaynak milyen szerepe volt konkrétan Mericzay János és Hoernegger Antal elítélésében. A politikusok vitájába beleszólt, de a kormánybiztosok és a következő honvédtiszti visszaemlékezések egyértelműen Damjanichnak tulajdonítják a kivégzésről szóló döntést.

Damjanich hadtestéből több katonatiszt is megírta emlékirataiban a papok kivégzését. Elekes István honvédszázados Hoernegger kivégzésének történetét ekként hagyta az utókorra: „Kókánál táborban háltunk. A kókai plébános ellen panaszt emeltek saját hívei az Úrban! – hogy Windisch-Grätz proklamációit a szószékről hirdette, s a magyar ügyet bántalmakkal illet. – Damjanich maga elébe hozatta a podegrás [ti. köszvényes] plébánost, ő mentegetődött. Az öreg [ti. Damjanich] katonásan keresztül vitte az allegációkat, s kimondta az ítéletet. »Az úr gazember! S ha még két ember vallja hogy az úr ezt prédikálta, tudja meg hogy megszűnt lélekezni.« A pap képe hosszú kérdőjellel változott: »Igen, meglövetem egy kicsit.« Ezek az öreg modorában ejtett szavak voltak, s a miként szóló, akként cselekedett. A pap megszűnt lélekezni.”³⁷

László Károly honvédtiszt mindkét plébános kivégzését feljegyezte. „Ápr. 7én. Miután Damjanich egy r. cath. papot, ki egy hívének gyermekét magyar bankjegyért el nem temette, 's a németekhez vonzása világosságra jött, a táborban agyonlövetett, (ezelőtt harmadnapal is lövetett már ő egy plébánost agyon azért, hogy nyilvánosan szószékből a magyar harcosokat rablóknak, lázadóknak nevezte, átkozta, Kossuthot káromolta, 's a népet az új császár iránti hűségére intette).”³⁸

A harmadik honvéd, Karsa Ferenc hadnagy, aki leírta az esetet, rosszul emlékezett a településre. „Április 4.-kén a jászberényi táborból, Nagy Kátának, Tápió Bicske felé indultunk. Nagy Kátán a plébánost hívei feljelentették Damjanichnak, hogy Jellasich spionja és hogy a szószékről a magyar kormány ellen izgat. Damjanich a papot elfogatta, és mint-hogy épen a mi zászlóaljunk volt ott átmenőben, Benke Samu őrmesterrel Jász Berénybe kísértette, s ott föbe lövette.”³⁹

Mészáros Lázár altábornagy, hadügyminiszter, aki nem volt jelen a tavaszi hadjáratban szintén tévedett, amikor emlékirataiban a tápióbicskei pappal hozta összefüggésbe Damjanich kivégzési parancsát. „Rosszkedvében rendelhetette el a bicskei lelkész agyonlövését, mily igazsággal? Nem tudom, bár igaz, hogy az ottani lelkész több olyással terhelte, mi háborús időkben csakhamar megszerzi a halált.”⁴⁰ (A nagykatai és a tápióbicskei papokat a honvédek nem bántották, Rutszky Ferenc 1848 és 1862, Zahora Dániel 1831/1838 és 1853 között látta el lelkészi teendőit a két településen.⁴¹)

³⁷ Hermann – Kucza 2002. 275. o.

³⁸ László 2001. 31–32. o.

³⁹ Karsa 1993. 155. o.

⁴⁰ Hermann – Kucza 2002. 256. o.

⁴¹ Chobot I. k. 1915. 264., 266. o., II. k. 1917. 971. o. Chobot és a tápióbicskei historia domus eltérően nyilatkozik Zahoráról a csatát illetően. Előbbi szerint: „Mint ilyen élte át az 1849. április 4-ki bicskei csatát, mely után kifosztották ugyan, de személyében nem bántották.” Uo. A historia domus – amelyet elméletileg Zahorának kellett írnia – mást állít: „A gátlástalan fosztogatásnak semmi sem állta útját. Egyebek között a parókia épületébe is betörték, ahol a berendezést felfogatva és a házat átkutatva megtalálták az egyház értékeit őrző ládát. A tiltakozó és ellenálló plébánosra puskát fogtak, sőt meg is sebesítették.” Hermann – Kucza 2002. 229. o.

Következmények

Vukovics Sebő és Ludvigh János kormánybiztosok tiltakoztak Kossuthnál a kivégzések miatt. Tiltakozásuknak az lett az eredménye, hogy a tábornokok és a mellettük működő hadbírók ezután hazaárulási ügyekben nem ítélték, csak kémeket vagy kémgyanús személyeket végeztettek ki. Vukovics a Habsburg-dinasztia április 14-i detronizációja után megalakuló Szemere-kormány igazságügy-minisztere lett, és ténylegesen tett az ítélethozatalok normális mederbe terelése érdekében,⁴² és Ludvighot is kinevezte az ún. hétszemélyes főtörvényszék egyik bírójának.⁴³

Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849. januári határozata kemény figyelmeztetést fogalmazott meg a hazaárulókkal szemben. „A nemzet, az Isten és az igazság nevében pedig kijelentetik: hogy a ki a haza s törvény ellenségeinek kezéből bár mi megbízást, vagy hivatalt elfogad, az honárulól, s a népnek isten vagy haza iránti kötelessége azt mint honárulót, a nemzet seregei legközelebb fekvő vezérének katonai törvény szerinti büntetés végett átszolgáltatni. A ki fél, az gyáván meghajolhat a kényszerítés előtt, de hogy tetteleg szolgálatot tegyen valaki a haza ellenségeinek, arra kényszeríteni senkit se lehet, s mint ilyen fog büntettetni, elébb utóbb. Számára istennél van az irgalom. Emberi törvény előtt nem lehet.”⁴⁴

Az a törvény, amelyet a debreceni országgyűlés 1849. február 13-án fogadott el, szabályozta a véstörvényszékek működését. Ez Damjanich számára nem tette lehetővé, hogy egyedül és önhatalmúlag ilyen kivégzésekre parancsot adjon, mivel a halálos ítéletet egy öt főből, polgári és katonai személyekből álló rögtönítélő bíróság egyhangú döntése mondhatta csak ki. A vádlottat pedig megillette a védelemhez való jog.

A korabeli sajtó a kivégzettek mellett és ellenében is állást foglalt. A Jókai Mór szerkesztette *Esti Lapok* című forradalmi újság lényegre törő rövidséggel számolt be az olvasó közönségnek a kivégzésről. „A szecsői papot, ki még akkor is a magyarok ellen prédikált a népnek, midőn seregeink a faluba bevonultak, s biztatta híveit: hogy orozva gyilkolják le a katonákat, Damjanits (sic!) elfogatta s minden hosszas teketória nélkül föbelöveté.”⁴⁵ Egy másik számában ugyanez az újság még egyszer kitért a papságnak a szabadságharc-hoz való viszonyára. „Jákóhalmán, mikor a catholicus pap felolvasta Windischgrätz (sic!) proclamatióját, az egész nép oda hagyta a templomot, csupán egy hatvan éves maradt benn, azt állítva: hogy ő leharapja a fülét annak a papnak. Miglen a felesége csakugyan rávette az öreget: hogy most az egyszer ne harapja le a fülét a papnak. A református lelkészek általában sehoh sem hirdetik ki a császári proclamatiókat, inkább bezárják a templomot, inkább lefeküsznek s orvosságot szednek be, de nem olvassák fel. A catholicus népészek ugyan felolvassák, de úgy intézik a dolgot, hogy senki se értsen belőle egy szót is.”⁴⁶

Gyurinka Antal, miután személyesen meggyőződött a tápiószecsői pap haláláról, és értesülést nyert a kókai kivégzéséről is, figyelmeztette a környéken tevékenykedő plébános társait az őket fenyegető veszedelemre.⁴⁷ Riasztásának hatására Bruckner Endre rákoscsa-

⁴² *Hegyesi* 1885. 83–94. o.

⁴³ *Közlöny*, 1849. június 20. II. évf. 136. sz. 507. o.

⁴⁴ Uo. 1849. január 21. II. évf. 7. sz. 23. o.

⁴⁵ *Esti Lapok*, 1849. április 30. I. évf. 1. sz. 4. o.

⁴⁶ Uo. 1849. május 2. I. évf. 3. sz. 10. o.

⁴⁷ *Gyurinka* 1886b. 243. o.

bai plébános el is menekült a falujából az osztrákok táborába Budára, és híradása nyomán a *Religio és Nevelés* című katolikus lap leírta az esetet. „Tegnap azaz: Húsvéthétfőn vettük azon lélekrázó hírt, hogy a szecsei plébánost, nt. Mericzay János urat a 'pártosok' egyik vezére Damjanics, (sic!) hihetőleg a haza- és királyhozi hűsége miatt Nagypénteken főbe lövette. A tudósító ki ezt saját szemével látta, hozzáteszi, miszerint arról is tudósított, hogy a kokai és sághi nt. plébános urakat is hasonló kegyetlen sors érte volna, de ezt maga nem látván, egész bizonyossággal erősíteni nem meri. A meglövötteknek minden vagyona elkoboztatott. (...) Bocskaytól kezdve egész az utolsó pártütőig mindegyike csak a kath. papságon töltötte bosszúját. A pásztorok legyilkoltattak, s a nyáj farkasokra bízott. (...) Menjetek a szöszékre és mondjátok el híveiteknek, hogy milly kegyetlenségeket követett el ezen párt onnan 1789-től fogva egész mai napig. Mondjátok el nekik, hogy mit követ el ma, mint gyilkolja, öli Nagypénteken is, elaggott korukban már csak mankó mellett járó lelkipásztorait. (...) Mindeneket el fogunk követni, azon istentelen párt megismertetése-, megutáltatása- és illetőleg az emberiség átkakénti kiirtására, melly törvények iránti tiszteletlensége minden tekintély tapodása, a hon és fejedelem irányában elkövetett gazlelkű esküszegései által ezen szép országot, virágzó nemzetiségével együtt emez irtóztató belháború emészto lángjaiba taszítja, s egész szellemében nem mást, mint poklot és ördögöket lehel.”⁴⁸

Ebben a cikkben megemlítették, hogy a tápiósági – „sághi” – lelkészt is kivégezték, de ez nem felel meg a valóságnak. Egrý Antal 1845 és 1852 között töltötte be ezt a tisztséget, a szabadságharcban nem esett baja.⁴⁹

A tavaszi hadjárat útvonala mentén és a váci püspöki egyházmegyében folytatódott a katolikus papság felelősségre vonása, amint a honvédség és a politikai vezetés az adott térség felett megszerezte a hatalmat a visszavonuló osztrák császári csapatokat követve.⁵⁰ Gyurinka még leírta, hogy Pridavka István dányi plébános elmenekült az elfogására küldött honvédek elől,⁵¹ Lehoczky Antal zsámboki plébános pedig a krumplisveremben bűjt el, hogy a katonák ne találják meg. Ellenbacher István csömöri lelkészt feljelentették, mert német–magyar vegyes ajkú falujában továbbra is mondott német nyelvű miséket.⁵² Azonban ezeket az eseteket nem lehet Damjanichhoz kötni.

1849 nyarán a váci püspöki egyházmegye papjait dr. Bobory Károly ceglédi plébános összehívta a városába, hogy megtanácskozzák az egyházmegyének a kialakult politikai-katonai helyzethez való viszonyát és jövőbeli teendőit. Azért Bobory kezdeményezte az összejövetelt, mert az egyházmegyét kormányzó Szarvas Ferenc erre nem volt hajlandó. Bobory meghívólevelében plébánostársainak a következőkben indokolta meg kezdeményezését: „A váci püspöki megye némelly egyházi tagjaira esett hazafiatlansági szenny, sőt hon árulási vád, és büntetés által megynk egész területére háramlott árny nem kétlem önt is mint minden egyházunk díszét szívéen viselő paptársunkat a legfájdalmasabban érdekelte. Nem különben tekintve egyházunk e honban változott külviszonyait, és a kortul

⁴⁸ *Religio és Nevelés*, 1849. április 12. 36. sz. 286. o.

⁴⁹ *Chobot* I. k. 1915. 266–268., 735. o.

⁵⁰ Feltárára és rövid bemutatásra került még Lexa Ferenc tápiógyörgyei katolikus pap esete, akit szintén feljelentettek 1849 tavaszán. Lásd: *Bihari József*: Legújabb egyháztörténeti adalékok Tápiógyörgye hitéletéhez. *Faluújság*, (Tápiógyörgye) 2010. 5. sz. 5–6. o.

⁵¹ VPKL I. Acta privata, Pridavka. A pap személyi anyagában erről nem található források.

⁵² *Gyurinka* 1886b. 241–242. o.

sürgetett reformokat, mi után egyházi nagyainktól kiktől nagyobb részt elhagyattunk Údv kevésbé reménylhető, tellyesen bírja ön is azon meg győződést hogy egyházunk szent érdekeire nézve az alsóbb rendű Clérusnak magával tisztába jönni a legsürgösbb és leg-szentebb feladata.”⁵³ A gyűlésre június 20–21-én került sor. A Cegléden összegyűltek nyilatkozatban elítélték az osztrákokkal együttműködésre őket felszólító és a gyűléstől távol is maradó káptalani helynököt, aki közben lemondott posztjáról. Ezzel együtt el-határolódtak a kivégzett és elmenekült papoktól is. Ugyanakkor felkérték a forradalmi kormányt egy vegyes összetételű bizottság felállítására, hogy tisztázzák a tápiószecsői és kókai papok kivégzésének pontos okait. A szabadságharc leverése miatt arra már nem volt lehetőség, hogy a bizottság bármilyen vizsgálatot lefolytasson.⁵⁴

A szabadságharc után az új káptalani helynök Mericzay Antal lett (a névazonosság el-lenére nem tudható, hogy rokona volt a kivégzett tápiószecsői papnak), aki a ceglédi gyű-lés vezetőit meghurcoltatta. Bobory Károlyt az osztrák hadbíróóság halálra ítélte, de kegye-lemből tizenöt év várfogságra módosították az ítéletét.⁵⁵ A szabadságharc leverése után az egyházmegyén belül a politikai tisztogatást végző Mericzay Antal 1848 őszén még nem volt ellene a forradalmi kormányzatnak. 1848. szeptember 20-án Ferdinánd király aradi prépostnak nevezte ki. Kinevezését, annak ellenére, hogy már megszakadt a kapcsolat a forradalmi kormányzat és a bécsi udvar között, Szász Károly, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkára az 1848. évi III. törvény 7. §-a alapján ellenjegyezte, miáltal a kinevezés jogerőre emelkedett és az államtitkár a kinevezésről egy október 24-én kelt levelében tájékoztatta is az érintettet.⁵⁶

A szabadságharchoz a katolikus papság nem viszonyult egységesen. Akik a császár mellett foglaltak állást, a forradalmi hadsereg és kormányzat részéről számíthattak meg-torlásra. A szabadságharc leverése után összesítették is az üldözésben részesülők történe-teit. Ezekből világosan kiderül, hogy Görgei téli hadjárata során, a Felvidéken⁵⁷ és végig a harcok idején, a csanádi püspökség területén, milyen plébános ellenes akciókra került sor.⁵⁸ De ezek az ügyek nem a papok had-, vagy vészbírószági eljárás nélküli kivégzésével végződtek.

Összegzés

További források (például az elveszett tápiószecsői historia domus) hiányában a két ka-tolikus plébános kivégzésének részletes körülményei nem rekonstruálhatók pontosabban az előző oldalakon leírtaknál.

Politikai előzményei azonban világosak. A hierarchikus katolikus egyházon be-lül kötelező volt az egyházi előljáróknak engedelmeskedni. Ezért hirdették ki a Habs-burg-párti főpapság utasítását végrehajtva az osztrákok mellett nyilatkozó kiáltványokat. A forradalmi kormányzat is érzékelte az általános ellenséges agitáció veszélyeit és dolgoz-ta ki a megtorlás módszerét. Ennek azonban nem lett a szabadságharc folyamán tömegek

⁵³ VPKL I. Acta privata, Bobory, o. n.

⁵⁴ *Tragor* 1908. 188–189., 194. o.

⁵⁵ Uo. 195. o.

⁵⁶ VPKL I. Acta privata, Mericzay, o. n.

⁵⁷ *Religio*, 1849. 26. sz. 225–227. o.

⁵⁸ Uo. 1849. 28. sz. 241–242. o.

papkivégzés a következménye. A tápiószecsői és kókai plébánosok esete rendkívülinek számított.

A forrásokból kitűnik, hogy Damjanich tábornok személyéhez köthető a két halálos ítélet meghozatala és a végrehajtás elrendelése bírósági tárgyalás mellőzésével. Eljárása a kortárs emlékiratok tükrében nem tűnt elszigetelt jelenségnek, a vezénylő tisztek gyakran döntöttek kivégzések elrendeléséről. A tápiószecsői és kókai eset annyiban tekinthető különlegesnek, hogy a kivégzett emberek a papsághoz tartoztak, akik az általánostól eltérő erkölcsi megítélés alá estek, így kivégzésük a kortárs forradalmi politikusok számára túlkapásnak minősült katonának vagy civilek lelövetésével szemben.

Damjanich tábornok a szabadságharc egyik kultikus figurájának tekinthető. A sikeres katona pályafutásának történettudományi és propagandisztikus bemutatása egyaránt erősíti a személyét övező kultuszt, amint felvázolják a gyors emelkedést a ranglétrán és a sorozatos győzelmeket, szemben más tisztek kudarcaival. A két pap kivégzése azonban a kultusz alanyának egy másik arcára világít rá. Az önkényesen eljáró, forradalmi terrort alkalmazó katonára, mely tényről a források röviden szólnak, és hiányzik a köztudatból.

A tavaszi hadjárat a nemzeti emlékezetben mint a magyarok összefogása és győzelme jelenik meg az idegen megszálló hatalommal szemben. A két plébános esete azonban arra világít rá, hogy Magyarország 1848–49-ben sem lépett fel egységesen az osztrák politikával és hadsereggel szemben. Ezt tükrözik a korabeli egyházi és szabadságharcos eredetű források és azok későbbi felhasználása is. Ezekben egy katolikus és függetlenségi irányvonal áll szemben egymással, amelyek másként ítélték meg a szabadságharcot, annak katonai és egyházi szereplőit.

A katolikus írók relativizálni igyekeztek a hazaárulás vádját, amely átvitt értelemben nem csupán Mericzayra és Hoerneggerre vonatkozott, hanem a katolikus egyház 1848–49-es magatartására is. Ennek érdekében arra helyezték a hangsúlyt, hogy Damjanich túlkapásaként állítsák be a kivégzést, amelyhez a tábornok önkényességre hajló rossz természete, mértéktelen étvágya vezetett, nem pedig a főpapság osztrákpárti agitációs tevékenysége.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

- HL 1848–49. Hadtörténelmi Levéltár, Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. VII. 203. fond. 20. doboz. 1533/86
- VEK Adalékok Váci Egyházmegyei Könyvtár Adalékok a váczi egyházmegye általános történelméhez a negyedik korszakban osztrák-házi királyaink alatt vagyis 1689-től a jelenig. Első rész. Összegejtette *Bednár József* plébános. Kézirat
- VPKL I. Acta privata, Bobory Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, I. Acta privata, Bobory Carolus
- VPKL I. Acta privata, Hernoegger Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, I. Acta privata, Hernoegger Antonii
- VPKL I. Acta privata, Mericzay Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, I. Acta privata, Mericzay Antonii
- VPKL I. Acta privata, Pridavka Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, I. Acta privata, Pridavka Stephanum

Irodalom

- Asztalos* 2001. *Asztalos István*: Isaszeg. Budapest, 2001.
- Bábel* 2005. *Bábel Balázs*: Isten országútján. Budapest, 2005.
- Borovi* 1992. *Borovi József*: A magyar tábori lelkészet története. Budapest, 1992.
- Chobot* I–II. k. 1915–1917. *Chobot Ferenc*: A váczi egyházmegye történeti névtára. I-II. rész. Dercsényi. Vác, 1915–1917.
- Damjanich élete Damjanich János tábornok élete története. Budapest, 1931.
- Deák* 1994. *Deák István*: A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. Budapest, 1994.
- Elekes* 1861. *Elekes István*: Jellemvonások Damjanics életéből. In: Honvédek könyve. Történelmi adattár az 1848-ki és 1849-iki magyar hadjáratból. Szerk. *Vahot Imre – Gángóczy Flóris*. III. k. Pest, 1861. 1–14. o.
- Elmer* 1999. A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848–1849-ben. Szerk. *Elmer István*. Budapest, 1999.
- Hamvay* 1904a. *Hamvay Ödön*: Az aradi tizenhárom. Budapesti Hírlap, 1904.
- Hamvay* 1904b. *Hamvay Ödön*: Damjanich János élete története és szemelvények nevéhez intézett leveleiből. Rákosi, Budapest, 1904.
- Hegyesi* 1885. *Hegyesi Márton*: A vésztörvénytörvények és felsőbb bíróságok 1849-ben. *Hazánk. Történelmi Közöny*, 1885. 3. sz. 83–94. o.
- Hegyesi* 1898. *Hegyesi Márton*: Az 1848–49-iki harmadik honvéd zászlóalj története. Franklin, Budapest, 1898.
- Herger* 2010. *Herger Csabáné*: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Budapest, 2010.
- Hermann* 1996. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 1996.

- Hermann – Kucza* 2002. *Hermann Róbert – Kucza Péter* 1848–1849. Szabadságharc a Tápióvidéken. A tápióbicskei ütközet. Nagykáta, 2002.
- Horváth* 1872. *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. II–III. k. Pest, 1872.
- Kacziány* 1905. *Kacziány Gábor*: Magyar vértanuk könyve. Budapest, 1905.
- Karsa* 1993. *Karsa Ferenc*: Szabadságharcos napló. „A körülöttem és velem 1848. és 1849. években történt események. S. a. r. *Bona Gábor*. Budapest, 1993.
- Kerekes – Nagy* 1955. *Kerekes István – Nagy Kálmán*: Damjanich János. Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat, 1955.
- KLÖM XIV. Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1953.
- László* 2001. *László Károly*: Katonai életemből. Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között. Budapest, 2001.
- Ludvig* 2000. *Ludvig János*: Jegyzetek 1848–49-ről. In: Szószék és csatater. Politikusi naplók és visszaemlékezések. 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. Budapest, 2000.
- Meszlényi* 1928. *Meszlényi Antal (dr.)*: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Budapest, 1928.
- Ordas* 1971. *Ordas Iván*: Damjanich tábornok. Budapest, 1971.
- Paphonvédek albuma. 1892. Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma. Szerk.: *Ambrus József*. I. k. Nagy-Kikinda, 1892.
- Pezenhoffer* 2005. *Pezenhoffer Antal*: A magyar nemzet történelme. A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe. Történelmi apologetika. XI. k. *Út, Igazság, Élet*. Csolnok, 2005.
- Szabó* 2000. *Szabó Attila*: Tápióbicske. Budapest, 2000.
- Tihanyi* 1966. *Tihanyi László*: Isaszeg: történeti áttekintés. Isaszeg, 1966.
- Tragor* 1908. *Tragor Ignác (dr.)*: Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908.
- Vályi Nagy* 1942. *Vályi Nagy Géza*: Damjanich a hősök hőse. Budapest, 1942.
- Vukovics* 1982. *Vukovics Sebő* visszaemlékezései. S. a. r., az utószót és a jegyzeteket írta: *Katona Tamás*. Budapest, 1982.
- Zakar* 1999a. *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Budapest, 1999.
- Zakar* 1999b. *Zakar Péter*: Isten, Haza, Szabadság. Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész 1848–49-ben. In: *Katonák, papok, polgárok 1848/49-ben*. Szerk. *Döbör András – Jancsák Csaba – Kiss Gábor Ferenc – Nagy Tamás – Zakar Péter*. Szeged, 1999. 19–30. o.
- Zakar* 1999c. Megtorlás az 1848/49-es magyar hadsereg tábori lelkészei ellen. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Szerk. *Hegedűs András – Bárdos István*. Esztergom, 1999. 93–116. o.

DÍSZTEMETÉS A FERENC JÓZSEF-I KORBAN

Gala Funeral in the Franz Joseph Era

The state archives in Sfântu Gheorghe safeguards the correspondence of Károly Zathureczky de Alsó-Zaturcsa (Olasztelek, 1832 – Gyulafehérvér, 1889). In one of his several hundred letters, written to his sister Mrs Szentiványi née Mária Zathureczky, he gives a vivid description of the gala funeral of Field Marshall Joseph Radetzky who died on 5th January, 1858. In the first part of his letter he writes about the family, then he describes the visit of the emperor's brother to the garrison of Milan, and continues with the funeral service.

Károly Zathureczky entered service as a volunteer at the Imperial and Royal 31st Infantry Regiment of Nagyszeben on 30th November, 1849. He was promoted to second class second-lieutenant on 12th January, 1850, to first class second-lieutenant on 25th May, 1854, then to colonel on 6th January, 1888. Field Marshal Johann Joseph Wenzel Graf Radetzky von Radetz (1766–1858) was commander-in-chief of the Imperial and Royal Army in Italy in 1848–1849. Viceroy and commander-in-chief of Lombardy-Venetia between 1850–1856. He spent his last years in Milan, living in Villa Reale, a place provided to him by the emperor. He died in an accident. Zathureczky took part of Radetzky's (a general well-known from the march composed by Johann Strauss Sr.) funeral on 14th January, 1858, leading his company as second lieutenant of the Imperial and Royal 31st Infantry Regiment.

István Ravasz, PhD, CSC., lieutenant colonel, senior officer of the Hungarian Military History Institute and Museum. Research area: World War I and II. E-mail: ravasz.istvan@mail.militaria.hu

Keywords: gala funeral, Károly Zathureczky, Joseph Radetzky, Franz Joseph, Johann Strauss

A sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár őrzi alsó-zaturcsai Zathureczky Károly (Olasztelek, 1832 – Gyulafehérvér, 1889) levelezését. Több százra rúgó leveleinek egyikében,¹ amelyet testvéréhez, Szentiványiné Zathureczky Máriaához írt, szemléletesen írja le az 1858. január 5-én elhunyt Joseph Radetzky tábornagy² dísztemetését.

„Fehérkabátos tisztünk” 1849. november 30-án önkéntesként vonult be a nagyszebeni cs. kir. 31. gyalogezredhez, 1850. január 12-én léptették elő II. osztályú, 1854. május 25-én I. osztályú hadnaggyá, végül 1888. január 6-án ezredessé.³ Mint a cs. kir. 31. gyalogezred I. osztályú hadnagya vett részt százada élén az idősebb Johann Strauss indulójából napjainkig ismert generális temetésén, 1858. január 14-én.

Levelének első részében családja kerül szóba, majd az uralkodó öccsének Milánó helységeiben tett látogatását írja le, ezt követően tér rá a gyászszertartásra. A levelet az eredeti helyesírással tesszük közzé.

¹ Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár F. 64 – Zathureczky család levéltára VIII. fasc. 142–146v.

² Johann Joseph Wenzel Graf Radetzky von Radetz (1766–1858) tábornagy. 1848–1849-ben az itáliai császári-királyi haderő főparancsnoka. 1850–1856 között a Lombard–Velencei Királyság főkormányzója és főhadparancsnoka. 72 szolgálati év után vonult nyugalomba, életének utolsó éveit Milánóban, a császár által rendelkezésére bocsátott Villa Realéban töltötte. Balesetben vesztette életét.

³ Zusatz zur Qualifications-Liste; Kriegsarchiv, Wien. Fond Qualificationsliste, 3882. doboz, 88. irat 2. o.

„Milano, 1858. Január 26.

Szeretet kedves testvérem Mári!

Kedves nagyon betses soraid engem igen meg örvendeztetek mert már rég olta minden tudositás nélkül voltam othonrol. Csak azon tudositásod hogy szegény István⁴ oljanyira el betegesedet és olj kevés reményt nyujt állapotja javulásra, nagyon meg busított. Ő szegény szerentsétlen nem tsak testileg elzárva a világtól kellett hogy szenvedjen, hanem betegséget vég veszéljt és elhervadást is magára kellett hogy ruházon. Az ég jo Ura tán meg könyörülend ő rajta és ujbol visza térítendi az egéséges utra. Ha a mindenható főbb akarhatja más képen végezte és őtöt egy job más létre szolitandja, abba is meg kell nyugodnunk. Sajnos fájdalmas évek évek után ugy egyenként a testvérek sorából azokat kiket minyájan szeretünk ugy kérelhetetlen elveszteni, különösen szívünknek még nagyob fájdal munk egyéb nem marad mint remény, resignation⁵. Minden ilj enyészetnek van kitéve, a remény csak viszontlátásban heljezve, a megujulás a viszontlátás.

...Az új év napján itteni Cs Kir fő hertzeg és kormányzo Ferdinand Max⁶ fő hertzegnek az új évi üdvözlet ki fejezésére én is ki voltam rendelve, hol több mint 20 tábornok és mint 80 tiszt jelen voltak, nagyszerű volt az Palotai termék elrendezése a számtalan sok elegáns és pompás fogatok fel vonulása. Az udvart az az itteni fő aristocratiaol maga a fő hertzeg nejével Charlotta⁷ belgia királji főherczegnével mindketten a legnagyobb diszben és a fényes udvari körzettől körül véve fogadták az audentziai⁸ teremben a követségeket és üdvözeteket. A főherczegné egy vörös bársony Magyar válban, kövekel gyöngyökel csipkékel ki himezve, egy raportot⁹ értékes himzésekel ellátot fejr antique moiré¹⁰ szoknyába, fején brilliant diadem¹¹, egyszoval a legnagyobb fénybe öltözve volt. A főhertzegné nagyon szép és nyájas nő, általán kedvelt, még tsak 17 éves. Itt az udvar sokal nagyob fényben él mint Bétsben és nagyszerű töbnyire mind rococo izlésben van minden alla Louis XIV–XV el látva, tselédség, equipagaik¹² derék sat.

E honak ötödikén mind már ti is tudtok hirlapokból, halt meg a világhírű ősz hős főttábornok Grof Radetzky itt Milanoban. Radetzky 92 éves volt, 76 évet szolgált, több mint 30 tsatákban volt résztvevő, ő maga nyert is több tsatákat. 38 a leg kitünőbb érdem kereszttek és jeleknek nagy keresztjével volt fel diszitve, ezek közül 7 mint brillantokban, Europa

⁴ Zathureczky Károly bátyja, István (1821–1858), az 1849-es fegyverletételkor a 11. székely huszárezred 6. századának parancsnoka volt százados rendfokozatban. 1850-ben előbb halálra ítélték, amit még ugyanabban az évben 12 év várfogságra enyhítettek. E levél keletkezésekor Kufsteinben raboskodott. *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban.* Budapest, 2009. II. k. 570. o.

⁵ A szövegkörnyezet alapján beletörődés, belenyugvás.

⁶ Ferenc József császár öccsét, Ferdinand Maximilian (1832–1867) főherceget 1857 februárjában nevezte ki a Habsburg-birodalomhoz tartozó Lombard–Velencei Királyság (Königreich Lombardo–Venetien) kormányzójává, majd 1859 elején liberális reformjai miatt visszahívta, s egy katonatisztet, Gyulai Ferenc (1798–1868) tábornagyt nevezett ki helyébe.

⁷ 1857. július 27-től Ferdinand Maximilian főherceg neje, Marie Charlotte Amelie Augustina Victoria Klementina Leopoldina (1840–1927), a Szász–Coburg–Gotha házból való I. Lipót (Leopold Georges Chretien Frederic, 1790–1865), Belgium első királya (1831–1865) leánya.

⁸ Fogadóterem.

⁹ Mintaelem, a szövegmintázat állandóan ismétlődő legkisebb eleme.

¹⁰ Változatos fényhatású, hullámos mintázatú – töbnyire selyem – szövet. Moaré formában ismertebb, moiré az eredeti írásmód.

¹¹ Brillliáns fejdísz, abroncsszerű korona.

¹² Öltözetük minden kellékével együtt (szó szerint felszerelés: osztrák–német Equipage). A szó fordítható étkezésleitek értelemben is.

majd minden hatalmától fel ruházva, azon kívül az osztrák és az orosz tábornagy botokkal (marschalstab)¹³ ellátva, egy orosz briliantokkal ellátot disz kardnak birtokosa, ausztriai és orosz fő tábornagy, egy itteni és orosz hussar ezred tulajdonosa.¹⁴ Meghalálozása után a birodalom minden részéből a legkitünőbb főb tábornokok, főb társz(?)¹⁵ és fő tisztek, orosz, pápai, toscanai, pármái, murdenoi,¹⁶ nápolji küldöttségek itt meg jelentek. 12-én elsőben miután bé balzsamozták tevődött ki a gyász ravatalra a Villa Reale nevű tszásári vár lakban hol ő lakott és megholt. Ezen nap fél tíz orakor az egész itten jelenlevő tiszti kar és a minden felőlről jot idegenekkel együtt grof Gyulai¹⁷ vezér tábornagy¹⁸ vezénylete alatt egész legnagyobb fényben mind egy 1000 tiszttel együtt a disz teremben meg jelentünk, hogy az utolsó tisztelet adás megtevédjék a kitételnél. Itt egy ima tartodott, azután egyenként a koporso körül elő lépdelve mind megtekintetük. Ekkor láttam a sok drága köveket ellátot érdemjeleit és más nevezetésegeket. A terem egész gyászban volt be vonva, az oszlopokon grofi tzimereket ellátva nagyszerű candelaberek mind egy néhány 100 darab viasz gyertyával ellátva világítottak. Azon kívül egyes halvány métsék, régi szerű métsesekben világítottak, az egész nagyszerű volt. A tábornagy egy nagyszerű disz koporsóban egész uniformisában, kereken a ravatal körül egyes zsámoljokon az érdem rendjei, kardjai, más kitételései kereken rakva mint egy hat zsámoljon. Az ezredes¹⁹ az hussar ezredétől, melynek ő tulajdonosa volt, lábánál állot őrt, kereken mind tisztek minden féle katonai és tiszti rangokkal, gyalog, tüzér, tengerész, lovas állotak őrt. 14-ikén volt elsőben a nagy szerű temetkezési pompa, ennél nagyobb szerű pompát nem láttam és nem is látandok. Egy uralkodo sem temetődhetik el nagyobb fényel. Az Vila realetol egész a fő

¹³ Marsallbot (német der Marschallstab).

¹⁴ Középkori–kora újkori eredetű kifejezés, amikor még egy-egy arisztokrata saját költségen állított fel ezredet; akkor még ő volt az ezred ezredese, a tényleges parancsnok pedig az ezred alezredese. A XVIII. század végére az ezredtulajdonos már csupán protokolláris funkcióval bíró kitételű címmé alakult át, amit az uralkodók adományoztak, jobbra saját alattvalóknak, esetenként más államok uralkodóháza tagjainak és katonai vezetőinek. Nem feltétlen azonos az ezred elnevezésével. Az egyes ezredeteket általában korábban élt jeles hadvezérekéről is elneveztek.

¹⁵ Esetleg táborszernagyok.

¹⁶ Esetleg modenai.

¹⁷ Gyulai (néhol Gyulay) Ferenc József, marosnémeti és nádaskai gróf (1798–1868) táborszernagy, 1857-től észak-italiai főhadparancsnok (General-Commandant), 1859 elejétől a Habsburg-birodalomhoz tartozó Lombard–Velencei Királyság (Königreich Lombardo–Venetien) kormányzója és a II. hadsereg parancsnoka. Erélyes intézkedései hozzájárultak az 1859-es piemonti felkeléshez, ami az osztrák–szárd–piemonti–francia háborúhoz, majd Lombardia elvesztéséhez vezetett. A sorozatos katonai vereségek miatt június 16-án az uralkodó leváltotta és nyugdíjazta. Gyulainak nem született gyermeke, ezért 1866-ban örökbe fogadta felesége unokaöccsét, Leopold Wilhelm Freiherr von Edelsheim báró (később gróf) vezérőrnagyot (1826–1893), aki felvette a Gyulai nevet is, s e néven az Edelsheim-Gyulai család megalapítója lett.

¹⁸ Zathuretzky Károly itt vélhetően Gyulai pozíciójára gondol (lásd Gyulai személyi jegyzetében). Vezért tábornagy rendfokozat az Osztrák Császárság (1868-tól Osztrák–Magyar Monarchia) haderejében nem volt. A legmagasabb rendfokozat a tábornagy (Feldmarschall); az alatt, de majd csak 1915-től a vezérezredes (Generaloberst); az alatt az ún. fegyvernemi tábornokok: a gyalogsági tábornok (General der Infanterie), a lovassági tábornok (General der Kavallerie) és a táborszernagy a tüzér és a műszaki szakhoz (Feldzeugmeister); az alatt az altábornagy (Feldmarschall-Lieutenant, később a német nyelv változása miatt Feldmarschall-Leutnant), az alatt pedig a vezérőrnagy (Generalmajor). E bejegyzést a történelemhez híven így írhatnánk: Gyulai táborszernagy, a Lombard–Velencei Királyság Főhadparancsnoka (Feldzeugmeister Gyulai, General-Commandant in Lombardo–Venetien).

¹⁹ A cs. kir. 5. huszárezredről van szó, melynek tulajdonosa Radetzky tábornagy volt, parancsnoka pedig ekkor Leopold Wilhelm Freiherr von Edelsheim ezredes, ami külön is érdekes (lásd Gyulai személyi jegyzetében).

egyházig mind katonaság, az utca két felén képezet sorfalat. Én egy gránátos zászlóalj a fő egyház előtt voltam fel állva. A menet meg kezdésénél a gyász zene meg szólalt, a melj a koporsót kísérte. Egyszere megkondultak a harangok mindenfelől. A koporso fehérré volt emailrozva²⁰ nagyszerű fel aranyzásal és koronával. A Koporso egy hat fogatu gyász szekére volt feltéve mi igen tsinosan és nagyszerűen, kis ágyukra fektetve a felső része, a meljnek fel tzifrázásán minden érdemjelei, páltzái, kardjai és tzimerei fagóttak²¹ minden gyászban volt fel öltöztetve. A Koporso előtt egy gyászba öltözött lovag pántzél ingbe le eresztet fekete sisakal lépdelt loháton. A koporso után a fia grof Radetzki nyugalmazott tábornok²², a veje Grof Wenkheim²³ magyar mágnási öltözetben, Magyarországról fő herczeg Albert,²⁴ Ferencz Károly,²⁵ Ferdinand[,] Max Hess tábornagy,²⁶ Schlick²⁷ etc, muszka²⁸ és más idegen tiszték lépdeltek, mint egy 70 tábornok és egy 1 000 tiszt körül. A koporsó szalagjának széleit tiszték fogták. A fő egyház fő bemeneteléhez meg érkezve, hol egy gyász pavillon volt fel állitva, az ott felállitott gyász zene megszólalt, ez nagyszerű, igen meghato jelenet volt. Itt a koporso levevődött, a ki állított seregek tisztelegtek és a fő egyházban az alatt a Koporso bé szentelődött. A fő papság a leg nagyob fényel fogadta a bemenetelnél. Onan ki hozva a menet újra azon az uton a nagy számu teméntelen katonaság kíséretében, azok a meljek fel voltak eddig állitva is szakaszonként a menet előtt és hátul kísérték egész a Porta orientáln²⁹ a városon kívül, honan a vasuthoz egy lovas ezred kísérte. A seregek az alatt fel állitodtak és adták háromszori tiszteleti tüzet.³⁰ A gyászba bé vont gőz mozdony, egy tzelra épitet nagy szekér vete fel a koporsott. Azalatt az ágyuk 24–24 lövéseket adtak. A vasut elindításával utoljára tisztelegtek a seregek. Az utolso 24 ágyu lövés jelentete további szállítását, ti a tábornagy inen vasuton, Velentzéből a tengeren átt gőz hajon Triesztbe, onan Bétsbe, hol 18-dikán nagyszerű fényel a Duna melet fekvő Vetzdorf³¹ helységbe hova a kriptába 19-ike eltemetődött. Itt 14-ike ropantul nép

²⁰ Emailrozás: zománcozás.

²¹ Esetleg feküdtek.

²² Theodor Konstantin Radetzky von Radetz (1813–1878) nyugállományú vezérőrnagy.

²³ (I.) gróf Wenkheim Károly (1811–1892), neje Friderika Alexandra Radetzky (1815–1866), a tábornagy leánya.

²⁴ Habsburg-Tescheni Albert Frigyes Rudolf főherceg tábornagy (1817–1895), 1851-től magyarországi főhadparancsnok (General-Commandant), 1859-ben lemond, mivel működésével mindkét fél elégedetlen: Bécsből nézve nem pártolta az erőszakos németesítést, ráadásul a megbékítést a magyar nemesség bevonásával képzelte el; magyar oldalról nézve viszont túlzottan erélyes volt.

²⁵ Ferenc Károly József főherceg tábornagy (1802–1878), I. Ferenc József császár–király édesapja, felesége 1824-től Wittelsbach Zsófia Friderika bajor királyi hercegnő (1805–1872).

²⁶ Vélhetően két személyről van szó: az ugyanezen levélben fentebb jegyzettel ellátott Ferdinand Maximilian (1832–1867) főhercegről, valamint Heinrich Hermann Joseph Freiherr von Hess (1788–1870) tábornagyról (Chef des Generalstabes für die gesammte bewaffnete Macht, 1850–1860).

²⁷ Franz von Schlik (Schlick) (1789–1862) altábornagy, az 1848–1849-es szabadságharc idején előbb a császári–királyi 3., majd az 1. hadtest parancsnoka. Az 1849. február 26–27-i kápolnai csatát az általa vezetett hadtest dönti el a császáriak javára, 1849. augusztus 5-én átkel a Maroson. 1849 szeptemberétől lovassági tábornok, az 1859-es osztrák–szárd–piemonti–francia háború idején a június 16-ától a leváltott Gyulai Ferenc tábornagy után a Lombard–Velencei Királyság főkormányzója és főhadparancsnoka, egyben az észak-itáliai II. hadsereg parancsnoka. A vesztes háborút lezáró november 10-i zürichi béke után nyugállományba vonul.

²⁸ Orosz.

²⁹ Keleti kapu, ma Porta Venezia Milánóban.

³⁰ Dízsörtüzet.

³¹ Bécsből északkeletre Kleinwetzdorf, ma Glaubendorf része, a kriptá a Heldenberg kastély parkjában található. A kastélykertben az osztrák hadsereg, valamint osztrák, magyar és cseh katonai hagyományörzők a temetés napján évente korabeli katonai ceremónia szerinti megemlékezést tartanak.

volt egybegyűlve, az ablakok mind telve nézőkkel, töméntelen nép özönlött volt egybe, mi mind kabátban voltunk kirukolva és borzaszto hideg volt, de még is szerentsésen általáltam. 15-én másnap a fő egyházba nagy szerű gyász mise tartodott. A fő egyház igen nagyszerűen volt fel ékesítve, a gyász ravatal minden katonai ékesítésekel fel díszítve, ágyukal, fegyverekel, czimerekkel, mind egy kis filegoria³² olj formán fel álitva minden négyszegről lépcsőők vezetek fel. A léptsők lábánál alvo oroszlányok voltak fel álitva. A nagyszerű oszloponok a 30 tsaták neve volt feltéve czimerekkel. A templom belsője fel ékesítésére több mint 100 ezer rőf³³ gyász fátyol és 80 ezer sing³⁴ poszto dolgoztatodott fel. Az egész nagyszerű volt, mint egy 100 ezer pengőben került, de mind a császár költségén. A ropantot függönyök mind araszos arany csipkékel voltak bé szegve.

A sok paradénak már vége lévén, a menyibe lehetet igyekeztem mindent megemliteni. A nagyszerű Scála színház a mult ho 26-ikán nyitodott meg. Ezen színház igen nagyszerű. Több 100 – kétszáz pár tánczol egy baletben. Azon kívül az operák nagyszerűek fel ékesítettekkel sat ellátva. Tsak az idén a község az énekesekel nints ugy meg elégedve. Én itt sok szépet láttam, gyűjteményeket, képcsarnokokat sat. Én most régi és különb féle pénzeket már mint egy 500 darabot azok között nagyon ritkákat gyűjtöttem szándékom egy tsaládi pénz gyűjteményt egybe álitani. Azért kérlek hogy ha othon hol mi régi pénzeket fel találtok vagy másoktól kaptok nékem megtartania, azon kívül meljek othon vagynak senkinek sem oda adni. Tudott Milinél voltak az üveg almáriomba³⁵ felragatva azok a pléh emlékek, és egy nehány Pápanak medaillonja, ezeket is mind tartásatok meg nékem. Ha a besenyői Gyárfáséktol a nyáron egy nehány darabot kapnátok a romai pénzekből nagyon szeretném.

Jo Milit tsokoltatom s köszönöm hogy irt nékem, örvendek hogy egészséges és szép kislaiában öröme van. Balást tiszteltetem, hasonlolog Jánost jo mulatást a fárságon. Ferentz bátsiéket, minden ösmerősöket, tégedet a jo Ignátzal együtt számtalanszor tsokoltatlak, a kis Gizával együtt az ég áldjon meg. Maradok őszinte szerető holtig hiv testvéred

Zathuretzky Károly

UI. Czetz és Stefanovits³⁶ kik éppen itt vagynak minyajan tiszteltetnek és tsokoltasák kezeiket, Czetz Poli is tiszteltet titeket.”

³² Kisméretű (kerti) pavilon; helyesen: filagória.

³³ A rőf textilanyagok mérésére használt, a kifeszített kar hosszát a mell közepétől a hüvelykujj hegyéig alapul vevő, országoként és vidékenként eltérő régi hossz mérték. A kolozsvári, körmendi, krakkói és lőcsei rőf 62,2; a brassói, budai, drávamelléki, eperjesi, erdélyi, gyöngyösi, kassai és királyi rőf 62,52; a bécsi rőf 77,75; a mérnöki, munkácsi és pozsonyi rőf 78,3 centiméternek felel meg.

³⁴ Sing: régi hossz mérték, 1 sing kb. 60 cm-nek felel meg.

³⁵ Polcos szekrény, pohárszék.

³⁶ Czetz Károly (?–1864), valószínűsíthetően Czetz János 1849-es honvédtábornok öccse. Elvégezte a grazi kadétiskolát, majd tisztjelölt a nagyszabenyi cs. kir. 31. gyalogezredben, s 1848 őszén ugyanott kinevezték hadnagygyá. 1861-ben századosként vonult nyugállományba. *Czetz János: Emlékezéseim.* Szerk. *Kedves Gyula.* Budaörsi Örmény Kisebbségi Önkormányzat, Budaörs, 2001. 15. o. A Zathureczky-levelezés alapján Károly legjobb barátja volt. A második személy vélhetően Stefanovits Mihály (1829–1902) főhadnagy, Zathureczky Károly egyik felettese.

KASZINÓK AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIÁBAN*

Casinos in the Austro-Hungarian Monarchy

It is known from the press of the time that the first casino for army officers was opened ceremoniously in Budapest on 15th December (Sunday), 1861, in Károly Barracks (Invalids House). The director of the casino was Major General Frigyes Kochmeister. The institution was set up in order to provide officers an opportunity for social gatherings, for free exchange of views, and for decent amusement, and also to strengthen comradely spirit. The casino served these goals successfully for almost four decades.

All officers of the garrison were members of the casino, independently of the fact whether they belonged to the joint army or the Hungarian royal army. Chaplains and clerks were also members. During its thirty-eight years, the casino earned its deserved rank by hosting numerous events, lectures, balls and concerts; not only among soldiers but in civilian society, too. As a result, the new facility could have been built up in Váci Street by the turn of the century, and the representative building was able to serve the cause of culture and good-fellowship even more befittingly than before. The illustrious venue opened for the public on 18th November, 1899, and – apart from the period of the Hungarian Soviet Republic in 1919 – served as the most elegant meeting place for army officers for 45 years.

Ferenc Papp colonel, PhD student, Ministry of Defence Public Relations and War Graves Office, head of the Public Relations office. Research area: history of the National Officers' Casino between the two world wars. E-mail: papp.ferenc@hm.gov.hu

Keywords: officers' casino, comradely spirit, culture, charter

A hadseregek művelődési és a társas-közösségi formáinak kialakulásához nagymértékben hozzájárult a tiszti kaszinók rendszerének kiépítése a XIX. század elején. A tiszti kaszinók hálózata elsőként Poroszországban alakult ki. Mivel a porosz tisztek fizetése rendkívül alacsony volt, ezredparancsnokuk levont belőle bizonyos összeget, hogy naponta legalább egy tál meleg ételt elfogyaszthassanak közösen, mert sokszor kenyérré is alig jutott volna. Később, „amikor a porosz sereg legyőzte a franciákat és hazavitte az öt milliárd aranyfrankos hadisarcot, az étkezőtermeket kulturáltan berendezték, és ekkortól szőnyegek, illetve könyves szekrények is kerültek azokba. Mivel más hadseregek katonáira is jellemző volt a szerény anyagi helyzet, kezdetben ezt a módszert hasonló céllal átvette pl. a Monarchia hadserege is”.¹

* Ez úton mondok köszönetet a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársainak, elsősorban is Kiss Gábor és Lenkefi Ferenc levéltárosoknak, valamint Pollmann Ferenc történésznek kutatásaim során nyújtott segítségéért.

¹ *Hajdu* 15–27. o.

Az Osztrák–Magyar Monarchia tisztii kaszinói a XIX. században

A Monarchia katonai kaszinóiról és azok XIX. századi működéséről *A mi hadseregünk. Az Osztrák–Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt* című, 1889-ben megjelent könyvben olvashatunk részletesebben. A Danczer Alfonz által szerkesztett mű szerzői szólnak a tisztii ebédéről, a katonai tudományos egyesületek, valamint a katonai kaszinók működéséről és jelentőségéről.

A társas együttélést szabályozandó és a bajtársiasság megszilárdítása céljából a csapattesteknél szolgáló tisztiek részére létrehozták és fokozatosan bevezették az ún. tisztii közös étkezések rendszerét, a tisztii ebédet. Ebben elévülhetetlen érdemei voltak Rudolf trónörökös főhercegnek, aki a 36. gyalogezred parancsnokaként Prágában 1878-tól személyesen elnökölt a tisztii ebédekénél. A pozitív példát követve vált elfogadottá és fontossá a tisztiek körében a közös étkezés intézménye. Az ehhez szükséges helyiséget a hadügyi kincstár biztosította, és a hadügyminisztérium pótlékok kiutalásával segítette azok működését. A császári magánpénztárból érkezett támogatásokkal pedig megeremelték annak lehetőségét, hogy igényes berendezési és felszerelési tárgyakat tudjanak beszerezni. Nem a fényűzés, sokkal inkább a szívélyes légkör, az otthonosság és a fesztelen modor, nem utolsó sorban pedig a mérsékelt ár volt az, ami idecsábította a tisztieket. Ez volt az a hely, ahol nem számított annyira a rang és a kor különbsége. Ennek ellenére az idősebb tisztiek gondot fordítottak arra, hogy a fiatalabb társaik megtanulják a társas érintkezés szabályait, a helyes vitakultúrát, az illem, továbbá az etikett szabályait. A közös étkezés a nevelés egyik színtere is lett. „Ez által lehetségessé vált, hogy ama látszólag lényegtelen körülmény, hogy a tisztikar, a helyett, hogy ebédjét szerteszéjjel apróbb csoportokban költené el, együtt étkezik, a testi egészség, a jó gazdálkodás, a nemes erkölcs és katonai közszellemnek hatásos eszköze lett.”²

A tisztiek körében hosszú időn keresztül számos vitát gerjesztett annak eldöntése, hogy szükség-e a parancsnoknak tudományos műveltségre, vagy a nélkül is boldogul. Elegendő-e a kemény jellem, a határozottság és a bátor példamutatás az eredményes vezetéshez? A szerencsétlenségekbe torkolló történelmi példák azonban egyértelműen azt támasztották alá, hogy a tehetség, ha nincs mögötte tudományos ismeret, megfelelő szakmai és általános műveltség, önmagában nem elég. Ezt a tényt egy idő után a hadseregek vezetői is kénytelenek voltak elfogadni, s a szélsőségbe hajló vélemények elcsitulása és a hullámozó nézetek kiegyenlítődése után általánosan elfogadottá vált a „képzett tehetség” fontossága. „A tehetlenség tanulmány által nem pótolható; a tehetség azonban tudományos behatás által tökéletesíthető, kiművelhető; és a katonai tudomány a tisztre nézve azért szükséges és az által hasznos, mert katonai tehetségeit fokozza.”³ Ezen nézetek elfogadásának egyértelmű bizonyítéka, hogy 1869 és 1875 között számos katonai tudományos egyesület jött létre. Az egyesületek áldásos működésének köszönhetően néhány év alatt több tudományos igényrel megszerkesztett harcászati, előléptetési és oktatói szabályzat született. Ilyen jellegű egyesületek ettől kezdve minden nagyobb helyőrségben – ahol több csapattest és magasabb parancsnokság volt elhelyezve – léteztek. Mintául a Bécsben működő egyesü-

² Danczer 1889. 120–125. o.

³ Uo. 127. o.

let szolgált, melynek tevékenységéről 1871-től az *Organ der militärwissenschaftlichen Vereine* (A katonai tudományos egyesület orgánuma) közölt publikációkat, a hadseregben tartott előadási anyagokat adott ki, befolyásolta az egyesületi könyvtárak könyvgyarapítási metódusát és a művek beszerzését. Az *Organ* magyarországi megfelelőjének tekinthető a Ludovika Akadémia tanárai által szerkesztett *Ludovika Akadémia Közlönye*. Az állam évenként 40 000 forinttal támogatta az egyesületek működését, sőt, ahol kellett, helyiséget is biztosított ehhez. A tagok, vagyis a helyőrség valamennyi tisztje és számos tisztviselője arányosan megállapított tagdíjat fizettek, amiért cserébe valamennyi szolgáltatást, könyvtárat, folyóiratokat ingyenesen vehették igénybe, látogathatták az előadásokat. 1887-től – mint az önképzés hathatós eszköze – minden csapattestnél működött egy-egy csapatkönyvtár, amelynek gyarapítását a tisztikar hozzájárulásán kívül a honvédelmi tárca is segítette.⁴

Amíg a tisztí ebédek csak egy csapattest tisztjeire, a katonai tudományos egyletek pedig több csapattestre és jóval szélesebb látogatói körre terjedtek ki, addig a tisztí kaszinók a társas összejövetelek központjai voltak, és a társadalmi élet fejlesztését szolgálták. A kaszinóban a tábornokek, fegyvernemi tiszték, hadbírák, katonaoorvosok, katonai tisztviselők – függetlenül attól, hogy „tettlegek” vagy tartalékos állománybeliek, akár a honvédségből, a szolgálaton kívüli viszonyból vagy a nyugállományból valók voltak –, együtt, felszabadultan, feszélyezetéstől mentesen szórakozhattak és érintkezettek egymással. A kaszinók elsődleges célja az volt, hogy bennük a tiszték – és némely estéken a családjaik is – a társas összejövetelek, játékok és egyéb szórakozások alkalmával kellemes, barátságos otthonra találhassanak. Ezen cél, valamint a katonai közszellem fejlesztése szükségessé tette, hogy a kaszinónak lehetőleg számos tagja legyen, és hogy a tagok az intézményt minél gyakrabban látogassák. Ez az oka annak, hogy a tisztí kaszinóba nem csak a helyőrség összes „tettlegek” havidíjasa, hanem minden nem tényleges honvédtiszt is – a XII. és ennél magasabb rangosztályokból – rendes tagként felvehető volt. „Míg a tisztí ebédek intézménye és a katonai tudományos egyesületek csak 1868. után keletkeztek, addig a tisztí kaszinók már a hadsereg régebbi intézményei közé sorolhatók; sőt a veronai és mainzi osztrák tisztí kaszinók annak idején igen tekintélyes társadalmi jelentőséggel bírtak.”⁵ Ráadásul a tisztikar körében is nagy népszerűségnek örvendtek a kaszinó által szervezett különféle programok, főként a műsorral egybekötött táncestélyek, kirándulások, amelyek mindig érdekes és színvonalas társadalmi eseményeknek számítottak.

Szinte valamennyi nagyobb helyőrségben volt tisztí kaszinó. A kisebb állomásokon többnyire a tisztí ebéd volt egyúttal a társadalmi érintkezés helyszíne is, ugyanis általában az ebédlő mellett egy elválasztott helyiséget olvasó- és játszóteremnek rendeztek be. Gyakran előfordult az is, hogy a tisztí kaszinó – helyileg és igazgatás tekintetében – egyesült a helyőrség katonai tudományos egyesületével, mint például Bécsben és Budapesten.

Bécsben a Katonai Tudományos és Kaszinó Egyesület (Militärwissenschaftlicher und Casino-Verein) az Osztrák–magyar Bank gyönyörű palotájában kapott elhelyezést, ahol a helyiségek használatáért évenként 22 000 forint bérleti díjat kellett fizetni. A remekül berendezett, minden igényt kielégítő termeken, helyiségeken túl a kaszinó két könyvtárral is rendelkezett. Az egyik volt az egyesület tudományos könyvtára, amely magában foglal-

⁴ Danczer 1889. 129. o.

⁵ Uo. 130. o.

ta az egykori veronai osztrák tiszti kaszinó teljes gyűjteményét, amely 1888 őszén 8 000 műből és 15 000 kötetből állt. A másik könyvtár a kaszinó szépirodalmi könyvtára volt, melynek 9 500 kötete 4 300 művet foglalt magában. A bécsi és budapesti tiszti kaszinókat – főleg télen – sokan látogatták, nemcsak a tagok, hanem a polgári körök előkelőségei is. A novembertől márciusig tartó téli szezonban hetente tartottak katonai tudományos előadásokat. A nagy látogatottságnak örvendő rendezvényeken általában megjelent az uralkodóház valamelyik főhercege is, ugyanis valamennyi cs. és kir. főherceg tagja volt a katonai tudományos egyesületnek. Az előadások és a hadijátékok gyakori látogatója volt a hadsereg főfelügyelője, Albrecht főherceg, és a különösen fontosnak ítélt eseményeken a trónörökös, Rudolf főherceg is megjelent.⁶

Hadijátékot heti két alkalommal vezettek le a kaszinóban, amelyeken általában csak a vezérkari tisztek gyakoroltak, mivel a csapattisztek hadijátékukat a laktanyáikban bonyolították. Havonta egyszer koncertet, irodalmi estet is szerveztek, amelyekre a fővárosi színpadok és hangversenyek kiváló művészeit hívták közreműködőnek. A főhercegeken kívül olykor maga a császár is kitüntette jelenlétével a fontosabb estélyeket. A látogatói kör kiválasztásáért, szűréséért, vagyis hogy csak előkelő egyének léphessenek a kaszinóba, a szórakozási bizottság volt a felelős. A protokolláris jellegű rendezvényeken túl a bajtársiasság jegyében a különböző hatóságok, csapatok, intézetek és karok tisztjei és tisztviselői rendszeresen szerveztek társas estélyeket, amelyeken katonazenekar közreműködött, és amelyeken a családtagok is megjelenhettek.⁷

Az első tiszti kaszinók létrejötte Magyarországon

Magyarországon feltételezhetően az első tiszti kaszinók az 1850-es évek végén jöhettek létre. Egy 1859-ből származó híradásból⁸ azt feltételezhetjük, hogy Aradon ekkor már működött tiszti kaszinó. A *Budapest Lexikon*ban a következő rövid megjegyzés olvasható a tiszti kaszinó címszónál: „1861-ben alakult a rokkantak házában. Tagjai csak hivatásos katonatisztek lehettek. Célja: a katonai és társadalmi műveltség fejlesztése, a hazafias és közösségi szellem ébren tartása.”⁹ Ennek alapján – bár semmiféle hivatkozást nem találunk – kijelenthetjük, hogy Budapesten az első tiszti kaszinó létrejötte az 1861-es esztendőre datálható, a Károly-kaszárnyában kapott elhelyezést. Ezt a feltételezést kutatásaim is alátámasztják. A *Sürgöny* című, korabeli közlönynek is számító lap ugyanis közölt egy nagyon rövid beszámolót a decemberi avatási ünnepségről, s bécsi levéltárban is sikerült rábukkanni az alapítással, illetve annak kezdeményezésével kapcsolatos eredeti dokumentumokra.¹⁰

Az alapítással kapcsolatos első jelentés a budai Főhadparancsnokságon született 1861. szeptember 16-án. Ebben Coronini¹¹ tábornagy főhadparancsnok, a bécsi Hadügyminisztériumnak, Degenfeld-Schonburg tábornagy, hadügyminiszternek írott leve-

⁶ *Danczer* 1889. 131–132. o.

⁷ Uo. 133–134. o.

⁸ *Eöry Gabriella* kaszinókutató szíves közlése, valamint az Árkádiában publikált Pesti Casino, Nemzeti Casino és a kaszinómozgalom című cikke alapján. Történelem oktatási portál, Cikkek, tanulmányok. 8. szám. http://arkadia.pt.ehu/tortenelem/cikkek/eory_casino (A letöltés ideje: 2014. június 1.)

⁹ *Budapest Lexikon*. Szerk. *Bernát Györg – Berza László*. Budapest. 1973. 1184. o.

¹⁰ *Sürgöny*, első évi folyam, 1861. dec. 17. No. 289. 1. o.

leben – politikai és társadalmi szükségszerűségeire hivatkozva – Pest-Buda helyőrségben egy tisztí kaszinó létrehozását indítványozza, és ehhez jóváhagyást kér. Részletezi ennek társadalmi és szolgálati hasznosságát, valamint előnyeit, egyúttal beszámol az általa felállított bizottság véleményéről, ami tanúsítja a helyőrség tisztikarának feltétlen támogatását. Utóbbi kötelezi magát arra, hogy a fenntartáshoz szükséges kiadásokhoz havonta hozzájárul. A jelentésben a főhadparancsnok kitér arra, hogy szerinte a helyszín az Invalidus palota két tisztí lakásának és a felhagyott lizstraktár egyik helyiségének az igénybevételevel biztosítható lenne. Az átalakítási költségek kb. 7500, a világítás (gázcsövek, csillárok) biztosítása 1300, a berendezési tárgyak (bútorok, biliárdasztal) beszerzése mintegy 2200 forintot tenne ki. Utóbbi két tételt a tisztikar havi részletekben törlesztené. Mindezt, s az átalakítás költségeit a következő évi építési költségvetés terhére lehetne biztosítani.¹²

A bécsi Hadügyminisztérium négy nap múlva rekordgyorsasággal válaszol, és a 2096. számú jelentésre utalva egyetért az előterjesztéssel, miszerint a kaszinó létrehozásának vázolt módja és költségvonzatai így kímélnék a kincstárat. Kéri ezért a felterjesztőt, hogy a részletes összköltségvetést dolgoztassa ki a műszaki igazgatósággal, és végleges engedélyezésre nyújtssa be.¹³

Coronini tábornagy, főhadparancsnok október 26-án gróf Degenfeld-Schonburg tábornagy, hadügyminiszternek, a C. K. 4626. sz. leiratra jelenti, hogy a tisztí kaszinó céljára igénybe veendő két tisztí lakás más tisztí szállások méltányos korlátozásával az Invalidus palotában rendelkezésre áll, így e részről a kincstárat nem terhelik költségek. Az összköltségekre kitérve megállapítja, hogy a műszaki igazgatóság által az átalakításra kiszámított 10 864 forint 65 krajcár, továbbá a kaszinóbizottság által a berendezésre közölt 7100 forint költségtervezetek közül utóbbit a műszaki igazgatóság felülvizsgálatát követően 5880 forintra mérsékeltek. A végösszeg így a becslések korrekciójával 16 744 forint lenne. A jelentéstevő – tekintettel az őszi évszak előrehaladott állapotára – várja az engedélyt, hogy a meglehetősen jó ütemben előkészített munkálatokat folytathassák.¹⁴

A Bécsből várt válasz november 8-án érkezik, amelyben a Hadügyminisztérium jóváhagyja a felterjesztett költségvetést, és meghatározza, hogy erről értesíteni kell a budai Műszaki igazgatóságot. Újabb fontos kérdésként vetődik fel a nélkülözhetetlen vendéglős bérleti díjának – a berendezési kiadásokkal összefüggő – megállapítása, ugyanis ezáltal jelentősen tovább lehet csökkenteni a kincstár terheit. A hadügyminiszter kifejezi azon

¹¹ Coronini János gróf, osztrák tábornagy, Magyarország hadi parancsnoka, született Görzben 1794. november 16-án, meghalt u.o. 1880. július 26-án. Mint hidásztiszt 1814-ben a francia háborúban Olaszországban szolgált és 1824-ben a modenai seregbe lépett át. Onnét visszatérve 1836-ban Ferenc József főhercegnek, mostani uralkodónknak lett második nevelője. Az 1848. évi olasz háborúban ismét aktívan vett részt, midőn a Tirolda átvezető szorosok őrizete volt reá bízva. A béke után hadi s polgári kormányzója lett az újonnan alakított, szerb vajdaságnak és a bánságnak. A nagy keleti háború idején fontos szerepre volt hivatva: ő volt a török határon felállított figyelő hadtest parancsnoka, és annak élén megszállotta a dunai fejedelemségeket, melyekből azonban a párizsi béke után, 1856-ban ki kellett vonulnia. Mint tábornagy 1859–66-ban horvát bán volt, s onnét 1860 végén Pestre jött hadi parancsnoknak. Az ő idejébe esik az 1861. Országgyűlés, melynek feloszlásával ő volt megbízva; a nagy katonai adóvégrehajtás s a provizórium. 1865-ben felmentetett s azóta nyugalomba lépve élt birtokán. <http://www.kislexikon.hu/coronini-cronber.html> (Az utolsó letöltés: 2010. május 3.)

¹² Kriegsarchiv (KA) Kriegsministerium (KM) Centralkanzlei 4089. Hadtörténelmi Levéltár (HL) General Commando Präs. No. 2096.

¹³ KA KM 1861. Centralkanzlei No. 4089.

¹⁴ KA KM 1861. Centralkanzlei No. 4626. (HL General Commando Präs. No. 2384.)

elvárását is, hogy a kaszinót a katonai hivatalnokok és a katonasággal kapcsolatban álló felek a tisztekkel megegyező feltételek mellett használhassák.¹⁵

A főhadparancsnok a november 13-án kelt válaszában tájékoztatta a hadügyminisztert arról, hogy a kaszinó szabályzata értelmében a tisztekhez hasonlóan katonai hivatalnokok és a katonasággal kapcsolatban álló személyek részvételét is ugyanazon feltételekkel biztosítják. A vendéglőst a gazdaságosság feltételeinek szem előtt tartásával fogják megbízni. Utalt arra, hogy a rendkívüli drágaság ellenére a kaszinó hozzásegíti tagjait az előnyösebb életfeltételek biztosításához, továbbá fő céljához, a társasági kapcsolatok építésének elősegítéséhez. Ezért kérte az előljárót, hogy már eddig is bizonyított pártfogásából tekintsen el a fogadás bérleti díjától. (Ugyanis a berendezés egy részét bizonyára saját erőből fogja megoldani.)¹⁶

Coronini tábornagy alaposágát igazolja, hogy az első kérvény megfogalmazása és elindítása előtt kikérte az érintett alakulatok kaszinóalapítással kapcsolatos véleményét. Ennek eredményeként a levél mellékleteként pártoló nyilatkozatokat is csatolt, amelyet a helyőrség alábbi alakulatai nyújtottak be:¹⁷

- Cs. kir. tengerészeti állomásparancsnokság;
- Cs. kir. 12. (br. Vernier altbgy.) tüzérezred;
- Cs. kir. 9. (gr. Hartmann-Klarstein tábornagy) gyalogezred;
- Cs. kir. 15. (Adolph von Nassau herceg) sorogyalogezred 1. táborig zászlóaljja;
- Cs. kir. 77. (Carl Salvator Toscana főherceg) sorogyalogezred;
- Cs. kir. 41. (br. Kellner von Köllenstein altbgy.) sorogyalogezred;
- Cs. kir. 32. (Franz Ferdinand d'Este főherceg) gyalogezred;
- Cs. kir. 8. (Ferdinand Maximilian főherceg) ulánusezred 2. tűzőrosztaga;
- Cs. kir. 10. egészségügyi század;
- Cs. kir. 12. (br. Ramming von Riedkirchen tábornagy) gyalogezred 2. táborig zászlóaljja;
- Cs. kir. 10. (Max Josef d' Este főherceg) tüzérezred;
- Cs. kir. magyarországi szekerészeti parancsnokság.

A budapesti Tiszti Kaszinó működése az 1860–1870-es években

Ennek a nagyarányú támogatottságnak és/vagy a tábornagy tekintélyének és érdekérvényesítő képességének köszönhetően három hónap alatt létrehozták a helyőrség első tiszti kaszinóját. A *Sürgöny* nevű folyóirat december 17-ei számában a következőket olvashatjuk a kaszinó megnyitásáról:

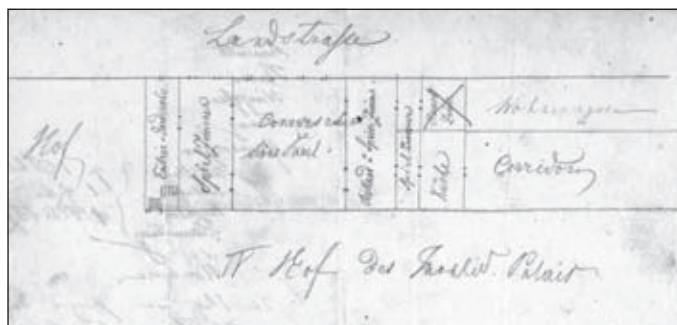
„A tiszti casino, mely Ő Felségének bőkezűségéből a legfényesebben felszereltetett, (a rokkantak házában országút felől) vasárnap este nyitott meg, gróf Coronini tábornagy ő excelja, (sic!) a magas tábornoki kar és számos törzs- és főtisztek jelenlétében. A helyiségek egy tágas táncterem (sic!) (mely még nincs egészen bebútorozva) étterem, billiárdcsarnok, olvasó-terem és több kártyázó szoba.”¹⁸

¹⁵ KA KM 1861. Centralkanzlei No. 4626.

¹⁶ HL General Commando 1861. Präs. ad No. 2685, KA KM 1861. Centralkanzlei No. 4899.

¹⁷ HL General Commando 1861. Präs. No. 2096.

¹⁸ *Sürgöny*, 1861. december 17. No. 289. 1. o.

A kaszinó alaprajzáról csupán egy ceruzával készített tervezet lelhető fel, melyből látható, hogy mindössze öt közösségi helyiségből állt, és alapterülete sem volt túl nagy. Ennek ellenére hatalmas pozitívuma, hogy létrehozták, kialakították és megkezdhette áldásos tevékenységét.

A kaszinó hat fejezetből és 33 §-ból álló működési szabályzatának első változata 1861. szeptember 29-én készült el.¹⁹ Talán a kapkodás vagy a sietség eredményezte, vagy csak egyszerűen a gyakorlati tapasztalatokat figyelembe véve korrigáltak, de egy év múlva, 1862. április 21-én – felsőbb utasításra – több módosítást is végre kellett hajtani az alapszabályok bizonyos fejezeteiben.²⁰

„Kochmeister vezérőrnagy, a kaszinó igazgatója az alábbiak szerint küldi meg a közgyűlésen hozott módosítási javaslatokat Coronini tábornagynak, budai főhadparancsnok részére...

a 7. §. 2. pontjához – a helyőrségi karmesternek nem minden időben megengedett a belépés a kaszinóba, csak engedéllyel, vagy táncrendezvények, estélyek és bálók alkalmával...

a 7. §. 4. pontjához – nem szükséges hangsúlyozni, hogy bármely tag hitvesének bármikor szabad a belépés, mert ellenérzéseket szülhet, s amúgy is magától értetődőnek kell venni...

a 10. §. 4. pontjához – módosító javaslatok a kaszinó intézőbizottsága összetételével kapcsolatban. A hatékonyság érdekében a létszám csökkentését indítványozza 18 főről 6-8 főre. Ehhez szükséges közgyűlés választási rendszerének módosítása is...

a 29. §-hoz indítványozza a tagsági díjak igazságosabb differenciálását, melynél figyelembe kell venni az aktív és nyugállományú tagok járandóságai közötti különbségeket, utóbbiak rovására. ...

a 32. §-hoz – a tagok jogai és kötelességei fejezetben kategorikus fogalmazást kíván, hiszen véleménye szerint a szabályzat törvénynek tekintendő, főleg a fegyelmi ügyekben.”²¹

Az 1860-as évekből véglegesen elfogadott és aláírt alapszabályt sajnos nem őriznek a levéltárak. Az első szabályzat 1877-ből származik, amit a Hadtörténelmi Levéltárban sikerült megtalálni. A hat fejezetből és 36 paragrafusból álló alapszabály részletesen sza-

¹⁹ HL General Commando 1861. Präs. No. 2096.

²⁰ HL General Commando 1862. Präs. No. 575.

²¹ HL General Commando 1862. Präs. No. 575.

bályozza a kaszinói élet valamennyi területét. Az első változat 1877. március 20-án készült el. A végleges felterjesztést május 18-án írta alá a budapesti magyar királyi honvéd állomásparancsnokság és küldte meg a magyar királyi honvéd főparancsnokságnak. Ezzel párhuzamosan a honvédelmi miniszter is megkapta az alapszabály öt példányát.²²

A Kaszinó alapításának céljaként fogalmazták meg, hogy a kaszinónak a budapesti Helyőrség valamennyi csapatának és fegyvernemének tisztjei számára lehetőséget kell nyújtania a szellemi kapcsolattartásra és társas összejöveteleken való részvételre, ezáltal is biztosítva a bajtársi viszony erősítését, valamint a közösségi szellem elősegítését. E cél elérésének legfontosabb eszközeiként szolgáltak a könyvtár és a társas összejövetelek.

A kaszinó alapterülete és helyiségeinek száma az 1861. évi alapítás óta eltelt 15 év alatt jelentősen növekedett. Az átdolgozott alapszabályból tudjuk, hogy 1877-re a két feljárón túl az alábbi helyiségekkel rendelkezett a kaszinó:

- 1 nagyterem, 10 ablakos;
- 1 biliárd terem, 4 ablakos;
- 4 nagyobb szoba, 2-2 ablakos;
- 10 kisebb szoba, 1-1 ablakkal;
- 1 konyha, 3 ablakos; továbbá kamra, előszoba, pince, fáskamra.

Vagyis a kezdeti öt közösségi helyiségből álló kaszinó ekkorra tizenhét helyiségesre „terebélyesedett”. Ez nyilvánvalóan azt is jelentheti, hogy a kaszinó nagyságát a látogatói létszámhoz és igényekhez igyekeztek alakítani.

Szembeötlő, hogy a természetes megvilágítás fontosságát érzékeltető ablakszámok akkor még elmaradhatatlan kiegészítő adatnak számítottak, és minden közösségi helyiség mellett feltüntették azokat. Sajnos, ezekből az adatokból nem derül ki az oly fontosnak tartott és kiemelt figyelmet érdemlő könyvtár helyiségeinek száma, illetve nagysága, sőt a kaszinó befogadó képessége sem.

A tagság vonatkozásában nem lehetett ellenvetés. Kaszinótag volt a helyőrség teljes tisztikara, tartozzon akár a közös hadsereghez, akár a magyar királyi honvédség állományába. Tagok voltak továbbá a tábori lelkészek és hivatalnokok is, amennyiben szintén tagságot vállaltak a Hadtudományi Egyesületben.

A belépésre vonatkozóan egyéni döntést csak a tartalékos tisztiek, a nyugalmazott és szabadságolt tisztiek, a császári és királyi közös hadsereg, valamint a két birodalmi rész honvédsége, illetve az Országos Vadászok szolgálaton kívüli tisztjei, továbbá valamennyi nyugalmazott tábori lelkész és hivatalnok hozhattak. Ők a belépéshez nyilatkozatot tölthettek ki, és tagsági viszonyuk a nyilatkozat beadásától számított egy évig volt érvényes. Ekkor még valamennyi tagot azonos jogok és kötelezettségek illettek meg.

A tagokon túl – az általános szabályok betartása mellett – vendégként, tagdíj fizetése nélkül bejárhattak a Kaszinóba:

a) mindenkor

1. A kaszinótagok feleségei, felnőtt leányai és fiai, egyéb felnőtt közeli rokonai, de csak az illető tag társaságában.

2. Valamennyi, nem a Helyőrséghez tartozó tiszt és katonai alkalmazott a családjával együtt, továbbá a tábori lelkészek, de csak az illető tag társaságában.

²² HL Hadsereg-főparancsnokság (HFP)-1877. 1450/Fp. 582. sz. levele.

3. A Helyőrség valamennyi tiszthelyettese és kadétja, valamint karmestere.

4. Idegen hadseregek tisztjei, valamint megkülönböztetett idegenek, de őket csakis kaszinótag vezethetett be.

b) Kizárólag táncmulatságokra, estélyekre és hangversenyekre:

1. azok a személyek, akik a Kaszinó Igazgatótanácsától egy kaszinótag javaslatára meghívót kaptak.

2. Az Igazgatótanács által a mindenkori követelményeknek megfelelően megállapított létszámú egyéves önkéntes, valamint a Kadétiskola kiváló növendékei, de csak meghívás alapján, illetve a belépőjegy megvétele után.

A Választmányi bizottságnak joga volt tiszteletbeli tagokat is kinevezni, de erre a tagságra csak olyan urakat lehetett javasolni, akik nem voltak jogosultak rendes tagként belépni az egyesületbe és a birodalmi érdekeknek kiemelkedő szolgálatot tettek.

A Kaszinó Egyesület a mindenkori budapesti főhadparancsnok tábornok védnöksége alatt állt. A Hadtudományi Egyesület elnöke egyúttal a Tiszti Kaszinónak is elnöke volt.

A napi igazgatási feladatokat az ún. igazgatótanács végezte, ami az igazgatóból, az igazgató-helyettesből és kilenc fő választmányi tagból állt.²³

A március 20-án elkészített és véleményezésre felterjesztett alapszabállyal, illetve a kaszinó működtetésével kapcsolatosan a budapesti Tiszti Kaszinó igazgatósága 1877. május 17-én az alábbi véleményezéseket kapta egy bizonyos Karl ezredestől.

Az 50. számú, német nyelven fogalmazott véleményezés az alábbiakat tartalmazza:

„Az igazgatótanács választmánya által a fent nevezett Tiszti Kaszinó statútumának (alapszabályának) korszerű módosításokkal ellátott változata, amelyet a császári királyi főhadparancsnokság 1877. január 17-ei, a Rendeleti Közlönyben Präs. Nr. 40 alatt engedélyezett és megjelentetett, ezennel a megfelelő példányszámban kiosztatik a budapesti helyőrség katonai hatóságainak, sereg- és hadi-intézeteinek, tudomásul vételre, jövődöbeli vezérfonalként, saját használatra.

Ezen statútum 3. paragrafusára – mely szerint mindazok, akik a sereghez, illetve a honvédség állományához tartoznak, továbbá a tábori lelkészek és a budapesti helyőrség hivatalnokai, akik az állandó kvártélyra igényt tartanak, valamint akik annak (a helyőrségnek – P. F.) szolgálatában állnak, és a katonai tudományos egyesület tagjai, a Tiszti Kaszinó tagjaiként kezeltetnek – és rájuk kiemelt figyelem irányítatik. Ugyanakkor 1877. június 1-jével kezdődően sor kerül a Kaszinó pénztárába befizetendő 1 krajcár gázsi- és kvártélydíj bevezetésére.

Egy esetleges helyőrségváltás bekövetkeztével a statútumok visszaszolgáltatása vagy az újonnan érkezett csapattestnél vagy a Tiszti Kaszinó titkárságán történik.

Az itt következő Átvételi elismervény aláírással együtt, jelen dokumentumhoz csatolva érvényes.”²⁴

Ugyan ezen a napon Karl ezredes az 51-es számon még egy véleményt fogalmazott:

„A Tiszti Kaszinó új statútuma 13. paragrafusa értelmében minden év májusában a kaszinó tagsága tisztújító közgyűlést tart, az újonnan megválasztott képviselő-testület június 1-jével kezdheti meg működését.

²³ A Budapesti Helyőrség Tiszti Kaszinójának Alapszabálya, Budapest Schlesinger & Wohlaier Nyomda 1877. HL HFP-1877. 1450/Fp.

²⁴ HL HFP-1877. 1450/Fp.

A különféle csoportokat, amelyekben a szavazás zajlik a 12. B. paragrafus pontosan meghatározza, a szavazás kezdetét veszi, és a szavazócédulák csoportonként kerülnek beszedésre, illetve az önálló csoporthoz nem tartozó tagok legkésőbb 1877. május 28-ig küldhetik meg voksaikat a Tiszti Kaszinó titkárságára.

...az 1. és a 4. pontban említett kaszinótagok szavazócéduláikat egyenesen a Kaszinónak küldik meg.

...az 5. pont szerint, a katonai hivatalok részéről a császári-királyi hadbizottság, a lelkészek részéről a tábori püspökök, az orvosok részéről az egészségügyi felügyelet vezeti le a szavazásokat, oly módon, hogy mindhárom csoport szavazócédulái beérkezzenek az előírt terminusra.”²⁵

Ezen javaslatok figyelembevételével az új alapszabály elfogadásának bizonyítéka az a levél, amelyben a magyar királyi Budapesti Honvéd Térparancsnokság arról tájékoztatja a Honvéd Főparancsnokságot, hogy a kaszinó igazgatósága az új alapszabályokat és az 50. számú tudósítást a térparancsnokságnak május 17-én 10 példányban – szétküldés végett – átküldte. Továbbá arról tesznek jelentést, hogy az új alapszabály két példányát a főparancsnokságnak felterjesztik, s tájékoztatják a főparancsnokot, hogy az okmányokból öt példányt a honvédelmi miniszter részére a kaszinó igazgatósága már közvetlenül megküldött.²⁶

A körületekintően és minden részletre kiterjedően megalkotott alapszabályok és a létrehozott kaszinói irányítószervek, illetve bizottságok hosszú távra megalapozták és biztosították a kaszinó szabályos működését. Az 1873-as év kivételével nem találtam olyan hírt, vagy beszámolót, ami negatívan szólt volna a kaszinói életéről. A *Honvéd* című lap az év január végi számában sem a kaszinó működésével kapcsolatosan állapítanak meg problémákat, csupán a negatív tendenciák, a hatalmi túlkapások a kaszinót is megérintették. Ugyanis az történt, hogy a téli időny alatt szokásos – kedélyes hangversenyekkel összekötött – táncvigalmakat a budai főhadparancsnokság utasítására, nevezetesen Huyn főhadparancsnok parancsának megfelelően megpróbálták erősen „beszabályozni”. A szabályozás a vezénylő tábornok vallási meggyőződése másokra történő kiterjesztésének igényéből táplálkozott. Az volt a kérés, hogy a bőjti időszakban a program bál része maradjon el, és csak a hangversenyt rendezzék meg. A húsevés és a tánc tiltása azonban hatalmas felháborodást okozott városszerte. A negyvennapos megvonás a tisztekben is ellenérzést váltott ki, és ellenálláshoz vezetett. Elhatározták, ha kell, mindannyian kilépnek a kaszinóból, de a főhadparancsnok sajtóságos „kívánságának” nem tesznek eleget. A témában született vezércikkek – amelyek az ilyen és hasonló elvárások veszélyeit igyekeztek bizonyítani – végül elősegítették a megbékélést.²⁷ A kis intermezzo ellenére a Károly-kaszárnyában (a mai Városháza) berendezett közösségi helyiségek több évtizeden át szolgálták eredményesen a tisztikart, és évente számos rendezvénynek, előadásnak, koncertnek és előkelő táncmultságoknak adtak helyet egészen a századfordulóig. A kaszinó megnyitása után 38 esztendővel azonban már azt olvashatjuk a *Vasárnapi Újság* 1899. november 26-ai számában, hogy a kaszárnyában működő kaszinó milyen szegényesen berendezett,

²⁵ HL HFP-1877. 1450/Fp.

²⁶ M. kir. Honvéd Térparancsnokság 582. sz. levél, HL HFP-1877. 1450/Fp.

²⁷ A *Honvéd*, 1873. január 18. 29. o.

kis alapterületű intézmény volt. A kaszárnya eladásából befolyt összeg is lehetővé tette,²⁸ hogy egy olyan új törzskari épületet hozzanak létre, amelyben a térparancsnokságon és a törzskaron kívül a Tiszti Kaszinó is helyet kaphatott. A századfordulóra már egyre nagyobb igény mutatkozott egy országos egyesület létrehozására. Ennek is köszönhetően kezdtek meg az „Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület”, rövidebb nevén az „Országos Tiszti Kaszinó” létrehozását és székházának felépítését 1897–1899 között.²⁹

*Az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület létrehozása
és székházának felépítése, 1897–1899*

Az új kaszinóépület létrehozásával kapcsolatos legelső hírt a *Katonai Lapok* 1896. december 1-jén megjelent számában olvashatjuk. A lap beszámol arról, hogy a budapesti katonai tudományos és kaszinó-egyesület november 24-én megtartott évi rendes közgyűlésén rukkolt elő a nagyszabású tervvel, miszerint hamarosan megkezdődnek a kaszinónak is helyet adó ún. „törzsepület” kivitelezési munkálatai. A kaszinónak ekkor több mint 1000 tagja, és több mint 15 000 forintos éves bevétele, továbbá a takarékos üzemeltetésnek köszönhetően mintegy 20 000 forintos készpénz vagyona volt. Vagyis egyértelműen kijelenthetjük, hogy a kaszinó alapvetően jól működött, habár a cikk írója szerint a könyvtári művek beszerzésével nem kellene ennyire spórolni.³⁰ Ezen a rendezvényen szembesülhettek a kaszinó tagjai az elkészült tervvel és kaphattak tájékoztatást arról, hogy a kaszinón kívül ebben az épületben kap majd elhelyezést a hadtestparancsnokság, itt lesznek a dandár- és hadosztályparancsnokok irodái és egy gyalog zászlóalj is. A tervek szerint a kaszinói épületszakasz földszintjén foglal majd helyet egy első osztályú étkező és kávéház, ahonnan az ételeket és italokat felvonókkal szállítják az emeleti kaszinóhelyiségekbe. Széles lépcsőház vezet majd fel a férfi és női ruhatárakba és innen a hatalmas méretű (30×15 m) termekbe. (A Károly-kaszárnya nagyterme 15×11 m volt.) E termeken túl lesz még étkező-terem, tekéző, kártya-szoba, néhány mellékhelyiség. A berendezésre és a díszítésre legkevesebb 60 000 forintot terveztek felhasználni. Haladva a korrallal, a világítást természetesen az egész épületben villannyal képzelték el. A lap bizonyos „Cerri” nevű újságírója azonban nem teljesen elégedett, ugyanis hiányolja a tiszti vendégszobákat. Szerinte ezek nélkül nem igazi a kaszinó, mert ha nem gondolnak a távol lakók, illetve vidéki tisztek helyben alvási lehetőségére, akkor tagokat, de legalábbis látogatókat veszíthet a kaszinó. Bízunk abban, hogy ezt a tervezési korrekciót még el lehet végezni.³¹ Vendégszobák azonban ennek ellenére nem épültek.

A lap ugyanazon újságírója pontosan három év múlva *A budapesti katonai tudományos és kaszinó egyesület új palotája* címmel jelentetett meg cikket, amelyben örömmel számol be az elért eredményekről. „Az új tiszti kaszinó épületnek szép és czélszerű (sic!) építése, helyiségeinek stílszerű kivitele és ízléses berendezése fölött csak egy hang uralko-

²⁸ A főváros 1894-ben megvette az épületet 11 millió 200 ezer koronáért, és 1897-ben az egyik, 1899-ben a másik részét átvéve átalakította Központi Városház céljaira.

²⁹ A Budapesti Katonatiszti Kaszinó. *Vasárnapi Újság*, 46. (1899) 48. sz. 803–804. o.

³⁰ *Katonai Lapok. Közlöny a véderő és a nagy közönség számára.* (a továbbiakban: *Katonai Lapok*), 10. (Budapest, 1896. december 1.) 34. (409.) sz. 1. o.

³¹ Uo.

dik: a feltétlen dicséret. Tény, hogy az új kasino palotája a székes fővárosnak egyik díszét, a tisztí karnak örömét, és építő mesterének büszkeségét képezi.”³²

A cikkben 60 méter hosszú és 30 méter széles nagyteremről olvashatunk, ami duplája az előző cikkben írt adatnak, ami valószínűleg a két terem méreteinek összevonásából adódott. Mindenesetre tekintélyes és nagy befogadóképességű termekről van szó, amelyekhez egyik oldalról hölgytársalgót, a másiktól kistermet is illesztettek. Az ún. kaszinó helyiségeket az első emeleten rendezték be, ahol biliárd-terem, olvasó- és játéktér, kényelmes társalgó és írószoba várta az érdeklődőket. A cikk írója részletesen beszámol a november 18-ai megnyitó ünnepség magasztos részleteiről is.

A beszámoló alapján tudjuk, hogy a megnyitó ünnepségre érkezett vendégek délután 5 óra előtt kezdtek gyülekezni a palota épülete előtt. Volt közöttük közös hadseregbeli és honvédtiszt, jelen voltak a budapesti helyőrség törzstiszti, illetve tábornoki karának tagjai, akik a gyönyörűen megvilágított díszteremben várakoztak Lobkowitz tábornagyra, hadtestparancsnokra.³³ A herceg pontosan öt órakor meg is érkezett, majd néhány perc múlva Fejérváry Géza honvédelmi miniszter is belépett a terembe. Lobkowitz tábornagy az elnöki széket foglalta el, kétoldalt a két alelnök, Czibulka altábornagy és Valentic vezérőrnagy ültek. Lobkowitz tábornagy a megnyitó beszédében a következőket mondta:

„Viribus Unitis!

Nem történetesen, hanem teljes joggal viseli új otthonunk homlokzatán nagy aranybetűkben hadurunk jelmondatát. Egyesült erővel szereztük meg az eszközöket, midőn arról volt szó, hogy a katonai tudományos és kasino-egyesületnek (sic!) új (sic!) otthont szerezzünk, miután az egyesület a régi Károly-kaszárnyának átengedése következtében, amelynek szerény helyiségeiben honolt, hajléktalanná vált.

A cs. és kir. közös hadügyminisztérium a törzspület újjáépítésével kapcsolatban a kaszárnya-tranzakció eszközeiből egy összeget, a mely (sic!) önmagában számottevő, de a mely (sic!) mégsem engedte volna meg, hogy ezen városnegyed magánépületeihez méltó épület emeltethessék.

Részvények kibocsátása útján, amelyek a hadsereg összes köreiben, úgy tisztí testületek, mint egyes tiszték részéről vétettek át, további tőke teremtetett, amelynek kamatoztatását és törlesztését a közös hadügyminisztérium az által biztosította, hogy a földszinti helyiségek bérbeadásából származó jövedelmet 25 évre az egyesületnek engedte át.

Katonai műépítész keze alkotta meg azon eszközökből szeretettel és szorgalommal e monumentális épületet, amely úgy külső, mint belső architektonikus kiállításában, va-

³² *Katonai Lapok*, 10. Budapest, 1899. december 1. 34. (528.) sz. 1. o.

³³ Lobkowitz Rudolf Nándor herceg, osztrák tábornok és a IV. hadtest parancsnoka, született Frischauban (Morvaország) 1840 augusztus 16-án mint L. Lajos herceg fia. Katonai pályára lépett, és 1858-ban tüzérhadnagy lett. Részt vett az 1859. évi olasz, szintúgy az 1866. évi porosz háborúban. 1870-ben elnyerte az őrnagy rangot és egyúttal a császár és király szárnysegéde lett. 1875-ben Budapestre helyezték át, mint az 5. tüzérezred parancsnokát, és akkor szerezte meg a honfűsítást; egyúttal birtokot vásárolt Magyarországon, és tagja lett a nemzeti kaszinónak. 1876-ban ezredes lett, 1878-ban részt vett mint a IV. hadtest tüzérségének parancsnoka a boszniai okkupációban; 1881-ben gyalogsági dandárparancsnok, 1882-ben altábornagy, 1886-ban a Kolozs-várott állomásozó 35. gyalogsági hadosztály parancsnoka, 1887-ben tábornagy lett. 1890-ben pedig mint a IV. hadtest parancsnoka Budapestre helyeztetett át. L. a főrendiház örökös tagja, számos rendjel birtokosa és 1889 óta a 13. tüzérezred tulajdonosa. 1891-ben v. b. t. tanácsossá neveztetett ki; 1894-ben megkapta az I. oszt. vaskorona-rendet, 1895-ben pedig a porosz királyi vörös sas-rend nagykeresztjét. <http://www.mek.oszk.hu/00000/00060/html/065/pc006535.html#7> (Az utolsó letöltés ideje: 2013. 10. 09.)

lamint előkelő modern berendezésében is a székesfővárosnak bizonyára csak díszére fog szolgálni.

Egyesült erővel alapítottuk tehát meg a katonai tudományos és kaszinó-egyesület új (sic!) otthonát; egyesült erővel „viribus unitis” gondoskodjunk hát arról is, hogy igazi bajtársias szellem vonuljon be e termekbe és hogy az egyesület tagjai is szívesen gyülekezzenek az új (sic!) otthonban.

Ezennel átadom az épületet rendeltetésének; mielőtt azonban az első közgyűlést bezárnók (sic!) új (sic!) otthonunkat azzal szenteljük fel, hogy e termekben most először zendüljön meg a néphimnusz és örömtelt szívvel egyesüljenek e kiáltásban: Ő császári és apostoli királyi felsége, I. Ferencz József császár és király éljen!”³⁴

Az összes tisztikar „Hoch”! és „Éljen”! kiáltással viszonzta a hadtestparancsnok szép és lendületes beszédét, és állva hallgatták meg a néphimnusz³⁵ magasztos akkordjait.

A kaszinó felavatási ünnepségéről a korabeli civil sajtó is dicshimnuszokat zengett, miszerint a gyönyörű kivitelezéssel készült épületkomplexum az akkori Budapest egyik legszebb és legmodernebb épületének és intézményének számított. Erről egy példa:

„A főváros egyik legszebb helyén, a most újjá épülő Belvárosban emelkedik egy hatalmas nagyságú, szép barokk stílusú palota. Már külső alakja s a homlokzatán elhelyezett harcias díszítmények is elárulják, hogy az épület katonai czélokra szolgál. De épen díszes voltából kilátszik az is, hogy nem közönséges kaszárnya. »Törzskari épület« a hivatalos elnevezése s benne vannak elhelyezve a törzskar, a térparancsnokság és a tisztikaszinó helyiségei. Ezekon kívül még egy zászlóalj gyalogság elhelyezésére alkalmas, szerényebb külsejű épület van hozzá ragasztva, melylyel az egész teljes négyszögge alakul ki. E melléképületnek külön udvara és külön bejárói vannak.

A tisztikaszinó a négy utcztől: az Irányi-, Zöldfa-, Duna-, és a meghosszabbítandó Váci- utcztől határolt kettős épületnek a Duna felé néző szakaszában van elhelyezve. Egy vendéglői és kávéházi helyiségen kívül, melyek a földszintet foglalják el, nincs is egyéb ezen a szárnyon. A milyen szerény volt a tisztikaszinó régi helyisége a Károly-kaszárnyában, olyan fényes és előkelő a mostani. Be van rendezve a szórakozás és tanulmányozás minden szükséges eszközével; mert a kaszinó nem csupán társaskör, s tisztikaszinó hely, hanem egyúttal tudományos egyesület is, a hol a katonai szakkérdésekről felolvasásokat tartanak, és vitákat rendeznek. A kaszinó berendezése nemcsak magukat a katonákat érdekli, hanem polgári körökét is, mert az ott tartani szokott estélyek, multságok nagy kedveltségben állanak a fővárosi polgárság köreiben is.

A gazdag díszítésű főbejáratból háromfelé ágazó lépcső vezet az első emeleti kaszinóhelyiségekbe. Tágas, kényelmes ruhatár, játszó, billiárd- és olvasó-termek, a könyvtár, egy szép szalon és a tisztiek előtt nagy kedveltségben álló hadijáték czéljaira berendezett termek vannak itt. Ezek a helyiségek nagy változatossággal, különböző stílusokban van-

³⁴ *Katonai Lapok*, 10. (Budapest, 1899. december 1.) 34. (528.) sz. 1–2. o.

³⁵ A himnusz-irodalom a nemzeti aspirációkra is kiterjeszkedett s manapság már alig van nemzet, mely külön nemzeti vagy király- s császár-himnusszal ne rendelkeznék. Ilyen a Haydn József által szerzett osztrák himnusz (Gott erhalte! – Isten tartsd meg!), az Erkel Ferenc féle Kölcsey-himnusz, az angol God save the king és a Rule Britannia; az orosz nemzeti s cári himnusz (Lwoff Elek 1799–1870); Egri Béni Szózata; a legújabb keletű német Wacht am Rhein és a francia forradalmi N. a Marseillaise. <http://www.kislexikon.hu/nephimnusz.html#ixzz2hDVLkuot> (Az utolsó letöltés ideje: 2013. 10. 09.)

nak berendezve. A második emeleten, melyre a pompás márvány-díszlépcsőn kívül még két melléklépcső vezet, vannak az ünnepélyek termei. Fényes, két emelet magasságú nagy díszterem e résznek fő helyisége, a hozzá csatlakozó mellékteremmel és zenekari emelvénnnyel. A díszterem 30 méter hosszú, 15 méter széles és 11,5 méter magas s díszénél és nagyságánál fogva a főváros legszebb és legalkalmasabb tánctermei közé tartozik. Most még, a míg a falak teljesen meg nem száradtak, nem lehet a tervezett festményekkel és aranyozásokkal ellátni, de már így is igen kedvezően hat a szemlélőre.

A díszteremhez egyik oldalról egy szalon és egy másik, 190 négyszögméter kiterjedésű, hét méter magas terem csatlakozik; másik oldalról pedig a zene-terem és egyéb mellékhelyiségek vannak. Az egyes helyiségeknek, különösen az első emeleti írószobának és a második emeleti kisteremnek berendezése művészi eredetiségről tanúskodik.

A kaszinót részint a két nagy fővárosi kaszárnya megváltásából befolyt összeg egy részéből, részint pedig a tisztikarnak e célra már régebb idő óta gyűjtött alapjaiból építették. A terveket a budapesti katonai építkezési osztály készítette a hadtestparancsnokság rendelkezései alapján. A munka és az érdem oroszlánrésze *Khittel* Rudolf ezredes, katonai építkezési igazgatót és *Krickl* Ernő századost illeti. Az építést *Krickl* százados személyes felügyelete alatt *Richl* Antal építőmester eszközölte.

A fényes helyiséget ez évi november 18-án nyitották meg ünnepélyesen.”³⁶

Az *Ország-Világ* aktuális száma a kaszinó bemutatása és avató ünnepsége kapcsán szinte szó szerint ugyanazokat a megállapításokat írja le, mint a *Vasárnapi Ujság* vagy a *Katonai Lapok*. Ami egy kicsit más megközelítésnek számít, az a megállapítás, hogy az új katonai kaszinó versenyre kelhet a legelőkelőbb kaszinóinkkal pompa, kényelem és ízlés dolgában. A hírlapíró itt is megerősíti azt a tényt, hogy a kaszinó álmának megvalósításában elévülhetetlen érdemei vannak *Lobkowitz* hercegnek, aki a kezdetektől segítette a palota felépítését. Ebből a cikkből kiderül, hogy az épület berendezése az eredeti terveknek több mint a kétszeresébe, 150 000 forintba került. Új információ az is, hogy a tehetséges tervező *Krickl* kapitány mellszobrát hálából a díszterem színpadja fölé helyezték, míg *Khittel* ezredes építész arcképe a klub falán kapott helyet.

A korábbi beszámolóknak nem szóltak arról sem, hogy a herceg beszéde és a Gotterhalte elhangzása után *Czibulka* Altábornagy kért szót, aki a következőképpen fejezte ki háláját:

„Ő herczegsége, a hadtestparancsnok és parancsnokló tábornok Úr, tiszteletbeli elnökünk, elénk tartá a kaszinó-épület keletkezésének képét és használatra átadta nekünk e házat. Most már méltó, kiválóan előkelő otthonunk van. Ez otthonnak alapítója, ki szívének teljes melegével lévén eltelve a katonák és katonai tisztviselők minden ügye iránt, az összes nagy akadályokat leküzdötte, senki más, mint ő herczegsége maga. Ő mondta ki a teremtés „legyen” szavát, amely szó nélkül aligha vált volna valósággá a saját kaszinó-épület iránt táplált hő kívánság... a hála érzete mindnyájunk szívébe kitörölhetetlenül van bevésve. Engedje meg herczegséged, hogy ma mondott szavait, valamint az én üdvözlő szavaimat az emléklapon az összes jövendő tagoknak átadhassuk, hogy herczegségedet azok is mindig, mint e szép háznak megteremtőjét, mint egyesületünk érdekeinek nemeslelkű pártfogóját dicsőíthessék... továbbá kérjük, hogy nevét az emlékkönyvbe írja be, amelynek az a rendeltetése, hogy az összes jelenlegi és jövendő tagok nevét magába foglalja.

³⁶ A Budapesti Katonatiszti Kaszinó. *Vasárnapi Ujság*, 46. (1899) 48. sz. 803–804. o.

Uraim! Mint ennek az egyesületnek ez idő szerinti elnöke, hálás szívvel veszem át e gyönyörű házat, és azt a benső kívánságot nyilvánítom, vajha pompás otthonunk a jövőben az összes tagok számára a közérület, az együvé tartozás, a bajtársi szellem ápolásának lenne otthona!³⁷

A beszédekét követően Bolla altábornagy felállva biztatta a jelenlévőket, hogy ismételtén éljenezzék meg díszelnököket, Lobkowitz herceget. Az újabb háromszoros hochholás (sic!) után a katonazenekar eljátszotta a Lobkowitz-indulót.³⁸

Az induló hangjaira elindultak, hogy megismerkedhessenek az újonnan épült palota valamennyi helyiségével, birtokba vegyék a klubot és gyönyörködjenek a csodálatos berendezésben. Közben az író-szobában – a hadtestparancsnoki invitációt elfogadva – a honvédelmi miniszter és a hadtestparancsnok után a tábornokok is beírták nevüket a vendégkönyvbe. A következő héten már meg is rendezték az első táncmulatságot.³⁹

Ekkortól már nemcsak Bécs, de Budapest is gyönyörűen kivitelezett és berendezett tiszti kaszinóval büszkélkedhetett. Ettől az évtől nemcsak egy új évszázad, de a budapesti tiszti kaszinó életében is új, reményteli fejezet kezdődött, ami egészen az első világháború kitöréséig tartott.

Az Országos Tiszti Kaszinó működése 1899–1914 között

Az első világháború előtti évek kaszinó-helyzetének vizsgálatában nagy segítségemre szolgált, hogy 1913. október 17-én a m. kir. Honvéd Főparancsnokság jelentéstételre szólította fel a kerületi gyalog- és lovashadosztályokat, -dandárokat, -ezredeket, illetve valamennyi állomásparancsnokságot. A parancs értelmében be kellett számolni a csapat-testek ún. tiszti intézményeiről, amelyek közé tartoztak a tiszti étkezők, a tiszti takaré- és egyenruházati egyletek, tiszti könyvtárak, sporttelepek, lövészegyletek, vadásztársaságok és a tiszti kaszinók is. A főparancsnok a jelentések bekérését a következőkkel indokolta: „A tiszti intézményekről azért óhajtok tájékozódni, mert szándékomban van egyrészt ezen intézményeket felkarolni, másrészt azonban elkerülni kívánom, hogy a tisztikar ezek által anyagilag tulságosan megterheltessek.”⁴⁰ A vizsgálódásnak ki kellett terjednie arra is, hogy ezen intézmények mekkora terhet jelentenek az állománynak, illetve, hogy azok milyen előnyökhöz juttatják őket. Külön ki kellett térni a jelentésben arra, hogy az intézmények vezetésére hány tisztet vesznek igénybe, illetve hogy ezek a tisztiek a szolgáltatukat is ellátják-e, vagy az alól felmentést kapnak. A felterjesztéseket 1914. január 15-éig kellett elkészíteni és megküldeni.

A tiszti kaszinókról az állomásparancsnokságoktól kértek részletes jelentést. A kiadványozó a kaszinókról szóló jelentéstétel a következőkkel indokolta: „A tisztikart a levonásoktól lehetőleg mentesíteni, azonban a kincstár által rendelkezésre bocsájtott összeget oly módon felhasználni, hogy a tisztikar tudományos és társadalmi téren felmerülő szük-

³⁷ *Ország-Világ*, 1899. 783–784. o.

³⁸ Az indulót a magyar és az osztrák levéltárakban egyaránt eredménytelenül kerestem. Megtalálása a véletlennek köszönhető. Az Uppsala Egyetem gyűjteményében őrzött partitúrája kvintett formájában eljátszható. A közel 100 éve elfeledett zenemű bemutatása 2013. november 27-én az egykori kaszinó épület falán elhelyezett emléktábla koszorúzási ünnepségen megtörtént.

³⁹ *Ország-Világ*, 1899. 784. o.

ségelei fedezetet nyerjenek, kívánatosnak mutatkozik. Ezen törekvésekkel kapcsolatosan a tisztí kaszinók kérdése is megbeszélés tárgyát kell hogy képezze. A kérdés az, hogy vajon kívánatos-e a tisztí kaszinók fenntartása, avagy nem lenne-e célszerű a tisztí étkezdéknek egy olvasó szoba és egy kézi könyvtárral való bővítése mellett a kaszinókkal felhagyni, s mulatságok rendezésére helyiségeket bérelni, hadijátékokat és egyéb megbeszéléseket a laktanyákban rendelkezésre álló helyiségekben megtartani? Megjegyezhetjük, hogy ez által az egyes csapattestek és fegyvernemek közötti, valamint a közös hadsereggel való bajtársiasság ápolása nemcsak hogy csorbát nem szenvedhet, hanem más alkalmas módon még az eddiginél is jobban fokozandó lenne.⁴⁰ A helyzet felméréséhez 10 kérdést fogalmaztak meg, amelyek megválaszolása után elkészítették az összesítő jelentést.

A jelentéstételre kötelezett 88 állomásparancsnoksági beszámolóból az derült ki, hogy honvédtisztí kaszinó sehol nem volt az országban. Ez a megállapítás azonban véleményem szerint téves, ugyanis a jászberényi állomásparancsnok november 24-én kelt levelében arról tesz jelentést, hogy a honvédtisztí kaszinójuk 1892 óta áll fenn, és annak az állomáshelyen lévő összes honvédtisztí tagja.⁴² Jászberényben – sok-sok levelezés és alapszabálytervezet átdolgozás után – 1877 nyarán jött létre a honvédtisztí kaszinó. Hozzá kell tenni, hogy a kaszinót az alapszabály értelmében a helyőrségben állomásozó más honvéd vagy császári királyi tiszték és katonai egyének, valamint a helybeli csapatok vagy intézetek tisztihelyettesei és hadapródjai is szabadon látogathatták.⁴³

A közös hadsereggel együttesen használt tisztí kaszinókból 13 működött az országban. Ilyen állomáshelyek voltak: Nagyszében, Pancsova, Arad, Brassó, Nagyvárad, Budapest, Kolozsvár, Pozsony, Miskolc, Zágráb, Karlovac, Eszék és Kassa. 68 olyan állomáshely létezett, ahol sem honvéd, sem pedig közös hadsereggel együtt használt kaszinó nem volt. Ezekben a városokban a tiszték a polgári kaszinóba jártak, ahol 65 kaszinóban a tiszték kötelező testületi tagokként, 3 kaszinóban pedig tetszés szerinti egyenkénti tagként vettek részt a kaszinói életben. 11 olyan állomás létezett, ahol sem polgári, sem katonai kaszinó nem volt – illetve ha mégis, akkor a tiszték bizonyos okoknál fogva ezek tagjai nem lehettek –, így csupán tisztí étkezde állt rendelkezésre. A tisztí kaszinók esetében a tagdíj a havidíj 0,5-2,5%-át, míg a polgári kaszinók esetében 0,3-1,5%-át tette ki. A legnagyobb levonású állomások Nagyszében, Pancsova és Nagyvárad voltak. A polgári kaszinók tagdíja a nagyobb taglétszám miatt csekélyebb összeget tett ki, mint a katonai kaszinók esetében. A legnagyobb tagdíjlevonás az olyan állomásparancsnokságokon volt, ahol a tiszték a polgári és a katonai kaszinóknak egyaránt tagjai voltak.

A jelentésekből az is kiderült, hogy a Honvédelmi Minisztérium a tisztí kaszinókat évente összességében 7000 koronával támogatta, ami akkor jelentős összegnek számított.

⁴⁰ 3420/el. 1913 Honvédelmi Minisztérium HL 574. doboz.

⁴¹ Uo.

⁴² 77/HÁP. kt. 1913. Jelentés a 3420/el. sz. rendeletrre, HL 574. doboz.

⁴³ M. kir. Belügyminisztérium 29424. sz. átirata, Budapest, 1877. június 28.

A tagdíjlevonások a három legnagyobb levonású állomáson az alábbiak szerint alakultak:

Állomás	Rendfokozat utáni tagdíj levonás havonta, koronában							
	altábornagy	vezérorrnagy	ezredes	alezredes	őrnagy	százados	főhadnagy	hadnagy
Nagyszében		9,92	6,01	5,20	4,25	3,40	2,84	2,28
Pancsova				5,19		3,34	2,20	1,75
Nagyvárad	13,33	10,83	7,33	5,16	4,00	3,00	2,33	1,66

Ezek a levonások a Budapesten szolgálatot teljesítők esetében:

Budapest	11,68	9,50	6,00	4,75	3,34	2,25	1,70	1,40
----------	-------	------	------	------	------	------	------	------

Az egyik legkisebb tagdíjat a Brassóban szolgáló tiszteknek kellett fizetniük, annak ellenére, hogy ők a polgári és katonai kaszinó szolgáltatásait is igénybe vehették.

Brassó		1,35	1,69	1,64	1,50	1,28	1,04	0,81
--------	--	------	------	------	------	------	------	------

A jelentések írásos magyarázataiból egyértelműen megállapítható, hogy a parancsnokok igényelték a tiszti intézmények rendszerét, és továbbra is szükségesnek tartották azokat. Az volt az általános vélemény, hogy ezek az intézmények minden tekintetben előmozdítják a tisztikar anyagi létét. A jövőre vonatkozóan az a javaslat fogalmazódott meg, hogy csapattestenként az összes intézményt vonják egy csoportba, amelyekkel aztán egy központi választmány foglalkozna, de az is csak csökkentett létszámmal. Szintén a javaslatok között szerepelt, hogy a működtetést egységesített alapszabályok alapján végezzék, ami mindenkire egyaránt érvényes. A parancsnokok véleménye szerint az egységesítés igazságosabbá tehetné a tagdíjlevonások rendszerét is.⁴⁴

A beérkezett jelentéseket és javaslatokat feldolgozták és elemezték ugyan, de a változtatások bevezetésébe és igazi kipróbálásába beleszólt az első világháború, ami miatt háttérbe szorult a kaszinómozgalom, a kaszinófejlesztés. A kaszinó helyett a tisztek hamarosan a harctereken találták magukat, ahol az átélt nehézségek átmenetileg törölték a tudatukból a kaszinózás békebeli és örömteli pillanatait.

BIBLIOGRÁFIA

- Hajdu Tibor* *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály a dualizmus korában. Előadások a Történettudományi Intézetben
- Hajdu 1999.* *Hajdu Tibor*: Tisztikar és középosztály. Budapest, 1999.
- Danczer 1889.* A mi hadseregünk. Az osztrák–magyar monarchia népei fegyverben és zászlók alatt. Szerk. *Danczer Alfons*. Budapest, 1889.
- Szabó 1994.* *Szabó József János*: Magyar tisztek a századforduló idején. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Ellátó Központ, 1994.

⁴⁴ 50 szám/eln. 1914. Jelentés a tiszti intézményekről 1914. január 14. 3420/eln. 1913 HL 574. doboz.

A HADISÍRFELTÁRÁS MÓDSZEREI*

Methods of War grave excavations

It is a world-wide practice that the graves of those fallen in wars are accidentally or deliberately excavated, and the mortal remains of the warrior lying in the grave are exhumed. The paper seeks an answer primarily to the question who can do the war grave excavations. Which research fields are affected? What kinds of experts need to be involved? Which are the methods available for this purpose? The author of the paper tried to answer these questions primarily with the help of an international questionnaire. This questionnaire included seven points related to the work of the institutions dealing with war grave excavations in different countries, and the forms were filled by Dutch, Polish, Romanian, German, Austrian and American war grave organisations. The evaluation of the questionnaire and the exploration of the related special literature were followed by an analyzing work. As a result, different types of organisations and methods could have been defined and categorised. A further goal of the paper was to elaborate an optimal method for Hungarian experts. The suggestions, which are based on international and Hungarian experience, are presented at the end of the paper.

Zsolt Tóth earned his history degree at the Károly Eszterházy College in Eger, and has a pre-degree certificate at the Doctoral School of Military Sciences at the National University of Public Service. Fellow researcher of the National Heritage Institute. Research area: war graves. Publications: *Finding our Heroes*. Ed. Zsolt Tóth. (Budapest, 2013.) E-mail: zsolt.toth@nori.gov.hu

Keywords: war grave explorations, grave of a hero, piety, methodology, questionnaire

A hősi sírok vagy más néven hadisírok azok a temetési helyek, amelyekben a honvédelmi kötelezettség teljesítése közben elesettek, továbbá a teljesítést követően, ezzel közvetlenül összefüggésbe hozható okból elhunytak nyugszanak.¹ Világszerte előfordul, hogy az ilyen jelegű sírokat – véletlenül vagy tudatosan – feltárják, a benne nyugvó harcos földi maradványait pedig exhumálják. Az alábbi tanulmány elsősorban azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy kik végzik el a hadisír feltárását? Milyen tudományterületeket érinthet? Milyen szakemberek bevonása lehet szükséges? Milyen módszerek léteznek erre a célra? A dolgozat további célja egy optimális módszertan javaslatának elkészítése a magyar szakemberek számára.

* A téma kutatásában és a dolgozatom megírásához nyújtott segítségért ezúton is köszönetemet fejezem ki Négyesi Lajosnak és Illéfalvi Péternek.

¹ A fenti meghatározás nemzetközileg általánosított. Magyarországon a hadisírok pontos fogalmát az 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről 3. § f) pontja határozza meg, amely szerint: *hősi temető, hősi temetési hely*: nemzetközi szerződés eltérő rendelkezése hiányában a honvédelmi kötelezettség fegyveres vagy fegyver nélküli teljesítése közben elesettek, továbbá a teljesítést követően, ezzel közvetlenül összefüggésbe hozható okból elhunytak, valamint háborúban kényszer munkára hurcoltak és elhunytak eltemetésére, hamvaik elhelyezésére szolgáló temető (temetőrész), temetési hely.

Bevezetés

Kutatóként azt tapasztaltam, hogy hazánkban még napjainkban sincs egységes módszertana a háborús temetési helyek feltárásának. Ennek oka múltbéli eseményekre vezethető vissza. Ellentétben a két világháború közötti időszakkal, a második világgéést követően, a szovjet befolyási övezetbe kerülve kevésbé működhetett hadisírgondozó, kutató szervezet Magyarországon. Szomorú tény, hogy ezt főként a nemzet saját hősi halottjai és hozzátartozóik sínylették meg, hiszen a törvényi szabályozás alapján csak a Szovjetunió, illetve az oldalukon harcoló haderők katonáinak sírjait illette meg a védelem.² Az „elleneséges németek és csatlósaiak” nyughelyeit nem volt ajánlatos még látogatni sem.

Az 1990-es években, a szocialista államberendezkedés átalakulását követően kezdődött meg az elesett magyar katonák sírhelyeinek felkutatása az államhatárokon belül és kívül. Ezzel párhuzamosan a Magyarországon nyugvó külföldi haderők katonáinak összeírása is kezdetét vette. Az elmúlt két évtizedben számos hadisírkutatás és feltárás zajlott le az országban, azonban leggyakrabban ezeket temetkezési szolgáltatókkal végeztették el, szakemberek bevonása nélkül, mindenféle dokumentálást mellőzve. A szakszerű hadisírfeltárás meghonosítása érdekében első lépésként a nemzetközi szakirodalom megismerését tűztük ki célul. Elég lehet egyetlen példát felhozni a hadisírkutatás nyugat-európai szakirodalmából,³ hogy lássuk a szakszerű feltárás szükségességét.

A hadirégészet egyik tanulságos esete egy 2003-ban megtalált első világháborús katonasírnak a feltárása. Az elesettet német egyenruhában temették el. Sikertelenül megállapítani a málhája típusát, ami a korai jellegéből arra utalt, hogy a tulajdonosa 1915–1916 körül esett el. Az ismert volt, hogy a vizsgált időszakban a 12., a 26., az 52. hadosztályok, valamint az 1. és a 2. gárdahadosztályok harcoltak a területen. A zubbony koronás porosz gombjai már önmagukban sokat elárultak, de a hadirégészek felfedezték, hogy azok két-soros oszlopban helyezkednek el a maradványokon. Ebből – és a szabásának jellegéből – megállapították, hogy a zubbony 1910 M típusú volt, amelyből kikövetkeztették, hogy azt egy württembergi ezred katonája hordta. Ezen túl az elavult 1895 M típusú szíjzart arra utalt, hogy a katona tartalékosként szolgált, ugyanis azokat látták el ilyen felszereléssel. Az említett 26. tartalékos hadosztálynak pedig a 121. tartalékos gyalogezrede éppen württembergi volt. A katonai felszerelési tárgyak mellett megtalálták a hősi halott személyes tárgyait is, köztük egy cipőkrém dobozt, ami az E. Breuninger shopból származott Stuttgartból. A legfontosabb leletnek azonban a katona azonosítási lemeze, azaz a dögcédulája bizonyult. Ez ugyan rozsdásan és sérülten került elő, de a muzeológusok kibetűzték belőle a következőket: „R. es R. No.”, „7 Ko....” és „No. 2.” Emellett felfedezték, hogy kézzel is belevéstek az azonosítási tárgyba a „Mün...”, „Hines” és „Jak...” betűcsoportokat. Ekkor a kutatás nyilvánosságot kapott egy internetes fórumon. Itt jelentkezett egy amerikai kutató, aki rendelkezett a 121. Württembergi tartalékos gyalogezred veszteséglistájával. Az adatsor átvizsgálása során ráakadtak Jakob Hönes nevére, aki 1915. június 13-án esett el a kutatott

² Magyarországon ezt az 1947. évi XIX. törvény (a szovjet-országi katonai emlékművek és hősi temetők kegyeleti gondozása tárgyában) szabályozta.

³ *Alastair Fraser: Finding Jakob. In: Cooksey 2005. 29–41. o.; Saunders 2004. 98–137. o.; Robertshaw – Kenyon 2008. 174–181. o.*

területen, és Münchingenből származott, ami Stuttgart mellett található. A tárgyi leletek vizsgálata alapján levont megállapítások mind megegyeztek a veszteségi listán szereplő Jakob Hönes adataival. Ezzel sikeresen azonosították a megtalált hősi halottat. Minden bizonnyal a kutatás legfelemelőbb pillanata az volt, amikor a kutatók elutaztak Hönes szülőfalujába, majd kiderült, hogy még él a katona 93 éves fia. A hősi halottat így méltóságteljesen, a Bundeswher katonai tiszteletadása mellett temethette el a családja. Fontos itt megemlíteni, hogy amennyiben a feltárás helyszínén összeszedik a gombokat, mielőtt a hadirégész megfigyelést végezhetett volna, nem sikerül azonosítani a holttestet.

A hadisír kutatásra vonatkozó külföldi szakirodalmat tanulmányozva arra a következtetésre jutottunk, hogy hazánkban is tudományos kutatómunka keretében kell a feltárásokat végrehajtani, amelyhez szükséges lenne egy magyar viszonyoknak megfelelő metódus kialakítása. Ennek érdekében az ezen a területen már tapasztalatokkal rendelkező külföldi partnerszervezetek kutató eljárásainak megismerését, elemzését, egymással való összehasonlítását, magyarországi alkalmazhatóságának mérlegelését tűztük ki célul. Így vette kezdetét a forrásanyag gyűjtése, amelynek legfontosabb lépése az illetékes szervezetek számára egy kérdőíves felmérés megküldése volt.

Kérdőíves felmérés

Az egyes országok hadisír kutatással foglalkozó intézményeire és azok munkáira vonatkozó, hét pontból összeállított kérdéssort 2011 nyarán továbbítottuk összesen 11 ország 12 illetékes szervezetéhez⁴ a magyar hadisírgondozó hivatalon⁵ keresztül. A felmérés 50%-os sikerrel járt, ugyanis válaszlevelet hat megkeresett küldött vissza. A holland, a lengyel, a román, a német, az osztrák és az amerikai hadisírkutató szervezetek által megküldött válaszok értékelése, illetve a vonatkozó szakirodalom⁶ alapján kezdődhetett meg az elemzés.

Az illetékes szervezetek

A hadisírgondozó szervezeteknek megküldött kérdőíves felmérés első kérdése az volt, hogy „létezik-e külön szervezet, vagy kutatócsoport hazájában, amely a hadi sírok feltárásával foglalkozik? Ha igen: Mi a szervezet neve és konkrét feladata? Ha nincs: Kik foglalkoznak hazájában a háborús hősök maradványainak exhumálásával?”

A válaszokból a következőket tudtuk meg: *Hollandiában* a Recovery and Identification Unit of the Royal Netherlands Army (RIU/RNLDA) feladata a háborús civil áldozatok és

⁴ Ausztria: Österreichisches Schwarzes Kreuz; Franciaország: Pôle d'Entretien des Nécropoles Nationales et des Hauts Lieux de Mémoire; Hollandia: Oorlogsgravenstichting; Lengyelország: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa; Nagy-Britannia: The Commonwealth War Graves Commission; Németország: Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V. és Deutsche Dienststelle; Olaszország: Commissariato Generale per le Onoranze ai Caduti in Guerra; Oroszország: Vojennije Memoriali; Románia: Oficiul Național pentru Cultul Eroilor; Ukrajna: Derzhavna mizhvidomcha komisszija u szpravah uvičsnennija pamjati zhertv viyni ta političnih represszij; Amerikai Egyesült Államok: Laboratory Director and Forensic Anthropologist The Joint POW/MIA Accounting Command.

⁵ Honvédelmi Minisztérium, Társadalmi Kapcsolatok és Hadisírgondozó Hivatal (2012. december 1-jétől: Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztály).

⁶ В. Е. Мартынов – А. В. Меженько – С. И. Садовников – Д. К. Соколов – В. В. Толочко: Руководство по поисковым и эксгумационным работам. Москва, 1997.

az elesett katonák sírjainak felkutatása, feltárása és a halottak azonosítása. Ez a szervezet három szakembert foglalkoztat, akik a Camp Soesterberg laboratóriumában dolgoznak.

Lengyelország központi hadisírgondozó szervezete⁷ nem rendelkezik külön kutatócsoporttal. A Harc és Mártíromság Emlékét Őrző Tanács feladata mindenekelőtt a háborús események, helyszínek és szereplők emlékeinek ápolása, amely elsősorban a hadisírok, a katonai temetők létesítményeinek fenntartásában, illetve gondozásában nyilvánul meg. Lengyelországban a háborús emberi maradványok kutatása és feltárása a területileg illetékes közigazgatási egységek, a Vajdaságok jogkörébe tartoznak. Lengyelországban ugyan nincs központi hadisírkutató apparátus, mégis tudományos munka keretében folytatják a vizsgálatokat. A területileg illetékes vajdaságok ügyésze vonja be a munkába a különböző helyi tudományos szervezeteket. A georadarral történő terepkutatást, illetve a feltárást erre specializálódott kutatócsoportok⁸ vagy a helyi egyetemek régészei,⁹ a csontmaradványok antropológiai és DNS vizsgálatát a vajdaságok törvényszéki orvostudományi intézeteinek¹⁰ munkatársai, a sírokból előkerülő tárgyak, dokumentumok vizsgálatát a múzeumok történészei végzik el.

Romániában a Hősök Kultuszának Nemzeti Hivatala (a továbbiakban: ONCE)¹¹ az az intézmény, amely felügyeli, és jogosult jóváhagyni a román függetlenségi háborúban, a balkáni háborúban és a világháborúkban elesett hősök földi maradványainak exhumálását. Itt azonban nincs külön erre szakosodott ügynökség, amely a kutatást, a feltárást és a vizsgálatokat elvégezné, ezért eseti megbízások szerint dolgoznak.

Ausztáriában hadisírfeltárást csak a Belügyminisztérium – és szükség esetén az érintett ország – engedélyével lehet végezni.¹² Indokolt esetekben, a hozzájárulás megadása esetén, a Belügyminisztérium IV/7. osztálya értesíti az Osztrák Fekete Kereszt alapítvány 10 tartományi hivatala közül a területileg illetékest, amely koordinálja az exhumálást. Ez a non profit szervezet felel Ausztriaszerte és osztrák vonatkozásban külföldön is a hadisírok gondozásáért immáron több mint 80 éve.

Németországban a világháborús katonasírok felkutatását, gondozását és áttemetés esetén a katonák exhumálását 1919 óta a Német Háborús Sírokat Gondozó Népi Szövetség¹³ (a továbbiakban: VDK) végzi. 560 fős stábjával valószínűleg ez a legnagyobb hadisírgondozó – azaz nem csak kutatói feladatkörű – szervezet, amely két és fél millió hősi halott nyughelyét ápolja. A hadisírok megközelítésének, gondozásának és a megemlékezések lebonyolításának egyszerűsítése érdekében, a VDK irányelvei közé tartozik, hogy a szerzetést nyugvó német katonákat gyűjtőtemetőkbe helyeztesse át. Ebből a célból régióként, illetve országonként megbízott helyi szakembereket foglalkoztat, akik felkutatják, exhumálják és megszervezik a német katonák földi maradványainak az újratemetését. Az elmúlt évtizedek során Kelet-, Közép- és Dél-Európában 55 gyűjtőtemetőt alakított ki, melyekbe 716 ezer katonát temettek át.

⁷ A Kulturális és Nemzeti Örökség Minisztériuma alárendeltségében működik a Harc és Mártíromság Emlékét Őrző Tanács (Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa).

⁸ Például: Pomorze1945, „Pomost” Egyesület.

⁹ Például: Uniwersytet Mikołaja Kopernika; Kazimierz Wielki University In Bydgoszcz.

¹⁰ Például: Szczecin, Tenger melléki Egyetem Törvényszéki Orvostudományi Intézete.

¹¹ Oficiul Național pentru Cultul Eroilor.

¹² 1948/07/07 BGBl No. 175/176.

¹³ Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V.

Nem csak a kérdőívre válaszolók közül, de a világon is, az *Amerikai Egyesült Államok* rendelkezik a legnagyobb hadisírkutató – tehát ténylegesen csak kutatással, hadisírgondozással, megemlékezések lebonyolításával nem foglalkozó – szervezettel. A Joint Prisoners of War, Missing in Action Accounting Command (a továbbiakban: JPAC) több mint 400 fős intézetének fő célja a második világháborúból, a koreai háborúból, a vietnami háborúból és a hidegháborúból világszerte hátra maradt 83 ezer amerikai katona holttestét megtalálni, hazaszállítani, azonosítani. Az intézmény több korábbi hasonló jellegű kutatóintézet egyesüléséből jött létre 2003. október 1-jén, parancsnoksága Hawaii Oahu nevű szigetén található. A szervezeten belül működik a Central Identification Laboratory (CIL), amely a világ legnagyobb antropológiai laboratóriuma. A JPAC négy állandó különítménye közül egy-egy Thaiföldön, Vietnamban, Laoszban és Hawaii-on található. Logisztikai támogató csapataik állomásoznak Európától Pápua Új-Guineáig. Minden egyes ügyre külön aktát nyitnak, és kutatócsoportot állítanak fel a kivizsgálása érdekében. A JPAC az állandó különítményei mellett 6 kutatócsoportot képes működtetni egy időben 4–9 fős személyzettel. Idáig már több mint 1300 eredményes azonosítást hajtottak végre és jelenleg is legalább 1000 ügy van folyamatban.

Az érintett tudományterületek

A kérdőív második kérdése: „Hadisírfeltárása során, milyen jellegzetes (a régészetitől eltérő) módszereket alkalmaznak? Milyen tudományágak segítségével alkalmazzák az esetek azonosítása és a hadtörténelmi események rekonstruálása érdekében?”

A *holland* szervezet szakemberei az ismeretlen hősi halottak azonosítása érdekében a régészet, az antropológia és a hadtörténelem tudományos módszereit alkalmazzák hadisírkutatás során. A régész-hadtörténész munkatársak jól ismerik a Hollandia területén lezajlott harci eseményeket, valamint a katonai egyenruhák és felszerelések tartozékait, ami nagy szerepet játszhat a kutatásban. Az antropológus elsősorban az osteológia (életkor és magasság meghatározása, csontanomáliák, traumatikus elváltozások vizsgálata) és az odontológia (fogak vizsgálata és fogtérkép rajzolása) módszereit alkalmazza. A fogászati vizsgálatok abban az esetben vezethetnek személyazonossághoz, ha a katona fogtérképe a kutató rendelkezésére áll.¹⁴

A tudományterületeket illetően, az egyik hadisírkutatással is foglalkozó *lengyel* kutatóintézet vezetője, Dr. Andrzej Ossowski, a Szczecini Tenger melléki Orvostudományi Egyetem (Pomorski Uniwersytet Medyczny w Szczecinie) professzora, az igazságügyi genetika és a személyazonosítás szakértője válaszolt kérdéseinkre. Tőle tudhatjuk, hogy Lengyelországban a hadisírkutatás egyesíti a történelemtudomány, a törvényszéki orvostan, a (hadi)régészet és a kriminalisztika módszereit. Az eredményes kutatás megvalósulásának talán legfontosabb feltétele a szakemberekből álló kutatócsoport, amely a következő specialistákat kell, hogy tartalmazza: 1. antropológus, 2. törvényszéki genetikus (ezt a két pozíciót ott gyakran egy személy tölti be), 3. hadtörténész, 4. katonai egyenruha és felszerelés specialista, 5. kriminológus, 6. geofizikai mérőműszerek szakértője. A professzor

¹⁴ Az amerikai vagy például a német haderőben a XX. század világháborúi idején már vettek foglanyomatot a katonáktól. Sajnos ez azonban nem volt még mindenhol bevett szokás, így az erre épülő azonosításhoz vezető módszert a magyar katonák esetében sem lehet alkalmazni.

ehhez hozzáfűzte, hogy az ilyen tevékenységhez szenvedély és elkötelezettség is szükséges. Lengyelországban gyakran a kutatócsapat tagjainak egy része önkéntesekből áll.

A román intézmény munkatársai a feltárások során történelmi, régészeti, antropológiai – illetve a válaszlevelükben feltüntetett – katonai és egészségügyi eljárásokat alkalmaznak. A román hadisírgondozó szervezetben nincsenek antropológus szakemberek, de a feltáráson részt vevő kutatók traumatikus elváltozásokat keresve, helyben megvizsgálják a csontokat.

Az osztrák hadisírgondozó alapítvány az exhumálás során antropológusokat és muzeológusokat von be a munkába.

A német szervezet elsősorban a történettudományt részesíti előnyben a hadisír kutatás, illetve az azonosítás során. A VDK kb. 860 ezer hősi halott életrajzi, katonai pályafutására vonatkozó adatait rendezte adatbázisba. Ezen túl az antropológia és az odontológia, illetve a muzeológia is szerepet játszhat a német vizsgálatok során.

Az amerikai JPAC¹⁵ tudományos munkafolyamata a történészek tevékenységével kezdődik. Folyamatosan gyűjtik az adatokat a veteránoktól, a családoktól, bejelentőktől, levéltárakból és egyéb dokumentumokból. Az archív fotókat külön fényképtörténet vizsgálja. Amennyiben a kutatók elég adatot gyűjtenek össze egy ügy kivizsgálásához, azaz, ha fennáll a lehetősége egy eltűnt katonára földi maradványainak megtalálásának, akkor a szükséges feladatoktól függően a JPAC kutatócsoportot állít fel, melynek tagjai között lehet történész, régész, antropológus (esetenként tafonómus),¹⁶ tűzszerész és geológus, térinformatikus, nyelvész, igazságügyi fényképész, technikus. A technikusoknak speciális esetekben van szerepük, például egy repülőgéproncs feltáráskor. Szükség esetén víz alatti régészeket is bevonnak a munkába. A csontmaradványok környezetében előkerült „tárgyi bizonyítékokat” a JPAC régészei próbálják meg azonosítani.

Módszerismertetések, segédanyagok, publikációk

A körkérdés harmadik pontja arról érdeklődött, hogy a partnerszervezetek milyen írásos segédanyagokat, módszerleírásokat, publikációkat ismernek a hadisír kutatás területére vonatkozóan.

A holland szakértők első sorban a *Battlefield Archaeology*¹⁷ című kiadványt, illetve az antropológia szakmában létfontosságúnak mondott szakirodalom közül ajánlottak néhány munkát.¹⁸ A RIU/RNLDA munkatársai a hagyományos antropológiai és odontológiai vizsgálatok mellett alkalmazzák a DNS-elemzést és a háromdimenziós arcikonstrukciót is. Emellett a holland szakemberek egy nagy kapcsolatrendszer részesei, amelynek tagjai hadisírgondozó partnerszervezetek, katonai alakulatok, múzeumok, igazságügyi szervezetek, történészek. Gyakran ennek a szakmai körnek a bevonásával zajlik a hadisír kutató munka.

¹⁵ JPAC Standard Operating Procedure 2011. (A továbbiakban: JPAC.)

¹⁶ A tafonómia a görög *taphosz*, temetés és *nomosz*, törvény szavakból) a régészet segédtudománya, a bioszféra szerves anyagainak a litoszférába kerülési módjával, tehát a tetemek halál utáni sorsával foglalkozik. A régészetben, általánosságban a lelőhelyet formáló tényezők vizsgálatát is jelenti.

¹⁷ Lynch – Cooksey 2007.

¹⁸ Bass 1987.; Roberts – Manchester 2007.; Mann – Hunt 2005.; Thompson 2006.

Dr. Andrzej Ossowski professzortól tudhatjuk, hogy *Lengyelországban* a történészek történeti rekonstrukcióval készítik elő a terepi munkát. Ilyenkor átvizsgálják a helyi levéltárak iratait, a plébániahivatalok anyakönyveit, sőt, esetenként az egykori harci események még élő szemtanúit is kikérdezik. Szintén az előkészítés fázisában kerül sor a korabeli és a jelenlegi térképek beszerzésére, a műholdas és a légi felvételekre, amelyek nagyban segíthetik a kutatás eredményességét. Az összegyűjtött anyagot a történész elemzi és értékeli. Ez alapján folytatódik a kutatás következő, terepi szakasza, amikor már konkrétan a háborús temetési hely keresése veszi kezdetét. A helyszínbejáráson GPS eszközöket, fémdetektort és magnetométert alkalmaznak. Miután a sírhelyet sikerül azonosítani, rögzíteni kell a sírhely méreteit, majd régészeti módszerekkel fel kell tární az emberi maradványokat. Hadisírfeltáráson azonban figyelni kell arra, hogy a csontokat a lehető leggyorsabban tárnják fel, így a folyamatot nevezhetjük „majdnem-régészetinek”. Az óvatos feltárás során különleges figyelmet kell szentelni a személyazonosításban szerepet játszó leleteknek, mint például az azonosító jelekre („dögcédulákra”), a dokumentumokra és a személyes tárgyakra. Gondoskodni kell minden ilyen lelet megmentéséről és dokumentálásáról. A nyughely feltárását követően az antropológus eredeti állapotában vizsgálja meg a kibontott és letisztított csontokat, hogy abból a holttest állapotára és a sírba helyezés körülményeire következtethessen, majd ezután következik a későbbi DNS-vizsgálathoz való mintavétel. Mindezek bemutatására egyre jelentősebb számban jelennek meg Lengyelországban tudományos cikkek.¹⁹ Fontos következtetéseket vonhatunk le a lengyel szakemberek koncentrációs táborokban elvégzett kutatásaiból is, amelyek ugyan nem képzik tárgyát a hadisír kutatásnak, de módszertani szempontból nagyon hasznosak lehetnek. Az ide vonatkozó szakirodalom egy angol nyelven is megjelent kiadványa²⁰ a belzeci tábor területének feltárása által mutatja be a kutatói módszereket. Belzec haláltáborában több mint 600 ezer zsidó foglyot gyilkoltak meg. A kutatás egyik legfőbb célja a maradványok megtalálása volt. A munkát megnehezítette, hogy a legtöbb áldozat holttestét krematóriumokban elégették. A körülbelül 6 hektáros terület átkutatását frásos dokumentumok és vázlatrajzok tanulmányozásával és tanúvallomások összegzésével készítették elő. A kutatás során talajszondázással²¹ és próbaásásokkal igyekeztek ráakadni a leletekre. 1997 és 1998 során 5 méterenkénti hálószerű felosztásban összesen 2227 mintát vettek a talajból, amelyeknek lelőhelyét gondosan rögzítették egy 1:100 arányú alaprajzon. A mintákat régészeti szempontból vizsgálták, és ezáltal pontosan meg tudták határozni a talaj szerkezetét. Bizonyos minták, szám szerint 225 sírra utaló leleteket – emberi fogakat, hajfoszlányokat, csontdarabokat, hullaviaszt²² vagy elégetett holtak hamvait – tartalmaztak 1,7 és 5 méter közötti mélységből.²³ E minták származási helyeinek térképen való visszakeresésével sikerült azonosítani a tömegsírokat. Ezek után régészeti

¹⁹ Ossowski – Piatek – Brzeziński – Zielińska – Parafiniuk 2009.; Ossowski – Brzeziński – Piątek – Potocka – Banaś – Janus – Jałowińska – Parafiniuk 2011.

²⁰ Kola 2000.

²¹ Pürckhauer-féle szűrőbotos mintavevő. Átmérője 65 mm, 6–8 m mélységig alkalmazható.

²² Hullazsír (adipocire), zsírszerű anyag, mely lényegileg ammoniak, kalí és mészsóknak különféle, zsírsavakkal (főleg palmitinsavval) való egyesüléséből s elszappanosodásából származik. Főleg oly helyen képződik a hulláknak izomzatából, lágy részeiből, ahol azok sok éven át nedves agyagos földben vagy vízben fekszenek. Az összes lágy részek úgyszólván átalakulnak ezen zsíros masszává, mely a szöveteknek s szerveknek alakját is meg szokta tartani.

²³ Mattogno 2004. 73. o.

módszerek alkalmazásával került sor a sírok pontos behatárolására és azok feltárására. A módszerrel összesen 33 tömegsír sikerült azonosítani Belzeceben.

Romániában az ONCE kidolgozott egy módszertant, amely alapján a feltárást, a kutatást és az újratemetést végzik.²⁴ E szerint 3 különböző hadisír típust különböztetnek meg: 1. ismert az emberi maradványok pontos helye; 2. csak a temetési terület ismert, a hadisír jeltelen; 3. egyáltalán nem ismert a hadisír helye. Minden esetre külön eljárást alkalmaznak. Az 1. variációban a módszer abból indul ki, hogy a sírjelhez viszonyítva megpróbálja azonosítani a hősi halott medencecsontjának helyét. Ez elég nagy csont ahhoz, hogy könnyen megtalálják és ehhez képest a legegyszerűbb meghatározni a csontváz fekvési pozícióját. A feltárás során a régészeti talajtan (archaeopedológia) ismerveit is alkalmazzák. A második esetben vázlatrajzon való rögzített próbaásatásokkal igyekeznek megtalálni az első sírhelyet, amihez képest már viszonyítani lehet. A harmadik verzióban a feltételezett temetési helyet, hasonlóan a másodikhoz próbaásatásokkal próbálja megtalálni a terület két ellentétes átlója mentén haladva. A módszertan külön kitér az olyan jelenségekre is, ami alapján a kutató megállapíthatja a rátemetési nyughely vagy a tömegsír mivoltát. A leírás ismerteti a csonton megfigyelhető traumatikus elváltozások nyomait, amelyek alapján következtetni lehet akár a halál okára is. Figyelmeztet továbbá, hogy a feltárás e szakaszában már csak és kizárólag manuálisan, kisebb eszközökkel, mint például kisméretű gereblyével szabad a sírt bontani, nehogy a leletek megsérüljenek. A sírt mindaddig gondosan át kell vizsgálni, amíg az összes leletet begyűjti a kutató. Ezt követően lehet felszedni egyenként a csontdarabokat, majd azokat műanyag zacskóba helyezni és azonnal feltüntetni az exhumálás helyét, időpontját. A feltáráson részt vevők pontos nyilvántartást készítenek a csontokról. Az oxidáció veszélyei miatt a tárgyi leleteket gyorsan levegőtől és napfénytől védett zárt környezetbe helyezik, és a hadtörténeti múzeumban vizsgálják meg azokat. A módszertan ismerteti, hogy a csont-, illetve fogleletek alapján hogyan következtethetünk a halott elhalálozási korára, más antropológiai eljárásokkal pedig a személy nemére. Továbbá a koponyaméréstan (kranimetria) alapvető technikáit is bemutatja. Majd megismerhetjük a csontok leltárba vételének módjait és a kriminalisztika szabályai szerinti tárolásukat, illetve az újratemetés szabályait.

Az *osztrák* válaszelemből kiderült, hogy Ausztriában hősi halottak maradványainak exhumálásakor alapvető módszer, hogy a feltárást a csontváz lábánál kezdik meg. Továbbá az osztrák szakemberek nagy jelentőséget tulajdonítanak a sírból előkerült tárgyi leleteknek.

A *német* hadisírfeltárás esetében a VDK munkatársai a központilag előírt módszertani utasítások alapján dolgoznak. A munkafolyamat a következő lépésekből áll:

- a feltáráshoz szükséges összes engedély beszerzése;
- a helyi hatóságok tájékoztatása;
- a területre vonatkozó történelmi dokumentumok, veszteségi listák áttanulmányozása;
- az ott nyugvó halottak számának becslése;
- a sírhely számok (ha vannak) meghatározása;
- a fekvési irányok meghatározása; a fekvési mélység becslése

²⁴ Instructioni privind executarea lucrarilor de exhumare. 0 <http://once.ro/PROCEDURA%20EXHUMARII.pdf> (Az utolsó letöltés ideje: 2014. január 03.)

az alkalmazottak bevonása;
a temető felmérése; a feltárás körbekerítése;
a dokumentálás megkezdése: fényképezés a munka előtt; a növényzet elszállítása; a talaj felső rétegének eltávolítása; a csontok felszedése kézzel, a feltárás során fényképezés; a csontok elhelyezése exhumakoporsóba;
a sír teljes feltárása;
a gödör betemetése, a környezet visszaállítása; fényképezés a munka után; a terület visszaadása;
a jegyzőkönyv megírása;
a koporsókat a munkanap végén, ideiglenes helyen elhelyezni.

A feltárás során kitöltött újratemetési jegyzőkönyvet és az azonosításnál felhasználható tárgyakat a munkálatok végeztével megküldik a szervezet központi irodájába, Berlinbe. A beérkező információkat ott elemzik ki, majd összevetik azokat a történelmi dokumentumokkal, a veszteségi jelentésekkel. A tárgyak vizsgálatát követően az azonosítást itt állapíthatják meg azonosítási jegy, személyes tárgyak (például gravírozott jegygyűrű) megtalálása esetén vagy egyéni fizikai jellemzők alapján (például csontelváltozások, foglenyomat).

Az *amerikai* kutatók számos előírás és segédanyag felhasználásával végzik a munkájukat. A JPAC működése meghatározott politikai irányelveken – etikai, szakmai, magatartásbeli elvárásokon – alapul. Magas szintű tudományos munka alkalmazásával végeznek kiváló minőségű igazságügyi szolgáltatást. Ennek feltételei a következők: kompetencia, folytonos képzés, tapasztalatgyűjtés, laboratóriumi jártasság, szakmai fejlődés, ismert tudományos protokoll és módszertan alkalmazása. A JPAC feladatait és azok végrehajtását a működési szabályzat részletesen ismerteti. Ez meghatározza az intézet küldetését, a kutatásaira és vizsgálataira, a laboratóriumi eljárásaira és az azonosításokra vonatkozó műveleteket. A CIL működése és munkamódszerei külön is szabályozottak,²⁵ a módszereket további laboratóriumi kézikönyv határozza meg.²⁶ Emellett a parancsnokság munkatársainak rendelkezésére áll számos tudományos publikáció,²⁷ segédanyag, adatbázis, például az amerikai alakulatok szolgálati helyszíneiről vagy a veszteségekről. Terjedelmi okok miatt, ebben a tanulmányban nincs lehetőségünk ismertetni az egyes tudományágakhoz köthető amerikai módszereket, de legalább egy alap eljárás kiemelése tanulságos lehet. A helyszíni vizsgálatokon a történész és a nyelvész fontos feladata a múltbéli eseményekről minél több információt összegyűjteni a helyi lakosoktól. A kikérdezés módszerének fontosságára jó példaként szolgálhat a JPAC és elődszervezetének²⁸ Koreában, Yeong Sanban végzett kutatása. A területen vívott harcokban – a Manchu harccsoport fegyverténye közben – elesett amerikai katonák holttesteit a kutatók nem találták meg maradtalanul. A fél évszázaddal későbbi kutatás azért vezetett eredményre, mert a JPAC munkatársai megtudták egy idős helybélitől, hogy a harcok után a lakosok hantolták el

²⁵ ISO/IEC 17025: 2005; ASCLD/LAB-International Supplemental Requirements for the Accreditation of Forensic Science Testing Laboratories 2011.

²⁶ JPAC Laboratory Manual 2009.

²⁷ Például: Adams 2003a.; Adams 2003b.; Adams – Maves 2002.; Bass 1995.; Benedix 2004.; Berg – Collins 2007.; Brothwell 1981. Electronic document. www.wilhelm-research.com/subzero/cmi.html (Az utolsó letöltés ideje: 2013. október 21.)

a holttesteket. Mivel az '50-es évek kutatói nem éltek a kikérdezés módszerével – csupán a harcok színterén keresték a hősi halottakat, melyeket a helyi lakosok máshova szállítottak – kutatásuk nem járhatott sikerrel.²⁹

A csontmaradványok sorsa a feltárást követően

A kérdőív sorban következő kérdésében arra voltunk kíváncsiak, hogy az exhumálás után mi lesz a maradványok további sorsa.

A holland kollégák arról tájékoztattak, hogy hazájukban minden esetben antropológiai vizsgálatoknak vetik alá a feltárt háborús áldozatok és az elesett katonák csontmaradványait. A hősi halottakat pedig ezt követően katonai tiszteletadás mellett újratemetik az egyik hősi sírkertben.³⁰

A lengyel Pomerániai Vajdaságban működő hadisírkutató csapat óriási számú, közel 3000 második világháborús katona sírját tárta már fel. A szakszerű feltárásnak és az azt követő antropológiai-genetikai vizsgálatoknak köszönhetően a hősi halottak közül körülbelül 1000 személyt sikerült azonosítaniuk.

Romániában a feltárt hősi halottak újratemetését törvény szabályozza.³¹ A csontmaradványokat kartonpapírból vagy fából készült 60/40/20 cm-es exhumakoporsókban temetik el. Amennyiben ismert a hősi halott vallása, annak megfelelő szertartásban részeseül, amennyiben nem, úgy román ortodox egyházi búcsúztatást kap. Abban az esetben, ha több katonát is újratemetnek, nem külön-külön sírgödörbe, hanem közös sírba, egymás mellé egy sorban helyezik el a koporsókat. A katona végül vallásának megfelelően kap új háborús sírjelet.³²

A német katonákat a VDK helyi megbízott szakembere közreműködésével temetik újra, a feltáráshoz legközelebbi német gyűjtőtemetőben, tiszteletadás mellett, általában ünnepi búcsúztatás keretében. Az újratemetés szigorú előírások szabályozzák.³³

A haderejükre jellemző „senkit sem hagyunk hátra” jelmondatot az USA az elesett katonákra is kiterjesztette. A JPAC a világ különböző pontjain nem csak felkutatja, de kivétel nélkül haza is szállítja az amerikai katonák földi maradványait. Miután a kutatócsoport tagjai megtalálják a keresett katona csontjait, azokat és a mellettük talált leleteket – a szakszerű feltárást követően – megküldik a CIL-nek, mely szakemberei tudományosan megalapozott igazságügyi vizsgálatokat hajtanak végre. A laborban törvényszéki antropológusok és odontológusok igyekeznek rekonstruálni a csontvázat, megállapítani a katona származását, nemét, a halálozási életkorát, a halálának okát, a traumatikus elváltozásait, a betegségeit, ezáltal kidolgozzák a biológiai profilját. Fő cél a személyazonosság megállapítása. A labor fejlett technológiával kiválóan felszerelt, ezáltal lehetőség van ott a DNS-mintavételre és a nukleáris, illetve mitokondriális DNS-elemzésre, pásztázó elekt-

²⁹ Jay Silverstein – John Byrd – Lyle Otineu: Hill 209: The Last Stand of Operation Manchu, Korea. In: Scott – Babits – Haecker 2007. 417–428. o.

³⁰ A holland katonákat a Grebbeberg-i vagy a Loenen-i Háborús Temetőben, a brit katonákat valamely CWGC által fenntartott sírkertben, például az Arnherm-Oosterberg-i Háborús Temetőben, a németeket pedig az Ysselsteyn-i Háborús Temetőben.

³¹ 379/2003. törvény.

³² 635/2004. korm.rendelet.

³³ Temetési utasítások német háborús halottak újratemetéséhez Kelet-Európában. Kassel, 1998. B-WH/Ma.

ronmikroszkópos (SEM) és radiológiai, valamint vékony szakaszolási csontszövet-tani vizsgálatokra. A JPAC által külön kidolgozott számítástechnikai programok segíthetik elő a személyazonosítást. A katonák foglennyomatát megőrkítő fogtérképet vetik össze a fogleletekkel. A személyazonosítás további elősegítője lehet még egy személyzeti vizsgálatok eredményeit tartalmazó adatbázis is, amelynek akkor lehet jelentősége, ha a sírből szemüveg kerül elő. A laboratóriumi vizsgálatok végeztével a JPAC minden amerikai katonai emberi maradványait átadja az Amerikai Háborús Emlékhelyek Bizottságának,³⁴ akik gondoskodnak az újratemetésről. Amennyiben a hozzátartozók nem rendelkeznek másként, az USA katonai tiszteletadás mellett temeti újra katonáit a központi amerikai katonai sírkertben, a Washington melletti Arlingtoni Nemzeti Temetőben.

Dokumentáció

Végül, a körkérdés a hadisírfeltárás dokumentálásának mikéntjére kérdezett rá.

A *holland* kutatók az emberi maradványokat régészeti módszerekkel exhumálják, melynek során a munkafolyamat lépéseit lefényképezik. Eközben rögzítik a GPS-koordinátákat, jelölik az égtájakat és a sír méreteit. Minden egyes feltárásról vizsgálati jelentés készül, külföldi katonai esetben ezt megküldik az illetékes partnerszervezetnek és nagykövetségnek.

A Pomorze 1945 nevű kutatócsoport példája alapján³⁵ általánosítva megállapítható, hogy *Lengyelországban* a feltáró munka során fényképes dokumentációval, azonosítási jegyzőkönyvvel, vázlatrajzzal és a leleteket felsoroló listával rögzítik a folyamat tapasztalatait.

Romániában az ONCE munkatársai minden feltárás során egy formanyomtatványt töltenek ki, amelyben a következőket rögzítik: az exhumálás helye, az új sír helye, az előkerült csontok, tárgyak felsorolva, azok tárolásának a helye, valamint az egyéb megfigyelések, továbbá amennyiben megállapítható, az ott nyugvó személy neve és egykori magassága, illetve ha ismert, akkor a neve és katonai alakulata.

Ausztáriában külön jegyzékbe gyűjtik össze a hadisírok feltáráskor keletkező dokumentumokat: a csontok és a talált katonai tárgyak (egyenruha-maradványok, rangjelzések, kitüntetések, jelvények) listáját.

A *német* hadisírfeltárás során a VDK szakemberei minden információt, vizuális jelenséget és leletet regisztrálnak. A dokumentálás terén valószínűleg a német szervezet az egyik legteljesebb körű. Erre utal a tekintélyes mennyiségű anyag is, melyet minden egyes feltárás során az újratemetési dokumentumgyűjteménybe rendeznek. A „gyűjtő” a következőket tartalmazza: formanyomtatvány jegyzőkönyv; előkerült leletek listája; a feltárás helyéről szolgáló ingatlan adatai; térkép; helyrajz; vázlatrajz a sírokról; fotódokumentáció a feltárás előtti, alatti és utáni állapotokról; tanúsítvány a helyszín környezetének a munkák végeztével való visszaállításáról; levéltári és egyéb vonatkozó dokumentumok. A feltárás során tapasztalható adatokat egy formanyomtatványban, az úgynevezett újra-

³⁴ American Battle Monuments Commission.

³⁵ A Pomorze 1945 nevű kutatócsoport által végrehajtott feltárások visszamenőleg is nyomon követhetők a www.pomorze1945.com című honlapjukon.

temetési jegyzőkönyvben rögzítik. Készítői a jegyzőkönyvben minden fontos információ felvételének helyet adtak.

A JPAC *amerikai* szakemberei minden egyes esetet külön „eltűnt ügyi aktában” kezelnek. A tudományterületek szakemberei összesítik az adatokat, részletesen dokumentálják a megfigyelt jelenségeket, az általuk elvégzett vizsgálatokat. Annak érdekében azonban, hogy objektívak maradhassanak, a vizsgálatokat végző személyek, nem ismerhetik meg az ügy egyéb részleteit. Az aktában elhelyezik a munkafolyamat során keletkezett összes adatot, iratot: a történészek, a régészek, az igazságügyi szakértők, illetve valamennyi, az ügybe bevont szakember jelentését. Miután minden vizsgálati eredmény bekerül az aktába, a JPAC tudományos igazgatója kiértékeli és lezárja az ügyet.

A különböző eljárások elemzéséből levont következtetések

A fentiek alapján, elsősorban azt próbáljuk összegezni, hogy szerveződésük szerint milyen típusú hadisírkutató szervezetek vannak. Azt, hogy milyen irányelv alapján működnek. Milyen szakembereket foglalkoztatnak? A szakemberek milyen sajátos módszereket alkalmaznak, és hogyan rögzítik az eredményeket? Továbbá azt, hogy hol végzik el a hősi halottak személyazonosítását, és hol temetik el újra a katonákat. Az elemzések megkönnyítése céljából a következő oldalon található összehasonlító táblázatban foglaljuk össze a megismert adatok néhány fontos elemét.

Összehasonlítva a válaszadó hat hadisírkutató szervezetet és módszereit, felismerhetünk hasonlóságokat, amelyek bizonyos általánosításra adnak lehetőséget. Eszerint, a nagyobb lakosságú, erősebb gazdasági potenciállal rendelkező országok nem csak hősi sírhelyek gondozásával foglalkozó szervezetet, de külön hadisírokat kutató, feltáró csoportot és azonosító laboratóriumot is képesek fenntartani. A legjobb példa erre az Amerikai Egyesült Államok, ahol a JPAC testesíti meg az intézményes hadisírkutatás professzionális változatát. Kitekintve a kérdőíves felmérés zárt köréből elmondhatjuk, hogy az USA és Németország mellett például Nagy-Britannia és Oroszország is nagyszámú beosztottal működő hadisírgondozó-, kutatószervezetet tart fenn, amely a megállapításunkat megerősíti. A szolidabb, de még kedvező gazdasági helyzetben, lévő országokban, vagy ott ahol nincs jelentősebb számú ismeretlen, illetve ismeretlen helyen nyugvó hősi halott, kisebb apparátusú, de a technikai feltételek tekintetében kiválóan biztosított szervezetek működnek. Itt azonban a tudományos módszerek alkalmazása nem mondható teljes körűnek. Azokban az államokban pedig, ahol nincsenek anyagi lehetőségek külön háborús elesetteket kutató szervezetet működtetni, ott különböző módon, de mindenhol képesek megoldani a hadisírfeltárás, illetve a katonák személyazonosításának szakszerű kivitelezését. Ennek azonban előfeltétele a politikai akarat és a jól átgondolt, előkészített szervezőmunka. Ez alapján hadisírkutató szerveződései szerint az egyes országokat három különböző kategóriába sorolhatjuk be:

állandó hadisírkutató intézettel rendelkező (pl.: USA–JPAC; Németország–VDK);

állandó hadisírkutató irodával rendelkező (pl.: Hollandia–RIU/RNLDA);

eseti megbízás szerinti hadisírkutató csoportokat foglalkoztató (pl.: Lengyelország, Románia, Ausztria).

Az egyes államok hadisírkutatással kapcsolatos törekvései szintén szoros kapcsolatban állhatnak a gazdasági tényezőkkel. Az USA által megvalósított elképzelést, miszerint

	<i>Hadisírkutató szervezet</i>	<i>Küldetés</i>	<i>Szakemberek</i>	<i>Jellegzetes módszerelemek</i>	<i>Dokumentáció</i>	<i>A nem terepi kutatás helyszínei</i>
Holland	állami, központi kutatócsoport (3 fő)	hósi halottak felkutatása, azonosítása, áttemetése központi temetőbe	régész, antropológus (osteológus és odontológus), haditörténész (csatatérkutató !)	csatatérkutató, DNS-elemzés, aretrekonstrukció, fogterkép, kapcsolatrendszer alkalmazása	fóto, adatok a helyszínről (GPS-koordináták) és a sírről	saját labor
Lengyel	nincs külön kutatócsoport - megbízott helyi kutatócsoportok, intézetek	eseti megbízások - hósi halottak azonosítása és újratemetése	történész, régész, antropológus, genetikus, muzeológus, kriminológus, technikus	alapos előkészítés, „majdnem régészeti feltárás”, in situ antropológiai vizsgálat, DNS-mintavétel, talajminták vizsgálata	fóto, jegyzőkönyv, vázlatrajz, leletek listázása	egyetemek, igazságügyi kutatóintézetek
Román	nincs külön kutatócsoport - megbízott szakemberek	eseti megbízások - hósi halottak újratemetése	speciálisan kiképzett szakember, aki multidiszciplináris feladatokkal lát el	sírhely meghatározására vonatkozó speciális eljárások, medence csonttal kezdti a feltárást	jegyzőkönyv a helyszínről és a sír adataival, leletek listája és azok tárolásának a helye, hósi halottakra vonatkozó adatok	nincs adat
Osztrák	non profit regionális szervezet munkatársai és megbízott szakemberek	nincs adat	antropológus, muzeológus	a láb csonijaival kezdti a feltárást	jegyzőkönyv, leletek listája	nincs adat
Német	non profit szervezet központi kutatócsoportja és megbízott szakemberek	régiónkénti nemzeti gyűjtőtemetőbe áttemetni az elesett német katonákat	történész, antropológus, odontológus, muzeológus, speciálisan kiképzett szakember, aki multidiszciplináris feladatokkal lát el	teljeskörű dokumentáció, főként utólagos vizsgálatok, nagy a hangsúly a történelemtudomány módszereinek	dokumentumgyűjtemény: jegyzőkönyv, leletek listája, helyszínről, térkép, helyrajz, vázlatrajz, fóto, tanúsítványok, engedélyek, történeti dokumentumok; újratemetési jegyzőkönyvben adatok a katonafeladatról, a helyszínről, a sírről, a körülményekről, az exhumálás részvevőiről; benne: antropológiai és fogászati térkép	saját labor
Amerikai	állami, központi kutatóintézet, állandó különítmények és kutatócsoportok (400 fő)	minden elesett katonát hazavinni az USA-ba, ott azonosítani, majd eltemetni a központi nemzeti temetőben	történész, régész, antropológus (vagy tafonómus), odontológus, tűzszerész, geológus, térinformatikus, nyelvész, törvénytudó fotós, technikus	rendkívül széleskörű multidiszciplináris módszerek, alapos előkészítőmunka, rendkívül alapos laboratóriumi vizsgálatok; például modern DNS-elemzések, radiológiai, csontszöveti vizsgálatok; foglanyomat adatbázis, optikai adatbázis	„eltűnt ügyi akta”: minden lehetséges az ügyvel kapcsolatos adat rögzítése, szakértői vélemények és a kutatási eredmények	saját labor

minden elesett katonájukat felkutatják és hazaszállítják, csak kevés ország engedheti meg magának. A bevett eljárások alapján az irányelvek szerint is három csoportot különböztethetünk meg:

„*Senkit sem hagyunk hátra*” modell: Cél az elesett katonák sírjait felkutatni, feltárni, a földi maradványokat hazaszállítani, újratemetni (USA).

„*Mindenkiről gondoskodunk*” modell: Cél az elesett katonák sírjait felkutatni, feltárni, a legközelebbi nemzeti katonai gyűjtőtemetőbe áttetemetni (Németország).

„*Nem hagyjuk megsemmisülni*” modell: Nincs tervszerű állandó kutatás, nem cél a hadisírok központosítása, vagy a feltárás, de a veszélyeztetett állapotban lévő hadisírokban nyugvó vagy a véletlenül előkerült katonák földi maradványait a legközelebbi katonatemetőbe vagy a helyi temetőben kell újratemetni (Románia).

Az eddigiekből és a táblázatból kiderült, hogy a munkafolyamat során az egyes országokban milyen szakembereket alkalmaznak az illetékes szervezetek. Egyrésztől beszélhetünk olyan típusú intézményekről, amikor speciálisan kiképzett munkatársakat alkalmaznak, akik egyszerre több tudományterület szakértőiként igyekeznek elvégezni feladatukat. Ebben az esetben, például Romániában az ONCE munkatársa egy személyben képes történelmi és antropológiai feladatot ellátni. Másrésztől létezik olyan típus, amikor a kutatóintézet minden egyes az eljárásban szerepet játszó tudományterületre külön szakértőt alkalmaz. E szervezeteknél tehát történész, régész és antropológus szakember mindegyik csoportban dolgozik. Rajtuk kívül számos önálló tudomány vagy tudományág képviselhető magát szakemberei által a hadisírkutatásban.

A tudományterületek sajátos módszereit, ha nem is ugyanúgy, de hasonlóképpen alkalmazják a szervezetek. Ott mutakozhatnak eltérések, hogy a hadisírkutatás alaptudományainak mondható történelmi, régészeti és antropológiai kutatások mellett milyen egyéb segéd tudományokat alkalmaznak. Az eljárások munkamenete tekintetében azonban már konkrét határvonal húzódik. Különbséget kell tennünk az előkészített kutatómunka és a hadisírok véletlenszerű feltárása esetében előforduló utólagos kutatással járó munkafolyamatok között, melyek az alábbi elemek és sorrend szerint alakulhatnak.

Előkészített hadisírkutatás: hadtörténelmi kutatás–terepkutatás–feltárás–muzeológiai, antropológiai, genetikai vizsgálatok–eredmények elemzése, összesítése–hadtörténelmi kutatás (pl.: USA, Németország).

Előkészítés nélküli hadisírkutatás: feltárás–muzeológiai, antropológiai, genetikai vizsgálatok–hadtörténelmi kutatás–eredmények elemzése, összesítése–hadtörténelmi kutatás (pl.: Ausztria, Románia).

Ez utóbbi eljárás esetében elmarad a terepkutatás, továbbá itt az első hadtörténelmi kutatás nem a munkafolyamat feltételeként, hanem következményeként jelenik meg.

A kutatómunka dokumentálására vonatkozó elvi kérdésekben nincsenek különbségek az egyes államok között, mindenki fontosnak tartja azt. A rögzítendő adatok mennyisége és a formulák között mutatkoznak eltérések.

Az exhumált katonákat – a személyazonosításuk eredményességétől függetlenül – végző nyugalomra kell helyezni. Az újratemetés helyszínének megválasztása szempontjából szintén három osztályba sorolhatjuk a szervezeteket: Központi, regionális vagy helyi rendezésű áttetemetésekről beszélhetünk.

Központi: ebben az esetben egy központi nemzeti katonatemetőbe temetik át a katonák földi maradványait (pl.: USA, Hollandia).

Regionális: az ilyen típusú újratemetésnél a legközelebbi nemzeti katonai gyűjtőtemetőbe kerülnek át az elesettek. (pl.: Németország).

Helyi rendezésű: ilyenkor ugyanott vagy a legközelebbi temetőben helyezik nyugalomra a katonákat (pl.: Románia).

Mindezek alapján kapunk képet a hadisírkutató szervezetek jellegéről és a működésükről. Ennek tudatában kísérlelhetjük meg az intézmények és a módszerek magyarországi körülményekhez való igazítását.

Javaslat egy új módszerre – egy lehetséges magyarországi modell

Annak ellenére, hogy a hadisírkutatásra vonatkozóan hazánkban még nincs kidolgozott regula, már számos próbálkozás történt annak tudományosan megalapozott végrehajtására. A gyakorta változó nevű illetékes magyar hadisírgondozó szervezet 2000 és 2010 között a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban működött. Itt, a magyar hadtörténeti kutatás fellegrárában bontakozott ki első ízben a szakszerű munka a hadisírgondozó iroda és a hadirégészeti osztály együttműködéseként, majd átszervezéseket követően ez a Honvédelmi Minisztériumban folytatódott. A két osztály képviselői számos helyszínre utaztak el, hogy a feltárások során tesztelhesék a más tudományágaktól kölcsönzött vagy a külföldi szakirodalomból megismert módszereket, illetve újakat alkothassanak a hadtörténelmi események rekonstruálása és a hősi halottak személyazonosítása céljából.

Emellett Magyarországon a civil szférában is felismerték a hadisírok felkutatásának, ápolásának fontosságát, így egyesületek, alapítványok, tudományos szakosztályok buzgólkodnak eredményesen a közös cél érdekében.³⁶ A téma fontosabb angol nyelvű irodalmának³⁷ és a külföldi partnerszervezetek módszereinek megismerését követően a helyi viszonyoknak megfelelő új metodikát kell kidolgozni. Ennek tesztelése, végül eredményessége esetén pedig bevezetni.

Mindenképpen hasznos lenne, ha állandó hadisírkutató intézet vagy iroda működne, mely a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeummal és a HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegeleti Főosztállyal szoros együttműködésben vagy szervezeti egységként tevékenykedne. Fontosnak tartom itt kihangsúlyozni, hogy a politika erősen befolyásolta a hadisírgondozást az elmúlt évtizedekben. Ezért az új szervezet kialakításánál arra külön figyelmet kell fordítani, hogy az a politikától függetlenül működhessen. A kutatócsoport összetételét illetően a nemzetközi tapasztalatok alapján nélkülözhetetlennek tartom a hadisírfeltárás során a hadtörténész-régész-antropológus szakértői hármass alkalmazását. Az ilyen háromfős csapat lehetne Magyarországon a hadisírkutatás felelőse, mely egyaránt végezné a tervszerű és nem tervezett kutatásokat. Az eljárás során dokumentációs gyűjtőt kapna minden egyes feltárási helyszínen, melyhez a következőket csatolnák: exhumálási regiszter; tárgyi leletek listája; helyszíni rajz; fényképek a feltárásról; muzeológiai szakértői vélemény; antropológiai szakértői vélemény; a vonatkozó hadtörténeti leírások, források; térképek; újratemetési adatlap; fényképek az újratemetésről. A feladat végre-

³⁶ Bedécs 2008.

³⁷ Robertshaw – Kenyon 2008.; Pollard – Banks 2009.; Cooksey 2005.; Warnock 2005.; Fiorato – Boylston – Knüsel 2000.; Brothwell 1981.; Scott – Connor 2002.; Martin Brown – Richard Osgood: Digging Up Plugstreet: The Western Front Unearthed. Haynes Publishing Group 2009.; Osgood 2006.; Whitford – Pollard 2009.

hajtható lenne az egyes szakemberek hiányában is, de abban az esetben számos vizsgálati eredménytől fosztanánk meg a kutatást, mely a kitűzött célok (például: a személyazonosság) megvalósítását is veszélyeztetheti. A kutatócsoportot a Magyar Honvédség alkalomilag megbízott tűzzerész szakembere biztosítaná a feltárások során. A hadisírkutatás irányelve, az ország gazdasági erejéből kiindulva csupán a „Mindenkiről gondoskodunk” modell lehetne, azaz a cél az elesett katonák sírjait felkutatni, feltárni, a legközelebbi nemzeti katonai gyűjtőtemetőbe áttemetni. Ennek bevezetésének azonban feltétele egy magyarországi magyar (és ismeretlen nemzetbeli), valamint külföldön egy-egy magyar központi háborús gyűjtőtemető létrehozása lenne.³⁸

A központi háborús sírhely kialakítása esetén a kutatócsoport gondoskodhatna az emberi maradványok szállításáról is, de amíg ez a helyzet nem áll fenn, addig a helyi temetkezési szolgáltatók bevonása szükséges a helyben intézett újratemetésekhez. A lakossági bejelentések és az egyéb kutatásokon alapuló feladatok nagy számára való tekintettel legalább kettő, de inkább három ilyen szakértőcsoportra lenne szükség az optimális működés érdekében. A három szakemberből álló kutatócsoport csak a szervezet fundamentumát jelenti, a létszám természetesen bővíthető lenne. Addig pedig átmenetileg, amíg nem sikerül felállítani a szakszerű kutatócsapatot, a holland minta alapján javasolom egy internetes weblap létrehozását, melybe Magyarország a témához értő szakembereket (történészek, régészek, antropológusok, levéltárosok, amatőr kutatók stb.) hívhatnánk meg. Itt lehetőség adódna az információk megosztására, feldolgozására, a kapcsolattartásra és alkalomadtán – a Honvédelmi Minisztérium koordinációja mellett – a „területileg illetékes” szakértők elvállalhatnák a feltárást és a vizsgálatokat. Tapasztalataim alapján a lelkes kutatók közreműködésével erre számos lehetőség adódna.

Befejezés

A fentiekben bemutatott, nemzetközi szakirodalom és kérdőív alapján leírt módszerjavaslat tesztelése folyamatban van. Az elmúlt évek során a Honvédelmi Minisztérium és más független kutatók is arra törekedtek, hogy a tudományos kutatás eme területen pozitív eredményeket érjünk el. Mára már magyar kutatók tollából is származnak idevágó tudományos kiadványok³⁹ és cikkek.⁴⁰ E sorok szerzője kutatásainak is egyik legfőbb célja, hogy – a HM hivatásos szakembereivel és más hadisír kutatókkal való konzultációkat követően – az ebben a tanulmányban bemutatottnál is részletesebben ismertesse a megfelelő hazai kutatócsoport optimális felépítését, működésének elveit, továbbá lépésről lépésre kidolgozza a hadisírfeltárás magyar módszertanát, melynek alkalmazása előírás lehetne a jövőben. Reményeink szerint egy magyar kutatócsoport felállítása és a fentebb javasolt metodika számos tudományágban eredményt jelenthetne, továbbá a gyűjtőtemetők kialakításával együtt sokaknak segítene enyhíteni a XX. század pusztításai okozta, mai napig tartó fájdalmat, hiszen „a háború csak akkor ér véget, ha az utolsó hősi halottat is eltemettük”.

³⁸ Például az oroszországi magyar központi gyűjtőtemetők (Boldirjevka, Rudkino) mintájára.

³⁹ *Négyesi* 2010.; *Tóth* 2013.

⁴⁰ *Tóth Zsolt*: Az eljárás ismertetése hadisírok előkerülésekor. *Rendészeti Szemle*, 58. (2010) 4. sz. 147–159. o.; *Uő*: Bukowna (Bukivna) hősei és a M. Kir. 49 Honvéd Gyalogezred. *Honvédségi Szemle*, 65. (2011) 1. sz. 52–58. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Adams* 2003a. *Adams, B. J.*: Establishing Personal Identification based on Specific Patterns of Missing, Filled, and Unrestored Teeth. *Journal of Forensic Sciences*, 48. (2003) 3. sz. 487–496. o.
- Adams* 2003b. *Adams, B. J.*: The Diversity of Adult Dental Patterns in the United States and the Implications for Personal Identification. *Journal of Forensic Sciences*, 48. (2003) 3. sz. 497–503. o.
- Adams – Maves* 2002. *Adams, B. J. – R. C. Maves*: Radiographic Identification using the Clavicle of an Individual Missing from the Vietnam Conflict. *Journal of Forensic Sciences*, 47. (2002) 2. sz. 369–373. o.
- Bass* 1995. *Bass, W. M.*: Osteology: A Laboratory and Field Manual. 5th ed. Special Publication, No. 2 of the Missouri Archaeological Society, Columbia, MO. 1995.
- Bass* 1987. *Bass, W. M.*: Human Osteology: a Laboratory and Field Manual. *Missouri Archaeological Society*, 1987.
- Bedécs* 2008. *Bedécs Gyula*: Az első világháború emlékezete Galíciában, az Isonzó-völgyében és a Doberdón. Győr, 2008.
- Benedix* 2004. *Benedix, D. C.*: Differentiation of Fragmented Bone from Southeast Asia: the Histological Evidence. PhD Dissertation. University of Tennessee, Knoxville, TN. 2004.
- Berg – Collins* 2007. *Berg, G. E. and Collins, R.*: Personal Identification based on Prescription Eyewear. *Journal of Forensic Sciences*, 52. (2007) 406–411. o.
- Brothwell* 1981. *Brothwell, D. R.*: Digging up bones. The Excavation, Treatment, And Study Of Human Skeletal Remains. Cornell University Press, 1981.
- Connor – Scott* 1998. *Connor, M. – D. D. Scott*: Metal Detector use in Archaeology: An Introduction. *Historical Archaeology*, 32. (1998) 76–85. o.
- Connor – Scott* 2002. *Connor, M. – D. D. Scott*: They Died With Custer: Soldiers' Bones from the Battle of the Little Bighorn. University of Oklahoma Press. Norman, 2002.
- Cooksey* 2005. *Cooksey, John* (ed.): Battlefields Annual Review. Pen & Sword Military, 2005.
- Fiorato – Boylston – Knüsel* 2000. *Fiorato, Veronica – Boylston, Anthea – Knüsel, Christopher* (ed.): Blood Red Roses: the Archaeology of a Mass Grave from the Battle of Towton ad 1461. Oxford, 2000.
- Kola* 2000. *Kola, Andrzej*: Belzec. The Nazi Camp for Jews in the Light of Archeological Sources. Excavations 1997–1999. The Council for the Protection of Memory and Martyrdom/United States Holocaust Memorial Museum, Warsaw/Washington, 2000.
- Lynch – Cooksey* 2007. *Lynch, Tim – Cooksey, John*: Battlefield Archaeology. Tempus, 2007.
- Mann – Hunt* 2005. *Mann, Robert W. – Hunt, David R.*: Photographical Regional Atlas of Bone Disease. Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illinois, USA, 2005.

- Mattogno* 2004. *Mattogno, Carlo*: Belzec in Propaganda, Testimonies, Archaeological Research, and History. Theses & Dissertations Press, Chicago, Illinois, 2004.
- McCormick – Goodhart *McCormick – Goodhart, M. H.*: On the Cold Storage of Photographic Materials in a Conventional Freezer Using the Critical Moisture Indicator (CMI) Packaging Method. Electronic document.
- Négyesi* 2010. *Négyesi Lajos*: Csatak néma tanúi. A csata- és hadszíntérkutatás – hadtörténeti régészet fogalma és módszerei. Budapest, 2010.
- Osgood* 2006. *Osgood, Richard*: The Unknown Warrior. the Archaeology of the Common Soldier. Sutton, 2006.
- Ossowski – Brzeziński – Piątek – Potocka – Banaś – Janus – Jałowińska – Parafiniuk* 2011. *Ossowski – Brzeziński – Piątek – Potocka – Banaś – Janus – Jałowińska – Parafiniuk*: The Use of Search Techniques Employing Ground-penetrating Radar in Forensic Medicine. *Problems of Forensic Sciences*, LXXXVII. (2011) 253–263. o.
- Ossowski – Piątek – Brzeziński – Zielińska – Parafiniuk* 2009. *Ossowski – Piątek – Brzeziński – Zielińska – Parafiniuk*: Identification of the Site of Skeletal Remains from World War II. *Arch Med Sadowej Kryminol*, 59 (2009) 3. sz. 243–247. o.
- Pollard – Banks* 2009. *Pollard, Toni – Banks, Iain* (ed.): Bastions and Barbwire. Studies in the Archeology of Conflict. Leiden–Boston, 2009.
- Roberts – Manchester* 2007. *Roberts, Charlotte – Manchester, Keith*: The Archaeology of Disease. Cornell University Press, 2007.
- Robertshaw – Kenyon* 2008. *Robertshaw, Andrew – Kenyon, David*: Digging the Trenches. The Archaeology of the Western Front. Pen & Sword Military, 2008.
- Saunders* 2004. *Saunders, N. J.* (ed.): Matters of Conflict: Material Culture, Memory and the First World War. Abingdon: Routledge, 2004.
- Scott – Babits – Haecker* 2007. *Douglas Scott – Lawrence Babits – Charles Haecker* (ed.): Fields of Conflict. Praeger Security International, Westport Connecticut. London, 2007.
- Thompson* 2006. *Thompson, Tim*: Forensic Human Identification: An Introduction. Taylor & Francis, 2006.
- Tóth* 2013. *Tóth Zsolt* (szerk.): Hőseink nyomában. Budapest, 2013.
- Warnock* 2005. *Warnock, Bill*: The Dead of Winter. How Battlefield Investigators, WWII Veterans, and Forensic Scientist Solved the Mystery of the Bulge’s Lost Soldiers. Chamberlain Bros. New York, 2005.
- Whitford – Pollard* 2009. *Whitford, Tim – Pollard, Tony*: For Duty Done: A WWI Military Medallion Recovered from the Mass Grave Site at Fromelles, Northern France. *Journal of Conflict Archaeology*, 5. 2009. 1. sz. 201–229. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LÁZÁR BALÁZS

KRAY PÁL MEMORANDUMA AZ ELŐŐRSI SZOLGÁLATRÓL

Pál Kray's memorandum on outpost service

The source publication presents a memorandum of 5th April 1800, written by Pál Kray (1735–1804), an Imperial and Royal Feldzeugmeister of Hungarian origin. The memorandum was circulated among the generals and the regimental commanders under the feldzeugmeister, who was commander-in-chief of the Imperial and Royal army in Germany. The *Notes on Outpost Service* gives an excellent insight not only into the practice of securing an army, giving guard service and dispatching patrols, but it also contributes to our knowledge on small war tactics. It contains instructions about conducting an orderly withdrawal, about reconnaissance, intelligence agents, urban warfare and many other details which official regulations and military history works generally do not discuss. This practical-minded guide is fully authenticated by the forty-year-long military career of Feldzeugmeister Pál Kray and by the successes he had in the Turkish and French wars first as the commander of small and big independent units, then as the commander of the advance guard of the whole army.

The document can be found in Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, Feldzug in Deutschland. 1800-13-1. Karton Nr. 1298.

Balázs Lázár research fellow of the Hungarian Military History Institute and Museum of the Ministry of Defence. Earned his PhD in early modern age history at the Faculty of Humanities of Loránd Eötvös University in 2013. His dissertation was published under the title *Military Career of Baron and Feldzeugmeister Pál Kray de Krajova and Topolya*. (Library of the Military History Institute and Museum Budapest, 2013.) E-mail: lazar.balazs@mail.militaria.hu

Keywords: Pál Kray, outpost service, small war, French Revolutionary Wars

A különféle biztosító erők, elő- és utóvédek tevékenysége, az előőrsi szolgálat és általában a kisebb ütközetek és portyák megvívásának eljárásai a XVIII. század második felében a hadművészet érdeklődésének középpontjában álltak. A kisháborús tevékenységek egyik „bibliája” a számos európai hadseregben megfordult magyar huszártiszt, Jeney Lajos Mihály műve¹ volt. A szolgálat rendjéről, a menetekről, táborozásról és a harcászatról oly aprólékosan rendelkező szabályzatok azonban meglehetősen szűkszavúan szóltak ezekről a biztosító erőkről, feltehetően azért mert alkalmazásukat magától értetődőnek tartották. A császári-királyi hadsereg 1769-es általános szabályzata szerint, ha ellenséges portyáktól vagy rajtaiütéstől kell tartani, akkor a hadsereg előtti – vagyis az ellenséggel

¹ *Jeney*: A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint. Ford., szerk. és s. a. r. *Zachar József*. Budapest, 1986. A napóleoni háborúk után a francia Antoine Fortuné de Brack ezredes munkája, az 1831-ben Párizsban megjelent Avant-postes de cavalerie légère vált az előőrsi szolgálat és a könnyűlovas harcászat alapművévé.

szembeni – területet egy megfelelő távolságra előretolt sereggel (*Corps*) kellett fedezni, melynek parancsnoka közvetlenül a fővezér (később a főszállásmester) alá tartozott, de ha nem volt közvetlen veszély három svadron huszár is elláthatta ezt a feladatot.²

A főserg előnyomulása, menete során rutinszerűen kiküldött ad hoc csapatok helyett 1792-től, a francia háborúk időszakától ezt a feladatot már az elővéd vette át, mely a hadrend szervezetenként állandó eleme lett. Az elővédet általában egy-két huszárezred, néhány zászlóalj könnyűgyalogos, határőrök vagy vadászok, illetve néha gránátosok alkották, hiszen a mozgékony és önállóság, illetve a pontos tüzelés képessége kulcsfontosságú volt, ha a túlerejű ellenséget fel kellett tartani, vagy ki kellett előle térni.³ Természetesen minden kisebb-nagyobb mozgásban lévő sereggel saját biztonsága érdekében elővédeket (*Avant-Garde*) és utóvédeket (*Arrière-Garde*), illetve oldalbiztosító erőket állított ki saját soraiból is. Az elő- és utóvédek, továbbá a kisebb-nagyobb kiküldönítések, portyák és különféle vállalkozások vezetése a császári-királyi hadseregben gyakran a magyar tisztek és tábornokok feladata volt, elsősorban azért, mert a huszárság kiemelt szerepet játszott mindezekben.⁴ Az egyik leghíresebb ilyen személyiség, az ismertett forrás szerzője, báró krajovai és topolyai Kray Pál tábornagy,⁵ aki ugyan soha nem volt huszártiszt, mégis nagy jártasságra tett szert az elővédek vezetésében. Kray 1735-ben született a szepességi Késmárkon. 1755-ben lépett be a hadseregbe, ahol több évtizeden keresztül megbízható szolgálatával tűnt ki. Kray alezredes karrierje az 1784-es Horia-Closca felkelés leverésekor kezdett felfelé ívelni, ahol az egyik székely határőr-zászlóalj parancsnokaként szétverte a lázadók főerőit, majd sikerült elfognia a havasokban bujkáló Horiát. Mindez meghozta számára az ezredesi előléptetést. Az 1788–1791. évi török háború idején határőreivel először a Vulkán-hágót védte, majd Havasalföldön és az Al-Duna vidékén portyázott. Önállósága és merészsége révén bekerült a tábornoki karba, majd megszerezte a Mária Terézia-rendet és az ezzel járó bárói címet. Kray a Francia Köztársaság ellen vívott első koalíciós háború idején szerzett magának igazi hírnevet, melyet a főserg elővédjének vezetésével alapozott meg. A második koalíciós háború folyamán már a legmagasabb beosztásokban szolgált. 1799-ben az itáliai hadszíntérre került, ahol ideiglenesen kénytelen volt átvenni a főserg parancsnokságát. Ottani működését váratlan sikerek övezték. A Verona környéki csatákban visszaverte az ellenség támadását, majd 1799. április 5-én Magnanónál nagy győzelmet aratott. Itáliai tevékenységét Mantova júliusi visszafoglalásával és az augusztus 15-i Novi-i csatában nyújtott teljesítményével koronázta meg. Erdemei elismeréseként Kray – immáron tábornagy rangban – 1800 márciusában a betegeskedő Károly főherceg utódjaként került a Habsburg Monarchia legnagyobb és legütöképesebb seregének élére a rajnai fronton ideiglenes főparancsnokként. 1800. április 5-i keltezéssel a donauschingeni főhadiszállásról terjedelmes memorandu-

² Generals-Reglement. Wien, 1769. 96.

³ Nagy-L. István: A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa, 2013. 259. o.

⁴ Az előőrsi szolgálat rejtelmeiről két évtizeddel korábban is született egy kéziratban maradt rövid munka valamikor 1784 és 1788 között egy „tisztelhetlen magyar” Rudolf von Otto tollából, aki a 4. Graeven-huszárezred parancsnoka volt. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött magyar nyelvű 12 lapos kéziratot fűzet címe: Vorposten-Dienst HL General Commando Miscellanea No. 18. Piqueteken és Feldwachtokon való kötelesség. A forrás feltárásért köszönet illeti Lenkefi Ferenc főlevéltárost.

⁵ A teljes biográfiát lásd: Lázár 2013.

mot juttatott el tábornokaihoz az előőrsi szolgálatról: *Bemerkungen uiber den Vorposten Dienst* címmel, melyet fordításban közlök.

A munka egyrészt az előőrsők szerepéről, a pihenő csapatok biztosításának feladatairól, az őrszolgálat megszervezéséről, az előőrsi vonal felépítéséről és a különféle jelentések és parancsok továbbításának módjairól rendelkezik. Kray továbbá nagy teret szentel a különféle őrzáratok, különítmények fajtáinak és azok feladatainak ismertetésének, de a „Megjegyzésekben” a szerző többre vállalkozott, mint a kisebb biztosító erők és őrszolgálatok leírása. Írásában elkalandozott a felderítés, a harcászat és a hírszerzők világába is, hiszen neki, mint a főszereplőtől gyakran elszigetelten, néhány ezer fős seregettest élén harcoló tábornoknak, járatosnak kellett lennie minden stratégiai és taktikai kérdésben, és igyekezett ezeket a tapasztalatait is átadni.

A „Megjegyzések” elkészítésében és köröztetésében talán korábbi előjárói szolgáltak számára mintául. Kray korábbi parancsnoka és patrónusa Coburg herceg, tábornagy 1794 elején bocsátotta ki instrukcióit⁶ beosztott tábornokai részére, de a korszak legjelentősebb császári hadvezére, Károly főherceg 1796 áprilisában szintén ismertette elvárásait és katonai filozófiáját a főparancsnokság átvételekor.⁷

A tábornagy az iromány köröztetését elrendelő parancsban leszögezte: az ebben foglaltak kizárólag saját tapasztalatain alapulnak. Ez a kijelentése a szöveg és Kray katonai pályafutásának eseményeit párhuzamba állítva egyértelműen igazolható. Kray teljes joggal gondolhatott magára akkor, amikor „okos”, „figyelmes”, „tetterős” és „elszánt” tisztként jellemezte az ideális elővéd-parancsnokot, akinek „fáradhatatlanságától és bátor viselkedésétől csapatai sorsa és az egész sereg biztonsága és nyugalma függ”. Akadnak egészen konkrét esetek is, amikor a tábornagy katonai élményei visszaköszönek a szövegben. Egy helyütt azt a tanácsot adja tábornokainak, hogy az ellenséges túlerővel szemben a gyalogságot a szokott háromsoros harcvonal helyett egy magaslat mögött állítsák két vagy akár egysoros vonalba. Kray pontosan ezt a merész hadicselt alkalmazta 1796. augusztus 3-án a Burg Eberach melletti ütközetben, ahol az oldalvéd parancsnokként mindössze két gyenge határőr zászlóaljnyi gyalogsággal rendelkezett, melyeket egysoros vonalban állított fel. Ellenfele, a híres Jean-Baptiste Bernadotte tábornok egy teljes francia hadosztállyal vonult fel ellene, de a magyar tábornoknak a fenti hadicsellel, illetve agresszivitásával és határozottságával sikerült elhárítani a veszélyt.⁸

A helység-harcok és a megerősített helyek elleni támadás tapasztalatait Kray alighanem a Marchiennes városa elleni 1793. október 30-án lezajlott sikeres rajtaütésből szűrte le.⁹ A különféle sáncok fontosságára a Cambrai térségében vívott ütközetek hívhatták fel a figyelmét, ahol egy néhány ezer fős elővéd-csoportosítással 1794 tavaszán elhárította a Jean-Charles Pichegru vezette francia főszereg támadását.

⁶ Instructions=Punkte für gesammte Herren Generale der K. K. Haupt=Armee und für andere Commandanten kleinerer und größerer detaschierter Corps. Közli: *Helmut R. Hammerich*: Reichs-General-Feldmarschall Prinz Friedrich Josias von Sachsen-Coburg-Saalfeld. Potsdam, 2001. 49–59. o.

⁷ Observationspunkte für die Generale bei der Armee in Deutschland im Jahre 1796. Kivonatban közli: [szerző nélkül:] Beiträge zur Geschichte des österreichischen Heerwesens. Wien, 1872. 136–142. o.

⁸ *Lázár* 2013. 80. o.

⁹ *Uo.* 57–59. o.

Jól megfigyelhető az írásban az önbizalom és elszántság, mely a császári-királyi hadsereg tisztjeit és katonáit jellemezte a forradalmi Franciaország újonc csapataival szemben. A császáriak gyorsan észrevették, hogy az a lendület és fanatizmus, mely az újonc francia csapatokat az ütközetek kezdetén jellemzi, hajlamos ugyanilyen gyorsan ingadozásba és pánikba átfordulni. Kray ezért javasolja a legszorongatottabb helyzetben is ellentámadások indítását, melyek, ha az ellenség érzékeny pontját találják el, a vereséget győzelemmé fordíthatják át, akár a többszörös túlerő ellenében is. A nagy merészségre azonban Kray egy ízben alaposan ráfizetett: a neuwiedi Rajna-hídfőnél 1797 áprilisában a tábornok érzékeny veszteségeket szenvedett azért, mert felvette a harcot a négyszeres túlerővel. Ennek az esetnek is megtaláljuk a lecsapódását a „Megjegyzésekben”. „Mindenféle ellenséges előretörés esetén szükséges, hogy egy elővédparancsnok számíthasson a főszereg támogatására” – szögezte le Kray, aki vereségét mindig is akkori parancsnoka, Franz Werneck altábornagy passzivitásának tudta be.

A forradalmi háborúk francia sikereinek egyik fő okát, a korszak hadviselésének egyik kulcsmondatát is megfogalmazta a tábornok: „Ha jelentés vagy egyéb híradás érkezik arról, hogy egy szomszédos különítmény vagy hadtest valóban támadás alatt és veszélyben van, egy parancsnoknak, feltéve, hogy saját csapatait nem fenyegeti túlerejű támadás, kötelessége, hogy azonnal, parancsra való várakozás nélkül, legalább csapatai egy részével siessen segítségére.” Ez az előírás azonban a túlnyomórészt merev és önállóan császári-királyi tábornoki karban frott malaszt maradt.

Az 1800. évi németországi hadjárat folyamán a Kray instrukciói szellemében működő kisebb-nagyobb különítmények és portyák az ellenség hátában tevékenykedve ugyanakkor alaposan megkeserítették a franciák életét. Elővédjeinek parancsnokai, Gyulai Ignác és Ferdinánd főherceg is kitűnő teljesítményt nyújtottak. Egy bátor huszártiszt, Mier kapitány egy vállalkozás eredményeképpen 7 francia tiszttel és 150 közlegénnyel tért vissza a saját vonalak mögé, és vállalkozásait többször megismételte hasonló eredménnyel a Fekete-erdő vidékén.¹⁰ Hasznosak voltak azok a különítményei is („támadó járőrök”, ha át vesszük a „Megjegyzések” terminológiáját), melyekkel az Ulmban veszteglő főszereg és a tiroli és vorarlbergi erők közötti összeköttetést biztosította.

Figyelemre méltó Kray azon fejtegetése, mely a „katonai szemmértéket” a Coup d’oelet boncolgatja. Ennek a fogalomnak az ismerete azt is megmutatja, hogy a tábornok, aki semmilyen elméleti katonai képzettséggel nem rendelkezett, azért birtokában volt a hadtudományi ismereteknek is. A „katonai szemmérték” elsősorban a terep villámgyors felmérését, a térszín kínálta előnyök és hátrányok azonnali megértését takarja, és nagy karriert futott be a hadtudományban Folard-tól Liddel Hartig. Bár Nagy Frigyes, Clausewitz és Napóleon egyaránt megtanulhatatlan képességként, „isten adományként” aposztrofálta, Kray szerint a Coup d’ esl hosszas gyakorlással és a tapasztalat útján is elsajátítható.

A „Megjegyzések az előőrsi szolgálathoz” azonban mást is elárul. Az ebben található hasznos információk ellenére Kray perspektívája alapvetően nem változott meg akkor, amikor kinevezték egy nyolcvanezer fős hadsereg élére. Megmaradt bátor és ügyes elővédparancsnoknak, aki abban a szerepben érezte a legjobban magát. Összehasonlítva Károly 1796-os instrukcióival, a tábornok nélkülözte azt a stratégiai és hadműveleti

¹⁰ A hadjáratra lásd: Lázár 2013. 151–229. o.

érzékét és képzettségét, mely a főherceget jellemezte. Megmaradt ízig-vérig a gyakorlat emberének és a „kisháború” mesterének, akinek az a feladat, mellyel 1800 tavaszán Németországban meg kellett birkóznia, végül meghaladta erejét. Ennek ellenére számos Habsburg-hadvezérrel ellentétben hadserege ütőképességét 1800. augusztus 31-i leváltásáig megőrizte.

MEGJEGYZÉSEK AZ ELŐŐRSI SZOLGÁLATHOZ¹¹

Egy előőrsi szolgálatban lévő tiszt kötelességei

Az előőrsön vagy más kikülöníttésben lévő tiszt legelső gondja és kötelessége az állások elfoglalásakor mindenekelőtt a terep pontos megismerése legyen, miáltal a posztokat¹² és az őrszemek¹³ helyét a legcélszerűbben tudja kijelölni.

Egészen addig, amíg a megfelelő intézkedéseket meg nem tette és állásait *biztonsági- és támo- gató* [kiemelés az eredetiben] posztjai által arcban, a szárnyakon és hátul egy ellenséges rajtaütési kísérlet veszélye ellen nem biztosította, nem engedheti a zöm lovasságát lóról szállni, illetve a gyalogság sem teheti le fegyverét.

Terepismeret

Mivel legfontosabb tevékenysége a terep és az ellenség irányából ide vezető utak pontos megismerése, ezért már a menet alatt, még akkor is, ha jó térképpel rendelkezik, szükséges, hogy a rendelkezésre álló hírek révén mindent pontosan megtudakoljon, és főleg az, hogy erre erdészeket és csőszöket szemeljen ki, akiket addig tartson maga mellett, amíg az összes posztot fel nem állította és az utakat meg nem szállta és biztosította.

Mindezeket muszáj személyesen felderítenie és az őrszemeket illetve a felváltó posztokat¹⁴ saját magának kijelölnie.

Az őrszemek, avagy a biztonsági vonal

Bár arról, hogy miként kell a külső őrszemvonalat az ellenséggel szemben kiállítani, és milyen személyes kötelezettségei vannak a megfigyeléssel kapcsolatban, már minden tisztet megfelelő instrukciókkal láttunk el, nem felesleges egy ismételt emlékeztető erről, továbbá minden őrségvál-

¹¹ Bemerkungen uiber den Vorposten Dienst. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, Feldzug in Deutschland. 1800-13-I. Karton Nr. 1298. Élén Kray Donaueschingenben, 1800. április 5-én kelt levele áll Kienmayer altábornagynagynak, amelyet ő a lap alján olvasható megjegyzés szerint 1800. április 9-én Gengenbach-ból továbbított gróf Merveldt tábornok részére: „A mellékletben csatolok Nagyságodnak néhány, tapasztalatokon alapuló megjegyzést és visszaemlékezést az előőrsi szolgálatról, melyet szíveskedjen ezredeinek, zászlóaljainak és a szabadsapatoknak továbbítani, azzal a megjegyzéssel, hogy a törzs- és főtiszt urak készítsenek róla egy másolatot, illetve minden alkalommal az ebben leírtakhoz tartásuk magukat, és törekedjenek arra, hogy alárendeltjeik is elsajátítsák ezeket. Kray tábornoszernagy.”

Az irat átírásában és fordításában nyújtott segítségért köszönet illeti Lenkefi Ferenc urat, a Hadtörténelmi Levéltár főlevéltárosát, akinek közreműködése nélkül jelen közlemény aligha láthatott volna napvilágot. Paleográfiai rutinja és németudása annál is fontosabb volt számomra, mivel az egyébként sem kielélt szöveg a sok átírás miatt meglehetősen romlott formában maradt ránk.

¹² A posztok itt őrsöket, őrhelyeket jelölnek. A „közönséges” posztokon rendszerint egy káplár parancsnoksága alatt nagyjából 5-8 fő állomásozott. Innen küldték ki az őrsöket és itt pihentek a váltások. A tábor felé haladva lépcsőzetesen kialakítottak még ún. tisztí, esetleg ún. kapitányi posztokat is. Dienst und Exercier Reglement für die sämmtliche Kayserl. Königliche Infanterie. Frankfurt und Leipzig, 1786. 255. o.

¹³ Eredetiben Kray ezeket a francia *vedette* szóval jelöli, mely a régi magyar katonai terminológiában ’vég-őrként’ szerepelt. Lásd: A magyar királyi nemesi felkelés 1809.

¹⁴ Eredetiben: „Ablohsungs Postens”.

tásnál a legénységet alaposan és érthetően újra ki kell tanítani, hogy mely pontok vagy magaslatok, völgyek, erdőségek különösen figyelemre méltóak és fontosak, nehogy az ellenség megkerülje vagy észrevétlenül lerohanja ezeket.

Ezeket az utakat megduplázott őrséggel vagy silbakokkal¹⁵ kell megszállni, és innen váltás alkalmával az egyik valamelyest előre vagy oldalra lovagolva,¹⁶ a megfigyeltekről a leghamarabb hírt adhasson a felváltó posztnak.

Az őrszemek száma ezen a biztosító vonalon a tereptől függ. Bizonyos esetekben nincs is szükség rájuk, viszont bizonyos átszegdelt és csalitos¹⁷ pontokon szükséges, hogy gyalogos, vadász és lovas őrszemek együttesen legyenek jelen. Különbözik magától értetődő, hogy a legkülsőbb és legveszélyeztetettebb pontokon a legmegbízhatóbb és legalkalmasabb emberek álljanak, mivel figyelmükön és buzgalmukon az egész előőrs, sőt, az egész hadsereg sorsa függhet.

Ezeket a legkülső őrszemeket kiváltképpen emlékeztetni kell arra, és meg kell hagyni nekik, hogy egy éjszakai rajtaütés során, rögtön a riasztó lövések leadása után ne meneküljenek egyenesen vissza a főelőőrsökhöz,¹⁸ hanem oldalvást térjenek ki, hogy az ellenséget ezáltal félrevezessék, és a főerők számára időt nyerjenek arra, hogy lóra kapjanak, és egyéb intézkedéseket tegyenek.

Tilos továbbá a külső őrszaktokon feleslegesen lármát csapni, úgyszintén szigorúan tilos az őrszemeknek az ellenséges őrköt túlságosan megközelíteni, legkevésbé sem szabad velük szóba elegyedni vagy közös italozásba bocsátkozni,¹⁹ mely gyakran dezertálásra csábít, vagy éppen gyors fogságba eséshez vezet, amint erről számos szomorú példa ismert, vagyis, hogy gyakran akár régóta szolgáló, megbízhatónak tartott katonák is szerencsétlenül jártak.

Végül senkinek sem megengedett, hogy kedve szerint az előőrsi láncon keresztül akármelyik irányban bejelentetlenül áthaladjon, és mielőtt az illetőt a főposztokhoz kísérik, szigorúan átkutatni szükséges, és ettől az eljárástól ettől nem szabad eltérni.

Felváltó őrszakt-vonal

Az őrszemek vonala mögött szükséges ugyanakkor felváltó-őrszaktokat is kijelölni olyan távolságban, hogy támadás esetén az első őrvonal riadólovéseit meghallja, és legyen ideje lóra ülni, a [visszavonuló] őrszemeket felvenni és az ellenségnek olyan mértékű ellenállást kifejteni, vagy legalábbis időt nyerni, hogy ne tudja közvetlenül a főerőket elérni és rajtuk ütni.

Minderre a poszt parancsnokának²⁰ rögtön az őrszaktok kijelölésénél gondolnia kell, emellett, hogy ez a felváltó vonal a felváltandó őrkötől ne túl távol helyezkedjen el, és éjszaka vagy egy erős köd esetén a váltást ne fárassza ki, és ne tegye ki felesleges veszélynek.

Az ellenség végőreinek felváltásakor, vagy ha bárhol bármiben egyéb változásokat vesz észre annak helyzetében, rögtön szükséges az összes itteni felváltó posztot lóra ültetni és készenlétbe helyezni, ami miatt hatásaik legyenek jól ellátva és felkantározva, és csak akkor, ha nincsen semmi veszély, szabad egyenként vagy a [a poszt] felével takarmányozni menni.

Máskülönbözik mindenről, amit az ellenségnek megfigyelnek, azonnal egy megbízható jelentést kell tenni.

¹⁵ Az eredetiben: „doppelten Schildwachten oder Vedetten”.

¹⁶ Eredetiben: „Seitwärts reiten”. Valószínűleg a szöveg úgy értelmezhető, hogy az illető kerülő úton térjen vissza a felváltó posztához.

¹⁷ Eredetiben: „Coupirten und busierten Punkten”.

¹⁸ Eredetiben: „Hauptposten”.

¹⁹ Az efféle fraternizálás a korszakban meglepően gyakori volt. Egy anekdota szerint a spanyolországi háborúban egy francia őrszem két puskával a vállán egyszerre az ellenséges brit hadseregére is vigyázott, amíg skót „kollégája” valami ital után nézett.

²⁰ „Posten Commandant”: Kray talán itt az egész elővéd parancsnokára gondol.

Támogató őrsoszt-vonal

Ha a főszereg ereje engedi, ezen a fent említett, valamelyest távolabbi őrláncon, a felváltó-őrvonalon kívül létesíthetünk még egy támogató őrsoszt-vonalat, melyet úgy kell kialakítani, hogy a teljes vonal csúcspontján²¹ helyezkedjen el, azt kisebb ellenséges csapatok ellen fedezze, továbbá minden hirtelen visszavonulás esetén biztosítani tudja. Ha végül az ellenséges hadsereg eltávolodik, és ezért előőrsi elvonják figyelmünket, ezáltal saját előőrsi láncunk, melyet a hadsereg biztonsága érdekében szintén előre kell tolnunk, érdekében mást nem is kell tennünk, mint előre és oldalra kiküldött járőrökkel gondoskodni védelméről.

Járőrök

Mivel a járőrök ereje kizárólag a parancsnok belátásától és a körülményektől függ, így nagyon leegyszerűsítve három fajtájukról beszélhetünk: az ellenőrző, a surranó²² és a fűrésző, avagy támadó járőrökről, melyeket mind-mind más és más tevékenységre és szándékkal hozunk létre, így más parancsokkal és feladatokkal is látjuk el.

Ellenőrző járőrök

Egy ellenőrző járőrt általánosságban csak azért küldünk ki, hogy különösen éjszaka és köd esetén a figyelmét és a rendjét ellenőrizzük a kiállított őrsosztoknak, és ha valahol a közelben vagy a fő posztok mögött láрма, kiabálás hallatszik, esetleg valami kihágást érzékelnek, akkor ezekről értesítéseket szerezzenek.

Surranó járőrök

E járőrök feladatai ellenben már nagyobb jelentőséggel bírnak, mivel ezek az ellenség titkos előkészületeinek felfedéséből vagy bárminemű meneteinek és komoly mozgásra utaló jeleinek megfigyeléséből állnak, ezért ezek mindig kevés, ám válogatott emberekből és lovakból álljanak, akiknek semmiképpen sem az ütközetekre kell törekedniük, hanem arra, hogy észrevétlenek maradjanak, így lehetőség szerint az ellenséges szárnyakon működjének. Mindenek előtt szerezzenek pontos híreket, vagy ha lehetőség adódik, ellenséges tisztet vagy futárokat állítsanak meg, és ezáltal írásbeli küldeményeket szerezzenek, majd ezeket sértetlenül hozzák be, így az ellenségnek nagy kárt okozhatnak, míg a saját hadműveleteket jelentős előnyhöz juttathatják.

Időnként ezek a surranó járőrök ugyanígy észrevétlenül átjuthatnak az ellenséges posztok között, továbbá egy ostromlott erődnek vagy az ellenség manővererei, vagy túlereje miatt elvágott, esetleg egyéb módon bajba került hadtestnek híreket és parancsokat hozva, nagy szolgálatot tehetnek. Ennek az élére egy olyan tapasztalt, elszánt és ravasz parancsnokot és legénységet kell kiválasztani, aki ha balszerencsés esetben fogságába esik, az ellenségnek teljesen más okokat mond küldetéséről, mint ami a valóság, melyekről a hadtestparancsnok jó előre kitanítja és eligazítja őt.

Támadó járőr

Végezetül egy ilyesféle járőrnek a feladatai olyan sokszínűek, hogy jó és eredményes működésétől gyakran akár az egész hadsereg üdve múlhat, és tevékenységét rendszerint nagy veszélyek kísérik, így szükséges megbízható tisztet vagy akár vezérkari²³ tisztet által vezetni és erejét tekintve

²¹ A szövegben: „die erste spitze Bügen”.

²² Eredetiben: „Schleich Patrouillen”.

²³ „Staabs offiziers” – esetleg puszta törzstisztek.

erre a feladatra, ha ez egész [hadsereg] nagysága engedi, 150 és néha akár 300 lovat kijelölni, így ezt akár különítménynek²⁴ is nevezhetjük.

Egy ilyesfajta őrzőparancsnok mindig egy gondosan kiválasztott személy legyen, akinek bátorságáról és tapasztalatáról meggyőződünk, és aki a dolgok helyes megítélése révén nemcsak a számára legkedvezőbb eljárást tudja kiválasztani, hanem jelentéseiben különböző javaslatokat tesz a hadtestparancsnok számára, így könnyítve meg annak dolgát, és ezáltal egy jól megalapozott figyelmeztetéssel [eredeti] terve végrehajtására emlékeztetni tudja.

Egy ilyen őrzőparancsnoknál a magasabb parancsnoknak annak vezetőjét egyértelmű írásbeli utasítással kell ellátni, hogy védekezőleg vagy támadólag lépjen fel, illetve arról, hogy tulajdonképpen mi is az ő fő célpontja, hogy hová és nagyjából milyen messzire szabad neki előretörni, és végül, hogy kedvezőtlen vagy kedvező fejlemények bekövetkezténél milyen magatartást tanúsítson. Egy ilyen kipróbált tiszttel önként meg kell osztani a vállalkozások diszpozícióit, a meneteket terveit, illetve a támadásra tett előkészületeket, egyúttal biztosítani kell arról, hogy nem fogjuk felelőssé tenni az esetleges kudarcokért, melyek az efféle vállalkozásoknál a legkedvezőbb helyzet és a legjobb szándék ellenére gyakran előfordulnak, így kimutatjuk számára bizalmunkat és megbecsülésünket.

Elővigyázat a járőröknél

Mivel ilyesféle kiválasztása egy parancsnoknak olykor elmarad, a fő célok ismertetésén kívül akkor is szükséges a tiszteket a legfontosabbra emlékeztetni, vagyis, hogy célszerű elő- és utóvéd nélkül – különösen átszegdelt terepen – ne nyomuljon előre, továbbá minden dombos és csalitos, mélyutas részt és más mélyedéseket jó lovasokkal és gyalogos vadászokkal előre derítsen fel, és ezáltal biztosítsa további előrenyomulását.

Mindezen kívül egy szoroson vagy erdőségen való áthaladás után, különösen ott, ahol az ellenség a közelben van, mindig hátra kell hagyni embereket, mi által a [különítmény] hátát vagy az esetleges visszavonulás fedezését egy váratlan szerencsétlenség esetén a visszamaradó posztok gyorsan értesíteni tudják.

Áthaladás a falvakon

A falvakon való áthaladásnál különös elővigyázat szükséges, mert az embereink általában egy csapat vagy a lovak patkolása ürügyén²⁵ a csapattól eltávolodni vagy egyenesen visszamaradni szoktak, de gyakran ez az időzés a teljes csapattal megesik, és a lakosság bőkezűsége miatt számos szomorú példát ismerünk, hogy az egész őrzőparancsnok szerencsétlenül járt, és szegyenletes módon fogságba esett, és ez az előrenyomuló vagy visszavonuló főerőt a legnagyobb bajba vagy legalábbis különösen nehéz helyzetbe sodorta.

Nem csak szigorú parancsokkal, hanem különös eréllyel is fel kell lépni a fent felsorolt veszélyeken kívül a kedvező kimenetelű események bekövetkezténél, mivel az ingadozó ellenség az erők ilyesféle megosztottsága esetén időt nyer a menekülésre és a legénysége összegyűjtésére, ezáltal az ellenállás megszilárdítására.

Ha végül egy ilyesféle őrzőparancsnok a menekülő ellenséget követi és üldözi, annak szárnyaira mindig lovassági csapatokat kell küldeni, hogy megakadályozzák az ellenség rendeződését, és hogy a szétzört ellenség közül foglyokat ejtsen. Egy erdőn keresztül történő üldözésnél nagy elővigyazattal kell eljárni; különösen a lovak patanyomára szükséges figyelni, nehogy az ellenség valahol visszaforduljon, és a hátunkba kerülve minket hozzon rendtelenségbe, és okozzon veszteséget.

Ezen kívül az alábbiakra kell megtanítani és figyelmeztetni minden alárendeltet.

²⁴ „Detachment”.

²⁵ Valószínűleg hiányos mondat: „Unter vorwand eines Truppes oder Pferd Beschlagens...”

Jelentéstétel

Hasonlóképpen nagyon fontos és hasznos tárgy a jelentések és beszámolók megtételének alapos elsajátítása, aminek révén minden fejleményt a leggyorsabban és legpontosabban továbbíthatunk. Ezért szükséges minden fontos hírt és eseményt nem csak egyetlen ordonánc útján, hanem általában két jól lovagló megbízható futárral vagy annak fontossága szerint egy al- vagy főtiszt által, amint a körülmények és az idő lehetővé teszi pontosan leírva a felettesnek megküldeni, akinek a fontosabb és kevésbé fontosabb tárgyakról egyaránt a jelentést pótlólagosan is el kell juttatni. Abban az esetben, ha első eltéved vagy fogságba esik, és a jelentés az ellenség kezébe kerül, a második futár a dolgok állásáról tájékoztatni tudja a főposztokat.

Hogyha járőrünk vegyesen gyalogságból és lovasságból is áll, hasznos vagy egyenesen szükséges, ha egy pár gyalogos vagy vadász kíséri a futárokat. Különösen hasznos akkor, ha a lovas ordonáncoknak szabdalt vagy bozótos terepen kell áthaladniuk, mivel a gyalogosok különösen éjszaka könnyebben tudnak az ellenséges vonalakon átsurranni és ez által feladatukat véghezvinni. Ennél is magától értetődőbb, hogy ha a fogságba esés veszélye felmerül, az írásbeli jelentést meg kell semmisíteni, vagy legalább olvashatatlanná kell tenni.

A különítményekről

Ugyanígy tehát jelentősebb és fontosabb vállalkozások végrehajtására nagyobb létszámú csapatokat kell kiküldeni, melyek vagy csak lovasságból, esetleg gyalogságból és lovasságból vegyesen állnak. Élükre egy belátással, tapasztalattal és bátorsággal rendelkező tisztet kell állítani, akinek kiválasztásánál nem kell tekintettel lenni a rangidősségre,²⁶ mivel itt az ügyességről és az egész hadsereg üdvéről van szó, tehát itt kivételes eljárásnak kell helyet adni.

Elővigyázatossági intézkedések

Az elővigyázatossági intézkedések és a menetek rendje ugyanazok, mint amiket a járőröknél ismertettünk, csak az előre vagy hátra nyomuló csapatok [valószínűleg a különítmény elő- és utóvédjei] erősebbek kellene, hogy legyenek, mint a járőröknél, mivel az efféle különítmények jobban eltávolodnak a főszeregtől, és többet tartózkodnak az ellenséggel szemben, különösen azok, melyek ellenséges területen működnek. Az elővigyázatossági intézkedésekre szintén több figyelemmel kell lenni, és a parancsnokot ezért jó térképekkel, illetve hírekkel és megbízható értesülésekkel szükséges ellátni, nehogy veszélynek vagy megsemmisülésnek tegye ki magát.

Egy járőr előre küldésénél feladatának fontossága, illetve a körülményeknek megfelelően szükséges a parancsnoknak egy másik, gyengébb őrzőjáratot is pontosan egy óra múlva az első után küldenie, hogy az eseményekről vagy az első[nek kiküldött őrzőjárat] helyzetéről híreket hozzon, illetve az esetlegesen fellépő veszélyekben segítségére siessen. Egy szabdalt vagy erdős-hegyes terepen az őrzőjáratoknak általában gyalogságból és vadászokból kell állni, és még az előcsapatnak vagy oldal-őrzőjáratoknak feladatát is nekik kell ellátni, a magukkal hozott lovasság szerepe csak a jelentéseknek a főerőkhöz való gyors eljuttatására korlátozódhat.

A falvakon való áthaladásakor, ahogy azt korábban említettük, az összes helyi vadászt²⁷ és mezőőrt össze kell hívni és pontos tudakozás után az őrzőjáratot vinni, de a legjelentéktelenebb veszélyes körülmény esetén, néhány megbízható katona kíséretében inkább küldjük sürgősen a főerőkhöz őket, még hozzá oly módon, hogy útközben senki sem beszélhessen egymással. Ezáltal a különítmény parancsnoka minden körülményről időben tudomást szerezhet, és ezen időnyereség által a szükséges intézkedéseket megteheti.

²⁶ A szövegben: „Anciente”. Hasonló véleménnyel van Jeney is, aki hangsúlyozza, hogy a portyázó csapat parancsnokának kiválasztásánál az alkalmasságon kívül semmilyen más szempont nem érvényesíthető. *Jeney* 1986. 53. o.

²⁷ Másolási hiba, a „Revierjäger” a helyes.

Intézkedések az előőrsben

Abban az esetben, ha az előőrs az ellenség előtt vagy éppen támadás alatt áll, amint ő [a főerők parancsnoka] erről a csatazajból tudomást szerez, ne várjon a beérkező jelentésre, hanem egy kis létszámú őrzőrajt küldjön oda egy tiszt vezetésével, hogy az okokról és körülményekről érdeklődjön, és vészhelyzet esetén sürgős segítséget és erősítést tudjon oda küldeni, vagy egy nagyobb ütközetre előkészületeket tegyen.

Egy ilyen eseménynél a parancsnoknak szem előtt kell tartania a hadtest- vagy [hadsereg-]parancsnoktól kapott utasításokat és feladatokat és ezután az ellenség ereje, mozgása és a terep alapján, hogy miféle összecsapásra²⁸ készüljön. Különböző saját döntését a támadásról vagy védekezésről minden körülményt, az előnyöket és hátrányokat mérlegelve kell meghoznia, majd ezt bátran és elszántan végrehajtania, tehát semmiképpen sem céltalan habozás és ingadozás közepette, mely a saját csapataiban a bizalmat előljáróik iránt aláássa, és rendszerint kedvetlenséghez vagy egyenesen a pánik kitöréséhez vezet.

Ha mindeközben a támadás mellett döntünk, akkor is gondolnunk kell a visszavonulásra, a rajtaütésre, és arra, hogy hol vetjük meg lábunkat.²⁹

Felderítés

Ha az idő és körülmények engedik, minden tervezett³⁰ vállalkozás előtt rá kell szólni magunkat egy alapos felderítésre az ellenséges állás erőssége és az ellenség szándékai felől, mely előkészületeiből és mozdulataiból könnyen kitalálható; így egy okos parancsnok azonnal megismeri az ellenség terveit és annak tartalmát, és egyúttal ítéletet tud alkotni arról, hogy a terep alkalmas-e egy sikerrel kecsegtető ütközetre, vagy inkább egy hátrafelé irányuló manőver megvalósítására kényszerítheti.

Egy előőrsi szolgálatban lévő, ugyanakkor a terepismeretben jártas parancsnok figyelmét nem kerülheti el az ellenséges állás alapos tanulmányozásánál egyetlen dolog sem, melyeket átgondolva, egy célszerű elhatározást hozhat, melynek alapján támadó vagy védekező tervet készít, majd ezt habozás [nélkül]³¹ és eltökélt higgadtsággal végrehajtja.

Abban az esetben, ha sokkal gyengébbek vagyunk az ellenségnél, muszáj hadicselhez folyamodnunk, és igyekezzünk csapataink [harcvonalunk] megtévesztő, két- vagy akár egysoros³² kiterjesztésével az ellenséget megtéveszteni, melyet [a főerőket] néhány, nem túlzottan jelentős létszámú különítményeknek kell követnie, és amennyiben lehetséges, egy kis magaslát mögött kell felállítani [a harcvonalat], és így az ellenség csak a katonáink fejét látja. Ezáltal egy sokkal jelentősebb erőt vagy egyenesen túlerőt gyanít, és a támadásból védelembe menve át, időt nyerve számunkra egy előnyös döntés meghozatalára, vagy látva az ellenség határozatlanságát vagy zavarát, a gyenge pontjaira mért gyors és váratlan támadással és bátor tiszt különítmények³³ által szárnyait megkezdve, kibillentjük az egyensúlyából. Ha sikerül az ellenség hátába előrenyomulni, zavarba hozhatjuk, sőt, talán teljes vereséget is mérhetünk rá, melyet úgy tehetünk teljesebbé, ha könnyűlovassági különítményeket küldünk a szétszórott menekülők után, hogy számunkra ne legyen idő soraikat rendezni, de ezeket [az üldöző lovasságot] zárt rendű lovassági különítményeknek kell követni, hogy a foglyokat átvegyék és azonnal hátraküldjék, de különösen inkább azért, hogy szükség esetén az előcsapatokat támogatni tudják.

²⁸ A szövegben: „Gerauf[e]”.

²⁹ Alighanem hiányos mondat: „Inzwischen darf bei Fassung eines Entschlusses beim Angriff wenigstens zum Rückzuge, über Heilung Platz greifen.”

³⁰ A szövegben: „Überdachtung”, de lehet másolási hiba és inkább az ’obgedachte’, vagyis „feljebb említett” értelemben.

³¹ „...mit Anstand”.

³² A cs. kir. hadsereg szabályzatai és szokásai szerint a gyalogságot három soros mélységben állították fel a csataterén. Egy kétsoros harcrend révén a szokásos harc vonal jóval hosszabb.

³³ „Offiziers Abtheilungen”.

Egyébként arra is szolgálnak ezek a visszavont biztosító erők, hogy ha szükséges, az ingadozó ellenségnek egy határozott támadással megadják a kegyelemdőfést, és a zsákmányolt lövegeket és díszjeleket [zászlókat] átvegyék és biztonságba helyezték, továbbá a sebesültekről gondoskodjanak.

Végezetül vannak olyan könnyelműek,³⁴ akik az ütközet alatt lőszerhiány vagy sebesültek és felszerelés hátra vitele ürügyén eltávozni igyekeznek, így ezeket a visszavont biztosító erőknek meg kell állítani, gyülekeztetni és szükség esetén legalább a foglyok kísérésére felhasználni.

Hogy az ütközetekben elkerülhetlenül bekövetkező kedvezőtlen események elhárításáról gondoskodjunk, szükséges minden vállalkozás előtt egy saját lovaskülönítményt kikülöníteni, mely egyrészt a főerők elővédjeként szolgálhat, másfelől az ütközetek alkalmával tartalékként hátul maradhat, továbbá felelős minden esetleges rendetlenség elhárításáért.

Tartalék csapatok

Már korábban említettük, hogy néhány erre alkalmas esettől eltekintve, sohasem a teljes csapattal indítsunk támadást, hanem képezzünk tartalékot.

Néhány, súlyos következményekkel járó, szomorú eset figyelmeztet minket arra, amikor tartalék nélkül előrenyomuló csapatot gyakran egy csekély számú elszánt ellenség hátrálásra késztetett, vagy egyenesen megfutamított, ugyanakkor az efféle elővigyázat [ti. a tartalék képzése] számos veszélyes ütközetnek adott szerencsés vagy éppen döntő fordulatot.

Megfigyelés egy támadásnál

Azt, hogy miként és mely pont ellen kell irányulnia az igazi támadásnak, azt az ellenség ereje és állása dönti el, viszont ha a lovasságnak és gyalogságnak együtt kell működnie, akkor a terepet különösen szemügyre kell venni, különösen abból a szempontból, hogy a gyalogság egy nyílt térszínen³⁵ nincs-e túlságosan kiteve a lovasságnak, vagy hogy a saját [lovasságtól] elhagyva veszélybe kerüljön, ezért az előreküldött lovasságot csak néhány bátor önkéntes gyalogos csatár³⁶ előzze meg, akiket megfelelő távolságból, zárt rendben kövessen a támogatás, a többi gyalogság olyan rendben maradjon, hogy a későbbiekben, ott ahol szükséges, előrenyomulhasson és a célnak megfelelően működjön.

Elővigyázat az ellenség üldözésénél

Nem mindig tanácsos a már ingadozó ellenséget az ajánlatos elővigyázat nélkül, túlságosan gyorsan lerohanni vagy foglyul ejtésére törekedni. Tapasztalatból tudjuk, hogy egy elszánt [ellenség] az ütközet alatt gyakran kihasználja figyelmetlenségünket, és a vereségét vagy akár a vad menekülését ellentámadássá változtatja, és minden kivívt sikerünket kicsikarja a kezünkből.

Ezért különösen szükséges csapatainkat kézben tartani, és a rendet megőrizni, továbbá, amint azt korábban említettük, a menekülő ellenséget csak több kisebb lovassági különítménnyel egyszerre, minden oldalról [kövessük], és efféle üldözéssel a lármát és felfordulást különösen az ellenség hátában nagyítsuk fel. Különösen a poggász-szekerei között igyekezzünk pánikot és rendetlenséget előidézni, mindamellett a csapatoknak szigorúan meg kell hagyni, hogy sem fosztogatásban, sem fogolygyűjtésben ne vegyenek részt. A hátráló főseregtől elszakadtakat csak fel kell szólítani fegyverük eldobására, és kegyelmet kell felkínálni, így különösen az ellenséges gyalogság esetén életük megkímélhető, kivéve akkor, ha kétségbeesett ellenállást fejtenek ki, vagy számítani lehet felmentésükre.

³⁴ Szó szerint „leichtherzig”, de alighanem gyáva értelemben használja a szerző.

³⁵ „...auf einer Plenne”.

³⁶ „Plänkler”.

Ha az ellenség végül rendben hátrál meg, nem mindig tanácsos ilyen esetben kétségbeesett védekezésre kényszeríteni, kivéve akkor, ha olyasvalami történik, ami egy ravasz meglepetést [vagy] egy elszánt támadást eredményre vezethet. Az elővéd csatárainak ugyanakkor az ellenséges oszlopot több ponton nyugtalanítani, illetve a zavarokat észrevenni és kihasználni kell, mi által már nem egyszer fontos és szerencsés sikerek születtek, melyeket pusztán azoknak a bátor tisztek elszánt kötelességteljesítésének köszönhetünk, akik előcsatáiraik vezetésénél tanúsított éberségük révén a szerencsés pillanatokot kihasználták, és azonnali jelentésküldés által erősítésről gondoskodtak.

A csatárok számáról

Hogy tulajdonképpen mennyi legyen az előcsatárok száma, és ugyanekkor milyen távolságra merészkedjenek a főerőktől, általában a terepviszonyoktól és az ellenség viselkedésétől függ, amelyhez különösen védekezésnél, maguknak kell igazodniuk. Mindig szükséges tehát gondoskodni arról, hogy az egész front és a szárnyak legalább részben saját előcsatáiraik által fedezve legyenek, és lehetőség szerint a lovasság is gyalogsággal vagy vadászokkal biztosítva legyen. Különbözően mindig érvényes alapszabály legyen az, hogy vadászokat vagy mesterlövészeket soha sem hagyunk támogatás nélkül, ha az ellenség csatáiraik által ütközetet készül bevezetni. A vadászokat általában szintén úgy kell alkalmazni,³⁷ hogy bár egy vadász pontos lövéseivel és találateival rémisztően hat, de azért puskásokat kell adni mellé, akik gyorsabb töltésükkel és tüzüikkel³⁸ számára a hosszabb töltéshez és célzáshoz az időt biztosítják, az ellenséges előrenyomulást feltartják, és végső esetben szuronyukkal fejtik ki a legerősebb ellenállást.

Ha az ellenséges csatárok túlságosan nagy erővel nyomulnak előre, előreküldhetünk egy pár lovas löveget, hogy néhány jól irányzott kartácslövessel visszaverjék őket, majd zúrzavarukat kihasználva, egy lovascsapattal kövessük őket. Ez az eljárás gyakran vezet kedvező eredményre, miként az is, hogy vadászok és lövészek az ellenséget felderítik, körüllopdokodják, az ellenséges tiszteket, amint meghallják, távol tartják, vagy a lóról lelővik.

Magatartás ellenséges túlerő esetén

Ha egy a főerőktől elvágott lovassági különítményt³⁹ a minden jel szerint túlerejű ellenség szorongatja, vagy már körül is zárta, akkor sem adhatja meg magát azonnal soha, vagy még kevésbé dobálhatja el fegyvereit, hanem magát tömegben,⁴⁰ vagy legrosszabb esetben csak álljanak össze valamiféle rendezetlen tömegbe,⁴¹ és így próbáljanak meg kitörni vagy magukat kivágni. Így legalább a [különítmény] nagyobbik része megmenekülhet, és az ellenségnek is jelentős kárt okozhatnak.

Számos dicső példa bizonyítja, hogy elszánt vezetés és a legénység bátorsága által mégoly nagy veszély is elhárítható, és számos esetben az efféle [vállalkozás] szerencsés módon végződik, ami által a csapatok megmenekülnek a megalázó fogságba eséstől.

³⁷ „... auch dazu angereift werden”.

³⁸ A korszakban a vadászok huzagolt csövű ám még elöltöltős karabélyának megtöltése jóval több időt vett igénybe, mint a gyalogság sima csövű ezért viszont pontos lövésre alkalmatlan fegyvere.

³⁹ A további szövegből ítélve elképzelhető, hogy tévedésről van szó és a szerző gyalogságra gondolhatott.

⁴⁰ „In Masse”. A császári-királyi hivatalos szabályzatok csak 1807-től írták elő a „tömeg” (Masse) alkalmazását, melyet gyorsan lehetett vonalból megalakítani a sorok zárásával.

⁴¹ „in Haufen”.

Viselkedése a tiszteknek ilyenkor

Ellenkezőleg,⁴² az összes tiszt és a legénység felelősségre vonható és büntetethetőnek tekinthető, ha rögtön, ahogy a veszélyes helyzet bekövetkezik, behődöl, és a védekezéstől az ellenség fenyegetése elrettenti, anélkül, hogy mindent megtenne a maga megmentésére, és az alárendeltjeit nem lelkesíti bátorságra a saját példájával vagy szigorral, hanem magát az ellenségnek könnyűszerrel megadja.

A legkevésbé sem mondható vétlennek az a parancsnok, akinek legénysége rendtelenségbe jutott, vagy egyenesen pánikba esett, emellett fegyvereit és a löszert elhajtotta, hogy könnyebben tudjon menekülni, még ha ezek azért is történtek, mert a mellette harcoló csapat meghátrált. Ez a szégyenteljes tett, nemcsak hosszadalmas újra gyülekeztetést von maga után, hanem azt is, hogy ezek a katonák hosszú ideig szolgálatra alkalmatlanok maradnak, miáltal a sereget hátrány éri, és a költséges beszerzés révén az államnak is nagy kárt okoznak.

A tartalék löszerről

Minden különítmény-parancsnoknak különös gondja legyen az ütközetek előtt arra, hogy jó előre elegendő löszerkészletet halmozzon fel, melyből a [főseregtől való] jelentős távolság miatt nem jelentéktelen előny származhat.

Éppen emiatt nem megengedett túl nagy távolságból az ellenséggel feleslegesen csatározni vagy erélytelenül támadni, mivel az éppen a szükséges időben fellépő löszérhiány, különösen akkor, ha a tartalék túl messze van, nem csak megfoszthat minket az elért sikertől, hanem a csapatokat komoly vagy akár végzetes veszélybe is sodorhatja.

A költséges ágyú- és taracktűz alkalmazására fordítsunk kettőzött figyelmet, mivel nem a sok lövés, hanem a pontos és hatékony döntheti el az összecsapást.

Amint az elővédeknél és a különítményeknél, ezúttal hasznosabb, ha választásunk a lovassági lövegre⁴³ esik a gyorsaság szempontjából, így a különféle vállalkozásoknál is jobb, ha az ágyúval és tarackkal szemben ezt részesítjük előnyben. Fedezetükre mindig egy lovassági csapatot kell biztosítani, és a málhás lovakat valamennyire oldalra és hátra, a tüzelésirányon kívül kell elhelyezni. A municiószekereket ne küldjük túl messzire hátra, azért, hogy ne kelljen a löszert túl nagy távolságból elhozni, de amennyire csak lehet, maradjanak az ellenséges ágyúgolyóktól védett helyen.

Ezeket a lovassági lövegeket mindig lássuk el sánceszközökkel,⁴⁴ hogy az árkokat és egyéb akadályokat le tudják küzdeni.

A lovassági lövegek kiszolgáló személyzete, illetve a fedező csapat élére kipróbált és megbízható tiszteket kell kinevezni, és ugyanígy az egész tüzérségi személyzet tapasztalt és elszánt emberekből álljon, akik egy gyors visszavonulás esetén feltalálják magukat, és meg tudják akadályozni a lövegek elvesztését.

A szabadcsapatokról⁴⁵

Nem minden idő kínál lehetőséget arra, hogy egy különítmény parancsnoka menetei és hadmozdulatai által elérje célját, mivel gyakran nagy akadályok és nehézségek állnak útjába. Hogy semmilyen lehetőséget ne hagyjunk kihasználatlanul, hogy egy túlerejű ellenséget, ha nem is visszavonulásra, hanem legalább egy célszerű mozdulatra kényszerítsünk, a parancsnoknak egy

⁴² Túlerő esetén gyakran azonnal szinte automatikusan megadták magukat a csapatok, valószínűleg ezért kezdí így a mondatot Kray.

⁴³ A lovagló vagy lovas tüzérség lövegei néhány apróságtól eltekintve csak annyiban különböztek a gyalogos lövegektől, hogy a lövegtalpra a kezelők számára ún. hurkát szereltek fel, melyen a tüzekek egymás mögött ültek.

⁴⁴ Az ásó, lapát, csákány, fejsze és egyéb, főleg földmunkákhoz szükséges szerszámok összefoglaló neve.

⁴⁵ „Freyparthey”. Kray itt nem a háború esetén felállított szervezetszerű könnyűcsapatokra, hanem inkább ad hoc összeállított egységekre gondol.

elszánt tisztból és különféle ezredeből való kipróbált legénységből szabadcsapatot kell alakítani. Ez a csapat kerülő utakon az ellenség oldalában és a hátában, illetve a raktárai és depói ellen is tevékenykedik, és mindenhol nagy lármát csap, és igyekszik félelmet kelteni, az élelmezésért felelős és egyéb katonai hivatalnokokat foglyul ejteni, mindenféle készleteket megsemmisíteni. Általában mindenféle igazinak tűnő káprázattal az ellenséget és az egész környéket aggodalomba és zavarba ejteni, hogy az vagy egy hibás hadmozdulatot tegyen, vagy legalább egy erős kiküldönítéssel magát meggyengítse, és támadó terveiről akárcsak egy rövid ideig is, de letegyen, ezáltal a saját parancsnoka számára időt nyer és alkalmat terem, hogy a meggyengült ellenség megtámadásához és legyőzéséhez előnyös helyzetbe kerüljön, vagy legalább a [megváltozott] körülményeket ki tudja használni.

Egy efféle kiküldönített szabadcsapat-parancsnok viselkedését mihez tartási parancsban szabályozzuk, ahogy küldetésének céljáról és titkos feladatairól is kimerítően tájékoztatjuk, hogy ő őrzőjáratait vagy előőrseit alaposan kitanítsa, tehát így a szükségést⁴⁶ titokban megoszthatja, és nyomátékosan megparancsolhatja, hogy ha egy vagy több embere fogságba esik, az ellenségnek teljesen más célokat adjanak meg. A falvakon való áthaladáskor hasonlóképpen járunk el,⁴⁷ és az átjövő követeknek⁴⁸ a szükségesnél ne áruljunk el többet, és semmiképpen se érdeklődünk egy bizonyos útirányról, hanem különféle utakról kérdezősködünk, és azután csak a menet során, a falvaktól eltávolodva kell az igazi utat követni.

A csapat parancsnokának nem csak különös szigorral, hanem ugyanakkor kellő komolysággal is kell az összes kihágást figyelni, és a lakosság megnyerésére barátságos és együtt érző magatartással, kedveskedő beszéddel kell törekedni, biztosítva őket a várható előnyökről, viszont figyelmeztetni és fenyegetni a hamisság vagy árulás következményeire.

A diverzióról és a különítményekről

Ha olykor a körülmények szükségessé teszik, az ellenséggel szemben egy erős különítmény által diverziót kell végrehajtani, melyet nagyjából a már leírt alapelvek szerint kell végrehajtani.

Mivel ez pusztán csak azt célozza, hogy az ellenséget egy veszélyeztetett ponttól eltávolítsa, vagy megakadályozza, hogy oda egy erős teljes hadtestet küldjön, így ennek a hatásait és következményeit jól át kell gondolni, mielőtt a saját különítményünket előre küldjük. Ezt [a diverziót] csak az idő, terep és körülmények mérlegelésével szabad elrendelni, úgy, hogy azt gyorsan és könnyűszerrel le tudjuk folytatni.

A hírszerzőkről és kiválasztásukról

Hogy valamennyire a hírszerzőket és egyéb informátorokat, továbbá felhasználásuk különféle módjait meg tudjuk becsülni, szükséges mindig jó előre céljukat és rendeltetésüket továbbá őket megítélni, és csak annyi bizalmat helyezni beléjük, amennyit szabad, valamint csak annyi [információt] adni nekik, amit mindenki tudhat, és amiről már rendelkezünk hírekkel.

Az efféle emberek vakmerőségéből, esetleg lelkes támogatásuk miatt szolgálnak minket. Tulajdonságaik és képességeik szerint három osztályba sorolhatóak, melyek szerint kell őket hasznosítani. Ezek pedig:

azok, akik az ellenséges állam vagy annak hadseregének szolgálatában állnak, és hivataluknál vagy ismereteiknél fogva kapcsolatba kerülhetnek a hadműveleti tervekkel. Ezek, ha gazdagon megfizetjük, és őszinték vagyunk irányukban, a legmegbízhatóbban és leghatékonyabb módon szolgálnak minket, különösen akkor, ha még az államügyekre és kormányra⁴⁹ is van befolyásuk.

⁴⁶ Valószínűleg Kray a szükséges dezinformációra gondol a további szöveg alapján.

⁴⁷ Zavaros mondat, a szerző feltehetően arra gondol, hogy a helyieket is dezinformálják a küldetés céljáról.

⁴⁸ „Entziehende Bote”. Alighanem ellenséges hadikövetről van szó.

⁴⁹ „in Cabinet”.

A második csoportja a kémeknek általánosan a ravasz kocsikésérők,⁵⁰ akik, ha hűségükről megbizonyosodtunk, továbbá hasznosan és megbízhatóan fürkésznek, és hozzák a híreket az ellenséges főhadiszállásról, jó szolgálatot tehetnek, különösen, ha beosztásuk vagy ismeretségük révén el tudják hozni az összes hadseregparancsot, diszpozíciókat, és az ellenség mozgásáról időben és kimerítő módon tájékoztatnak. Az ellenség lovasságának, gyalogságának és tüzéségének erején kívül, felderítheti állásait, sáncait, a hidakat, a különféle átjárókat és utakat. Szükség esetén így az elővédet vagy az egyik oszlopot is kalauzolni tudja. Ezeket az embereket nyomatékosan figyelmeztetni kell arra, hogy gyorsan⁵¹ végezzék feladatukat, mert az a hír, ami ma különösen fontos, holnapra teljesen haszontalan lehet, miáltal a pillanat elmúlik, és a kedvező alkalom kihasználatlan marad.

Az efféle tevékeny és ügyes kémeket nem csak gazdagon kell jutalmazni, és jutalmat ígérni a zsákmányból a sikeres vállalkozások esetén, hanem biztosítani őket arról, hogy balsorsuk esetén asszonyukról gondoskodni fogunk, és hozzátartozóik irányában hálások leszünk.

Mivel az ebbe a csoportba tartozó emberek általában a kereskedők és markotányosok közé tartoznak, be szokták magukat hízelegni és kellemkedni a főhadiszállásra és az ezredkekhez, így ezeket jó szolgálatuk ellenére figyelmesen szemmel kell tartani, nehogy a mi kárunkra, kettős ügyökként, titokban a saját hasznukra működjenek.

Végül a harmadik fajta parasztokból vagy mindenféle más dolgozó osztályból áll,⁵² akik a földmunkáik ürügyén, az ellenséges őrsosztokon vagy a menetoszlopokon átjuthatnak, hogy az ellenség erejét vagy a menet irányát kifürkésszék.

Néha egy parancsnok arra kényszerül, hogy egy helyi lakost vagy polgárt életének vagy vagyonának elvesztésével fenyegetve, az ellenséges táborba vagy szállásokra küldi kémkedni. Ezt a módszert csak különös veszélyben és a legvégső esetben szabad használni. Különben egy okos és figyelmes parancsnok az efféle elővigyázatossági kiadásokra nem sajnálja a pénzt, mely bőségesen megtérül a sikeres vállalkozások során.⁵³

Hogy miféle nagy titkolódzás és óvatosság közepette kell kiválasztani és kezelni a kémeket és híreiket, és gyakran milyen kevéssé bízhat az ember az akár több felől is beérkező híreknek, melyek éberségünket elaltatják, arról elretentő példaként a gyakori balszerencsés esetek sorakoznak.

Az elővéd és hátvéd kötelességei

Egy elő- vagy hátvéd az elő- vagy utóvédje egy menetelő seregnek vagy hadtestnek, melyek minden műveletet fedeznek, hogy azok annál biztonságosabban és zavartalanabban mozoghassanak. Erejét a saját és az ellenséges erőviszonyok határozzák meg, úgy, hogy minden esetben az ellenséges előrenyomulásnak ellen tudjon állni, vagy szándékát az ingadozó ellenséggel szemben keresztül tudja vinni.

[Az elővéd és hátvéd] parancsnokának tulajdonságai

Az előőrsök általában könnyűcsapatokból állnak, és élére egy okos, figyelmes, tetterős és elszánt parancsnokot állítanak, mivel fáradhatatlanságától és bátor viselkedésétől csapatai sorsa, az egész sereg biztonsága és nyugalma függ. Kötelességei annyira fontosak és sokrétűek, hogy ezekben pusztán belátására, tehetségére és hadi tapasztalatára kell, hogy hagyatkozzunk, továbbá meg kell bízunk az általa adott parancsokban és egyéb intézkedéseiben, és csak azt kell meghagyni neki, hogy minden mozdulatát és hadműveletét a [fő]sereggel való állandó és pontos összeköttetésben tegye, illetve azzal megszakítatlan érintkezésben maradjon, és [műveletei] jól kiszámíthatóak legyenek.

⁵⁰ „...verschlagenen Wagenfolge”: alighanem a különféle tábori segédnépekre, fuvarosokra gondol Kray.

⁵¹ A szövegben csak „die Schnellig...” van.

⁵² „Arbeits Classen”.

⁵³ Jeney hasonló állásponton volt, amikor óva intette a parancsnokot, hogy a kémeken takarékoskodjon. Jeney 1986. 57. o.

Mindenféle ellenséges előretörés esetén szükséges, hogy egy elővédparancsnok számíthasson a főserег támogatására.

Hogy egy efféle elővédnek miképpen kell eljárnia – elsősorban az elővigyázatra való tekintettel – a menetek és az ellenséges támadások esetén, illetve saját támadó és védekező intézkedéseink megtételekor, már sok szó esett a különítményekről tett korábbi észrevételünkben. Kiváltképpen gondoskodni kell arról, hogy a menetnél az elővédek ne nyomuljanak előre túlzottan, de még inkább [fontos], hogy a főserег felkészült legyen, így az ellenségnek ne legyen alkalma előretörni.

Egy elővédnél hidegvérrel és bátorsággal kell az ellenség előrenyomulásának gátat szabni. Az éberség és az ellenség mozgásának és hibáinak megfigyelése gyakran kínál kézenfekvő lehetőséget, hogy könnyűszerrel csapást mérjünk rá, és az így kivívott siker gyakran a főserег hadműveleteire is döntő kihatással van.

A jelentéstétel

A jelentések megtételéről a járőrökkel foglalkozó részben már eleget szoltunk, de ez a tárgy még fontosabb a nagyobb különítményeknél, illetve kikülönített csapatteknél és messze jelentősebb következményekkel járhat, mivel pontatlanság vagy késlekedés a legnagyobb hátrányokat vonhatja maga után, és gyakran helyrehozhatatlan károkat és bajt okozhat. Ezért soha ne mulasszuk el azt, hogy különösen két egymástól távol álló különítmény vagy más kisebb csapattegek esetén a köztük lévő távolság szerint több megfigyelő posztot létesítsünk, mi által meghiúsíthatjuk azt, hogy az ellenség észrevétlenül átlopakodjon [a különítmények között], és a kommunikációs vonalat elvágja, vagyis a futáraink és a jelentésvivők útját megakadályozza, a kiállított levélküldöncök⁵⁴ biztonságát veszélyezteti, akiknek kerülőutakat kell keresni és használni ehhez [a küldemények célba juttatásához], és ami a csapatteget zavarba hozza, nem lehet eléggé igazodni ahhoz, hogy mindenképp egyik vagy másik résznél a kapcsolat fenntartható legyen, következésképpen a bizonytalanság és a biztonság között lebeg, hogy maga viselkedjen a körülményekhez igazodva, vagy a másik felet szólítsa fel célszerű együttműködésre.

Ez okokból szükséges, hogy az efféle köztes posztokhoz különösen az átszegdelt, erdős és csalitos terepen, illetve a lovassági ordonánc-posztok mellé néhány gyalogost és vadászt is adjunk, hogy köztes terepszakaszokat szorgalmasan járják végig és biztosítsák, de kedvezőtlen esetben a jelentéseket vagy üzeneteket is jutassák el kerülőutakon, vagy a futár számára kalauzként és egyben testőrként szolgáljanak.⁵⁵

Egy különítmény ütközetben és a közeli támogatás

Abban az esetben, ha az egyik vagy a másik oldali különítmény ütközet zajait, vagyis jelentős ágyútűzet vagy csatározás hangjait érzékeli, szükséges azonnal minden hátul álló és a köztes posztokból néhány jól lovagló huszárt odaküldeni információszerzés céljából, amiből az ott tartózkodó fő- vagy altisztek rendelkeznek, és észlelésük alapján az oda kiállított fő- vagy altiszt haladéktalanul értesíthesse a mellettük álló őrségeket, egyúttal meghozhassa saját döntéseit, hogy kedvezőtlen események bekövetkeztekor ne hogy elvágják, vagy foglyul ejtsék.

Eközben senkinek sem szabad posztját elhagyni, anélkül, hogy a mellette álló posztokat az okok [ügye]k jelentőségéről ne értesítsék, ami szerint azok a főposztoknak jelentést tesznek.

Ezen kívül mindig arra kell törekedni, hogy amíg csak lehetséges, a mellettünk állókkal összeköttetésben és kapcsolatban legyünk, vagyis a köztes teret és az összekötő utakat ne engedjük át az ellenségnek, hanem [a különítmények] folyamatosan és kölcsönösen keressék és tartsák fenn az érintkezést.

Ha jelentés vagy egyéb híradás érkezik arról, hogy egy szomszédos különítmény vagy hadtest valóban támadás alatt és veszélyben van, egy parancsnoknak, feltéve, hogy saját csapatait nem

⁵⁴ „Ausgestelten Brief Ordonanzen”: talán Kray a váltásként hátrahagyott futárookra gondol.

⁵⁵ „...als geleibt dienen zu können”.

fenyegeti túlélőjű támadás, kötelessége, hogy azonnal, parancsra való várakozás nélkül, legalább csapatai egy részével siessen segítségére, esetleg egy kikülönítés által gyakoroljon nyomást az előrenyomuló ellenségre, és az adódó lehetőségeket egy gyors és váratlan rohammal használja ki. Az általában rendetlenül előrenyomuló ellenséges oszlopokat igyekezzünk szétzilálni és rémületbe kergetni. Sok ismert példa tanúskodik arról, hogy veszélyes és már elvesztett ütközetek sorsát lehet megfordítani úgy, hogy akár egy szerencsés végkimenetel, egy megnyert csata vagy legalább egy összefüggő és rendezett visszavonulás következhet be, illetve így a veszteségek csökkentéséhez is hozzájárulhatunk. Mindez elvárható egy bátor és elszánt katonától, parancsnoktól.

Elővigyázat a hátráló ellenséggel szemben⁵⁶

Hogy milyen elővigyázattal kell a hátráló ellenséggel szemben eljárni, és azt, hogy csak rendkívül kedvező alkalmakkor célszerű és lehetséges teljes felbomlásukra vagy akár megsemmisülésükre törekedni, már érintettük.

Saját visszavonulásunk alkalmával minden alakulatban tartsuk fenn a legnagyobb rendet és nyugalmat, és nyomatékosan utasítsuk őket, hogy minden dombot, szorost és bozótot használjanak fel az elszánt védekezésre, és így az ellenséges előrenyomulást nehezítsék meg és tereljék el. Veszély esetén [a gyalogság] elsőként tömegben zárkózzon fel, és tüzelve távolodjon, az ellenséges lovasságot pedig vadászok tüzeivel tartsa távol, mely emberekben és lovakban egyaránt veszteséget okoz. A gyors előretöréstől a lovasság kénytelen tartózkodni, mivel a támogató gyalogság nem tudja elég gyorsan követni, ezért kénytelen biztos távolságból a kínálkozó alkalomra várni. Ezek a lehetőségek általában egy szorosnál vagy egy vízesárkon való átkelésnél adódhatnak, amikor a gyalogság alakzata, hogy ne kelljen átgázolniuk, megbomlik, vagy amikor megkísérelnek átvágni egy bozóton, hogy teret és időt nyerjenek. Az egységek parancsnokainak ezért a legnagyobb szigorral kell biztosítaniuk alakulatuk zárt rendjét, és végső esetben a fő- és altisztek által összetereelve, pusztán rendezetlen tömegben, de maradjanak együtt, nehogy az ellenséges lovasság legázolja őket, továbbá a legénységet a csapat legelejéről személyes példával kell hidegvérre és kitartásra ösztönözni. Egy ilyen alkalomnál nagyon hasznos, hogy ha a szorost már elérő csapatokból jobbra és balra is a szárnyakra posztokat különítünk ki, hogy tüzükkel a visszavonulást fedezzék, így az ellenséget távol tartsák, és az oszlopok számára időt nyerjenek a szoroston való áthaladásra, majd az alakzat újrafelvételére.

Végezetül, ha egy esetleges kudarc után visszavonuló lovasságunkat egy zárt [értsd: rendezett] lovas-tömeg veszélyezteteti vagy üldözi, akkor ezt, az elővéddel egyedül szembekerülő erőt engedjük egészen a hátul álló tartalékunkig, de akkor, amint a tartalék felveszi a harcot, és bátran szembeszáll az ellenséggel, egy időben, gyors elszántsággal oldalról és hátulról is támadjuk meg különítményeinkkel, mi által egészen biztosan rendetlen menekülésbe fog. Amint a rendet nem tudja fenntartani, menekülése során hatalmas veszteséget tudunk az ellenségnek okozni. Ha egy ellenséges oszlop egy szűkös terepszakason kísérli meg az áttörést, állítsunk vele szembe egy lándzsájuk hegyét előreszegező ulánus különítményt, és a szárnyakon, ha gyalogság nincs is kéznél, ahol lehetséges, őrszemeket állítsunk ki, akik az ellenséges oszlop közeledtekor először elsütik pisztolyukat és karabélyukat, majd megtámadják azt, így az ellenséges sorokban bizonyára zavart keltenek, és hátrálásra kényszerítik.

Ezt a fajta védekezési módot más lovassági csapat[nem] is alkalmazhatja, melyet zárt rendben támadó ellenség fenyeget, de azok pallosukat szegezzék előre.

Egyébként az ilyen esetekben minden a vezénylő tisztek rettenthetetlenségén és hidegvérén múlik, melyek segítségével ők a veszélyből és szorult helyzetből kitorve, az ellenséget dicső módon a támadásból a védelembe szorították.

⁵⁶ Ez a fejezetcím kissé megtévesztő, ugyanis valójában a saját visszavonulás helyes módjait tárgyalja.

Tulajdonságai egy kikülönített csapat parancsnokának

Egy önálló csapat vezérlőjének legfontosabb tulajdonságai közé elsősorban a *valódi Coup d'oeel*, a *higgadt értékelése a bekövetkező eseményeknek* [kiemelés az eredetiben] az ütközet alatt és végül a *helyes és gyors* [kiemelés az eredetiben] döntéshozatal, illetve intézkedés a *leggyorsabban elérhető és megbízható segítségről* [kiemelés az eredetiben]. Éleselméjűsége, tudása és belátása révén egy elszánt⁵⁷ parancsnok azonnal felismeri az ellenség összes hibáját, saját intézkedéseit ezekhez igazítja és kihasználja saját előnyét, melynek révén minden vállalkozását siker kíséri.

A Coup d'Oeel

A Coup d'Oeel, avagy a katonai szemmérték a terep helyes és pontos megítélését jelenti, annak kiterjedése és tulajdonságai szerint, beleértve az előnyök és hátrányok megítélését katonai szempontból, és ebből következően [a csapatok] alkalmazását.

Az elsőt⁵⁸ hosszas gyakorlással, a másodikat⁵⁹ tapasztalatból és a rajtaütésekből⁶⁰ lehet elsajátítani, de mindkettő fontos és szükséges egy tiszt számára, hogy ne kelljen mindig mások gyakran megbízhatatlan segítségére hagyatkoznia és támaszkodnia.

A parancsnok személyes bátorságáról

Szorult helyzetekben a parancsnok személyes bátorsága nem elegendő. A tapasztalatok által kimerült okosság és elszántság határozza meg a legcélszerűbb döntést, majd annak lehetséges megvalósítását.

Az *idő*, a *terep* és a *körülmények megbecslése* [kiemelés az eredetiben] az, mely meghatározza a lehetőségeket és a kényszereket, illetve kijelöli a legkönnyebb és legjárhatóbb utat.

Ágyúdörgés és fegyverropogás közepette kevés idő van tépelődésre és tanácskozásra. Pusztán az elszántság által fűtött rátermettség vezethet minket a kedvező végkimenethez.

Ahhoz, hogy védelmi vagy támadó intézkedéseket tegyünk, vagy egy csapatot harcrendbe állítsunk, vagy menetszlopot alakítsunk a parancsok higgadt kiadásával és végrehajtásával, elegendő a hidegvér, de egyedül az ütközetek során kínálkozó szerencsés momentumok kihasználásának tudománya az, melyek a dolgokat döntésre viszik, és mely egy bátor hadvezér erényeit a legteljesebb szinten csillogtatják.

A beosztottak ismerete

Hogy mennyire fontos az, hogy egy csapatparancsnok alárendeltjeit jól ismerje, azért, hogy különleges tulajdonságaikkal és képességeikkel hasznosíthassa őket, könnyen belátható abból, hogy alkalmatlanságukból mekkora hátrány származhat, vagy egyenesen nagy szerencsétlenség következhet be az állam és a hadműveletek számára.

Visszavonulás nyílt terepen

Nyílt terepen történő visszavonuláskor nem szabad a teljes arcvonalon a hátráló mozgást rögtön megkezdeni, hanem kezdetben csak a kevésbé fenyegetett szárnyon tanácsos végrehajtani, hogy az a hátrébb felvett állásában a többi hátráló alakulatot felvegye,⁶¹ az ellenség előrenyomulásának

⁵⁷ A szövegben az „ingeschlossener” szó szerepel, de alighanem a szerző az entschlossener szóra gondolt.

⁵⁸ A terep felmérését, megbecsülését.

⁵⁹ A csapatok alkalmazását a terepen.

⁶⁰ „Coupirung”.

⁶¹ Az eredetiben „abnehmen”, de véleményem szerint az annehmen illik a szövegbe.

ellenszegüljön, és kitartása által a különítmények⁶² rendezését és így a további menetek megszervezését lehetővé tegyék, és biztosításukat elősegítsék. Ilyen alkalmakkor szükséges, hogy magunk is támadólag lépjünk fel, hogy az előrenyomulni akaró ellenséget visszanyomjuk, így időt és teret nyerjünk továbbhaladásunkhoz.

Visszavonulás falvakon keresztül

Ha visszavonulásunk útja falvakon keresztül visz, akkor mindenekelőtt vagy a saját, vagy az első átvonuló oszlop élcsapatából egy tartalékkal megerősített mozgó különítményt állítsunk ki, és⁶³ minden utat és átjárót szálljunk meg, míg a hátvéd be nem érkezik, és a további intézkedések és parancsok nem kerülnek kiadásra. Ezáltal nem csak megakadályozzuk a bajokat, hanem az átvonuló oszlopok biztonságáról előre gondoskodunk.

A falvak megszállását és védelmét azok fekvése határozza meg, melynek során különösen a külső részeket, az átjárókat,⁶⁴ kerteket és az árkokat kell az ellenséges lovasság vállalkozása ellen biztosítani. Az udvarházakat, kastélyokat és minden olyan épületet, melyek kereszteződésben vagy főúton állnak, ha az idő és a körülmények engedik, különösen jól meg kell szállni. A mellvédek első részét el kell látni [...] ⁶⁵ legrosszabb esetben, ha a legénység visszavonulására nincsen lehetőség, vessék be magukat a házakba, és az ablakokon keresztül szakadatlan lövöldözéssel nehezítsék meg az előrenyomulást, felmentésüket várva, vagy valószínűleg a fogság szomorú sorsának adják át magukat.

A falvak mögött egy támogató csapatot kell kiállítani, hogy a megtámadottakat segítse, vagy visszavonulásukat fedezze, illetve a fáradt, harcoló legénységet adott esetben felváltsa és a sebesülteket és foglyokat hátravigyje.

Lovasságot és gyalogságot a terep adottságainak megfelelően, és ahol lehetséges, fedett állásban kell elhelyezni, hogy váratlan kartácstűztől vagy lovassági támadástól rejtve maradjon, és az előrenyomuló ellenséget rendtelenségbe és ingadozásba hozza. A falvak elhagyásakor minden utat, amíg csak lehet, az elvonuló csapatok nagysága szerint megtartani, a posztoló legénységet ugyan csökkentve, de addig nem teljesen feladni ezeket, amíg a csapatok kivonása majdnem teljesen nem történt meg, hanem pusztán a végőrök maradnak hátra, mintegy megtevesztésül szolgálva, és az éjszakázó csapatok több felderítője⁶⁶ között hagyják el posztjukat és húzódnak vissza. Ha a visszavonulást a körülmények csak az éj leszálltával teszik szükségessé, minden külső posztot és végőrhelyet, hacsak nem egészen napkeltéig, de legalább három óráig a csapatok elvonulásától számítva a helyükön kell hagyni, hogy az őrtüzek fénye az ellenséget a távozást illetően bizonytalanságban tartsák.

Ugyanekkor kettőzött figyelemmel kell eljárni ilyen körülmények között, hogy az ellenség az elvonulást a lakosságtól vagy leadott jelekből ne tudja meg, és utánunk küldött őrzáratokkal ne keltsen zűrzavart a faluban vagy egyenesen a menetoszlopban, mely pánikot esetleg nagyobb szerencsétlenséget okozhat.

A falvak felgyújtása

Végezetül vannak esetek, amikor néhány ház vagy teljes falvak felgyújtására kényszerülünk, hogy az ellenség előrenyomulását, ha nem is megakadályozni, legalább lassítani tudjuk. Ilyesfajta elkerülhetetlen eseteknél az okozott károkat a hadsereg érdekével szemben nem szabad tekintetbe venni, ahogy a legcsekélyebb részvét sem merülhet fel a szerencsétlenül járt lakossággal szemben. Minden falut, mely a hadsereg közelében az arcvonal előtt vagy a szárnyakon található, fontos-

⁶² „Abteilungen”, de inkább csapattestekről van szó.

⁶³ Valószínűleg hiányos a szöveg.

⁶⁴ „Zugängen”.

⁶⁵ Valószínűleg hiányos a szöveg, ez a gondolat nem folytatódik.

⁶⁶ „Flanquers”.

ságuk miatt nem csak erősen meg kell szállni, hanem egy erős védvonallá kiépíteni és használni, illetve e célból sáncokkal és erős támogatással biztosítani.

Védelmüknél nagyjából a fent elmondottak szerint kell eljárni, csak a felgyújtás ellen kell különös óvintézkedéseket tenni, és a táborban folyamatosan készenlétben kell tartani az erősítést, hogy ellenséges támadás ellen hatékony ellenállást tudjon kifejtteni, és ha az ellenség a falunak egy részét el is foglalja, rögtön újra birtokba tudjuk venni. Egy csata alatt ez általában megtörténik, és gyakran a győzelmet is eldöntheti ezért szükséges a sáncműveknek is megfelelően kiterjedtnek kell lenniük,⁶⁷ hogy a nehéz ellenséges lövegek tüzének és a rohamoknak ellen tudjon állni.

Elsáncolt falvak támadása

Azt, hogy miként kell megszállt és elsáncolt falvakat megtámadni, fekvésük és számos más tényező határozza meg, melyekről egy parancsnoknak jó előre kémek és pontos felderítés révén tudomást kell szerezni. A helyzetértékelés után hozzon döntést, melyet utána hajtson is végre.

Egy olyan vállalkozásnál, melyet egy elsáncolt település ellen indítunk, az ellenséggel szemben legalább kétszeres túlerőt kell felvonultatni, mivel ezek gyakran nagy áldozatot követelnek, és elegendő tartalék nélkül nem szabad megkockáztatni.

Ezért nagyon kívánatos, hogy egy ilyesfajta támadás meglepetés útján, fedett utakon történjen, és képesek legyünk egy időben több oldalról megindítani. Abban az esetben viszont, ha a támadást napközben és szabadon⁶⁸ kockáztatjuk meg, a támadást több oldalról kell megindítani, kezdésként elszánt önkéntesekkel, akiket kitartó csatártűzzel fedezünk, majd a tartalékkal támogatjuk, melyet több lovassapat távolról követ, és a flanquerők⁶⁹ megtámadják az ellenséges gyalogos csatárokat, így könnyen kipuhatólják az ellenség elszántságát, és megtámadják gyenge pontjait. Amint az első csapatok szétszóródva előrenyomulnak, és magukra vonják az ellenséges tüzet, a hátulsó oszlopoknak azonnal meg kell indulniuk, megindítván a főtámadást minden egyes pont ellen, melyet számukra célként kijelöltek. Az előrenyomuló különítmények oldalában zárt lovassági csapatoknak kell előrenyomulni, és ha jól alakulnak a dolgok, egy részük a falu ellen vagy egyenesen szétugrasztni⁷⁰ és a félelmet és zűrzavart a menekülő ellenségnél növelni, és ha ellenséges lovasság az előrenyomuló gyalogságunkat támadni akarná, vesse vissza és velük együtt⁷¹ törjön be a faluba, és ott félelem és általános zűrzavar terjesztésére törekedjék. Ennek olyan kedvező és döntő következményei lehetnek, melyek olykor az egész [ellenséges] hadseregére hatást gyakorolnak, és ott is rendetlenség és pánik ütheti fel fejét a csapatok közt, melynek minden lehetséges módon való kihasználását és a kedvező pillanat megragadását ne mulasszuk el, mivel ezek csak ritkán ismétlődnek meg.

Éjszakai támadás

Egy éjjeli támadásnál még nagyobb nehézségekkel találkozhatunk. Mivel ez sokkal veszélyesebb is, [ezért] nagyobb elővigyázatossággal kell végrehajtani, ezért pontos és alapos tájékoztatásnak kell megelőznie mind a parancsnokok, mind az alárendelték részére, [nehogy] elővigyázatlanság, sietség és rendetlenség a vállalkozás kudarcát okozza, melyre számos szomorú példát tudunk a történelemből.

Egy okos és tapasztalt parancsnok célszerű intézkedéseivel számos bekövetkező eseményt elháríthat. Az altisztek [megfelelő] kiválasztása az efféle vállalkozásoknál majdnem mindig garantálja a sikert, [mivel] a győzelem ilyen éjszakai harcok során általában az elszántságból, rendezettségéből és a csapatok bátorságából származik. Azért hogy nehogy ellenséges kocsikísérők⁷²

⁶⁷ „... Gute und starke Provinz haben...”

⁶⁸ „bei Tag und freye...” valószínűleg nyílt terepen.

⁶⁹ Itt: lovas oldalbiztosítók, akik általában kettesével, hármásával tevékenykednek.

⁷⁰ „gar mitnehmen springen kann” – zavaros szöveg.

⁷¹ Talán az előrenyomuló gyalogsággal együtt.

⁷² „Wagenfolge”.

vagy saját, kötelességüket teljesítő csapatainkat kizökkentsék, vagy teljesen időszerűtlenül a terep felderítésével foglalatokodjanak, az efféle vállalkozásoknak a legjobb két órával napkelte előtt megkezdődniük.⁷³

[Azért ebben az időpontban] Hogy az elért eredményeket napkeltekor is megőrizzük és továbbfejlesszük; a felmerülő nehézségeknél nem csak a rendet tudjuk könnyebben helyreállítani, hanem az [esetleg] elvesztett előnyt azonnal visszaszerezni.

Az ilyen vállalkozások során elfoglalt lövegeket és puskákat a körülményeknek megfelelően vagy rögtön tegyük használhatatlanná, vagy a foglyokkal együtt küldjük hátra és helyezzük biztonságba. A saját legénységet tartjuk együtt, továbbá keményen lépünk fel a fosztogatás és kihágások ellen, és álljunk mindenre készen. Az efféle vállalkozások során csillogtathatja egy derék tiszt erényeit igazán, bizonyítva, hogy méltó a jutalomra és kitüntetésre, ezért minden magasabb előjárónak és csapatparancsnoknak is különös kötelessége és feladata, hogy bátor és okos tiszt urakat az egész ottani hadsereg előtt ismertté tegyék, illetve másrésről eréllyel lépjen fel azok ellen, akik vagy elfeledkeznek a kötelességről és becsületről, vagy mások tetteivel és érdemeivel kérkednek és maguk számára jutalmakat csálnak ki.

A kizárólag valós érdemek és bátorság által megszerezhető, megérdemelt jutalom nem csak azokat tüzeli fel további dicsőséges tettekre, akik már kiérdemelték, hanem másokat is arra sarkall, hogy efféle eredményeket érjenek el, továbbá dicsőséget és szeretet vívjanak ki maguknak.

Támadás falakkal és sáncokkal megerődített városok ellen

Efféle, falakkal és sáncokkal megerődített és megszállt városok ellen ugyanúgy a meglepetés erejével vagy támadási móddal kell eljárni [mint a falvak ellen], és az ilyen alkalmakkor soha nem szabad elmulasztani egy célszerű módon, vagyis a közelben álló támogató erő⁷⁴ képzsét, mivel a benyomuláskor az első roham során a felhevült legénység az ismeretlen utcákon rendszerint eltéved. A fogolygyűjtés és zsákmányolás során szétszóródott csapataink harcértéke⁷⁵ lecsökken, így a mindeközben rendeződő ellenség ellen nem tud kellő ellenállást kifejteni, és könnyedén visszavetve, elveszítjük a kivívott előnyt. Ezért elengedhetetlen a támadó csapatokat megfelelő nagyságú és kéznél lévő támogatással ellátni, hogy a fenyegető veszélyt el tudjuk hártani, a támadást felújítsuk, és az elért eredményt megtartsuk.

A rajtaütésről

Ezt a tárgyat, amiről a különféle óvintézkedéseknél már említést tettünk, itt is szükséges érintenünk, miként minden ellenséges vállalkozásról is szót kell ejtsünk, melyek a városokban állomásozó előőrsoket és őrzőket veszélyeztetik, és magában a hadseregben is nyugtalanságot és bajt okozhatnak.

A rajtaütések által az ellenség az előretolt őrzőket nem egyszer aggasztó helyzetbe és veszélybe hozzák.

Minden tapasztalt és elővigyázatos tiszt tudja jól, hogy miként kerülheti el ezt a veszélyt célszerű óvintézkedések alkalmazásával, ennek ellenére törekedni kell rá, hogy az ellenséget saját portyáinkkal erőteljesen zavarjuk, hogy magunk számára nyugalmat és biztonságot teremtsünk.

A helyszín alapos megismerése és az ellenség erejéről és szándékáról való hírszerzői jelentések értékelése után az előrenyomuló őrzőket mindkét szárnyán az ellenségénél kétszer erősebb⁷⁶ különítményeket kell fedett terepen és rejtékutakon titokban előretolni és felállítani, illetve a tényleges őrzőket egy hasonló vagy nagyobb erejű csapattal arányos távolságból⁷⁷ követni.

⁷³ „2 Stund anbruch”.

⁷⁴ „Unterstützung”. A szerző inkább a tartalékképzésre gondolt.

⁷⁵ „zum Gefecht vermindert wird”.

⁷⁶ „2 [számmal!] Starken dem Feind überlegenen Detachments”.

⁷⁷ „in einen Proportionierten Entfernung”.

Az erős őrzékek az ellenség észrevételekor lassan és csatárláncban⁷⁸ mozogjanak visszafelé, hogy az ellenséget feltüzeljék, de az után annak előrenyomulásakor valamivel gyorsabban térjenek ki, hogy olyan messzire csalják, hogy az oldalt, a szárnyakon rejtve álló különítményeknek időt nyerjenek, hogy az ellenségnek a hátába kerüljenek, váratlanul megtámadják és rendetlenségbe hozzák, majd hogy a zűrzavarból profitálni tudjunk, és a kedvező alkalmat kihasználjuk a tartalékba hátrahúzó csapatok gyorsan segítségül előresietnek, hogy az [ellenségnek] teljes vereségét elősegítsék.

Az utolsó török és a jelenlegi francia háborúk példái bebizonyították, hogy az ilyen fajta vállalkozások, melyeket bátor szellemben és elővigyázattal kell végrehajtani, egytől egyig kedvező végekimenetelhez vezetnek, továbbá az ellenség elővigyázatlanságát büntethetjük velük. Az efféle rajtaütéses vállalkozásoknál a saját csapatoknak legalább kétharmaddal erősebbnek kell lenniük az ellenségénél, hogy egy odasiető [ellenséges] támogatás ellen hatékonyan léphessünk fel, és az elért eredményeket megőrizhessük.

Kray
Táborszernagy

BIBLIOGRÁFIA

A magyar királyi nemesi felkelés 1809.	A magyar királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai. Korabeli katonai szótárral. S. a. r. <i>Lázár Balázs</i> . Budapest, 2013.
<i>Jeney</i> 1986.	<i>Jeney</i> : A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint. Ford., szerk. és s. a. r. <i>Zachar József</i> . Budapest, 1986.
<i>Lázár</i> 2013.	<i>Lázár Balázs</i> : Krajovai és topolyai báró Kray Pál táborszernagy katonai pályája. Budapest, 2013. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)

⁷⁸ A szövegben betű szerint „erbtentlern”. Esetleg erplenkern – csatárláncban.

SZEMLE

CRUSADES. VOLUME 12.

(Published by Ashgate for the Society for the Study of the Crusades and the Latin East. Edited by Benjamin Z. Kedar, Jonathan Phillips and Jonathan Riley-Smith, with Nikolaos G. Chrissis. Burlington, VT: Ashgate, 2013. 339 o. ISSN: 1476-5276, ISBN 978-1-4724-08999-0)

A Magyarországon sem ismeretlen tudományos társaság, a *Society for the Study of the Crusades and the Latin East* (SSCLE) világszerte közel félezer tagot tömörít, s a tág időbeli határok közötti (1095–1798) keresztes háborúk évszázadainak, elsősorban az első évszázadokra koncentrááló kutatását és az eredmények konferenciákon, kötetekben való közzétételét tűzte ki céljául. A négyévenként rendezett nagy nemzetközi konferenciák anyagát is megjelenteti, legutóbb a 2008-as avignoni konferencia-kötet látott napvilágot.¹ A szervezet támogatásával jelent meg a budapesti Közép-Európa Egyetemen megrendezett nemzetközi konferencia kötete is 2001-ben.² Az Ashgate gondozásában sorakozó éves periodika tucatnyi kötete a lehető legszélesebb tematikában, többek között politikatörténet, egyháztörténet, hadtörténet, régészet szempontjaival tárgyalja Skandináviától a Közel-Keletig a keresztesekkel kapcsolatba hozható témákat. A korábbi művekből elég, ha II. Piusz pápának II. Mohamedhez írott levelét tárgyaló tanulmányokra hívjuk fel a figyelmet, hiszen a témát Magyarországon Szörényi László is bemutatta.³

A jelenlegi, 12. kötet első tanulmányaiban a régészeti megközelítés szempontjai a meghatározóak. Piers D. Mitchell és Andrew R. Millard (University of Cambridge and Durham) a keresztes háborúk alatti migráció kérdését vizsgálja. Újszerű régészeti és antropológiai módszerekkel a temetőekben talált csontvázak fogazatában kimutatható oxigén és stroncium izotópok mérése alapján nem egyszerűen a bevándorolt és helyben születettek arányát becsülik meg, hanem még európai származási területekre is javaslatot tudnak tenni. A Jeruzsálemi királyság területéről való leletek azt valószínűsítik, hogy meghatározó volt a bevándorlók aránya (ami egyébként támogatja az írott források névsorainak tanúságát), ráadásul utódaik nyomait is alig sikerült azonosítani, ami azt mutatja, hogy nem maradtak helyben, hanem a latin uralom alatti területeken vándorolhattak tovább. Rabei G. Khamisy (University of Haifa) beszámolója a Felső-Galileában található Castellum Regis és (Mhalia) Mi'ilya település régészeti feltárása alapján a vár és a falu történeti s kronológiai kérdéseit, korábbi kultúrákhoz való viszonyát világítja meg. Pierre-Vincent Claverie (Assemblée National, Paris) írása a XII–XIII. századi szentföldi frank sírkő epigráfiai problémáit, rejtélyeit és feladatait tekinti át.

Adam M. Bishop (Université de Nantes) tanulmánya Usama ibn Munqidh (1095–1188) és a XII. századi keresztes jogról az írott források világába vezet át. A muszlim költő és diplomata élete végén íródott *Kitab* című művében a korabeli frank jogszokásokra vonatkozó reflexiók, sokszor anekdoták páratlan sora olvasható, amelyeket a szerző forrásértékűnek tekint, és azok jogi értelmezését nyújtja. Így a korabeli istenítéletekről (párbajok, vízpróba), zarándokok fosztogatásának büntetéséről szóló esetek fényt vetnek Fulkó király és a kíséretéhez kapcsolható Anjou joggyakorlat és a korábbi telepések közötti feszültségekre.

Mamuka Tsursumia (Tbilisi State University) a korabeli grúz seregben a Szent kereszt ereklje katonai jelvény funkcióját vizsgálja. A grúz hagyomány a kereszt megszerzését a IV. századig

¹ La Papauté et les croisades / The Papacy and the Crusades. Actes du VIIe Congrès de la Society for the Study of the Crusades and the Latin East / Proceedings of the VIIth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East Crusades. Subsidia. 3. Ed. Michel Balard. Burlington, 2011.

² The Crusades and the Military Orders: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity. Ed. Zsolt Hunyadi and József Laszlovszky. Budapest, 2001.

³ Nancy Bisaha és Benjamin Weber tanulmányai az 1. és 7. kötetben. Szörényi László: Emlékbeszéd Mátyás királyról. In: *Új: Harmóniára teremtve. Tanulmányok Mátyás királyról.* Budapest, 2009. 63–78. o.

vezeti vissza, katonai és ceremoniális használata kétségkívül frank hatásra a XII. században, elsőként IV. Dávid uralkodása alatt alakul ki. Annak ellenére, hogy a jeruzsálemi ereklye az 1188-as hattini csatában elvész, Grúziában folyamatos marad katonai használata, csatákban való jelenléte, majd az uralkodói reprezentációnak is része lesz, s nyomai még XV–XVI. századi forrásokban is kimutathatók.

A társadalomtörténeti írások sorát Damien Carraz (Université Blaise Pascal-Clermont Ferrand 2) indítja, aki írásában azt vizsgálja, hogy a templomosok és a johanniták milyen szerepet tölthettek be a korabeli Nyugat (francia, ibériai, itáliai) és a Szentföld városi társadalmában. A szerző mellett érvel, hogy vidéki birtokaik mellett tudatosan törekedtek a városi társadalmakban is erős pozíciót szerezni – integrációjuk olyan jól sikerült, hogy e téren sok tekintetben megelőzték a kolduló rendeket. Elizabeth Lapina (University of Kent) a játékoknak, szerencsejátékoknak a szentföldi mindennapokban betöltött szerepét tárja fel korabeli írott források, képi ábrázolások és régészeti leletek alapján. A pénzben játszott játékokat a társadalom minden rétege élvezte, annak inkább korlátozására törekedtek. Részben elvi okokból, hiszen a nagyobb bűnök melegágyának tekintették, részben gyakorlati okokból, hiszen a keresztesek elviselhetetlen eladósodásához vezethetett, amire a keresztes kiváltság védelme sem vonatkozott. Judith Bronstein (University of Haifa) nem kevésbé izgalmas témát választott: a táplálkozás és az ételek XII–XIV. századi megítélését a templomos és johannita lovagrendben. A Szentföldön mindkét rend, miként további lovagrendek esetében, az ibériai félszigeten megfigyelhető a szerzetesi mértékletesség és a katonai feladatokhoz szükséges erőnlét fenntartása, a változatos táplálkozás biztosítása, valamint a mértékletesség és a böjti fegyelem betartása, a húsfogyasztás korlátozása közti feszültség. Az írás számtalan érdekes példát sorakoztat fel a szerzetesi szabályzatokból és az írott forrásokból, szembesítve azokat a korabeli szerzetesrendek napi gyakorlatával és elvárásaival.

Magyar szempontból sem érdektelen Martin Hall (Royal Holloway, University of London) tanulmánya John of Garland (Jean de Garlande, †1258) 1252-es keresztes epikus költeményéről, a *De triumphis Ecclesiae*ről. Ellentétben a bemutatott művel, annak szerzője jól ismert, a párizsi és toulouse-i egyetemek elismert nyelv- és retorika professzora, egyetemi tankönyvek szerzője. Művében megemlékezik a keresztes háborúkról, különösen a harmadikról és hetedikről, a dél-franciaországi eretnekek elleni hadjáratokról, s ami érdekes, a mongolok 1241–42-es európai hadjáratáról, külön is megemlítve Magyarországot (113.33–114.2). Annak ellenére, hogy a mű kiadása 1928-ban megjelent, s 2009-óta on line elérhető,⁴ terjedelmes volta és nyelvezete egy modern nyelvi fordítás megjelenéséig nehezen értelmezhetővé teszi. Robert Swanson (University of Birmingham) a husziták ellen induló, majd a franciák ellen vonuló angol keresztes hadjárat Canterbury egyháztartományban való meghirdetésének kérdéseivel foglalkozik, terjedelmes forrásközléssel az oxfordi *Bodleian, MS Tanner 165* kéziratból. Ennek Zsigmond magyar király révén ismét – ha nem is szorosabban véve – vannak magyar vonatkozásai, amire legutóbb Bárány Attila hívta fel a figyelmet.⁵

A kötetet záró tanulmányok a klasszikus hadjáratok időszakából kilépve Hódító Mehmed szultán idején (1451–1481) Ciprusnak a kor nyugati és keleti diplomáciai kapcsolataiba enged betekintést (Alexander Beihammer, University of Cyprus), ami egyúttal a magyar–oszmán kapcsolatok hátterében meghúzódó mediterrán erőegyensúly felborulását is jól mutatja. Juhan Kreem (Tallinn City Archives, Tallinn University), a livóniai Német Lovagrend XVI. századi, egyre világiasodó mentalitástörténetét vizsgálja a keresztes hagyományok és lovagi eszmények továbbélése szempontjából, különösen az 1501–1503-as livóniai–orosz háború után íródott *Schonne hysthorie* tükrében.

A köteteket terjedelmes szemle- és hírelevele, tagjainak rendkívül impozáns és hasznos irodalomjegyzéke zárja. Remélhető, hogy a *Crusades*-sorozat kötetei feltűnnek a hazai könyvtárak polcain is, s a hazai keresztes háború kutatás segédkönyveivé válnak.

Veszprémy László

⁴ *Johannis de Garlandia De triumphis ecclesiae*. Ed. Thomas Wright. London, 1856., internetes elérhető- sége: <https://archive.org/details/johannisdegarlan00johnuoft>

⁵ *Bárány Attila*: Angol keresztes hadjárat a husziták ellen: Henry Beaufort, Winchester bíboros püspöke és Zsigmond király kapcsolatai, 1427–1430. In: *Bárány Attila Pál, Laszlovszky József, Papp Zsuzsanna*: Angol–magyar kapcsolatok a középkorban. Gödöllő–Máriabesnyő, 2012. 2. k. 257–283. o.

KONRAD GÜNDISCH (HG.)

GENERALPROBE BURZENLAND: NEUE FORSCHUNGEN ZUR GESCHICHTE DES DEUTSCHEN ORDENS IN SIEBENBÜRGEN UND IM BANAT

(*Siebenbürgisches Archiv; Folge 3, Band 42. Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 2013. 278 o. ISBN 978-3-412-21094-6*)

A Német Lovagrend Erdélybe való behívásának 800. évfordulója alkalmából Brassóban rendeztek egy nemzetközi konferenciát 2011. szeptember 5–6-án, s az ott elhangzott előadásokat veheti kézbe most az olvasó. Az események közismertek, jól kutatottak, mégis mindmáig vitákat gerjesztenek. II. András uralkodása alatt a lovagok meglepetését Erdély délkeleti szegletébe, a Barcaságba, a későbbi Brassó vidékére biztosító privilégium kiadására 1211-ben került sor. A Rend kétségbevonhatatlan sikerei ellenére a király 1225-ben fegyveres kiűzésük mellett döntött, amit a pápai tiltakozás ellenére is végrehajtottak. A nagyobb népességmozgás bizonyítéka éppen egy 1223-as pápai oklevél, valamint a helynevek, melyek a határokon túl alapított településekről, Bodza vidéki falvakról tanúskodnak. Ugyanakkor az eset mindkét fél részéről kísérletnek tekinthető, melyből a lovagok tanultak többet, mert második letelepedési próbálkozásuk lengyel földön már teljes sikerrel járt. A tárgyalásokat a renddel Konrád mazóviai herceg és Christian poroszországi püspök már 1225/1226 telén megkezdte, ami azt igazolja, hogy az idegen szemlélők is meggyőzőnek találhatták a lovagok itteni munkáját. A rend története iránti érdeklődés a török kiűzése után hamar felélénkült, amit a híres göttingeni professzor, August Schölzer több kötetes munkája is tanúsít.¹ A lovagrend erdélyi évei a kutatás érdeklődésének a homlokterében vannak, elsősorban Harald Zimmermann munkásságának köszönhetően, aki a konferencia idején ünnepelte 85. születésnapját.² Az erdélyi németek történetének mindmáig meghatározó, dicsőséges szakasza (identitätsstiftend)ez, melynek kapcsán a román kutatás még a fennmaradt oklevelek eredetiségét is kétségbe vonta, s a rend megjelenését a katolicizmus és ortodoxia konfliktusaként közelítette meg, amint azt a kötetünk szerkesztője, Konrad Gündisch (Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Oldenburg) a bevezetőben hangsúlyozza.

Az *Európai kontextus* elnevezésű fejezet tanulmányainak sorát Thomas Wunsch (Universität Passau) tanulmánya nyitja, aki a XV. századi lovagrendi–lengyel polémia alapján rajzolta meg a lovagrend ideológiai válságát, fokozatos elvilágiasodását, miközben a rend érvrendszere változatlanul hagyományos céljait igazolására törekedett. Zsigmond magyar király szerepét hangsúlyozza, aki az 1420-as években aldunai behívással páratlan, de kiaknázatlanul maradt lehetőséget kínált a rendnek a hitetlenek elleni harchoz való csatlakozásra (Der Deutsche Orden als Wille und Vorstellung. Selbst- und Fremdkonstruktionen einer geistlich-weltlichen Korporation zwischen Ideologie und Politik).

Şerban Papacostea (Román Akadémia) a Német lovagrend örökségének a fontosságát hangsúlyozza írásában (*Terra Borza et ultra montes nivium. Ein gescheitertes Kirchenstaat und sein Nachlass*). A lovagoknak a kunok elleni sikereit rendkívül komolynak tartja, melynek nagy jelentősége volt a Latin császárságot fenyegető bolgár–kun nyomás csökkentésében, valamint a Kárpátokra nehezédő kun nyomás felszámolásában. A szerinte sikertelen „államalapításuk”, amint törekvéseiket a szerző összegzi, megnyitotta az utat a keleti magyar terjeszkedés számára a tatárjárásig,

¹ *August Ludwig Schlözer*: Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (Urkunden, 1795., XII. kritisch-historische Untersuchungen, 1796., Privilegium Andreae II vom J. 1224 mit einem Commentar, 1797.). Göttingen, 1795–1797. (Reprint: Köln, Wien, 1979.)

² *Harald Zimmermann*: Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. Köln, Weimar, Wien, 1996.; *Uő*: Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung. Wien, Köln, Weimar, 2000.; *Uő*: A német–magyar kapcsolatok a 12. század közepén és az erdélyi századok betelepítése. *Aetas*, 20. (2005) 4. sz. 124–136. o.; *Uő*: Der Deutsche Orden in Siebenbürgen: eine diplomatische Untersuchung. (2., átdolg. kiadás.) Köln, Weimar, Wien, 2011.; *Uő*: Das „Andreanum“ und seine Probleme. alte und neue Überlegungen. *Forschungen zur Volks- und Landeskunden*, 56. (2013) 9–50. o.

melynek kései gyümölcsét még Nagy Lajos is élvezte a XIV. században. Utalása egy erdélyi comes csapatának az Azovi-tengernél való feltűnésére 1238-ban nyilván még további kutatás tárgya lesz.³ A magyar történetírás képviselőjében Font Márta vázolta a II. András-kori külpolitikai helyzetet (*Ungarn und Osteuropa zur Zeit des Königs Andreas II., 1205–1235*). III. András uralkodásától kezdve tekinti át a magyar királyi udvar keleti, elsősorban halicsi politikáját (1205–1235), s ebben a halicsi, szlavóniai, erdélyi hercegi udvartartások szerepét. Az András-kori Ostpolitiknak szervezően összekapcsolódó eleme volt a sokáig sikerrel kecsegtető halicsi terjeszkedés, valamint a halicsi harcokba többször is beavatkozó kunokkal szembeni határozott fellépés.

A kötet második nagy egysége konkrétabb településtörténeti kérdéseket vizsgál, s konkrét újdonságokkal szolgál. Paul Niedermaier (Román Akadémia, Bölcsészettudományi Intézet, Nagyszeben) a Barcaság XIII. század elejei településföldrajzára vonatkozó ismereteket foglalja össze (*Zur Siedlungstopographie des Burzenlandes in der Deutschordenszeit*).⁴ Felhasználva a II. József-kori katonai felméréseket megállapítja, hogy a terület közel 40 százaléka mocsaras, árterben fekvő terület volt, ami a XIII. századi településszerkezet és úthálózat alakulására is hatással volt. Érthető módon az 1211-ben említett 'terra Blacorum' lokalizálására összpontosít, amit az Ugra és Miklósvára közötti Fehér megyei exklávéval azonosít. Figyelemre méltó megjegyzéseket tesz a hágók ellenőrzés alatt tartása és az úthálózat kapcsolatáról.

Az ismert Magyarországon is sokszor megforduló régész, Adrian Andrei Rusu (Román Akadémia Régészeti és Művészettörténeti Intézete, Kolozsvár) a legtöbbet vitatott régészeti kérdésekkel, a lovagrendi várak kutatásával foglalkozik (*Die Burgen des Deutschen Ordens im Burzenland. Zu hohe Erwartungen an eine Forschungsfrage?*). Utal a feladat bonyolultságára, s józan kritikával említi a korábbi, leginkább légből kapott feltevéseket. Tekintettel arra, hogy sajátos lovagrendi építészet Pomerániában is csak a megtelepedés után jóval később alakult ki, jellegzetes lovagrendi építészetről szerinte Erdélyben sem lehet beszélni, ennek nyomait nem lehet azonosítani. Megemlíti, hogy a várak helyének valószínűsítését kápolnák maradványai erősíthetik, például Földvárán (Marienburg) és Brassóban (többen ide valószínűsítik Kreuzburgot). Ha a várakat tovább használták, ami igencsak valószínű, akkor a korai alapítás–átépítés nyomai a használat során eltűnhetnek. Utal a legjobban kutatott és legjobb állapotban fennmaradt feltételezett központ, Marienburg új régészeti eredményeire,⁵ de felhívja a figyelmet arra, hogy a várnak a terület észak-keleti részén való megépítése talán már kezdettől fogva jelezte a lovagrendi adomány további bővítésének igényét. Hasonlóképpen kritikusan ítéli meg az Alberiknél említett, IV. Bélához kapcsolódó várak építésnek kapcsolatba hozását a lovagrendi erősségek bármelyikével. Érdekes, hogy a kiűzés kapcsán – a régebbi szakirodalom hatására – még mindig II. András kalandvágjáról és szeszélyeiről beszél, mellőzve a magyar kutatásban egyre erősebb stratégiai és taktikai, napi politikai szempontokat. Ezzel szemben Harald Roth (Deutsches Kulturforum östliches Europa, Potsdam) határozottan kétségbe vonja, hogy Brassó alapítása bármilyen formában kapcsolatba hozható a lovagrenddel (*Kronstadt – eine Gründung des Deutschen Ordens?*), ugyanakkor a Kreuzburg lokalizálásával kapcsolatos feltevésekre nem tér ki, miként a mások, így Ioniță által is tárgyalt Codlea/Feketehalom-kérdésre sem.

A tanulmányokból kiderül, hogy a kutatás új eredményeket csak a régészekről remélhet. Ennek jegyében négy tanulmány foglalkozik a régészeti feltárásokkal. Adrian Ioniță (Román Akadémia Régészeti Intézete, Bukarest) a Barcaság betelepülésének XII–XIII. századi emlékeit veszi sorba (*Die Besiedlung des Burzenlandes im 12.–13. Jahrhundert im Lichte der Archäologie*). A betelepítéssel kapcsolatban a stratégiai tudatosságot hangsúlyozza, illetve utal arra, hogy a terület – szemben az oklevelek félreérthető fogalmazással (deserta) – nem volt teljesen lakatlan, miként a Szászhermány melletti lempesi földvárat is a XII. századra helyezi, de ide kapcsolja Földvár, Prázsmár, Barcaszentpéter és Szászhermány alapítását is. Az első betelepítési hullámot II. Géza

³ S. Papacostea: Ungaria și Marea Neagră în secolul al XIII-lea. In *Uő: Studii de istorie românească. Economie și societate (secolele XIII–XVII)*. Braila, 2009. 20. o.

⁴ Lásd még: Paul Niedermaier: Sieben Thesen zur Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 53. (2010)

⁵ *Feldioara-Marienburg: Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei*. Ed. Adrian Ioniță et al. București, 2004.

uralkodásának ismert eseményeihez kapcsolja. Szempontként említi, hogy csak olyan várromok jöhetnek szóba a lovagrenddel kapcsolatban, melyek közelében falusi település nyomai is igazolhatók, noha a legkorábbi 15 hospes-település legnagyobb részén még nem folyt régészeti feltárás. A lovagok két várával foglalkozik részletesen, Marienburggal, amit régészetileg bizonyíthatónak tart, és Feketehalommal, noha erről elismeri, hogy a többszöri ásátás ellenére bizonyító lelet mind- eddig nem került elő.

Radu Robert Heitel a prázsmári evangélikus, eredetileg ciszterci templom 1240 előtti lehetséges előzményeiről szóló munkája 1964-ben készült, s így leginkább kutatástörténeti jelentősége van kései közzétételének. Ezt egészíti ki Daniela Marcu Istrate tanulmánya a prázsmári templom korai régészeti emlékeiről a legújabb, még kiadatlan régészeti eredmények alapján (*Neue Erkenntnisse zu den Anfängen der Tartlauer Kirche*). Egy XII. század végi érem előfordulása alapján ő is elfogadja annak lehetőséget, hogy a lovagok védelmét élvezve már laktak itt és egyházas helyet is létesítettek a későbbi kolostor területén a XIII. század elején. Florin Motei (Megyei történeti Múzeum, Brassó) egy eddig publikálatlan középkori kardot tár a nagyközönség elé (*Ein unveröffentlichtes mittelalterliches Schwert aus den Sammlungen des Kronstädter Museums für Geschichte*). Az alaposan dokumentált írás azt bizonyítja, hogy a Feketehalmon talált kard vésett mesterjegye alapján kapcsolatba hozható a lovagokkal, melyhez hasonló típusú kard került elő Prázsmáron és továbbiak is Feketehalmon. Pinter munkája⁶ alapján a kardokat a lovagrend itteni tevékenysége biztos emlékeinek tekinti.

Érthető módon három tanulmány is foglalkozik Zsigmond magyar királynak a lovagrendet ismét Dél-Erdélybe, illetve az Aldunához letelepíteni kívánó törekvéssel. Virgil Ciocîltan (Nicolae Iorga Történeti Intézet, Bukarest) a lovagokat Zsigmondnak az 1410-es években folytatott nemzetközi diplomáciai elképzeléseibe, nagyszabású törökellenes terveibe helyezi el, külön kitérve a lublói egyezmény ún. titkos, a lovagrendet érintő, Dlugoss híradása által is támogatott ún. titkos záradékának értelmezésére (*Sigismund von Luxemburg und die Frage der Verpflanzung des Deutschen Ordens an die Untere Donau in den Jahren 1412–1420*). Viorel Achim (Nicolae Iorga Történeti Intézet, Bukarest) a lovagrend tényleges újraterelítésnek időszakát, az 1429 és 1435 közötti éveket vizsgálja a Szörényi Bánság területén (*Der Stellenwert des Deutschen Ordens in der Geschichte des Banats von Severin*). Értelmezésében a lovagok a galambóci vereséget követően érkeztek, s néhány száz mesteremberrel hozzáálltak az erősségek felújításához. Mindezt támogatta Zsigmondnak a bánságot újjáalapító 1330-as döntése, amely Nicolaus von Redwitzet tette meg szörényi bánná, aki anyagi támogatásul a szebeni kamarispánságot is elnyerte. Hangsúlyozza, hogy ez egy sajátos igazgatási egység volt, ami nagyban különbözött a bánság XIII. századi előzményeitől és XV. századi továbbélésétől. A lovagok számára kiadott, Nagyszebenben vert érem és a szász székekre vonatkozó 1433-as oklevél kapcsán árnyalja lovagok itteni tevékenységéről alkotott képünket Besliu Munteanu és Claudiu Munteanu (Bruckental Múzeum, Nagyszeben, Numismatische, a tanulmány címe: *Schriftquellen über die Rolle von Hermannstadt in der Osmanenabwehr Sigismunds von Luxemburg*). Ugyanakkor feltűnő, hogy nem ismeri a vonatkozó magyarországi szakirodalmat.⁷

A kötet záró tanulmányai a lovagrend recepciótörténetével foglalkoznak. Az erdélyi századok történetének klasszikus kutatója, Harald Zimmermann (Tübingeni Egyetem) a lovagokra vonatkozó XVIII–XX. századi historiográfiáról rajzol egy rövid, frappáns áttekintést, érdekesen világítva meg az 1224-es Andreamon és a lovagok egy évvel későbbi kiűzetésének kapcsolatát (*Der Deutsche Orden in der Geschichtsschreibung*). Timo Hagen gazdagon illusztrált tanulmánya pedig a lovagok erdélyi képzőművészetre gyakorolt hatását, az alkotások szoros napi politikai kapcsolódását mutatja be, különösen a második világháború éveiben (*Der Deutsche Orden in der Bildenden Kunst Siebenbürgens 1900–1944*). Érdekes módon ez tanulmány utal arra is, hogy az utóbbi években helyi hagyományőrző katonai csapat is életben tartja a lovagrend emlékét.

⁶ Karl Zeno Pinter: Spada si sabia medievala in Transilvania si Banat, secolele IX–XIV (Mittelalterliche Schwerter und Sabel in Siebenbürgen und im Banat, 9–14. Jahrhundert.) Reșița, 1999. és lásd: Gáll Ervin ismertetését: *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 561–563. o.

⁷ Vö.: Gyöngyössi Márton: A Német Lovagrend nagyszebeni pénzverő tevékenysége (1430–1431). In: Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Majorossy Judit, Laszlovszky József, Zsengellér József. Máriabesnyő, Gödöllő, 2006. 237–240. o.

Rendkívül elegáns megoldás, hogy minden tanulmányt német, román és magyar rezümé zár, sőt, a helynévmutató– példamutató módon – szintén három nyelvű. Nem kevésbé figyelemreméltó a német szervezők igyekezete az erdélyi németség – ez esetben azok középkori – történetének kutatására, melynek kötetei immár évtizedek óta a Böhlau kiadónál látnak napvilágot. Benkő Eleknek a középkori székelyekről szóló remek összefoglalása után a középkori erdélyi németekről az említett tanulmányköteteből is megjelenhetne egy magyar válogatás.

Veszprémy László

OROSS ANDRÁS

A MAGYAR KIRÁLYSÁG TÖRÖKELLENES HATÁRVÉDELMI RENDSZERÉNEK FELSZÁMOLÁSA ÉS ÁTSZERVEZÉSE

(Fons Könyvek 4. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2013. 356 o. ISBN 978-963-08-7294-2)

Oross András könyve a szerző doktori tanulmányainak összegzése és disszertációjának bővített kiadása. Igényes borítóval, formailag következetes és egységes lábjegyzet-apparátussal, pontos mutatójegyzékkel, bő irodalomjegyzékkel és gazdag adattár-függelékkel látott napvilágot. A kötet nagy mennyiségű forrásanyag és szakirodalom segítségével rengeteg új adatot hoz felszínre. Ennek áttekintését nagyban segíti, hogy szerzője minden fejezet végén röviden összefoglalja eredményeit.

A koncepciót illetően Oross András megfogalmazza – ami a címet látva az olvasóban is megfogalmazódik –, hogy témája, a határvédelmi rendszer átalakítása, illetve felszámolása (a várrombolás) ezer szálon kötődik a XVII. századi ún. „Habsburg abszolutizmus” értékeléséhez, illetve az arról napjainkban folyó vitához: volt-e a korszakban „magyarellenes” Habsburg-abszolutizmus vagy nem, illetve ha igen, akkor mennyiben, milyen mértékben, hogyan érvényesült? Oross András ebben a kérdésben nem formál expressis verbis véleményt. A kötet bevezetőjében vegyes kép fogalmazódik meg: „Részleteiben megvizsgáltam a keletkezés körülményeit [az 1702. évi várrombolási rendeletét], tartalmát és megvalósulását, amelyből kitűnt az [hogy] a magyar történetírókban elterjedt és a köztudatban is messzemenőig rögzült *téves kép, miszerint a Habsburg-uralkodók (nevezetesen I. Lipót és utódai) pusztán magyarellenességből* számolták fel... [a] végvárak egy részét.” (11. o.), ugyanakkor „A bécsi hadvezetés egységes koncepció kialakítására törekedett, amelynek legfontosabb elemei a külső ellenség elleni védelem folyamatos biztosítása, az általuk *több esetben kimutathatóan belső ellenségként kezelt 'rebellis' magyarok megfékezése*, és ezzel párhuzamosan... egykori frontvonal területének pacifikálása voltak.” (Uo., kiemelések: I. P.) A XVII. századi Habsburg abszolutizmusra vonatkozó kimondott értékelés hiánya mindenképpen megköveteli a „sorok közötti” olvasást, az objektivitásra törekvés és a mértéktartó, „hangulat- és érzelmekeltő” kifejezéseket kerülő nyelvi stílus mögötti üzenet megfejtését. Szerencsés lett volna egy külön fejezet a kérdés mérlegelésére, egy pro és kontra értékelés kifejtésére. Továbbá mérlegelés tárgya lehet: jó-e, ha egy szerző – a posztmodern (bár már ez is hozzávetőleg ötven éves) nyugati trendektől eltérően, de a hazai hagyományoknak megfelelően – kevés történetelméleti háttérrel és nem önreflektív technikával ír egy adott témáról, ezzel többet bízva az olvasóra az adatok interpretálása terén. Hiszen – ahogyan egyébként ezt a szerző is bemutatja – a magyar történetírásban mindig két irány volt jelen e kérdéssel kapcsolatban. A hosszabb tradíciókra visszamenő szemlélet szerint a Magyar Királyságra nézve hátrányosan hatott a Habsburg abszolutizmus, illetve a birodalmi érdek felülbírálta a magyart (például R. Várkonyi Ágnes írásai), míg az újabb, ezzel ellentétes koncepció (a XVI. századra nézve például Pálffy Géza monográfiája) szerint nem, vagy nem a korábbi értelmezéseknek megfelelő módon.

* Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História könyvtár: Monográfiák, 27.) Budapest, 2011.

A kötet tradicionálisan köszönetnyilvánítással kezdődik, amelyet a bevezetés, majd egy két részre osztott historiográfiai áttekintés követ. Utóbbi nagy erénye, hogy bemutatja a kiterjedt nyugati szakirodalmat is, illetve felhívja a figyelmet arra, hogy a várrombolást korábban nem egy folyamat részeként, továbbá főként a magyar rendi ellenzékiség és a Habsburg Monarchia központi kormányzerveinek konfliktusokkal terhelt viszonyában mutatták be. Az áttekintés után következik a kutatás kereteinek, módszereinek rögzítése, amelyben a szerző kiemeli, hogy témáját elsősorban intézménytörténeti szempontból vizsgálva számos iratképző szerv fondjaiban (például az Udvari Kamara, Udvari Fizetőhivatal, Magyar Kamara, Szepesi Kamara, Budai Kamarai Adminisztráció) végzett alapkutatásokat. E fejezetekkel lényegében lezárul a téma historiográfiai és módszertani bevezetése.

A kötet elemző részében a szerző elsőként a hadseregellátással összefüggő pénzügyigazgatási rendszert térképezi fel. Bemutatja a hadsereg ellátásáért felelős központi kormányzerveket, a Magyar Királyság pénzügyigazgatását. Leszögezi: „Összefoglalóan megállapítható, hogy az 1670-es évekig kétpólusú magyarországi kamarai rendszer az ország visszafoglalásának előrehaladtával fokozatosan további pénzügyigazgatási szervekkel gyarapodott, amelyek legfontosabb feladatai a hadszíntérré vált országban szolgáló hadsereg ellátásának közvetlen biztosítása és a kincstári jogok érvényesítése voltak. Az új kamarai adminisztrációkat egyre szorosabb függésben, gyakran szinte 'kézi vezérléssel' működtették Bécsből...” (62. o.)

Oross András ezt követően a határvédelmi rendszer felszámolásának hadügyi aspektusait vizsgálja. A XVII. század végi háborús terhekkel kapcsolatban a katonai beszállásolás rendszeréről megállapítja, hogy „Ez a folyamat a magyarországi lakosságot terhelő, a magyar szakirodalomban gyakorta negatívan kiemelt, ám elkerülhetetlen jelenség volt, amelyet megszüntetni nem, de tompítani annál inkább lehetett volna.” (64. o.) A katonai-politikai helyzetet a következőképpen jellemzi az 1680-as években: „Ha azonban az ország általános politikai és gazdasági helyzetére tekintünk, sokkal negatívabb kép rajzolódik ki. Túl az 1683-tól az országba folyamatosan érkező és itt áttelelő állandó hadsereg visszaélései miatti megrázkódtatáson, a felső-magyarországi sokat emlegetett 'Caraffa-járáson', a rendszertelen és nehezen nyomon követhető adó- illetve porció-behajtásokon, a katonaság kegyetlenkedésein és a vallásügyi sérelmeken, több megoldásra váró feladattal kellett a magyar törvényhozásnak szembenéznie... A korszakra olyannyira jellemző kettősség e téren is jól tetten érhető: egyrészt Lipót király a magyarok, pontosabban a magyar 'rendi nemzet' hálóját várta el... viszont az ország lakossága... rengeteg panasszal fordult uralkodójához.” (70–71. o.) Ezt a felvezetést követi a fejezet utolsó témája, a különböző magyarországi berendezkedési tervek tényszerű bemutatása.

A harmadik nagy terület a határvédelem átszervezése 1683 és 1703 között. A szerző számos példával (pl. Szeged vagy éppen Batthyány (II.) Ádám és a Kanizsával szembeni végek esete) bizonyítja, hogy viszonylag képlékeny volt a helyzet a katonai igazgatásban, de mégis a korábbi végvidéki rendszer képviselőinek háttérbe szorítása felé mutatott. A szerző e szavakkal jellemzi a Határőrvidék kialakítását: „...egyáltalán nem a magyar rendiség képviselőinek elképzelései szerint valósult meg, hiszen annak irányításába gyakorlatilag semmilyen beleszólásuk nem volt.” (112. o.)

A következő, egyik leghosszabb fejezet a várrombolásokról szól. Ebben Oross András számos példával meggyőzően bizonyítja, hogy a várrombolások elsősorban stratégiai célok mentén zajlottak: a fő koncepció az volt, hogy egy régióban egyetlen fővár legyen. Ennek érdekében nemcsak rombolások, hanem építés, átépítés és erődítés is történt. Ráadásul a várrombolás gyakran csak a sáncok elpusztítását jelentette, illetve később II. Rákóczi Ferenc is romboltatott le várát stratégiai okból. (Szendrő várát, amelyet korábban a bécsi hadvezetés megmaradásra „ítélt”). Továbbá az 1702. évi várrombolási tervzet nem is valósult meg teljes egészében. A szerző ettől függetlenül vegyes következtetésre jut: „...elsősorban nem a magyarellenesség motiválta I. Lipótot és az Udvari Haditanácsot, amikor egyes várak lerombolásáról döntött. Természetesen... ez a szempont is szerepet játszott a rendeletek kiadásában...” (145. o.)

A várőrségekre és parancsnokaikra vonatkozó fejezet tisztázza a szabad századok kifejezés jelentését, amelyben a „szabad” kifejezés azt jelenti, hogy az állandó hadseregen kívül vannak. Számadatokat közöl a magyarországi szabad századokról. A magyar végvári réteg zöme nem kapott helyet az átalakuló hadi szervezetben és az új határvédelmi rendszerben sem: „Az igazi problémának a hadra foghatóságot tarthatjuk, azaz miként volt képes a határvédelemre, az állandónak

tekinthető front ellenére ideiglenes harcokra (portya, adóztatás) berendezkedett magyar katona a valóban folyamatosnak tekinthető tábori szolgálatra?” (195. o.) A magyar végváriak harcértéke, életmódja, mentalitása vitatott és ekképpen sokak által kutatott terület, illetve az „állandónak tekinthető” front sem volt igazán állandó, tekintettel a hódoltsági terület folyamatos növekedésére és a mindennapi háborúkra. – A kérdésfelvetés mindenképpen elgondolkodtató, továbbgondolásra készíti az olvasót.

A VIII. fejezet szintén terjedelmes, és hatalmas adattömeget összegez mintegy húsz összefoglaló táblázatban a hadi finanszírozásra vonatkozóan. (Talán érdemes lett volna a gazdag függelékanyagba egy táblázatjegyzéket mellékelni.) Ennek kapcsán a szerző leszögezi, hogy a Habsburg Monarchia pénzügyigazgatása meglehetősen átláthatatlan volt, „[az] 1700–1701. évben [a] katonai költségek több mint 41%-át fedezték a Magyar Korona országainak területéről...” (228. o.) Az alakulatok finanszírozása nem egységes alapelv szerint történt, annak módja meglehetősen összetett volt, és ugyanazon helybanságon belül is eltért. Minderre kiváló példák sorakoznak a kötetben a nem magyar katonákat tekintve, a lipótvári szabad századra és a 1692-ben és 1693-ban Magyarországon harcolt ír ezredre vonatkozóan. A magyar helyőrségek és a végvári haderőből toborzott mezei alakulatok fizetésére is jellemző volt, hogy a katonák a fennálló tartozások fejében pénz helyett inkább birtokot vagy kiváltságokat akartak.

A függelék tartalmazza a legfontosabb központi kormányzervek vezetőinek neveit a XVI–XVII. század fordulóján, a szabad századok által őrzött várak parancsnokainak névsorát, a kötetben szereplő hivatalok magyar, német és latin neveit, a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság igazgatási szerveinek szemléletes „ágrajzát”.

A kötet zárófejezete egy lényegre törő összegzés. A kutatási eredményeket tartalmazza a szerző szemléletén keresztül. Megállapítja, hogy az 1699-es karlócai béke „valódi fordulópont” a Magyar Királyság történetében, mert ekkortól szűnt meg az állandó hadiállapot. – Ez vitathatatlan, de hozzá kell tennünk: a Rákóczi-szabadságharc alatt a hadiállapot visszatért. Például több kártételi lista is készült, melyekben a kárvallott parasztok lényegében ugyanúgy nyilatkoztak veszteségeikről, mint korábban, vagyis az egyszerű parasztember számára nem lett békésebb a világ. Azelőtt az oszmánok fosztogatták őket, a német csapatok és alkalmanként a magyar végváriak. 1699 után az oszmánok kikerültek ugyan e körből, de az összkép nem változott.

További megállapítása a kötetnek, hogy a változtatás és változás szükségességét a bécsi udvar és a magyar rendiség képviselői egyaránt belátták. Az udvar a központosítás, a magyar rendek viszont a mind nagyobb autonómia érdekét tartották szem előtt. – Nagyon fontos gondolat ez, hiszen látható, hogy mindkét felet saját, racionális érdekei motiválták, így politikai és nem elsősorban érzelmi kérdésről van szó (még ha később számos történész érzelmeikkel telten kezelte is ezt).

1683 után gyökeres változások kezdődtek, melyeknek a szerző szerint első helyre kívánkozó eleme, hogy a korábbi végvárrendszernek új funkciót kellett találni, hiszen a korábbi, „belső” ellenség helyett a külső ellen kellett védelmet nyújtania. Oross András leszögezi továbbá, hogy „A magyarországi helyzet egyik legnagyobb megoldásra váró kihívása éppen az volt... miként lehet társadalmát demilitarizálni, nyersanyagait és erőforrásait a nyugalmas idők szolgálatába állítani?” (276. o.) – Azért érdekes a kérdésfelvetés, mert a kötetben többször is említi a militarizált társadalom fogalmát, ugyanakkor az meglehetősen absztrakt, tekintve, hogy a magyar összletőségnek csak töredéke harcolt, nagyobb része elszennvedője volt a militarizált viszonyoknak. Talán érdemes lett volna a fogalmat árnyalni, tisztázni.

„A korábbi végvári szervezet... fokozatosan megszűnt... miközben a visszafoglalt területeken megindult az új rendszer megszervezése. A korábbi főkapitányságok területén ugyanis az igazi katonai erőt és hatalmat már nem ők, hanem az ide vezényelt állandó hadseregbeli magas rangú tisztek jelentették... Mindennek nem csekély mértékben etnikai töltete is volt, hiszen a korábbi magyar származású kerületi főkapitányok helyére – magyar szempontból legalábbis – 'idegennek' tekinthető tábornokok léptek” – állapítja meg a továbbiakban Oross András. (277. o.) Megtudhatjuk, hogy a katonai objektumok felszámolása is része volt a hadügyi változásoknak. Ennek kapcsán leszögezi, hogy az 1699. és 1702. évi várrombolási rendeleteket „nem pusztán, sőt elsősorban nem 'magyarellenes' tevékenységként kell felfognunk, miként azt sokáig vélték, vagy ahogyan ez a történeti köztudatban mind a mai napig él.” (278. o.) Ennek egyik példája, hogy Szigetvár erődítését szorgalmazták, míg Kanizsa várát lerombolásra ítélték. – „A visszafoglalt várak többségében ki-

mutathatóan a nem magyar katonaelemeket bízták meg a várak őrzésével” – fogalmazza meg. (Uo.) Ezek többször kerültek konfliktusba a városok lakóival, illetve a magyar várórséggel. 1697-től a magyar hadiadók bekerültek az összbirodalmi költségvetésbe, illetve újabb kamarák jelentek meg. A Magyar Királyság területén állomásozó katonák változatos formában kapták járandóságukat. „Sajátos azonban, hogy az elkerülhetetlen változások megítélésére már a korszakban is születtek szélsőséges válaszok. Egy meglevő és többé-kevésbé funkcionáló rendszer elkerülhetetlen felszámolásának ugyanis mindig is akadnak, akadtak vesztesei, de győztesei is.” (280. o.) – Ez természetesen igaz, azonban ha már pusztán a számszerű megközelítésnél maradunk, nem mindegy, hogy pontosan hány győztesről és hány vesztesről beszélünk egy adott változás-sorozat végső mérlegének megvonásakor.

Minden történettudományi iskola egyik alaptanítása, hogy a történetírás nem a „Mi lett volna, ha?”-kérdés megválaszolására vállalkozó diszciplína. Ugyanakkor úgy vélem, minden történetírói értékítélet valójában ezt a kérdést teszi fel a sorok között. Mi lett volna, ha a Habsburg vezetés máshogyan oldja meg a magyar végvárrendszer átszervezését? Lehetett volna ezt az adott korszak viszonyai között máshogy, a magyar „társadalom” számára kevésbé fájdalmas módon tenni? (Erre maga a szerző is utal a beszállásokkal kapcsolatban.) Hiszen ha a válasz igen, akkor vagy szándékoltan, vagy e lehetőségek ismeretének hiánya miatt, de mégis létezett egy, a magyarok számára hátrányos Habsburg abszolutizmus. Erre a kérdésre konkrétan nem válaszol Oross András könyve, pontosabban kifejezetten nem cáfolja a „Habsburg-ellenes” történeti irány alapállását és állításait (kivéve a várrombolást érintőket), hanem inkább kiegészítő, bár nem a „Habsburg-ellenes” irányba mutató eredményeket prezentál. Alapvetően kerüli a hagyományosan bevett és a korabeli Habsburg kormányzatra vonatkozóan negatív jelentésárnyalatú kifejezéseket, mint a „Habsburg abszolutizmus”, illetve a „várrombolás”, hangsúlyozza a XVII. századi végi átalakulás determináltságát, elkerülhetetlenségét, illetve kérdőjellel illeti a „várrombolási tervzetek” „pusztán magyarellenés” voltát. Ugyanakkor nem vonja kétségbe az átalakulások központosító, a magyar autonómiát csorbító tendenciáit. Ezáltal egy valóban árnyalt, de vegyes kép bontakozik ki egy feszültségekkel terhelt és önmagában bonyolult korszakról.

A kötet elméleti tanulsága a recenzens számára nem az, hogy „igaz-e” a szerző által explicit módon ki nem mondott, de mégis megformált vélemény a XVII. század végi Habsburg abszolutizmusról, hanem éppen az, hogy nincs ebben a kérdésben objektív vélemény. Hiszen számos forrás és megközelítés (jelen esetben a várrombolás témáján keresztül) alapján lehet ehhez a problémához eljutni, és számos olyan – önmagában is szubjektív – korabeli forrás van, melynek írói a Habsburg törekvéseket magyarellenésnek érezték. Amikor Oross András a korabeli szemlélők által formált véleményt háttérbe helyezve más jellegű, intézménytörténeti források perspektívájából szemléli a problémát, eredménye ez által nem objektívvé (mivel objektív történetírás nincs) válik, csak máshogyan lesz szubjektív – amint a szerző maga is leírta messzemenőig betartott célkitűzését: „Mindvégig törekedtem arra, hogy ne egy előre kialakított koncepciót akarjak a források segítségével bizonyítani, céloom minél több forrás megismerése, a keletkezés körülményeinek feltárása volt, illetve... próbáltam a folyamat egyes elemeit egymás mellé tenni, majd azokat minél objektívabban értékelni.” (12. o.) Azaz nem egy szubjektív „nemzeti” és egy „nem nemzeti”, objektív, a Habsburg-abszolutizmus negatív értelmezését kérdőjellel illető szemlélet feszül egymásnak, hanem két, részben más forrástípusokon alapuló vélemény áll egymással szemben. Jelen kötet meggyőzően bizonyítja, hogy – attól függetlenül, hogy a Habsburg abszolutizmus mérlege összességében a Magyar Királyságra nézve inkább pozitívan vagy negatívan vonható meg a XVII. század második felében, az úgynevezett várrombolás kérdése messze összetettebb és megítélése árnyaltabb, mint azt a magyar történetírás a korábbiakban látta és láttatta.

Oross András igényes monográfiájának legnagyobb eredménye, hogy az átlagosnál jóval nagyobb, magyar és német, országos és megyei szintű forrásgyűjtésen alapuló, adataiban alapvető fontosságú kötettel egészítette ki a történeti irodalmat.

Illik Péter

PÁLMÁNY BÉLA

FEJEZETEK SZÉCSÉNY TÖRTÉNETÉBŐL*(Nagy Iván Történeti Évkönyv, 2012. Salgótarján, 2013. 510 o.)*

A kötet Tyekvicska Árpád által írt előszava kiemeli, hogy a szerző életútja és pályafutása erősen meghatározza a tanulmánykötet jellegét – ez valóban így van: kevés olyan történész akad, aki több korszaknak is professzionális kutatója; Pálmány Béla közéjük tartozik. Számos publikációval rendelkezik a kora újkori és a XIX. századi magyar történelemtől – a könyv témái Szécsény történeti köré csoportosítottan a XIV. századtól a legújabb kor elejéig vezetik az olvasót. A levéltáros–történész szerző teljes körű kutatást végzett a politika-, társadalom, had-, és gazdaságtörténet és a régészet területén, megközelítése adatközpontú és interdiszciplináris.

Pálmány Béla talán legismertebb vállalkozása a három, nagy terjedelmű kötet, melyben közzé tette a reformkori és 1848/49-es országgyűlések almanachját, amely tartalmazza az összes – több mint négyezer – résztvevő tag és követ életrajzát, ezáltal hatalmas adattömeget tárva fel, kezelve és mozgatva meg. Ebben a tanulmánykötetében is rendkívül adatgazdag és információ-központú írásokat ad közre, melyek számos táblázatot és genealógiai táblát tartalmaznak. Ennek a szemléletnek is köszönhető a kötet közel 60 oldal terjedelmű, értékes, XVII. századi forrásokat közlő függeléke, illetve az a tény, hogy a forrásjegyzék hosszabb, mint az irodalomjegyzék. Mivel maguk a tanulmányok is több, nagy terjedelmű forrást (pl. inventáriumokat, leveleket) idéznek, illetve a függelék forrásait is rövid „előtanulmány”, bevezetés kíséri, adódik a kérdés: ezeket talán önálló írások formájában lehetett volna közölni.

A könyv szép borítóval, fehér lapon, keményfedeles kiadásban, cérnafűzött gerinccel jelent meg. A szerző választékos, igényes stílusa, valamint következetes és egységes lábjegyzethasználata méltó a kiadvány kültetéhez, és egy komoly szaktudományos kiadványt eredményezett. Ugyanakkor éppen ennek fényében észrevehető az irodalomjegyzék helyenkénti formai következetlenségei (pl. Kiss B., Kuppis J. cikkeinek címeirésze). A függelékben talán célszerű lett volna a forráskiadás elveit rögzíteni, mivel a kora újkori szövegek számos filológiai problémát vetnek fel. Mindemelllett a kötet főszerzőjét gazdag és hasznos segédletanyag egészíti ki: a régi mérték- és pénzegységek, idegen és régi magyar kifejezések, régies helynevek, rövidítések, illetve Pálmány Béla eddig megjelent főbb munkáinak és a Nógrád Megyei Levéltár kiadványainak jegyzéke.

A kötet tanulmányai folyamatosan utalnak egymásra is, így egy összefüggő, jól strukturált, koherens egésznek alkotnak. A 15 írás számos témát ölel fel Szécsény, illetve Nógrád megye történetéből. A hadtörténeti vonatkozásokat tekintve leginkább a kötet első felének írásai szolgálnak hasznos adatokat. Az első tanulmány Sztrahora várát a Hollókő melletti Pusztavárhegy romjával azonosítja a Kacsicsok tulajdonaként, amely 1265 és 1327 között állhatott fenn. Pálmány Béla hangsúlyozza, hogy a családi várak (Hollókő, Baglyaskő, Somoskő, Fülek stb.) eredetileg nem katonai, hanem uradalmi központ céljából épültek, de már Csák Máté idejéig hadi események is zajlottak azokban. Ismerteti a tudományos megállapításai körüli későbbi vitákat is, amelyek a szerzőt igazolták.

A második írás Gyöngyös, Rimaszombat és Szécsény városok XIV–XIX. századi fejlődését tekinti át. A harmadik a szécsényi Forgách-kastély történetét vázolja 1333 és 1765 között. Ezen időkeret kijelölésének fő oka, hogy a kastély történetének 1760 előtti szakaszáról viszonylag kevés adat áll rendelkezésre. A szerző első sorban a XVII–XVIII. századra vonatkozóan ad közre forrásokat. Például az 1692-ben, a szécsényi végvár korábban leomlott falait helyreállító, gróf Koháry István megbízásából dolgozó kőművesmester elismervényeit, az 1717-es kastély-helyreállítás tanúsítványait, az 1724-es szécsényi ingóságok leltárát, gróf Forgách Zsigmond birtoklása idején a tisztartói számadásokat. A forrásokból kirajzolódik a kastély felszereltsége, állapota, illetve élete. A következő rövid elemzés megállapítja, hogy Szécsényt kézműiparosai, tőzsérei tömegesen hagyták el az 1552-es török megszállás után.

A következő tanulmány nagy szakirodalmi és történeti kontextussal rendelkező témát fejt ki: a szécsényi vitézlő renndel foglalkozik a XVII. század derekán. A nógrádi várak településszerke-

zetileg három részre tagolódtak: kastély, vár és a váralja (város). A lakosság szintén három részre osztható: nemesi rend, vitézi rend és a szegény népesség. Bár az 1640-es évekből nem maradt fenn zsoldjegyzék, a szerző elemez egy Jakus Lajos által közölt 1644-es peres oklevelet, amelyben számos végvári katona neve szerepel. E tekintetben érdekes lehet például a Nógrád megyére vonatkozó kártételi listák csoportja is (van néhány adat Szécsényre vonatkozóan is), így Komjáti Zoltán forrásközlése, amely szerint a kötet tanulmányaiban az 1690–1703 között sokat emlegetett Dúl Mihály összeírta, hogy az 1664-es vasvári béke óta, az 1677. év végéig a füleki, hajnácskői és somoskői katonaállomány mennyi embert veszített. A vitéz rend életmódjára vonatkozóan a szerző egy 1656-os levelet közöl, amelyből a szécsényi határhasználat rendszere rajzolódik ki. Ebben a két főnemes és a helybéli vitéz rend közti peres ügyben az utóbbiak még annak is örülhettek, ha kertjeiket megtarthatták.

A hatodik tanulmány Sobieski János magyarországi átvonulásáról szól Bécs 1683-as felszabadítása után, és több levelet is közöl magyar fordításban Sobieskitől. E téma szoros összefüggésben áll a Habsburg udvari politikával, illetve Thököly Imre pályájával. A végvári életmódhoz hasonlóan szintén hatalmas szakirodalmi kontextusba ágyazódik be. (Nem beszélve a Thököly szerepét vagy éppen a Habsburg abszolutizmus kérdését övező vitákról.) Ez az átvonulás egyrészt romokban hagyta Szécsényt, másrészt a Habsburgok Sobieskihez hozzá való viszonyulását a szerző egy schilleri idézettel így foglalta össze: „A mór megtette kötelességét – a mór mehet!”. A hetedik írás éppen ennek a pusztításnak a következményeit, Szécsény sikeres újraterelítését mutatja be 1690 és 1703 között.

A kötet középső pillére, és egyben „fordulópontja” a nyolcadik tanulmány, mivel innentől a szerző érdeklődésének homlokterében kifejezetten a helyi társadalom- és gazdaságtörténet áll. Szécsény úrbéri viszonyait elemzi 1710 és 1869 között, nemzedéknyi időközönként feltárt források alapján, táblázatokban bemutatva a társadalmi csoportonkénti telekmegoszlást, az úrbéres népesség rétegződését, állattartásának szerkezetét, illetve a jobbágyfelszabadítás után tulajdonba szerzett birtokait sok munkával, parcellánként összeszámolt nagyság szerint.

A kötet leghosszabb írása önmagában kismonográfia lehetne: mintegy 90 oldalon át elemzi prozopográfiailag, számos táblázat felhasználásával a szécsényi Forgách-uradalom kisnemesi társadalmát, tizenhárom, eddig kevéssé ismert, részben végvári érdemeiért nemesített családot.

Az utolsó hat tanulmány Szécsény és környékének árucseréjére, vendéglátására, céheinek történetére, állattenyésztésére, kézműves társadalmára és földművelésének modernizációjára vonatkozik. A szerző többek között megállapítja, hogy Nógrád megyében a piaci termelésre való törekvés a parasztnál is megvolt, de terheik miatt nem találtak módot a termékfelesleg előállítására. Kimutatja, hogy a szécsényi uradalom majorságának állattenyésztése alapvető változásokon ment át, amely az istállózó állattartás uralkodóvá válásában jelentkezett.

A kötet alapvetően helytörténeti munka, amely azonban olyan kérdéseket vizsgál választott régiójának, városának – Nógrád megye, Szécsény – kapcsán, amelyek jól illeszkednek az országos folyamatokba, a mai történeti érdeklődés fő vonulatába, illetve ezek az általánosságok bizonyítást nyernek e kötet mikroelemzéseiben és közreadott forrásaiban. A szerző nem fejteget elméleteket, ugyanakkor precízen elemzi adatait, illetve mindig következetes; tanulmányaiban felvezeti a tárgyalandó téma szakmai-történeti háttérét, majd a kifejtés és a gazdag adatközlés után összegez. A kiadvány módszereiben és érdeklődésében is tradicionális helytörténeti munkaként tükrözi Pálmány Béla munkásságát.

Illik Péter

NAGY-L. ISTVÁN

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG 1765–1815. SZERVEZETTÖRTÉNET ÉS LÉTSZÁMVISZONYOK

(Gróf Esterházy Károly Múzeum. Pápa, 2013. 530 o.)

Bonaparte Napóleon saját bevallása szerint legszívesebben hadserege állománytábláit és létszámjelentéseit olvasságta, még hozzá olyan kedvteléssel, ahogy egy „fiatal lány a romantikus regényeket.” Az ismertett mű szerzője, Nagy-L. István ebben a különös vonzalomban osztozik a nagy korzikaival. Ez a vaskos monográfia ugyanis a Habsburg Monarchia fegyveres erejének hadszervezeti változásait tekinti át II. József társuralkodói működésétől (1765), Lacy tábornok reformjain át Károly főhercegig. A szerző saját bevallása szerint vizsgálódását kezdetben csak a napóleoni időkre akarta korlátozni. Rádöbbsent azonban, hogy az a szervezeti felépítés, melyben a hadsereg az első két koalíciós háborút végigharcolta, II. József császár és Lacy tábornok alkotása az 1770-es évekből.

A könyv szerkezete katonásan feszes és egyben logikus. A három témakörön belül, az egyes katonai egységek szervezeti felépítését, a magasabbegység-szervezetet és a létszámviszonyokat időrendi sorrendben bontja ki. Ebből következően, ha az olvasó mondjuk egy huszárezred szervezeti felépítésére kíváncsi, néhány oldalon belül megtalálhatja a keresett információkat.

A munka bevezetésében és a módszertani fejezetben Nagy-L. István világosan kijelöli a munka időbeli határait, használt módszereit és szerkezetét. A bevezetőben találkozhatunk egy apró pontatlansággal: a szerző kijelentésével ellentétben a svéd összeírási rendszer nem Gusztáv Adolf „találmánya”, hanem eredete a XVI. század derekára nyúlik vissza.

A gyalogság szervezeti egységeinek és azok változásainak bemutatásakor a szerző áttekinti a császári gyalogság kialakulását, fejlődését a landsknechtek, majd Montecuccoli korában. Nagy-L. István a „klasszikus” ezred-zászlóalj-század szervezetet és a regimentek központilag előírt létszámát a nagy olasz hadvezér nevéhez köti, illetve 1695-öt jelöli ki a folyamat végpontjául, mint a zászlóalj egység típus állandósulását. A szerző röviden ismerteti a spanyol örökösödési háború alatti és a Daun-féle szabályzatot (1749) is, majd bővebben kifejti az 1760-as évek során több lépcsőben bevezetett szervezetet, melyet Lacy-féle szervezetnek nevez, mivel az ír származású tábornok, II. József bizalmasa volt e reformok fő kezdeményezője és végrehajtója. Nagy-L. István alapos leírásából több érdekesség is kiderül az ezredek korabeli szervezetét illetően: a regimenteken belül a zászlóaljakat és századokat például 1805 előtt téves számmal jelölni, azokat rangsor szerint emlegették. A századok beosztása is különleges logika alapján történt, és szigorú hierarchiát tükrözött. A szervezet azonban szoros összefüggésben volt a csataterén felálló ezredek és zászlóaljak harcrendjével, így egy ábra erről mindenképpen emelte volna a könyv „élvezeti értékét.” Tanulságos lenne ugyanis nyomon követni a hierarchia „lecsapódását” egy harcra sorakozott zászlóaljon vagy ezreden. Ugyanez a helyzet a lovassággal kapcsolatban, ahol szintén jól jött volna egy harcrend közlése. A szerző tisztázza a béke- és háborús szervezet közötti különbséget, melynek kezdetét még a bevezető fejezetben 1734-re teszi, amikor a hadsereg létszámának emelését immáron nem új regimentek létrehozásával, hanem a már meglévők állományának növelésével oldották meg.

A szervezeti felépítés mellett alapos leírást kapunk az ezredtörzs és a századok személyzetéről is az ezredtulajdonostól kezdve a legényekig. A pusztas felsoroláson felül a szerző igyekszik bemutatni az egyes állománycsoportok feladatait is. Tisztázza többek között olyan, ma már nehezen lefordítható katonai funkciók szerepét is, mint az ún. Fourier vagy Fourierschütz.

A könyv egyik kevésbé kidolgozott fejezete a hadkiegészítést tárgyaló rész. A császári-királyi hadsereg bonyolult és izgalmas katonaiállítási rendszere önálló monográfia tárgya lehetne, e helyütt azonban a szerző csak felvázolhatta a rendszer működését. Megállapítása szerint ebben a választóvonal az 1781. év., amikor II. József utasítására porosz mintára hadkiegészítő körzeteket rendeltek az egyes német ezredekhez a cseh-osztrák tartományokban és a folyamatot teljesen a katonaság irányítása alá rendelték. Nagy-L. István szerint 1781 előtt az ezredek sorait általánosságban toborzással töltötték fel, ez az állítása azonban véleményem szerint árnyalásra szorul. Ő maga is

említette a rendi katonaállítás intézményét, mely valószínűleg több újoncot biztosított a hadsereg számára, mint a szabad toborzás. Másik két vitára ingerlő megállapítása szerint Magyarországon az 1741-től egyetlen hároméves megszakítással (1802–1804) 1848-ig működő rendi katonaállítás intézménye „kiválóan működött”, illetve az, hogy ez a rendszer – mivel viszonylag alacsonyan tartotta a Magyarországról bevonultatható újoncok számát – „a magyar rendiség kérdéskörének kevésbé méltányolt sajátossága”. Tény, hogy a cseh-osztrák tartományokhoz képest Magyarország újonc-hozzájárulása abszolút és relatív értelemben véve is kisebb volt, azonban véleményem szerint a hadkötelezettség kérdésének rendezetlensége, az erőszakos katonafogdosás jelenségei komoly társadalmi károkat okoztak. A szerző menségére legyen szólva, hogy a hadkiegészítés kérdéskörének kimerítő tárgyalása alighanem szétfeszítette volna a könyv kereteit.

A Lacy-féle szervezet állandósága ellenére a hadvezetés számos apróbb változtatást hajtott végre az ezredszervezetten 1765 és 1815 között. Ezek közül a legnagyobb horderejűek az 1798-as, és az 1805. évi Mack-féle tiszavirág életű reformok jelentették, mígnem 1806-tól a hadsereg átállt a Károly főherceg-féle új ezredszervezetre. A könyv azonban nemcsak a nagyobb horderejű változásokat, hanem a kisebb és ideiglenes változtatásokat is nyomon követi.

Nagy-L. István, miután áttekintette a hadsereg gerincének számító sorgyalogság szervezetét 1815-ig, a határőrgyalogság felépítését veszi górcső alá. A Katonai Határőrvidék fejlődésének rövid áttekintése után ismét kimerítő szervezeti adatokat kapunk egészen a napóleoni háborúk végéig. A határőrgyalogság a szerző adatai szerint 1809-ben érte el létszáma csúcspontját, amikor ez az összességében kis területű, gyéren lakott és elmaradott területsáv, mely az Adriától az erdélyi havasokig húzódtott, 60 zászlóaljban majdnem 83 000 főt állított ki. A különleges szervezetű határőrökön belüli még különlegesebb egység volt a dunai hajózás ellenőrzéséért felelős sajkás zászlóalj, melynek organizációját 1764-es megalakulásuktól a szerző egy külön alfejezetben követi nyomon. A Katonai Határőrvidék hadkiegészítési rendszere, nagyfokú militarizációja és kiemelt szerepe a cs. kir. hadsereg hadügyi rendszerében talán megérdemelt volna néhány gondolatot vagy esetleg egy alfejezetet.

A gyalogság különleges, elit csapatnemét alkották a gránátosok, melyek szervezetét az 1670-es évektől – amikor felbukkantak a császári seregben – egészen a felszabadító háborúkig tekinti át a szerző. Az addig is követett gyakorlatot 1769-ben szentesítették, amikor önálló, gránátos zászlóaljakat szerveztek két-három sorgyalog-ezred gránátos osztályainak összevonásával. Szervezeti szempontból viszont a gránátosok mindig is megmaradtak „anyaezredeik” kötelékében. A szerző egészen 1769-től nyomon követi a gránátos zászlóaljak összetételét (mely ezredek osztályai alkották és a parancsnokok nevét), de Nagy-L. István a hadrendek és harcrendek vizsgálatával a gránátosok taktikai alkalmazását is elemzi. Ennek alapján legjobb teljesítményüket a napóleoni háborúk idején fejtették ki, amikor Károly főherceg csatadöntő tartalékként alkalmazta a medvébőrűes harcosokat.

A szerző nem feledkezett el a gyalogság kevésbé ismert csapatnemeiről, így a helyőrségi csapatokról és a törzsgyalogságról, melyek a Lacy-reformok nyomán jöttek létre, de szervezetük és létszámuk rendkívül változékony volt és gyakran el is tűntek a hadrendből.

Nagy-L. István ezután az ún. szabadcsapatokat, könnyűzászlóaljakat és vadászokat veszi górcső alá, melyek a hadsereg könnyűgyalogságát alkották. Ezeket az általában zászlóalj szintű egységeket háborúk idején szervezték meg és a békekötés után feloszlatták őket, egészen 1801-ig, amikor a tiroli vadászokból egy állandó ezredet, majd 1808-tól kilenc vadászzászlóalj szerveztek. A szerző lelkiismeretesen áttekinti ezeket az ad hoc alakulatokat, melyekből több tucatnyi is szerveződött a vizsgált időszakban, és mint a könyvből kiderül, számos magyarországi és erdélyi szabadcsapat is létezett.

A lovasság vizsgálatakor Nagy-L. István röviden áttekinti e fegyvernem szervezeti és taktikai fejlődését a zsoldoshaderek korától II. József reformjáig. A szerző nem csapatnemenként, hanem egységben ismerteti a lovasezredek szervezeti változásait a Lacy-féle szabályzatok tükrében. A változás legfontosabb eleme a századok – kompániák – eltűnése volt a lovasság szervezetéből, mely áttért az osztály-szadron felosztásra. Ez a szervezet azután roppant szívósnak bizonyult. A lovasság ezredeinek létszámában folyamatos növekedést tapasztalhatunk az 1770-es években, ám ez a szerző szerint hasonló vezetési problémákat vetett fel, mint a gyalogság számának gyarapodása, mivel a századok és szadronok tisztikara változatlan maradt. Az „óriás ezred” jelenséget jól

szemlélteti az, hogy a napóleoni háborúk időszakában egy teljesen feltöltött huszárezred majdnem kétezer főből állt, ami megfelelt egy egész francia lovasdandár létszámának.

A lovasság szervezeti fejlődésében Nagy-L. István két tendenciára hívja fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy bár az ezredek száma némileg csökkent, a létszámok ugrásszerű emelkedése miatt ez nem jelentette az összerő csökkenését. Másrészt, a könnyűlovasság aránya és abszolút száma (huszárság, sivalzsérek és ulánusok) egyaránt folyamatosan emelkedett a korszakban a nehéz- és „félnehéz” lovassághoz (vértések, dragonyosok és karabélyosokhoz) képest.

A szerző dolgát nehezítette az a tendencia, hogy a hadvezetés előszeretettel konvertálta a lovasvezetéseket, vértésből dragonyossá, dragonyosból könnyűlovassá, karabélyosból vértessé stb. Az 1801-1802-es reformok révén alakult ki a lovasság azon szerkezete, mely még 1848/49-ben is érvényben volt. Eltűnt a karabélyos és könnyűdragonyos csapatnem és a hadvezetés a székely huszárok kivételével végleg elbúcsúzott a határőr-lovasság koncepciójától. A szerző röviden, de találon elemzi a császári-királyi lovasság teljesítményét a francia és napóleoni háborúk idején is. A sorlovasság szervezeti változásainak alapos áttekintése után Nagy-L. István áttekinti a lovas szabadcsapatok és a törzslövasság fejlődését is a korszakban.

A szerző – a gyalogsághoz és lovassághoz képest – meglehetősen röviden foglalkozik a tüzérség szervezettörténetével és általában a II. József idejében még „újoncnak” számító fegyvernemmel. Az előzmények, így a Liechtenstein-reformok ismertetése némileg hézagosra sikerült, így kissé elszórtan az elsősorban ostrom- és várvédő lövegekkel és arzenálokkal foglalkozó ún. házi tüzérség említése, annak ellenére, hogy Liechtenstein herceg 1744-es reformjait úgy kezdhette meg, hogy mind a házi mind a táborig tüzérség élére kinevezték.

A tüzérség szervezettörténetének ismertetése után a szerző külön fejezetben ismerteti a tüzérség alkalmazását és bevetését. Megállapítása szerint ez a fegyvernem csak a Kinsky-féle reformok révén vált igazán egyenrangúvá a lovassággal és a gyalogsággal. Ebben a fejezetben kerül röviden ismertetésre az 1772-ben alapított önálló szállító szolgálat, avagy szekerezés. Utóbbiról sokat nem tudunk meg, bár talán érdemes lett volna körüljárni a „logisztika” kezdeteit, hiszen ez a II. József idején néhány száz fős testület a huszadik századra önálló haderőnemmé nőtte ki magát.

Nagy-L. István sommás értékelése szerint az ütegszervezet bevezetése előtti cs. kir. tüzérség története nem a „sikerektől hangos”. Bár az ágyúdörgés egyébként sem csendes műfaj, a szerző megállapítása más miatt is némileg árnyalásra szorul. A tüzérség működését valóban meghatározta az a tény, hogy a lövegek zöme a gyalogság kötelékében, ezredlövegeként tevékenykedett. Ez a koncepció a napóleoni háborúk idejére elavultnak számított. Az osztrák tüzérség azonban igen nagy tekintélyt szerzett magának még a hétéves háború folyamán és a bajor örökösödési háború eseménytelensége is annak köszönhető, hogy Nagy Frigyes nem kockáztatta meg az erős állásokat elfoglaló és hatékony tüzérséggel rendelkező cs. kir. csapatok megtámadását.

A könyv részletesen elemzi az ütegszervezet bevezetése (1808) utáni időszak tüzérségének alkalmazását is. Nagy-L. István szerint Károly főherceg tüzérsége kitűnő teljesítményt nyújtott az 1809. évi háborúban. A cs. kir. hadsereg ekkor ugyanis megtalálta a fegyvernem „alkalmazásának ideális módját”. A szervezettörténeti rész utolsó fejezetében a szerző röviden a műszaki csapatok (aknászok, mérnökök, hidászok és utászok) szervezeti fejlődését mutatja be.

A negyedik fejezet a hadsereg magasabbegység-szervezetét tárgyalja. Miután áttekintette a hadművészet átalakulását és a hadtudomány fejlődését e kérdésben, a szerző elemzi a császári-királyi hadsereg evolúcióját az egységes „vonalhadseregtől” a francia mintára szervezett immár önálló, összefegyvernemi „mini hadseregekből”, hadosztályokra és hadtestekre tagolt haderőig. Károly főherceg 1809-es hadserege a szerző szerint már egy „világos, letisztult és a hiányosságai ellenére is a korábbiaknál jóval hatékonyabb” szervezetben került bevetésre.

A könyv ötödik fejezete a császári-királyi hadsereg létszámadatai tükrében tekinti át az 1765-től 1815-ig a háborúkat, kijelölve az erőkiegészítés fókuszait. Az adatsorokból világosan kiderül, hogy a Habsburg Monarchia katonai hatékonyságát erősen korlátozta az a tény, hogy általában jelentős erőket kellett ellenséges szomszédjai megfigyelésére hátrahagyni. Így volt ez a francia háborúk során is, amikor a lengyel kérdés miatt egészen 1796-ig nagy létszámú seregtestek maradtak vissza a hátországban.

A szerző monumentális vállalkozását egy összegzéssel zárja, melyben kiválóan összefoglalja a könyv főbb állításait. Értékes adalékokkal szolgál az egyes alakulatok létszámának változásait

közlő melléklet, mely a szerző a bécsi hadilevélár *Alte Feldakten* fondjából sziszifuszi munkával kigyűjtött adatait közli az 1792 és 1815 közötti időszakból. Ezekből a számsorokból könnyen kihüvelyezhető az előírt és a tényleges állomány közötti gyakran jelentős különbség.

Összességében elmondható, hogy Nagy-L. István munkája hiánypótló, hiszen az idén éppen százszentéves, hasonló jellegű Újhelyi-féle monográfia (*Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig*) nagyjából addig megy el a hadsereg ismertetésében, ahol szerzőnk a fonalat felveszi. A munka néhol kissé „túlvállalta” magát, hiszen a szerző egy nagy korszak összes hadügyet érintő területére elkalandozott, mely szükségszerűen kissé egyenetlen színvonalat eredményezett. Másrészt, ezeket az egyenetlenségeket tekinthetjük egy páratlanul érdekes jelenség, egy összetett állam összetett hadseregének bizonyítékaként. Ennek az államnak a nehézkes államszervezet és a szűkös pénzügyi erőforrások ellenére szembe kellett néznie az újkor összes katonai kihívásával a kopár balkáni hegyektől a flandriai lapályig. A könyv remekül használható szervezet-történeti kézikönyvként, adattárként, sőt, eseménytörténeti vázlatként, amint azt jelen sorok írója is tanúsíthatja.

Lázár Balázs

BENE JÁNOS (SZERK.)

SZABOLCSI HONVÉDEK ARANYKÖNYVE 1848–1849

(*A Jósa András Múzeum Kiadványai 69., sorozatszerkesztő Bene János. Nyíregyháza, 2013. 278 o.*)

1848 elején a „Népek Tavaszának” nevezett forradalmi hullám Európa számos országát érintette. Ám ezek közül is kiemelkedik a magyar forradalom és szabadságharc, mert egyedül csak ez a „mozgalom” volt képes arra, hogy önerejéből hosszútávon is fennmaradjon, és leveréséhez végül két nagyhatalom összefogása kellett. Köszönhető volt ez elsősorban annak, hogy már az 1830–40-es évek országgyűlési vitái folytán kialakult az a „reformcsomag”, amely az egész lakosság számára biztosíthatta a fejlődést; és ennek 1848 áprilisában való életbeléptetése Magyarország egészét elindította a polgári átalakulás útján. Az így kialakuló összefogás tette aztán lehetővé, hogy a cs. kir. ellenforradalom támadására válaszul tömeghadsereget lehessen létrehozni, amely Európában a legtovább volt képes a forradalom vívmányainak védelmére. Az utóbbi időben örvendetes módon számos kiadvány foglalkozott az 1848–1849-es önvédelmi harc megszervezésével és történetével, ám ezek többsége felülnézetből, a kormány és a hadvezérek oldaláról közelítette meg az eseményeket. Pedig hiába dolgozott volna ereje megfeszítésével gróf Batthyány Lajos miniszterelnök és később Kossuth Lajos, az OHB elnöke, ha a helyi vármegyei és városi hatóságok nem tettek volna meg minden tőlük telhetőt; és hiába szőtt volna zseniális terveket Görgei Artúr vagy József Bem tábornok, ha nem álltak volna mögöttük katonáknak állt polgárok és parasztek ezrei, akik 1848 januárjában még aligha gondolták, hogy alig pár hónap múlva majd a honvédseregben fognak szolgálni. A nemrég megjelent új kötet nekik, mégpedig elsősorban a korabeli Szabolcs vármegye helyi vezetői, illetve lakosai erőfeszítésének, és áldozatvállalásának állít emléket.

Ahogy a bevezetőben maga a kötet szerkesztője, *Bene János* is megjegyzi, 1848–1849-ben Szabolcs vármegye a küzdelem 16 hónapja alatt akkori kétszázéves lakosságához mérten erején felül teljesítette a haza iránti kötelességét, hiszen – a levéltári források tanúsága szerint – közel 5000 újoncot adott a honvédseregnek. Az új album pedig segítséget ad ahhoz, hogy az egyes helységek saját hőseik emlékét megőrizhessék és ápolhassák.

A *Hermann Róbert* által írt ajánlás az 1848–1849-es „nagy év” sikerének „titkát” foglalja röviden össze. Ez az „érdekegyesítés” volt, amely nemest, polgárt és parasztot; az ország magyar és nemzetiségi lakosságának jelentős részét is képes volt összefogni és felsorakoztatni a „törvényes forradalom” útján hatalomra kerülő, felelős magyar kormány mögött. Ennek volt köszönhető, hogy az új, polgári fejlődést elősegítő törvények gyorsan elfogadásra találtak; ez tette lehetővé a nemzet-

ország, majd a honvédség megszervezését, és a fegyveres harc vállalását a kezdettől túlerőben lévő cs. kir. ellenféllel szemben. Az egész országra kiterjedő, a lakosság egészét megmozgató küzdelem óriási energiákat szabadított fel, és a vereség ellenére is „összekovácsolta” a nemzetet, és – ahogy a szerző megállapítja – a nemzeti emlékezet ugyanolyan „sarokpontja” lett, mint a honfoglalás, vagy az államalapítás. E másfél éves küzdelem helyi, szabolcsi hőseit mutatja be a kötet, kormánybiztosoktól, alispánoktól, polgármesterektől egészen az egyszerű polgárokig és parasztokig.

Az első fejezet Szabolcs vármegye 1848–1849-es honvédelmi erőfeszítéseit mutatja be. A szerkesztő által jegyzett rész az 1848. márciusi pozsonyi és pesti eseményekkel indul, amelynek hírére március 21-én Nagyállóban megszervezték a szabolcsi Állandó (Központi vagy Közbátorsági) Választmányt, amely a továbbiakban a vármegye ügyeit intézte. Március 25-től kezdődött a nemzetőrség megszervezése, amelyet helyi (települési) és mozgó (törvényhatósági) részre osztottak; utóbbit a megye négy járásában tervezték állomásoztatni. A délvideki szerb fenyegetés miatt a kormány május 16-án elrendelte az első tíz honvédzászlóalj (akkori szóhasználatul „rendes nemzetőrség”) felállítását. Május 22-én a szabolcsi Állandó Választmány helyi pénzalapot jelölt ki a toborzás segítésére, és az önkéntesek felvételét Nagyállóban már május 26-án meg is kezdték. Finta Márton toborzóbiztos csapatának és a megyei szervek gyorsaságának köszönhetően június 11-ig 853 újoncot sikerült toborozni a 10. honvédzászlóalj számára, ami országos szinten is kiemelkedő sikernek számított. A nyár jelentős része fegyver és felszerelés gyűjtésével telt a megyében, ám amikor augusztus 13-án Batthyány miniszterelnök elrendelte az önkéntes mozgó nemzetőrség felállítását, Szabolcs ismét példás gyorsasággal reagált. Augusztus 23-án döntés született egy teljes, zömmel saját felszerelésű zászlóalj kiállításáról, szeptember 10-én Nagyállóban már fel is esküdött az új alakulat (a későbbi 48. honvédzászlóalj). Miután a horvát haderő támadása miatt szeptember 14-től megkezdődött a honvéd tömeghadserg létrehozása, Szabolcsnak összesen 3471 főt (127 ember után 2 újoncot) kellett kiállítania. Ez novemberre nagyjából sikerült is; sőt, más alakulatok kiegészítése mellett egy teljesen új zászlóaljat is sikerült felállítani. 1849. eleje a meglévő alakulatok kiegészítésével, felszerelésével és ellátásával telt, míg végül április 24-én újabb 50 000 fő kiállításáról döntött az országgyűlés. Ebből a vármegyére 868 fő jutott, és bár egyre nehezebb körülmények között, de június 21-ig 53 fő kivételével ezt a kontingenst is sikerült felállítani. Többre már nem jutott idő: a cári orosz csapatok június végén elérték a megye területét. A szerző zárásként megállapítja, hogy Szabolcs népességének kb. 2,3 %-a szolgált a honvédség alakulataiban, amely országos viszonylatban kiemelkedőnek számít; a néhol „száraznak” tűnő adatokat pedig személyes sorsok felvillantásával oldja.

A második fejezetben *Kedves Gyula* a szabadságharc hadseregének szabolcsi katonáival foglalkozik. A szerző először röviden összefoglalja a magyar honvédség megszervezésének történetét, illetve bemutatja, hogy az új hadsereg alkotóelemeit képező egykori cs. kir., illetve honvéd, önkéntes és önkéntes nemzetőr alakulatok milyen részarányban álltak/állhattak szabolcsiakból, majd a tábornoki, törzs-, fő-, és altiszti karból hoz jó néhány példát kiemelkedő szerepet vivő szabolcsi tisztekre. Ezt követi a szabolcsi vonatkozású alakulatok felsorolása és rövid történetük. A cs. kir. 39. (Dom Miguel) soryalozegred mindhárom zászlóalja és gránátos osztálya is itthon harcolt, és mind a Délvidéken, mind északon, mind a főhadszíntéren megállták a helyüket. Hasonlóképpen kiválóan harcolt a cs. kir. 6. (Württemberg) huszárezred, akik Komárom védelmében, illetve Erdélyben tüntek ki. Bár alapvetően erdélyi kiegészítésű volt a cs. kir. 62. (Turszky) gyalozegred, 1848 nyarán számos szabolcsi legényt kapott; I. zászlóalja Komáromban, II. zászlóalja a Bácskában vívte kezdetet. A 10. honvédzászlóalj a honvédség egyik „alapzászlóalja” közé tartozott, amely a Bánátban és Buda ostrománál tűnt ki. Az önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljból alakult 48. honvédzászlóalj a honvédség egyik legjobb alakulata lett; zászlójára megkapta a III. osztályú katonai érdemrendet. A tömeghadserg felállításának kezdetén alakult 28. honvédzászlóalj mindenütt jól megállta a helyét, ám ez már nem mondható el a 43. és 139. honvédzászlóaljakról, vagy az 5. (Radetzky) huszárokról. Ezt a részt az egyéb huszár-, tüzér-, illetve műszaki alakulatokhoz kerülő szabolcsi legényekről szóló összegzés zárja le.

A harmadik, egyben a legnagyobb rész a tulajdonképpeni „aranykönyv”. Ahogy ennek előszavában *Bene János* is leírja, ez nem a korabeli avatójegyzékek beosztását követi, hanem csak a fontosabb adatokat tartalmazza (név, avatás éve és napja, életkor, vallás, mesterség, polgári állása (nős, családos-e), magasság (láb, hüvelyk, vonal), szolgált-e korábban, illetve a „megjegyzés” rovat).

Maga a táblázat a megye korabeli járásaira bontva településeiként tartalmazza az ott sorozott újoncokat, nemcsak a honosakat, hanem a máshonnan származó, de ott a hadseregbe jelentkezőket is. A helységek között vannak eltérések: van, ahol a háború végéig maradt újonchátralék, míg másutt a szabottnál több embert is kiállítottak. A Szabolcsban sorozás alá került kb. 5000 főből hozzávetőleg 4000 nevét és adatait ismerhetjük itt meg; közülük kb. 1600 esetben azt is, hogy melyik alakulathoz kerültek. Az adatsorok egyrészt segítik a helytörténeteseket és hagyományőrzőket, másrészt az 1848-as honvédsereget érintő szociológiai kutatásoknak is komoly forrásbázist biztosítanak. Az egyszerű szemlélő számára mégis talán a „megjegyzés” rovat a legérdekesebb, hiszen itt nemcsak arról tájékozódhatunk, hogy az illető önkéntes vagy sorozott, esetleg mást helyettesítve került a hadseregbe és melyik alakulathoz. Sok esetben ugyanis kifejezetten személyes információkhoz juthatunk: például a vármegye személyes ajánlásairól, amivel tisztnek vagy altisztnek ajánlja az illető újoncot; esetleg arról, hogy saját felelősségére sorozták be a korábban (pl. Debrecenben) elutasított honfit. De olvashatunk itt olyan önkéntesről is, aki „fogadópenzét” a haza javára ajánlotta fel, és persze olyanról is, aki azért állított maga helyett újoncot, „hogy reája a katona sors húzás soha ne jöjjön”. És előfordulnak itt olyan „családcentrikus” újoncok is, akik feleségüket is vinni akarták a háborúba... Az adattáblázatok monotonikus sorát helységenként az adott falu/város kiemelkedő katonai személyiségeinek képe és rövid életrajza, illetve az ottani 48-as honvédelemlékművek, valamint honvédsírok képei teszik könnyebben „fogyaszthatóvá”.

A számos színes képpel, grafikával díszített, kiváló minőségű kiadványt forrás- és irodalomjegyzék, illetve helységnévmutató zárja.

A műben, mint minden kiadványban, előfordulnak kisebb hibák, tévesztések és elírások is. A lagerdorfi (strázsai) ütközet nem 1848. november 7-én (36. o.) vagy 11-én (146. o.), hanem 9-én volt. A 6. (Württemberg) huszárezred 1849. június 16-án Zsigárdnál valóban sikeresen, „halálmegvető bátorsággal” rohamozta meg a cs. kir. tüzérséget, de az összecsapás második felében éppen az ő cs. kir. vértesek előli megfutásuk okozta az ütközet elvesztését (36. o.). A 10. honvédzászlóalj nemcsak 1848. december közepétől Damjanich vezetésével, hanem már hónap elején, Vetter alatt is komoly harcba került Tomasevác december 5-i ostrománál (36. o.). A fenti zászlóaljnak 1849. június 26-27-én nem kettő, csak egy százada szakadt el a zömtől (37. o.), és a Kmety-hadosztály többi alakulatához hasonlóan valójában a 10. honvédzászlóalj is lekéste a július 14-i kishegyesi ütközetet (37. o.). A cs. kir. 62. (Turszky) sorgyalozezred I. zászlóalja nem oszlott fel teljesen (38. o.), hanem testületileg átlépett a honvédségbe; ők alkották az újjáalakított 18. honvédzászlóalj alapját. A 48. honvédzászlóalj nem 1849. június 20-án Perednél (38. o.), hanem 21-én Királyrévnel aratott sikert a cs. kir. gránátosokkal szemben. A 28. honvédzászlóalj 1849. január 19-én nem a 9. honvédzászlóalj mellett harcolt Versecnél (39. o.), hanem önállóan. A 43. honvédzászlóalj nem tartozott az Asbóth-hadosztály állományába (41. o.), így nem is harcolt 1849. április 11-én Kőbányánál (a Közlöny hivatkozott részében nyomdahiba van: nem a 43. és 69., hanem valójában a 49. és 63. honvédzászlóaljak vettek részt az összecsapásban). A 46. honvédzászlóalj nem szolgált az észéki erődben (58. o.). A kassai ütközet 1849. január 4-én és nem 5-én volt (59. o.). A cs. kir. 10. (Vilmos) huszárezred századai Galíciában és nem Bukovinában állomásoztak (92. o.). Jelics József főhadnagy 1848. november 14-én Prellenkirchennél őrzőjáratával nem egy század (259. o.), hanem csak egy szakasz cs. kir. gyalogost szórt szét. Végezetül Újfehértó korabeli lakossága aligha csak 1710 fő volt (266. o.), ha a (127 fő után 2 újonc) kivetés szerint 142 főt kellett kiállítania.

A fenti megjegyzések ellenére a recenzens csak ajánlani tudja minden, a részletek iránt érdeklődő szakmabelinek és a szélesebb közönségnek ezt a nagyon szép kiállítású kötetet, és reméli, hogy a jövőben a többi megye 48-as újoncnévsorai is kiadásra kerülnek, amelyek komoly segítséget jelentenének, különösen a helytörténetesek és a családfakutatók számára.

Kemény Krisztián

JACEK BŁOŃSKI

PRZEMYŚL. TWIERDZA NIEZDOBYTA PRZEMYŚL*(Magyarul: A bevehetetlen erőd, Przemysł. Projekt Plus, Winiary, 2011. 326. o. ISBN 978-8-3932-1652-9)*

Bár Magyarországon is egyre kevesebben tudják, miben rejlik a magyar ember számára kiejthetetlen nevű város, Przemysł fogalma, az érdeklődés iránta még könnyen felkelthető.

Az I. világháború kitérésének közelgő századik évfordulója, amely magában hordozza Przemysł meg-megújuló ostromainak, védelmének, elestének centenáriumát is, kínálkozó alkalma a megemlékezéseknek. A megemlékezés akkor maradandó, ha gondolkodással, empátiával párosulva hat a tudatra. Abban biztosak lehetünk, hogy az elkövetkező két esztendőben Przemyslről, „Magyarország várkapujáról” sok szó esik majd. Fel kell készülni a nagyközönség fel-fellobbanó – történelmi zárándokutakkal is társuló – kíváncsiságának kielégítésére. Erre alkalmas Jacek Błóński könyve.

Jacek Błóński, a Przemysł-földi Nemzeti Múzeum munkatársa közel kétszáz, részben tudományos- népszerűsítő cikket szentelt Przemysł és erődrendszere, valamint környéke történetének. A *Przemysł. A bevehetetlen erőd* című könyv sajátos cikkfüzér, amely időrendisége, tematikai ciklizáltsága révén jó áttekintést ad az erődrendszer históriájáról az 1850-es évek első harmadának végétől az 1920-as évek elejéig.

A két részből álló kötet alfejezetei önálló írásokként is kerek, lezárt történeteket tárnak elénk. Ezek mindegyike Przemyslre, az erődre, a városban és az erődrendszerben zajló életre vonatkozik, s persze nem nélkülözi a szenzációt sem. Ez persze nem véletlen, hiszen a néhány évtized alatt lakosságát megsokszorozó város annak köszönhette a Monarchiában is kivételesnek számító fejlődését, hogy az őt övező harminc-negyven kilométer átmérőjű körben épült meg Európa Verdun melletti legnagyobb erődrendszere. A több évtizeden át folyó munka a szenzációterméshez is megtermékenyítette a talajt. A *Nagy hadgyakorlatok* (Wielkie manewry) című első fejezetből megtudható, hogy az 1896-os hadgyakorlatkor az új híradó, megfigyelési és tűzvezetési módszerek kipróbálása során az egyes erődök ellenálló-képességét is ki akarták próbálni. A X-es számú orzechowcei erődre 120 éles tüzérségi löszert lőttek ki. Az egyik lövedék, miután megsemmisítette a telefonkapcsolatot, a bizottság tisztjeit olyannyira elvágta külvilágtól, hogy a megsérült ajtón nem tudtak kijutni a szabadba. Közben továbbra is hullott rájuk az aknagránát. Mire minden elcsendesedett, s a katonák nagy nehezen ki tudták kívülről nyitni az ajtót, Karol Dohalek százados teljesen megöszült.

A következő fejezet, *A mi főhercegünk* (Nasz arcyksiążę) békésebb témát dolgoz fel. Azt, hogy az 1897 és 1901 között a 47. przemysli gyalogezredben szolgáló Ferdinánd Lipót főherceg nemcsak katona, hanem zeneszerző, mi több hősszerelmes is volt. A Galgóczy Antal tábornoknak ajánlott indulóját az ezredzenekar eljátszotta, s kottáját a nagyközönség számára kiadta. Ennél persze érdekesebb, s következményeiben sem elhanyagolható tény, hogy szerelme, Wilhelmina Adametz kedvéért lemondott főhercegi titulusáról azért, hogy feleségül vehesse. Hitvesével már Leopold Wöllfling néven telepedett le Svájcban. Az életre szólónak ígérkező szerelem azonban néhány év múlva kihuny, s a volt főherceg két újabb sikertelen házassági kísérlet után Berlinben halt meg 1935-ben mint kereskedő.

A következő fejezet – *Ábrahám tragikus szerelme* (Tragiczna miłość Abrahama) – szintén Ámor körül forog. A 10. aknavető ezred egyik katonája, Abraham Gartner 1911. május 24-én agyonlőtte a vele szakítani akaró jegyesét Hanetát, majd magával is végzett. Az ilyen jellegű dráma persze a katonaságnál nem mondható rendkívülinek. Annál inkább az *Przemysli erődrendszer léghajói* („Podniebne statki” Twierdzy Przemysł) című fejezetben tárgyalt történet, melyből megtudhatjuk, hogy a léghajók milyen szerepet játszottak az erőd történetében. A levegőbe emelkedő tüzérségi megfigyelőpontok nélkül ugyanis nem lehetett felszámolni az orosz ostromútegeket. Vagyis a léghajók elengedhetetlen feltételei voltak az osztrák–magyar útegek, köztük a 305 milliméteres tarackok eredményes működésének.

A könyv három fejezetet is szentel a kémtevékenységnek, a hírszerzésnek és az elhárításnak. Nem véletlenül. Przemysł mágnesként vonzotta a kémeket és a szabotőröket. A kémek közül persze

az osztrák–magyar hadsereg „üdvöskéje”, Alfred Redl a leghíresebb, akit már 1900-ban századosként beszervezett az orosz katonai titkosszolgálat, miután leleplezte homoszexuális vonzalmát és pénzt igénylő szvenvedélyeit. (Többek között a luxusautók iránt.) Redl a przemysli erődtímnyre vonatkozó anyagok kijuttatásával is helyrehozhatatlan károkat okozott az osztrák–magyar hadseregnek, amelynek – ugyancsak Redltől megszerzett – Szerbia elleni felvonulási terveit Moszkva időben átadta Belgrádnak. (Ez is hozzájárult a Monarchia Szerbiában elszenvedett katasztrofális vereségeihez a hadüzenet utáni első hónapokban.)

A kémtörténetek az I. világháború kirobbanásával és galíciai fronteseményeivel folytatódnak. Az orosz csapatok villámgyors győzelmeik nyomán már szeptember 19-én elérték a Przemysli erődöt, amelyet néhány nap múlva szoros ostromgyűrűbe fogtak. Ennek nyomán vívott magányos ütközetet Kosiński őrmester, aki néhány katona kíséretében megpróbált postaküldeménnyel átkelni az ostromgyűrűn. A másik őrmester, akinek hősiességét külön fejezetben – *A hős őrmester* (Bohaterski feldwebel) – mutatja be a szerző, Fedor Prohaska. Alakjának megidézésével az Błoński kimondott célja, hogy bebizonyítsa: hamis az a csehekről rajzolt általános kép, hogy az I. világháborúban mind gyávák lettek volna.

A szerző külön fejezetet szentel Przemysl magyar védőinek: *A przemysli oroszlánok – „Magyarország várkapujának” védelmezői* (Lwy przemyskie – obrońcy „Bramy Węgier”). Ebből kiderül, hogy Przemysl az itt nagy számban szolgáló honvédek révén magyar városnak is számított, s vázlatos képet kapunk a honvédek helytállásáról a két ostrom hónapjaiban. *A titokzatos archívum* (Tejemnicze archiwum) folytatása az előbbi fejezetnek. Azt mutatja be Błoński olykor a misztikum mázát is használva, hogy Péterfalvi Molnár Elek ezredes és tisztársai miként mentik meg a magyarokra vonatkozó dokumentumok egy részét – Kusmanek várparancsnoknak a minden irat megsemmisítésére kiadott parancsával dacolva. Błoński Molnárék akcióján kívül Gyóni Gézáról is ír, s idézi a *Csak egy éjszakára küldjétek el őket...* című híres versét.

Az első részt lezáró fejezet – A „San Rideau” erőd kísértete (Upiór fortu – „San Rideau”) – inkább a kötet végére kívánczokra. Ugyanis annak a két orosz tisztnek hátborzongató sorsát ismerteti, akik az erődtímnének felrobbantása után az egyik erődtímné romhalmazában rekedtek. Az egyik tiszt, Novikov két év után öngyilkos lett, a másikuk naplójában leírta, hogyan hunyt ki benne nyolc éven át tartó pokoli kényszerfogsága alatt a remény. A túlélésre egyébként az adott lehetőséget, hogy a romok egy élelemiszerraktárat is maguk alá temettek. Amikor a naplóíró földig szakállas, kísértetszerű lényére rábukkantak, s kórházba vitték, már csak pár óráig tudták életben tartani.

A könyv második része Przemysl ostromának három szakaszát írja le. Ennek fejezeteiben nagyobb szerepet játszik az események tudományos népszerűsítő áttekintése, s kisebb hangsúly helyeződik az egyéni sorsokra. Przemysl ostromának első szakasza 1914. szeptember 26-tól október 9-ig tartott. Az oroszok 91 786 katonával és 1331 ágyúval rendelkeztek. Az osztrák–magyar hadsereg Przemyslt védő erői 131 000 embert, 21 000 lovat számláltak, de Błoński szerint – igazi harcértékűnek csak a 23. honvédhadosztály volt mondható. A második ostromzár november 5-től az erődrendszer 1915. március 22-én történt feladásáig tartott. A szerző aláhúzza, hogy Przemyslt az éhség készítette megadásra.

A második ostromzár is két szakaszra osztható. 1914 decemberében, részben annak hatására, hogy Limanovától a Dunajec vonaláig szorították vissza az orosz erőket, a körülzárt erődrendszerből is kezdeményeztek kitoréseket. 1915 januárjában és februárjában azonban, mint ahogy erről külön fejezetben szerezhetünk tudomást, az éhező helyőrség pusztán az erőd védelmére, megtartására szorítkozik. Az éhség leküzdésére 1914. december 23. és 1915. január 5. között hétezer lovat öltek le (ami ellen a magyarok is tiltakoztak). 1915. január 1-jén az erőd védelmét papíron 127 188 katona látta el 14 456 lóval. A lovak megölése kapcsán az a vicc született, hogy a védők olyanok, mint a trójai görög hősök. Azzal a különbséggel, hogy míg a derék görögök a ló hasában bújtak meg, Przemyslben a lovak kerültek a katonák hasába. Február közepén újabb 3500 ló megölését engedélyezték, ami március 27-ig biztosította az élelmet a katonáknak és a lakosoknak.

Az éhség mellett a dezertálás is gyengítette a védők erejét, valamint az, hogy Kelet-Galícia rutén (ukrán) lakossága felszabadítóként fogadta a benyomuló cári hadsereg katonáit. (A cár iránti reményeket az orosz hadsereg Magyarország elleni intervenciója lobbantotta fel 1849-ben.) Így az erődrendszeren belül és kívül minden rutén gyanússá vált, s ez gyakran véres, olykor igazságtalan megtorlást váltott ki a védők részéről. Ilyet a szerző többet is ismert.

Az osztrák–magyar hadseregből persze nemcsak rutének és csehek dezertáltak, hanem magyarok is. Błoński ismertet egy esetet, amikor Tamássy tábornok – tisztjeinek nyomására – kénytelen megkegyelmezni egy azelőtt hősiesen harcoló dezertőr honvédeknek.

Az erődrendszer feladására március 22-én került sor. Az előző napon ellőtték a tüzérség lőszerkészletét, tönkretették a fegyvereket, majd felrobbantották az egyes erődöket. Miközben 117 000 altiszt és közlegény, valamint 2500 főtiszt és törzstiszt vonult fogságba – jelentős részben magyarok – az orosz hadsereg az épségben maradt városon kívül csak a romhalmazzá vált erődöket tudta megszállni.

Ez utóbbinak köszönhetően a harmadik, immáron német és osztrák–magyar ostromzár csak két és fél hétig tartott. Przemysl a golicei áttörést követően június 3-án szabadult fel. A bevételért 6500 embert veszítő központi hatalmak június 6-án díszszemlét tartottak, miközben a várostól keletre még dörögtek a fegyverek.

Jacek Błoński munkájához kizárólag lengyel nyelvű szakirodalmat, dokumentumgyűjteményeket, emlékiratokat használt, gazdagon merítve a korabeli przemysl-i sajtóból is. Írásai színesek, izgalmasak. Beavatják az olvasót a város hetvenéves – s ezen belül kiemelten az I. világháborús – történetébe. A könyv lefordítását megfontolandónak tartom. A korszak és a város iránt érdeklődő magyar olvasó, de a korszakkal foglalkozó történész is haszonnal forgathatja.

Kovács István

TRAIAN SANDU

UN FASCISME ROUMAIN. HISTOIRE DE LA GARDE DE FER

(Perrin Paris, 2014. 494 o. ISBN 978-2-262-03347-7)

Aktuális könyvet írt a Vasgárdáról Traian Sandu, a Sorbonne tanára. Művének főcíme *Egy román fasizmus* – határozatlan névelővel; azért pontos a cím, mert több fasiszta mozgalom közül éppen a Vasgárda, másképpen a Szent Mihály Arkangyal Légio vált történelemformáló erővé. Nemcsak egy az európai fasizmusok közül, hanem a német és az olasz után a legjelentősebb. Ebben van valami rejtélyes, hiszen 1937 decemberében az *Angyali üdvözlés* című lap okkal hirdette: „Öten voltunk” – „Egymillióyan vagyunk” – „Az egész ország leszünk”. A múlt és jelen idejű állítás igaz, a prófécia viszont nem vált valóra, bár – egy időre – hatalomra jutott a Mozgalom, igaz, azután, hogy vezérkarát lefejezték, s a kormányzásban való négy hónap részvétel után likvidáltak. Hogyan történt?

Traian Sandu a Légio alapításától a kormányba kerülésig követi a fejleményeket, a legionárius doktrínát, a vezér karizmatikus képzésének technikáit, a mozgalom szervezetét és társadalmi bázisát elemzi, a legionárius kormányzást és annak csődjét, a mozgalom újabb üldöztetését, hordozóinak utóéletét mutatja be. Az interpretációs keret kialakításában elsősorban Roger Griffin szemléletére alapozott: a fasizmus palingenetikusan ultranacionalizmus, valamint többször is hivatkozik Roger Eatwell karizma-felfogására. A téma feltárása során Traian Sandu minden eddigi monográfiánál nagyobb levéltári anyagot mozgat meg. Teheti ezt azért, mert időközben Ioan Scurtu irányításával nyolc kötetnyit válogattak a levéltári forrásokból. Igaz, a Codreanu-peranyagban található iratokból nem közöltek forrást, és ezt Sandu sem nézte át. Hiányolom Ioan Hudiță, Maniu bizalmasának naplóit, amelyek közül egyet sem említ, és C. Argetoianu naplóiból is többet lehetett volna idézni (igaz, utóbbi inkább csak szórakoztat a maga gunyoros helyzetmegítéléseivel). Ugyanakkor kétségtelen, hogy eddig ez a legteljesebb és legkorszerűbb Vasgárda-monográfia, nincsenek benne sánda kiszólások.¹

¹ Mint például az egyik 1997-es – valóban nagy anyagot megmozgató – monográfiában, amelynek szerzője Codreanu egyik felmenője, Agafia, apai nagymama magyarságával magyarázza Codreanu vérengző természetét: *Zamfirescu Dragoș*: Legiunea Arhangelul Mihail. București, 1997. 52. o.

Kétségtelen, hogy a főszereplő, Corneliu Zelea Codreanu, a „Kapitány” nélkül elképzelhetetlen a mozgalom sikeressége. Rejtélyes alak, keveset tudunk róla. Elsősorban csak azt, amit saját magáról elárult. Hagiográfiája hatalmas, de nem készült róla megfelelő színvonalú életrajz, melynek elsősorban a forráshiány az oka. A kortársak közül egykori iskolatársa, Petre Pandrea gyürkőzött neki, hogy életrajzot – melyből a továbbiakban bővebben idézek – írjon róla, először a háború után, aztán a börtönben, ahol volt alkalma legionárius cellatársaival eszmét cserélni. Bár a börtönben nőről nem illett, sőt – íratlan törvény szerint – tilos volt beszélni, a Kapitány öccse, Cătălin és egyik közeli munkatársa, Victor Vojen elpletykálta, hogy Victor Silaghinak viszonya volt a Kapitány feleségével. Összehívták a legionárius becsületbírósgát, amely még meg akarta ölni Silaghit, mert „a csúnyácska ribanc” besározta a Kapitány eszményeit. A tett rossz fényt vetett volna a Mozgalomra, az ügyet eltussolták. Pandrea szerint a botránynak és annak, hogy Ioan I. Moța a Kapitány nővérét, Iridentát már úgy vette feleségül, hogy azt A. C. Cuza, az antiszemitizmus prófétájának a fia már teherbe ejtette, nem maradt következmények nélkül: „Ezek az erotikus kalandok a nemzeti politikában katasztrofális szerepet játszottak, beteges személyiségeket dinamizáltak, és beteges ideológiai irányzatokat hoztak létre, amelyekben a bosszúvágy az elleplezett reménytelenséggel félelmetes és szörnyű robbanásokhoz vezetett.”

Az ehhez hasonló történeteket elhagyva további sikamlós területre jutunk. A fasiszta vezérek jellemzésénél óvatosan kell fogalmazni, a pozitív tulajdonságaikról szóló megnyilatkozásokat nem szívesen említjük, vagy csak megszorításokkal, nehogy részre hajlás legyen a vád. Sandu is kerüli a verifikálhatatlan történeteket, felfogását tökéletesen tükrözi munkája első fejezetének címe: *Codreanu, a háborús nosztalgia által színéváltozott középszerűség: miként gyártanak karizmatikus főnököt*. A méltányosság kedvéért hozzá lehet tenni, hogy a Kapitány első sorban önmaga valószínűleg meg saját magát. Hozzá lehet tenni, hogy az említett Pandrea egykori iskolatársát – iránta való gyűlöletét is megvallva – korlátoznak, tanulni nem akaróknak, mániákusnak, mozgáskényszeresnek tartotta, ugyanakkor mindenekelőtt jó szervezőnek, aki a játékokban nem ügyességével, hanem szenvedélyességével tűnt ki, és állt az egymással versengő diákcsoportok élére. Sandu jelzi, hogy Codreanu 18 éves korában elvégezte a botoșani-i katonaiskolát, de minősítését már nem idézi. Ebben egyébként az szerepel, hogy nagyon jó őrmester lesz; a minősítő elővigyázatosságára jellemző továbbá, hogy e ténny úgy állította be az egyik – egyébként kiváló – munka, hogy nem minősítették tábornokságra alkalmasnak.² Nem tudjuk azt sem, hogy 18 éveseket hogyan szoktak már előre „tábornokságra minősíteni”? Kérdés az is, hogy miért nem folytatta katonai tanulmányait, miért tanult inkább jogot, ő, aki a jog fölé helyezte magát. Vajon azért, mert a katonai hierarchiában nem tűrte saját alárendeltségét? A minősítésből mellőzött tények az idézett műből: „nagyon intelligens”, magatartása példás, vérmérséklete szangvinikus, jelleme szelíd. Pandrea szerint lelki sérülések érték (például a nagyobbak taknyosnak nevezték), amiket felváltva bosszúban és bűnbánatban élt ki – ez nem jellemezte a fasiszta vezéreket, akik amúgy rendkívül szívélyesek tudtak lenni magánkörben, ahogy Codreanu is. Egy példa: 1938 elején három óras interjút adott annak az angol zsidó újságíróknak, akit bukaresti zsidó ismerősei óvtak attól, hogy felkeresse a zsidófaló gyilkost. Aggódtak életéért, de Codreanu nagyon barátságos volt, miközben kifejtette: „Meg kell semmisítsük a zsidókat, mielőtt ők semmisítenek meg minket,” és ezért „az utolsó zsidónak is el kell hagynia az országot”. Azt is elmondta, hogy hatodik érzéke van ahhoz, hogy bárhol megismerjen egy zsidót, és ilyenkor elfogja valamiféle borzalom. „Szeretem Önt” – mondta neki, adott neki egy képet, és miután megjelent az interjú, könyvét e szavakkal dedikálta neki: „Sok szeretettel korrekt újságírói magatartásáért”. Ezek után jogosan jegyezte meg az újságíró: nem tudja megfejtetni „a zsidóverő gyilkos” irányában tanúsított „barátságos magatartás rejtélyét”. A nagyobbik rejtély, hogy a Kapitány meg volt elégedve az interjúval, amit némi borzongás nélkül ma aligha lehet olvasni.³

Visszatérve a monográfiára, Sandu mellőzi az ehhez hasonló történeteket, a vezéri karizmát állítja előtérbe. Ez ma a faszizmus-irodalom kedvenc vesszőparipája: korábban is éltek a Max Weber által felvetett fogalommal. Amikor Ion Negoițescu, a mozgalomból kiábrándult és kigyógyult irodalmár az ugyancsak kiábrándult és kigyógyult másik irodalmárt, Ion Chinezut arról faggatta,

² Francisco Veiga: *Istoria Gărzii de Fier 1919–1941*. București, 1993. 51., 324. o.

³ A. L. Easterman: *King Carol, Hitler and Lupescu*. London, 1942.

hogy Codreanu írásainak kínosan alacsony színvonala mellett miként képzelhető el, hogy olyan gondolkodók, mint Eliade, Cioran, Noica „a Kapitány ideológiájának áldozataivá váltak”, ez volt a válasz: a karizma. Nagy-Talavera Miklóst, a magyar zsidó gyermeket annyira megbabonázta a lovas Codreanu jelenése, hogy később még a karizma szót sem tartotta megfelelőnek a Kapitányból áradó varázserő jellemzésére. Sandu a historiográfiai liturgiának megfelelően módszeresen használja a karizma kifejezést, s még bonyolítja is. Például Codreanút idézi, aki szerint nem programokra van szükség, hanem emberekre: „Programokat kerestek? Azok a sokaság valamennyi ajkán találhatóak. Inkább embereket kerestek.” – A kommentár: „A karizmatikus alkímia kontextusában nem lehetne jobban kifejezésre juttatni a társadalom várakozásai és a fasiszta főnök ajánlata közötti ideológiai képzetet.” – Ezzel megint csak egy rejtélyhez értünk, hiszen karizma, alkímia rejtélyes jelenségek. Nichifor Crainic, aki kezdetben Codreanu egyik mentora volt, majd a királynak és Antonescunak is propagandaminisztere, kommunista börtönök lakója, végül a külföldi románok megnyerését célzó nacionalista kommunista propagandával munkatársa, úgy emlékezett, hogy a fiatalokat nem is érdekeltte, mit mond a Kapitány, mondván, eszméik nekik is vannak, csak látni akarták Őt és hinni benne. Míg Mussolini és Hitler maguk teremtették meg a nacionalista pszichózist, Codreanunál fordítva történt, ő ennek a lelki állapotnak a terméke lett. „Ereje a kiontott vérben és a hallgatásban rejtett,” mert „ha beszélt, olykor mondott valamit, de ha hallgatott, akkor mindent elmondott.” – Megvallom, néhány ilyen idézetet szívesebben láttam volna Sandu szövegében, mint a sok okfejtést a karizmáról. Ugyanakkor találó Sandunak az a kitétele, hogy a fiatalok tömegei a gazdasági és társadalmi kilátástalanság előtt a karizmatikus hipnózisba menekültek. Sandu könyvében megvan az egészséges egyensúly a tényközlés és a karizmára, valamint a palingenezisre utaló okfejtések között.

A tények dokumentumai elsősorban a titkosrendőri jelentések és Codreanunak, valamint híveinek a megnyilatkozásai. A mozgalom saját iratanyagát többször is megsemmisítette. Csak az maradt meg belőle, amit a nyilvánosságnak szántak. Igaz, a titkosrendőri jelentések informátorai Codreanu belső köréhez tartoztak, de ezt valószínűleg maga a Kapitány tudta a legjobban, és az esetek többségében maga üzent nekik. Nem egyszerűen csak szónoki képességeinek a hiánya magyarázza tehát a hallgatás kultuszát. Jellemző, hogy csak egy rövid hangfelvétele ismert, a többi megsemmisítették.

Codreanu valójában a tettek embere volt. A világháború utáni jászvásári kommunista tüntetések letörésében tűnt fel, majd az 1922–23-as antiszemita diáktüntetésekben. Majd miután Románia alkotmányba foglalta az állampolgári egyenlőséget, és ezzel emancipálta a zsidókat, ezt megtorlandó, Codreanu mintegy ötdmagával merényleteket célzó összeesküvést szőtt miniszterek és zsidó rabbik ellen. Igazában Ioan I. Moța volt a szervezkedés lelke, és miután börtönbe kerültek, ő akarta lelőni az árulót, aki egyébként csak elfecsegte, hogy mire készülnek. Moța, a papji legnagyobb sajnálatára, csak megsebesítette áldozatát. Codreanunak pedig bizonyítani kellett, ha az élen akart maradni. És bizonyított: lelőtte a jászvásári rendőrfőnököt, akit zsidóbérencnek tekintettek, mert keményen megtorolta a zsidóellenes kihágásokat és Codreanút is elverte. Paradox módon ezzel a tettével vált országos hőssé. Sandu szerint több mint 19 000 ügyvéd ajánlkozott a védelmére – az adat Codreanu önéletrajzából való –, csakhogy a védő kifejezés félrevezető, mert az valójában védelemre jelentkező tanút jelent. Eleve összesen 14 000-re rúgott az ügyvédek száma egész Romániában, s a 19 000-es szám még tanúnak is sok. Kétségtelen, a tett megalapozta az immár 25 éves ifjú karizmáját, aki maga is az ügyvédi mesterséget választotta, bár csak ritkán gyakorolta azt. Az A. C. Cuza vezette antiszemita Nemzeti Keresztény Önvédelem Ligájának lett a tagja.

Sandu szerint Codreanu és Cuza a zsidókérdésben hasonlottak meg. A hagyományos felfogás a kérdésben talán közelebb áll a valósághoz. Codreanu paramilitáris szervezetet akart, Cuza nem akart konfliktusba kerülni az államhatalommal. Elég volt bejutnia a parlamentbe, és ott szellemeskedni. Egyetemi tanári és képviselői fizetéséből nagyon jól élt, akadémikus is lett, bár tudományos munkássága összeplagizált, közgazdaságának minősített – antiszemita – fércművekből áll, teológija pedig az *Őszösvetség* és Jézus zsidóságának tagadásából. Hogy megszabaduljon Codreanutól és Mojtától, némi pénzzel Grenoble-ba küldte őket tanulni. Moța doktorált, de Codreanunak nem ment olyan jól, haza szólította a harci helyzet.

1927-ben megalapították a Szent Mihály Arkangyal Légiót, melynek a Vaszgárda 1930-tól más szélsőjobboldali csoportokat is felölélő fedőszerve lett volna. Végül a kettő összeolvadt. Pandrea szerint a verekedésektől terhes román közéletben a minőségi fordulatot a gárda tette meg: „a bottól

a revolverig.” Csakhogy nem vaktában lövöldöztek. Igaz, Nicolae Totu lelőtt egy zsidó diákot, aki kifogásolta, hogy egyik tanára megalázza a zsidó diákokat. Emil Șiancu lelötte Tischler Mórt, mert az – úgymond – elrabolta a románok erdeit. Ezek az elemek hamar meg is találták aztán helyüket Codreanu mellett. Talán érdemes lett volna az eset kapcsán bőven kitérni arra, hogy a „keresztény” diákok nagyváradi országos kongresszusuk alkalmával 1927-ben miként verték szét a zsinagógát, dúltak fel boltokat, nem is beszélve egyéb tetteikről. Codreanu figyelte és tanulékony volt, észrevette, hogy a látványos botrányokozás nem lehet hatékony eszköz céljaik eléréséhez. Hiszen az ügy nemzetközi megütközést keltett, ami mellett csekély elégtétel lehetett, hogy az ellenzéki román sajtó a liberális kormányt vádolta a diákszenvedélyek kanalizálásával. Codreanu a továbbiakban ehelyett a felvonulásokat választotta, olyan szegény vidékeken, ahol antiszemita propagandával lehetett fel-tűnést kelteni.

A messianizmus légkörének kialakítása a helyzethez mérten tökéletesre sikerült. A forgatókönyv a következő volt: a legionárius lovasok egy-egy faluban összehívták az embereket, és közölték, hogy „mindjárt jön, akinek jönnie kell”. És Codreanu jött, fehér lovon, hallgatagon, legfeljebb olykor mondott egy-két mondatot. Igazán akkor hatott közönségére, ha hallgatott, miután a prefektus megtiltotta neki a beszédet. Valós történet, hogy Codreanuval az élen lovasok vonultak fel, akiknek mellére fehér keresztet varrtak – mindezt Vaida Voevod, a Maniu kormány belügyminisztere engedélyével. – Vaida tárgyalásokat folytatott is Codreanuval, mert a Vasgárdát alkalmasnak tartotta antikommunista erődemonstráció fitogtatására, és úgy vélte, hogy az irányukban tanúsított engedékenységgel saját befolyása alá tudja vonni a szervezetet.

1931-ben néhány legionárius bekerült a parlamentbe. 1933-ban a kommunisták komoly sztrájkokat szerveztek, Codreanu felkarolta a munkások követeléseit. A Vasgárda, miután komolyabb értelmiségiek is csatlakoztak, már nagyobb erőként jelenhetett volna meg a parlamenti választásokon, ha a liberális miniszter, Ion Duca be nem tiltja a szervezetet. – Válaszként lelőtték őt. Codreanu megúsza a felelősségre vonást, még idejében elrejtőzött; majd a hadbíróság felmentette. A királynak, bár nagyon megijed az eset kapcsán, jól jött a gyilkosság, mert Ducát gyűlölte, és utána maga is megpróbálta lekenyerezni a Gárdát. Hagyta, hogy fedőpártot alapítsanak *Mindent a Hazáért* névvel, hagyta, hogy kiépítsék hálózatukat, amit aztán végül is betiltott, mert kiderült, hogy Codreanu egyfajta valóságos ellentársadalmat épített ki. A király anyagilag támogatta a marosvásárhelyi diákkongresszust azzal a feltétellel, ha zsidó származású élettársa elleni fenyegetésekkel felhagy. – Nem tették. Viszont a Vasgárda egyre fenyegetőbb erővé vált. Két harcosa életét vesztette Spanyolországban – temetésük országos diadalúttá sikeredett. És ami a legsúlyosabb politikai lépés volt, a király felajánlotta Codreanunak a miniszterelnökséget, cserébe a kapitányi tisztért. A „tranzakció” aztán mégsem jött létre, a király fő kapitalistája, Malaxa szerint ezzel aláírta halálos ítéletét. Sandu szerint amíg Hitlert taktikai hajlékonyság jellemezte, Codreanu képtelennek bizonyult a kompromisszumra. Ezzel szemben úgy vélem, racionálisan döntött. A Kapitány jól mérte fel, hogy mozgalmal nem képes a hatalom részleges gyakorlására, ha elfogadja a csábító ajánlatot, a király „elhasználja” őket, mint ahogy valamennyi pártot elhasznált.

Codreanu teljes hatalmat akart, és az alkalmat várta. Az 1937-es választásokon a mozgalom fedőpártja a harmadik helyen futott be, és ezzel felborult a hagyományos párturalom. A királynak a Nemzeti Parasztpárt vezetőjét, Maniut kellett volna kineveznie miniszterelnöknek, és új választásokat kiírnia, ha tartotta volna magát a hagyományhoz. Csakhogy Maniu a királyt legérzékenyebb pontján sértegte meg, amikor szeretője eltávolítását követelte, ami az uralkodót érzékenyebben érintette, mint a parlamenti demokrácia követelése. Emellett Maniu a Vasgárdát is fel akarta használni, amikor a választások előtt megneemtámadási szerződést kötött Codreanuval. Ezzel némileg szalonképessé tette a Kapitányt. Csakhogy amíg ez többször is elmondta, hogy mihelyt hatalomra kerül, 48 órán belül csatlakozik a Berlin–Róma tengelyhez, addig Maniu a totális diktatúrával szemben a parlamentáris demokrácia és a nyugati orientáció mellett tett hitet. A király saját diktatúráját vezette be. Tegyük hozzá, Neller Máttyás, a kor kitűnő magyar újságírója, okkal tette szövé, hogy ha a liberálisok a Magyar Párttal szövetkeznek, megszerezhetnék volna a többséget.⁴ A politikai játék vége Codreanu letartoztatása lett, egy szálnalmas koncepció perben tízévi börtönre ítélték, majd 1938. novemberének végén királyi parancsra meggyilkolták.

⁴ Neller Máttyás: Goga tündöklése és bukása. *Magyarország*, 33. (1938. február 11.)

Életének vége szakadt, de karizmája legitímálta a mozgalmat. Sandu szerint Codreanu frazeológiája morbid és triumfalista. Pandrea mélyebbre tekintett, amikor Codreanu stílusát „végtelenül érzelgős – bestialításokkal kiegyenlített – tragikus lírikumként” jellemezte, és úgy vélte „a Vasgárda kimérának vagy titoknak tűnik, ha nem Corneliu Z. Codreanu szervező tehetsége felől próbáljuk értelmezni.” Sőt, a szervezés mellett Codreanu tehetsége, „egyedül valódi tehetsége” a körleveiben nyilatkozott meg. Riasztó olvasmányok, de ama bizonyos alkímia termékei. Van abban is némi alkímia, ahogyan Codreanu írásaiban saját élethelyzeteit és „tanításait” evangéliumi áthallásokat keltve adta elő – mint ezt Sandu gondosan bemutatja –, hiszen ez is része a karizma kialakításának. Ebből élt Codreanu utódja, Horia Sima is, akit kifejezetten antikarizmatikus figurának tekinthetünk. Jó tollú vulgarizátor, de írásaiból hiányzik az, ami Codreanu beszédmódjában hathatott a tömegekre. Sandu szerint Sima ügyes politikusnak bizonyult. A szerző okosan kerüli a codrenisták és a simisták vitáját. Márpedig az előbbieket egyenesen Simát teszik felelőssé Codreanu likvidálásáért, mert hiába intett nyugalomra a bebörtönzött Kapitány, Sima olyan terror akciókat szervezett, amelyekkel csak kiprovokálta azt, ami bekövetkezett. És a karizmatikus vezető helyére feltornászta magát az antikarizmatikus terrorista, aki valahogyan mindig mindent megúszott. Sandu szerint Sima „nagy húzása” abban állt, hogy német kapcsolatait eltűlozta, és ezzel a király előtt is jelentősebbnek tüntette fel magát a valóságosnál. Kérdés, vajon nem a titkosszolgálat építette őt be? Németország egyre sötétebb árnyékában és egyre erősebb gazdasági befolyásának hatására Moruzov, a dörzsölt kémfőnök és a király is egyre inkább érzékelt, hogy lassan véget kell vetni a semlegesség politikájának. Nyugatnak nincs elég ereje Németország ellensúlyozására, és ennek a szovjetellenes háborúhoz szüksége van Romániára – mármint az ország kőolajára és gabonájára. Ezért miután 1940 elején a román határőrség Simát elfogta, Moruzov megkötötte vele az alkut, és a király a kormányba is bevette, a letartoztatott legionáriusokat pedig szabadon engedték, mármint azokat, akik túlélték az üldözéseket.

1939 szeptemberében ugyanis egy gárdista kommandó lelőtte Armand Călinescu miniszterelnököt, hogy megtorolja Codreanu meggyilkolását, melyre válaszként ítélet nélkül mintegy 300 legionáriust lőttek le, és a tetemeket közszemlére tették ki. A királynak 1940 tavaszán már engedelmeyeket kellett tennie Németország felé. Sima viszont Besszarábia szovjet visszafoglalása után eltűnt, és a várható bécsi döntés ellen agítált, úgy tüntetve azt fel, mint a királyi politika következményét. Puccsot szervezett, ami természetesen hamvába holt. De Antonescu tábornok végül is a királyt arra kényszerítette, hogy fiának, Mihálynak adja át a trónt, és mivel szüksége volt tömegtámogatásra, Simát és a Vasgárda maradékát előszedte, s megalkották a nemzeti-legionárius államot.

Bekövetkezett, amit Codreanu jól érzékelt. A mozgalom túllépett rajta. Sandu idéz tőle egy találó megjegyzést: a király emberének tudtára adta, hogy már nem tudja megállítani a fiúkat. Viszont a hatalomra került fiúk hamar kiviselték magukat. Mindenki, aki rokonszenvvel adózott nekik, mélyen megkönnyebbült, amikor Antonescu felszámolta a Vasgárdát. Öröksége ugyanakkor megmaradt. Sandu találon jelzi a Ceaușescu-féle nacionálkommunizmus és a legionárius totalitárius elgondolások, valamint hatalmi technikák közötti hasonlóságot: népi diktatúra, körülhatárolt, de állandó mozgásban tartott elittel. Codreanu is váltogatta alfőnökeket, nehogy valamiféle regionális klientúra alakulhasson ki, és ez megfelelt annak, amit Ceaușescu a káderek rotációjának nevezett. 1964-ben amnesztiában részesültek a vasgárdisták, és jó néhányan közvélemény formáló pozícióba kerülhettek.

Sandu egyik alaptézise az, hogy a Vasgárda nem vallásos mozgalom, mint azt például a fasizmus-kutató, A. Hillgruber állította. Normális, euroszinkron fasizmusról van szó. Tökéletesen beleillik a palingenetikus modellbe. A Kapitány könyvének 1972-es francia fordítása ebben a vonatkozásban jobb, mint az eredeti. Amikor a román szövegben arról van szó, hogy a zsidókérdés megoldása komplexebb, mint azt Cuza képzeli, nos, ez után a mondat után még a francia fordító is – meghosszabbítva a gondolatmenetet –, hozzá tette, hogy ez a megoldás „szorosan kapcsolódik morális megújulásunkhoz”. Ugyanakkor kirajzolódnak a legionarizmus eredeti jellegzetességei, amelyek a román fejlődésből adódtak. Például abból, hogy – Sandu szerint – az államfő, a király egyben egyházfő is volt. Így miközben a Vasgárda instrumentalizálta a vallást és sok papot megnyert, a hivatalos egyház mindig a királyi akarathoz igazodott. A mai fasizmus-kutatás feltárta azt, hogy a nyugati fasizmusok is igyekeztek a kereszténység nyelvén beszélni, sőt Hitler is, miközben megfelelő működési teret engedett Himmleréknek, akik a katolikus egyház és a kereszténység

felszámolására készülődtek. Mussolini viszont a katolicizmus olyan használatára, mint Codreanu a román ortodoxiáéra, nem is gondolhatott. Hitler Németország felekezeti sokszínűsége miatt csak ökumenikusabb jellegű megnyilvánulásokat engedhetett meg magának. A legionarizmus sajátosságaként jelenik meg az is, hogy oly kiváló fiatal értelmiségi gárdával rendelkezett. Igaz, M. Polihroniadét nem nevezném „ragyogó”-nak, mint ahogyan ezt Sandu teszi. Széljáráshoz igazodó karrierista volt, aki úgy vélte, gyorsan bársonyszékbe emelkedhet a jobboldali dagállal. Külügyi elemzései laposak, és a Kapitány jól kiismerhette, ugyanis néhányszor megalázta, hadd tanuljon egy kis szerénységet. Arra ugyanakkor nem volt tere a szerzőnek, hogy Cioran eredetiségét részletezze, az extázis és a székszis összefonódását.

A Vasgárda történetének egyik tisztázandó kérdése a hitleri Németországhoz való viszony. Korábban állandó német befolyást és pénzügyi támogatást feltételeztek. (Tették ezt magyar kortársak is, mint például Bajcsy-Zsilinszky Endre. Ennek oka az lehet, hogy nem tudták másképpen megmagyarázni a Légio térhódítását.) Armin Heinen már tisztázta, hogy jelentős mértékű náci pénzek Codreanu idejében nem jutottak el közvetlenül a Vasgárdához. Inkább Gogát és Czuzát támogatták. Codreanun nem tartották komoly szövetségesnek, bár meggyilkolása heves reakciót váltott ki Hitlerből. Sandu maga mindezt elfogadja, de arról ír, hogy a náci szervek közvetlen nyomást gyakoroltak a legionáriusokra, hogy a többi szélsőjobboldali román erővel fogjanak össze – sajnos ehhez a kitételéhez nincs jegyzet, nem dokumentálja állítását. Bár feltehetően Moța és a Welt-Dienst levélváltására utalhat a szerző, arra, ahogy Codreanu barátja – a náci fúziós elképzelésekre válaszként – kifejtette, az összefogás csak elhasználná a Vasgárdát. Amikor viszont a Vasgárda hatalomra került, a náci államvezetés Antonescut támogatta, mert rendre és kőolajra volt szüksége, a legionáriusok pedig a maguk forradalmával ezt nem tudták biztosítani. A leglátványosabb akciójuk a jilvai börtönben a Codreanu meggyilkolása miatt felelősnek tartott mintegy 64 politikai fogoly lemészárlása volt. Ezt Sandu szerint „a Kapitány és tizenhárom társának földi maradványai előtti lázadás” váltotta ki. Csakhogy a gyilkosságokra még akkor kerítettek sort, mielőtt a börtönudvaron a tetemeiket sikerült volna kiásni. Valójában attól tartottak, hogy Antonescu bíróság elé állítja a foglyokat, és akkor a bosszú elmarad, márpedig a bosszú tartotta össze a Vasgárdát. Emellett féltek attól, hogy olyan személyek, mint a sokat tudó Moruzov – akit elsőként gyilkoltak meg – beszélni fognak. Miután 1941 januárjában Antonescu leszámolt a Vasgárdával, Sandu szerint 1940 augusztusáig 13 400 legionáriust tartoztattak le – az általa hivatkozott forrás szerint csak 6410-et. Egy másik – általa nem hivatkozott – kimutatás összesen 10 617 olyan személyt tart nyilván, akit 1940–1944-ben tartoztattak le a kommunistákkal együtt. (Utóbbiak száma 2200–2300 körül lehetett.) A Vasgárda tiszavirág életű (fél)uralma Sandu szerint a hagyományos elitek hegemóniáját jelzi a fasiszta–populista forradalmárok fölött. Viszont kétségtelen, előkészítették az utat a kommunista forradalmárok számára.

A kommunisták és a fasiszták sokat tanultak egymástól. Ceaușescu immár az államhatalom birtokában valósíthatta meg a homogenizáció eszményét és a káderek rotációját, mint említettem, a helyi vezetőkét úgy váltogatta, mint Codreanu, nehogy helyi klientúra alakulhasson ki. Tisztelőik mai is tevékenyek; Sandu szerint Corneliu Vadim Tudor 1999 januárjában a bányászok mozgósításával már-már a polgárháború szélére sodorta Romániát.

Munkája utolsó fejezetében arra keresi a választ Traian Sandu, hogy mi újat hozott a levéltári kutatás, és azok eredménye miként erősíti meg az eddigi fasizmus-elméleteket. Mindenekelőtt azt, hogy a Vasgárda euro-szinkron jelenség, ami már az elmúlt években elfogadott ítélet, szemben a korábbi nézetekkel, amelyek vagy azt vallották, hogy sajátos vallásos mozgalomról van szó, vagy az európai fasizmusok utánzásáról. Ami a részleteket illeti: a titkosrendőrséget beépített emberek szinte mindenről értesítették, amit Codreanu bizalmasaival megbeszélt. (Ezzel szemben okkal feltételezhető, hogy ezzel Codreanu is tisztában volt, és ezért eleve olyasmiket is mondott, amit üzenetnek szánt. Fontosabb döntéseit nem beszélte meg, legalábbis több vezető legionárius később a kommunista börtönökben az átnevelés során ezt vallotta.) És miután a vasgárdisták többször is megsemmisítették levéltárait, a forrásbázist csak a belügyminisztériumi és titkosrendőrségi iratanyag alkotja. Ennek alapján lehet követni azt, amit a mozgalom a nyilvánosság terén és a hatalom megszerzése érdekében cselekedett és tervezgetett. Mindvégig kitapintható valamiféle ingadozás abban a kettős törekvésben, hogy egyrészt ütőképes elitet szervezzenek a gyors hatalomátvétel érdekében, másrészt a hatalom felé lassabban haladó tömegmozgalmat hozzanak létre.

Adódik a kérdés: hogyan ítélte meg a legionárius mozgalmat a többi politikai szereplő és hogyan ítélnék meg mi, a mából visszatekintve? Sandu szerint három megközelítési forma különíthető el ebben, mondhatnánk, három paradigma. Ezek valamiféleképpen megmagyarázzák a Vasgárda stratégiáját, taktikáját és azt, hogy Codreanu időnként miért dicsőítette a halált úgy, hogy az már Hitler – Ian Kershaw szavaival – halálvágyához volt hasonlatos, máskor pedig miért jóslgatott közeli vagy viszonylag közeli győzelmet. Az utilitarista szemlélet a mozgalmat saját céljaira akarta felhasználni. Tătărescu miniszterelnök (1934–1937) például a kommunizmus gátjának állította be a Vasgárdát, a király pedig „a legjobb példa a legionarizmus természetének félreértésére”. Haszonélvezője lett annak, hogy egyik hajdani ellenfelét, Duca miniszterelnököt három gárdista meggyilkolta. Az utilitarista szemlélet a mozgalom homlokzatára figyelt, a jelszavakra: állam, király, vallás; és elfogadta a mozgalom politikát tagadó spirituális, nevelő jellegét. Holott Codreanu és társai mindig is egyszerre képviselték a mozgalom két dimenzióját, a spirituális és a politikait. A külső megközelítés a Vasgárda hosszú távú indoktrinációs tevékenységét részesíti előnyben. A mozgalom és a párt kettősségét instrumentális manővernek tekinti, melynek célja a belső kör megtartása a gyors hatalomra kerülés ígéréssel. A fasiszta célokot ugyanakkor jól artikulálták, anyagi jólétet nem ígértek sem a parasztoknak, sem a munkásoknak, csak méltóságot. Codreanu megértette, hogy a szakítás az autoriter jobboldallal végzetes lehet számára. Az eddigi ellentmondások feloldását célozza a harmadik megközelítés, az empatikus, „belülről” való megértés, amely antropológiai szempontból igyekszik megérteni a mozgalom térhódítását: mint új hitet, új korszak ígését, a hagyományos struktúrák – család, vallás, iskola – új tartalommal való megtöltésével. Codreanunak pedig vigyáznia kellett, nehogy fedőpártjának vezetői hagyományos erőknél kötelezzék el a pártot, mint ahogyan erre Gheorghe Cantacuzino generális képes lehetett volna, illetve nehogy utóda, G. Clime túl radikálisan lépjen fel. A levéltári dokumentumok fényt derítenek arra, hogy a hatalom emberei mennyire értették meg a mozgalom misztikus természetét, elsősorban a titkosrendőrség és a rendőrség vezetői, akik az első vonalban kerültek szembe a faszizmussal. Könyve végén Sandu is azt hangsúlyozza, hogy Codreanu számára a manőverezésben éppen mozgalmának hazai és nemzetközi súlya jelentette a fő problémát. Olyan erőt képviselt, amelytől a király csak a legbrutálisabb módon tudott megszabadulni. Míg Hitler és Mussolini az utcát és a falvakat terrorizálta, hogy aztán kiegyezzen a meggyengült jobboldallal, Codreanu a politikai osztály terrorizálásával kezdte. De amikor Károly királlyal szemben alkotmányos érvekkel lépett fel, kettős csapdába esett, hiszen maga gyengítette a demokratikus rendszert. Öröksége túlélte őt, a társadalmat a kommunisták mozgósították a totalitárius ideológiával, a nacionálkommunizmus pedig egykori legionáriusokkal is megkötötte a maga alkuját.

Traian Sandu a faszizmusról szóló reflexív történetírás lehetőségeit magas fokon kimerítette, elsősorban Eatwell, Griffin, Emilio Gentile munkáit idézi, és akár ezek, ő is kerül a faszizmus patológikus jelenségként való minősítését, holott François Furet és Pierre Rosanvallon a demokrácia patológiájaként jellemzi a faszizmust. Ugyanakkor ennek megfelelően Sandu is szól a fasiszta hipnotikus állapotról. Munkája azt is érzékelteti, amit Angelo Tasca 1938-ban írt: a faszizmust akkor határozzuk meg a legjobban, ha megírjuk a történetét. Viszont ha a faszizmusról olvasunk, újra és újra beleborzongunk, amikor a *conditio humana* egy-egy sötét mozzanatára fényt vetül. Újra és újra felmerül a kérdés: vajon nem történhetett volna másképpen az, aminek éppen kontinensünk keresztény szellemi örökségének megfelelően másképpen kellett volna megtörténnie?

Miskolczy Ambrus

DAVID CLAMPIN

ADVERTISING AND PROPAGANDA IN WORLD WAR II.

Cultural Identity and the Blitz Spirit

(*Hirdetés és propaganda a második világháborúban. Kulturális identitás és a „Blitz-hangulat”. I. B. Tauris, London – New York, 2014. 304 o. ISBN 9781780764344*)

„Mi értelme aggódni? Igyunk egy Guinness-t” – jelent meg a jól ismert sörmárka hirdetése a *Picture Post* című brit képes magazinban majd három hónappal a második világháború kitérője után. A reklám azzal kecsegtette közönségét, hogy a pohárban mosolygós arccal, az olvasó tekintetét kereső szemekkel ábrázolt nedű segítségével frissebbnek és erősebbnek fogja érezni magát „ezekben az embert próbáló időkben”. – David Clampin a reklámszakmában szerzett ismereteire alapozva újszerű nézőpontból, a kereskedelmi hirdetések elemzésével igyekszik megragadni háború brit társadalomra, hétköznapi életére gyakorolt hatását doktori disszertációjának most kiadásra került kötetében.

A címben szereplő 'Blitz' kifejezést ugyan nem nehéz a villámháborút jelentő német Blitzkrieg kifejezéseként dekódolni, ám a magyar olvasó számára korántsem egyértelmű, hogy az angolszász szakirodalomban ezen a néven, sőt „Big Blitz”-ként is hivatkoznak a német légiertő 1940. szeptember 7. és 1941. május 21. között brit célpontok ellen végrehajtott légitámadásának időszakára. A korabeli propagandában és későbbi feldolgozásokban egyaránt visszatérő motívum szerint a brit társadalom bátran viselte a légiriadókhoz kapcsolódó nehézségeket, amelyekre válaszul egyfajta Blitz-hangulat vagy szellemiség (Blitz spirit) alakult ki a közvéleményben. Ennek érzékeltetésére az egyik szemtanú leírásában például privilégiumnak nevezte a Hitler feltartóztatásában való részvételt, Winston Churchill pedig 1941 áprilisában arról beszélt, hogy „mindenki büszkén viseli az ellenséges tüzet”. A szerző hipotézise szerint ugyanakkor, amelyet a könyv elemzései is alátámasztanak, a bombázásokra adott reakció nem feltétlenül vezetett egy új kulturális identitás kialakulásához, amit harcias elköteleződés és a háborúban való részvétel lelkes támogatása jellemezett volna. A társadalom, nézete szerint, egyfajta „korlátozott és feltételes” elköteleződést mutatott a háború hazai frontján, amely inkább a hétköznapi rutinjának és a „normális” életvitel fenntartására tett csökönys igyekezetben nyilvánult meg. A reklámpiac és a társadalom érdeke tulajdonképpen egybeesett: a hirdetési piac összeomlásának megakadályozása létérdeke volt a szektor szereplőinek, a hirdetéseket pusztá jelenléte ugyanakkor a brit társadalom számára olyan időszakban is igyekezett fenntartani annak látszatát, hogy a háború nem forgatta fel teljesen a békeidők megszokásait, amikor erre nem sok egyéb jel utalt. A hirdetések hangvétele jóval visszafogottabb és természetesebb volt a propaganda szlogenjeinél, a didaktikus hangnem helyett célravezetőbb volt partnerként kezelni a célközönséget. Olyan hétköznapi, otthoni jeleneteket igyekeztek bemutatni, amelyekkel a közönség azonosulni tudott, máris válaszolva ezáltal a megszokottság iránt mutatkozó igényre is. A szerző értékelése szerint a reklámpiac a realitások talaján maradván bár, de ugyancsak egyfajta háborús életérzés kialakulásához járult hozzá, amely különbözött a propaganda hurróoptimista, heroikus ábrázolásától, ehelyett inkább a nehézségek sztoikus kitartó elviselését segítette elő. Az ideális brit lelkületre eszerint tehát az ellenálló képesség volt a jellemző, hasonlóan Henry C. Miner folyékony alapozójához, amely „matt marad, bármi történik”, jöhet „nap, eső, villámháború (Blitzkrieg), csókháború (Kisskrieg), könnyek, hisztik, vagy amit akarnak”. Ugyanakkor a reklámok reflektáltak vagy építettek a propaganda szlogenjeire és a háborús realitások tapasztalatára is. A Julysia fantáziánévű hajápoló szer reklámja Hitlerrel a háttérben a titoktartás fontosságára is figyelmeztetett, háborús és kereskedelmi tájékoztatás céljait szem előtt tartó üzenete pedig így szólt: „tartsa a kalapja alatt”, „akár keménykalap, akár katonai sapka fedi a haját”.

1940 augusztusa és 1941 áprilisa között a hadsereget ábrázoló hirdetések számának hirtelen megrugása érzékelhető az újságokban, ahogyan a háború fenyegetése és tapasztalata a Nagy-Britannia légtérben zajló küzdelem és a légitámadások révén a hátszög lakossága számára is a mindennapok részévé vált. Meglepő módon ugyanakkor nem a brit légiertő, hanem a Királyi Haditengerészet

szerepelt többet a reklámokban. A katonaságra történő utalásokkal a hirdetőik egyik célja az volt, hogy termékeiket a harcshoz, a háborúhoz szükséges és méltó javakként ábrázolták, vagy egyszerűen csak a figyelem felkeltése érdekében alkalmazták azokat. Az egyenruhás alakok szerepeltetése a reklámokban az üzenet és a termék megbízhatóságát volt hivatott szavatolni. A Wolsey márkájú pulóvereket, fehérneműt és zoknikat például a magas rangú katonatisztek ruhatárába illő termékeként kínálták. A légierő tagjaira való ritka utalásokban a pilóták a megbízhatóság mintaképeként jelennek meg, mosolygó, rendíthetetlen fiatalemberekként, akiknek megfelelő a felszerelésük és nem kockáztatnak fölöslegesen. A hadsereg direkt ábrázolásának ritkaságával szemben a háborúban munkájukkal résztvevők több figyelmet kaptak a hirdetésekben, melyekben a háországban maradtakat egyenesen a frontvonalban küzdőkkel egyenragúként ábrázolták. Ugyanakkor a reklámokban nem csupán a katonákat ábrázolták erősnek, egészségesnek és jó kedélyűnek. A különböző egészségügyi márkák azt hirdették, hogy „a nemzet nem engedheti meg a megfázást” és „nincs idő az influenzára”, arra figyelmeztetve a fogyasztókat, hogy „ne engedjék, hogy a köhögés elvonja őket kötelességeiktől”. A hirdetések világában a betegség egyszerűen megengedhetetlen dolognak számított, amely ellen olyan elrettentő üzenetekkel óvták a társadalom tagjait, mint hogy „ne feledje, egy köhögés veszteséget csinálhat magából”.

A reklámok világából nem hiányozhattak a gyermekek sem, bizonyos márkák igyekeztek pedagógiai üzeneteket is megfogalmazni, ahogyan például a Mars szelet esetében is történt, amit 1942-ben már úgy hirdettek, mint a háborús erőfeszítésben (ásásban, spórolásban stb.) példásan helyt álló fiatalok jutalmát. A háborús hiány beköszöntével nem csupán a csokoládé lett egyre megbecsültebb kincs, hanem a nők körében például a selyemharisnya, vagy a jól használható edények. Utóbbiak tisztán tartásában és marandóságának elősegítése érdekében a Vim tisztítószer versbe szedett hirdetése arra buzdította a háziasszonyokat, hogy annak alkalmazásával őrizzék meg „a manapság ritka és kedves” „tálak és serpenyők” újszerű állapotát. A háború előrehaladtával, ahogyan az ellátási nehézségek fokozódtak, a hirdetések is elkezdtek a takarékosásra buzdítani. A Lux szappan reklámja például az ismert angol indulóra utalva annak tartósságát hangsúlyozta: „egy nagyon kicsi Lux is hosszú-hosszú utat tud megtenni”.

1945. június 14-i számában az *Advertiser's Weekly* című magazin deklarálta, hogy a reklámpipar is hozzájárult a háború megnyeréséhez. A kötet szerzőjének értékelése szerint a kijelentés nem teljesen légből kapott: a reklámok valóban hozzájárultak a megszokott kulturális identitás és morál fenntartásához, segítettek elkerülni egy új, háborús attitűd kialakulásának csapdáját.

Újszerű megközelítés, a magyar olvasónak kissé talán túlstrukturált szöveget és érdekes példák sokasága jellemzi David Clamplin könyvét, amely a média és a modern kori (had)történelem iránt érdeklődő olvasó számára egyaránt hasznos és érdekes részletekkel szolgálhat.

Tulipán Éva

THOMAS W. MAULUCCI – DETLEF JUNKER (EDS.)

GIS IN GERMANY. THE SOCIAL, ECONOMIC, CULTURAL AND POLITICAL HISTORY OF THE AMERICAN MILITARY PRESENCE

(German Historical Institute – Cambridge University Press, Washington D. C. – Cambridge, 2013. 368 o. ISBN 978 0 521 85133 6)

Huszonöt évvel ezelőtt egy hesseni kisvárosban, sörözőben ülve hallottam azt a viccet, miszerint bemegy az egyszerű amerikai katona egy 'Bierstubé'-ba, rendelí egymás után a söroket, de minden korsó itallal eltűnik a sörálatét is. A csapos megunja, és az ötödik sörhöz már nem visz poháralátétet, mire az amerikai elkezd reklamálni: „No more cakes?!?” – azaz, „Nem jár több keksz?!?”. Ekkor kezdtem sejteni, hogy nemcsak nálunk nem szívtelték az „ideiglenesen” hazánkban állomásozó szovjet katonákat (akikről szinte szóról szóra ugyanezt a viccet mesélték idehaza, „Kecszy nyet?!?” slusszpoénnal), hanem bizony a nyugat-németek sem voltak feltétlenül oda

a náluk tanyázó amerikaiakért. A magyarországi szovjet katonai ittlét sokáig csak a viccek vagy a kósza (rém)hírek tárgya lehetett, 1990 után is főként a bulvársajtó foglalkozott egykori ingatlanokkal, vélt vagy valós titkaikkal. A kérdés tudományos igényű feldolgozására csak egy-egy szűk szegmensben történt kísérlet a legutóbbi években is; lásd például Vándor Károly immár kétkötetes *Légiőr társbérletben* című munkáját, amely az itt állomásozott repülőerők történetét dolgozta fel.

Németországban is csak a hidegháború lezárulása után tíz esztendővel érkezett el az idő, hogy értékeljék és elemezzék a (nyugat-)német–amerikai viszony e speciális vetületét. 2000 novemberében a Heidelbergi Egyetemen tartottak egy kétnapos konferenciát *GIs in Germany: The Social, Economic, Military, and Political History of the American Military Presence, 1945–2000* címmel. (GI-ok¹ Németországban: az amerikai katonai jelenlét társadalmi, gazdasági, katonai és politikai története, 1945–2000). A Heidelbergi Egyetem Történeti Tanszéke és a washingtoni Német Történeti Intézet által rendezett nemzetközi tanácskozás előadásai egy részének szerkesztett változata – a kötetben sem részletezett okokból – 13 év után látott napvilágot a Cambridge Egyetem kiadójánál.² Az összegyűjtött írások ugyanakkor mit sem veszítettek érdekességükből az eltelt közel másfél évtized ellenére.

A kötet bevezetőjét jegyző egyik szerkesztő, Thomas W. Maulucci (a New York Állami Egyetem docense) emlékeztet arra, hogy 1945 és 2000 között Nyugat-Németországban, a Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) 22 millió (!) amerikai katona, polgári alkalmazott és családtag fordult meg. Egy amerikai tábornok 2003-ban a Marshall-segély nagyságrendjéhez hasonlította az USA németországi állomásoztatással kapcsolatos költségeit, mások a világtörténelem egyik legnagyobb kulturális „csereprogramjaként” emlegették az amerikai bázisok és a német lakosság találkozását. Maulucci arra is felhívja a figyelmet, mennyire más és más kapcsolat alakult ki a támaszpontok katonái és a különféle „vendéglátó” nációk között: Japánban, Dél-Koreában, Törökországban vagy Itáliában. A kortárs szakirodalom szerint a nyugat-németországi állomásoztatás legalább négy különálló szakaszra bontható. 1944–49 között megszállóként voltak jelen az USA katonái, bár a korszak végére egyre inkább védelmezőként tekintett rájuk a német lakosság – a mind erőteljesebb szovjet fenyegetés miatt. A koreai háború kirobbanásától (1950. június) az 1960-as évek közepéig terjedő időben az NSZK nemcsak tagja lett a NATO, hanem kitűnő hivatalos és nem hivatalos, személyes kapcsolat alakult ki az amerikai erők és a németek között. A következő húsz esztendőben, ahogyan erősödött a nyugat-német gazdaság és az NSZK nemzetközi politikai súlya, úgy bizonyos feszültségek mutatkoztak a kapcsolatokban: védelmező helyett egyre inkább betolakodóként tekintettek az amerikai csapatokra. Az utolsó fázisban pedig a Szovjetunió és a Varsói Szerződés összeomlását követően egyértelműen megkérdőjeleződött a csapatok állomásoztatásának szükségessége. Így az 1990-es 225 ezer főről nem véletlenül csökkent 50 ezer közelébe 2000-re, és csak az afganisztáni és iraki hadműveletek miatt növekedett rövid időre 75 ezer főre a németországi kontingens.

A szétrombolt és éhező Németország amerikai megszállási zónájában a „Négy D” jelszavával indult az élet újjászervezése 1945 áprilisában: „denazification, decartelization, demilitarization, democratization” – azaz, náciatlanítás, piacosság (kartelltelenítés), lefegyverzés és demokratizálás. A „4D”-projekt olyan jól haladt, hogy 1953 decemberében Konrad Adenauer nyugat-német kancellár „létfontosságúnak és szükségesnek” nevezte az amerikai katonai jelenlétet. A bázisok körül létrejövő „Kis Amerikák” 150–200 ezer német civil alkalmazottat foglalkoztattak, ezek az érintettek a kulturális amerikanizáció fontos szinterei voltak. A következő évtizedekben a nyugat-német vezérkar és a németországi amerikai parancsnokok közötti katonai stratégiai véleménykülönbségek (rugalmas védelem vagy az atomfegyverek alkalmazása), vagy az amerikai katonák nyugat-németországi jogi státusa számos vitára adott okot. A GI-ok viselt dolgai odáig vezettek, hogy az 1980-as évekre dél-német sörözőkön megjelentek amerikaiakat kitiltó táblák.³ Az 1960-as évektől, amikor

¹ GI: az amerikai katona közkeletű megnevezése. Állítólag az első világháború idején terjedt el a „Government Issue” (kormányzati kérdés) vagy a „General Issue” (általános kérdés) rövidítéseként, illetve a közkatonai elnevezéseként. A második világháború idején a „GI Joe” már széleskörűen használt becenevé volt az USA katonáinak.

² A konferencián 30 előadás hangzott el, a kötetben 15 tanulmány olvasható.

³ „Off limits to GIs” – kb. „A GI-oknak megengedett területen kívül”

német fiatalok egyre vehemensebben tiltakoztak a vietnámi háború és az ottani amerikai szerepvállalás ellen, merényletekkel is szembe kellett néznie az NSZK-ban állomásozó amerikaiaknak. Az akciók közül talán a Vörös Hadsereg Frakció (RAF) 1972. májusi Frankfurt am Main-i bomba-merénylete volt a legsúlyosabb, de a következő évtizedben Nyugat-Berlinben és Heidelbergben is hasonló eseményekre került sor. Az 1980-as éveket pedig az atomrakéták elleni tiltakozáshullám jellemezte. 1990 után a nyugat-német helyi önkormányzatokat legalább olyan kihívások elé állította az amerikai csapatkivonás, mint a keletieket a szovjetek távozása, csak másként: radikálisan csökkent a Bundeswehr és az USA-bázisok polgári alkalmazottainak a száma; a felhagyott repterek, telephelyek, lakások hasznosítása ipari parkok létesítésével, vagy a Kelet-Európából (haza)érkező népi németek (Aussiedler) befogadásával, letelepítésével valósult meg. A bőkezű amerikai költségek elmaradását ugyanakkor máig megsínylik a dél-német régió egyes kisvárosai. 2011-ben 54 ezer katonával 218 különféle bázison és telephelyen szolgáltak amerikaiak Németország-szerte, ami messze a legnagyobb számú külföldi támaszpont egy országban.

A szerkesztői bevezetőt követően öt tematikus részbe rendezve következnek a tanulmányok, hely hiányában azonban mindebből az első *Stratégia és politika* című részt ismertetjük bővebben. Hans-Joachim Harder (Militärgeschichtliches Forschungsamt, Freiburg) tanulmányával kezdődik, amely a béke és szabadság garantálójaként mutatja be az USA erőit (*Guarantors of peace and freedom: the US forces in Germany, 1945–90*). A szövetséges brit–francia–amerikai haderők elsődleges feladata az alapvető biztonság megteremtése volt a háború utáni első hónapokban. A feladatok normalizálásával párhuzamosan, 1947–48-tól a Németországban állomásozók közül egyre többen családjukat is áttelepítették, ami ugyancsak fontos volt a megszállók emberbarátságának bizonyítására. A nyugat-berlini léghíd (1948–49) kulcsfontosságú próbája volt a megszálló erőknek – a 2,5 millió civil sikeres ellátása alapvetően változtatta meg az amerikaiak nyugat-németországi reputációját. Dél-Korea lerohanása az északi kommunisták által azért is volt sokkoló a németek számára, mert felrémlett előttük egy hasonló figyelmeztetés nélküli támadás lehetősége: az addigi megszállók innentől a rettegett szovjet invázió feltartóztatóivá váltak a németek szemében. Az USA 1950-től megduplázta nyugat-németországi erőinek létszámát, a németek újrafelfegyverzésének lehetősége körül viszont öt éves vita bontakozott ki, amely végül az NSZK NATO-csatlakozásával zárult 1955 májusában. Ettől fogva már az NSZK-val karöltve tettek erőfeszítéseket a szövetségesek a szovjet fenyegetés elhárítására.

Bruno Thosse (Militärgeschichtliches Forschungsamt, Freiburg) tanulmánya (*Deterrence and defense: the stationing of US troops in Germany and the implementation of forward strategy in Europe, 1950–67*) az NSZK védelmi stratégiáját vizsgálja. Ennek kulcsfontos pontja az „előretolt védelem” hadászati koncepció volt 1950-től: az NSZK keleti határán megállítani a kommunista előretörést, mielőtt Nyugat-Németország legfontosabb részei áldozatul esnének egy szovjet támadásnak. Ehhez azonban a szövetségesek nem rendelkeztek megfelelő erőikkel Németországban, így elkerülhetetlenné vált a német hozzájárulás – lényegében ez vezetett a Bundeswehr felállításához, majd az NSZK NATO-felvételéhez. Az amerikai stratégiák jó része ugyanakkor a Rajna–Ijssel folyók vonalát ítélte tényelegetesen tartható védelmi vonalnak, és a szovjetek megállítására elkerülhetetlennek tekintette taktikai nukleáris fegyverek bevetését. A német tervezők ellenben egy flexibilis mixet szorgalmaztak a nukleáris és hagyományos fegyverek használatára – elkerülendő Németország totális hadszíntérré válását. Ahogyan erősödött és modernizálódott a Bundeswehr, ahogyan egyre nagyobb részt hasított ki az európai NATO erőkből, úgy lehetett érvelni a nukleáris fegyverek minél korlátozottabb bevetése mellett.

Dennis Showalter (Colorado College) a NATO központi frontját, a US Army és a Bundeswehr együttműködését vizsgálja tanulmányában (*The war that was never fought: the US army, the Bundeswehr, and the NATO central front*). A NATO hozzáállását jól mutatta a közkeletű mondat, miszerint „tartsd az amerikaiakat bent [Európa közepén, Németországban], a németeket lent, az oroszokat meg kint”. Az új német állam szuverenitásának megteremtéséhez szimbolikusan és praktikusán is szükség volt a nemzeti haderő felállítására, az amerikaiak pedig stratégiai okokból támogatták a németek újrafegyverzését – senki más nem állíthatta meg ugyanis a szovjet offenzívát Közép-Európában. Az igazi kihívás ott rejlett, hogyan lehet *német* az új Bundeswehr anélkül, hogy a náci idők étoszából bármit átmentsen. A koreai háború tapasztalatai a szárazföldi erők fontosságára mutattak rá, az USA Németországban állomásozó erőinek mégis ez a fegyverneme volt

a leggyengébb, mert az 1950-es évek közepétől a nukleáris fegyvereknek szántak mind nagyobb szerepet. Bajorország az NSZK népességének 30%-át, ipari kapacitásainak 25%-át jelentette, így azt nem lehetett kitenni egy atomcsapás következményének – érveltek a Bundeswehr tábornokai évtizedeken keresztül. Ezért különösen Helmut Schmidt tett sokat védelmi miniszterként (1969–72), majd kancellárként (1974–82) egy esetleges szovjet támadás „szubnukleáris” elhárításának megalapozásáért, azaz a nyugat-német szárazföldi haderőnek a kiemelt fejlesztésért.

Hubert Zimmermann (Philipps-Universität, Marburg) tanulmánya (*Why they did not go home: the GIs and the battle over their presence in the 1960s and 1970s*) azt vizsgálja, hogy az 1960–70-es években milyen viták zajlottak a németországi amerikai katonai kontingens szükségességéről és nagyságáról. Zimmermann felhívja a figyelmet, hogy a leggyakrabban emlegetett ok, a szovjet fenyegetés jellege és intenzitása, önmagában nem elegendő a kérdés megválaszolásához: mikor és miért lehetett, kellett csökkenteni az amerikai jelenlétet. Az USA izolacionista politikájának a végét jelentette, amikor 1950-re kiderült: a Marshall-segély önmagában nem tudja stabilizálni Európát, a Nyugat megvédéséhez elkerülhetetlen további amerikai (és brit) csapatoknak a kontinensre vezénylése. Harry Truman elnöknek pedig egyáltalán nem volt könnyű elfogadtatni az amerikai közvéleménnyel, hogy nagy létszámú katonájuk állomásozzon a tengerentúlon. Ezt 1951-ben csak azzal tudta elfogadtatni otthon, hogy szigorú időkorláthoz kötik a németországi állomásoztatást. Mindemögött ugyanakkor gazdasági megfontolások is álltak: megosztani a háborús készülődés anyagi terheit, Európát is bevonni a teherviselésbe. Nem önmagában a csapatok nyugat-németországi elhelyezése került sokba, sokkal inkább a helyi polgári alkalmazottak márkában fizetendő ráfordítása. Ez is egy szempont volt az 1950-es évek közepén, amikor az amerikai stratégiák a nagyarányú csapatkontingensek Európában tartása helyett inkább a csapatok technológiai-hadi-technikai fejlesztését és a nukleáris fegyverekkel való felszerelését szorgalmazták. 1959–60-ban tehát az amerikai katonai és pénzügyi vezetés egyaránt a jelentős csapatkivonás mellett kardoskodott. A berlini válság ezt lényegében megakadályozta, de J. F. Kennedy, majd L. B. Johnson elnöki időszakában (1961–63, illetve 1963–68) a németországi USA haderő „elrettentő ereje” lényegesen csökkent. A mintegy 30 ezer fős csapatkivonásra végül csak 1966 márciusában került sor. A vietnámi háború, majd az európai megbékélési folyamat ugyancsak abba az irányba mutatott, hogy az USA-nak máshol van szüksége katonáira, Európában tovább csökkentheti jelenlétét. R. Nixon azonban – nemzetbiztonsági tanácsadója, Henry Kissinger tanácsára – éppen, hogy stabilizálta az amerikai haderő németországi létszámát, nemcsak azért, hogy a szovjeteket sakkban tartsa, hanem hogy ellenőrizze a nyugat-német keleti nyitást, az Ostpolitikot. Bár 1971 májusában olyan javaslat is elhangzott a washingtoni Kongresszusban, miszerint 50%-kal kellene redukálni az európai amerikai kontingenst, a kezdeményezés végül elbukott. Sőt, a Vietnámból kivont erők egy része is Európába került (vissza), és az 1973. októberi Jom Kippur háború után ismét felértékelődött a vén kontinens: „baj” esetén innen könnyebben elérhető lett volna a Közel-Kelet. Így a Szovjetunió összeomlásáig nem csökkent érdemben az USA nyugat-németországi hadereje.

Nem kevésbé érdekes a kötet többi része, amelyekről ehelyett már csak igen vázlatosan tesztek említést. A II. részben Thomas Leuerer (Würzburgi Egyetem) a németországi amerikai katonai közösségeket vizsgálta (*United States army military communities in Germany*); Theodor Scharnholtz (Heidelbergi Egyetem) pedig egy konkrét kisváros, Heidelberg példáján mutatja be a német–amerikai együttélés mindennapjait (*German-American relations at the local level: Heidelberg, 1948–55*). Ezt egészíti ki Donna Alvah (St. Lawrence University) tanulmánya, amely az amerikai katonacsaládok küldetését és szerepét elemzi (*American military families in West Germany: social, cultural, and foreign relations, 1946–65*).

A harmadik részben az együttélés feszültségócai kerülnek terítékre: Gerhard Fürmetz (Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München) az amerikai katonák által elkövetett kihágásokat és bűncselekményeket tárja fel (*Insolent occupiers, aggressive protectors: policing GI delinquency in early 1950s Germany*). Jennifer V. Evans (Carleton Egyetem) pedig a megszégyesült Berlin amerikai zónájában lezajlott és hadbíróság elé került atrocitásokat veszi górcső alá (*Protection from the protector: court-martial cases and the lawlessness of occupation in American-controlled Berlin, 1945–48*).

A negyedik rész magára a német haderőre koncentrál. Klaus Naumann (Hamburger Institut für Sozialforschung) a Bundeswehr megalakításának dilemmáit elemzi (*The godfathers of Innere*

Führung? The American military model and the creation of the Bundeswehr): mi volt vállalható a német katonai hagyományokból, miként lehetett elkerülni a militarizmus újraéledését, és nyugati szövetségi rendszerbe való integrálódás mennyiben jelentette amerikai minták átvételét. Wolfgang Schmidt (Militärgeschichtliches Forschungsamt, Freiburg) egy konkrét haderőnem, a légierő példáján vizsgálja a legutóbbi kérdést: az amerikai technológiával felszerelt új Luftwaffe mit tudott átvenni a szőnyegbombázásokon szocializálódott amerikai tapasztalatokból, majd az 1950-es évek közepétől a német pilóták USA-beli kiképzésével hogyan csiszolódtak végleg össze az egykori ellenségek (*From Befehlsausgabe to 'briefing': the Americanization of the Luftwaffe*).

Az ötödik rész négy tanulmányát a vizsgált időszak (1970–80-as évek) és a konfliktusok fűzik össze egymással. Alexander Vazansky (University of Nebraska-Lincoln) a drogügyektől, kicsapongásoktól, rasszista összetűzésektől megtépzott tekintélyű amerikai hadsereget tárja elénk, amelynek morális válságát és lerongyolódását ráadásul a *Washington Post* is megszellőztette (*Army in anguish: the United States army, Europe in the early 1970s*). A feszültségek, konfliktusok és kibeszél(h)et(et)len problémák „földalatti” katonaujságok és kvázi vitakörök létrejöttét generálták. Howard J. De Nike (független kutató, San Francisco) tanulmányában az e fórumokon megnyilvánuló elégedetlenséget, más véleményeket; azok okait és kezelésüket mutatja be (*The US military and dissenters in the ranks: Germany 1970–75*). Az utolsó két tanulmány ismét más nézőpontot tár elénk: a civil társadalom és az amerikai hadsereg konfliktusait. Anni P. Baker (Wheaton College) a szórványos helyi tiltakozások szinte mozgalommá erősödését elemzi (*The US armed forces and the development of anti-NATO protests in West Germany, 1980–89*), Lou Marin (a *Graswurzelrevolution* című lap szerkesztője) pedig azt járja körül, hogy az 1980-as évek békemozgalmi akcióiban tényleg tetten érhető volt-e a német nacionalizmus és az amerikaellenesség, milyen más politikai motivációk tűntek fel a mozgalomban, és milyen radikális túlhajtásai lettek az USA-ellenes akcióknak (*GIs under seige: the German peace movement confronts the US military*).

A feldolgozás alapossága, sokoldalúsága, érdekessége és színessége alapján is példaértékűnek tartom a Maulucci és Junker által szerkesztett könyvet. A tanulmánykötet akár mintául is szolgálhatna egy a Vörös Hadsereg (utóbb Szovjet Hadsereg) 1945 és 1991 közötti magyarországi jelenlétét vizsgáló kutatáshoz: miként változott a szovjet–magyar együttélés a megszállást kísérő „davaj csaszitól” a szocialista brigádok műbarátkozási találkozóján át a csapatkivonást kísérő „Товарищи конец!” plakátig.

Germuska Pál

DAN STONE (ED.)

THE OXFORD HANDBOOK OF POSTWAR EUROPEAN HISTORY

(Oxford University Press, Oxford, 2012. 768 o. ISBN 9780199560981)

Az Oxford University Press, mint a világ kiemelkedő tudományos kiadóinak egyike, rendszeresen nagyszabású kézikönyvekben foglalja össze egy-egy tudományterület legfontosabb újításait, mérvadó eredményeit. Az *Oxford Handbook* sorozatának történettudományi köteteiben az utóbbi években tematikus és korszakos szervezővel is találkozhatunk: előbbire példa a genocídiumok (*Oxford Handbook of the Genocide Studies*), a fasizmus (*Oxford Handbook of Fascism*), vagy a rabszolgaság (*Oxford Handbook of Slavery in the Americas*) történetét körüljáró kötet; utóbbira a modern német történelmet (*Oxford Handbook of Modern German History*) vagy a második világháború utáni Európa történetét összefoglaló munka. A sorozat köteteiben rendszerint 30–35 nemzetközileg jegyzett szakértő, vezető kutató – mondhatni teljességre törekedve – mutatja be az adott témakör legfontosabb kérdéseit.

A *Handbook of Postwar European History* kontinensünk 1945 utáni történetéről rajzol nagyszabású tablót – egészen napjainkig. A kötet szerkesztője, Dan Stone (a londoni Royal Holloway Egyetem fiatal professzora) bevezetőjében emlékeztet arra, hogy a korszakot nyitó szörnyűségek

(holokauszt, genocídiumok, üldöztetés) után egy „unalmasan” normális kor köszöntött az Öreg Kontinensre: a jólét, a pihenés, a tömegfogyasztás, az elidegenedés, a technológia kora. A második világháború ugyanakkor évtizedekig befolyásolta és befolyásolja Európát: a világháború az ideológiák háborúja is volt, amely nem ért véget a hadműveletekkel; egy kettéosztott, hidegháborús kontinens lett az eredménye; és a nemzeti emlékezetek háborúja még ma is tart. Stone leszögezi: itt az ideje, hogy az újságírók, politikusok és politikai elemzők után a történészek is letegyék névjegyüket a jelenkor értékelésében – miként lett Európa a romokból a világ egyik legprosperálóbb, privilegizált szeglete? Ennek feltárásához sokoldalú megközelítésre és új szempontokra volt szükség: a kötet szakít a kronologikus megközelítéssel, és a tematikust helyezi előtérbe, másfelől pedig elutasítja, hogy a hidegháború legyen ezen évtizedek tárgyalásának kizárólagos szervezőelve.

A harmincöt esszé nem csak történészek, hanem történeti geográfusok, politológusok, (kulturális) antropológusok, irodalmárok tollából is származik. Stone hat elgondolást emelt ki, amelyek koncepcionális szervezőjévé váltak a kötetnek. 1. Megkérdőjelezte, hogy a korszak nullpontja 1945 lenne, hiszen a gazdasági és társadalmi életben a fokozatos változásokat nem feltétlenül vágta szét a háború lezárulása. Tehát egyértelműen a hosszú távú narratívák és a szélesebb értelmezési keretek felé nyitottak a szerzők. 2. A tematikus megközelítés tette lehetővé a magas politikától való eltávolodást, a gazdaságtól a turizmusig és a fogyasztásig ívelő társadalmi területek és jelenségek vizsgálatát. 3. Európa fogalmát ideaként, narratívaként kell használni, és így a kontinens „perifériái” legalább annyira érdekesek, mint a „magterület”. 4. A történetírás feladata, hogy minél több szempontból érte meg a történelmet, ezért új vizsgálati területek beemelésére van szükség: kultúra, környezet, nemek, érzelmek, emlékezet, média, tudományok és technológia stb. 5. Az egyes fejezetek igyekeznek a lokális, a nemzeti és a nemzetközi, illetve a politikai és a személyes közeg közötti interakciókat a maguk komplexitásában bemutatni. 6. Az időrendi tárgyalás helyett a politika, a társadalom, a gazdaság és a kultúra hosszú időtávú változására koncentráltak. A hidegháború és a kontinens kettéosztottsága nem egyszerűen egy „nagypolitikai dráma” volt, hanem az élet szinte minden területét befolyásoló tényező – így közvetetten újra és újra előkerül a különféle tanulmányokban.

A fentiekben részletezett szervezőelvekből következik a kötet tagolása. A fejezeteket hét tematikus részbe osztották: *I. Milyen (volt) a háború utáni Európa?; II. Emberek; III. Blokkok, pártok, politikai erő; IV. Rekonstrukció: újrakezdés vagy a régi újjáépítése; V. Félelem; VI. Kultúra és történelem; VII. Szembenézés a háború (örökségével)*. Hely hiányában nem vállalkozhatom az összes esszé ismertetésére, ehelyett azt kísérem meg végigkövetni, hogy a hidegháború szerepét miként elemzik a nagyszabású gyűjteményben, és a háború(k) emlékezete milyen befolyással volt a vizsgált évtizedekre.

A III. részben, az európai hidegháborút tárgyaló esszéjében (*Europe's Cold War*) Jussi M. Hanhimäki (Genfi Egyetem) három témakört vizsgált részletesebben. A transzatlanti együttműködést Geir Lendestad „meghívásos birodalom” koncepciójának segítségével mutatja be. A háború után a nyugat-európai országoknak nem volt más választásuk, mint elfogadni az USA gazdasági segítségét és biztonsági garanciáit. Az Egyesült Államok célja Európában nem volt más, mint a kapitalizmus újraépítése és megerősítése, a baloldal befolyásának minimalizálása és a Szovjetunió befolyás-növekedésének megállítása. A szövetségi együttműködés alapjai az 1940-es évek végére készen álltak, és lényegében a hidegháború végéig változatlanok maradtak, így képezhetett a transzatlanti szövetség egységes közösséget az állandó konfliktusok között. A másik oldalon a Szovjetunió omnipotens hatalomgyakorlását látjuk, ahogyan könyörtelen imperializmussal klientséivé tette az elfoglalt államokat, ám az egység mégiscsak látszólagos maradt. A blokkon belüli ellentétek (szovjet–jugoszláv, szovjet–albán, szovjet–kínai), majd lázadások (1953 – Kelet-Berlin, 1956 – Lengyelország és Magyarország, 1968 – Prága), valamint a nemzeti ellentétek (például német–lengyel) megakadályozták az érdemi integrációt. A szocialista gazdasági együttműködés az 1970-es évekre jutott zsákutcába, amikor a blokk országai az egymással való kereskedelem bővítése helyét külön-külön a nyugattal igyekeztek jó kapcsolatokat kiépíteni. A hidegháború békés lezárása a szerző szerint a két blokkon belüli és a két blokk közötti bonyolult kapcsolati hálóknak volt köszönhető, amely átlugyagta a bipoláris „szuperstruktúra” rideg építményét. Az 1990 utáni fejleményeket elemezve Hanhimäki emlékeztet arra, hogy az Európai Unió tulajdonképpen a hidegháború mellékterméke: a szupranacionális szervezetek létrehozása a Marshall-tervvel kezdődött,

majd lépésről lépésre újabb területekre terjedt ki az integráció. Az Amerikai Éra végén (Nyugat-Európa stabilabban, egységesebben és prosperálóbban hagyta maga mögött a hidegháborút, ráadásul úgy, hogy megmaradt kulturális sokszínűsége.

Ugyanebben a részben olvasható Douglas Selvedge (a berlini BStU amerikai kutatója) tanulmánya a szovjet blokk belső viszonyairól (*The Truth about Friendship Treaties: Behind the Iron Curtain*). A Szovjetunió – előbb vagy utóbb – minden kliensállamával megkötötte a húsz évre szóló barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, amelyek leginkább a csatlós országok korlátozott szuverenitását vették kőbe. A szovjet doktrína alakulását három periódusban vizsgálja a szerző: a szovjet érdekszféra kiépítését 1943-tól 1953-ig, J. V. Sztálin haláláig; Ny. Sz. Hruscsov toleránsabb időszakát (1954–64), amikor némileg nagyobb autonómiát biztosított szövetségeseinek, megjelentek a multilaterális egyeztetések, ugyanakkor kenyértörésre került sor Kínával; valamint L. I. Brezsnyev éráját, amelyben nemcsak megújították a korábbi barátsági szerződéseket, hanem az egykori ellenséget, a Német Demokratikus Köztársaságot is integrálták a szövetségbe; ugyanakkor az egyes államok korlátozott önállóságának határait élesen megmutatta az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás.

A IV. részben találjuk Leopoldo Nuti (a Roma Tre Egyetem professzora) esszéjét, amely a nyugat-európai biztonsági politika változásait elemzi (*A Continent Bristling with Arms: Continuity and Change in Western European Security Policies after the Second World War*). A szerző szerint Nyugat-Európa és az USA is tanult az előző évtizedek hibáiból, vesztesek és győztesek együttesen kívántak megoldást találni az új biztonsági problémára, a masszív szovjet fenyegetésre. Ugyanakkor már a kezdetektől, az 1948 márciusában aláírt brüsszeli kölcsönös védelmi szerződéstől¹ eltérő célokkal és interpretációkkal szembesültek a felek. Párizs egy föderalista jellegű integrált Európa irányába tett első lépésként tekintett az okmánya, míg London csak első tervezési vázlatként értelmezte. Az Atlanti Szerződés megkötésével (1949. április 4.) az Egyesült Államokra hárult a vezető szerep, és már a koreai háború kapcsán világosan megmutatkoztak a határok, hogy a nyugat-európai szövetségeseink megdöbbentően hajlandóak elmenni haderőik újrafegyverzésének finanszírozásában, azaz a közös biztonsági és katonai erőfeszítésekben milyen részt vállalnak. Az Európai Védelmi Közösség létrehozásának kudarcá² a formálódó európai együttműködést a politikai mellett a gazdasági síkra tolták inkább át – a katonai helyett. Miután az USA viselte a hagyományos fegyverzetrel való újrafegyverkezés költségeinek oroszlánrészét, Washington egyre nagyobb szerepet szánt a nukleáris fegyverzetrel való elrettentésnek. Az 1950-es évek közepétől Nyugat-Európa biztonságát legfőképpen az amerikai atomfegyver-arszénál garantálta, amely mindenképpen megállított volna bármely szovjet inváziót, így Európa a gazdasági növekedésre koncentrálhatta erőforrásait. Az Egyesült Államok a következő évtizedekben újra és újra megpróbálta rászorítani itteni szövetségeseit, hogy növeljék védelmi kiadásait és a NATO hagyományos fegyverzetű erőinek fejlesztésében nagyobb részt vállaljanak, de lényegében sikertelenül.

Külön tanulmány foglalkozik a nukleáris háborús fenyegetés kulturális hatásaival az V. fejezetben. Peter D. Smith szabadúszó esszéista *'Gentlemen, You are Mad!'* *Mutual Assured Destruction and Cold War Culture* című írásában elsőként rámutat a tudósok megváltozott szerepére: miközben a XX. század elején az emberiség megmentőiként ünnepelték őket, addig az atomkorszak beköszöntével a pusztítóbbnál pusztítóbb fegyverek előállítóiként kerültek a figyelem középpontjába. A szovjetek 1949. augusztusi sikeres atomrobbantása után megindult az USA és a Szovjetunió között a versenyfutás a hidrogénbomba előállításáért – ezzel megkezdődött a fegyverkezési verseny a két szuperhatalom között. Albert Einstein már 1950-ben figyelmeztetett arra, hogy a radioaktív szennyeződés akár az egész Földön megsemmisítheti az életet. Mások arra hívták fel a figyelmet, hogy a III. világháború terepe Európa, főként Nyugat-Európa lehet. Ugyanebben az évben már a filmvászonon is megjelent az atomháborútól való félelem (*Seven Days to Noon*, 1950), majd pedig sorozatban találkozhattak a korabeli nézők az „őrült tudós” figurájával a filmvászonon, aki elpusz-

¹ Aláírói: Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia, Luxemburg és Hollandia.

² Létrehozásáról 1952. május 27-én írta alá szerződést Franciaország, Olaszország, a Német Szövetségi Köztársaság és a Benelux államok. A francia parlament azonban 1954-ben nem ratifikálta a szerződést, így az sohasem lépett érvénybe.

títja a világot. Smith a Bikini-atollnál végrehajtott félsikerű hidrogénbomba kísérlettől³ számítja a „Világvége Évtizedét”, amelyben mind erőteljesebb közéleti vita és tiltakozás fogadta az újabb amerikai, szovjet és brit kísérleti atomrobbantásokat. Az 1962. októberi kubai rakétaválsággal pedig a világ megtapasztalhatta a közvetlen atomháborús veszélyt is. A következő két évtizedben különböző intenzitással újra és újra fellángoltak az atomfegyverek elleni tiltakozások, különösen az amerikai Pershing II-es rakéták nyugat-németországi telepítése idején, az 1980-as évek első felében. A „globális nukleáris holokauszt” réme csak a hidegháború végén, M. Sz. Gorbacsov engedményeinek köszönhetően tűnt el, ugyanakkor a nukleáris fenyegetéssel foglalkozó könyvek, filmek (mint például a *The Day After* című 1983-as alkotás) kulcsfontosságú szerepet tölthettek be a veszély és fenyegetés társadalmi tudatosításában.

A kötet utolsó fejezetében a könyv zárótanulmányát ismételtelen Dan Stone szerkesztő jegyzi: *Memory Wars in the 'New Europe'* című esszéje napjaink európai emlékezeti és emlékezetpolitikai vitáit veszi górcső alá. A különféle szélsőséges pártoknak és médiatermékeknek köszönhetően a legelképezhetőbb tényellenes elképzelések forognak a köztudatban, lezártnak és kibeszéltnak gondolt viták kezdődnek újra. Az 1989/90 utáni „poszt-ideologikus” időszakot követően a 2000-es években ismét egyfajta emlékezeti „háború” kibontakozásának lehetünk tanúi, amelyben át- és újraértelmeződnek a XX. század nagy megrázkódtatásai, a nemzeti emlékezetek újra egymásnak feszülnek, és a legmagasabb politikai szintekről irányítják az emlékezetpolitikát. Stone Németországot és Oroszországot állítja szembe, mint a múltkezelés két ellentétes példáját: míg az előbbi képes volt szembenézni sötét múltjával, és szinte elégedett lehet az évtizedes önvizsgálat eredményeivel, addig az utóbbi Sztálin és a Szovjetunió bűneinek relativizálásával, sőt, tisztára negligálásával egy új birodalmi nacionalizmus létrehozásán fáradozik. A (hideg)háború utáni Európa előtt tehát komoly kihívás áll: az emlékezet ellenőrzéséért vívott küzdelem az „Új Európa” kialakításának kulcskérdése.

A rövid ismertetésben nem térhettem ki a terjedelmes kötet sokszínűségét adó további esszéire, mint például a kommunista rendszerek alatti mindennapi életet, a jóléti állam és a kereszténydemokrácia kapcsolatát, vagy éppen a film- és televízió-kultúrát bemutató írásokra. A világháború és a hidegháború alapvetően meghatározta Európa 1945 utáni évtizedeit, és a kötet ennek megfelelő figyelemben is részesíti a katonai aspektusokat. A kontinens népeinek életére mégis legalább ilyen fontos hatással volt a globalizáció, az amerikanizáció, a tömegkultúra változása és a technológiai haladás.

Germuska Pál

³ A bomba lényegesen nagyobb erejűre sikeredett a számítottnál, így a teszt résztvevői és ártatlan környékbeliek is sugárfertőzést szenvedtek.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

LÁZÁR BALÁZS

KRAJOVAI ÉS TOPOLYAI
BÁRÓ KRAY PÁL
TÁBORSZERNAGY KATONAI PÁLYÁJA

NEKROLÓG

NÉGYESI LAJOS

VERESS D. CSABA
(1933–2014)

Május 27-én, 81 éves korában eltávozott az élők sorából Veress D. Csaba hadtörténész. Az elmúlás tényével szembesülni, mindig megrázó, még inkább az, ha egy barátról van szó. Tudom, hogy elment, de mégis jelen van, hiszen a könyvespolcomra pillantva, ott sorakoznak a könyvei. A legtöbbet tőle kaptam, dedikálva, másokat könyvesboltban vagy antikváriumban vettem. Napóleon magyarországi hadjáratáról szóló könyve még most is a hátizsákomban lapul. Szombaton magammal vittem Győrbe, ahol az 1809-es csata újrarájátszásánál mondtam történeti narrációt. Ott voltak velem a gondolatai, és eszembe jutott, amit a helyszín bejárásáról mesélt. Akkor még nem jártam ott, de amikor néhány évvel később eljutottam a kismegyeri magtárhoz, minden részlet ismerős volt. Ez volt Csaba varázslata, amivel nekem is kedvet csinált a történeti kutatásokhoz. Nála a múlt és a helyszín elválaszthatatlan volt.

Elmékszem első találkozásunkra. A veszprémi második világháborús harcokkal kapcsolatos kérdésben fordultam hozzá. A múzeum alagsorában volt az irodája, ahol udvariasan fogadott, de jelezte, hogy éppen a városban van dolga, ezért el kell mennie. Ellenben ha kedvem van, kísérem el. Majd közben beszélgetünk. Azután kiültünk az evangélikus templom oldalánál egy padra, előtünk a belváros egy része és akkor megelevenedett a múlt. Szinte méterre pontosan, percről percre leírta a harcokat. Magam előtt láttam az 1945. márciusi nap történéseit. Tényleg rabul ejtett a múlt megismerésének vágya.

Később többször meglátogattam és hajnalig tartó beszélgetéseink során megértettem, hogy egyszerre él a jelenben és a múltban. Amikor gyermekkorának villányi éveiről mesélt, annak része volt a második világháború, amit gyermekként élt át, de része volt a nagyharsányi csata is, melynek helyszínét jól ismerte. Később gimnazistaként, amikor a sátorhelyi gazdaságban dolgozott nyári munkán, a tájban a mohácsi csata nyomait kereste.

Az egyetemi évei előtt letöltött sorkatonai szolgálata sokakkal ellenétben, megszerettette vele a hadügyet. Sok egyetemista társával a nagybajomi erőben kaptak kiképzést a Jugoszlávia elleni háborúra, melyben rá a golyószórós feladatát osztották. A szegedi egyetem történész hallgatójaként elkötelezte magát a hadtörténelemmel, így szakdolgozatának témájául a szegedi vár történetét választotta. A jövőjét a Hadtörténeti Intézet ifjú kutatójaként képzelte, azonban a politika közbeszólt. 1955-ben nagyarányú létszámleépítés kezdődött a Néphadseregben, ami a hadtörténészekre is érvényes volt.

Először a zirci, majd később a veszprémi szakmunkásképzőben dolgozott történelemtanárként. Az itt töltött évek során, kiváló előadó lett belőle, aki képes volt lekötni, a humán tudományokra kevésbé fogékony diákok figyelmét. Emellett elkezdte kutatni Veszprém megye második világháborús történetét. Az 1960-as évek elején még sokan furcsának találták az érdeklődését, hiszen alig két évtized múlt el a viláégés óta, így a háború még jelen volt az emberek mindennapjaiban. Csaba éppen ezért gyűjtötte az információkat, hiszen érezte, hogy akkor kell történelmet írni, amikor még élnek a szemtanúk és frissek az emlékek. Valószínűleg ennek köszönhetette a felkérést, hogy 1965-ben, a háború befejezésének évfordulóján egy kiállítást rendezzen a veszprémi múzeumban, ami ismertté tette a nevét hadtörténész körökben is. 1966-ban, amikor megkezdődött Magyarország második világháborús történelmének feldolgozása, őt kérték fel a Veszprém megyéről szóló rész megírására. 1970-re készült el a kézirattal, ami *Balaton csata* címmel jelent meg (Veszprém, 1977.). A könyv hangvétele teljesen újszerű volt abban az időben. A szovjet hadsereg egyoldalú dicsőítése helyett, az események tárgyilagos leírása volt, a résztvevő erők tevékenységének szakszerű

leírásával. Részben ennek köszönhető a sikerét, de látni kell azt is, hogy hatalmas munka volt mögötte. A Hadtörténeti Múzeum ekkor szerezte meg mikrofilmen a német Dél Hadseregesoport dokumentumait, ami feldolgozásra várt. Veszprémből naponta vonatozott Budapestre és egész napját a mikrofilm olvasó előtt töltötte fordítva és jegyzetelve az anyagot. Azután bejárta az események helyszíneit, beszélgetett a szemtanúkkal és pontosította az adatokat. A kutatásait nem korlátozta a megyére, hanem kiterjesztette először a Dunántúlra (*A Dunántúl hadi krónikája 1944–1945.* Budapest, 1984.), majd később egész Magyarországra (*Magyarország hadikrónikája 1944–1945.* I. Budapest, 2002., *Magyarország hadikrónikája 1944–1945.* II. Budapest, 2003.).

Talán, ha az egyetem után sikerül bekerülnie a Hadtörténeti Intézetbe, megmaradt volna a második világháborúnál, azonban 1979-ben a veszprémi múzeum történésze lett, ahol több korszak történetével is foglalkoznia kellett. Megmaradt hadtörténésznek és avatott szakértője lett a török-kori várháborúk dunántúli történetének. A Zrínyi Kiadó vártörténeti sorozatának hat kötetének felkérésére és támogatásával (*Várak a Bakonyban.* Budapest, 1983., *A szegedi vár.* Budapest, 1986., *Székesfehérvár, a királyok városa.* Budapest, 1990., *Várak Baranyában.* Budapest, 1992., *A győri vár.* Budapest, 1993., *Várak a Balaton körül.* Budapest, 1996.) Szintén a kiadó megbízásából kezdte kutatni az 1809-es háború magyarországi eseményeit (*Napóleon hadai Magyarországon 1809.* Budapest, 1987.)

Ezen kívül számos tanulmányt és ismeretterjesztő cikket írt. *A Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain jelent meg a nagyharsányi csatáról szóló tanulmánya, melyben tisztázta a csata és a hadjárat lokalizációjával kapcsolatos kérdéseket. Az erről szóló előadása nagy sikert aratott az 1987-es siklósi konferencián is.

Munkája során állandó vendége a volt a régió levéltárainak és idővel az érdeklődése kiterjedt a helytörténeti kutatásokra is. Először Tapolca és a Káli-medence történetével foglalkozott (*Adalékok Tapolca történetéhez 1944–1956.* Tapolca, 1989.), majd Gubicza Ferenc, a Csupak Tája MGTSZ elnöke felkérésére és támogatásával a gazdaság területén fekvő települések monográfiáinak megírásába kezdett. Az első kötetek megjelenése után, több településtől kapott megrendelést, így végül 16 helytörténeti kötet gazdagította munkásságát (*Felsőörs évszázadai.* Veszprém, 1992., *A három Pécsely története.* Veszprém, 1993., *Az évezredes Paloznak.* Veszprém, 1993., *Balatonszőlős évszázadai.* Veszprém, 1994., *Nemesvámos története.* Veszprém, 1994., *Veszprémfajszt története.* Veszprém, 1994., *Tótvázsony múltja és jelene.* Veszprém, 1994., *Devecser évszázadai.* Veszprém, 1996., *Lókút története.* Veszprém, 1996., *Sóly ezer éve.* Sóly, 1997., *Takácsi évszázadai.* Veszprém, 1998., *Szentkirályszabadja évszázadai.* Szentkirályszabadja, 1998., *Aszófő évezredei.* Veszprém, 1998., *Bakonybél múltja és jelene.* Veszprém, 2000., *Ugod.* Budapest, 2000., *A Nivegy-völgy falvainak története.* Veszprém, 2000.)

Veszprém történésze volt és a pátria elismerte a munkáját. Megkapta a Veszprém megyéért kitüntető cím arany fokozat, Veszprém Megye Érdemrendjét és Veszprém város Gizella-díját. A Falvak Kultúrájáért Alapítvány a magyar kultúra lovagjai közé választotta.

Csodálatra méltó teherbírással dolgozott. Amikor 1992-ben nyugdíjba vonult, két könyve volt nyomdában, négyet pedig írt. Nem gondolt pihenésre, a kutatás és az írás teljes egészében kitöltötte az életét. 2002-ben azután fellázadt a szervezete. Agyvérzés következtében lebénult a jobb oldala, ami írásképtelenné tette. A szelleme nem tört meg. Szorgalmasan végezte az erőirt gyógytorna gyakorlatokat, így végül részlegesen visszanyerte a mozgásképeségét. Előadásokat már nem tartott, de kutatót és publikált. Ez volt az élete.

Sokat tanultam tőle, de a legnagyobb érték maga a szemlélet volt, ami a történelem és a hely kapcsolatáról szól. Pontosan rekonstruálni az eseményt, meghatározni a helyszínt és akkor életre kel a történelem, része lesz a megélt jelennek. Nem csak történész volt, hanem ő volt a hely történésze.

Nyugodj békében öreg tanítómesterem!

TARTALOM

TANULMÁNYOK

NAGY-L. ISTVÁN	Mestermű vagy kontármunka? Franz von Weyrother terve az austerlitz-i csata megívására	291
RÉFI ATTILA	A magyar huszárság részvétele Napóleon oroszországi hadjáratában	323
HERMANN RÓBERT SÜLI ATTILA	A pákozdai csata, 1848. szeptember 29.	353
PETE LÁSZLÓ	Erdély nemzetőrségének újjászervezése és működése 1849-ben	395
	Magyarország és a Velencei Köztársaság kapcsolatai 1848–1849-ben	423

KÖZLEMÉNYEK

CSIKÁNY TAMÁS	Mocsáron át a magaslatra, avagy a 33-asok rohama a podubniei csatában	453
LENKEFI FERENC	Oroszt fogtam, de elereszt? Miklóssy kapitány esete Csicsagov admirálissal	476

MŰHELY

ANKA LÁSZLÓ	Papok kivégzése a tavaszi hadjáratban: Damjanich tábornok esete a kókai és a tápiószecsői plébánossal	485
RAVASZ ISTVÁN	Dísztemetés a Ferenc József-i korban	499
PAPP FERENC	Kaszinók az Osztrák–Magyar Monarchiában	504
TÓTH ZSOLT	A hadisírfeltárás módszerei	521

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LÁZÁR BALÁZS	Kray Pál memoranduma az előőrsi szolgálatról	539
--------------	--	-----

SZEMLE

BENJAMIN Z. KEDAR – JONATHAN PHILLIPS – – JONATHAN RILEY- SMITH	Crusades. Volume 12. (<i>Veszprémy László</i>)	561
KONRAD GÜNDISCH (Hg.)	Generalprobe Burzenland: Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat (<i>Veszprémy László</i>)	563
OROSS ANDRÁS	A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése (<i>Illik Péter</i>)	566
PÁLMÁNY BÉLA	Fejezetek Szécsény történetéből (<i>Illik Péter</i>)	570
NAGY-L. ISTVÁN	A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok (<i>Lázár Balázs</i>)	572

BENE JÁNOS (szerk.)	Szabolcsi honvédek aranykönyve 1848–1849 (<i>Kemény Krisztián</i>)	575
JACEK BŁOŃSKI	Przemysł. Twierdza niezdobyta Przemysł (<i>Kovács István</i>) ...	578
TRAIAN SANDU	Un fascisme roumain. Histoire de la Garde de fer (<i>Miskolczy Ambrus</i>)	580
DAVID CLAMPIN	Advertising and Propaganda in World War II. Cultural Identity and the Blitz Spirit (<i>Tulipán Éva</i>)	587
THOMAS W. MAULUCCI – DETLEF JUNKER (EDS.)	GIS in Germany. The Social, Economic, Cultural and Political History of the American Military Presence (<i>Germuska Pál</i>)	588
DAN STONE (ED.)	The Oxford Handbook of Postwar European History (<i>Germuska Pál</i>)	592
	NEKROLÓG	
NÉGYESI LAJOS	Veress D. Csaba (1933–2014)	597

CONTENTS

STUDIES		
ISTVÁN NAGY-L. ATTILA RÉFI	Masterpiece or bungle? The Weyrother plan	291
RÓBERT HERMANN ATTILA SÜLI	Participation of Hungarian hussars in Napoleon's invasion of Russia	323
LÁSZLÓ PETE	The Battle of Pákozd, 29 September 1848	353
	Reorganisation and operation of the National Guard in Transylvania in 1849	395
	Connections of Hungary and the Republic of Venice in 1848–1849	423
PUBLICATIONS		
TAMÁS CSIKÁNY	Across the marsh and up high, or the attack of the 33rd Infantry Regiment in the Battle of Podubnie	453
FERENC LENKEFI	I caught a Russian, but will he let me go? Captain Miklóssy's case with Admiral Chichagov	476
WORKSHOP		
LÁSZLÓ ANKA	Execution of priests in the Spring Campaign: General Damjanich's case with the parsons of Kóka and Tápiószecső	485
ISTVÁN RAVASZ	Gala funeral in the Franz Joseph era	499
FERENC PAPP	Casinos in the Austro-Hungarian Monarchy	504
ZSOLT TÓTH	Methods of war grave excavations	521
SOURCE PUBLICATIONS		
BALÁZS LÁZÁR	Pál Kray's memorandum on outpost service	539
REVIEW		
BENJAMIN Z. KEDAR – JONATHAN PHILLIPS – – JONATHAN RILEY- SMITH	Crusades. Volume 12. (<i>László Veszprémy</i>)	561
KONRAD GÜNDISCH (Hg.)	Generalprobe Burzenland: Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat (<i>László Veszprémy</i>)	563
ANDRÁS OROSS	Prisoners of War in the Hundred Years War. Ransom Culture in the Late Middle Ages (<i>Péter Illik</i>)	566
BÉLA PÁLMÁNY	Chapters from the history of Szécsény (<i>Péter Illik</i>)	570
ISTVÁN NAGY-L.	The Imperial and Royal Army 1765–1815. Organisation history and footing changes	572

JÁNOS BENE (Ed.)	Golden Book of Honvéd soldiers from Szabolcs County (<i>Krisztián Kemény</i>)	575
JACEK BŁOŃSKI	Przemysł. Twierdza niezdozbyta Przemysł (<i>Kovács István</i>) ...	578
TRAIAN SANDU	Un fascisme roumain. Histoire de la Garde de fer (<i>Miskolczy Ambrus</i>)	580
DAVID CLAMPIN	Advertising and Propaganda in World War II. Cultural Identity and the Blitz Spirit (<i>Tulipán Éva</i>)	587
THOMAS W. MAULUCCI – DETLEF JUNKER (Eds.)	GIS in Germany. The Social, Economic, Cultural and Political History of the American Military Presence (<i>Germuska Pál</i>)	588
DAN STONE (ed.)	The Oxford Handbook of Postwar European History (<i>Germuska Pál</i>)	592
	NECROLOGY	
LAJOS NÉGYESI	Csaba Veress D. (1933–2014)	597

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDES	
ISTVÁN NAGY-L. ATTILA RÉFI	Chef d'œuvre ou travail bâclé ? Le plan de Weyrother	291
RÓBERT HERMANN ATTILA SÜLI	Participation de troupes de hussards hongrois dans la campagne de Russie de Napoléon	323
LÁSZLÓ PETE	La bataille de Pákozd, 29 septembre 1848	353
	La réorganisation et le fonctionnement de la garde nationale de Transylvanie en 1849	395
	Les relations entre la Hongrie et la République de Venise en 1848–1849	423
	PUBLICATIONS	
TAMÁS CSIKÁNY	Vers les hauteurs à travers le marais ou l'assaut des 33 dans la bataille de Podubnie	453
FERENC LENKEFI	J'ai pris un Russe, mais il me lâchera ? Le cas du capitaine Miklóssy avec l'amiral Tchitchagov	476
	ATELIER	
LÁSZLÓ ANKA	Exécution de curés dans la campagne de printemps: le cas du général Damjanich avec les curés de Kóka et de Tápiószecső	485
ISTVÁN RAVASZ	Funérailles à l'époque de François-Joseph	499
FERENC PAPP	Casinos dans la Monarchie austro-hongroise	504
ZSOLT TÓTH	Méthodes de mise à jour de tombes de soldats	521
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
BALÁZS LÁZÁR	Mémoire de Pál Kray sur le service d'avant-poste	539
	REVUE	
BENJAMIN Z. KEDAR – JONATHAN PHILLIPS – – JONATHAN RILEY- SMITH	Crusades. Volume 12. (<i>László Veszprémy</i>)	561
KONRAD GÜNDISCH (Hg.)	Generalprobe Burzenland: Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat (<i>László Veszprémy</i>)	563
ANDRÁS OROSS	Démantèlement et réorganisation du système de défense du Royaume de Hongrie mis en place contre les Turcs aux fron- tières du pays (<i>Péter Illik</i>)	566
BÉLA PÁLMÁNY	Quelques chapitres de l'histoire de Szécsény (<i>Péter Illik</i>)	570
ISTVÁN NAGY-L.	L'armée impériale et royale 1765–1815. Histoire organisationnelle et effectifs	572

JÁNOS BENE (Ed.)	Livre d'or des soldats de Szabolcs 1848–1849 (<i>Krisztián Kemény</i>)	575
JACEK BŁOŃSKI	Przemysł. Twierdza niezdożyta Przemysł (<i>Kovács István</i>)	578
TRAIAN SANDU	Un fascisme roumain. Histoire de la Garde de fer (<i>Miskolczy Ambrus</i>)	580
DAVID CLAMPIN	Advertising and Propaganda in World War II. Cultural Identity and the Blitz Spirit (<i>Tulipán Éva</i>)	587
THOMAS W. MAULUCCI – DETLEF JUNKER (Eds.)	GIS in Germany. The Social, Economic, Cultural and Political History of the American Military Presence (<i>Germuska Pál</i>)	588
DAN STONE (ed.)	The Oxford Handbook of Postwar European History (<i>Germuska Pál</i>)	592
	NÉCROLOGIE	
LAJOS NÉGYESI	Csaba Veress D. (1933–2014)	597

INHALT

STUDIEN		
ISTVÁN NAGY-L. ATTILA RÉFI	Meisterwerk oder Pfuscherei? Der Weyrother-Plan	291
RÓBERT HERMANN ATTILA SÜLI	Die Teilnahme der ungarischen Husaren am Russlandfeldzug Napoleons	323 353
LÁSZLÓ PETE	Die Neuorganisierung und Tätigkeit der Nationalgarde Siebenbürgens im Jahre 1849	395
	Die Beziehungen zwischen Ungarn und der Republik Venedig im Jahre 1848–1849	423
MITTEILUNGEN		
TAMÁS CSIKÁNY	Über den Sumpf auf die Anhöhe, oder der Sturm der 33-iger in der Schlacht bei Podubnie	453
FERENC LENKEFI	Ich habe einen Russen gefangen, lässt er mich los? Der Fall von Kapitän Miklóssy mit Admiral Tschitschagow	476
WERKSTATT		
LÁSZLÓ ANKA	Die Hinrichtung von Priestern im Frühlingfeldzug von 1849: Der Fall von General Damjanich mit dem Pfarrer von Kóka und Tápiószecső	485
ISTVÁN RAVASZ	Prunkbeerdigung in der Ära von Franz Joseph	499
FERENC PAPP	Casinos in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie	504
ZSOLT TÓTH	Die Methoden der Erschließung von Kriegsgräbern	521
QUELLENPUBLIKATIONEN		
BALÁZS LÁZÁR	Das Memorandum von Pál Kray über den Vorhutdienst	539
REVIEW		
BENJAMIN Z. KEDAR – JONATHAN PHILLIPS – – JONATHAN RILEY- SMITH	Crusades. Volume 12. (<i>László Veszprémy</i>)	561
KONRAD GÜNDISCH (Hg.)	Generalprobe Burzenland: Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat (<i>László Veszprémy</i>)	563
ANDRÁS OROSS	Die Auflösung und Neuorganisierung des Grenzschutzsystems des Königreichs Ungarn gegen die Türken (<i>Péter Illik</i>)	566
BÉLA PÁLMÁNY	Chapters from the history of Szécsény (<i>Péter Illik</i>)	570
ISTVÁN NAGY-L.	Die kaiserlich-königliche Armee 1765–1815. Organisationsgeschichte und Stärkeverhältnisse	572

JÁNOS BENE (Ed.)	Das Goldene Buch von Honveds aus Szabolcs 1848–1849 (<i>Krisztián Kemény</i>)	575
JACEK BŁOŃSKI	Przemysł. Twierdza niezdozbyta Przemysł (<i>Kovács István</i>)	578
TRAIAN SANDU	Un fascisme roumain. Histoire de la Garde de fer (<i>Miskolczy Ambrus</i>)	580
DAVID CLAMPIN	Advertising and Propaganda in World War II. Cultural Identity and the Blitz Spirit (<i>Tulipán Éva</i>)	587
THOMAS W. MAULUCCI – DETLEF JUNKER (Eds.)	GIS in Germany. The Social, Economic, Cultural and Political History of the American Military Presence (<i>Germuska Pál</i>)	588
DAN STONE (ed.)	The Oxford Handbook of Postwar European History (<i>Germuska Pál</i>)	592
	NEKROLOG	
LAJOS NÉGYESI	Csaba Veress D. (1933–2014)	597

СОДЕРЖАНИЕ

	СТАТЬИ	
ИШТВАН НАДЬ-Л. АТТИЛА РЕФИ	Шедевр или дилетантская халтура? План Вейротера Участие венгерских гусаров в походе Наполеона на Россию	291 323
РОБЕРТ ГЕРМАНН АТТИЛА ШЮЛИ	Битва при Пакозде, 29 сентября 1848 года	353
ЛАСЛО ПЕТЕ	Реорганизация и функционирование национальной гвардии Трансильвании в 1849 году	395
	Связи Венгрии и Венецианской Республики в 1848–1849 годах	423
	СООБЩЕНИЯ	
ТАМАШ ЧИКАНЬ	По болотам и грязи на высоту, или атака 33-х в поддубинской битве	453
ФЕРЕНЦ ЛЕНКЕФИ	Схватил русского, но если отпустит? Случай капитана Миклошши с адмиралом Чичаговым	476
	МАСТЕРСКАЯ	
ЛАСЛО АНКА	Казнь священников в весенней кампании: случай генерала Дамьянча с приходскими священниками в Кока и Тапиосечо	485
ИШТВАН РАВАС	Парадные похороны в эпоху Франца Иосифа	499
ФЕРЕНЦ ПАПП	Клубы (казино) в Австро-Венгерской Монархии	504
ЖОЛЬТ ТОТ	Методы вскрытия военных могил	521
	СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ	
БАЛАЖ ЛАЗАР	Меморандум Краи Пала о службе форпоста	539
	ОБЗОР	
БЕНЬЯМИН З. КЕДАР – ЙОНАТАН ФИЛЛИПС – ЙОНАТАН РИЛЕЙ – СМИТ	Crusades. Volume 12. (<i>Ласло Веспреми</i>)	561
КОНРАД ГЮНДИШ (Хг.)	Generalprobe Burzenland: Neue Forschungen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Siebenbürgen und im Banat (<i>Ласло Веспреми</i>)	563
АНДРАШ ОРОШШ	Ликвидация и реорганизация системы пограничной защиты от турок в Венгерском Королевстве (<i>Петер Иллик</i>)	566
БЕЛА ПАЛМАНЬ	Главы из истории Сечени (<i>Петер Иллик</i>)	570
ИШТВАН НАДЬ-Л.	A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok (<i>Валаж Лазар</i>)	572

ЯНОШ БЕНЕ (Ред.)	Золотая книга гонимых из Сабольча 1848–1849 (<i>Кристиан Кемень</i>)	575
ЯЦЕК БЛОНСКИ	Przemysł. Twierdza niezdozbyta Przemysł (<i>Ковач Иштван</i>)	578
ТРАИАН ШАНДУ	Un fascisme roumain. Histoire de la Garde de fer (<i>Амбруш Мишкольци</i>)	585
ДАВИД КЛАМПИН	Advertising and Propaganda in World War II. Cultural Identity and the Blitz Spirit (<i>Ева Тулинан</i>)	587
ТОМАС В. МАУЛУЦЦИ – ДЕТЛЕФФ ЮНКЕР (Едс.)	GIS in Germany. The Social, Economic, Cultural and Political History of the American Military Presence (<i>Пал Гермуска</i>)	588
ДАН СТОНЕ (ед.)	The Oxford Handbook of Postwar European History (<i>Пал Гермуска</i>)	592
	НЕКРОЛОГ	
ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ	Csaba Veress D. (1933–2014)	597